

श्रीवासुदेवानन्दसरस्वतीप्रियमाला

अष्टमं नवमं च पुष्पम् (८-९)

श्रीगुरुचरितम्

(द्विसाहस्री)

श्री. प. प. श्रीवासुदेवानन्दसरस्वतीकृतम्

Sa. 2
VNS सटीकम् सचूर्णिकं च

वैशाख शुद्ध ३ (अक्षय्यतृतीया)
बुधवार शके १८७६]

[दिनांक ५ मे
सन १९५४

मूल्यम् ७ रूपकाः

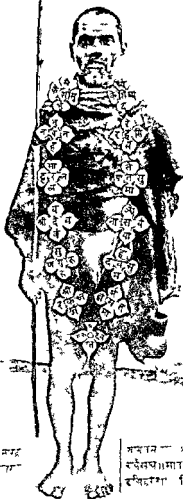
प्रकाशकः—

श्रीगुरुभक्त वामन दत्तात्रेय गुळवणी
२० नारायण पेठ, पुणे २.

मुद्रकः—

स. रा. सरदेसाई, बी. ए., एल्.एल. बी.
नवीन समर्थ विद्यालयाचा 'समर्थ मारत'
छापखाना, ४१ बुधवार, पुणे २.

श्रीमन्महादेवस्य जन्मदिनात्
 १००० वर्षाणि गतानि सन्ति
 गुरुश्रीवत्सलकृतम् ।

श्रीमन्महादेवस्य जन्मदिनात्
 १००० वर्षाणि गतानि सन्ति
 गुरुश्रीवत्सलकृतम् ।

श्रीमन्महादेवस्य जन्मदिनात् १००० वर्षाणि गतानि सन्ति गुरुश्रीवत्सलकृतम् ।

जन्म श्रावण व॥ ५ शके १७७६

समाधि : आषाढ शु॥ १ शके १८३६

त्वयि भक्तिं मे वर्धय दुर्हृत्तम ईश नाशय अशेषम् ॥

यच्च तत्रेष्टं तत् कुरु मयि भोः सर्वज्ञ वक्तुमसमर्थः ॥ १ ॥

श्रीगणेशदत्तगुरुभ्यो नमः

श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य श्रीसद्गुरु-
वासुदेवानन्दसरस्वतीस्वामिमहाराज यांचे—

(१) श्रीदत्तपुराण सटीक

(२) द्विसाहस्री गुरुचरित्र सटीक

(३) समश्लोकिगुरुचरित्र (श्रीगुरुसंहिता)

सटीक हे ग्रंथ छापण्यास्तव, श्रीगुरुचरण स्मरून
श्रीमंत अखंड सौभाग्यवती महाराणी इंदिराबाई
होळकर इंदूर यांनी रुपये ३००१ तीन हजार
एकची सहायता प्रकाशक म्हणून श्रीसद्गुरुसेवा
केली ही श्रीचरणीं समर्पित असो.

श्रीगणेशदत्तगुरुभ्यो नमः

प्रकाशकाचें निवेदन

श्रीवैष्णवैशाणाणेशसौर्यशाक्त्यादिरूपधृक् ॥

दत्तात्रेयोऽस्त्वजोऽनन्तः सदा मे हृदि सद्गुरुः ॥ १ ॥

भगवान् सद्गुरुनाथ श्रीवासुदेवानन्दसरस्वतीस्वामिमहाराजांचा सुप्रसिद्ध महान् ग्रंथ संस्कृतद्विसाहस्रीगुरुचरित्र, याचें पुनर्मुद्रण होऊन प्रकाशित करण्याचें माग्य आज मंडळाला लाभत आहे ही विशेष समाधानाची गोष्ट आहे. 'नान्तो न चादिः' अशा विशाल विश्वात अनेक कार्ये अहर्निश चालू आहेत. दिवसपाळ्याप्रमाणें कामाच्या रात्रपाळ्याहि आहेत. आणि त्यावेळींहि आपल्या अमूल्य आयुष्याचा नाइलाजानें व्यय करणारी माणसेंही आहेत. कालानुरोधानें मजुरांच्या हिताविषयी दक्षता प्रदर्शित करणारी आजची शासनसंस्थाहि अशा अविश्रात प्रयत्नवादांत सहमतच आहे. अशीच कार्यप्रवृत्ति अखेरच्या श्वासापर्यंत चालू ठेवली पाहिजे, कां था कर्तव्यजंजाळांतून आपणास व्यवस्थितपणें बाहेर निघता येईल, तसें असल्यास त्याला उपाय काय इत्यादि विचार कोणीहि करीत असलेला दिसत नाही आणि दैनंदिन कार्यापुढें असला विचार करण्यास स्वकर्मसूत्रप्रायित जीवांना सवड तरी कोठें आहे? अशी सर्व लोकांची दुःस्थिति पाहून ज्यांचें अंतःकरण तिलतिल तुटतें असें अत्यंत कृपाळु साधुपुरुषच लोकहिताचा निरंतर विचार करीत असतात. त्यांचा तो स्वभावच बनून गेलेला असतो. स्वतः कृतार्थ झाल्यानें जे केवळ दुसऱ्या-करितांच उरलेले असतात अशा महापुरुषाचे कायिक, वाचिक, मानसिक सर्वहि प्रयत्न नित्य लोकोद्धारार्थच चालू असतात. आणि त्यांच्या निर-पेक्ष शुद्ध संकल्पशक्तींच पुण्यवान् जीवहि शांतिमुखाच्या मार्गाला लागून

कृतार्थ होतात. श्रीमहाराजांचे ग्रंथहि याच दृष्टीने सर्वांच्या कल्याणा-
 करितांच निर्माण झालेले आहेत. 'हें विश्वचि माझे घर । ऐसी मति जयाची
 स्थिर । किं बहुना चराचर । आपणाचि जाहला'. या श्रीज्ञानेश्वरमाउलीच्या
 वर्णनाप्रमाणें ज्यांची मति स्थिर झालेली आहे अशा महापुरुषांचा कोण-
 ताहि लहान, मोठा व्यापार स्वार्थाकरितां कसा असूं शकेल ? मति स्थिर
 झाल्यानंतरच ती आत्मानंदग्राहिणी होते, आणि असा पूर्णानंदाचा
 आस्वाद जे नित्य घेऊं शकतात त्यांचें लक्ष या सांसारिक क्षुद्र आनंदाकडे
 जाईल तरी कसे ? छत्रचामरादि ऐश्वर्य भोगणाऱ्या महाराजाला जुन्या
 बाजारांतील छत्री घेण्याची इच्छा होणें संभवनीय नाहीं व जरूरहि नाहीं.
 तोच उलट आतपत्रस्त जीवांना नवीन छत्र्या देऊन त्यांचा ताप दूर
 करील. ईश्वर सृष्टि निर्माण करतो ती स्वतःकरितां नवून जीवांच्याकरितांच
 करतो. जीवांच्या कर्मांचें तें फल आहे. या दृष्टीने जीव हेच ईश्वरसृष्टीचा
 भोग घेणारे आहेत. याप्रमाणें श्रीमहाराजांच्या ग्रंथसंपत्तीचे वारस सश्रद्ध
 जिज्ञासु जीवच आहेत यांत शका नाहीं. अशा खऱ्या वारसदारांना ही
 ग्रंथसंपत्ति मिळावी या उद्देशानें हें मुद्रणकार्य श्रीवासुदेवानन्दसरस्वती-
 ग्रंथप्रकाशकमंडळानें तीन वर्षांपासून सुरू केलें आहे. 'अष्टौ ब्राह्मणान्
 सम्यग् ग्राहयित्वा सूर्यवर्चस्वी भवति' जो अथर्वशीर्ष आठ ब्राह्मणांकडून तयार
 करवून घेईल; मग तें लिहून देऊन, प्रत्यक्ष पढवून इत्यादि कोणत्याहि
 प्रकारानें असो; तो सूर्यासारखा तेजस्वी होतो असें त्याचें फल श्रीगणेशा-
 थर्वशांर्षांत सांगितलें आहे. यावरून सद्ग्रंथांचा प्रचार झाला पाहिजे हें
 श्रुतीला समत आहे असें सिद्ध होते. दक्षिणा कोणती असा उद्भवानें प्रश्न
 केला असता 'दक्षिणा ज्ञानसदेशः' असें श्रीकृष्णप्रभूर्नी उत्तर दिलें
 आहे. ज्ञानदानासारखी दुसरी दक्षिणा नाहीं. 'सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा
 गोपालनन्दनः । पार्यो वरसः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृत महत्' सर्व उप-
 निषदहर्षा गाईचें, गीतामृतरूप दूध, गोपालनानें सर्वांना आनंदांत

ठेवणाऱ्या भगवान् श्रीहरीसारख्या कसलेल्या धार काढणाऱ्याने काढले, त्या वेळीं अर्जुन हा वत्स मिळाला, त्याला त्याच वेळीं भरपूर तें दूध मिळालें हें खरें; पण तें अर्जुनाला निमित्त करून काढलेलें दूध मुख्यतः सुधीजनांच्या करितांच काढले गेलें आहे हें निःसंशय. आतां तें दूध वाटतांना मात्र, ' इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन । न चाशुश्रूपवे वाच्यं न च मां योभ्य-सूयति ' अशी दक्षता याळगण्यास मगवंतांनीं अर्जुनास निश्चून सांगितलें आहे. ' स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेपि यांति परां गतिं । किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या मक्ता राजर्षयस्तथा ' असे श्लोक पाहिल्याबरोबर तें पुस्तकच अर्मांत टाकणारीं प्राज्ञ माणसें श्रीहरीच्या डोळ्यासमोर त्या वेळीं आलीं असावीत. ही भस्मासुरी वृत्ति निर्माण न होतां ज्ञानदान सफल व्हायें हाच प्रभूचा उद्देश ' अधिकार तैसा करुं उपदेश ' या वाक्यानें संतांनींही प्रकट केला आहे. खरें ज्ञान केव्हांहि नष्ट होत नसतें, तें नष्ट करण्याचें सामर्थ्य कोणालाहि नाहीं. आधिभौतिक शक्तीचा उच्चांक गाठणाऱ्या हिरण्य-कशिपूचा, प्रव्हादाचें ज्ञान त्याला मारून नष्ट करण्याचा प्रयत्नवाद शेवटीं पूर्णपणें अयशस्वी ठरला. त्याचीच आहुति त्यांत पडली. अमोघ विप्रशापामुळे संपूर्ण यादवांचें कुल उच्छिन्न झालें इतकेंच नाहीं तर श्री-हरीनींसुद्धां आपला देह टाकला, पण या दिव्य ज्ञानाचें संरक्षण व्हावें म्हणून त्याच यादव कुळांतील एक यादव उद्भव मात्र श्रीहरींनीं आपल्या मोठ्या संकल्पशक्तीनेंच शेवटीं जिवंत ठेवला. असो, श्रीमहाराजांचे कांहीं ग्रंथ त्यांच्या संमतीनेंच पूर्वीं प्रसिद्ध झाले होते. आज त्यांपैकीं कांहींच मिळत नाहींत हें पाहून सर्व ग्रंथांचें व्यवस्थित मुद्रण होऊन ते ग्रंथ जिज्ञासु मंडळींना मिळावेत हाच उद्देश मंडळाचा आहे. या ग्रंथांचें मुद्रण करण्याची आवश्यकता नाहीं, श्रीमहाराजांना हें इष्ट नव्हतें, इत्यादि कांहीं लोकांच्या शंका पुढें आल्यावरून वरीलप्रमाणें सविस्तर निवेदन करवें लागलें. साधनमार्गीचें व्यवस्थित ज्ञान संपादन करून त्याप्रमाणें

प्रत्यक्ष आचरण करणे हाच तरा शानाचा उपयोग आहे, आणि सद्-
 ग्रंथांचा प्रचारहि तरा हाच आहे. अर्जुनाला उपदेश करण्यात देवाला
 ध्यानद वाटण्याचें कारण श्रीशानेश्वरमहाराजांनी लिहिलें आहे तें असें—
 'अर्जुना तू परिससी । परिस्रुनिषा अनुष्ठिती' अस्तु, याप्रमाणें या ग्रथाचा
 प्रचार अनुष्ठानपर्यवसायी होऊन सर्वांना शांति मिळावी हीच त्या सर्व-
 श्वराजवळ आमची नित्य प्रार्थना आहे.

या ग्रथाचें नाव सस्कृत श्रीगुरुचरित्र किंवा द्विसाहस्री गुरुचरित्र असें
 आहे. या ग्रथावर टीकाहा श्रीमहाराजांनीच केलेली आहे. मराठी भाषेंत
 जें ओवीन्द्र गुरुचरित्र सरस्वती गगाधरानी लिहिलें आहे, ज्याचे पाठ
 श्रीदत्तमत्ताकडून गाणगापूर, औदुबर, नरसोत्रावाडी इत्यादि श्रीदत्त-
 क्षेत्रातून व अन्यत्रहि नित्य चालू आहेत, त्या सिद्धग्रथाचें सस्कृत रूपांतर
 म्हणजेच हा ग्रथ होय. याचें महत्त्व ग्रथाच्या शेवटीं श्रीमहाराजांनी दाख-
 विलें आहे तें असें—'स एवाज्ञेयगोत्रोत्पणेशब्रह्मपुत्रगा । पुनानोर्ध्वो जय-
 त्यत्र ग्रथात्मा तारकोव्ययः'— महाराष्ट्रभाषेंत जो गुरुचरित्रग्रथ आहे तोच
 ग्रथरूपी श्रीदत्तात्रेय, अविनाशी, सर्वांना तारक असा, ग्रथकर्त्याच्या
 वाणीला पवित्र करणारा सर्वोत्कर्षानें येथें विराजमान आहे. नित्य पारा-
 यण करणाऱ्या भक्ताच्या सर्व पीडा दूर करून त्याच्या सर्व कामना पूर्ण
 करणारा हा ग्रथात्मा श्रीदत्तात्रेय समर्थ आहे असें आश्वासन श्रीमहारा-
 जांनी या ग्रथाबद्दल दिलें आहे आणि याप्रमाणें याचा श्रद्धेनें नित्य पाठ
 करणारे सद्भक्त गुरुकृपेचा नित्य अनुभवही घेत आहेत. ग्रथारंभी श्रीगुरु-
 स्तुति म्हणून एकशेंचारा श्लोकांचें एक प्रकरण आहे. तें सपत्यावर चरि-
 त्रास आरंभ झाला आहे श्रीगुरुस्तुतीमध्ये मानसपूजा, अपराधक्षमापनस्तोत्र
 व अष्टोत्तरशतनामावलि हे विषय आले आहेत. ही नामावलि सर्व दका-
 रादि आहे. उपास्यदेवतेच्या प्रसिद्ध नावातील आद्याक्षरानें घटित अशीं
 अनेक नावें वनवून त्या द्वारानें उपास्याचें गुणवर्णन करणें हें श्रीमहा-

राजाचें बुद्धिकोशल्य खरोखरच अपूर्व आहे. बाह्यरचनेंतही वाचकाचें मन रमून जावें आणि प्रभूचे अचिंत्य गुणही त्याचे चित्तात ठसावेत हा दुहेरी उद्देश श्रीमहाराजांनीं यात साधलेला आहे, एकदर तेवीस अध्याय या ग्रंथात असून शेवटीं योगरहस्य व बोधरहस्य हीं दोन प्रकरणे आहेत. प्रसिद्ध मराठी गुरुचरित्रातील सर्व कथाभाग यात आलेला आहे. याशिवाय यदु, प्रल्हाद व कार्तवीर्य यांना श्रीदत्तप्रभूंनीं केलेला उपदेशही चतुर्थाध्यायात वर्णिलेला आहे. श्रीदत्तपुराणाप्रमाणेंच यातही ज्ञान, कर्म व भक्ति या तीन योगाचें निरूपण केलेलें आहे. प्रथम तेज अध्यायांत ज्ञानयोग सांगितला, नंतर चौदा ते आठरा या पाच अध्यायांतून कर्मयोग सांगितला आणि शेवटीं पाच अध्यायात भक्तियोगाचें प्रतिपादन केलें. श्रीमहाराज पूर्वाध्रमात आपल्या माणगांवात राहात असता श्रीदत्तप्रभूंनीं भक्तगुरुचरित्र लिहिण्याची आज्ञा केली, त्या वेळीं शके १८०६ मध्ये माणगांवींच हा मूळ ग्रंथ तयार झाला, ग्रंथ तयार झाल्याबरोबर 'सहितेयं द्विसाहस्री' असें देवांनीं सांगितलें. या प्रभूच्या वाक्याचा सम्वय या ग्रंथाची असावा असें वाटून श्रीमहाराजांनीं (त्या वेळीं वासुदेवशास्त्री किंवा युवा हें नांव प्रसिद्ध होतें.) ग्रंथाचें श्लोक मोजले पण सख्या पूर्ण होईना, मग सप्तशतीप्रमाणें उवाच मत्र, कांहीं अर्थश्लोकात्मकमत्र अशा रीतीनें गणना केल्यावर 'सहितेयं द्विसाहस्री' या देवांच्या सांगण्याचें रहस्य श्रीमहाराजांच्या लक्षांत येऊन कौतुक वाटलें, याप्रमाणें देवांनींच या ग्रंथास द्विसाहस्री हें नांव दिलें असें म्हणण्यास हरकत नाहीं. यात कांहीं अशुद्धि व्याकरणदृष्टीनें राहिल्याचें मागाहून लक्षांत आलें तें शुद्ध करण्यास श्रीमहाराज प्रवृत्त झाले असता 'झालेलें सर्व शुद्ध असून तें मला प्रिय आहे' असें श्रीदत्तप्रभूंनीं श्रीमहाराजांना सांगितलें आणि एका विशिष्ट दृष्टीनें पाहिलें असता तें शुद्धच ठरतें असेंहि दाखवून दिलें. हृदयस्थ जनादेन सर्व कर्मांचा कर्ता आहे अशी जाणीव नित्य घालूनच

महापुरुषांचीं सर्व कर्मे घडत असल्याने त्यांत अशुद्धि राहाणे शक्यच नाही. ईश्वरार्पणबुद्धि ही कर्मशुद्धि करणारी आहे. हा ग्रंथ निर्माण झाल्यावर पंधरा वर्षांनी म्हणजे शके १८२१ मध्ये यावर संस्कृत टीका प्रभासपट्टण व द्वारका येथे मिळून श्रीमहाराजांनी पूर्ण केली. ही टीका मूळ ग्रंथ समोर नसतांना झाली अशी आख्यायिका सांगतात. समष्ट्यात्मक भगवत्स्वरूपार्थी संलग्न झालेल्या सत्पुरुषांच्या विशालबुद्धीला अगम्य असे काहीच नाही. श्रीमहाराजांनी टीकेच्या शेवटी वरीलप्रमाणे खुलासा केला आहे, 'ज्ञानं त्रयोदशाध्यायेः कर्मयोगं च पंचभिः । पंचभिर्भक्तियोगं च कारयामास योगिराट् ॥ १ ॥ पाथात्यपायोधितटे नवानां टीका प्रभासेभ्युदितासिलानां । श्रीद्वारकायां चरितस्य तस्य श्रीसद्गुरोर्वेदनुतस्य तस्य ॥ २ ॥ शालिवाहशके द्वाश्विनसुभूमिमिते (१८२१) त्रिवयं । टीका संपूर्णतां याता चातुर्मास्ये ह्यवर्षके ॥ ३ ॥' द्विसाहस्री गुरुचरिताचा संक्षेपाने संस्कृतमध्ये गद्यरूपाने साराश म्हणजेच चूर्णिका द्वारकेमध्येच श्रीमहाराजांनी केली. ती यापूर्वी छापलेली नव्हती. तीही या खडात शेवटी छापलेली आहे. संस्कृत भाषेचे ज्यांना विशेष ज्ञान नाही त्यांनाहि हा चूर्णिकाविभाग समजण्यासारखा आहे. ही वाचून मूळ ग्रंथातील विषयाचे ज्ञान होईलच पण याशिवाय संस्कृत भाषेचे ज्ञानहि त्यांचे वाढून मूळ ग्रंथरहस्याहि समजून घेण्याची पात्रता त्यांना येईल हाच श्रीमहाराजांचा उद्देश असावा. द्विसाहस्रीच्या टीकेतून अनेक विषयाचा विचारपूर्वक निर्णय श्रीमहाराजांच्या अधिकारवर्णातून बाहेर पडलेला वाचकाना दिसून येईल. उदाहरणार्थ १ माया का मानावी ? २ ईश्वर पक्षपाती आहे काय ? ३ जगाचे अस्तित्व व नास्तित्व हे अध्यारोपापवादात्मक कसे आहे ? ४ कर्माचा ज्ञानाला कसा उपयोग होतो ? ५ कर्माचरण कसे केलें असतां चित्त शुद्ध होते ? ६ ईश्वरावताराचें स्वरूप काय व ते का होतात ? ७ ब्रह्मचियाश्रमातून पुढे गृहस्थाश्रमातच गेले पाहिजे किंवा एकदम

संन्यासाश्रमांत जातां येईल ? ८ संन्यासाश्रम घेतल्यावर शिष्यप्रशिक्षण-
परंपरा कां चालू ठेवावी ? ९ जीवन्मुक्तांची आंतरस्थिति कशी असते ?
१० तीर्थयात्रा कां करावी ? ११ सद्गुरुसेवा सर्वांनीच कां करावी ?
१२ शरीरांतून जीव जातो कां प्राणवायू जातो, शरीरस्थिति मुख्यतः
कोणावर अवलंबून आहे ? १३ अविद्येपासून उत्पन्न झालेले कर्म ती
अविद्या घालविण्यास कसे कारण होते ? १४ ब्रह्मशानी पुरुषाने कर्म
टाकावे काय ? १५ एकाच जन्मांत सर्व कर्मफलाचा भोग भोगून मुक्त
होणे शक्य आहे काय ? १६ पतिपत्नीसंबंध, गुरुशिष्यसंबंध, पितापुत्र-
संबंध, स्वामिसेवकसंबंध इत्यादिसंबंध कसे निर्माण होतात व ते कसे दूर
होतात ? १७ बंधक असणारी काम्यकर्मे वेदात कां सांगितली ? १८
अनुष्य, पितर, देव यांची कालगणना कशी करावी ? १९ चंद्रकलांचे
स्वरूप काय ? २० गायत्री मंत्राचा अर्थ काय ? २१ त्या मंत्राचे इतके
महत्त्वाचे कां ? २२ आपत्कालांत कसे वागावे ? २३ मुख्य ज्ञानयोग व
त्याचे साधन कर्मयोग यापेक्षा तिसरा भक्तियोग कशाला पाहिजे ? २४
भगवंतांकडूनच वेदाज्ञेचे उल्लेखन झाल्यास ते योग्य की अयोग्य ? २५
साकाराच्या भक्तीने मोक्ष कसा मिळेल ? २६ शूद्र हा श्रौतविद्येचा अधि-
कारी आहे की नाही ? २७ त्याला मुक्ति कशी मिळेल ? २८ रोगादि
दुःखांचे खरे कारण कोणते व त्यांचा परिहार कसा होऊ शकेल ?
इत्यादि अनेक प्रश्नांची सप्रमाण उत्तरे सविस्तर विवरण करून या टीकेंत
श्रीमहाराजांनी दिलेली आहेत, प्रत्यक्ष मुंबई शहर पाहून आलेल्याने केलेले
त्या शहराचे वर्णन आणि नुसते भूगोलाचे पुस्तक वाचून एखाद्याने त्या
शहराचे केलेले वर्णन या दोन वर्णनांमध्ये जितके अंतर पडते तितकेच
अंतर केवळ पांडित्याने लिहिलेल्या ग्रंथांत व श्रीमहाराजांच्या अनुभवी श्रेष्ठ
ग्रंथांत थसल्याचे विचारी माणसाच्या अनुभवास येईल. अशा श्रीमहा-
राजांच्या वाणीतून ग्रंथ्याने अवतीर्ण झालेल्या श्रीदत्तराजांचे ध्वज,

मनन, निदिध्यासनरूपानें नित्य सेवन करून अधिकारी साधकांनीं निश्चित ज्ञान मिळविण्याचा प्रयत्न करावा व श्रीमहाराजांच्या ग्रथनिर्मितीचें सार्थक करावें अशी आग्रहाची विनंति आहे.

श्रीमहाराजांच्या पूर्वाश्रमातील एक गोष्ट प्रसिद्ध आहे ती अशी—
 भाणगांवीं श्रीदत्तप्रभूचे आशेनें श्रीमहाराजांचा योगभ्यास चालू होता. त्या वेळीं प्राणायामाचे अभ्यासात काहीं स्खलन झाल्यामुळे उचकी सारखी सुरू झाली. श्रीदत्तगुरूंनीं सांगितलें कीं—'कापशी गांवात रामकृष्णपत म्हणून एक मोजणीदार कारकून राहतात. त्यांच्या घराची खूण म्हणजे एक मोठें पिंपळाचें झाड त्याचे घराजवळ आहे. त्यांचेकडे जावें म्हणजे उचकी लागण्याचें कारण ते सांगतील व त्यावर उपायहि सांगतील.' अशी देवाची आज्ञा झाल्यावर श्रीमहाराज त्या गांवीं आले. व चौकशी करून वरील रामकृष्णपताचे घरीं जाऊन त्याची भेट घेतली, पण त्यांनीं प्रथम आपणास याचदल काहींच माहिती नाहीं असें दाखविलें. शेवटीं त्या मोजणीदाराना देवाचा दृष्टांत झाल्यामुळे त्यांनीं श्रीमहाराजांना एकातात नेऊन सर्व खुलासा पाहिले तो केला आणि योगासवर्धी हिंदी भाषेंतील एक ग्रथ दिला. कबीर व घर्मदास याचा सवादरूप तो ग्रथ आहे. कबीरांच्या चौपायातूनहि योगरहस्य दाखविलें असल्यामुळे त्या ग्रथाचा श्रीमहाराजांना उपयोग झाला. प्रस्तुत या गोष्टीचें तात्पर्य घेण्यासारखें असें आहे कीं—सिद्धपुरुषाचा लहान मोठा कोणताहि ग्रथ सम्राह्य आहे. या दृष्टीनें श्रीमहाराजांचें हे दिव्य ग्रथ सर्वांनीं आपल्या सम्राहस अवश्य ठेवले पाहिजेत. मुद्रणाची सोय झाल्यामुळे लोकाना सर्व ग्रथ एकदम दिसू शकतात त्यामुळे प्रत्येकाला आपापल्या रुचिवेंचिच्याप्रमाणें काहीं तरी अप्रस्तुत शेर देण्याचा मोह आवरत नाहीं. कोणी म्हणावें, काहो ! या महागार्देंच्या दिवसांत हें काम तुम्हीं काढलें हें बरोबर नाहीं. कोणी म्हणावें, यात पुष्कळ ग्रथ संस्कृतच

आहेत त्यांचा आम्हाला काय उपयोग ? कोणी म्हणावें, या ग्रथांची
 रचना क्लिष्ट आहे. यात रस कमी असल्याने याचा प्रचार होणें कठीण
 आहे. अशी अनेक मडळींची टीकात्मक भाषणें कानावर पडतात आणि अशी
 टीका करणारी मडळी तर अशा कार्यास साहाय्य करण्याच्या भानगडीत
 कधीच पडत नसतात. विरोधी शका पुढें आल्या तरच त्याबद्दल विचार
 करता येऊन कार्य करणाऱ्या माणसाला ईशकृपेनें सर्वहि आडमार्गांतून
 सुखरूप पार पडण्याचें धैर्य येते म्हणून अशा केवळ विविध शका प्रकट
 करणें हेही एका दृष्टीनें साहाय्यच आहे असें समजण्यास हरकत नाही.
 या शकाची भीति श्रीगुरुमहाराजांच्या कार्यात आम्हाला वाटण्याचें
 काहींच कारण नाही. पण काहीं भाविक ग्राहकांनीं कोणाच्या तरी
 भिडेमुळें हे ग्रथ घेण्याचें कडू केलें असल्यास व त्याबद्दल आपणावर
 हा उगीच भार पडला असें कदाचित् त्यांना वाटत असल्यास
 ती कल्पना त्यांनीं मनातून काढून टाकून अत्यंत प्रसन्न मनानें
 यापैकीं तूर्त समजतील त्या ग्रथांचें नित्य वाचन ठेवून शांति मिळवावी
 हें आमचें त्यांना प्रेमपूर्वक सांगणें आहे. त्यांच्यासारख्या भाविक सज्ज-
 नाच्या घरात हे सद्ग्रथ जे आले ते कोणाच्याही भिडेमुळें त्यांनीं घेतले
 असें नसून त्यांच्या पूर्वसुकृतामुळेंच हे सिद्धपुरुषाचे वाङ्मयस्वरूप त्यांच्या
 वास्तूत अखंड राहाण्याकरितां व सपरिवार त्याचें कल्याण करण्याकरि-
 ताच आलेलें आहे असे त्यांनीं समजावें. आमची तरी तशी दृढभावना
 आहे. अनेक श्रीमान् मडळी आपल्या नियतीप्रमाणें द्रव्याचा व्यव अनेक
 ठिकाणीं करित असताही त्यांना सोडून ज्या अर्थी हे ग्रथ अशा सद्भा-
 विकांचेकडे आले त्या अर्थी त्यांची योग्यता या लौकिक जगांत जरी
 आज विशेष कोणी मानली नाही तरी पारमार्थिक जगांत ईश्वराच्या दर-
 बारात त्यांचा अधिकार केव्हाही श्रेष्ठच ठरणार यांत शका नाही. आणि
 ही या भाविक ग्राहकांची तरी योग्यता नित्य डोळ्यापुढें असल्यामुळेच

त्यांच्याकडील येण्याच्या द्रव्याबद्दल त्यांना विशेष तोशीस आजपर्यंत मढळानें दिली नाहीं. त्यांचेकडून परिस्थितीप्रमाणें येतील तसे थोडेथोडे पैसे जमा करून, कोणाकोणाचे तर अद्यापि काहींही पैसे आले नसताही त्या सर्वांचेकडे प्रकाशित झालेले सर्व एंड मढळानें पाठविले आहेत. कबूल केल्याप्रमाणें पुढीलही सर्व एंड त्यांचेकडे रवाना होतीलच. श्रीगुरुमहाराजांच्या प्रथाविपर्या असलेला शुद्ध आदरभाव हीच त्याची मोठी पत आहे. प्रपचातील अडचणी कोणालाही सुटल्या नाहींत. राष्ट्रीय सरकारला सुद्धा वेळप्रसर्गां जनतेचें कर्ज काढावें लागतें, आपणही अनुकूलता नसली तरी सणवार, मंगलकार्यप्रसंग ऋण काढूनही साजरे करतो. तसेंच हें ग्रंथप्रकाशन म्हणजे आपल्या जीवितातील महामंगलकार्य आहे असें समजून आम्ही या कार्यास प्रवृत्त झालों आणि अंतंकरणानें श्रीमंत असणाऱ्या सर्व सज्जनांच्याकडे या सत्कार्याकरिता याचना केली, ती त्यांनीं मान्य करून या कार्यास सर्वांनीं अत्यंत शुद्ध प्रेमामें साहाय्य केलें. या त्यांच्या प्रेमऋणामुळेच हें महत्कार्य पूर्णतेस जाईल असा मढळास आता विश्वास वाटू लागला आहे. त्या सज्जन ग्राहकाना त्यांच्या ऋणाचें रूपांतर म्हणून हे अमूल्य ग्रंथ आम्ही पोंचविण्याचा यत्न केला आहे. तो त्यांनीं प्रसन्न चित्तानें गोड मानून घ्यावा एवढीच आमची इच्छा आहे. येत्या श्रावणापर्यंत सर्व मुद्रणकार्य संपविण्याचें ठरल्यानें आर्थिक अडचण भासू लागली त्यामुळे नाइलाजानें राहिलेले द्रव्य शक्य तितक्या लवकर पाठवून देण्याबद्दल मढळाकडून काहीं ग्राहकाना पत्रें गेली आहेत त्याप्रमाणें त्यांचेकडील साहाय्यद्रव्य लवकरच येऊन अडचण दूर होईल अशी आशा आहे. श्रीमहाराजांच्या संस्कृत ग्रंथातीलही सर्व विषय भाषांतररूपानें, निबंधरूपानें, प्रश्नोत्तररूपानें अशा अनेक प्रकारांनीं अनेक भाषांच्या द्वारानें सर्व जनतेपुढे मांडण्याचा मोठा प्रयत्न यापुढें मढळास करावयाचा आहे त्यावेळीं आपणास हे संस्कृत ग्रंथ समजत नाहींत, याचा

काय उपयोग इत्यादि आकांक्षाही सर्वांच्या क्रमशः शांत होतील व सर्वेही सच्छील' टीकाकारांचे टीकात्मक उद्गारही विराम पावतील अशी खात्री आहे.

मंडळाच्या साहाय्यकांपैकी पांचशें रुपयांपेक्षा अधिक साहाय्य करणारे सन्मान्य आश्रयदाते असा एक वर्ग आहे. श्री. कृष्णाजी हरी टिळक व श्री. अनंत वामन परांजपे राहणार मुंबई यांनी प्रत्येकी ५५१ रुपये देऊन मंडळास उपकृत केले. श्री. शंकरराव देशमुख वकील राहणार आज्ञेगांव (निजामस्टेट) हे मंडळांतील एक सभासद असून श्रीमहाराजांचे निःसीम भक्त आहेत, यांनी मंडळास १००१ रुपये देऊन आपली गुहनिष्ठा व्यक्त केली, श्री दत्तोपंत टाकळकर राहणार हैद्राबाद यांनी आजपर्यंत मंडळास ५६३ रुपये स्वतःचे पाठविले असून अनेक प्राहक मिळवून देण्याचे महत्त्वाचे प्रचारकार्यही यांचेकडून व्यवस्थित चालू आहे. सौ. सरस्वतीबाई कवीश्वर यांनी स्त्रीवर्गांत या कार्याचा प्रचार करून तृतीयपुष्प, श्रीदत्तमाहात्म्य व चरित्रखंड असे तीन मराठी खंड बारा रुपये देऊन घेणारे स्त्रीप्राहक मंडळास मिळवून देण्याचे कार्य गुरुसेवाबुद्धीने चालविले आहे. यांचेकडून आजपर्यंत पांचसहस्रपेक्षाही अधिक रक्कम मंडळाकडे जमा झाली आहे. अशी निष्ठेने या कार्यास साहाय्य करणारी मंडळी श्रीगुरुमहाराजांचे कृपेने मंडळास मिळाल्याने हे कार्य लवकर तडीस जाऊ शकले. या सर्व साहाय्यकांचे पूर्ण कल्याण करण्यास श्रीगुरुमहाराजच समर्थ आहेत. 'न हि कल्याणकृत् काश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति,' 'स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य प्रायते महतो भयात्' ही भगवंतांची सिद्धांतवाणी प्रसिद्धच आहे.

या महत्त्वाच्या प्रधावर कोणीतरी अधिकारी शास्त्रज्ञ पुण्यांची प्रस्तावना मिळावी अशी इच्छा होती ती श्रीगुरुमहाराजांनी पूर्ण केली. मंडळाचे विनंतीस मान देऊन काशी येनांतील मुख्यात पंडितवर्य

न्यायाचार्य श्रीहरिरामशास्त्रीजी शुक्ल प्राध्यापक सांगवेदविद्यालय यांनी ग्रंथार्थतात्पर्यप्रकाशक व महत्त्वदर्शक अशी गंभीर प्रस्तावना या ग्रंथावर लिहून दिली याबद्दल आम्ही त्यांचे ऋणी आहोत. त्यांचे गुरुजी पंडितराज राजेश्वरशास्त्रीजी यांनी 'शिक्षात्रय' या प्रथम खंडावर प्रस्तावना लिहून देऊन मंडळाला ऋणी केले आणि 'प्रवर्तितो दीप इव प्रदीपात्' अशा अधिकाराच्या त्यांच्या पट्टिशिष्यांनी पं. हरिरामशास्त्रीजींनी 'गुरु-रनुगन्तव्यः' या आदेशाप्रमाणे या ग्रंथावर प्रस्तावना लिहून मंडळास उपकृत केले, अशा विद्वज्जनांचे हे प्रेमऋण मंडळावर अधिकाधिक व्हावे व शास्त्ररहस्यप्रकाशन मंडळाचे द्वारा होत राहून त्या योगाने अशा विद्वज्जनांच्या ऋणाचे अंशतः तरी परिमार्जन व्हावे अशी श्रीकाशीविश्वेश्वरांचे चरणसन्निध अखंड प्रार्थना आहे.

निजामस्टेटमध्ये हिंगोली तालुक्यातील नरसी या गांवी श्रीमहाराजांचा एक चातुर्मास्य झाला होता. या गावावर श्रीमहाराजांचे फार प्रेम होते. तेथील मंडळींचे उत्कट प्रेम हेच त्यांचे कारण मानावे लागेल. या गावांतील प्रसिद्ध शास्त्रज्ञ पं. धुंडिराजशास्त्री माहूरकर यांचा या ग्रंथावर विशेष व्यासंग असल्याचे समजल्यावरून त्यांनाहि या ग्रंथावर चार शब्द लिहून देण्याबद्दल मंडळाने विनंति केली होती. ती त्यांनी मान्य करून अत्यंत आत्मीयतापूर्वक 'द्विसाहस्रीमाहात्म्यम्' म्हणून जो लेख पाठविला त्याबद्दल आम्ही त्यांचे अत्यंत आभारी आहोत. तो लेख ग्रंथारंभी प्रस्तावनेनंतर छापला आहे. द्विसाहस्रीची सप्ताहवाचनपद्धति व मंत्रविभागकारिकाही त्यांनी दिलेल्या आहेत. यामुळे सश्रद्ध साधक जनतेला विशेष उपयोग होणार आहे. त्यांचा दीर्घ व्यासंग या रूपाने त्यांनी जनतेपुढे मांडून सर्वांसच उपकृत केले आहे याचे फल त्यांना श्रीगुरुमहाराजच देण्यास पूर्ण समर्थ आहेत. समर्थभारत छापखान्याचे मालक श्री. सर-

देसाई यार्नीहि वेळेवर व्यवस्थित ग्रथ छापून दिल्याबद्दल तेही धन्यवादास पात्र आहेत.

याप्रमाणे पुढीलहि अवशिष्ट मुद्रणकार्य निर्दिष्टकालात पूर्ण होण्याकरिता कृत, कारित व अनुमोदित यापैकी कोणत्याहि प्रकारानें का होईना, सर्वांनी साहाय्य करावें हीच शेवटी त्या विश्वतोमुख परमात्म्याबद्दल सविनय प्रार्थना आहे.

बैशाख शु। ३ (अक्षय्यतृतीया)
बुधवार शके १८७६
दि ५-५-१९५४

श्रीगुरुसेवार्थी—

वामन दत्तात्रेय गुळवणी
अध्यक्ष—श्रीवासुदेवानंदसरस्वती-
ग्रथप्रकाशनमंडळ, नारायण
पेठ २०, पुणे २

श्रीगुरुः शरणम्

प्रस्तावना

गुरुब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः ।

गुरुः साक्षात्परब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ १ ॥

श्रीमद्भिः साक्षाद्भगवतो गुरोर्दत्तस्यावतारभूतैः प. प. श्री. चासुदेवानन्दसरस्वतीस्वामिचरणैः संस्कृतभाषायां निबद्धस्य गुरुचरित्राभिधस्य ग्रन्थ-रत्नस्य सुपरिष्कृतं संस्करणमिदं पाठकानां पुरत उपस्थाप्यते । महाराष्ट्र-भाषामयोऽयं ग्रन्थः यद्यप्यासीदेवानुवर्तमानः तथापि तद्भाषानभिज्ञानां गुरु-भक्तानां समेषामप्युपकारायैव परमकारुणिकैः स्वामिचरणैरेतस्य निर्माणं कृतमिति विदितमेव स्यात्तज्जीवनवृत्तान्तविदाम् । संस्कृतभाषायाश्चात्रत्या-याः सामान्यव्युत्पत्तिमतां बोधगम्याया अभावेन तथाविधानप्युपकर्तुं तट्टीकापि तैरेव विरचिताऽनेन सहैव प्रकाशिता वर्तते ।

ग्रन्थेऽस्मिन् प्राधान्येन ज्ञानयोग-कर्मयोग-भक्तियोगाः, योगरहस्यं बोध-रहस्यं चेति रहस्यद्वयमन्ते निरूपितमस्ति । आदावपि गुरुस्तुत्याद्युपोद्घा-तांतो भागः संक्षेपेण प्रतिपादितः ।

॥ गुरुतत्त्वविमर्शः ॥

एतस्मिन् ग्रन्थे प्राधान्येन परमपुरुषार्थभूतं गुरुतत्त्वमेव प्राप्तव्यत्वेनोप-दिष्टमस्ति । तच्च गुरुतत्त्वं अखण्डानन्दैकरसं ज्ञानस्वरूपमेव । सर्वेषामेव आस्तिकनास्तिकमतानुयायिनां पूर्वोक्तगुरुतत्त्वातिविषये नास्ति कोऽपि मतभेदः । इदं हि गुरुतत्त्वं प्राणाद्यपेक्षयापि प्रियतरमस्तीति स्पष्टमेवावगन्तुं शक्यते । तथाहि—सर्वोऽपि जनः शरीरापेक्षया प्राणान् प्रियत्वेन विजा-नाति । दृश्यते खलु शरीरे व्याघातुत्पन्ने चिकित्सकौ यदि वदति शरीरस्ये-न्द्रियस्य वा भागो विकारितः स्यात्तर्ह्येव प्राणरक्षणं उन्मेषति अन्यथा तु

प्राणा गमिष्यन्तीति, तदा जनः प्राणरक्षणाय शरीरस्य भागं परित्यजति । प्राणापेक्षया किं प्रियमित्यालोच्यमाने मानस्य तदपेक्षयाधिकप्रियत्वं सिद्ध्यति अत एव मानपरिरक्षणाय जनो हसन्नेव प्राणान् परित्यजति । ततोऽपि प्रियत्वं ज्ञानस्येत्यनुभवामः । ज्ञानार्थमेव खलु स्वकीयं मानमेकत्रावस्थाप्य गुरोः सविधे नम्रीभूय तिष्ठति जनः । तस्मादनेनोदाहरणेनैव सिद्धमेतत्, यत्-ज्ञानस्य प्राणापेक्षयापि अधिकप्रियत्वं तत एव चानन्दरूपत्वमपि । तदेव खलु गुरुत्वं दत्तात्रेयपदेनात्रोपास्यत्वेन प्रतिपाद्यते । पूर्वोक्तः “गुरुर्ब्रह्मा” इत्यादिश्लोक उक्तमेवार्थं प्रकाशयति ।

तदिदं ज्ञानरूपं गुरुत्वं, देशकालापरिच्छिन्नत्वात्सर्वदा प्राप्तमेव यद्यपि, तथापि प्राप्तमप्यविद्यावशादप्राप्तमिव, अविद्यातिरोधानेन च प्राप्तमिव भवतीति, उपनिषदां उपक्रमोपसंहारादितात्पर्यनिर्णायकलिङ्गैः सिद्धः सिद्धान्तः सोऽयं सिद्धान्तः—“ नौम्युदेति यदज्ञानाज्जगद्रज्ज्वहिवत्पुनः ।

यत्तत्त्वं मीलति ज्ञानां तं चिदानन्दसद्गुरुम् ॥

इति श्लोके तट्टीकायां च स्पष्टमेव प्रतिपादितो दृश्यते ।

तच्चाविद्यातिरोधानं विद्ययैव भवितुमर्हति । रज्जुसर्पादिस्थले सर्पोपादानभूताया रज्ज्वविद्यायाः रज्जुज्ञानेनैव तिरोधानात् । यद्यपीदं अविद्यातत्कार्यातिरोधानं तत्राशात्मकं तत्त्वज्ञानेनोत्पद्यते इति न वक्तुं शक्यं तत्त्वज्ञानानन्तरं तस्योत्पत्तावह्नीक्रियमाणायामद्वैतव्याघातापत्तेः तथापि तत्त्वज्ञानक्षणस्य अविद्यातत्कार्यपूर्वत्वाभावनियम एवाह्नीकर्तव्यः । दृष्टव्यं नियमः रज्जुतत्त्वज्ञानस्थले इत्ययमंशो गौडब्रह्मानन्द्यादौ विवेचितः, विस्तरतस्तत्र एवावगन्तव्यो विशेषजिज्ञासुभिः ।

अविद्यास्वरूपमपि—अनादिभावरूपं यद्विज्ञानेन विलीयते ।

तदज्ञानमिति प्राशा लक्षणं साम्प्रचक्षते ”

इति चित्सुप्ताचार्योक्तरीत्या अनादिभावत्वे सति ज्ञाननिवर्त्यत्वरूपं द्रष्टव्यम् । ज्ञानप्रागभावादन्वयः कश्चन भावरूपोऽज्ञानपदार्थः कुतः स्वीकर-

णयिः ? इति प्रश्नस्तु अद्वैतसिद्धिचिरसुखीविवरणप्रमेयसङ्ग्रहादिषु सयुक्ति-
कमुपपादित एव ।

अस्य चाज्ञानस्य शक्तिद्वयमस्ति असत्त्वापादकशक्तिः अमानापादकश-
क्तिश्च । परोक्षज्ञानस्थले असत्त्वापादकमज्ञानं निवर्तते नामानापादकं अनु-
मितौ जाताया पर्वते वह्निरस्तीत्येव प्रतीतिर्भवति न तु पर्वते वह्निर्भातीति ।
प्रत्यक्षस्थले तु उभयविधा शक्तिरपि तस्य नश्यति ।

कीदृशं तत्त्वज्ञानं ? यज्जगता सहैव तदुपादानभूतां अविद्यां निवारयितुं
क्षममिति प्रश्नोऽपि “स्वामेदेन विवर्ताधिष्ठानभूतपरब्रह्मवेत्तृणां” इति
पूर्वोक्तश्लोकटीकादर्शनेन समाहितो भवति । तथाच “अहं ब्रह्मास्मि
तत्त्वमसि” इत्यादिमहावाक्यार्थबोध एवाखण्डार्थविषयकः अन्तःकरण-
वृत्तिरूपस्तस्याज्ञानस्य निवर्तक इति सिद्ध्यति ।

॥ अखण्डार्थबोधस्वरूपविमर्शः ॥

“तत्त्वमसि” “अहं ब्रह्मास्मि” “सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म” इत्यादिवाक्ये-
भ्यो जायमानो बोधः अखण्डार्थविषयक इत्यद्वैतवेदान्तसिद्धान्तः ।
वाक्यस्याखण्डार्थकत्वं—अपर्यायशब्दानां संसर्गागोचरप्रमितिजनकत्वम् ।
तदुक्तम्—

“ससर्गासङ्गिसम्यग्धीहेतुता या गिरामियम् ।

उक्ताखण्डार्थता यद्वा तत्प्रातिपदिकार्थता ॥” इति ।

यद्यपि ‘गामानय भूतले घट’ इत्यादिवाक्यानां तत्तत्पदोपस्था-
प्यार्थसंसर्गाविषयकप्रतीतिजनकत्वाद्वाक्यमालस्यैव संसर्गाविषयकप्रतीतिजनक-
त्वनियमेन संसर्गाविषयकप्रतीतिजनकत्वं न कापि वाक्ये सम्भवतीत्या-
क्षिप्यते परैः तथापि वाक्यमात्रस्य तथाविधबोधजनकत्वं न वक्तुं शक्यं,
“प्रकृष्टप्रकाशश्चन्द्र” इत्यादिलक्षणवाक्येषु पदद्वयार्थसंसर्गाविषयकबोध-
जनकत्वस्यैवावश्यं स्वीकरणीयत्वात् । तथाहि—अनेन हि वाक्येन चन्द्र-
स्वरूपमात्रमेव प्रतिपाद्यते, चन्द्रस्वरूपस्य प्रकृष्टप्रकाशेतरव्यावृत्तिस्तु अव-

गम्यमानापि न शब्दतः साक्षादवगम्यते, अपि तु अर्थत एव सा सिद्ध-
 ध्यति । दृश्यते हि “ गामानय ” इत्यादि-वाक्येष्वपि शब्दतो गवानयन-
 कर्तव्यतावगतावपि अश्वाद्यानयनव्यावृत्तेरवगमस्यार्थत्वम् । एवमेव “ सत्यं
 ज्ञानमनन्तं ब्रह्म ” त्यादावपि ब्रह्मस्वरूप-मात्रप्रतिपत्तिर्वाक्यात्, आर्थिकी
 त्वसत्यादिव्यावृत्तिप्रतीतिरिति ।

तत्राखण्डार्थबोधस्य कया रीत्या उत्पत्तिरिति विचारयामः । आदौ
 “ तत्त्वमसी ” ति वाक्यश्रवण, ततस्तत्त्वपदयोः समभिव्याहारज्ञानं, ततो
 विद्वेष्यविशेषणभावेन तत्त्वपदार्थान्वयधीः, ततो विरोधज्ञानं अयोम्यता-
 ज्ञानापरपर्यायं, ततश्चोक्तज्ञाने तात्पर्याभावज्ञान, ततो लक्ष्यार्थघटितवाक्यार्थ-
 ज्ञाने तात्पर्यावधारणम्, ततश्च लक्षणाज्ञानाधीनं शुद्धस्य निर्विकल्पकं स्मरणं,
 ततश्चाखण्डार्थविययको महावाक्यार्थबोधः ।

एतच्च—“ सामानाधिकरण्यात् भवति प्राथम्यभागन्वयः
 पश्चादेव विशेषणतरतया पश्चाद्विरोधोद्भवः ।
 उत्पन्ने च विरोध एकरसके वस्तुन्यखण्डार्थधीः
 सर्वैरेव ततः पदैरयमिह ज्ञेयः क्रमः सूरिभिः ॥”

इति संक्षेपशारीरके स्पष्टम् ।

एवं क्रमेण तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्य ज्ञानं यदा अपरोक्षतापन्नं
 भवति, तदैव सवासनमिष्याज्ञानतत्कार्यनिवृत्तौ सत्यां मुक्तिरिति वेदान्त-
 सिद्धान्तोऽत्र टीकाया सप्रपञ्चं प्रपञ्चितो वर्तते ।

तच्च धृतिरूप ज्ञानमपरोक्षरूपं यावत्पर्यन्तं नोत्पन्नं भवति, तावत्पर्यन्तं
 नास्य प्रपञ्चस्य निवृत्तिः सम्भाव्यते, अपरोक्षावमासस्यापरोक्षप्रमथैव
 निरस्यत्यसम्भवात्, इत्यपरोक्षप्रमार्थमुपासनादा आवश्यकता प्रतिपादिता ।
 तदभावे हि मिष्टाशी रुग्णो बालो निम्बमिव विषयाकृष्टचित्ताः संसारिणः
 मातापितृशतेभ्योऽपि गरीयसीभिः श्रुतिभिः परमकारुणिकैर्भाष्यकृदादि-
 भिर्यद्बुद्धोपिता अपि तं बोध नाद्रियन्ते । अतः खण्डलङ्घुकवत्सगुणव्रज-

प्रसादरूपफलेन तानादरपूर्वकं परे तत्त्वे प्रथतयितुमुक्तस्य ग्रन्थस्यारम्भः इति टीकाकाराः कथयन्ति ।

तत्रापि च ज्ञानस्य साक्षान्मोक्षसाधनतायाः “ तमेव विदित्वा अति-
मृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ” “ तरति शोकमात्मवित् ” इत्यादि-
धृतिशतेन प्रतिपादनात् ज्ञानकाण्डस्य प्रथमं निर्देशः कृतः

ज्ञानकाण्डेऽस्मिन्नाहत्य त्रयोदशाध्यायाः सन्ति तत्र प्रथमाध्याये गुरुत्व-
रूपस्य भगवतो ज्ञानस्य प्राधान्यव्यापनं, भगवतो गुरोर्गुणानुवादान् वक्तुं
सद्गुरुः दत्तात्रेय-श्रीपाद-नृहरिरूपेणावतारत्रयं भक्तानुग्रहार्थमग्रहीत् ।

“ प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ”

“ उपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणो रूपकल्पना ” इत्याद्युक्तत्वात् ।

कलौ युगे कृष्णामरजातीरविहारिणो भगवदवतारत्वमघटितघटनापटीय-
स्त्वेन साधितम् । तथाविधं गुरुं नामधारको द्विजः कृष्णामरजासन्निधौ
गत्वा तुष्टाव । ततः सन्तुष्टो भगवान् स्वरूपं स्वरूपं तमदर्शयत्, इति
वर्णनमस्ति ।

द्वितीये चाध्याये ब्रह्मणा कलथे प्रोक्तां गुरुशिष्यकथां सिद्धो नामधारक-
मकथयद्भक्तिदारुणाय ।

तृतीये चानमूयासस्वहरणाय स्त्रीप्रेरिता ब्रह्मविष्वाद्योऽर्मका जाताः
इति कथा, अम्बरीषकथा च प्रतिपादिता । सोऽयमुपदेशः पतिव्रतामाहात्म्यं
विशेषेण प्रकाशयति ।

चतुर्थे यदुना पृष्ठशतुर्विंशतिगुरुस्यः प्राप्तं ज्ञानं भगवान् दत्त उपादिदेश
पञ्चमे ब्राह्मण्या भक्त्या श्रीपादसंज्ञको दत्तस्तत्पुन अभूदिति कथा वर्णिता ।
एवमनन्तरमात्रयोदशाध्याय ज्ञानयोगस्यैव विस्तारः कृतः ।

पूर्वोक्तेन प्रकारेण ज्ञानकाण्डे ज्ञानस्यैव मोक्षसाधनत्वं वेदान्ताभिमतं
युक्तिसिद्धं चेति प्रतिपाद्य कर्मप्रतिपादकानां वेदवाक्यानां वेदत्वाविशेषादेव
मुक्तिसाधनप्रतिपादकत्वं स्यादिति कथं ज्ञानस्यैव मोक्षसाधनत्वमित्याशङ्कां
निराकर्तुं पञ्चीभरध्यायैः कर्मकाण्डस्य प्रतिपादनमत्र कृतम् ।

अस्याभिप्रायस्त्वथम्, मुक्तिं प्रति साधनत्वं ज्ञानस्यैव यद्यपि शास्त्र-
सम्मतं, तथापि ज्ञानकाण्डस्य कर्मकाण्डेन सह साध्यसाधनभावसम्बन्धोऽ-
स्त्येव, ज्ञानोत्पत्तौ कर्मणामुपयोगोऽङ्गीकृत एव । तेषामुपयोगस्तु संस्कार-
त्वेन विविदिषोत्पादनेन वा अत एव पारमर्ष्य सूत्रम्—“सर्वापेक्षा च यशादि-
श्रुतेरश्ववत्” इति । उक्तं हि मनुना—

“स्वाध्यायेन व्रतैर्होमैस्त्रैविद्येनेज्यया सुतैः ।

महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीय क्रियते तनुः ॥” इति ।

अत्र ब्राह्मी-ब्रह्मसम्बन्धिनी तज्ज्ञानद्वारा, इति व्याख्यातं टीकाकृद्भिः ।

अपि च विविदिषायामात्मज्ञानेच्छारूपायामपि कर्मणामस्त्युपयोगः । सा
खलु मुमुक्षाया सम्पद्यमानाया भवितुमर्हति, फलेच्छाया उपायेच्छां प्रति-
कारणत्वात् । मुमुक्षा तावत् “भीष्मः स्वस्वयमपवर्गः अस्मिन् सति बहु-
भद्रकं लुप्यते” इति न्यायभाष्यकृदुक्तरीत्या ये जनाः मोक्षमनिष्टतया
भ्रान्त्याऽवगच्छन्ति, ये च नास्त्येव मोक्षाख्यः कश्चन पदार्थ इति, चाव-
गच्छन्ति तादृशाना जनानां कथमपि न सम्भाव्यते इति, नित्यनैमित्तिक-
कर्मणामनुष्ठानेन ईश्वरप्रसादात्मकस्य धर्मस्योत्पत्तौ सत्यामेव मुमुक्षायास्त-
त्साध्याया विविदिषायाश्चोत्पत्तिः सम्भवति । अत एवाह धृतिः—“तमेतं
चेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेन” इति ।

“महापापवता नृणा ज्ञानयज्ञो न रोचते ।

प्रस्तुतज्ञानयज्ञस्तु प्रद्वेष्यो भासते स्वतः”

इत्यादिना विविदिषाया अभावो लोके स्वतःसिद्ध इति प्रतिपादित-
मेव । उक्तमेव च श्रीहर्षचरणैः—

“ईश्वरानुग्रहादेव पुंसामद्वैतवासना ।

महाभयकृतत्राणा द्वित्राणामेव जायते ॥”

इत्यादि । इदमपि प्रसङ्गतो वक्तव्यमापतति, वर्तमाने काले यथावत्कर्मा-
नुष्ठानस्य प्रतिदिनमेधमानो लोप एव लोकान् मुमुक्षाविमुक्तान् प्रशस्तपाद-
भाष्योक्तेन —

“ यत्तु विदुषामसत्सु विषयानुस्मरणेच्छासङ्कल्पेष्वभिर्भवति, तद्विद्या-
शामसन्तोषधर्मविशेषनिमित्तम् ” इत्यादिना प्रतिपादिते सुखे सर्वथा अप-
रिचितान्कुर्वन् सर्वत्रैवाशान्तेः साम्राज्यमवस्थापयति ।

“ आत्मा वाऽरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः ” इति
श्रुत्या आत्मसाक्षात्कारमुद्दिश्य मननादिसहितं श्रवणं विधीयते । तत्र श्रवणं
तावन्न ज्ञानरूपं ज्ञानस्याविधेयत्वात्, अपि तु तर्कात्मिका मानसी क्रियैव,
श्रवणाभिषस्य तर्कस्य स्वरूपं तु “ तत्त्वमस्यादिवाक्यं यदि ब्रह्मात्मैक्यपरं न
स्यात्तदोपक्रमोपसंहारादिभिरपि अद्वैतब्रह्मबोधकं न स्यादित्येवंरूपम् । अस्य
प्राधान्यं तु प्रमाणीभूतं यद्वेदवाक्यं तत्तात्पर्यविषयकत्वादेव । मननं तावत्
वाक्याधिनस्य ज्ञानस्य परोक्षनिश्चयत्वाभावसम्पादकतर्करूपम् । स च तर्कः—

“ तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यं ज्ञानं यदि परोक्षं स्यात्तर्हि स्वप्रकाशात्मविष-
यकं न स्यादित्येवंरूपः, इति विवरणकारमतं, संक्षेपशारीरकमते तु
ब्रह्मात्मैक्यसिद्धयनुकूलस्तर्को मननम् । निदिध्यासनं श्रवणमननयोरैकाग्र्यं
धौनःपुन्यापरपर्यायम् । मननं ब्रह्मात्मैक्यासम्भावनानिरासकं, निदिध्यासनं
तु विपरीतभावनानिरासकमिति ।

। तदिदमात्मदर्शनं न केवलं कर्मानुष्ठानेन विविदिपायामुत्पद्यमानायामपि
तदुत्पत्तिमात्रेण भवति, अपि तु तदुपायानुष्ठानमपि तत्रावश्यकमेव ।

कथं तत्रोपाय इति प्रश्ने—भगवतो गुरोर्भक्तिरेव तत्र कारणमिति
सिद्ध्यति । कर्मानुष्ठानस्य भगवद्भक्तावप्युपयोगिताऽस्त्येव । यथाहुः—

“ तावत्कर्माणि कुर्वीत न निर्विधेयं यावता ।

मत्कथाश्रवणादौ वा श्रद्धा यावन्न जायते ॥ ”

“ धर्मः स्वनुष्ठितः पुंसां विश्वकसेनकयासु यः ।

नोत्पादयेद्यदि रतिं श्रम एव हि केवलम् ॥ ” इति ।

तस्या भक्तेः स्वरूपं तु “ भक्तिर्भजनं कायेन वाचा मनसा वा निष्पा-
द्यो मजनीयस्य तुष्टिहेतुर्व्यापारो भजमानपुरुषनिष्ठः ” इत्याद्युक्तरीत्या
बोध्यम् । सा च भक्तिर्नवविधा भागवतादावुक्ता—

“ श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।

अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ” इत्यादिना ।

अखण्डानन्दबोधात्मकस्य गुरोः सगुणस्य निर्गुणस्य वा शब्देन ज्ञानं श्रवणभाक्तेः तच्च सगुणस्य प्रीतिकरम् । उक्तज्ञानरूपस्य श्रवणस्य कीर्तनहेतुत्वम् । कीर्तनं च तथाविधस्य बोधकशब्दोच्चारणम् । इदमपि प्रीतिकरं भवत्येव । एवमन्येषामपि प्रकाराणां भगवत्प्रीतिकरत्वं बोध्यम् ॥

तत्रात्मनिवेदनं तावत् यथा विक्रीतस्य शवादेयोंगक्षेमचिन्तायामनभिनिवेशस्तथा स्वकीयायां योगक्षेमचिन्तायाम् ।

“ अनन्याश्चिन्तयन्तो मा ये जनाः पर्युपासते ।

तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ ”

इति भगवदुक्तं प्रतिसन्धाय सदा विष्णुरेव चिन्त्य इत्यर्थः ।

सायज्ञानानन्दात्मके गुरुस्वरूपे स्वाभेदज्ञानमप्यात्मनिवेदनरूपमेव । पराया भक्तेश्च ज्ञानसाधनत्वं,

“ यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।

तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ ” इति श्रुतेः ।

विषयस्त्वयं निबन्धग्रन्थेषु सुस्पष्टमुपपादित एव ।

एतस्याः भक्तेः साङ्ग निरूपणं पञ्चभिरध्यायैः सटीकैस्तथा प्रतिपादितमस्ति, यथैकत्र तथाविध निरूपणं प्रायो दुर्लभमेव स्यात् ।

एवंरीत्या ज्ञानकर्मभक्तियोगानां सम्यङ्निरूपणानन्तरं योगरहस्ये योगक्रियायाः सम्यग्दर्शनं कृतमस्ति । योगशास्त्रस्य विषये एतावदेव वक्तुं शक्यं, यत्-दृष्टकार्यकारणभावमात्रमालम्ब्यानुष्ठानमात्रसापेक्षमेतदिति सर्वथा महतः श्रेयसो जनकं भवितुमर्हति ।

श्री. ५. ५. स्वामिचरणाः स्वयं योगानुष्ठानेन धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यसम्पन्नाः स्वकीयानुभवसिद्धनुपायजातमत्र भादर्शयन्निति, एतदनुसारेणानुष्ठातृणामैहिकशारीरक्लेशादिनिवृत्तिस्तु जायमाना प्रत्यक्षेणैवानुभवितुं शक्या

तेनैव च न्यायेन ब्रह्मसाक्षात्कारादावपि तदनुष्ठानमवश्यमुपयोगि भविष्यत्येवेति ।

गुरुचरित्रटीकायामस्यां वेदान्त-धर्मशास्त्र-भक्तिशास्त्र-योगशास्त्रादिसिद्धान्ताः प्रायः सर्व एव प्रकाशिताः । दिङ्मात्रमस्माभिरत्रोपस्थापितमिति सत्यमेवायं ग्रन्थः साक्षाद्भगवतोक्ता गीतेव, अघटितघटनापटीयस्त्वं येषां चरितदर्शनतो बहुत्रावगतं, तथाभूतैः, अत एव भगवद्दत्तावतारभूतैर्लोकानुग्रहमात्रमुद्दिश्य विरचितः महते उपकाराय भवतीत्यत्र न कोऽपि सन्देहः । न केवलं ग्रन्थोऽयं मुमुक्षूणामुपकारकोऽपि तु वास्तविकीं त्रिवर्गसिद्ध्यात्मिकां समाजस्योन्नतिसभिलपतामपि महते उपकाराय समर्थः ।

श्री. प. प. गुरुवरस्वामिचरणविनिर्मितग्रन्थप्रकाशनसमित्या क्रियमाणोऽयं प्रयत्नः सर्वथा स्तुत्य एव ।

एतावद्भिः शब्दैरेव गुरुचरणारविन्दं स्मरन् विरमामि ।

मितिः—फाल्गुन शुक्ल १३, बुधे

सं. २०१०,

इति—

हरिरामशास्त्री शुक्लः

श्रीदत्त

द्विसाहस्रीमाहात्म्यम्

सुविदितमेव विदुषा यत्परमगुरवः श्रीमत्परमहंसपरिभ्राजकाचार्याः
श्रीमद्वासुदेवानदस्वामिचरणाः दर्शनस्पर्शनभाषणादिभिः प्रत्यङ्गीकृत-
स्वामिप्रेक्षाः श्रीमद्भ्रात्रेयावतारा एव । यत्—

यदुक्तं द्विसाहस्रीसहिताया श्रीमन्मृसिंहसरस्वतीनामघटितघटनापटीय-
स्त्वेन साक्षाद्भगवत्स्वं प्रतिपादयद्भिः श्रीमद्भिः ।

ओंकारोच्चारण जातमात्रेण नयन तथा
स्वर्णतामयसोम्यासमृतेऽपि ब्रह्मपाठनम्
तच्चोपदेशन पित्रोर्वाल्मे तीर्थाटनं तथा
योगाख्यापनसन्वासवर्त्मसस्थापनं तथा
कथ मान्य द्वाग्धरण प्रतीपाचरणै रुजः
तथावाचोपि विद्वत्तादान स्नाग्विप्रदुर्गतेः
हरण त्रिस्थलीयात्राचरणमित्यादिभिः श्लोकैः—

प्रायः सर्वमेतदरीहस्यत एव स्वामिचरणारविन्देषु तत्सञ्चरित्रवेत्तृभिः
अपि च—

प्रत्यक्षस्तु सदां तत्र कञ्चराणां त्वगोचरः ।

सोप्यन्धनावतीर्यात्र स्वरूपेणेशकामदः

इति श्रीपादश्रीवल्लभचरितमनुकुर्वन् योऽद्यापि मस्करिस्वरूपेणामीष्ट-
फलदानादिभिर्दिव्यमन्त्रप्रदानादिभिश्च स्वाननुग्रहातीति विस्पष्टमेव श्री-
सुहृत्ताजः सविशेषनिर्विषोपोमरूप पर ब्रह्मैवेति । प्रसन्नस्त्रयीव बहवः प्रादुर-
भवन् ग्रन्थाः प्राकृतभाषायां गीर्वाणभाषाया च स्वामिबदनारविन्देभ्यः ॥
तेषु प्रणयतुल्यमन्त्रमयः सकलाभीष्टार्थप्रदः द्विसाहस्रीसहिताख्यो ग्रन्थः
विराजतेतराम् । अस्य च ग्रन्थस्य श्रीमद्भ्रात्रेयावतारत्वेन सर्वोत्कृष्टत्व स्वामि-
रिमेव प्रतिपादितम् ग्रन्थान्धे-यथा—

पञ्चभ्राष्ट्रादशमिते शालिवाहशकेऽमलः

ग्रन्थात्माविरभूत् श्रीमान् दत्तात्रेयोऽवतारकः ॥

इति मंत्रा एव हि देवता इति न्यायेन श्रीमद्दत्तात्रेयाऽभिन्नमंत्रमयोऽयं ग्रन्थ इति प्रतिभाति । अस्य च श्रीशब्दोपलक्षितसर्वेश्वर्ययुक्तत्वेन स्वभक्ताभीष्ट-संपादनसामर्थ्यं सूचितं भवति । टीकाग्रन्थाते स्पष्टमेवोक्तं गुरुवर्यैः संहि-त्तेऽयं द्विसाहस्री त्रिकांडाभीष्टदा सतीति ॥ अभीष्टमत्र सुखमेव ।

ननु नितरां सत्यमेवैतत् यत् सर्वेऽपि पुरुषाः सुखमेवेच्छन्ति—तस्मात्सुख-मेव पुरुषार्थः । पुरुषैरर्थ्यत इति निर्वचनात् । तस्य सुखं द्विविधम्—नित्यं अनित्यं च । तत्र नित्यसुखं मोक्षः अनित्यसुखं कामः । यथा पुरुषाः सुख-मिच्छन्ति तथा तत्प्राप्तिकारणमपीच्छन्ति । तत्र मोक्षप्राप्तिकारणं धर्मः । कामसुखप्राप्तिकारणं चार्थः । अतः धर्मार्थावपि पुरुषार्थाः । एवं धर्मार्थ-काममोक्षाख्याश्चत्वारः पुरुषार्थाः तदनुसारेणात्र पुरुषा अपि त्रिविधाः मुक्ताः मुमुक्षवः विपयिणश्च सर्वेषामप्येतेषामभीष्टार्थप्रदेयं द्विसाहस्री । उक्तं च द्वितीयाध्याये—

मुमुक्षुभेषजं मुक्तजीवनं विपयीष्टदम् । धीगुरोश्चरितं वाग्ददृत्वाद्द-
क्षि त्वेऽल्पकम् ॥ १ ॥ उक्तं तटीकायां गुरुवर्यैः विपयिणां भवणेन पठनेन
चाभीष्टार्थप्रदम् । मुमुक्षुणां संसाररोगनिवर्तकं भेषजम् । मुक्तानां निरुपमा-
रुहादजनकत्वेनैव जीवनभूतम् इत्यादि

; ननु मुक्ताः मोक्षसुखं प्राप्ताः कृतकृत्या एव । मुमुक्षवः मोक्षसुखार्थमेव प्रवृत्ताः । तेषामभीष्टार्थलाभे न काऽपि हानिः । विपयिणां तु धनार्थलाभे ऽनर्थ एव स्यात्, इति न मन्तव्यम् । द्विसाहस्र-नुपासनया प्राप्तानां धना-दीनां नानयावहत्वम् । तेषां प्रसादरूपत्वात् तदुक्तमेकादशाध्याये द्विसाह-स्याम् ।

अर्थपूर्णं घटं लेभे सद्गुरोः संप्रसादतः इति मंत्रटीकायां गुरुवर्यैः । संप्र-सादोऽयं कथम् । यतो धननिमित्तोऽनर्थः भूयते । सत्यम् । शुचीनां भग-वन्निष्ठानां धनलाभे यज्ञादि चित्तशोधकं कर्म भवति नेतरैषामित्यादि । एवं विशाध्याये अचला कमला दास्यं मदीयं चाप्यसंशयम्, इति मंत्रव्याख्या-

यामपि मगवद्विष्टाना घनादिलाभो नानर्थकर इति सूचितम् एवं दारा-
 गारार्थगोपुत्रादिविषयाकृष्टचेतसा सकाम भजनमपि नानर्थावहम् । तदु-
 च्छम् “ तस्मात् विधिना साध्वि भज द्राक् सिद्धिदोस्ति स’ इति मन्त्रन्या-
 ख्याया गुरुवर्यैः “ यद्यपि सकाम भजन मोक्षानुचितम्, तथापि कामकलु-
 पितचित्तानामन्तर्मुक्तासपादनार्थं तद्द्वाराऽनायासेन रुच्युत्पादकम्, काम-
 वशादर्पाश्वरभजन जात चेद्बस्तुशक्तिप्रभावात् कामवीजमर्जनपूर्वक-
 मधिकारित्व प्रसाद च दास्यत्येवेति । वस्तुतस्तु ये मागारदारसुतादिविष-
 याकृष्टचेतसः तान् सगुणब्रह्मप्रसादरूपफलेनादरपूर्वक परे तत्त्वे प्रवर्तयितुमेवा-
 स्य ग्रन्थस्य विनिर्मितिरित्युपक्रम एव व्याचख्युर्गुरुवर्याः—यथा इह स्वत्वहो
 अपि गभीरा दुरवगाह्या विचित्रा माया चैय यदय सर्वो जतुः परमार्थतः
 इत्यारभ्य नून परस्यैव मायया मोमुह्यमानः प्रायशः सर्वोपि लोको बभ्रमीति ।
 तद्भ्रमपरिहारार्थं मातापितृशतेभ्योऽपि गरीयसीभिः श्रुतिभिः परमकारु-
 णिकैर्माप्यकृद्भिर्वहु बोधिता अपि मिष्टाशी रुग्णो बालो निम्बमिव विष-
 याकृष्टचित्तात्ससारिणस्त बोध प्रायो नाद्रियतेऽतः खडलङ्कुक्वत्सगुणब्रह्म-
 प्रसादरूपफलेन तानादरपूर्वक परे तत्त्वे प्रवर्तयितु श्रौदत्तप्रेरणयात्रेयगोत्रो
 वासुदेवशर्मा कथिद्विप्रः श्रुतिसारसग्रहरूप गुरुचरितग्रन्थ चिकीर्षुरित्यादि,
 तथा च परतत्त्वप्रापकोऽय ग्रन्थः । परतत्त्वप्रापकेषु वेदान्तादिग्रन्थेषु
 इहामुनफलभोगविरक्ता. मुमुक्षव एवाधिकारिणो भवति । अत्र तु विष-
 याकृष्टचेतसोऽपि । एतदुक्तं भवति—विषयाकृष्टचेतसः एतदुपात्तनया मगव-
 त्प्रसादरूप स्वाभिलषित फल प्राप्नुवति । फललब्ध्या तुष्टान्तःकरणात्
 पुनरुपासनायामेव प्रवर्तते । एव भक्तिदाढर्येण प्रसादलभ्यज्ञानमपि लभते ।
 प्रसादलभ्यज्ञानतश्च सायुज्य लभते । उक्तमेकोनविंशत्याये

ईशप्रसादात्सकलार्थगुण्ययौ सायुज्यमते दृढभक्तियोगतः ॥

यद्यपि सकलामीष्टार्थप्रदा. यहवो मन्त्रास्तत्रादिषु प्रसिद्धाः दुर्गासप्तश-
 त्पादयो मन्त्रमयाः प्राचीना ग्रन्थाश्च तथापि तेषां शापितत्वेन कालितत्वेन
 प्रतिबद्धप्रभावत्वम् । शापविमोचनोत्कीलनावरणपूजनबलिदानादिषु
 स्वल्पेऽपि वैगुण्ये फलाभावप्रसंगश्च अस्य तु न कापि शापप्रसरावसर

इत्यप्रतिबद्धप्रभाववत्वेनानायासेन फलशालित्वमुक्तं गुरुवर्यैः अनायासेन
काम्यार्थसिद्धिः सद्यो भविष्यतीत्यपर वैशिष्ट्यम् ।
आस्तां तावदेतत् । ये तु

पततु नमः स्फुटतु मही पतंतु गिरयोच्चलंतु वारिषयः । अधरोत्तरमस्तु
जगत्का हानिर्बीतरागस्येत्यादिपूक्ताः मागारदारादिविषयान् वांतमिव
अन्यमाना मुमुक्षवस्तेषामपि भवरोगनिवर्तकभेषजमिदम् । ब्रह्मविद्याप्रति-
पादकत्वात् । तथाहि

नीम्युदेति यदशानाज्जगद्रज्ज्वहिवत्पुनः

यत्तत्त्वं मीलति ज्ञानां तं चिदानन्दसद्गुरुम् ॥ १ ॥

भात्यनेकवदेकं सद्बीभेदादेकरूपया

विदास्यैक्य पर ब्रह्म तत्सत्य दत्तसशितम् ॥ २ ॥

इत्यादिना सकलवेदान्तसारः संगृहीतः चतुर्थाध्याये च श्रीगुरुगीतारूपा-
ध्यात्मविद्यैवोपदिष्टा तत्रैव श्रीदत्तात्रेयार्जुनसंवादेन योगोऽपि प्रद-
र्शितः ॥ तथा च त्रयोदशाध्यायात्मके ज्ञानकाण्डे ततश्च पचाध्यायात्मककर्म-
काण्डेऽन्तरं पंचाध्यायात्मकभक्तिकाण्डे च ज्ञानकर्मभक्तीनां परतत्त्वपथां
तथा तच्चरित्रोपन्यासपूर्वक विवरण कृतं यथा अज्ञा अपि तत्तत्त्वमनायासेन
जानीयुरिति । अवधातव्यमेतत् ।

भक्त्या पारायणैरेव दत्तात्रेयो जगद्गुरुः

दत्त्वा च मस्तके हस्त शक्तिपातं करोति हि ॥

अस्यैकं मुद्रितं पुस्तकं गुरुवर्यैः स्वाक्षरैः संशोधितमस्मत्पितामहेभ्यो
दत्तमासीत् । तस्मिन् ग्रन्थान्ते—

षडभ्राष्टादशमिते शालिवाहशकेऽमले

गन्यात्माविरभूच्छ्रीमान्दत्तात्रेयोवतारकः

अयं श्लोको लिखितोऽस्ति श्रीगुरुवर्यैः स्वाक्षरैरेव अपरं च-पंचमाध्याये
द्वाविंशतितममंत्रोत्तरं श्रीपाद उवाच इति मंत्रः सलिखितोऽस्ति ।

यदाहं मुद्रितं पुस्तकं समादाय मंत्रान् गणायेतुं प्रारभम् ।

विहितेष्वनेकवारं प्रयत्ने मंत्राणां द्विसहस्रमितां संख्यां संख्यातुं नापार-
यम् । ततः श्रीगुरुहस्तसंशोधितं पुस्तकमादाय प्रवृत्ते संख्यातुं पंचमाध्याये
श्रीपाद उवाच, इति मंत्रं दृष्टवान् । पंचदशाध्याये चार्धश्लोकात्मकौ मंत्रौ ।

अचिन्तयश्च यथा कात्यायनीतंत्रे ङामरतंत्रे च दुर्गासप्तशतीमंत्र-
विभागपराः कारिकाः संति । मार्कंडेय उवाचेति मंत्रः प्राथमिको मतः
इत्याद्यास्तथात्रापि यदि स्युस्तदोपासकानाम्मंत्रज्ञाने परं साधनं भवेत्-
यतः सद्यः फलप्रदेषु संपुटितपारायणादिषु मंत्रज्ञानस्य परमावश्यकत्वात् ।

ततश्चेशेरितधीः द्विसाहस्रीमंत्रविभागपराणां कारिकाणां निर्माणे
प्रयत्नमकरवम् ।

अनधिकारिणापि मया ददेत्किञ्चित्कृतमेतच्छ्रेयोमाकर्तुं तु प्रकाश-
कानां श्रीमतां गुळवणीमहोदयानां तथा श्रीमतां दत्तात्रेयशास्त्रीकवीश्वरा-
णामित्यवितथं ब्रवीमीति ।

नर्शा
चैत्र शु. प्रतिपदि
रविवासरे १८७६

मोरेश्वरात्मजः धुंडिराज-
शर्मा माहूरकर

अयास्य श्रीगुरुभिरेवादिष्टा सप्ताहपाठपद्धतिः—प्रथमा-प्रथमेहनि चतुर्था-
ध्यायान्तम् । द्वितीये नवमान्तम् । तृतीये चतुर्दशाध्यायान्तम् चतुर्थे
सप्तदशाध्यायान्तम्—पंचमे एकोनविंशाध्यायान्तम् । षष्ठे एकविंशाध्यायान्तम्
सप्तमे त्रयोविंशाध्यायान्तं पठित्वा रहस्यद्वयं पठेत्—प्रत्यहमादौ ग्रन्थपूज-
नोत्तरं श्रीवैष्णवेत्यादिस्तुतयः पठेत् अन्ते चोत्तरपूजनं कृत्वा—रसज्ञा वशेत्य-
पराधक्षमापनस्तोत्रं पठेत् ।

द्वितीया तु प्रत्यहं श्रीवैष्णवेत्यारम्य रहस्यान्तं पारायणम् । तत्र-उत्त-
पूजनोत्तरमपराधक्षमापनस्तोत्रम् ।

श्रीदत्तात्रेयार्पणमस्तु

द्विसाहस्रीसंहितामंत्रविभागकारिकाः

नेत्रत्रयवसुभूमितशाके यः स्थापनामकरोत् ॥	
श्रीदत्तपादुकानां नर्सिग्रामे सुयंजयुजाम्	॥ १ ॥
श्रीवासुदेवयतिराग्माघापरपक्षके त्रयोदशाम् ॥	
तमहं सद्गुराजं वन्दे योऽद्यापि तत्र जागर्ति	॥ २ ॥
सत्कल्पद्रुमतुल्य्या यः कृतवान् संहितां द्विसाहस्रीम् ॥	
दत्तावतार इति यामवदत्सद्ग्रन्थरूपोऽसौ	॥ ३ ॥
काण्डैस्त्रिभिर्युता या यत्राध्यायास्त्रयः सविंशतिकाः ॥	
मंत्राणां कामदुहां यत्र सहस्रद्वयं वरीवर्ति	॥ ४ ॥
तेषां प्रविभागोऽयं श्रीसद्गुरुवक्त्रपद्मजातानाम् ॥	
विदधामि चित्तशुद्ध्यै तेनासौ प्रीयतां देशिकार्यैः	॥ ५ ॥
केचन उवान् मंत्रा ह्यर्धश्लोकात्मका ह्यपरे ॥	
सार्धश्लोकाः केचन श्लोकात्मानस्तथा चान्ये	॥ ६ ॥

१

अथ वक्ष्ये शुभान् मंत्रान् प्रथमाध्यायमोचरान् ॥	
नौग्युदेतीति चारम्य मंत्रा विंशतिरादिमाः	॥ १ ॥
तत्राज्ञानसमुत्पन्नद्वन्द्वभावः प्रवर्तते ॥	
इत्यर्धश्लोकमत्रोऽयं पूर्णश्लोकात्मकास्ततः	॥ २ ॥
एकविंशतिसंख्याका वासुदेवशुनीरिताः ॥	
इत्थं हि प्रथमाध्याये मंत्रा द्वयविधमिताः स्मृताः (४२) ॥ ३ ॥	
॥ इति प्रथमाध्याये मंत्रविभागः ॥	

२

द्वितीये हि तथाध्याये ह्यादौ षट् श्लोकमंत्रकाः ॥	
सप्तमः खलु सिद्धोक्तिस्ततः श्लोकात्मकोष्टमः	॥ १ ॥
नवमो हि मनुर्नामधारकोक्तिः प्रकीर्तितः ॥	
दशमश्लोकमंतश्च सिद्धोक्त्यैकादश स्मृताः	॥ २ ॥

ततो द्वौ श्लोकमंत्रौ च ह्ययोक्तिर्नामधारिणः ॥	
रुष्टेपि लौकिके मंत्रः सिद्धोक्तिश्च ततः परम्	॥ ३ ॥
ब्रह्मोक्तिश्च ततो मंत्राः पूर्णश्लोकात्मकाश्च पट् ॥	
गुरुक्तिश्च ततो श्रेया विंशतिश्लोकमंत्रकाः	॥ ४ ॥
ततश्च दीपकोक्त्याख्या द्विषष्टितमसन्मनुः ॥	
श्रीसद्गुरुर्देवदेव इत्यादिश्लोकमंत्रकौ	॥ ५ ॥
ततो विष्णुरुवाचेति दशमंत्रास्ततः स्मृताः ॥	
पूर्णश्लोकात्मका षट्शतश्रोतृणामिष्टदायकाः	॥ ६ ॥
द्वितीयेऽस्मिन्तथाध्याये मंत्राणां पंचसप्ततिः ॥	
श्लोकमंत्राः ६३ उवाचमंत्राः १२ आहत्य ७५	

३

तार्त्तिये च तथाध्याये ह्यादिमो मनुरीरितः ॥	
नामधारकवाग्रूपः ततः श्लोकात्मकोऽपरः	॥ १ ॥
ततः सिद्ध उवाचेति तृतीयो मनुसत्तमः ॥	
मनवश्च चतुश्चत्वारिंशत्श्लोकात्मकास्ततः	॥ २ ॥
तदग्रे हि मनुर्नामधारकोक्तिः प्रकीर्तितः	
ततः श्लोकात्मको मंत्रः सिद्धोक्तिश्च ततः परम्	॥ ३ ॥
ततश्च द्वादशश्लोकास्तावन्तो मनवः स्मृताः	
द्विषष्टिश्च तथा मंत्रास्तार्त्तियेस्मिन्निरूपिताः (६२)	॥ ४ ॥

४

श्यायुःकीर्त्युद्दिहेतुर्नेत्यादिमा मनवः स्मृताः	
पंचाशच्च तथा सप्त चतुर्थे मुनिभाविताः (५७)	॥ १ ॥

५

अथ मंत्रान् प्रवक्ष्यामि पंचमाध्यायगोचरान् ॥	
आदिमो हि मनुर्नामधारकोक्तिः प्रकीर्तितः	॥ १ ॥
पुराणेति द्वितीयश्च सिद्धोक्तिश्च ततः परम् ॥	
ततश्चाष्टौ श्लोकमंत्रा द्वादशो ब्राह्मणीवचः	॥ २ ॥

चत्वारश्च ततः श्लोकास्तावन्तो मनवस्तथा ।	
ब्राह्मण्युवाचेति ततः स्मृतस्सप्तदशो मनुः	॥ ३ ॥
ततश्चैकः श्लोकमनुर्विप्रोक्तिश्च ततः परम्	
ततश्चाष्टौ श्लोकमंत्राः श्रीपादोक्तिस्ततः परम्	॥ ४ ॥
ततो नव श्लोकमंत्रा ह्यष्टत्रिंशत्तमो मनुः ।	
श्रीपादोक्तिस्ततः पञ्च श्लोकमंत्राः प्रकीर्तिताः	॥ ५ ॥
त्रयश्च चत्वारिंशच्च मंत्राः प्रोक्ता हि पंचमे (४३)	॥ ६ ॥

६

नामधारक उवाचेति षष्ठाध्यायादिमो मनुः	
शैवेत्यादिर्द्वितीयश्च सिद्धोक्तिश्च तृतीयकः	॥ १ ॥
ततः पद् श्लोकमंत्राः स्यू रावणोक्तिस्ततो मनुः ।	
द्वौ च श्लोकमन् प्रोक्तौ ततः शिव उवाच हि	॥ २ ॥
त्रयोदशतमो मंत्रः पञ्च श्लोकास्ततः परम् ॥	
मंत्ररूपा शिवोक्तिश्चैकोनविंशो मनुर्मतः	॥ ३ ॥
चत्वारिंशत्श्लोकरूपा मनवश्च ततः स्मृताः	
एकोनपष्टिसंख्याकाः मनवोऽस्मिन्निरूपिताः (५९)	॥ ४ ॥

७

सप्तमेऽस्मिन्तथाध्याये प्रथमो मनुरीरितः	
नामधारकवागाख्यः श्लोकमंत्रस्ततः परम्	॥ १ ॥
ततः णिद्ध उवाचेति तृतीयः संप्रकीर्तितः ।	
ततो नव श्लोकमंत्रा ब्राह्मण्युक्तिस्त्रयोदशः	॥ २ ॥
ततश्चैकः श्लोकमंत्रः श्रीपादोक्तिस्ततः परम् ।	
ततश्चैकः श्लोकमंत्रो ब्राह्मण्युक्तिस्ततः परम्	॥ ३ ॥
स्वयोक्तमित्ययं मंत्रो ह्यष्टादशतमस्ततः ।	
श्रीपादोक्तिस्ततः सप्त श्लोकमंत्राः प्रकीर्तिताः	॥ ४ ॥
शिव उवाचेति ततस्सप्तविंशः स्मृतो मनुः ।	
भक्त्येति पद् श्लोकमंत्रा ब्राह्मण्युक्तिस्ततः परम्	॥ ५ ॥
ततश्च मनवस्सप्त श्लोकरूपाः प्रकीर्तिताः ।	

नामधारक उवाच द्विचत्वारिंशत्तमो मनुः	॥ ६ ॥
ततः पद् श्लोकमंत्राश्च सिद्धोक्तिश्च ततः परम् ।	
ततः षोडशसख्याकाः श्लोकमन्त्राः प्रकीर्तिताः	॥ ७ ॥
इत्थं हि सप्तमेऽध्याये मनुर्ना पठिरुत्तमा । (६०)	

८

सप्तसप्ततिकश्लोकेऽष्टमेऽध्याये महोदये ।	
आदिमो हि मनुर्नामधारकोक्तिः प्रकीर्तितः	॥ १ ॥
द्वितीयः श्लोकमन्त्रश्च सिद्धोक्तिश्च तृतीयकः ।	
ऊनत्रिंशत्ततः श्लोका मнुरूपाश्च ते स्मृताः	॥ २ ॥
सत्श्रीगुरुवाचेति ह्यष्टत्रिंशत् ततः परम् ।	
श्लोकमन्त्रास्ततो नामधारकोक्तिर्मनूत्तमः	॥ ३ ॥
द्विसप्ततितमः प्रोक्तो यत्प्रभावेति वै मनुः ।	
ततः सिद्ध उवाचेति ह्यष्ट मन्त्रास्ततः परम्	॥ ४ ॥
श्लोकरूपास्तथा ह्यस्मिन्नशीतिर्मनवः स्मृताः ॥ (८०)	

९

श्रीदत्त

अध्याये नवमे श्लोकास्त्र्यशीतिर्गुरुनिर्मिते ।	
नामधारक उवाचाद्यश्लोकमन्त्रस्तथापरः	॥ १ ॥
सिद्धोक्तिश्च तृतीयः स्यादष्टौ श्लोकास्ततः परम् ॥	
मनुरूपा द्वादशोऽथ श्रीगुरुक्तिर्मनूत्तमः	॥ २ ॥
स्तो द्वौ श्लोकमन्त्रौ स्तो भगिन्गुक्तिस्ततः परम् ।	
शतिमन्त्रस्ततः प्रोक्तः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम्	॥ ३ ॥
ततः सप्त श्लोकमन्त्रा विप्रोक्तिः पञ्चविंशकः ।	
पञ्च श्लोकास्ततः प्रोक्ताः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम्	॥ ४ ॥
ततस्त्रयः श्लोकमन्त्राः सायदेव उवाच हि ।	
पञ्चत्रिंशत्तमो मन्त्रः श्लोकमन्त्रस्ततः परम्	॥ ५ ॥
श्रीगुरुक्तिस्ततः प्रोक्तः श्लोकमन्त्रस्ततः परम् ॥	
सायन्देवोक्तिरेकोनचत्वारिंशत्तमो मनुः	॥ ६ ॥

ततश्चतुर्दश श्लोका मнुरूपा महाफलाः ॥	
श्रीगुरुक्तिस्ततो मंत्रश्लोकाः पंचदश स्मृताः	॥ ७ ॥
मनुरूपास्ततो नामधारकोक्तिर्मनुर्मतः ॥	
ततश्चैकः श्लोकमंत्रः सिद्धोक्तिश्च ततः परम्	॥ ८ ॥
ततः श्लोकाः स्मृताः पंचविंशतिर्मनवश्च ते ।	
एवं हि नवमाध्याये मंत्राः पूर्णवतिः स्मृताः (९६)	॥ ९ ॥

१०

दशमे पंचचत्वारिंशच्छ्लोके ह्यादिमो मनुः ।	
नामधारकवाग्मूयः शिष्येति श्लोकयुद्धमनुः	॥ १ ॥
ततः सिद्ध उवाचेति तृतीयो मनुरीरितः ।	
ततस्त्रयः श्लोकमंत्राः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम्	॥ २ ॥
अथ द्वौ श्लोकमंत्रौ च श्रीगुरुक्तिस्ततः परम् ।	
हन्तेति श्लोकमंत्रौ द्वौ द्विजोक्तिश्च ततो मनुः	॥ ३ ॥
ततश्चैकः श्लोकमंत्रः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम् ।	
ऊनत्रिंशत्ततः श्लोका मनुरूपाः प्रकीर्तिताः	॥ ४ ॥
विप्र उवाचेति पंचचत्वारिंशत्तमो मनुः ।	
ततः सप्त श्लोकमंत्रा द्विपंचाशन्मितास्तथा	॥ ५ ॥
मनयोर्मिस्तथा ख्याता वासुदेवेन भाषिताः ।	
साक्षाद्वाचतारेण गणेशप्रभृत्तनुना (५२)	॥ ६ ॥

११

एकादशे पंचपंचाशच्छ्लोके ह्यादिमो मनुः ।	
नामधारक उवाचेति ततः श्लोकात्मको मनुः	॥ १ ॥
ततः सिद्ध उवाचेति तार्तीयः परिकीर्तितः ।	
पंचविंशतिसंख्याकाः श्लोकमंत्रास्ततः परम्	॥ २ ॥
नामधारक उवाचाथ ह्यनत्रिंशत्तमः स्मृतः ।	
ततश्चैकः श्लोकमंत्रः सिद्धोक्तिश्च ततः परम्	॥ ३ ॥
ततो दश श्लोकमंत्रा गंगानुज उवाच हि ।	
त्रिचत्वारिंशत्तमोप पंच श्लोकात्मकास्ततः	॥ ४ ॥

मनवः श्रीगुरुक्तिश्च ततः श्लोकास्त्रयोदश ।
मनुरूपास्तथा ह्येकपष्टिर्हि मनवो न तु (६१) ॥ ५ ॥

१२

सप्तपष्टिर्मताः श्लोका द्वादशे प्रथमो मनुः ।
नामधारकवागाख्यस्ततः श्लोकार्थको मनुः ॥ १ ॥
ततः सिद्ध उवाचेति तृतीयः परिकीर्तितः ।
गतिरित्यादयो मन्ना द्वादशाप स्मृतास्ततः ॥ २ ॥
विप्र उवाचेति ततः षोडशो मनुरीरितः ।
ततस्त्रयः श्लोकमन्ना ब्राह्मण्युक्तिस्ततः परम् ॥ ३ ॥
चत्वारः श्लोकमन्नाश्च पिशाचोक्तिस्ततः परम् ।
ततश्चैकः श्लोकमन्नाः श्रीगुरुक्तिस्ततः स्मृता ॥ ४ ॥
चत्वारश्च ततः श्लोकाः पिशाचोक्तिस्ततः परम् ॥
ततो नव श्लोकमन्ना ब्राह्मण्युक्तिस्ततः स्मृता ॥ ५ ॥
अष्टौ श्लोकास्ततः प्रोक्ताः सोवाचेति मनुस्ततः
स्मृतौ वै ह्येकपञ्चाशत्तमो द्वादश वै ततः ॥ ६ ॥
श्लोकमनास्ततः सोवाचेति मन्नाः प्रकीर्तितः ॥
श्लोकमनस्ततः साधुरुवाचेति मनुस्ततः ॥ ७ ॥
द्वादश श्लोकमन्नाश्च भोगमोक्षप्रदायकाः ।
तथा चास्मिन्समाध्याये मन्नाणामष्टसप्ततिः (७८) ॥ ८ ॥

१३

ततस्त्रयोदशे ह्यनपञ्चाशच्छ्लोकसंयुते
नामधारकवाङ्मनो ह्यासाधेति ततो मनुः ॥ १ ॥
ततः सिद्ध उवाचेति मनवो द्वादश स्मृताः ।
श्लोकरूपाः श्रीगुरुक्तिः षोडशो मनुरीरितः ॥ २ ॥
दंडीमनुस्ततः प्रोक्तो राजोवाचेति वै ततः ।
ततश्चतुर्विंशतिश्च श्लोकमन्नाः प्रकीर्तिताः ॥ ३ ॥
त्रिविधम उवाच त्रिचत्वारिंशत्तमो मनुः ।

ततो हेकादश श्लोकमंत्राः प्रणवसंमिताः ॥ ४ ॥
 एवं चार्षिमथतुःपंचाशन्मंत्राणां मितिः स्मृता (५४) ॥ ५ ॥

१४

चतुर्दशे तथाप्याये द्विपष्टिश्लोकसंयुते ।
 नामधारकवाग्रूपो ह्यादिमो मनुरीरितः ॥ १ ॥
 ततो द्वौ श्लोकमंत्रौ च सिद्धोक्तिश्च ततः परम् ।
 मनुर्विप्रावूचतुर्वै चत्वारः श्लोकमंत्रकाः ॥ २ ॥
 त्रिविक्रम उवाचेति द्वाविंशतितमो मनुः ।
 पद् श्लोकमंत्रा विप्रावूचतुर्मनस्ततः परम् ॥ ३ ॥
 ततश्चैकः श्लोकमंत्रोऽथ श्रीगुरुस्वाच हि ।
 मनवश्च ततः श्लोकास्त्रयोविंशतिसख्यकाः ॥ ४ ॥
 पंचपंचाशत्तमोऽथ विप्रावूचतुरित्ययम् ।
 ततो नव श्लोकमंत्राः श्रीगुरुक्तिस्ततः स्मृतः ॥ ५ ॥
 पंच श्लोकास्ततः प्रोक्ता मंत्ररूपा न संशयः ।
 चतुर्दशेऽस्मिन्नप्याये सप्ततिर्मनवः स्मृताः (७०) ॥ ६ ॥

१५

अशीतिश्लोकसंयुक्तेऽप्याये पंचदशे मनुः
 नामधारकवाग्रूपः प्रथमः परिकीर्तितः ॥ १ ॥
 ततश्चैकः श्लोकमनुः सिद्धोक्तिश्च ततः स्मृतः ।
 श्लोकमन्त्रस्ततः प्रोक्तः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम् ॥ २ ॥
 चतुर्विंशतिसख्याकाः श्लोकमंत्रास्ततः स्मृताः ।
 श्रीगुरुक्तिस्ततो मन्त्रो ह्यूनत्रिंशत्तमो मनुः ॥ ३ ॥
 ततः सप्तदशश्लोकाः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम् ।
 चत्वारः श्लोकमन्त्राश्च ह्यर्धश्लोकात्मकस्ततः ॥ ४ ॥
 तस्मादिति मनुः प्रोक्तः पतितोक्तिस्ततः परम् ।
 आते स्वर्णंति सप्रोक्तो ह्यर्धश्लोकात्मको मनुः ॥ ५ ॥
 ततो द्वौ श्लोकमंत्रौ स्तः त्रिविक्रम उवाच हि ।
 पंचपंचाशत्तमश्च मनुः सपरिकीर्तितः ॥ ६ ॥

ततश्चैकः श्लोकमंत्रः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम् ।	
ततो द्वौ श्लोकमंत्रौ च ब्रह्मराक्षसवाक् ततः	॥ ७ ॥
ततः षट् श्लोकमंत्राश्च वामदेव उवाच हि ।	
प्रोक्तो मनुस्ततः श्लोका मनुरूपास्ततः स्मृताः	॥ ८ ॥
राक्षसोक्तिस्ततः प्रोक्ताः श्लोकमंत्रौ ततः स्मृतौ ।	
वामदेव उवाचाथ श्लोकमंत्रौ ततः स्मृतौ	॥ ९ ॥
शिवोक्तिश्च ततः प्रोक्ता ततः श्लोकाश्चतुर्दश ।	
मनुरूपा वासुदेवमुनिना सुविभाविताः	॥ १० ॥
मंत्रा ह्यस्मिन्महाध्याये चतुर्नवतिसंमिताः ॥ (९४)	

१६

अथ मंत्रान् प्रवक्ष्यामि षोडशाध्यायगोचरान् ।	
आदिमो हि मनुर्नामधारकोक्तिः प्रकीर्तितः	॥ १ ॥
ततश्चैकः श्लोकमंत्रः सिद्धोक्तिश्च ततः स्मृतः ।	
द्वादश श्लोकमंत्राश्च विप्रोक्तिश्च ततः स्मृतः	॥ २ ॥
ततश्चैकः श्लोकमंत्रः साध्युवाच मनुस्ततः ।	
श्लोकात्मानस्ततः ख्याता मनवः पंचविंशतिः	॥ ३ ॥
साध्युवाचेति च चतुश्चत्वारिंशत्तमो मनुः ।	
ततश्चैकः श्लोकमनुः साधूक्तिश्च ततः स्मृतः	॥ ४ ॥
एकत्रिंशत्ततः श्लोकमनवः परिकीर्तिताः ॥	
साध्युवाच मनुः प्रोक्तो वैधव्येति ततो मनुः	॥ ५ ॥
ततः साधुवाचेति त्रयोविंशतिसख्यकः ।	
श्लोकमंत्रास्ततः प्रोक्ताः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम्	॥ ६ ॥
चत्वारश्च ततः श्लोका मनुरूपाः प्रकीर्तिताः ।	
अष्टोत्तरशतं ह्यत्र मनवः कामधेनवः (१०८)	॥ ७ ॥

१७

षड्दशशतश्लोकेऽध्याये सप्तदशे स्मृतः ।	
सिद्धोक्तिः प्रथमो मंत्रः ततः श्लोकमनु स्मृतौ	॥ १ ॥

श्रीगुरुक्तिस्ततो मंत्रस्तुरीयः परिकीर्तितः ।	
एकादश श्लोकमंत्रा वैश्वोक्तिश्च ततः परम्	॥ २ ॥
पुनश्चैकः श्लोकमंत्रो वैश्वोक्तिश्च ततः स्मृता ।	
अष्टाविंशतिसंख्याकाः श्लोकमंत्रास्ततः परम्	॥ ३ ॥
सावित्र्युवाचेति मनुः श्लोकमंत्रश्च वै ततः	
एकोनपचाशत्तमः श्रीगुरुक्तिर्मनुः स्मृतः	॥ ४ ॥
श्लोकाथतुविंशतिसंख्याकास्ते मनवः स्मृता ।	
ततः सावित्र्युवाचाय भगवन्सद्गुरो मनुः	॥ ५ ॥
श्रीगुरुक्तिस्ततो मन्त्रः श्लोकाद्याष्टादश स्मृताः ।	
चंद्रांगद उवाचेति श्लोकमंत्रास्तथा त्रयः	॥ ६ ॥
वासुदेव्युक्तिस्ततो मन्त्रः पूतोस्येति मनुस्ततः ।	
चंद्रांगद उवाचेति हेकोत्तरशतस्ततः	॥ ७ ॥
चत्वारः श्लोकमंत्राश्च सख्युवाच मनुस्ततः ।	
द्वादश श्लोकमंत्राश्च ततः सपरिकीर्तिताः	॥ ८ ॥
अष्टादशोत्तरशतसंख्याका मनवोऽन वै ॥ (११८)	

१८

अष्टाशीत्युत्तरशतश्लोकेऽष्टादशके तथा ।	
आदिमो हि मनुर्नामधारकोक्तिः प्रकीर्तितः	॥ १ ॥
ततश्चैकः श्लोकमन्त्रः सिद्धोक्तिश्च ततः स्मृता ।	
ततो नव श्लोकमन्त्राः विप्रोक्तिश्च ततः स्मृता	
निष्ठेति श्लोकमन्त्रश्च श्रीगुरुक्तिस्ततः परम्	॥ ३ ॥
ततः श्लोकमन्त्रो ह्ये च विप्रोक्तिश्च ततः स्मृता ।	
परान्नेति श्लोकमन्त्रः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम्	॥ ४ ॥
षट् श्लोकमन्त्राः विप्रोक्तिः सप्तविंशो मनुर्मतः ।	
ततश्चैकः श्लोकमनुः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम्	॥ ५ ॥
ततः पञ्चदश श्लोकमनवः परिकीर्तिताः ॥	
खेर्को मनुस्ततस्त्वार्धश्लोकात्मा क्षेपकः स्मृतः	॥ ६ ॥
श्लोकरूपास्ततः सप्तनवातिमनवः स्मृताः ।	

यजेत्पौराणिकैर्मत्रैः सार्धश्लोकात्मकः स्मृतः	॥ ७ ॥
त्रिचत्वारिंशदधिकसंख्याकः क्षेपकस्त्वया ।	
चतुःपञ्चाशन्मिताथ श्लोकमंत्रास्ततः परम्	॥ ८ ॥
मंत्रा ह्यस्मिन्मताः सप्तनवतिश्च शतोत्तरम् ॥ (१९७)	

१९

षोडशाधिकशतश्लोके ह्येकोनविंशके ।	
व्यादिमो हि मनुनोमधारकोक्तिः प्रकीर्तितः	॥ १ ॥
ततः श्लोकमनुः प्रोक्तः सिद्धोक्तिश्च ततः परम् ।	
त्रिंशच्छ्लोकास्ततः प्रोक्ता गंगोवाचेति वै मनुः	॥ २ ॥
ततो द्वौ श्लोकमंत्रौ स्तः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम् ।	
ततस्त्रयः श्लोकमन्त्राः श्रीगुरुक्तिस्ततः स्मृता	॥ ३ ॥
चत्वारिंशत् तया पट् च श्लोकमंत्रास्ततो मताः ।	
सञ्ज्ञीगुरुस्त्वाचेति सप्ताशीतितमो मनुः	॥ ४ ॥
ततः पट् श्लोकमन्त्राश्च राजपुत्र उवाच हि ।	
मनुर्मतस्ततः पञ्चश्लोकमन्त्राः प्रकीर्तिताः	॥ ५ ॥
शबरकोक्तिः श्लोकमन्त्रास्त्रयोविंशतिकास्ततः ।	
त्रयोविंशतिसंख्याका मनवोत्र शताधिकाः (१२३)	॥ ६ ॥

२०

एकादशाधिकशतश्लोके विंशे मतो मनुः ।	
नामधारकवागाद्यको मत्पूर्वो द्वितीयकः	॥ १ ॥
सिद्धोक्तिश्च तृतीयः स्थात् पट् श्लोकाश्च ततः परम् ।	
मनुस्त्वा श्रीगुरुक्तिः श्लोकमंत्रौ ततः परम्	॥ २ ॥
सायदेव उवाचेति त्रयोदशतमो मनुः ।	
ततो द्वौ श्लोकमंत्रौ च श्रीगुरुक्तिस्ततः परम्	॥ ३ ॥
त्रयोदश श्लोकमन्त्राः सायन्देवोक्तिका ततः	
मगधन्मनुराख्यातः श्रीगुरुक्तिस्ततो मनुः	॥ ४ ॥
चतुर्दश श्लोकमन्त्रा गुरुसेवाप्रदर्शकाः ।	
शिष्योक्तिश्च स्मृतस्तत्रचत्वारिंशत्तमो मनुः	॥ ५ ॥

अष्टत्रिंशत्ततः श्लोका मंत्ररूपाश्च ते मताः ।	
सायं देव उवाचेति भवानिति मनुस्ततः	॥ ६ ॥
श्रीगुरुक्तिस्ततो मन्त्रास्ततः श्लोकात्मस्त्रयः ।	
श्रीकृष्णोक्तिस्ततः प्रोक्ता श्लोकमन्त्रास्ततो दश	॥ ७ ॥
स्त्रिय ऊचुर्मनुः प्रोक्तस्त्रिंशत्तदशताधिकः ।	
श्लोकमन्त्रा दश श्रीमदनंतोक्तिस्ततः परम्	॥ ८ ॥
ततश्चैकः श्लोकमन्त्र ऋष्युक्तिश्च ततः परम् ।	
मन्त्रौ द्वौ च तथा श्रीमदनंतोक्तिस्ततः परम्	॥ ९ ॥
पूर्णश्लोकात्मकाः सप्त मनवः सप्रकीर्तिताः ।	
मनवोऽश्मिन्मताः पंचविंशतिश्च शतोत्तरम् (१२५)	॥ १० ॥
॥ श्रीदत्त ॥	

२१

द्व्यधिकश्लोकशतके ह्येकविंशे स्मृतो मनुः ।	
नामधारकवागाद्यः द्वितीयः साधुसंशितः	॥ १ ॥
ततः सिद्ध उवाचाथ चत्वारः श्लोकरूपकाः ।	
ततश्च संतुकोक्तिः स्यात् ततः श्लोकास्त्रयोदश	॥ २ ॥
मन्त्ररूपाः श्रीगुरुक्तिः श्लोकमन्त्रास्ततस्त्रयः ।	
राजोवाचेति मन्त्रश्च षड्विंशतितमः स्मृतः	॥ ३ ॥
ततः सप्तदश श्लोकाः मन्त्ररूपाः प्रकीर्तिताः ।	
नामधारकवाङ्मन्त्रस्ततश्च श्लोकमन्त्रकः	॥ ४ ॥
सिद्धोक्तिश्च ततः प्रोक्ता श्लोकमन्त्रास्त्रयोदश ।	
श्रीगुरुक्तिस्ततो मन्त्रा ह्यष्ट श्लोकाः प्रकीर्तिताः	॥ ५ ॥
श्रीगुरुक्तिरथो मन्त्राः षड्विंशत् श्लोकसंज्ञकाः ।	
नरकेसयुंवाचाथ सप्त श्लोकास्ततो मताः	॥ ६ ॥
मन्त्ररूपाः स्मृता मन्त्रास्त्रयोदश तथा शतम् ॥ (११३)	

२२

द्व्यधिकश्लोकशतके द्वाविंशे ह्यादिमो मनुः	
नामधारकवाक् प्रोक्तः श्लोकमन्त्रौ ततः परम्	॥ १ ॥

ततः सिद्ध उवाचाय श्लोकमंत्राख्योदश ।	
श्रीगुरुक्तिस्ततः श्लोकमनवः पंचविंशतिः	॥ २ ॥
शूद्रोक्तिश्च चतुश्चत्वारिंशत्तम उदाहृतः ।	
ततश्च श्लोकमनवो द्वात्रिंशत्संख्यकाः स्मृताः	॥ ३ ॥
नामधारकवाङ्मंत्रः सप्तमेति ततो मनुः ।	
सिद्धोक्तिश्च ततो हेकोनत्रिंशत् श्लोकमंत्रकाः	॥ ४ ॥
तथा ह्यस्मिन्महाध्याये ह्यष्टमंत्राः शताधिकाः ॥ (१०८)	

२३

एकोनत्रिंशत्यधिकशतश्लोकेऽन्तिमे शुभे ।	
आद्यो मनुनामधारकोक्तिरूपः प्रकीर्तितः	॥ १ ॥
ततो दश श्लोकमंत्राः सिद्धोक्तिश्च ततः परम् ।	
द्विपंचाशच्छ्लोकमंत्रा राजोवाच ततः परम्	॥ २ ॥
द्वौ श्लोकमंत्रौ विप्रोक्तिर्द्व्यष्टपष्टितमः स्मृतः	
त्रयोदश श्लोकमंत्राः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम्	॥ ३ ॥
ततो द्वौ श्लोकमंत्रौ च श्रीगुरुक्तिस्ततः परम् ।	
यतेमं हि मनुः प्रोक्तो राजोवाच मनुस्ततः	॥ ४ ॥
मंत्राः पञ्च श्लोकस्थाः श्रीगुरुक्तिस्ततः परम् ।	
ततश्च षोडश श्लोका मंत्रस्थाः प्रकीर्तिताः	॥ ५ ॥
श्रीगुरुक्तिस्ततः प्रोक्तस्ततश्चाष्टादश स्मृताः	
श्लोकमंत्रास्तथा ह्यष्टाविंशतिश्च शताधिकाः	॥ ६ ॥
मनवो नाथनाथेन गुरुणा सप्रकीर्तिताः ॥	
प्रथमे नवमे चैव दशमेऽष्टादशे तथा	॥ ७ ॥
पद् क्षेपका विनिश्चितास्तेष्वथ गणिता मया ।	
तान्विहायावशिष्टानां मंत्राणां द्विसहस्रकम्	॥ ८ ॥
भवेत्तेन द्विसाहस्री संहितेयं प्रकीर्तिता ॥	

॥ श्रीगुरुदेवदत्त ॥

॥ श्रीगुरुचरित्रस्य विषयानुक्रमणिका ॥

प्रथमोऽध्यायः ।

- १ मंगलाचरणम् ।
- २ मानसपूजा ।
- ३ अपरावक्ष्यमाणस्तोत्रम् ।
- ४ अष्टोत्तरशतनामावलिः ।
- ५ श्रीदत्तगुरोर्ब्रह्माभिज्ञत्वनिरूपणम् ।
- ६ मायानिरूपणम् ।
- ७ शरीरस्येश्वरोपयोगित्वनिरूपणम् ।
- ८ श्रीदत्तस्य दिनचर्या ।
- ९ ध्यानम् ।
- १० चरितम् ।
- ११ जीवब्रह्मैक्यनिरूपणम् ।
- १२ तत्त्वंपदार्थनिरूपणम् ।
- १३ श्रीगुरोरवतारकारणनिरूपणम् ।
- १४ श्रीदत्तनिकटे नामधारकगमनम् ।
- १५ नामधारककृता श्रीगुरुस्तुतिः ।
- १६ अज्ञातगुरुदर्शनस्य नामधारकस्य प्रायोपवेशन तत्रैव च स्वप्नदर्शनम् ।

१७ स्वप्नेऽवधूतबेषेण श्रीगुरुदर्शनम् ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

- १ सिद्धनामधारकसंवादः ।
- २ गुरुशब्दार्थनिरूपणम् ।
- ३ जगत्सर्जननिरूपणम् ।
- ४ कृतादियुगानां निरूपणम् ।
- ५ कलिव्रह्मसंवादः ।
- ६ कलियुगनिरूपणम् ।
- ७ भमरेभ्यः श्रीगुरोः श्रेष्ठत्वनिर्ह० ।
- ८ दीपकाख्यानम् ।

तृतीयोऽध्यायः ।

- १ श्रीदत्तात्रेयावतारस्योपोद्घातः ।
- २ अनसूयायाः पातिव्रत्यनिर्ह० ।
- ३ ब्रह्मविष्णुशानां अत्रिगृहे गमनम् ।
- ४ त्रयाणां स्वमनीषाकथनम् ।
- ५ त्रयोऽपि बालाः अभवन् ।
- ६ त्रयाणामनसूयादुग्धप्राशनेन क्षुब्धातिः ।

७ अत्रिक्रपिकृता श्रीगुरुस्तुतिः ।

८ लयाणां नामाभिधानम् ।

९ दत्तरूपेण विष्णोः अत्रि-

गृहे वासः ।

१० अंबरीषकथानिरूपणम् ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

१ यदुध्रीदत्तसंवादः ।

२ अतिस्नेहस्य नाशजनकत्व-

निरु० ।

३ कपोतकथा ।

४ चतुर्विंशतिगुरुनिरु० ।

५ प्रन्हादानुग्रहनिरु० ।

६ स्वस्मानदस्य प्राप्त्युपाय-

निरु० ।

७ कार्तवीर्यानुग्रहनिरु० ।

८ अष्टांगयोगनिरु० ।

पंचमोऽध्यायः ।

१ कर्मानुष्ठातुः सात्विकस्य भग-

वत्प्रसादनिरु०

२ राजानामद्विजगृहे श्रीदत्तस्य

द्वितीयावतारनिरु० ।

३ गृहस्थाश्रमतः सन्यासाश्रमस्य

श्रेष्ठत्वविचारः ।

४ भ्रायोः शोमनागकरणम् ।

५ विशेषावरणशक्तिनिरूपणम् ।

६ मात्रे स्वरूपदर्शनम् ।

७ श्रीगुरोः काश्यादिक्षेत्रेषु गमन-

निरु० ।

षष्ठोऽध्यायः ।

१ गोकर्णवर्णनम् ।

२ मात्रर्थे रावणस्य लिगानयन-

निरु० ।

३ रावण वंचयित्वा गोकर्णे लिग-

स्थापननिरु० ।

४ मित्रसहनामनृपकथा ।

५ चांडालीकथा

सप्तमोऽध्यायः ।

१ पुनरवतारग्रहणे प्रयोजननिरु० ।

२ अंबिकायै वरप्रदानम् ।

३ अंबिकापुत्रकथा ।

४ शिवव्रतमाहात्म्यम् ।

५ मणिभद्रस्य कथा ।

६ अंबिकापुत्राय वरदानेन

सुविद्यकरणम् ।

७ वणिग्द्विजस्य कथा ।

८ कृष्णातीरस्यजनानां गुरु-

कृपया मोक्षप्राप्तिनिरु० ।

अष्टमोऽध्यायः ।

१ माधवविप्रादंबायां नरहर्षवता-

रनिरु० ।

२ ओंकारस्य ईश्वरप्रियत्वनिरु० ।

- ३ मनुष्यापेक्षया नरहरेर्वैलक्षण्य-
निरू० ।
- ४ नरहरेर्बाललीलावर्णनम् ।
- ५ नरहरेरुपनयनम् ।
- ६ अध्ययनाभावेऽपि वेदज्ञान-
निरूपणम्
- ७ संन्यासार्थं मातापित्रोः
अनुज्ञायाचना ।
- ८ संन्यासग्रहणकालनिर्णय-
विचारः ।
- ९ अंबानरहयोः संवादः ।
- १० देहस्य नश्वरत्वनिरू० ।
- ११ आत्मनः दैहिकसुख-
दुःखाद्यसंबन्धित्वं ।
- १२ जीवस्य अज्ञानेन दुःखादि-
संबन्धित्वं ।
- १३ ब्रह्मनिष्ठसद्गुरोः प्रसादाद-
ज्ञाननाशनिरू० ।
- १४ मातुरनुशां गृहीत्वा नरहरेः
कास्यां गमनं ।
- १५ कृष्णसरस्वत्याचार्यात्संन्यास-
ग्रहणम् ।
- १६ संन्यासद्वैविध्यनिरू० ।
- १७ महावाक्यार्थनिरू० ।
- १८ महावाक्यैः परोक्षज्ञाननिरू० ।
- १९ मननादिना च ब्रह्मापरोक्ष-
ज्ञाननिरू० ।
- २० मेरुं प्रदक्षिणीकृत्य गंगासागर-
गमनम् ।
- २१ गुरुपरंपरानिरू० ।
- नवमोऽध्यायः ।
- १ श्रीगुरोः शिष्यनिरूपणम् ।
- २ जन्मस्थानगमननिरूपणम् ।
- ३ श्रीगुरोः स्वभगिन्या रत्नया
संवादः ।
- ४ श्रीगुरोर्गौतमीतीरे गमनम् ।
- ५ गौतम्युत्पत्तिकथानिरू० ।
- ६ द्विजस्य शूलरोमनिराकरणम् ।
- ७ सायंदेवगृहे भिक्षाग्रहणम् ।
- ८ सायंदेवकृता श्रीगुरुस्तुतिः ।
- ९ सायंदेवायाभयदानम् ।
- १० उपासनानिरूपणम् ।
- ११ सप्तभूमिकानां निरू० ।
- १२ ब्रह्मचर्याद्याभ्रमनिरू० ।
- १३ तीर्थयात्रावर्णनम् ।
- दशमोऽध्यायः ।
- १ गुरोस्त्यागे दोषनिरूपणम् ।
- २ गुरुस्वरूपनिरू० ।
- ३ धर्म्यमुनिकथानिरू० ।

एकादशोऽध्यायः ।

- १ गुरुपासनया ऐहिकामुष्मिक-
सुखलाभनिरु० ।
- २ विद्यामहत्त्वनिरु० ।
- ३ छिन्नजिह्वद्विजकया ।
- ४ कृष्णापचरांगसगमस्थानवर्ण-
नम् ।

- ५ अमरपुरवर्णनम् ।
- ६ जीवनाधारभूतायाः शाकल-
तायाश्छेदनम् ।

७ द्विजसपत्प्राप्तिनिरु० ।

८ औदुंबरवृक्षमाहात्म्यम् ।

९ गगानुजानुग्रहनिरु० ।

१० भक्त्याय क्षणात् त्रिस्थलीयात्रा-
दर्शनम्

द्वादशोऽध्यायः ।

१ अस्मिन्मृतपुत्रस्य पुनरुज्जीवन-
कया ।

२ श्रीगुरुस्वरूपनिरु० ।

३ अपत्यनाशकारणनिरूपणम् ।

४ प्रेताय सद्भित्तिनिरु० ।

५ ब्राह्मण्याः पुत्रोत्पत्तिः ।

६ ब्राह्मण्याः ज्येष्ठपुत्रस्य मरणम् ।

७ ब्राह्मण्याः पुत्रशोकः ।

८ ब्राह्मण्याः शोकसमाधानम् ।

९ तत्त्वज्ञाननिरूपणम् ।

१० अवस्थात्रये जीवस्य स्थिति-
निरूपणम् ।

११ ब्राह्मण्याः स्वप्ने श्रीगुरु-
दर्शनम् ।

१२ प्राणपदार्थनिरूपणम् ।

१३ मृतस्य पुत्रस्य पुनरुज्जीव-
नम्

त्रयोदशोऽध्यायः ।

१ विप्रग्रहे गुरोः भिक्षार्थं गम-
नम् ।

२ वध्यामहिपीदोहनम् ।

३ राजप्रार्थनानुसारेण गुरोर्नगरे
गमनम् ।।

४ ब्रह्मराक्षसोद्धारः ।

५ त्रिविक्रमभारतीकृतगुरुनिंदा ।

६ विश्वरूपदर्शनम् ।

७ त्रिविक्रमभारतीकृता गुरुस्तुतिः

८ तस्मै तत्त्वज्ञानोपदेशः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

१ कर्मणः शानसाधनत्वनिरु-
पणम्

२ चत्वारिंशत्संस्कारनिरु० ।

३ विद्यागर्वितवैदिकविप्रकया ।

४ त्रिविक्रमभारतीकृता गुरु-
स्तुतिः ।

- ५ वेदनिरूपणम् ।
- ६ विप्रगर्वनिराकरणम् ।
पंचदशोऽध्यायः ।
- १ कर्मविपाकनिरूपणम् ।
- २ प्रायश्चित्तनिरु० ।
- ३ मस्ममाहात्म्यम् ।
षोडशोऽध्यायः ।
- १ श्रेयोमार्गनिरूपणम् ।
- २ गोपीनाथद्विजपुत्रकथा ।
- ३ दैववशात्पुत्रस्य मरणम् ।
- ४ सत्याः विलापः ।
- ५ सत्याः साधुरूपेण गुरुदर्शनम् ।
- ६ सत्ये तत्त्वज्ञानोपदेशः ।
- ७ पतिव्रताधर्मनिरु० ।
- ८ साध्याः सहगमननिवृत्तयः ।
- ९ साध्याः पतिः गुरुणा-
सञ्जीवितः ।
सप्तदशोऽध्यायः ।
- १ रुद्राक्षधारणमाहात्म्यम् ।
- २ वेश्योपाल्यानम् ।
- ३ रुद्राभिषेकमाहिमा
- ४ रुद्राभिषेकाद्राशः पुत्रस्य-
दीर्घायुष्यलाभः ।
- ५ स्त्रीणां मंत्रोपदेशानर्हत्वानिरु-
पणम् ।
- ६ संजीवनीकथा ।
- ७ सावित्र्यै सोमवारव्रतनिरु-
पणम् ।
- ८ सीमन्तिन्याख्यानम् ।
अष्टदशोऽध्यायः ।
- १ परान्नत्यागिकर्मठब्राह्मणकथा ।
- २ परान्नग्रहणामहणविचारः ।
- ३ पाराशरोक्तकर्ममार्गनिरु-
पणम् ।
- ४ उत्थानादिशयनान्तकर्मनिरु०
ऊनविंशोऽध्यायः ।
- १ अमक्तस्य कर्मशस्य कर्मणो
मोक्षत्वप्रदर्शनम् ।
- २ भास्करद्विजकथा
- ३ बंध्यायाः गगायाः कथा
- ४ अश्वत्थमाहिमा
- ५ अश्वत्थपूजाविधानम् ।
- ६ कुट्टीनरहरिविप्रकथा ।
- ७ भद्रामाहात्म्यम् ।
- ८ शबरकथा ।
- ९ नरहरिकविकृतं श्रीगुरु-
स्तोत्रम् ।
विंशोऽध्यायः ।
- १ सायंदेवमत्तिपरीक्षा ।
- २ गुह्यमत्तिप्रकारनिरु० ।

३ काशीयात्रानिरूपणम् ।

४ सायंदेवकृत नृसिंहसरस्वती-
स्तोत्रम् ।

५ अनंतव्रतनिरूपणम् ।

एकविंशोऽध्यायः ।

१ तनुकभक्तकथा ।

२ स्थानमहिमा विमर्षणनृप-
कथा च ।

३ नदीनामद्विजकथा तत्कृता
गुरुस्तुतिश्च

४ नृकेसरीकथा ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

१ दीपावल्यामष्टरूपधारणम् ।

२ गुरुभक्तस्य कृपीवलस्य
कथा ।

३ तीर्थनिरूपणम् ।

४ स्वभगिन्या रत्नायाः कुष्ठ-
निवारणम् ।

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

१ म्लेच्छराजकथा ।

२ साधुदर्शनेन सर्वाघांतिनिरू-
पणम् ।

३ राजस्फोटकशमनम् ।

४ श्रीगुरोः म्लेच्छराजनगरं
प्रति गमनम् ।

५ श्रीगुरोः श्रीशैलपर्वतगमनम् ।

६ अथान्ते मंगलम् ।

दत्तोऽहं ते मयेतीदं आत्मदानेन योऽभवत् ॥
अनसूयात्रिपुरः स धीदत्तः शरणं मम ॥ १ ॥

श्रीगुरुचरिते-श्रीगुरुस्तुतिः

श्रीवैष्णवैशगणेशसौर्यशाक्त्यादिरूपधृक् ॥

दत्तात्रेयोऽस्त्वजोऽनन्तः सदा मे हृदि सद्गुरुः ॥१॥

योऽजोऽनन्तोऽगुणोऽरूपो निस्तृडेकोऽक्रियोऽसृजत् ।

विश्वं धृत्वा षोडशांशं पुंरूपं योगमायया ॥ २ ॥

दृश्यते ज्ञानदृष्ट्या यत्सहस्राक्षिशिरोद्धिघ्न सत् ।

रूपं यदंगसंस्थानैर्लोकव्याप्तः प्रकल्प्यते ॥ ३ ॥

नानावतारबीजं यदनन्तं यत्कलामुखैः ॥

देवतिर्यङ्मुखं सृष्टमस्वतंत्रं जगत्पुरु ॥ ४ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ अथ श्रीगुरुचरितं वक्तुं प्रथमं मंगलार्थं परःशतश्लोकैः श्रीगुरुं स्तौति श्रीति । अत्र श्रीशब्दो देवतावाचकत्वान्मंगलार्थः ॥ यदुक्तं 'देवतावाचकाः शब्दा ये च भद्रादिवाचकाः॥ सर्वे ते नैव निन्द्याः स्युर्लिपितो गणतोऽपि चा'इति॥ साख्यप्रवचनेपि 'मंगलाचरणं शिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितश्च' इति । अत्र तावदभेदेन श्रीदत्तं स्तुयन् वस्तुनिर्देशात्मकं मंगलमाचरति ॥ विष्णोरिदं वैष्णवं तस्येदमित्यण् एवमन्यत्र । श्रीमन्ति ज्ञानैश्वर्याद्यतिशय-युक्तानि च तानि रूपाणि आदिशब्दादैन्द्राग्रयादीनि तानि स्वमायाशक्त्या धरतीति तथोक्तः ॥ १ ॥ निस्तृट् निरिच्छः षोडश अशाः कलाः एका-दशेन्द्रियाणि पच भूतानि च यस्मिन् तत्पुंरूपं पुरुषरूपं योगमायया शक्त्या दृश्यते योगिभिरिति शेषः । सहस्रशब्दोऽनन्तवाची यस्य रूप-स्यांगसंस्थानैरवयवैः पातालादिलोकविस्तारः कल्प्यते ॥ ३ ॥ अन्तो नाशो न विद्यते यस्य तत् यत्कलामुखैर्ब्रह्मरीच्यादिभिः देवतिर्यङ्मुखं देवतिर्यगादिनानाभेदभिन्नं पुरु बहु अपरिमितमित्यर्थः॥ ४ ॥ गोभिरिन्द्रियैः

गोभिः स्वार्थादानमीशसृष्टं नेशात्परं क्वचित् ॥
 देहेन्द्रियात्मजीवोत्थौ रागद्वेषावियन्तु भित् ॥ ५ ॥
 भूतेद् सोऽजोऽव्ययात्मापि सभवत्यात्ममायया ॥
 श्रेयोऽर्हसाधुगुप्त्यै स्वप्रकृतिस्थो युगे युगे ॥ ६ ॥
 श्रुत्वा तत्कर्म निर्द्वन्द्वो मुच्यते कर्मबन्धनात् ।
 न तथा कर्मसिद्धीप्सुर्द्वन्द्वात्मा भ्रान्तहृत्तरः ॥ ७ ॥
 गुणकर्मभिदा सृष्टचातुर्वर्ण्यस्य सोऽव्ययः ॥
 कर्ताप्यकर्ता यैर्ज्ञातो बध्यन्ते कर्मभिर्न ये ॥ ८ ॥
 भूभारभूततद्द्वेष्यघाताय विविधास्तनूः ॥
 धृत्वा कंटकवन्मत्वा कृतकार्यो जहात्यसौ ॥ ९ ॥

स्वप्न विषयग्रहणमीश्वरेण सृष्ट तत्तु सर्वमधिष्ठानभूतादीश्वरात्पर क्वचिदपि
 किमपि न विद्यते तथात्प्रेपि देहेन्द्रियादितादात्म्याभिमानापन्नेन जीवेन सृष्टौ
 रागद्वेषौ इयन्तु भित् भेद जीवसृष्टिरीशसृष्टिरिति ज्ञापको भेद इत्यर्थः । यथा
 भिदा जीवोऽह कर्ता भोक्ता सुखी दु खीत्यादि स्वमात्मानं सच्चिदानंदैकरस
 विस्मृत्य विरुद्ध मनुते ॥ ५ ॥ स भूतेद् भूतानामीश्वरः मोक्षयोग्यसाधु-
 सरक्षणाय ॥ ६ ॥ तत्कर्म भक्तानुग्रहलक्षणं चरित निष्कामतया श्रुत्वा
 कर्मबन्धनात्साधुर्यथा मुक्तो भवति तथा कर्मफलसिद्धयभिलाषी भ्रान्तचित्त-
 श्रयणपराङ्मुखोऽसाधु न मिमुच्यते ॥ ७ ॥ सत्त्वादिगुणभेदेन शमादिकर्म-
 भेदेन च सृष्टस्य चातुर्वर्ण्यस्य कर्तापि स ईश्वरोऽसगोदासीनत्वेनाकर्तेति
 यैर्ज्ञातोऽतएव स्वयमपि कर्मभि स्वानुष्ठितैर्ये न बध्यन्ते ॥ ८ ॥ भूभार-
 भूतास्तेषां द्वेष्या असाधयस्तेषां विनाशाय तनूरयतारान् यथा पदलग्न-
 कटकोऽप्येन कंटकेन निष्कास्यते तद्वत्स्वानताररूपकटकेन भूभाररूप
 कटक निष्कास्यान्ते तमयताररूपमपि कंटकवन्मत्वा कृतकार्यः सन्
 जहाति द्वयोस्तुल्यघात ॥ ९ ॥ तर्हि नरनारायणनारदसनकाद्याः कुतो

अस्यैवापूर्णकृत्याः स्युस्तन्प्रस्तासूक्तमोत्तमा ॥
 तनुरेकास्ति दत्तारुष्या कृपासूः स्मर्तृगामिनी ॥ १० ॥
 मुक्तैर्मुमुक्षुभिश्चान्यैर्घ्येया नान्येदृशी कलौ ।
 कामदा यस्य कस्यापि स्मृतिगामिन्यनुक्षणम् ॥ ११ ॥
 विश्वं ततान योव्यक्तस्तद्यत्स्थं यो न तत्स्थितः ॥
 तद्यत्स्थं नैश्वराद्योगात्तद्भूतस्थो न वायुवत् ॥ १२ ॥
 मात्रशाद्योऽवशोऽभीक्ष्णं व्यसृजत्तदबंधनः ॥
 येनाध्यक्षेण मा स्रुते जगद्वेदामलं न यम् ॥ १३ ॥
 नृरूपेणावतीर्णं यत्तत्त्राज्ञोऽसुरभावगः ॥
 न वेत्ति योगगम्यं यं सद्धर्मत्राणकारणम् ॥ १४ ॥
 सोऽन्वर्थाख्यानस्रुयात्रिपुत्रो जज्ञेऽज ईश्वरः ॥
 अचिन्त्याव्यक्तरूपोऽपि दत्तोऽर्च्यः स्मृतितोषणः ॥ १५ ॥

ऽवशिष्टाः कार्यशेषत्रादित्याह - अस्येश्वरस्याप्रतारा अद्याप्यपूर्णकृत्याः
 श्रीदत्तनरनारायणसनत्कुमारादयः तासूक्तमोत्तमा कृपां सूत इति कृपासूः
 सत्सूद्विषेत्यादिना क्षिप् । दयाजननी ॥ १० ॥ अन्यैर्विषयिभि ईदृशी
 स्मर्तृगामिनी शीघ्रफलदा च ॥ ११ ॥ यो ज्ञानैश्वर्यतेजोबलवीर्यात्मिकः
 अव्यक्त परोक्षत्वात् न प्रधान पुस्त्वादेशात् तद्विश्व यस्मिन्नीश्वरे तिष्ठतीति
 तथापि य ईश्वरो न तस्मिन् विश्वस्मिन्स्थितः । यदुक्त पूर्वाचार्यै 'मायाध्यासा-
 श्रयेण प्रविततमखिल यन्मया तेन मत्स्थान्येतान्येतेषु नाह यदपि हि स्वतं
 भाति शुक्तौ न रौप्ये ॥ शुक्त्वशस्तेन भूतान्यपि मयि निप्रसन्तीति
 विश्वग्बिनेता प्राह'इति ॥ १२ ॥ मा माया व्यसृजद्विविधमसृजत् तदन्धरहितः
 ॥ १३ ॥ योगगम्यत्वाद्यस्य भगवतस्तत्त्वमविद्वानासुरीसम्पत्समन्वितो
 नृरूपेणावतीर्णं मलनिवर्तकमपि सद्धर्मत्राणकारणमपि य भगवन्त न वेद
 ॥ १४ ॥ स सार्थकनाग्नोरनसूयाभ्यो पुत्रो जज्ञे स्मरणमात्रस्तुष्टः ॥ १५ ॥

परानन्दमयो विष्णुर्हृत्स्थोऽवेद्योप्यतीन्द्रियः ।
 सदा संपूज्यते भक्तैर्भगवान् भक्तिभावनः ॥ १६ ॥
 अचिन्त्यस्य कुतो ध्यानं कूटस्थायाहनं कुतः ।
 कासनं विश्वसंस्थस्य पाद्यं पूतात्मनः कुतः ॥ १७ ॥
 कानधोरुक्रमस्यार्घ्यं त्रिष्णोराचमनं कुतः ।
 निर्मलस्य कुतः स्नानं क्व निरावरणेऽम्बरम् ॥ १८ ॥
 स्वसूत्रस्य कुतः सूत्रं निर्मलस्य च लेपनम् ।
 निस्तृपः सुमनोभिः किं किमक्लेद्यस्य धूपतः ॥ १९ ॥
 स्वप्रकाशस्य दीपैः किं किं भक्ष्याद्यैर्जगद्भृतः ।
 किं देयं परिवृत्तस्य विराजः क्व प्रदक्षिणाः ॥ २० ॥
 किमनंतस्य नतिभिः स्तौति को वागगोचरम् ।
 अंतर्वहिःप्रपूर्णस्य कथमुद्वासनं भवेत् ॥ २१ ॥
 सर्वतोपीत्यसंभाव्यो भाव्यते भक्तिभावनः ।
 सेव्यसेवकभावेन भक्तैर्लीलानृचिग्रहः ॥ २२ ॥

हृत्स्थो हृदयस्थोपि अतीन्द्रियत्वात् वृत्तिव्याप्तिं विनाऽवेद्यः तथा स भक्ति-
 भावनो भक्तैः सम्पक्पूज्यते भावनयेति शेषः ॥ १६ ॥ भावनैव कारणं
 दर्शयितुमाह कूटस्थ एकरूपतया कालव्यापी ॥ १७ ॥ अमृत्या उरवः
 क्रमाः पादविक्षेपा यस्य त्रिष्णोर्व्यापनशीलस्य निरावरणे विक्षेपावरण-
 शाक्तिरहितेवरं बध्नम् ॥ १८ ॥ स्वसूत्रस्य स्वतंत्रस्य । निस्तृपोऽनिच्छस्य
 अमूर्तत्वादक्लेद्यस्य ॥ १९ ॥ जगद्भृतो जगत्पोषकस्य विराजः समष्टि-
 रूपेणाऽवस्थितस्य ॥ २० ॥ नतिभिर्नमस्कारैः उद्वासनं विसर्जनम् ॥ २१ ॥
 इत्युक्तप्रकारेण सर्वतोऽसंभाव्योऽपि लीलया गृहीतनरदेहो भाव्यते कल्पितो-

तवेशार्तीन्द्रियस्यापि पारंपर्याश्रुतां तनुं ।
 प्रकल्प्याश्मादाद्यचैति प्रार्चयेऽर्चां मनोमयीं ॥ २३ ॥
 कलसुश्लोकगीतेन भगवन्दत्त जागृहि ।
 भक्तवत्सल सामीप्यं कुरु मे मानसार्चने ॥ २४ ॥
 श्रीदत्तं खेचरीमुद्रामुद्रितं योगिसद्गुरुं ।
 सिद्धासनस्यं ध्यायेऽभीवरप्रदकरं हरिम् ॥ २५ ॥
 दत्तात्रेयाह्वयाम्यत्र परिवारैः सहार्चने ।
 श्रद्धाभक्त्येश्वरागच्छ ध्यातघाज्ञांजसा विमो ॥ २६ ॥
 सौवर्णं रत्नजडितं कल्पितं देवतामयम् ।
 रम्यं सिंहासनं दत्त तत्रोपविश यंत्रिते ॥ २७ ॥
 पाद्यं चंदनकर्पूरसुरभि स्वादु चारि ते ।
 गृहाण कल्पितं तेन दत्तांघ्री क्षालयामि ते ॥ २८ ॥
 गंधाब्जतुलसीत्रिल्वशमीपत्राक्षतान्वितम् ।
 साम्बर्ध्यं स्वर्णपात्रेण कल्पितं दत्त गृह्यताम् ॥ २९ ॥
 सुस्वाद्वाचमनीयांबु हैमपात्रेण कल्पितम् ।
 तुभ्यमाचम्यतां दत्त मधुपर्कं गृहाण च ॥ ३० ॥

पचारैः पूज्यते ॥ २२ ॥ पापाणादीं गुरुपारंपर्यतः श्रुतां प्रतिमा रूपां तनुं
 प्रकल्प्य स्वल्पबुद्धयोऽर्चन्ति अहन्तु ध्यानयोगार्थं अष्टविधप्रतिमासूत्तमां
 मनोमयीमर्चां प्रतिमां क्षिप्रैकाम्यार्थं प्ररुषेणार्चये पूजये ॥ २३ ॥ कला
 मनोहराः शोभनाः श्लोका यशांसि यस्मिन्स्तेन गीतेन ॥ २४ ॥
 लम्बिकोर्ध्वगामिन्या समनस्कया जिह्वया मुद्रितं । सिद्धासनं गुदमेदोर्ध्वगु-
 ल्फस्थापनरूपं । अभयप्रदौ करौ यस्य ॥ २५ ॥ अंजसा शीघ्रम् ॥ २६ ॥
 पीठदेवतामयं । यंत्रिते यंत्रयुक्तेऽत्रासने ॥ २७ ॥ २८ ॥ साम्बु जलसहितम्

पुष्पत्रासितसत्तैलमंगेप्रालिप्य दत्त भोः ।

पंचामृतैश्च गांगाद्भिः स्नानं ते कल्पयाम्यहं ॥ ३१ ॥

भक्त्या दिगंनराचांतजलेदं दत्त कल्पितम् ।

कापायपरिधानं तद् गृहाणैण्येयचर्म च ॥ ३२ ॥

नानासूत्रधरैते ते ब्रह्मसूत्रे प्रकल्पिते ।

गृहाण दैवतमये श्रीदत्त नवतंतुके ॥ ३३ ॥

भृतिमृत्तासुकस्तूरीकेशरान्वितचंदनम् ।

रत्नाक्षताः कल्पितास्त्वामर्लकुर्वेऽथ दत्त तैः ॥ ३४ ॥

सच्छमीबिल्वतुलसीपत्रैः सौगंधिकैः सुमैः ।

मनसा कल्पितैर्नानाविधैर्दत्तार्चयाम्यहम् ॥ ३५ ॥

लाक्षासिताभ्रश्रीवासश्रीखंडागुरुगुगुलैः ।

युक्तोऽग्नियोजितो धूपो हृदा स्वीकुरु दत्त तम् ॥ ३६ ॥

स्वर्णपात्रे गोघृताक्तप्रतिप्रज्वालितं हृदा ।

दीपं दत्त सकर्पूरं गृहाण स्वप्रकाशक ॥ ३७ ॥

सपद्मं पद्मविधानं नैवेद्यं गव्यसंयुतम् ।

कल्पितं हैमपात्रे ते भुंक्ष्व दत्ताब्जदः पिव ॥ ३८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ गागाद्भिर्गोदकैः ॥ ३१ ॥ आचात्त जल येन स
 भो आचात्तजल कृताचमन । एर्णामृगस्येदमैण्यम् ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥
 भृतिभस्म मृत्ना प्रशस्तमृत्तिका सल्लौ प्रशसायामिति पाणिनीयात् ॥ ३४ ॥
 सौगंधिकै कर्षार ॥ ३५ ॥ सिताभ्रो हिममालुका श्रीवासो वृकधूप । अगुरु
 कालागुरु ॥ ३६ ॥ भो स्वप्रकाशक स्वयन्ज्योति ॥ ३७ ॥ भक्ष्यमधुपादि
 भोज्य पायसादि लेह्य गुडादि चोष्यमिक्षुदण्डादि पेय पानकादि चर्व्य
 चिपिट्रादि एवं पद्मविध मधुरादिपद्मसयुक्त अद् इदमम्बु ॥ ३८ ॥

प्रक्षाल्यास्यं करौ चान्द्रिर्दत्ताचम्य प्रगृह्यताम् ।
तांबूलं दक्षिणां हैमीं कल्पितानि फलानि च ॥ ३९ ॥
नीराज्य रत्नदीपैस्त्वां प्रणम्य मनसा च ते ।

परितस्त्वत्कथोद्घातैः कुर्वे दत्त प्रदक्षिणाः ॥ ४० ॥

मंत्रवन्निहितो मूर्ध्नि दत्त ते कुसुमांजलिः ।

कल्प्यन्ते मनसा गीतगायनृत्योपचारकाः ॥ ४१ ॥

प्रेर्यमाणप्रेरकेण त्वया दत्तेरितेन ते ।

कृतेयं मनसा पूजा श्रीमंस्तुष्टो भवानया ॥ ४२ ॥

दत्त मानसतल्पे मे सुरानिद्रां रहः कुरु ।

रम्ये व्यायतभवत्यामतूलिकाढ्ये सुवीजिते ॥ ४३ ॥

रसज्ञा वशा तारकं स्वादु लभ्यं गृहीतं कदाचिन्न ते नाम दत्त ।

क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं प्रभो क्लिन्नचित्त ॥ ४४ ॥

वियोन्यंतरे दैवदाढ्याद्विभो प्राग्गृहीतं कदाचिन्न ते नाम दत्त ।

क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं प्रभो क्लिन्नचित्त ॥ ४५ ॥

हैमीं स्वर्णमयीं ॥ ३९ ॥ त्वत्कथोद्घातैः तत्र कथाभ्यागानैः ॥ ४० ॥

कुसुमांजलि पुष्पांजलि । मंत्रवत्समत्रक यथा तथा ॥ ४१ ॥ अस्मदादीना

प्रेर्यमाणानां प्रेरकेणातर्यामिणा त्वयेरितेन ॥ ४२ ॥ रह एकान्ते काम

सकल्पादिकोलाहलपजिते रम्ये मैत्र्यादिभावनया शोभमाने व्यायतभक्ति-

रूपा कोमला मृदुला तूलिका तथाढ्ये कल्पितगालादिव्यजनेन सुवीजिते

असुभिः प्राणैर्वीजिते वा ॥ ४३ ॥ इति मानसपूजा ॥ अथ अपराधक्षमा-

पनस्तुति भुजगाप्रयातवृत्तैरुच्यते ॥ रसज्ञा जिह्वा वशवर्तिनी । विद्यत इति

शेष । पुनर्भवन्नाम स्वादु लभ्यं च न तु महार्थं । भो क्लिन्नचित्त

आर्द्रहृदय ॥ ४४ ॥ अन्या विविधा योनयो योन्यतर तस्मिन् ॥ ४५ ॥

मया मातृगर्भस्थितिप्राप्तकृष्टाद् गृहीतं कदाचिन्न ते नाम दत्त ।
क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं प्रभो क्लिन्नचित्त ॥४६॥

मया जातमात्रेण संमोहितेन गृहीतं कदाचिन्न ते नाम दत्त ।
क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं प्रभो क्लिन्नचित्त ॥४७॥

मया क्रीडनासक्तचित्तेन बाल्ये गृहीतं कदाचिन्न ते नाम दत्त ।
क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं प्रभो क्लिन्नचित्त ॥४८॥

मया यौवनेऽज्ञानतो भोगतोषाद् गृहीतं कदाचिन्न ते नाम दत्त ।
क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं प्रभो क्लिन्नचित्त ॥४९॥

मया स्थाविरेऽनिघ्नसर्वेन्द्रियेण

गृहीतं कदाचिन्न ते नाम दत्त ।

क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं

क्षमस्वापराधं प्रभो क्लिन्नचित्त ॥ ५० ॥

हृषीकेश मे वाङ्मनःकायजातं

हरेऽज्ञानतो ज्ञानतो विश्वसाक्षिन् ।

क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं

क्षमस्वापराधं प्रभो क्लिन्नचित्त ॥ ५१ ॥

स्मृतो ध्यात आवाहितोस्यर्चितो वा

न गीतः स्तुतो वंदितो वा न जप्तः ।

क्षमस्वापराधं क्षमस्वापराधं

क्षमस्वापराधं प्रभो क्लिन्नचित्त ॥ ५२ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अनिघ्नानि पराधीनानि सर्वेन्द्रियाणि
यस्य तेन ॥५०॥५१॥ न स्मृतो न ध्यात इति प्रत्येकं सम्बध्यते ॥५२॥

दयाब्धिर्भावाद् न सागाश्च माह-
ग्भवत्याप्तमंतोर्भजान्मे शरण्यः ।

यथालम्बनं भूर्हिं भूनिःसृतांघ्रे-

रिति प्रार्थितं दत्तशिष्येण सारम् ॥ ५३ ॥

दत्तं वन्दे दशातीतं दयाब्धिं दहनं दम ।

दक्षं दरघ्नं दस्युघ्नं दर्शं दर्पहरं दवम् ॥ ५४ ॥

दातारं दारुणं दान्तं दास्यादं दानतोषणम् ।

दानं दावप्रियं दावं दासत्रं दासार्जितम् ॥ ५५ ॥

दिक्पं दिग्गजं दिक्स्थं दिव्ययोगं दिग्गजरम् ।

दिव्यं दिष्टं दिनं दिश्यं दिव्यागं दितिजार्चितं ॥ ५६ ॥

दीप्तं दीधितिं दीप्तं दीर्घं दीप च दीप्तगु ।

दीनसेव्य दीनबधु दीक्षाद दीक्षितोत्तमम् ॥ ५७ ॥

यतो दयासागरो भवाद् न विद्यते सागा सापराधश्च माह न भवति त्रयि
जातापराधस्य मे मम त्रमेव शरण्य । अर्थांतरणं द्रढयति भुवि निःसृतांघ्रे
स्वलितपादस्य भूर्भूमिरेत्रावलम्बनं यथा तथा हिरेवार्थे शिष्येण शासनाहर्णेण
इति सपूर्णम् ॥ ५३ ॥ अथाष्टोत्तरशतनामावलि ॥ दहनमग्निरूप
एवमयत्राप्युह्य दरघ्न भयहर दस्युघ्न चोरघ्न पितृवृत्तये दर्शरूप
दवो वन तद्रूप 'वयाय च' इति श्रुते । इमान्यभिधानानि श्रीगुरो सर्वा म
त्रबोधकानि ॥ ५४ ॥ पापिना यमरूपेण दारुण दावप्रिय वनप्रिय दाव
वनाग्निरूप दान सात्रिकदानरूप दासत्र दासपरिपालक ॥ ५५ ॥ दिक्प
दिक्पालरूप दिग्गज सूर्यरूप दिक्स्थ दिग्गजरूप दिव्य दिवि भव देवरूप
दिष्ट कालरूप दिश्य दिग्भव दैत्यपूजित च ॥ ५६ ॥ दीन दरिद्रिपालक
दीधिति किरणरूप दीप्तगु देदाप्यमानदृष्टिं प्रखरकिरण वा मन्त्रादिदीक्षा

दुर्ज्ञेयं दुर्ग्रहं दुर्गं दुर्गेशं दुःखभंजनम् ।

दुष्टघ्नं दुग्धपं दुःखं दुर्वासोऽग्न्यं दुरासदम् ॥ ५८ ॥

दूतं दूतप्रियं दूष्यं दूष्यत्रं दूरदर्शिपम् ।

दूरं दूरतमं दूर्वाभ दूरांगं च दूरगम् ॥ ५९ ॥

देवाच्यं देवपं देवं देयज्ञं देवतोत्तमम् ।

देहज्ञं देहिनं देशं देशिकं देहिजीवनम् ॥ ६० ॥

दैन्यं दैन्यहरं दैव दैन्यदं दैविकांतकम् ।

दैत्यघ्नं दैवतं दैर्घ्यं दैवज्ञं दैहिकार्तिदम् ॥ ६१ ॥

दोषघ्नं दोषदं दोषं दोषित्रं दोर्द्वयान्वितम् ।

दोषज्ञं दोहपं दोषेद्बन्धुं दोर्ज्ञं च दोःकटम् ॥ ६२ ॥

दौरात्म्यघ्नं दौर्मनस्यहरं दौर्भाग्यमोचनम् ।

दौष्ट्यत्र दौष्कुल्यदोषहर दौर्हृद्यभंजनम् ॥ ६३ ॥

ददातीति त दीक्षाद ॥५७॥ ब्रह्मरूपत्वाद् दुर्ज्ञेयं 'गुहाहित गह्वरेष्ठ' इति श्रुते । दुर्गं गुहाहित दुर्गा हैमवती तदीश शिवस्तरूप दुर्गपालक वा ॥५८॥ अग्निरूपेण देवदूत दूष्य उखवेस्मरूप दूष्यत्र पापितारक दूरदर्शिप पण्डितेश चूरतम वहिर्मुखाना कल्पकोटिभिरप्यलम्यत्वात् ॥ ५९ ॥ समयोचितदेय जानातीति तथा त देयज्ञ देहज्ञ क्षेत्रज्ञ अवताराभिप्रायेण देहिन देशिक-मुपदेशार सद्गुरु ॥ ६० ॥ दैव प्राक्तनकर्मरूप दैन्यद दैन्यहर दैविकान्तक आधिदैविकादिद्दु खहर त्रिष्णुरूपेण दैत्यघ्न दैहिकार्तिहर दैवज्ञ गणकरूपम् ॥ ६१ ॥ उन्निनीषया भक्ताना दोषघ्न अधोनिनीषया पापिना दोषद प्राक्कर्मफलदानाय कफादिदोषरूप दोषिभ्यस्त्रायत इति त सासर्गिकपापहर दोर्द्वयान्वित द्विभुज दोषेद्बन्धु चद्रसोदर दोर्ज्ञ भुजकोद्यादिज्ञ गवादि-दोहद ॥ ६२ ॥ दौरात्म्यघ्न दु स्वभावहर दौष्ट्येभ्यस्त्रायत इति त दौष्ट्यत्र ॥ ६३ ॥ दण्डनीतिज्ञ दण्डिन मस्करिण दभिशासन दामिक-

दण्डज्ञं दण्डिनं दण्डं दंभघ्नं दम्भशासनम् ।
 दन्त्यास्यं दन्तुरं दंशिघ्नं दण्ड्यज्ञं च दण्डदम् ॥ ६४ ॥
 अनन्तानन्तनामानि सन्ति तेऽनंतविक्रम ।
 वेदोऽपि चकितो यत्र नुर्वाग्द्दूर का कथा ॥ ६५ ॥
 नामरूपगुणातीत भेदसंगविवर्जित ।
 एक एवाद्वितीयोऽसि परमात्मन्दि नाकवत् ॥ ६६ ॥
 नामरूपगुणाभेदा मायासक्तिरनेकता ।
 कल्पिता स्थूलधीभिस्ते महाकाशादिवद्विभो ॥ ६७ ॥
 बहुरूपाग्रमेया ते मायैषा जगदीश्वर ।
 मन्यते मेऽहमित्यस्या रममाणो गुणेष्वसौ ॥ ६८ ॥

शास्त्रार दन्त्यास्य गणेशरूप दन्तुर कराल राक्षसादिरूप दंशिघ्न
 भाक्षिकावाधावारक दण्ड्यज्ञ दण्डार्हाभिज्ञमिति ॥ ६४ ॥ अनन्तविक्रम
 त्वादनन्तस्य तेऽनन्तनामानि सन्ति यत्र नामसल्याने वेदोऽपि शकित
 हे वाग्द्दूर वाङ्मनसयोरगोचर तत्र नामसल्याने नुर्नरस्य पुन का कथा न
 कापि ॥ ६५ ॥ नामरूपगुणानतीतस्ततोप्यधिरुस्तत्सबुद्धौ त्रिभिधभेदैर्माया
 सगेन च विवर्जितस्तत्सबुद्धौ नाकवदाकाशस्य एक एवाद्वितीयोऽसि
 परमात्मरूपत्वात् ॥ ६६ ॥ तथा स्थूलबुद्धिभिरौक्तिकैः सगुणनिष्ठैर्वा
 नामरूपगुणादय यथैकस्यैवाकाशस्य महाकाशाभ्राकाशजलाकाशघटा
 काशा उपाधिप्रशात्कल्प्यते तथा हे विभो व्यापक ते तत्रापीय कल्पना
 न तात्त्विकी किंतु कल्पितत्वाद्दत्ताकाशादिवदज्ञानविजृम्भिता किंन शुद्ध-
 स्वरूपज्ञानार्थं शाखाचद्रज्ज्ञानिभि कल्पिता 'विकल्पतदभावाभ्यामसस्पृ-
 घ्यात्मवस्तुनि । विकल्पितत्वलक्ष्यत्वसम्बन्धाद्यास्तु कल्पिता' इत्युक्ते ॥ ६७ ॥
 अंशभेदेन गुणभेदेन च बहुरूपाग्रमेया प्रमाणानिषया तथाप्येषा कार्ये-

कारणं त्विदमेवात्र जगद्विपरिवर्तने ।

येषां नाव्यक्त गम्योऽसि त्वमेव परमा गतिः ॥ ६९ ॥

आसत्यलोका लोकास्ते पुनरावर्तिनोऽक्षर ।

तस्मात्त एव धन्याः स्युर्गृहीतं धाम यैस्तु ते ॥ ७० ॥

पानुमेया ते तत्र माया सत्त्वासत्त्वाम्यामनिर्जाच्या अस्या गुणेषु मायारचितदेहादिष्वग्यासेन रममाणोऽसौ पुरुषो ममाहमिति मन्यते ॥ ६८ ॥ जगतो विपरिवर्तनेऽभिमानरूपमिदमेव कारण हे अव्यक्त त्वमेव परमा गतिरिति येषां न गम्योसि ॥ ६९ ॥ धी यदात्मरू स तद्गतस्तदाश्रयश्च भवति इति वक्तुं युक्तं मृदाश्रय इव घटादिः अतएव परमां स्वगतिमविद्वांसो ये ते लोका 'आब्रह्ममुपनाह्नोका' इति स्मृते. सत्यलोकाऽस्ति येषां तान्मर्यादीकृत्येत्यासत्यलोका । आद्मर्यादायचन इत्यव्ययीभावात् । ते लोकाः पुनरावर्तिनः । ननु कौपीतकिब्राह्मणे पर्यैरुत्रिचाया 'त पंचशतान्यप्सरसां प्रधावन्ति शत चामरहस्ता शत मालाहस्ताः शतमाजनहस्ता. शतं वासोहस्ताः शत फलहस्तास्त ब्रह्मालकारेणालकुर्वन्ति स ब्रह्मालकारेणालंकृतो ब्रह्मनिद्ब्रह्मैवाभिप्रैति' इत्यादिना स्वाराज्य प्राप्य ब्रह्मणा सह मुच्यते 'कार्यात्यये तदध्यक्षेण सहातः परमभिमानात्' इति न्यायात् । 'वेदान्तविज्ञानमुनिश्चितार्थो' इति श्रुते. 'ब्रह्मणा सह ते सर्वे सप्राप्ते प्रतिसचरे । परस्यान्ते कृतात्मान. प्रविशन्ति परम्पदम्' इति स्मृतेश्च क्रममुक्तिश्रवणात् 'छायातपयोरिव ब्रह्मलोक' इति काठके चैतरलोकापेक्षया ब्रह्मणो लोके छायातपयोस्वित्मानात्मनोः स्पष्टतरप्रतीतिरीदृशे ब्रह्मलोके क्रममुक्त्यर्थेऽपि तद्गतानामितरलोकगतानामिव कथं पुनरावृत्तिरुच्यते इति चेदुच्यते ब्रह्मलोको द्वेषा क्रममोक्षगामिभ्यः कर्मिभ्यश्च तयो कर्मिण एव पुनरावृत्तिरिति विप्रेकः प्रकृत्युपुण्यकर्मवशाद् ब्रह्मलोकगतानामपि तत्र ज्ञानसाधनाभावात्पुण्योपभोगान्ते पुनरावृत्तिरत उक्त पुनरावर्तिन इति 'साम्पराये तर्तव्याभावात्तथा

नानुमानेन ते धाम ग्रहीतुं शक्यते ह्यतः ।
 मृग्योऽसि पुरुषेणैव बुद्ध्यादिगुणहेतुभिः ॥ ७१ ॥
 पुंस्त्वेऽप्यर्क इवांधानां गोकल्पानामतीन्द्रिय ।
 स्वप्नेऽपि नैव ते वार्ता पुनः प्रत्यक्षता कुतः ॥ ७२ ॥
 प्रेष्ट्वद्भक्तसंयोगविवेकामलदृष्टिभिः ।
 सांख्ययोगपरैर्धैरैः क्रमात्ते धाम गम्यते ॥ ७३ ॥
 तस्माद्दत्तं नृजन्मेदं त्वया दिष्ट्याऽमृतक्षमं ।
 सदृष्टिदानाद्भगवंस्तत्साफल्यं कुरु प्रभो ॥ ७४ ॥

त्वत्प्रेमभवत्यैव सदा मदात्मा
 धिया धियं दृष्टिमपीश दृष्ट्या ।

अंगैः सदांगानि दृढं दयाब्धे

हरे निवध्नात्विति मेस्ति याचूजा ॥ ७५ ॥

हान्य' इति न्यायोऽत्रानुसन्धेयस्तस्मादात्मभावेन ते धाम स्वरूपं यैर्गृहीतं ते
 धन्या एव ॥ ७० ॥ हि यस्मादनुमानेन ते धाम स्वरूपं गन्तुं ज्ञातुं न
 शक्यतेऽतः पुरुषेणैवाप्रमत्तेन बुद्ध्यादिगुणहेतुभिर्मृग्योऽसि देहव्यतिरिक्त-
 त्वंपदार्थशुद्धिमात्रस्थैवानुमानेन विवक्षित्वात् ॥ ७१ ॥ पुरुषत्वेऽपि पशु-
 कल्पानां नृणां स्वप्नेऽपि तव वार्ता नैव पुनः कुतस्तरां प्रत्यक्षता साकार-
 ब्रह्मनिष्ठतापि नैव लभ्या पुनर्मोक्षवार्ता तु दूरतोऽपास्तैवेति भावः । तस्य
 ज्ञानैकलम्पत्वात् 'नान्यः पन्था अयनाय विद्यत' इति श्रुतेः ॥ ७२ ॥ प्रेष्टः
 प्रियतमः स चासौ त्वद्भक्तश्च तस्य संयोगः विवेको विचारश्च तावेवामल-
 दृष्टी येषां तैः सांख्यं ज्ञानं योगो निष्कामकर्मानुष्ठानं तत्परैर्ब्रह्मचर्यादिसाधन-
 संपन्नैः क्रमाद्भ्रवणमननादिक्रमेण गम्यते ॥ ७३ ॥ अमृतक्षमं निःश्रेयस-
 हेतुभूतं 'पुरुषे त्वाविस्तरामात्मा' इति श्रुतेः ॥ ७४ ॥ त्वत्प्रेमभक्तिद्वारेणैव
 मदात्मा मदीयस्वभावः सदा निरंतरं तत्र मम च परस्परवियोगो मास्तु

पादौ त्वदीयालयतीर्थयात्राविहारिणावर्चनतत्परौ मे ।

करौ रसज्ञापि भवत्वजस्रं सत्त्वत्कथोद्धातरसज्ञतोत्का ॥७६॥

त्वत्पादपद्मच्युतपुष्पगंधं नासा भजत्वक्षियुगं गुणात्मन् ।

त्वन्मूर्तिमासेचनकां श्रुती मे श्राव्यास्त्वदीया भगवन्कथाश्च ॥७७॥

त्वदीयभक्ताङ्घ्र्यमलाब्जपूतां धूलिं मदंगानि सदा वहंतु ।

मनस्तुरंगो निवसत्वजस्रं त्वय्येव दीर्पोऽग यथा निवाते ॥७८॥

शिरो नमत्वीश्वर तेंधिपदमं देहः सदालिंगयतु त्वदर्चाम् ।

एषा त्वदीयैव तनुस्त्वमेव संवंधिनो मे न हि केऽद्वितीय ॥७९॥

इत्येवंरूपा याच्त्रा ॥ ७९ ॥ इदं शरीरमपि त्वदुपयौगिकं भवत्विति

प्रार्थ्यते पादाबित्यादिना त्वदीयालयानि प्रासादाः कार्यादिक्षेत्राणि वा

तीर्थानि पुष्करादीनि च तद्रमनशीलौ । करौ त्वत्पूजनतत्परौ । सत्यश्च

तास्त्वत्कथाश्च तासां उद्धातरसज्ञतोत्का गीतानंदस्वादज्ञतोत्कंठा च भवतु

॥ ७६ ॥ भो गुणात्मनाविष्कृतसगुणमूर्ते यदर्शनात्तुरंगतो नास्ति सासे-

चनका तां श्रुती कर्णौ श्राव्या हृद्याः ॥ ७७ ॥ मदंगानि शिरःप्रभृतीनि

मन एव तुरंगोऽश्वः परमानदरूपे त्वय्येव नितरां वसतु यथा निवातदेशे

इतस्ततश्चलनकारणाभावादीपो निश्चलो भवति तथा संकल्पप्रभवसर्वकाम-

त्यागपूर्वकं वैराग्येणाम्यासेन च शनैः शनैरुपरतं चित्तं त्वय्येव नितरां वसतु

धर्ममेवाख्यनिर्वीजसमाधिसिद्धिर्भवत्विति प्रार्थना ॥७८॥ त्वदर्ची त्वत्प्रतिमां

त्वमेव मे संवंधिनः पित्रादयो मित्राणि च भो अद्वितीय त्वत्तोऽन्ये केऽपि

मम संवंधिनो न हि एवमात्मज्ञानयोग्यः कार्यकारणसंबंधोऽस्त्विति प्रार्थना-

भावः ॥ ७९ ॥ ननु ऋषिपुत्रस्य मम कुतो न्वियं प्रार्थनेत्यत आह नूनं

निश्चयेन ऋषिपुत्रोऽत्रिपुत्रो न वर्णाश्रमादिलिंगभागपि न वर्णाश्रमादयो

देहे मायया परिकल्पिता इत्युक्तेरात्मनस्तत्र तत्संबंधाभावोऽसंगत्वात् 'असंगो

नूनं भवानृषिर्नैव न वर्णाश्रमलिंगमाक् ।
 निर्मितं भवतैवेदं विश्वं स्वांशांशतोऽखिलम् ॥ ८० ॥
 न जानन्ति भवन्मायामोहिता दिव्यमुत्तमं ।
 भवद्भामात एवैते भ्रमंत्यसुरभावगाः ॥ ८१ ॥
 कर्ता भर्तासि हर्ता त्वं प्रत्यक्षं तत्त्वमस्यपि ।
 भो सर्वं खल्विदं ब्रह्म त्वमस्यात्मासि केवलं ॥ ८२ ॥
 त्वदुदेति रमत्येतद्विश्वं त्वय्येव लीयते ।
 अष्टमूर्तिभिराभिस्त्वमाभासीव जगन्मयः ॥ ८३ ॥
 दिक्पाला लोकपालाश्च श्रूयते दृश्यतेऽखिलं ।
 चराचरं जगद्धोका विष्णो तेऽवयवा अमी ॥ ८४ ॥

न हि सज्जत' इति श्रुतेः । यो हि कूटस्थं प्रत्यस्त्वरूपं स्वात्मतपानुभवति स
 वर्णाश्रमलिंगमाक् न भवति किमुत वक्तव्यं लीलाविष्कृतमूर्तेरापि परमात्मनो
 वर्णाश्रमादिराहित्यं । स्वांशो ब्रह्मा तस्यांशा मरीच्यादयस्तद्द्वारेण भवतैवा-
 भिलनिमित्तोपादानकेनेदं नामरूपात्मकं विश्वं निर्मितम् ॥ ८० ॥
 ईदृशं जगत्कारणं भवद्भामं न जानन्त्यत एव भ्रमन्ति ससरन्ति ॥ ८१ ॥
 सगुणरूपेण कर्त्रादिरूपोपि त्वं तत्त्वमसि इदं विवर्तरूपं जगत्केवलमात्मा
 परं ब्रह्म ॥ ८२ ॥ विश्वोद्भवादिकारणं त्वमेवेत्याह त्वदिति रमति रमते
 'यतो वा इमानि भूतानि' इत्यादिश्रुतिभ्यः पृथिव्यादिमिष्टमूर्तिभिः । इव-
 शब्देन न तथात्वं (इति) सूचितं ॥ ८३ ॥ दिक्पाला इंद्रादयः लोकपाला
 ब्रह्मादयः श्रूयते श्रुत्या ज्ञाप्यते स्वर्गादि आमुष्मिकं प्रत्यक्षादिप्रमाणैः दृश्यते
 चराचरं जगत् लोकाः स्वरादयः पातालादयश्च हे विष्णो इमानि तथांगानि
 विराटरूपेणावस्थितत्वात् ॥ ८४ ॥ गुहाहितत्वान्निगूढं तत्त्वं यस्य तत्संबुद्धौ

निगूढतत्त्व ते ज्ञात यत्किञ्चिच्छोकदुर्ग्रह ।

चेष्टित ते प्रसादोय प्राक्पुण्यैर्मग्युपस्थितः ॥ ८५ ॥

सुखमैन्द्रियक कापि न काक्षे ते पदाश्रितः ।

नाकादीन्न प्रशंसामि नैव निंदामि नारकान् ॥ ८६ ॥

यथेच्छं कापि मां कर्मयोगात्स्थापय विश्वभृत् ।

मां यत्र कापि ते भक्तिर्न जहात्विति कांक्षितम् ॥ ८७ ॥

स्तुवतु निदंत्वपि ताडयतु मां पूजयंत्वत्र जना न वापि ।

देहः पतत्वद्य युगांतरे वा न किञ्चिदिष्ट न च मेप्यनिष्टम् ॥ ८८ ॥

हृद्ग्रन्थार्त्तैन्द्रियवाक्कायैः सदा प्रकृतिभावतः ।

यद्यत्करोम्यर्पयामि परात्मन्दत्त सर्वं ते ॥ ८९ ॥

लीलात्मना योऽत्रिगृहेवतीर्णो दत्ताख्य उन्मत्तपिशाचवद्यः ।

वालो युवा कापि जरन्जटाभृत्कचिदपिव्यक्तपरीक्षितश्च ॥ ९० ॥

लोकदुर्ग्रह तत्र चेष्टित यत्किञ्चिज्ज्ञात अयं तत्र प्रसाद उपस्थित प्राप्त-

॥ ८५ ॥ इत पर त्वत्पदाश्रित सन् कापि स्वर्गे नरकेऽपि विषयसुख

न काक्षे कर्मफलस्यायश्यभावित्वात् कदाचित्पुण्यातिशयेन प्राप्तान्स्वर्गा-

दीन्न प्रशंसामि नारकाश्च नैव निंदामि ॥ ८६ ॥ हे विश्वभृत् कापि स्वर्गे

नरके मर्त्यलोके वा तव प्रेमलक्षणा भक्तिर्यत्र कापि स्थित मा न जहातु

इति मया कांक्षितम् ॥ ८७ ॥ न वा पूजयतु सुखादि किमपीष्ट न मे मम

दुःखादिनिष्टमपि न ॥ ८८ ॥ हृन्मन धीर्वृद्धि आत्माहकार इन्द्रियाणि

दश पुनर्वाग्रहण विशिष्टत्राचिककर्मज्ञापनार्थं कायो देहश्च तै प्रकृति

स्वभावतो लौकिकमपि यद्यत्करोमि कर्म तत्तत्ते तुभ्य समर्पयामि ॥ ८९ ॥

लीलात्मना लीलाविग्रहेण भक्तपरीक्षार्थमुन्मत्तपिशाचयत् न तु तथा अलुप्त-

ज्ञानैश्वर्यत्वात्, जरन्वृद्ध, कचिद्व्यक्त, कचिद्लौक, परिश्रितश्च ॥ ९० ॥

त्यागी सुभोगी क्वचिदस्ति संगी योगी सुवासाः क्वचिदस्ति नम्रः।
 तुष्टः कृशः पुष्ट इह क्वचिद्यो दंडी च भिक्षुः क्वचिदस्ति वर्णा ॥ ९१ ॥
 गृही वनी वर्णविरुद्धचेष्टः क्वचिच्च वर्णाश्रमधर्मयुक्तः ।
 इत्यादयो यस्य विचित्रचेष्टा देवर्षिहृद्वागयनं व्यतीताः ॥ ९२ ॥
 यो भक्तरक्षाक्षण एव यस्य वै सेवा स्मृतिर्मोज्यनिवेदनं धिया ॥
 पूजा फलं योऽर्पयतीह दुर्लभं भक्तस्मृतौ संनिधिकृत्क्षणे क्षणे ९३

यस्यास्ति माहुरे निद्रा निवासः सद्यपर्वते ।

भागीरथ्यां सदा स्नानं ध्यानं गंधर्वपत्तने ॥ ९४ ॥

कुरुक्षेत्रे चाचमनं धृतपापेश्वरे तथा ।

विभूतिधारणं संध्या करहाटे श्रियः पुरे ॥ ९५ ॥

भिक्षा विठ्ठलपुर्यस्य सुगंधिद्रव्यधारणं ।

भुक्तिः सारपुरे सायंसंध्या पश्चिमसागरे ॥ ९६ ॥

त्यागी निष्कामकर्मानुष्ठाता क्वचिदस्ति सर्वत्र संब्रध्यते दंडी दंडधरो
 मस्करी वा भिक्षुर्दंडरहितः परमहंसः वर्णा ब्रह्मचारी ॥ ९१ ॥ गृही
 गृहस्थः सुभोगीति पूर्वमुक्त्वाप्याश्रमाचारवत्त्वं पुनर्गृहीशब्देन ज्ञापितं वनी-
 चानप्रस्थः वर्णविरुद्धचेष्टोऽत्याश्रमस्थः ईदृशो दृष्टोपि पुनः क्वचिद्वर्णाश्रम-
 धर्मयुक्त इत्यादयो यस्य विचित्रचेष्टा अद्भुतलीलाः यास्ता देवर्षाणां
 हृन्मनो वाग्वाणी तयोः पंथानं विशेषेणातीताः पुनर्मनुष्याणां हृद्वाग्मार्ग-
 मतीता इति किमु वक्तव्यं ॥ ९२ ॥ स्वभक्तरक्षायां क्षणः उत्सवो यस्य
 स यस्य स्मृतिः स्मरणमेव सेवा यत्स्वभोज्यस्य निवेदनं भक्त्या तस्मै
 समर्पणं सैव पूजा ईदृश्या भक्त्या भावितो भक्तेर्म्यस्तपआदिभिर्दुर्लभं फलं
 यच्छति प्रयच्छति ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ धृतपापेश्वरे हिमाद्रिपादे विभूतिधारणं
 ॥ ९५ ॥ श्रियः पुरे करवीरे भिक्षा सारपुरे पांचालेश्वरे मोजनं ॥ ९६ ॥
 गु.च. २

वैश्वानरात्माखिलदेहसंस्थः पचत्यसौ प्राणसखः सदान्नं ।
यो भास्वदात्माखिलकर्मपाक्षी विश्वं सदा चेतयते स्वभासा ॥ १ ॥
योऽब्जो रसात्मा सकलौषधीर्वै पुष्पाति संतापहरोऽखिलेड्यः ।
क्षेत्रेषु भूत्वा दशधाखिलेषु प्राणात्मको यः पवतेऽखिलात्मा ॥ २ ॥

आकाशरूपोऽखिलगोऽपि सौक्ष्म्या-
द्योऽभेदसंगः किल शब्दसंस्थः ।

धुनक्ति चोत्क्रामति तिष्ठतेपि

मूढा विदुर्यं न सदात्मरूपम् ॥ ३ ॥

यः सर्वहृत्स्थोऽस्य यतः स्मृतिर्विद्वेदांतकृद्योपि च वेदवेद्यः ।

वैश्वानरो जाठराग्निरात्मा स्वरूप यस्य त्रिकोणत्वेन नृदेहे चतुष्कोणत्वेन
पशुषु वर्तुलत्वेन पक्षिषु दीर्घत्वेन मत्स्यादिषु च देहसंस्थोऽपानसहितप्राण
सखा यस्य स प्राणापानयोर्द्वीपकत्वात् 'ऊर्ध्वमग्नेर्जलं कृत्वान्नं च कृत्वा
जलोपरि ॥ अग्नेश्चाध स्वयं प्राणं स्थित्वाग्निं धमते शनैः' इत्याद्युक्तत्वात्
'प्राणापानसमायुक्तं पचाम्यन्नं चतुर्धमम्' इति स्मृतेश्च भास्वदात्मा सूर्यरूपी
प्रकाशयति ॥ १ ॥ अब्जश्चन्द्रं व्रीह्याशौषधीं समर्धयति अखिलेड्य
सर्वस्तुत्य तापहरत्वात् ईडयत्व सर्वस्थापि क्षेत्रेषु देहेषु प्राणापानसमान-
व्यानोदाननागकूर्मकृकरदेवदत्तधनजया एव दशधा गूत्रत्वेनाप्रस्थितत्वा
द्वाखिलात्मा 'वायुर्वै गौतम तत्सूत्रम्' इति श्रुते ॥ २ ॥ सूक्ष्मत्वाद्भेदसंग-
रहित शब्दसंस्थ आकाशस्य शब्दगुणत्वात् ॥ आत्मरूप जीवरूप
देहांतर गच्छन्त ॥ ३ ॥ हृत्स्थोऽन्तर्यामिरूपेणाविष्ट इव प्राणिमात्रस्य
पूर्वानुभूतार्थस्मरणं स्मृति विषयेन्द्रियसंयोगजज्ञानं त्रित् वेदान्तकृत्सांप्रदाय-
प्रवर्तको ज्ञानप्रदो गुरु वेदै सर्वैस्तत्तदेतरारूपेण वेद्य उपनिषद्वागरूप-
चेदवेद्यो वा 'तत्त्वापनिषद् पुरुषं पृच्छामि' इति श्रुते समां समानस्वभावं

समौ यदंशौ सयुजौ सुपर्णौ वृक्षाश्रितौ भुक्त्यवलोकनोत्कौ ॥४॥

सत्त्वं परात्मा पुरुषोत्तम श्रुतिख्यातः समाविश्य जगत्त्रयं सदा ।
ईशाव्ययानंत विभर्षिं दत्त ते पादाब्जयुग्माय नमोस्तु सर्वदा ॥५॥

वज्रांकुशध्वजाब्जांकयुग्रक्ताब्जामपत्तलः ।

गूढगुल्फः कूर्मपृष्ठोल्लसत्पादोपरिस्थलः ॥ ६ ॥

जानुपूर्वकजंघश्च विशालजघनस्थलः ।

पृथुश्रोणिश्च काकुत्स्थश्चारुनाभिर्दलोदरः ॥ ७ ॥

चेतनत्वात् यदंशौ जीवेश्वरौ सयुजौ सखायौ सुष्टु पर्णौ गतिः सहायं वा
ययोस्तौ । पर्णौ गतौ सहाये चेति विश्वः । ओन्नश्चृ छेदन इति धातोर्नश्चनाद्भूक्षो
देहोऽसंगशस्त्रेण छेद्यमानत्वात् तमाश्रितौ । मुक्तिः कर्मफलभोगः अवलोकनं
साक्षित्वेन तद्दर्शनं जीवः कर्मफलभोगोत्कंठः ईशस्तु साक्षित्वेनावलोक-
नोत्कंठः अत्र श्रुती 'ऊर्ध्वमूलोवाक्शाख०' 'द्वाऽसुपर्णा सयुजा०' ॥ ४ ॥
ईदंशो यः स त्वं परमात्माऽचेतनात्क्षराद्विलक्षणश्चेतनादक्षरान्निर्यंतृत्वेन
चोत्तमः अत एव पुरुषोत्तमः 'स वा अयमात्मा सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः
सर्वस्याधिपतिः सर्वमिदं प्रशास्ति' इति श्रुतेः श्रुतिविश्रुतस्त्रिभुवनमाविश्य
तद्विभर्षिं पालयति तस्य तत्र पादकमलयुगलाय सर्वदा नमः प्रव्हीभावो
ऽस्तु ॥ ५ ॥ अथ ध्यानम् ॥ वज्रादिचिह्नैर्युक्ते रक्तकमलाभे पादतले यस्य
गूढावदृश्यौ गुल्फौ यस्य कूर्मपृष्ठमिवोल्लसत्पादयोरुपरि स्थलं यस्य सः
॥ ६ ॥ जानुनः पूर्वभागे लीलया स्थापिता एका जंघा येन सः विशालं
पृथुलं जघनस्थलं यस्य पृथ्वी श्रोणिः कटिपश्चाद्भागो यस्य स ककुदि
तिष्ठतीति सोवयवविशेषयुक्तः चार्वा गंभीरावर्तवन्नाभिर्भ्यस्य जाडयादिरहितं
दलवत्पर्णवदुदरं यस्य सः ॥ ७ ॥ अररमिव कपाटमिव विशालमुरःस्थलं

अररोरा मांसलांसो युगव्यायतबाहुकः ।

सुचिह्नचिन्हितकरः कंबुकठः स्मिताननः ॥ ८ ॥

स्नेग्ध्यधावल्ययुक्ताक्षश्चलर्त्पिगजटाधरः ।

चंद्रकांतिः प्रभुः कृष्णभ्रूरःश्मश्रुकनीनिकः ॥ ९ ॥

भावशुद्धद्विजाकीर्णस्वास्याब्जोऽभीवरप्रदः ।

दत्तात्रेयः स भगवान्सदा वसतु मे हृदि ॥ १० ॥

कलौ द्विराविरासीत्स दीनान्त्रातु जनान्कलौ ।

सद्धर्मगुप्त्यै श्रीपादनरहर्यभिधानतः ॥ ११ ॥

उड्डीयते यथाशक्ति यथोच्चात्रचपक्षिणः ।

अनतेऽनतलीला तन्न्यायाद्वक्ष्ये यथामति ॥ १२ ॥

यस्य स मासलां बलिष्ठौ बाहू यस्य युगद्विशेषेणायतौ बाहू यस्य स्वार्थे
 कन् एतेन लवत्वमुक्त शोभनचिह्नर्क्षितौ करौ यस्य कंबुत्रिवलीयुक्कठौ
 यस्य ईषद्दास्ययुक्तमानन मुव यस्य ॥ ८ ॥ स्निग्ध्यगुणविशिष्टे धरले नेत्रे
 यस्य चलत्य पिगलवर्णा जटास्तासा धर धारक चद्रस्य कातिरिव
 कातिर्यस्य भ्रुकुटिर स्थल श्मश्रुणी प्रासिद्धे अक्षणे कनीनिके चैतानि
 कृष्णानि यस्य ॥ ९ ॥ स्वमारनिर्मलदत्ताकीर्ण शोभनमास्यकमल यस्य
 अभी अभय 'वामहस्तेन वरदो दक्षिणेनाभयप्रद' तिष्ठतु गतिनिवृत्ति
 करोतित्यर्थ ॥ १० ॥ द्विद्विंशार आभिरासीत्प्रादुर्भूव सत साधन धर्म
 श्रुतिस्मृतिपुराणमूलधैपा गुप्त्यै संरक्षणाय ॥ ११ ॥ उच्चात्रचपक्षिणो
 नैकमेदा शलभाया गरुडाता अनते आकाशे अनन्तलीला भगवत्कथां
 ॥ १२ ॥ ॥ इति स्तुति ॥

नौम्युदेति यदज्ञानाज्जगद्रज्ज्वहिवत्पुनः ।

अथ चरितं ॥ ॐ श्रीगुरुदत्तेरणया श्रीगुरुचरितार्थबोधिर्ना
 कुर्वे ॥ पूर्वाचार्यमताढ्यां टीकां पश्यंत्वमत्सराः सर्वे ॥ १ ॥ इह
 हि खल्वहो अतिगंभीरा दुरवगाह्या विचित्रा माया चेयं यदयं सर्वो जंतुः
 परमार्थतः परमार्थसतत्वोप्येवंब्रोध्यमानोहं परमात्मेति न गृह्णाति देहेन्द्रिया-
 दिसंघातमनात्मानं घटादिवदात्मनो दृश्यमानमप्यात्मत्वेनाहं ब्राह्मणोमुष्य
 पुत्र इत्यनुच्यमानोऽपि गृह्णाति नूनं परस्यैव मायया मोमुह्यमानः
 प्रायशः सर्वोपि लोको बंध्रमीति । तद्धमपरिहारार्थं मातापितृशतेभ्योपि
 गरीयसीभिः श्रुतिभिः परमकारुणिकैर्भाष्यकृद्भिर्बहुबोधिता अपि मिष्टाशी
 रुणो बालो निबमिव विषयाकृष्टचित्ताः संसारिणस्तं बोधं प्रायो नाद्रियं-
 तेऽतः खंडलइडुकवत्सगुणब्रह्मप्रसादरूपफलेन तानादरपूर्वकं परे तत्त्वे
 प्रवर्तयितुं श्रीदत्तात्रेयप्रेरणयात्रेयगोत्रो वासुदेवशर्मा कश्चिद्विप्रः श्रुतिसार-
 संग्रहणरूपं श्रीगुरुचरितग्रंथं चिकीर्षुः काम्यप्रतिपिद्वयोरनारंभादारब्धस्य
 चोपभोगेन क्षयान्नित्यानुष्ठानेन च प्रत्यत्रायाभावादयत्नत एव स्वात्मन्य-
 वस्थानं- मोक्षोयवा निरतिशयायाः प्रातेः स्वर्गशब्दवाच्यायाः कर्महेतुत्वा-
 ल्कर्मस्य एव मोक्ष इत्यादिपूर्वपक्षाननूय निराकृत्य चातेऽविद्याकामकर्मो-
 पादाननिवृत्तौ स्वात्मन्यवस्थानं मोक्षः स्वयं चात्मा ब्रह्म तद्विज्ञानादविद्या-
 निवृत्तिर्मोक्ष इति भाष्यकृद्भिरेतत्त्वाज्ज्ञानकांडस्य मुख्यतमत्वात्साक्षा-
 न्मोक्षप्रदत्वाच्च आदौ भगवद्गुणानुवादसहितं ज्ञानकांडं वक्तुं निर्विघ्नतया
 तत्परिसमाप्तिप्रचयगमनार्थं शिष्टाचारप्रातं मंगलं तावदनुष्ठुभा निबध्नाति
 नौमीति ॥ श्रीगुरुः प्रथमाध्याये श्रीगंधर्वपुरे स्तुतः ॥ स्वप्ने व्यदर्शयन्नाम-
 धारकाय निजं महः ॥ १ ॥ तं चिदानंदसद्गुरुं नौमि ॥ कोऽसौ यस्य
 नित्यमुक्तस्य विवर्ताधिष्ठानस्य जगदुपादानभूतस्याश्रयस्त्रविषयमायाख्या-
 निर्वाच्यशक्तिसहितस्य सत्यज्ञानानंतादिलक्षणस्य दत्तात्रेयाख्यस्य सर्वेश्वर-
 स्याज्ञानादविद्यागतव्यामोहकनिबंधनाद्रज्ज्वहिरिव नामरूपाऽऽत्मकं जगदु-
 देति उत्पद्यते ॥ अत्र रज्जुसर्पदृष्टांतरूपधनेन विवर्तवादः एवांगीकृतः श्रुति-

यत्तत्त्वं मीलति ज्ञानां तं चिदानन्दसद्गुरुम् ॥ १ ॥

संमतत्वात् नारंभपरिणामौ अतएवात्मनोवयवावयव्यादिष्वपरिगणनाद्-
द्रव्यत्वानंगीकाराच्च तस्य जगतो न समवायसंबंधो नापि संयोगसंबंधः
फित्वध्यास एवेति ज्ञेयं एवमज्ञानेन प्रपंचोत्पत्तिरुक्ता ज्ञानेन तद्दुयोऽर्थसिद्धः
यदज्ञानाज्जगदुदेति तत्कीदृशमित्यत उच्यते । यत्तत्त्वमिति यस्याज्ञानविकृ-
मितस्य जगतस्तत्त्वं तात्त्विकं स्वरूप ज्ञानां स्वाभेदेन विवर्ताधिष्ठानभूत-
परब्रह्मवेत्तृणां पुनर्मीलति निमीलति नश्यतीत्यर्थः एतादृशं जगददज्ञानाद्दु-
देति तं नौमीति संबन्धः । अत्र देहलीदीपन्यायेनोभयत्रापि रज्जुसर्पदृष्टांतः
जगतो मिथ्यात्वादधिष्ठानसत्तातिरिक्तसत्ताभावात्तत्त्वज्ञानेनैव लयो नान्यथा
लोके रज्जुविवेकदर्शनां सर्पाभिधानबुद्धी निवर्तते तद्वत्साच्चिदानन्दविवेक-
दर्शनां तदन्यशब्दविकारबुद्धी निवर्तते 'यतो वाचो निवर्तत' इति श्रुतेः
जगतो मिथ्यात्वात् । अत्राय प्रयोगः विवादाध्यासितं जगन्मिथ्या भवितुमर्हति
अज्ञानविलसितत्वाद्द्रज्जुसर्पवदिति । ननु जगदुत्पत्त्यादिहेतुत्वेन ब्रह्मणः
प्रधानस्य वा श्रवणात्कथमत्र परमेश्वर एवाभ्युपगम्यते इति चेत् 'यो ब्रह्माणं
विदधाति पूर्वम्' इति श्रुत्या 'गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे' इति स्मृत्या च ब्रह्मणः
परशिष्यत्वप्रतिपादनात् 'मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम्' इति श्रुत्या
मायायाः परशक्तित्वप्रतिपादनात्तस्या 'अचेतनत्वाच्च जगदुत्पत्तिहेतुत्वेनात्र
परमेश्वर एवाभ्युपगंतव्य इत्याह-चिदानन्दसद्गुरुमिति । चिच्चैतन्यस्वभावो
जडविलक्षणः स्वयंप्रकाशः निरतिशयो निरुपाधिको नित्य आनन्दः
सन्सत्यः कालत्रयाबाधः स चासौ गुरुश्चेति एतादृश एव जगदुत्पत्त्यादि-
कारणं न ब्रह्मा नापि प्रधानं नाणवो नाप्यसत् । शारीरकमीमांसायां
द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादे 'रचनानुपपत्तेश्च नानुमानम्' इत्यारभ्याष्टाभिरधि-
करणैर्मतांतरत्वादा निराकृता द्रष्टव्याः । तथा च श्रुतयः 'तस्माद्वा एतस्मादात्मन
आकाशः समूतः' 'यतो वा इमानि भूतानि जायंते येन जातानि जीवंति
यत्प्रयंत्यभिसाविशंति तद्विजिज्ञासस्य तद्ब्रह्म' इति । अत्र संसर्गं विशिष्टं च

भात्यनेकवदेकं सद्गीभेदादेकरूपया ।

वाक्यार्थं निराकृत्य सत्यज्ञानादिवाक्यं त्वखंडार्थनिष्ठं भवति लक्षणावाक्य-
 त्वात्प्रकृष्टप्रकाशश्चंद्र इतिप्रदिति पूर्वाचार्यैर्दृष्टान्तपूर्वकमखंडार्थस्वीकारात्
 'संसर्गो वा विशिष्टो वा वाक्यार्थो नात्र संमतः । अखंडैकरसत्वेन वाक्यार्थो
 विदुषां मत' इति वाक्यवृत्ताविबुदाहृतत्वाद्गुरुशब्दोपलक्षितं ब्रह्म चिदानंदसच्छ-
 व्दैर्लोहितोष्णप्रकाशप्रदीपवदखंडैकरसं ज्ञेयं एवं च सतीष्टप्राप्तिरनिष्टनिवृत्ति-
 श्चेहार्थत' संभ्रतीति बोध्यं । अत्र जीवस्य नित्यदुःखित्संसारित्वयादनिरासार्थं
 ब्रह्मैव सन्नज्ञान्येति इति श्रुत्यर्थद्योतनाय पुनःशब्द उक्तः । ज्ञानामिति बहुवचने-
 नैकमुक्त्वा सर्वमुक्तिप्रसंग इति पक्षो निरस्तः । ज्ञशब्देन च 'ज्ञोऽत एव' इत्य-
 धिकरणन्यायसिद्धः जानातीति ज्ञ इगुपधेति कप्रत्ययः । अनेन जीवस्य नित्य-
 त्वं चिद्रूपत्वं नाचिद्रूपत्वमिति सूचित तस्य सुषुप्त्यादायपि तत्साक्षित्वेना-
 यस्थानात् । कथं तर्हि सुषुप्त्यादौ द्वैताप्रतीतिरिति चेद् द्वैतलोपात् 'यद्दे तन्न
 पश्यति' इति श्रुतेः । यद्वा 'यः सर्वज्ञः सर्ववित्' इति श्रुतेर्ज्ञशब्देनात्रेश्वरोऽभ्युपग-
 तव्यस्तस्माज्ज्ञशब्देन सर्वेश्वराभिन्नत्वं ज्ञानिनः समर्थितं 'ब्रह्माग्निद्वैतं भव-
 ति' इति श्रुतेः 'ज्ञानी त्वात्मेव मे मनम्' इति स्मृतेश्च ॥ शास्त्रमिदमारंभणीयं
 वा न वेति चेद्विषयप्रयोजनसद्भावादारंभणीयं 'अथातो ब्रह्माजिज्ञासा' इति न्या-
 यात् । एवं च सत्यशेषानर्थभूतप्रपंचनिवृत्तिः प्रयोजन विपर्याधिष्ठानभूतब्रह्मज्ञानं
 विषयः तत्कामः साधनचतुष्टयसंपन्नो ब्राह्मणोऽधिकारीत्युक्तम् ॥ १ ॥ 'श्रेयांसि
 बहुविधानि' इत्युक्तेः 'एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यग्रस्थितः ॥ एकधा बहुधा
 चैव दृश्यते जलचंद्रात्' ॥ 'एकमेवाऽद्वितीयं ब्रह्म' 'एकधेयानुदृष्ट्य' 'नेह
 नानान्ति किंचन' इति श्रुतिप्रतिपादितैकत्वम्यं यन्तुनिर्देशात्मकमंग उपेनाह
 भातीति—'सदेव सौम्येदमप्र आसीदेकमेवाऽद्वितीयम्' इति श्रुत्यस्यावधारण-
 द्वैतप्रतिषेधतः प्रतिपादितमेकं सजातीयविजातीयम्वगतभेदगन्तं सत् फाड-
 श्रप्रसंगे देशकालास्तुगीच्छेदाहितं वा अत्र धीभेदादंतःकरणोपाधिभेदा-

विदास्यैक्यं परं ब्रह्म तत्सत्यं दत्तसंज्ञितं ॥ २ ॥

सुखरतिर्यगादिरूपेणानेकवद्विभाति तत्त्वेकमेव 'तत्त्वमसि' इति श्रुतेः । ननु
 सृष्टेः पूर्वं तथा भवितुमर्हतीदानीं स्थितिकाले तु सार्वजनीनप्रत्यक्षादिप्रमाणैः
 सर्वैरपि प्रतीयमानमशनायादिव्यवहारोपेतं जगन्नामरूपात्मकमेवानेकवद्भातं
 तत्कथमेकरूपं ब्रह्म भायादित्यत आह भागलक्षणाक्षितयैकरूपया विदा
 ज्ञानेनास्य जगतश्चालकत्वेन भासकत्वेन च विद्यमानस्य सतः ऐक्यमेकत्वं
 निर्वाधं 'अयमात्मा ब्रह्म' इति श्रुतेः । यद्वा पूर्वश्लोकेन तत्पदार्थ उक्तोऽनेन
 श्लोकेन त्वंपदार्थश्च स यथा एकं साक्षिभूतमवस्थात्रयेऽपि विद्यमानं
 सत्प्रत्यग्रूपं धीभेदात् धीशब्देन ज्ञानेन्द्रियाणि गृह्यन्ते श्रोत्रादीनां शब्दादि-
 विषयोपाधिभेदेनानेकवदकृत्स्नवद्भाति प्रत्यग्रूपं स्वतो निर्मलमपि अधमोपाधि-
 चशान्नानात्वेन प्रतीयते यदा तूपाधिविशिष्टं परित्यज्य तत्तदुपाध्युपलक्षितं
 शाखाचंद्रन्यायेन विविच्यते तदानीमुपाधिकृतस्यापकर्षस्याभावात्प्रकर्ष एव
 पारेशिष्यते तच्चैतन्यं श्रोत्राणुपाधिगतमिति कृत्वा- तस्यैव मुख्यात्मत्वमिति
 विनिर्णयः नोपाधिविशिष्टस्य मुख्यात्मत्वं बृहदारण्यके 'स एव देहे प्रविष्ट'
 इत्यादिना प्रविष्टं जीवात्मानं प्रकृत्याम्नायते 'तन्न पश्यंत्यकृत्स्नो हि स प्राण-
 नेव प्राणनामको भवति वदन्वाक् पश्यंश्चक्षुः शृण्वन् श्रोत्रं मन्वानो मन
 एतानि कर्मनामधेयानि भवति' इति । श्रीमद्विद्यारण्यमतोऽस्याऽयमर्थः देहे
 नखाप्रपर्यंतं प्रविष्टं ज्ञानक्रियाशक्त्युपाधिकृतमात्मानं विवेकिनः पुरुषाः
 स्वात्मतया न पश्यन्ति यस्मात्स आत्मोपाधिविशिष्टः कृत्स्नो न भवति
 तस्मान्न मुख्यात्मत्वं कुतः प्राणबलनेनेव श्वासं कुर्वन्प्राणोपाधिविशिष्टतया
 प्राणनामको भवति न वागाणुपाधिष्वनुगच्छति एवमेकैकोपाधिविशिष्ट
 इतरत्र न गच्छति अभिवदनकाल एव वागुपाधिकृत एवमिनरत्रापीति एव-
 मेकं सदुपाधिवशादनेकवद्भात्यतो न कृत्स्नं तर्हि तस्य कृत्स्नत्वं, कथमित्या-
 कांशायामाह एकरूपया विदास्यैक्यं शब्दाणुपाधिविशिष्टपरिभागे सति

बोद्धुं भृत्वात्रिपुत्रः स्वपदरसपरान्दिव्ययोगेन बालान्
दत्ताख्यः कार्तवीर्यं यदुमपि च समान्स्वाश्रितानुद्धार ।

कृत्स्नत्वं बृहदारण्यकेऽप्युक्तं 'आत्मानमेवोपासीत तद्धैते सर्व एकीभवन्ति'
तदैक्येन निर्धारितं सत्यं कृत्स्नं निर्बाधं तत्त्वंपदार्थोपस्थितिभूतमखंडैकरसं
दत्तेति संज्ञास्य संजातेति दत्तसंज्ञितं पूर्णं ब्रह्मेत्यर्थः । अथ सूर्यपक्षे । 'एकैव
वा महानात्मा देवता सूर्य इत्याचक्षत' इत्यादिनोक्तं सूर्यात्मकं महः 'सूर्य
आत्मा जगतस्तस्युपश्व' इति एत् 'इकं सन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुः' इत्यादि-
श्रुत्युक्तदेवतारूपधीभेदादनेकवद्भाति 'एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्ति' इति श्रुतेः ।
अथ विष्ण्वादिपक्षे । एकं सद्वैष्णवं शैवमन्यद्वा रूपं ऊर्ध्वाधरवामदक्षिणकर्क-
लितायुधरूपधीभेदादनेकवद्भाति केशवनारायणादिनामव्यवहारार्हं भवति ।
एवं चतुर्भुजस्य विष्णोः २४ षड्भुजस्य भगवतः श्रीदत्तात्रेयस्य ७१०
अष्टभुजाया देव्याः ४०३२० दशभुजस्य शिवस्य ३५२८८०० भेदा
ज्ञातव्याः । अन्यत्सुगमम् ॥ २ ॥ ननु मुनिपुत्रो दत्तात्रेय एवंविधः कथ-
मित्यत आह बोद्धुमिति अल्लसपद्गुणैश्वर्यतयाऽविकृतेन चिदानन्दैकरूपेणात्र
लोकशिक्षार्थं स्वात्मतत्त्वं बोद्धुमुपासनयोगाशुपायैरुपेयं स्वात्मतत्त्वं ज्ञातु-
मित्रेत्यर्थः । 'अर्धाहि भगवो ब्रह्म' इत्यादिश्रवणान्नात्र विगानं 'आत्मेति तूष्-
गच्छन्ति ग्राहयन्ति च' इति न्यायाच्चात्रिपुत्रो भृत्वात्रेर्गृहेवर्तीर्येत्यर्थः । स्वस्य
पदं पद्यते योगिभिर्गम्यत इति पदं देशाद्यनवच्छिन्नं स्वरूपं तस्याभेदेन
चिह्नश्रुणो यो रसः स्वरूपानन्दः 'रसो वै सः रसश्चेवायं लब्ध्वानंदी
भवति' इति श्रुतेः । तत्परांश्चालान्वालवन्मानावमानचिन्तारहितान् । सगुण-
पक्षे स्वचरणमजनप्रेमरसासक्तान्वालवद्विषयक्रीडास्तान्वा कृतवीर्यस्यापत्यम-
र्जुनं यदुं ययातिपुत्रमन्यानपि समान् सर्वान् स्वाश्रितान् प्रन्हादालर्कप्रभृतीन्
दिव्ययोगेन दिव्यो ज्ञानात्मक औपनिषदः स चासी योग उपायः तच्छीलानां
गर्भवासजन्मजरानिशातनात्तदयसादनाद्वा ब्रह्मण उपगमयितृत्वाद्दोपनिष-

भूयोऽन्यान् श्रीपादाख्यः पुनरपि नृहरिः संज्ञया स्वीयभक्तान्
कृष्णाभीमातटस्थो जयति परगुरुः स्मर्तृगाम्येष दत्तः ॥३॥

त्वस्मरणात्तज्जन्यज्ञानं दिव्यो योगः ॥' तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि' इति
श्रुतेः।शाब्दस्य परोक्षत्वेपि श्रवणमननादिना संशयभावनाऽसंभावनाविपरीत-
भावनातिरस्कारात्तस्यैवापरोक्षत्वप्रतिपादनात्। ध्यानयोगो वा ॥ 'आत्मा-
नमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिं॥ ध्याननिर्मथनाभ्यासाद्देवं पश्यन्निगूढवत्'
इति श्रुतेः॥तेनाष्टांगयोगेन ज्ञानयोगेन च 'नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय' इति
श्रुतेः। उद्धार ऊर्ध्वं 'पादोस्य विश्वा भूतानि' इति प्रतिपादितान्मायामय-
प्रपंचाख्यात्पादादूर्ध्वं 'त्रिपादस्यामृतं दिवि'इति श्रुत्या निर्धारिते द्योतनात्मके
स्वयंप्रकाशरूपेऽमृतसंज्ञिते त्रिपादशब्दबोधिते ब्रह्मण्यभेदेन दधार स्वभ-
क्तेषु स्वीयं साम्यं व्यधादित्यर्थः। यद्यपि निरंशेऽनन्तेऽशकल्पना नास्ति
तथापि परप्रसिद्ध्या परो बोधनीय इति न्यायन परप्रसिद्धेदं योज्यं उक्तं
चाभियुक्तैः 'निरंशेष्यंशमारोप्य कृत्स्नेशे वेति पृच्छतः। तद्वापयोत्तरं ब्रूते
श्रुतिः श्रोतृहितैषिणी'इति। भूयः पुनः कालांतरे श्रीपादाख्यो भूत्वान्यान्भ-
क्तानुद्धार। पुनरपि कलौ संज्ञया नरहरिर्भूत्वा स्वीयभक्तान् सिद्धादीनुद्धार
एवं सति भगवत्कृपैव स्वभक्तमोक्षहेतुः श्रुतिश्च 'एष एव साधु कर्म कारयति
तं यमेभ्यो लोकेभ्य उन्निनीषते एष एवासाधु कारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्यो-
धो निनीषते' इति। एवं सत्यपीश्वरस्य वैषम्यनैर्घृण्ये पापपुण्यसम्बन्धश्च नैव
भजनानुसारेण तत्तत्फलदातृत्वोपपत्तेः।कृष्णातटे नृसिंहवाटिकादिषु भीमातटे
गंधर्वपुरे च तिष्ठतीति तथोक्तः स्मर्तृगामी 'दत्तालेयः स्मर्तृगामी'इति दत्ताद-
नोक्तेः। एषः स्वप्रकाशापरोक्षरूपः परेषां ब्रह्मादीनामिपि गुरुः 'स एव पूर्वेपा-
मपि गुरुः कालेनानवच्छेदात्'इति पातंजलोक्तेः। दत्तसंज्ञितः परमात्मा जयति
स्वभक्तोद्धारणेन ॥३॥ यः पूर्वोक्तोऽजो जन्माद्यतीतः 'महानज आत्मा' इति

योऽजोऽक्रियोऽस्पृहोऽप्येको बहु स्यामिति तृष्णया ।

प्रकृत्या गुणमय्येद ततानेशो जगत्प्रभुः ॥ ४ ॥

श्रुते । अक्रिय क्रिया कर्म उपलक्षणमेतत् क्लेशादीना 'क्लेशकर्मविपाकाशयैर
परामृष्ट पुरुषविशेष ईश्वर' इति पातजलात् । अस्पृहो निरिच्छ आत्
कामत्वात् 'आत्काम' इति श्रुते । एकोऽद्वितीय 'आत्मा वा इदमेक एवाप्र
आसीत्' इति श्रुते ईदृशस्य जगद्भावापत्यसमवात् 'माया तु प्रकृतिं विधात्'
'इद्रो मायाभि पुरुरूप ईयत' इत्यादिश्रुतिभिर्मायासहितस्योपादानस्य विर
क्षितत्वान्मायागीकार्या अर्गाकृतायामपि तस्या न चान्यसद्भावा शकनीय
शक्तिरनेनाप्रस्तुत्वेन च मायाया पृथग्गणनानर्हत्वात् न हि भृत्येभ्यो वित्त
प्रयुञ्जत स्वामिनस्तवतद्धन तदीयशक्तेश्चैतावदिति विभज्य गणयन्ति
नाप्यप्रस्तुभूत चन्द्रविम्बाद्यपेक्ष्य द्वौ चन्द्रौ वस्तुभूताविति बुद्धिमन्तो व्यग
हरति एतच्च व्यासेन सूत्रित प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादृष्टातानुपरोधात्' इति । योय
परमेश्वरो नासौ केवल निमित्तमेव किंतु प्रकृतिरूपोपादानमपि कुत 'येना
श्रुतः श्रुत भक्त्यमतम्मतमविज्ञात विज्ञातम्' इत्येकप्रिज्ञानेन सर्वप्रिज्ञानप्रति
ज्ञाया 'यथा सोम्येकेन मृत्पिण्डेन सर्वं मृमय विज्ञातः स्याद्वाचारमण
विकारो नामधेय मृत्तिकेत्येव सत्यम्' इत्यादिदृष्टातस्य चानुपरोधादितिसूत्रार्थ
तया गुणमया प्रकृत्येशानशील ईश सर्वज्ञत्वादिलक्षण प्रभु स्वतरो
भगवान् बहु स्या भवेय इति तृष्णारूपेण सकृत्पेन जगत्तान 'सत्यकाम
सत्यसकल्प' इति श्रुतेरीश्वरस्य सत्यसकल्पाजगतो न मनोराज्यतुल्यत्व
'सकल्पम्य निरकुशत्वाजगत्सृष्टौ नेदरस्य भूयान् प्रयास 'स तपस्तप्त्वा
इदं सर्वमसृजत' इति श्रुतेस्तपोरूप साधनमपेक्षितमिति न किंतु स्वप्यपर्या
लोचन बहु स्यामित्येव रूप तप न कृत्वादि 'यस्य ज्ञानमयन्तप' इति श्रुते ।
जगत्तानेत्युक्त तद्धटादिवज्जड न किं प्यपरिहाप्रिमश्लोके देहबुद्धीदिया-
त्मकमिति वक्ष्यमाणत्वात्तु टालनिर्मितमृन्मयघटशरादिप्रिलक्षणमभिन्न-
निमित्तोपादानकं प्राणिकर्मादिनिमित्तरूपमिदं जगदेशत कालतो नाम्ना

आब्रह्मस्तंत्रपर्यंतं देहबुद्धीन्द्रियात्मकम् ।

सृष्टं चराचरं तत्र संवित्पात्रं नरोत्तमः ॥ ५ ॥

रूपेण च पूर्वकल्पवद्यथानुमवं सर्वैः प्राणिभिः सर्वावस्थैरनुभूयमानन्त-
 दुहायां द्रष्टृश्रोतृमन्त्रविज्ञात्रित्यादिविशेषबहुपलभ्यमानस्वरूपानुप्रवेशस-
 हितन्ततान 'तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्' इति श्रुतेः । न चात्र गृहं प्रविष्टो देव-
 दत्त इव जले प्रतिफलितः सूर्य इव वानुप्रवेशोऽपरिच्छिन्नत्वादरूपत्वाच्चा-
 त्मनस्तस्माद्द्रष्टृऽऽदिलक्षण एवानुप्रवेशः ॥४॥ 'हिरण्यगर्भः समवर्तताप्रे'
 'स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते' इति श्रुतिस्मृतिभ्यो ब्रह्मणोपि
 शरीर्यतःपातित्वात्प्रथमजत्वाच्च तत आरभ्य स्थावरपर्यंतं देहबुद्धीन्द्रियात्मकं
 चराचरं जगत्सृष्टं तत्र संवित्पात्रं ज्ञानयोग्यो नर एव ईश्वरेणाचेतनलोक-
 रक्षार्थं सृष्टाम्यो देवताभ्यस्तत्प्रार्थनया गवादिशरीरेष्वानीतेषु 'न वै नोयमल-
 म्' इति प्रतिज्ञास्मुक्तेष्वन्ते विवेकसंपन्नमानीतं पुरुषं दृष्ट्वा ता देवता अब्रुवन्
 'सुकृतं वत' इत्यैतरेषु उक्तत्वात् तत्रैव च पूर्वमुदाहृतं 'पुरुषे त्वाविस्तरामात्मा
 स हि प्रज्ञानेन संपन्नतमो विज्ञातं वदति विज्ञातं पश्यति वेद श्वस्तनं वेद-
 लोकालोकौ मर्त्येनामृतमीप्सत्येवं संपन्नतमोथेतरेषां पशूनामशनापिपासे
 एवाभिविज्ञानम्' इति । पुरुषो हि ज्ञानकर्माधिकारः शक्तत्वादधिकत्वादपर्युदस्त-
 त्वाच्चार्थी विद्वान्समर्थः कर्मज्ञानयोरधिकियते । अद्वितीयात्मतत्त्वमनन्यलभ्य-
 त्वादुपनिषदो विषयः 'शास्त्रयोनित्वात्' इति न्यायात् शास्त्रप्रमाणत्वादिति
 सूत्रार्थः । तदधिकारी ब्राह्मणः स च विवेकेन हे मनः किमर्थं त्वं पिशाच-
 वत्प्रधावसि न तावत्स्वप्रयोजनार्थं तव जडत्वात्प्रयोजनसंबधानुपपत्तेर्विष-
 याणां च क्षयिष्णुत्वादिदोषदुष्टानां संबन्धेन प्रयोजनानुपपत्तेर्नापि चेतनार्थं
 तस्यासंगत्वात्प्रमानंदस्वभावाच्चेत्येवं मनोनिर्गम्या विषयकल्पनाशून्यया
 ब्रह्मास्मीत्यविषयतयैव ब्रह्मभावव्यंजिरूपा महावाक्योत्थया बुद्धितृत्यात्मानं
 ज्ञातुं शक्नोति अत्र नरोत्तमशब्देन कृतबुद्धिब्राह्मणो ब्राह्मः ॥ उक्तं च
 गारुडे ॥ भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठास्तेभ्यो बुद्धशुपजीविनः ॥ बुद्धिमत्सु नराः

इंद्रियार्थे स्थितौ रागद्वेषौ येन जितौ स तु ।

दैवीसंपल्लभेन्मोक्षं तदर्थं संभवत्यजः ॥ ६ ॥

गाढं प्रियोऽस्य भगवांस्तस्यायमपि तादृशः ।

गुप्त्या अवतरत्यस्य लीलाधाम्नाप्यजोऽव्ययः ॥ ७ ॥

श्रेष्ठा नोपु ब्राह्मणाः स्मृताः ॥ ब्राह्मणेषु च विद्वांसो विद्वत्सु कृतबुद्धय इति ॥ ९ ॥ ननु 'पराञ्चि खानि व्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ् पश्यति नांतरात्मन्' 'श्रवणायापि बहुभिर्यो न लभ्यः शृण्वंतोपि बहवो यं न विदुः' 'क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गं पथस्तत्कवयो वदन्ति' इत्यादि-श्रुतिम्य इन्द्रियाणां पराक्त्वप्रतिपादनाच्छ्रवणादिदौर्लभ्यात्क्षुरधारावज्ज्ञान-मार्गस्य प्रतिपादनात्कथं नरोत्तमः सवित्पात्र इत्याशंक्य 'कश्चिद्धीरः प्रत्यगा-त्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन्' 'यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञः' 'यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तन्नू स्यान्' इत्यादिश्रुतिर्निभेवं प्रतिपादित-त्वान्मैत्रमित्याह इंद्रियार्थे जातावेकवचनं सर्वेष्वपीन्द्रियार्थेषु स्थितौ प्रकृति-संज्ञकपूर्वजन्मसंस्कारवशात्स्थितौ अनुकूलविषयो रागः प्रतिकूलविषयो द्वेषः 'सुखानुशापी रागः' 'दुःखानुशापी द्वेष' इति पातंजलात् तौ येन भगवद्भ्या-नादिना जितौ स तु रागद्वेषादिवर्जितः दैवी संपद्यस्य स मोक्षं लभेत विजितरागद्वेषस्य दैवीसंपत्तिमतो ब्राह्मणस्याज्ञानकल्पितदेहाद्यहंकारान्त-चन्देभ्यो मोक्षः। 'इंद्रियस्येद्रि'० १ दैवी संपद्धिमोक्षाय' इति गीतोक्तेः। दैवी-संपद्भगवद्गीतायां षोडशाध्याये प्रोक्ता तदर्थं मोक्षयोग्यस्वनक्तप्रीत्यर्थं जन्मा-तीतोपीश्वरोवतरति ॥ ६ ॥ यतोस्य भक्तस्य भगवान् गाढमत्यर्थं प्रियः अप्यमपि भक्तस्तादृशस्तस्थेश्वरस्य प्रियो वदुमः 'प्रियो हि ज्ञानिनीत्यर्थमहं स च मम प्रिय' इति स्मृतेः। अतोस्य भक्तस्य गुप्त्यै रक्षणाप लीलाधिप्रहे-णेश्वरोऽजोव्ययोपि दृष्ट्यतिनाशरहितोपि अवतरति हि ॥ ७ ॥ अस्मि-

युगे युगेऽवतीर्यापि कार्याते व्यसृजत्तनूः ।

एवं ब्राह्मेहि संप्राप्तो युगाष्टाविंशपर्ययः ॥ ८ ॥

दारुणेऽस्मिन्कलौ प्राप्ते ज्ञात्वा स्वांशांशजोतयः ।

दयोना इत्याविरासीदत्तस्तु भगवान्स्वयम् ॥ ९ ॥

न्याराहकल्पे ब्रह्मण इदं ब्राह्मं 'नस्तद्धित' इति टिलोपः तस्मिन्ब्राह्मे दिवसे वैवस्वतमन्वंतर इति शेषः वर्तमानत्वात् ॥ ८ ॥ अधर्मप्रावल्यात्कलेर्दारुणत्वं अत्र च 'धर्मभ्रष्टा नराः सर्वे शिशोदरपरायणाः । अत्रता वर्णिनोऽशौचा यतयश्च कुटुंबिनः १ ग्राम्यार्थसक्ता वनिनो लुप्ताचाराश्च गोहिनः । ऋस्वाकारा महाहारा मंदभाग्या. अपत्रपाः २ स्त्रैणा बहुप्रजा मूढास्त्यक्तस्वजन-सौहृदाः ३ भर्त्रवज्ञापरा नार्यः पुत्राः पितृद्रुहोनुगाः । पतित्यागपरा शिष्याः सर्वथा गुरुवंचकाः ४ अर्थतो भक्षयिष्यांति म्लेच्छप्राया नृपाः प्रजाः । द्विजा वरादार्यमपि वेदविक्रयिणः खलाः ५ प्रतिग्रहपरान्छ्रीसक्ताः सिद्धि-विवर्जिताः । हीनवृत्तिरताः श्रेष्ठा हीनाश्च श्रेष्ठवृत्तयः ६ यज्ञयागविहीनेऽत्र वृष्टिरन्नं क्वचित्क्वचित् । नरा वृद्धाः षोडशेन्द्रे प्रसूता दशमेऽबलाः ७ दस्यु-प्रायाश्च भूपालाः पाखंडप्रचुरो वृषः । शूद्रप्रायाः सर्ववर्णश्लिषागप्रायाश्च धेनवः ८ आश्रमाश्च गृहप्रायाः शून्यप्राया गृहा अपि । अणुप्राया ओषधयः शमीप्राया महीरुहाः ९ विद्युत्प्राया वारिवाहाः कलावेवं भविष्यति' इति कलेर्दारुणत्वं एवंभूते दारुणेऽस्मिन्कलौ प्राप्ते स्वांशो ब्रह्मा तस्वांशा मरीचिकस्थपादयः तेभ्यो जाता इंद्रमरुद्गणवस्त्रादित्यप्रभृतयः ऊतयो विभूतयः विभूतिरूपा देवाः त एते पापा अस्माभिरुपेक्ष्या इति दयया ऊना जाता इति मत्वा स्वयं भगवान् दत्तस्तु आविरासीत् यथा कार्यनियुक्तान् कार्यभरा-क्रांताञ्छ्रान्तानुपरतोद्यमान्भृत्यान्ज्ञात्वा स्वामी अनन्यगतिके प्राप्तकार्ये स्वयमेव प्रवृत्तो भवति तं दृष्ट्वा श्रान्ता अपि भृत्याः स्वत एवानुप्रवृत्ता भवंति तद्ददत्राप्यन्यथा वैपन्यापत्तेः ॥ ९ ॥ सोवतोणो भिक्षात्मना

स कृष्णामरजातीरविहारी लोकपावनीः ।

भिङ्वात्मनात्र सल्लीलाः कृत्वाऽदृश्योऽस्ति तत्र हि ॥ १० ॥

ओंकारोच्चारणं जातमात्रेण नयनं तथा ।

स्वर्णतामयसोऽभ्यासमृतेपि ब्रह्मपाठनम् ॥ ११ ॥

तत्त्वोपदेशनं पित्रोर्बाल्ये तीर्थाटनं तथा ।

योगाख्यापनसंन्यासवर्त्मसंस्थापनेऽन्यथा ॥ १२ ॥

कथं भाव्यं द्राग्घरणं प्रतीपाचरणै रूजः ।

तथाऽवाचोऽपि विद्वत्तादानं स्नाग्विप्रदुर्गतेः ॥ १३ ॥

हरणं त्रिस्थलीयात्राचरणं मृतजीवनम् ।

वशागोदोहनं विश्वरूपाविष्करणं यतौ ॥ १४ ॥

संन्यासिरूपेण नास्तिकानामदृश्योपि न भक्तानां हीति प्रसिद्धम् ॥ १० ॥

अघटितघटनापटीयस्त्वेनास्य साक्षाद्भगवत्त्वं प्रपंचयति सप्तभिः-जात-
मात्रस्य कफसरूढत्वादुच्चारणमघटमानं लोके प्रसिद्धं जातमात्रत अकारो-
च्चारणादस्य साक्षाद्भगवत्त्वमभ्युपगंतव्यम् एवमन्यदपि अयसः स्वर्णतां
नयनं हस्तस्पर्शमात्रेण न रसादियोगेन अभ्यासमृते गुरोः सकाशाद्वेदपाठं
विना ब्रह्मणो वेदस्य पाठनम् ॥ ११ ॥ पित्रोः मातापित्रोः 'पिता मात्रा' इत्येक-
शेषः तत्त्वज्ञानोपदेशः बाल्येष्टमेव्दे तीर्थपर्यटनं योगोपदेशः संन्यासमार्ग-
स्थापनं च अन्यथेत्यस्याग्रिमेण संबंधः ॥ १२ ॥ प्रतिकूलाचरणैः रोगस्य
शौण्डरिहारोऽन्यथा कथं भाव्यः एवं सर्वत्र । अवाचश्छिन्नजिह्वस्य स्नाग्-
घटिति विप्रदैन्यस्य हरणं ॥ १३ ॥ क्षणात्रिस्थलीयात्राचरणं मृतविप्र-
पुत्रजीवनं गोशब्दः सौरभ्य्यां रुदिसोपि छुलाय्यां लक्ष्यः कथासंदर्भात्
अगोरिति पदच्छेदेन तदन्यत्वे नञो योजना वा । यतौ त्रिविक्रमभारत्यां
विश्वरूपप्रकटनं ॥ १४ ॥ विद्वद्ब्राह्मणगर्वापहरणं निंदास्यात्पतितमुखात्

विद्वद्गर्वापहरणं निधास्याद्वेदवाचनम् ।

विश्वस्ताया अवैधव्यदानं कर्मप्रकाशनम् ॥ १५ ॥

जरदेधःपल्लवतां नयनं निष्कलस्त्रियै ॥

सुप्रजस्त्वार्पणं कुष्ठहरणं दृष्टिमात्रतः ॥ १६ ॥

क्षणेऽष्टग्रामगमनं छिन्नसस्यविवर्धनम् ॥

इत्यादिकं कृतं दिव्यं करोति च करिष्यति ॥ १७ ॥

भपार्थिवरजोऽब्वंशगणकाः संतु कुत्रचित् ॥

भूयोऽगणयोर्गुणगुणान्गुणयितुं ह्यलं ॥ १८ ॥

विश्वस्तायै विधवायै अवैधव्यदानं नाम प्रमीततद्भर्तृजीवनं कर्मकाण्डप्रका-
शनं ॥ १५ ॥ जरदेधः जीर्णं शुष्कमौदुंबकाष्टं निष्कला विगतार्तवा वृद्धा
वंध्या सा चासौ स्त्री च तस्यै सुष्ठु प्रजा यस्याः सा सुप्रजाः 'नित्यमसि-
चप्रजामेधयोः' इत्यसिच् सुप्रजसो भावः सुप्रजस्त्वं तस्य समर्पणं रजोनिवृत्ता-
चपि वरदानेन वध्यायाः कन्यापुत्रौ जाताविति प्रसिद्धं दृष्टिमात्रेण नंदि-
शर्मणः कुष्ठहरणं ॥ १६ ॥ क्षणे दीपावत्युत्तवे कालविशेषोत्सवयोः क्षण
इत्याभिधानात् प्रेष्टभक्तप्रार्थनयाष्टसु ग्रामेष्वेकसमयावच्छेदेन गतिः अष्ट-
रूपधरो भूत्रैकसमयेष्टग्रामगोऽभवदित्यग्रे वक्ष्यति । इत्यादिकं दिव्यं अलौ-
किकं कृतं भूतकाले करोति वर्तमानकाले तद्वत्करिष्यति भविष्यत्काले
॥ १७ ॥ भानि नक्षत्राणि पार्थिवरजांसि घूलयोऽब्वंशा जलकणा एषां
गणकाः कुत्रचित्संतु पुनरगणेश उरुगुणस्य ये गुणास्तान्गुणयितुं अलं
पर्वांतं हीति श्रुतिप्रसिद्धिं सूचयति 'विष्णोर्नु कं वीर्यां' 'वेवेष्टीति विष्णुस्तस्य
व्यापकस्य वीर्याणि कं प्रवोचं कः प्रवोचत नु इति विनर्के यः पार्थिवानि
रजांस्यपि विभमे गणितवान्सोपि नैव यो विष्णुत्त्रेया विचक्रमाणस्त्रिविक्रमं
कुर्वन्नुत्तरं लोकं सत्याख्यं अस्कभायदवष्टम्य धृतगान् कथंभूतं लोकं
सधत्स्यं सहस्य सधादेशात्तिष्ठतीति स्थः तवस्थैर्देवैः सह वर्तमानमित्यर्थः
गु.च....३

लीलाप्रादुर्भूतगुणरूपोऽरूपोऽगुणोऽप्यरम् ॥

श्रवःसृत्या प्रविश्यांतर्भक्तस्याधं धुनोत्यजः ॥ १९ ॥

तदेकनिष्ठः पूतात्मा जीवन्मुक्तो भवेत्ततः ॥

निर्द्वंद्वस्यारब्धभुजो देहः पततु वा न वा ॥ २० ॥

(क्षेपकः) ॥ तत्राज्ञानसमुत्पन्नद्वंद्वाभावः प्रवर्तते ।

प्रारब्धांते स यात्येव कैवल्यं पदमुत्तमम् ॥

अयं हि ब्रह्मभूयाप्तिसत्पथो नाक्षिगोचरः ।

मोहांधानामसत्संगविवेकानां कुसंपदां ॥ २१ ॥

॥ १८ ॥ अरूपोऽगुणोऽप्यजो भगवान् लीलयाविष्कृतगुणा एव रूपं यस्य सोऽं द्रुतं श्रवणमार्गेणांतः प्रविश्य पापं धुनोति भक्तस्येति शेषः ॥ १९ ॥ ततः पापक्षालनानन्तरं तदेकनिष्ठः भगवत्परायणोऽतएव पूतः शुद्धो रागादिरहितः आत्मांतःकरणं यस्य सः अपरोक्षानुभवेन जीवन्नेव मुक्तो भवेत् निर्द्वंद्वस्य दुःखेष्वनुद्विग्नमना इत्युपलक्षणलक्षितस्य स्वारब्धं भुनक्तीति तस्य देहः पततु वा न वा पततु ॥ २० ॥ क्षेपकः सुगमः ॥ हि निश्चयेनायमुक्तः ब्रह्मसायुज्यप्राप्तेः शोभनो मार्गः सत्संगविचाररहितानां अतएव मोहांधानां आसुरीसंपत्त्या वर्तमानानां नृणां नाक्षिगोचरः ॥ 'सत्संगश्च विवेकश्च निर्मलं लोचनद्वयम् ॥ यस्य नास्ति नरः सोधः कथं न स्यादमार्गः' इति गारुडोक्तेः । कर्णांतविभ्रंशतयोर्लोचनयोर्विद्यमानयोरपि चक्षुष्मत्ता तु सूक्ष्मकार्यार्थदर्शिना सत्संगविवेकाख्यलोचनद्वयेनैव तदभावेऽपि एवामार्गगोनिष्ठाचरणेन पश्चादियोनिगः ॥ २१ ॥ कृतमनुष्ठितं स्ववर्णाश्रमोचितकर्म येन स सतो बह्वृभा यस्य सतां बह्वृभो वाऽतएव गुर्वाभिन्नेश्वरभक्तस्तदुपासकः अनेनैव पथा विद्वान्ज्ञानी सन् विद्वत्त्वे हेतुः 'अनाश्रितः कर्मफलं' इति स्मृतेः । निष्कामकर्मानुष्ठानेन विविदिपाया उत्पन्नत्वादीश्वराभिन्नगुरु-

कृतस्ववर्णाश्रमदृष्टकर्मा विद्वान् सदित्तो गुरुदेवभक्तः ।

इहैव मुक्तिं च लभेत मुक्तिं संन्यास्यनेनैव पथा स योगी ॥२२॥

एवं सुवृत्तं महिमानमीशितुः श्रुत्वास्य भीमामरजागमे ययौ ।

काश्चिद्भवभ्रष्टमनाः स्तुवन्गुरुं तप्तः शरण्यं श्रितकल्पशाखिनम् २३

गणेशं शारदां नत्वा श्रीगुरुं नामधारकः ।

द्विजस्तुष्टाव घोरेत्र नृधाम्ना विश्रुतं हरिम् ॥ २४ ॥

भक्तिरूपोपासनया चित्तैकाग्रत्वसंपन्नत्वात्तत्संपत्तौ शमादयोर्धसिद्धास्ते
चात्मविद्यायामंतरंगभूताः 'शांतो दांत उपरतस्ति तिक्षुः समाहितो भूत्वा-
त्मन्येवात्मानं पश्यति' इति श्रुतेः अतो मुख्याधिकारी भूत्वा गुरुपसत्या
कृतश्रवणादिना विद्वान्सन्निहैव मुक्तिं लभेत चापरं तैत्तिरीयोक्तोत्तरोत्तरशत-
गुणसार्वभौमादिहिरण्यगर्भानन्दमुक्तिं लभेत । यद्यपि मुक्तौ कामादिविषय-
मुक्तिर्नास्ति तथापि विषयानन्दानां ब्रह्मानंदांशरूपत्वेन तत्रांतर्भावाद् ब्रह्मा-
नंदप्राप्त्या सर्वकामभुक्तिरुपचर्यते अत्राप्रतिबंधज्ञानात्तौ इहैव मुक्तिः प्रतिबंधे
तु सति जन्मांतर एव 'ऐहिकमध्यप्रस्तुतप्रतिबन्धे तददर्शनात्' इति न्यायात् ॥
॥ २२ ॥ एवं शोभनवृत्तमीशितुर्दत्तात्रेयस्य महिमानं श्रुत्वाऽऽधिभौतिका-
धिदैविकाध्यात्मिकतापततोऽतएव भवभ्रष्टमना विरक्तः काश्चिद् द्विजः श्रीगुरुं
स्तुवन् भीमामरजासंगमे लीलया वर्तमानं स्वभक्तकल्पवृक्षं शरणे साधुं गुरुं
लोकदृष्टया पादुकारूपं ययौ ॥ २३ ॥ स नामधारकः सरस्वतीपंत इति
प्रासिद्धो गंगाधरात्मजोभिमानपरिहाराय लोके नामधारक इति कल्पित-
संज्ञासंज्ञितः नाम्नो दामरूपत्वादुक्तं चैतरेये 'तस्य वाक्ततिर्नामानि दामानि
तस्येदं वाचातल्या नामभिर्दामभिः सर्वं सितम्' इति । स द्विजः साक्षादर्शना-
कांक्षी स्तुत्या गुरुः प्रसीदेदिति मत्वा तत्राविघ्नार्थं गणेशादीन्नत्वा घोरे
कलौ नहरिसंज्ञं श्रीदत्तं तुष्टाव ॥ २४ ॥ 'यः सर्वज्ञः सर्ववित्' इति श्रुतेर्हे

सर्वज्ञ मां न जानीषे विश्वसाक्षिन्न चेक्षसे ।

विलापो न श्रुतो विष्णो मम श्रुत्वाप्युपेक्षसे ॥ २५ ॥

चेज्जातेऽत्र क्व वैक्लव्यं कथं दैन्यं त्वयेक्षिते ।

श्रुते चेच्छुक्कुतोऽप्यर्हा त्वय्युपेक्षा दयानिधे ॥ २६ ॥

सर्वदेवेश्वरोऽपि त्वं त्वं नोऽपि कुलदैवतं ।

त्वां हित्वा कतमं याचे वेद्मीशन्त्वापि वेत्सि मां ॥ २७ ॥

सर्वोऽपि वेत्ति भूपं न भूपः सर्वन्तथोचितं ।

अज्ञे तु त्वयि सर्वज्ञे कथं श्लाघ्यमिदं प्रभो ॥ २८ ॥

सर्वज्ञ मां न जानीषेऽपिः प्रश्ने गर्हासमुच्चयप्रश्नजिज्ञासानुनयेष्वपीत्यभिधानात् । विष्णो व्यापनशील विलापः परिदेवनं हेतुगर्भाणि विशेषणानि ॥ २५ ॥ अन्यर्थकत्वे च सर्वेषां संबोधनानामन्यथाप्रतीतिः कथमिति शङ्कते चेदिति त्वयाहं ज्ञात इति चेत्तर्हि त्वया सर्वज्ञेन ज्ञाते मयि वैक्लव्यं विह्वल्यं क्व कुनः विश्वसाक्षिणा त्वयेक्षिते च दैन्यं कथं तिष्ठेत् । विष्णुना त्वया मद्विलापः श्रुत इति चेत्तर्हि त्वया मद्विलापे श्रुते कुतः शोकोऽवतिष्ठते उपेक्षितत्वादिति वदसि चेदयानिधे त्वयि भक्तोपेक्षार्हापि योग्या किं अपि तु नैव योग्या ॥ २६ ॥ विलंबेन कार्यं सिद्धयेत् कार्यविलंबासहने देवतांतरं भजेति चेत्त्वादृशोऽन्यो नास्तीत्याह सर्वेति कतमं देवतांतरं वा बहूनां जातिपिप्रश्न इति उतमच्च त्वमेव सर्वदेवः कुनः त्वा त्वामीशं वेद्मि 'सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्ट' इति शाब्दात् त्वमपि भक्तं मां वेत्सि साक्षात् ॥ २७ ॥ तर्हि सर्वोपि जनो भूपं वेत्ति परंतु स भूपो विशेषतः सर्वजनं न वेत्ति यथा तथेदमपीत्यत आह अल्पज्ञे भूपे तथा उचितं हे विभो त्वयि सर्वज्ञे तु इदं कथं श्लाघ्यं श्लाघनीयं भवेत् ॥ २८ ॥ अस्त्विदं असेवकायाऽदात्रे

नासेवकायादात्रेऽपि चेद्दास्यस्युचितं न तत् ।

सेवेच्छुः श्रीश किन्दाता तद्वत्प्रत्युपकार्यपि ॥ २९ ॥

ज्योतिर्द्योतमिहाब्दोऽपि सेवोनेर्पयति ध्रुवे ।

पदं विभीषणेऽदात्रोर्दत्तं मे देह्यतः प्रियम् ॥ ३० ॥

निधयस्तेऽनुगा दास्यः सिद्धयः श्रीस्तु किंकरी ।

तत्ते किं भगवन्देयं किं कार्यं परिपूर्णं ते ॥ ३१ ॥

स्वसेवककुलं भूमौ पालयन्ति नृपा अपि ।

कुतो मोपेक्षसे दीनं मत्पूर्वार्चितं विश्वभृत् ॥ ३२ ॥

वा न दास्यसि चेत्तन्नोचितं कुतः हे श्रीशेति संबुद्धयाऽव्याहृतैश्वर्यत्वा-
दानाननुरूपत्वं औदार्यवत्त्वं च सूचितं सेवेच्छुर्दाता भवेत्किं अथवा
कुरित्तो दाता किंदाता प्रत्युपकार्यपि तद्वत् उक्तं श्रीरामेण हनुमत्तं प्रति
सीतान्वेषणोत्तरं वाल्मीकीये 'मय्येव जर्णितां यातु उपकारो हरे तव ॥ नरः
प्रत्युपकारार्थं विपत्तिमभिवाञ्छति' इति ॥ २९ ॥ तद्धोतादृशं दानं क दृष्ट-
मित्यत आह सूर्यचंद्राग्निरूपं ज्योतिः कर्तुं द्योतं प्रकाशं अब्दो मेघः
सेवारहिते लोके ध्रुवे विभीषणे च द्वयोरदालोः पदं राज्यं च त्वया दत्तं
अतो मे प्रियं तव दर्शनं देहि ॥ ३० ॥ तदा दत्तमधुना किञ्चिदादाय
दास्यामीति चेदेयाभावं कार्याभावं चाह निधय इति तत्तस्मात्ते किं देयं न
किमप्यनुरूपं परिपूर्णत्वात्कार्यस्याप्यसंभवः ॥ ३१ ॥ तथापीच्छसि
चेद्दोके नृपा मानुषा अपि हे मत्पूर्वार्चितं कुतो हेतोर्मा मामुपेक्षसे मत्कृत-
सेवाभावेपि मत्पूर्वार्चितत्वान्नोपेक्ष्योहं विश्वभृदिति संबुद्धया स्वदायः सूचितः
जगदंतःपातित्वान्नो चेद्विश्वस्माद्बहिः कुर्वन्ति भावः ॥ ३२ ॥ यद्वा
मत्कृतापराधैश्चित्ते विषादतामायासि चेत् गर्भगतैरङ्गगतैर्वाऽर्भकैर्लक्ष्या

देवेश मेऽपराधैश्चेदायास्यन्तर्विपादतां ।

पत्ताडिताभिकैः किं नु प्रसू रूप्यति मानुषी ॥ ३३ ॥

जीवनं पितरौ यत्र भिन्नावन्यतराच्छिशोः ।

त्वं तूमयं मे किं कार्यं निर्घृणे विश्वभृत्वयि ॥ ३४ ॥

साहसं कुरु मेत्युक्त्वा यथा दारु भिनत्ति विः ।

तथा साहजिकैर्दोषैर्निन्दाम्यंहः करोम्यहम् ॥ ३५ ॥

आधे पुण्यवतः प्रोक्तं प्रायश्चित्तमवेक्ष्य मां ।

आरात्पलायते भीत्या शार्दूलमिव शृंगिणी ॥ ३६ ॥

मालिन्यदोषमीत्या तु मापराशेः पृथक्किमु ।

प्रहृता मानुषी अपि प्रसूः रूप्यति किं अपि तु न रूप्यति त्वं तु देवेशोऽतो रोपोऽनुचितः ॥ ३३ ॥ अपि चाभिन्ननिमित्तोपादनत्वान्मातृत्वं पितृत्वं च त्वय्येव संगच्छते लौकिकदृष्ट्या सांख्यदृष्ट्या वा यत्र पक्षिणि माता च पिता च पितरौ पिता मात्रेत्येकशेषः तौ भिन्नौ तत्र द्वयोर्मध्यादेकस्माच्छिशोर्बालस्य वेदांतानभिज्ञस्य वा जीवनं त्वं तु सर्वेश्वरः उपनिषत्पक्षाश्रयिणो मे उभयमेव 'पिताहमस्यं जगतो माता धाता पितामह' इति स्मृत्या त्वयैवोक्तत्वात् हे विश्वभृत् मद्बुद्ध्या निर्घृण इव त्वयि भाते सति मया किं कर्तव्यं ॥ ३४ ॥ अपराधरूपं पापं किमर्थं करोषीति पृच्छसि चेत्सहजदोषादिति सदृष्टांतमाह कश्चिद्भिः पक्षी मा कुरु साहसमित्युक्त्वा स्वयं काष्ठं भिनत्ति यथा तथांहः पापं ॥ ३५ ॥ तर्हि प्रायश्चित्तं कुर्विति चेद् 'विध्यपराधे प्रायश्चित्तम्' इति सूत्रात्पुण्यवत ईषदवभावं तस्मिन्समुत्पन्ने सति ऋषिभिः प्रोक्तं यत्प्रायश्चित्तं तन्मां सर्वथापास्पदं दृष्ट्वा आराद् दूरान्मत्तो भीत्या शार्दूलं दृष्ट्वा ततो भीता गौरिव पलायते ईदृशोहं पापी यतो भवानुपेक्षते ॥ ३६ ॥ जपादिना पारेर्हर्तव्यमिति चेन्मालिन्यदोषमीत्या तु मापराशेः पृथक् किं पृथक्कर्तुं योग्यमस्ति अपि तु नास्त्येव तथा जपोपि मदंगमेवाव तस्मात्कि

कार्यं जपो मदंगाघातिकं करोति पृथग्घरे ॥ ३७ ॥

मादृक्पापो हरे नास्ति भवादृक् नास्ति पापहा ।

पाह्यनन्याश्रयं दीनं त्यक्त्वौदासीन्यमीशं माम् ॥ ३८ ॥

द्रवन्त्यपि शिलाः श्रुत्वा मद्विलापं दयानिधे ।

कारुण्यं ते कुतो यातं म्रियमाणं न वेत्सि यत् ॥ ३९ ॥

एवं विलाप्य मार्गोऽसौ गुरुध्यानैकतानहत् ।

तस्यौ प्रायोपवेशेन दैवात्स्वप्नस्तदाभवत् ॥ ४० ॥

धेनुर्वत्सं यथोपैति भगवान्भक्तवत्सलः ।

प्राप्यावधूतवेपेण स्वप्नेऽमुं पर्यतोपयत् ॥ ४१ ॥

पृथक्करोति हे हरे इति संबुद्ध्या तत्र नाम्न ईदृक् पापहरणशक्तिरिति सूचितं 'नाम्नोस्ति यावती शक्तिः पापनिर्हरणे हरेः । तावकर्तुं समर्थो न पातकं पातकी जन' इति वचनात् ॥ ३७ ॥ तदेवाह मादृगिति स्पष्टम् ॥ ३८ ॥ मयौदासीन्यं कदाऽधूतमित्यत आह द्रवन्तीति हृदयरहितानामपि शिलादीनां द्रवत्वोत्पादको मद्विलापस्त्वयि न फलत्यतः ते तत्र कारुण्यं कुतः कुत्र यातं गतं मे वद यतो म्रियमाणं मां न वेत्सि ॥ ३९ ॥ एवमसौ नामधारको विलाप्य मार्गं गुरुप्राप्त्युपायभूते गुरुचिन्तने एकतानमनन्यवृत्तिकं चेतो यस्य स प्रायोपवेशेन तस्यौ 'संन्यासवत्यनशने पुमान्प्राय' इत्युक्तलक्षणेनोपवेशेन गतिनिवृत्तिं चकारेति भावः । तदा दैवात्परवैराग्येण ध्याननिष्ठस्यापि लयोन्मुखीभावरूपप्राक्तनयोगाद्देवप्रसादाविर्भावकः प्रबोधेऽपि सत्यत्वप्रतीतिदायकः स्वप्नोऽभवत् । मिथ्याभूतस्यापि स्वप्नस्य प्रबोधेऽपि सत्यत्वप्रतीतेः किं प्रमाणमिति चेद्देवप्रसादस्य लोकाप्रसिद्धत्वात् 'स्वप्नाद्देवप्रसादादभिलषितफलं सत्यतां प्रातरेति सत्यप्रतिस्त्वसत्यादपि भवति' इति पूर्वाचार्यैरुक्तवान्नात्र विसंवादः ॥ ४० ॥ धेनुर्वत्सूतिका वात्सल्यार्थे दृष्टान्तः अमुं नामधारकं ॥ ४१ ॥ इति श्रीगुरुचरिते चरितानुसन्धानं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

तत उत्थाय नालोक्य स्वप्ने दृष्टं द्विजोभितः ।

ध्यात्वा ब्रजन्ददशग्रे दयार्द्रं योगिनं समम् ॥ १ ॥

अभिवाद्य स तं हर्षपुलकोद्गमशोभितः ।

प्रेमगद्गदया वाचा वक्तुं समुपचक्रमे ॥ २ ॥

माता पितोपदेशा भीहर्ता भर्तापि मे भवान् ।

आयातोस्ति कुतो गन्ता दिष्ट्या मेघाक्षिगोचरः ॥३॥

द्वितीये कलये प्रोक्तां गुरुशिष्यकथां शुभां ॥

धात्रा सिद्धोत्पत्तिद्विजोभित्तदार्थं नामधारकम् ॥ १ ॥ ततः स्वप्नादुत्थाय
द्विजो नामधारकः स्वप्ने दृष्टं पुरुषं तदानीं नावलोक्य तद्रूपं मनसि ध्यात्वा-
ऽभितो ब्रजन्नितस्ततः परिभ्रमन्प्रे दयया क्लिन्नं शत्रुमित्रादिभावराहित्यात्समं
योगिनं ददर्श स्वप्नदृष्टमिव ॥ १ ॥ स नामधारकः तं योगिनमभिवाद्य
वक्तुमुपचक्रमे आरेमे ॥ २ ॥ लोके उपकारकत्वेन मात्रादयः संतु संप्रति
तु मे मम मात्रादिर्भवानेव परमाल्हादकत्वात् यद्वा 'त्वं हि नः पिता योस्मा-
कमविद्यायाः परं पार तारयसि' इति श्रुतेरध्यात्मज्ञानदानसमर्थत्वाद्भवानेवात्र-
मात्रादिः । ज्ञानिन ईश्वराभिन्नत्वाद्वा मात्रादिभावना 'पिताहमस्य जगतो
माता' इति स्मृतेः । भवान्क कुत आयातोस्ति कुतः क्व वा गन्ता दर्शनाल्हा-
दात्ससंभ्रमोक्त्याव्ययव्यत्ययः सार्वविभक्तिकत्वेन वा योजना अद्य मे दृष्टिगोचर
एतदिष्ट्या ॥३॥ ना पुरुषोर्याद्यनुकूले काले स्वैः स्वजनैः प्रतीपे प्रतिकूले

कालेनुकूले प्रतीपे ना स्वैः सद्भिश्च युज्यते ।
 निःसगस्य मुमूर्षोर्मे सर्व एवाद्य वै भवान् ॥ ४ ॥
 नामधारकशर्माहं विप्रस्तप्तोत्र सद्गुरुम् ।
 द्रष्टुकामोयने क्लेशान्मुमूर्षुरभव प्रभो ॥ ५ ॥
 इन्द्रियोच्छोषण शोकं कोपि हर्तुं न मे प्रभुः ।
 जाने त्वमेव शक्तोपि हृष्ट दृष्टयैव हृद्धि मे ॥ ६ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

योगिध्येयस्त्रिमूर्त्यात्मा यद्भक्ता भुक्तिमुक्तिगाः ।
 योस्ति भीमातटेऽसौ तच्छिष्यः सिद्धो धराचरः ॥७॥

॥ नामधारक उवाच ॥

सद्गुरुः सोपि भगवानस्माक कुलदैवतम् ।
 श्रद्धामवत्या भजे त मा कष्टाब्धौ मज्जयत्यहो ॥ ८ ॥

काले सद्भिश्च युज्यते स्त्रीपुत्रादिसगरहितस्य मुमुर्षोर्मे ममाद्य भवासर्व
 एव वै निश्चयेन ॥ ४ ॥ शर्मशब्दे ब्राह्मणजातिप्रतीतात्रपि पुनर्विप्रशब्दो
 क्तिर्वेदाध्यायित्वद्योतनायार्थे व ज्ञापयितुं व्ययने मार्गं ॥ ५ ॥ सर्वेन्द्रियाणां
 मुच्छोषणं मे शोकं हर्तुं कोपि ब्रह्मापि न समर्थ इति मतं तथाप्यद्य मे
 शोकं हर्तुं त्वमेव शक्तोपीति जाने अत्र हेतुं हियतं भवतो दृष्टयैव दर्शनेनैव
 मे हृद्दयं हृष्टम् ॥ ६ ॥ उत्तरमाह यागिध्येय इति त्रिमूर्त्यां मा ब्रह्म-
 विष्णुशिवात्मकं श्रीदत्तं अथवा सच्चिदानदात्मिकां त्रयीं आत्मा
 स्वरूपं यस्यासां आमा असा सिद्धनामकं तस्य श्रादतस्य शिष्यं धराचरं
 योगबलादव्याहृतस्वैरगत्या पृथिवीपर्यटनशालं कायातोऽस्ति कुतो
 गतेत्यस्यात्तरमिदम् ॥ ७ ॥ ॥ श्रीगुरवे नमः ॥ ॥ सोपि स एव सद्गुरुः
 भगवान् श्रीदत्त अहो इति खेदे ॥ ८ ॥ अन्येषु ब्रह्मादिषु प्रभु स्वभक्त-

॥ सिद्ध उवाच ॥

स सद्गुरुस्त्रिमूर्त्यात्मा रुष्टेष्वन्येष्वयं प्रभुः ।
 कोपि नास्मिन्लौकिकेपि नेष्टोस्यासीति भाति मे ॥९॥
 संशयात्माऽश्रद्धानः क्वापि कैनेव गोप्यते ।
 त्रय्यात्मश्रीगुरुत्यक्तसंशयात्मेश्वरोत्र कः ॥ १० ॥

॥ नामधारक उवाच ॥

रुष्टेपि लौकिके नेशः कोपीत्युक्तं वदस्व चेत् ।
 प्राग्वृत्तं चैप त्रय्यात्मा कथं मे छिधि संशयम् ॥११॥

रक्षणसमर्थः अस्मिन्गुरौ रुष्टे कोपि न समर्थः नैतावत्किंतु लौकिकेपि गुरौ
 रुष्टे कोपि न प्रभुरिति पूर्वाभिमर्शः अस्य सद्गुरोरिष्टः सेवादिना तच्चित्ताल्हा-
 दको नासि न भवसीति मे भाति ॥ ९ ॥ यतोयमात्मा स्थूलदेहरूपो वा
 सूक्ष्मदेहरूपो वा ताभ्यां व्यतिरिक्तो वा व्यतिरिक्तत्वेपि अणुपरिमाणो वा
 मध्यमपरिमाणो वा सर्वगतो वा जडो वा द्रव्यबोध्यात्मको वा चिद्रूपो वैश्व-
 रादन्यो वैश्वर एव वा प्रपंचः सत्यो वा मिथ्या वा मोक्षसाधनं कर्माणि
 वा योगो वा ज्ञानं वेत्यनन्ताः स्वबुद्धिदोषजन्त्याः सांसर्गजा बहुविधशास्त्रा-
 म्यासेनोत्पादिताश्च संशया आत्मन्यंतःकरणे यस्य स संशयात्मा तथाविधोपि
 पुनर्वेदान्तत्राक्ष्येष्वश्रद्धानः पुरुषः क्वापि कैरपि न रक्ष्यते त्रयीमूर्त्यात्मको
 यः श्रीगुरुस्तेन परित्यक्त्वासी संशयात्मा च तस्येश्वरोनुप्राहकः
 कोत्र न कोपीत्यर्थः ॥ १० ॥ लौकिकेपि गुरौ रुष्टे कोपि नेश इति यद्-
 बतोकं तत्प्राग्वृत्तं चेन्मे वदस्व चापरं एव श्रीदत्तः त्रय्यात्मा कथं जातस्त-
 दपि वदस्व कृपां कृत्वा मे मम संशयं छिधि ॥११॥ उत्तरमाह पुरेति ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

पुरा निराशियोप्येको बहु स्यामित्यभून्मतिः ।

या योगनिद्रितस्यैषा विष्णोर्मायानया जगत् ॥ १२ ॥

सृष्टं प्राङ्नाभिकमलादभवच्चतुराननः ।

ददौ तस्मै विनीताय वेदांस्तैरसृजज्जगत् ॥ १३ ॥

कृतं त्रेतां द्वापरं च सधर्मं व्यसृजत्कलिम् ।

वर्णाश्रमविभागेन मनुष्यास्थितिहेतवे ॥ १४ ॥

पुरा नैमित्तिके कल्पे निराशिषो निरिच्छस्य तर्हि बहु स्यामिति स्वकीयबहु-
भवनेच्छारूपा मतिः कुतः अत आह प्रलये सर्वप्राणिवासनासहितमनस
योगः सैव निद्रा संहाररूपत्वात् सास्य सजातेति योगनिद्रितः तदस्य संजात-
मितीतञ्च तस्य विष्णोर्व्यापनशीलस्येश्वरस्य फलोन्मुखीभूतप्राणिकर्मभिर्बहु-
स्यां भवेयं इति मतिरूपकामो जात इति ज्ञेयम् श्रुतिः 'तम आसीत्तमसा गूब्ध-
मप्रे० कामस्तदप्रे समवर्तताधि० सीत्' इति ॥ इच्छाज्ञानक्रियाशक्तधात्मकस्य
विष्णोरेषा मिथ्याभूताऽपि कार्यानुमेयत्वाद्भावरूपा मायोक्ता अनया
ईक्षणलेशेन चोदितया सचेतनवत्प्रतीयमानयोपादानभूतया तेन विष्णुना
जगत्सृष्टमित्यभिप्रेणान्वयः अत्र तेन विष्णुना सृष्टमित्यनेन जन्मादेरन्य-
निष्टत्वेपि तत्कारणत्वं विष्णुवाक्यब्रह्मणि कल्पनया संबद्धं तटस्थलक्षणं
भविष्यति 'जन्माद्यस्य यत्' इति न्यायात् ॥ १२ ॥ सर्जनमाह प्राक्प्रथमं
विनीताय नम्राय तस्मै ब्रह्मणे तैर्वेदैस्तदुक्तप्रकारैर्जगदसृजद् ब्रह्मेति शेषः
'धाता यथापूर्वमकल्पयत्' इति श्रुतेः तस्मै वेदान्ददावित्यनेन स एव वेदस्य
कर्ता भवितुमर्हति अनादित्वान्नाश्र्वाचीनाः 'शास्त्रयोनित्वात्' इति न्यायात्
॥ १३ ॥ वैतान्यध्यानादिधर्मसहितं कृतं यजनादिधर्मोपेतां त्रेतां परिचर्या-
धर्मोपेतं द्वापरं कीर्तनधर्मोपेतं कलिं एवं सधर्मं ब्रह्मणः क्षत्रियो वैश्यः
शूद्र इति वर्णविभागः ब्रह्मचारी गृही वर्णा सन्यासी चेत्याश्रमविभागः

वैराग्यज्ञानवान्सत्यः सत्यवाग्यज्ञसूत्रभृत् ।

यज्ञसंभारधृक् त्रेता द्वापरस्तु सुशस्त्रभृत् ॥ १५ ॥

पुण्यपापोग्रताशान्तिदयानैष्ठुर्यसंयुतः ।

कलिस्तु लिङ्गजिह्वाभृत्कचरोसन्पिशाचवत् ॥ १६ ॥

एकैकं यतकालं कौ प्रेरयद्विश्वहेतवे ।

प्रयाणकाले कलये प्रोक्तां गुरुकथां शृणु ॥ १७ ॥

॥ कलिरुयाच ॥

कथं यास्ये वृषपरप्रशान्तजनसेवितां ।

शुभं श्रुत्वापि मे चेतः खिद्यतंगं च तप्यते ॥ १८ ॥

छेत्ताहं धर्मसेतोः शुक्लहृद्वेपतापकृत् ।

तेन ॥ १४ ॥ सत्यः वृत्तयुगन्तस्य वैराग्यज्ञानसायप्रत्यात्तस्मिस्तादृशी प्रजा

एवमन्वशान्बुद्धम् ॥ १५ ॥ त्रेतादिषु तिसृषु धर्मस्यैकैकपदन्हासोऽतएव

द्वापर द्विपादधर्मोपेने पुण्यपापादिमिश्रचं तुशब्देन फलैर्युगप्रयवैलक्षण्यं

सूचिने त्रिगण्डिकाभृत्पेन तस्मिञ्जन्दापम्यमुत्तासताः प्रजाः प्रायो

दृश्यं कच्छतां मद्दूषिनोऽसन्नसाधुः पिशाचवद् दुधेष्टव्रात ॥ १६ ॥

यतवाटं वृत्तव्याटापिशानिसाम्नाधिकममदशाटक्षयर्षीमरुः फालः ॥ सेता-

याधनुःसाम्नाग्दानशयोदशाटक्षयः द्वापाम्य धनुःपष्टिसास्त्राधिकाष्ट-

ष्टशमन्दामरुः पश्चिदिशिसामहन्नाधिकचतुर्दशान्दा मरु एवं नियतकालमे-

कैकं युगं यो मुवि विष्णुमिहितेनये प्रेयद् मन्ना प्रोक्तं मद्रणेति शेषः ॥ १७ ॥

ब्रह्मना भुवं गच्छेत्पुस्तं धर्मद्रीपः पष्टिकताच धर्मपरो यः प्रशान्तजन-

हतेन गतिर्भो भुवं कथं याम्यं इत्यनयः ततोऽरुवागी शृत्वापि मे मम चित्तं

विश्लेषे क्षीं च तमे भवति ॥ १८ ॥ यतोहं धर्ममर्षादावा उच्छेत्ता शुक्ल-
शोतः शंखादिर्षो पादं भगवान् यध परमर्षापरमहर्षी स च मे

भ्रातान्यस्त्रीस्वहर्ता मे षड्विड्भावप्राणवल्लभः ॥ १९ ॥

क्षतव्रतोपि मे प्राणो नास्तिकोऽधार्मिकोपि मे ।

ये स्थिता भारते वर्षे धार्मिकास्ते ममारयः ॥ २० ॥

गुर्वाशदेवसद्विप्रपितृधर्मपरेक्षणात् ।

बहिर्यात्यसवो मेपि योगिज्ञानीक्षणात्क्षणात् ॥ २१ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥

आसुर्या संपदा गच्छ वशा लोका भवंति ते ।

शतायुर्हि नरः कोपि धन्यो भूयान्न तं जहि ॥ २२ ॥

गुर्वाशदेवसद्विप्रपितृधर्मपरो नरः ।

त्वदोषैर्लिप्यते नैव गुरुभक्तो विशेषतः ॥ २३ ॥

नाम्बुनाब्जदलं यद्वल्लिप्यतेघैर्गुरुप्रियः ।

नैव जेतुं गुरोर्भक्तं देवा अपि न शक्नुयुः ॥ २४ ॥

भ्राता कामादिषड्विपुसेवकश्च मे मम प्राणवल्लभः प्रियः ॥ १९ ॥ क्षत-

व्रतोऽवकीर्णा सोपि मे प्राणः प्राण इव वल्लभः परलोको नास्तीति

मतिर्यस्य स नास्तिकः धार्मिकादन्योऽधार्मिकः एतावपि मे प्राणवद्विषयी

अरयः शत्रवस्तापकरत्वात् ॥ २० ॥ ॥ असवः प्राणाः ततोपि योगिज्ञा-

निवीक्षणेनेत्यर्थः क्षणात्क्षणेनैवासवो बहिर्याति मृतावस्थोत्यद्यत इति भावः

॥ २१ ॥ दंभदर्पादिलक्षणा आसुरी संपत्तया गच्छ भुवमिति शेषः ॥ २२ ॥

गुर्वादिपरेषां मध्ये विशेषतो गुरुभक्तस्त्वत्कृतदोषैर्न लिप्यते ॥ २३ ॥

यद्वज्जलेन पद्मपत्रं न लिप्यते तद्वदघैर्गुरुप्रियो गुर्वनुग्रहपूर्णः नैव लिप्तो

भवति । 'तद्यथा पुष्करपलाशमापो न श्लिष्यन्त' इत्यादिश्रुतेः गुरोर्भक्तं जेतुं

विघ्नैरभिभवितुं देवा अपि समर्था न भवेयुरितरेषां तु का कथा ॥ २४ ॥

॥ कलिहवाच ॥

गुरुर्वरोमरेभ्योपि कथं वद हि यत्प्रियः ।

केनाप्यजेय इत्येतत्प्राग्वृत्तं क्वापि चेद्वद ॥ २५ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥

ज्ञानं गुरुं विना न स्याद्यस्य कस्यापि निर्जराः ।

गुरुभक्त्यैव सिद्धार्थाः स्युस्ततोप्यधिको गुरुः ॥ २६ ॥

कथं देवेभ्योपि श्रेष्ठो हि यस्माद्यत्प्रियो गुरुभक्तो जेतव्यमात्रोपि नेति एतत्क्वापि प्राग्वृत्तं चेत्तर्हि वद ॥ २५ ॥ निर्जरा इंद्राश्विमुखा अपि देवाः प्रजापतिदध्यङ्गमुखगुरुभक्त्यैव सिद्धार्था मुक्ताः स्युस्ततोप्यधिको गुरुः । ननु स्वर्गस्थानामिन्द्रादीनां कथं संसारः तं विना मोक्षो न घटत इति चेत् 'ता एता देवताः सृष्टा अस्मिन्महत्पर्यवे प्रापतंस्तमशनापिपासाभ्यामन्ववर्जता एनमववन्नायतनं नः प्रजानीहि यस्मिन्प्रतिष्ठिता अन्नमदाम' इति श्रुतेर्देवतानामप्यशनायापिपासादिरूपसंसारपातश्रवणान्मोक्षार्थं गुरुरूपसत्तिथुक्ता 'आचार्यवान्पुरुषो वेद' 'नैषा तर्केण मतिः ० ८' इत्यादिश्रुतेः तर्हि कर्मानुष्ठानादिक्रमेण मनुष्या मुक्तिं ब्रजति देवानां तु देवतांतराभावात्कर्माभावेतः कारणशुद्धयाद्यभावात्कथं गुरुरूपसत्तैव मोक्ष इति चेद्यथोपनयनादिसंस्कारो मनुष्याणां वेदाधिकारार्थं देवानां तु स्वयंप्रतिभातवेदत्वान्नोपनयनादिसंस्काराः (तथा) तेषां यज्ञादिकर्मापि नापेक्षितम् शुद्धांतःकरणत्वात् ये ह्यशुद्धांतःकरणास्तेषां अंतःकरणशुद्धया विविदिषोत्पादनार्थं कर्मकांडोक्तैः कर्मभिर्देवतायजनं युक्तं तथा चोक्तं सूत्रकृता 'तदुपर्यपि बादरायणः संभवात्' इति मनुष्याणामुपरि स्वर्गादौ वर्तमाना ये देवास्तेषामपि ज्ञानाधिकार इति बादरायणाचार्यो मन्यते कुतः संभवात् मववा ब्रह्मचर्येण चतुर्वीरं प्रजापतिं गुरुमुपास्य ज्ञानं लब्धवान् अश्विनौ दध्यंचं गुरुमुपास्याश्वशिरसो मधुब्राह्मणाख्यविद्यां प्रापतुरिति सूत्रार्थः तस्मान्निर्जरा अपि गुरुभक्त्यैव सिद्धार्थाः स्युः ततोप्यधिको गुरुरिति

पुरा गोदावरीतीरे वेदधर्मेकदा मुनिः ।

बहुशिष्यप्रशिष्यस्तन्निष्ठां ज्ञातुमिदं जगौ ॥ २७ ॥

तपसा क्षालितं पापं बहु प्रारब्धमस्ति मे ।

तद्भोग्यं व्याधिरूपेण काश्यां कस्तत्र रक्षकः ॥ २८ ॥

गलत्कुष्ठाभिभूतस्य मम दंशादिवारणैः ।

क्षालनैरन्नदानैश्च प्रेम्णा कस्तत्र रक्षकः ॥ २९ ॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा तूर्णो तस्थुर्भियाखिलाः ।

तत्रैको दीपको नाम शिष्य उचेभिवाद्य तं ॥ ३० ॥

न शेषयेद्दोषशेषं मोक्षविघ्नं भवत्कृतम् ।

ममात्मनैव भोक्ष्येहमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ ३१ ॥

भावः ॥ २६ ॥ अत्रार्थे इतिहासमाह पुरेति तन्निष्ठां समवेतशिष्यप्रशिष्य-
निष्ठां जगौ उवाच ॥ २७ ॥ 'धर्मेण पापमपनुदति' 'तपसा कल्मषं हन्ति' इति
श्रुतेः तपसा बहु पापं क्षालितं अत्र शिष्टं मे भोग्यं भोगार्हं 'चजोः कुविष्यतोः'
इति कुल्यं प्रारब्धमस्ति प्रारब्धकर्मणां भोगादेव क्षयात्तत्पापरूपं प्रारब्धकर्म
विविधा आधयः कर्मभोगनिमित्ता मानसी व्यथा यस्य तद्व्याधि ईदृशं रूपं
स्वरूपं यस्य तेन मया । यद्वा शिष्यपरीक्षार्थं कर्मभोगस्वीकारेऽपि विगत
आधिर्यस्मात्तादृशं रूपं यस्य तेन त्रिवेकित्वाद्भोगस्य स्वप्नतुल्यत्वाद् दुःखे-
ष्वनुद्विग्नमनस्तथा काश्यां तद्भोग्यं तत्र भवतां मध्ये को मम रक्षको
भवेत् ॥ २८ ॥ सर्वेऽपि भविष्याम इति चेच्छृणुत मे गलत्कुष्ठार्दितस्य
प्रेमपूर्वकं को रक्षको भवेत् ॥ २९ ॥ तस्माद्गुरोर्भिया भयेनोभयथापि
शप्स्यतीति मत्वा छात्रास्तूर्णो तस्थुः तं गुरुमभिवाद्योचे वक्ष्यमाण-
मुवाच ॥ ३० ॥ भवत्कृतं पापं मम देहेनैवाहं भोक्ष्ये अनुज्ञामाज्ञां ॥ ३१ ॥

॥ गुरुवाच ॥

भोक्तव्यं स्वयमेवार्थं नान्यद्वारेण तत्क्षयः ।

अतः कष्टेन तद्भोक्ष्ये काश्यां शक्तोसि चेदत्र ॥ ३२ ॥

इत्युक्तं गुरुणाश्रुत्य कार्शीं तेन समं ययौ ।

कुष्टी भूत्वापि सोन्वोऽर्धं द्रुमुजे भेज एष तम् ॥ ३३ ॥

गुरुर्गलद्द्रवणत्रस्तः कार्याकार्याज्ञ एव सन् ।

प्रतीपाचरणैः शिष्यं शश्वच्चर्थं व्यताडयत् ॥ ३४ ॥

स सेवावसरे भिक्षां सेवां भिक्षाक्षणेपि तम् ।

यथाचेऽहनदप्राप्तौ नाखिद्यत् सदाप्यसौ ॥ ३५ ॥

अन्यद्वारेण पुत्रशिष्यादिप्रतिनिधिद्वारेण तस्य कर्मणः क्षयो न । 'एकः प्रजायते जंतुरेक एव विलीयते ॥ एकोपि भुंक्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम्' इति गारुडोक्तेः ॥ अत्र मां रक्ष ॥ ३२ ॥ इति गुरुणोक्तमाश्रुत्यांगीकृत्य 'या गतियोंगयुक्तानां मुनीनामूर्ध्वरेतसां ॥ सा गतिः सर्वजंतुनां गौतमीतीर-चासिनां ॥ रेवातीरे तपः कुर्यान्मरणं जान्हवीतटे ॥ दानं दद्यात्कुरुक्षेत्रे सत्प्रयं गौतमीतट' इति गौतम्या माहात्म्येपि विशेषतः काश्याः प्रभावं दर्शयितुं शिष्यपरीक्षकस्य मुनेर्गौतम्याः सकाशात्काश्यां गमनं कुप्रादि-रोगस्वीकरणं च तथा च वक्ष्यति 'काशीप्रभावमादेष्टुं शिष्यभावं परीक्षितुं । चेदधर्माभवत्कुष्टी पापशंका कुतो मुनेः' इति एष शिष्यस्तं गुरुं ॥ ३३ ॥ प्रतीपाचरणैः प्रतिकूलचेष्टितैः व्यर्थं निरर्थकं ॥ ३४ ॥ स गुरुः सेवा-वसरे सेवाकाळे याचितस्य भिक्षादेस्तःकाळमप्राप्तौ सत्यां तं शिष्य-महनदताडयन् असौ शिष्यस्तथापि नाखिद्यत् खिन्नो न बभूव ॥ ३५ ॥

दत्तां याचितकां भिक्षां मुनिस्तदोपकीर्तनात् ।
 भूमौ प्रक्षिप्य स्फोटन्नं स्वादानीहीत्युवाच तं ॥ ३६ ॥
 भिक्षार्थमपि गच्छन्तं निवार्योचे कृता न मे ।
 विष्मृत्रोत्सर्गसंशुद्धिः क्व यास्यश्नति मक्षिकाः ॥ ३७ ॥
 यथोक्तं कर्तुमुद्युक्तं निवार्योचे न वेत्ति मां ।
 क्षुधा कंठगतप्राणं देह्यन्नं पाप मे द्रुतं ॥ ३८ ॥
 भुक्त्वा याचितकान्नं स कदाचित्तात पुत्रक ।
 श्रान्तोसि मे स्वपेत्युक्त्वा सुप्तेस्मिन्क्षुधितोब्रवीत् ॥ ३९ ॥
 एवं संछलितोप्येष भेजेऽसेदोनिशं गुरुं ।
 विस्मृतस्वात्मयात्रोपि मत्त्वा सर्वामरेश्वरम् ॥ ४० ॥

याचितका याचनया प्राप्ता भिक्षा भिक्षान्न इदं शीतल न मधुरप्राय इति
 दोषकीर्तनेन ॥ ३६ ॥ निरर्थं परार्थं मम पिष्टामूत्रोत्सर्गनिरासादिना
 सम्यक्शुद्धिर्न कृताऽतो मक्षिकादयः प्लुतिगध्यागत्य मामश्नति त्वत्क्षुधा क्व
 यासीत्युचे ॥ ३७ ॥ यथोक्तं दुर्गंधापसारणं कर्तुमुद्युक्तमासक्तं दीपकं
 अलक्षालनेनेति निवार्योचे क्षुधा कंठगतप्राणं मां न वेत्ति किं तस्मात् हे
 पाप मे मह्यं द्रुतमन्नं देहि द्रुतमिति शीघ्रं वा 'अन्नायुर्वा एष यद्वायु' इति
 श्रुतेरन्नबंधनप्रयुक्तस्य प्राणस्यायुर्हेतुत्वाद्वाजिसनेयिभिरन्नं दामेति
 वाक्येनान्नस्य प्राणबंधनरज्जुमननात् अन्नशैथिल्ये च 'तद्यथाप्र बौदुब्र
 वा पिप्पल वा बधनात्प्रमुच्यत एरमेवागेम्यं संप्रमुच्यत' इत्यादिश्रुतिभिः
 प्राणस्यान्युत्क्रमणमात्रात् तस्माद्गतिकस्य मम मरणेन हत्यं भविष्यतीति
 वक्तुं शिष्यस्य पापेति संबोधनं ॥ ३८ ॥ तनोतीति तातस्तत्संबुद्धौ हे
 तात शिष्यस्यापि शिष्यप्रशिष्यद्वारा गुरुपरपराविस्तारकर्तृत्वाच्चातेति
 संबोधनं युक्तं मे मदर्थं अस्मिच्छिष्ये सुप्ते सति क्षुधितं सन्नन्नं देहीत्यब्रवीत्
 ॥ ३९ ॥ एष शिष्यः विस्मृतात्स्वात्मयात्रा स्वदेहयात्रा येन स किंपुनरन्यत्

गाङ्गांभो गुरुपादाम्भः साक्षाद्विश्वेश्वरं गुरुं ।
 सर्वानन्दनिधिं बुद्ध्वा मनो न काप्यचोदयत् ॥४१॥
 गुरुभक्तिसुपूतोभूज्ज्ञात्वा विश्वेश्वरोप्यमुं ।
 प्राप्योचे वरदोस्मीष्टं वरं वरय तेऽस्तु शम् ॥ ४२ ॥
 दीपकोप्याह किं कार्यं वरेण गुरवस्तु मे ।
 रुक्शांत्यै वरमिच्छंति यदि पृष्ट्वा वृणोमि तत् ॥४३॥
 इत्यक्त्वैत्य शशंसास्मै गुरुस्तप्तोन्नवीत्स तं ॥
 भोगादेव क्षयं नेप्ये सेवायां मे विभेष्यपि ॥ ४४ ॥
 तच्छ्रुत्वा स तथेस्तुक्त्वा शिवमेत्यान्नवीद्वरम् ।
 न गुर्वसंमतं कांक्षे तद्भुत्वागात्स दुर्मनाः ॥ ४५ ॥
 निर्वाणमंडपं गत्वा ग्राह विष्णुमुखामरान् ।
 चंडो मुनिर्वेदधर्मा रुग्णस्तच्छिष्य उत्तमः ॥ ४६ ॥

॥ ४० ॥ कापि विषयांतरे देवयात्रादौ च नाचोदयन्न प्रैरयत् अत्र मनः-
 शब्देन कामसंकल्पादीनपि देवतांतराय न प्रैरयदिति सूचितम् सर्वदेवो-
 यमिति निधितत्वात् वक्ष्यति च श्रीसद्गुरुदेवदेव इत्यादि ॥ ४१ ॥ गुरु-
 भक्त्या सुतरां पूतः पवित्रोऽभूत् अमुं दीपकं प्राप्याऽऽगत्य उवाच ते
 तुभ्यं श्यति दुःखं तनूकरोति शं कल्याणमस्तु ॥ ४२ ॥ यदि रोगशांत्यै
 वरमिच्छंति तर्हि तान्पृष्ट्वा वृणोमि वर्तमानसामीप्यात् ॥ ४३ ॥ इति
 विश्वेश्वरं प्रत्युक्त्वा गुरुमेत्यागत्यास्मै गुरवे तच्छशंस क्षयं नेप्ये प्रारब्धकर्म
 मे सेवायां मत्तो विभेष्यपि किं अपिः प्रश्ने ॥ ४४ ॥ गुरुणामसंमतं
 तैरनुमतं स विश्वेश्वरः वरानादरादिमनाः ॥ ४५ ॥ चंडोत्यंतकोपनः
 उत्तमोऽनुच्यमानोपीगितज्ञ उत्तमया शिष्यवृत्त्या गुरुसेवायां प्रवृत्तः ॥४६॥

गुरुभक्तः कंचलाश्वतरासन्नोस्ति दीपकः ।

वरं दातुमगां प्रेम्णा नाददे स गुरुद्यतः ॥ ४७ ॥

इति श्रुत्वेशवाक्यं तं द्रष्टुकामो हरिर्ययौ ।

विष्णुर्दीपकमाहांग वरदोऽस्मि वरं वृणु ॥ ४८ ॥

तपसाष्टांगयोगैश्च सूपायैर्मननादिभिः ।

उपवासैर्व्रतैर्योगैर्धर्मैर्गम्योस्मि नो नृणाम् ॥ ४९ ॥

गुरुसद्विग्रहभक्तस्य मन्मयाभ्यंतरात्मनः ।

निर्द्वंद्वस्याऽपि साध्व्याश्च विष्णुर्दृश्योस्मि सर्वदा ॥ ५० ॥

तस्मात्कष्टेन सुभग सद्गुरु सेवितस्त्वया ।

तेनैव परितुष्टोस्मि वरं वरय मत्प्रिय ॥ ५१ ॥

॥ दीपक उवाच ॥

श्रीसद्गुरुर्देवदेवो यतो ज्ञानं ततोमृतम् ।

नाददे न स्वीचकार गुरुद्यत गुरुत्पर ॥ ४७ ॥ त दीपक अग हे दीपक ॥ ४८ ॥ कृष्णादितपसा मननादिभि सुगमोपायै न गम्योस्मि न प्राप्योस्मि ॥ ४९ ॥ सन्साधु मन्मयं अभ्यतर यस्य तस्मिभक्ते आत्मा चित्त यस्य साध्व्या पतिव्रताया ॥ ५० ॥ शोभनो भगो भाग्य यस्य तत्सबुद्धौ न ह्यस्माभिर्दृष्टो भाग्यहीनो भ्रमिष्यतीति सूचित तेनैव सद्गुरु-सेवनेनैव ॥ ५१ ॥ श्रीमाश्वसौ गुरुश्चेति गधद्विपत्समास एतेन सद्गुरो. श्रीशब्दोपलक्षितसर्वैश्वर्ययुक्त्वात्स्वमक्ताभीष्टसपादने सामर्थ्यं सूचित देवानां त्वदादीना देव रामकृष्णाद्यवतारे त्वयापि गुरुभक्तिरस आस्वादित इति ज्ञापित यतो गुरो ततो ज्ञानान्मोक्ष अतो गुरोरधिक किं न किम-

अतोधिकं किमस्माकं भवन्ति त्वादृशा वशाः ॥ ५२ ॥

चेद्विश्वेशो यथा यातस्तथा गंतुं न रोचते ।

गुरावेवाचलां भक्तिं देहान्यन्न वृणेऽध्रुवं ॥ ५३ ॥

॥ विष्णुरुवाच ॥

श्रद्धामक्तिः सदा तेस्ति दास्येप्यन्यदयाचितं ।

दत्ता भुक्तिश्च ते मुक्तिः सत्कीर्तिः स्मर्तृतापहृत् ॥ ५४ ॥

यः स्तौति सद्गुरुं भक्त्या वेदोपनिषदादिभिः ।

तुष्टिर्मे तेन दास्यैश्च सान्निध्यं तस्य मे सदा ॥ ५५ ॥

पीति भाव । त्वादृशास्त्रमिष दृश्यत इति त्वादृशा त्वदादिषु दृश इति कञ्
वशा अधीना भवति बलिवाहका भवति 'सर्वेस्मै देवा बलिमाग्रहति' इति
श्रुते अस्मै विदुषेणभूता सर्वे देवा बलिमिष्टार्थमाग्रहत्यानयतीति श्रुत्यर्थ
इयान्गुरुभक्तिमहिमा ॥ ५२ ॥ यथा विश्वेश्वरो वरमदत्तैव गतस्तथा
गतु त्वा न रोचते चेत्तर्हि गुरावेवाचला निश्चला भक्तिं देहि सैव ध्रुवा
मोक्षपर्ययसायित्वात् 'यस्यदेवे परा० त्मन' इति श्रुते । अन्यदध्रुव स्त्रीधनादि
न वृणे त्वया दत्तमपि न स्वीकुर्वे ज्ञानप्रतिग्रहकत्वात् ॥ ५३ ॥ सर्व
प्रियमभुक्तिर्दत्ता चेत्तर्हि चित्तप्रिक्षेपेणासाग्रधानेन वा मुक्तिर्न स्यादित्यत
आह मुक्तिश्च ते दत्ता विषयान् सेवमाना अप्यस्मद्द्वारदानेन भोगानासक्ता
हि भगवद्दृशा न विक्रिता भवति अतो मुक्तिं यास्यति नापरे विषयास
क्तत्वात् मुक्तस्यापि भोगयुक्तस्य लोके निंदा स्यादिति चेन्न प्रत्युतास्म
द्द्वारदानेन स्मर्तृतापहृत्री सत्कीर्तिर्मधिष्यतीति भाव ॥ ५४ ॥ ईश्वर
बुद्ध्या स्तौति तेन गुरुस्तत्रनेन दास्यादिभिश्च तुष्टि सतोष ॥ ५५ ॥

कालादपि भयं नास्ति कुतो न्यस्मात्तु सिद्धयः ।
 स्युस्तदास्योधिकं नात इत्युक्त्वांतर्दधे हरिः ॥ ५६ ॥
 शिष्योपि गुरवे सर्वं शशंस स तु तत्क्षणम् ।
 प्रीतः सुखाकरकरं दधौ तन्मूर्ध्नि सद्गुरुः ॥ ५७ ॥
 तेन सद्योभवच्छिष्यो वेदवेदांगपारगः ।
 कुशलः स्मर्तृतापन्नो जीवन्मुक्तोखिलप्रियः ॥ ५८ ॥
 काशीप्रभावमादेष्टुं शिष्यभावं परीक्षितुं ।
 वेदधर्माभवत्कुष्ठी पापशंका कुतो मुनेः ॥ ५९ ॥
 इत्याद्या भूरिशो वृत्ताः कले गुरुकथा भुवि ।
 वक्तृश्रोतृमलध्न्योतो भक्तं मा प्रेक्ष गां व्रज ॥ ६० ॥
 इत्यादिष्टः कलिर्धात्रा भुवमेत्य तथाकरोत् ।
 महिमा लौकिकस्यायं किं पुनस्त्यात्मसद्गुरोः ॥ ६१ ॥

सर्वसंहारकात्कालादपि भय तस्य नास्ति कुतो न्यस्माद्विघ्नादेस्तु कुतो
 भयं नेत्यर्थः सिद्धयस्तु तस्य दास्योत्.परमधिकदानं नेत्युक्त्वा हरिरंत-
 र्धानं गतः॥५६॥ शशंस कथयामास स गुरुस्तु सुखस्याकरं खनि यद्यपि
 'ज्ञतेस्तु कारणं राम शिष्यप्रज्ञैव केवलम्' इति वासिष्ठोक्तेस्तथापि 'परिष्क-
 मला ये तानुत्सादनहेतुशक्तिपातेन । योजयति परे तत्त्व' इत्युक्तेर्गुरुप्रसादोपि
 ज्ञतेः कारणमभ्युपगंतव्यं अतो वदति तेनेति ॥ ५७ ॥ तेन शक्तिपातेन
 सद्यस्तत्क्षणं शाब्दपद्मज्ञनेत्ताभूदित्यर्थः ॥ ५८ ॥ मुनेर्मननशीलत्वात्कुतः
 पापशंका ॥ ५९ ॥ हे कले वृत्ता जाताः वक्तुः श्रोतृणां च पापहर्ष्योऽतो
 हेतोर्गुरुभक्तं मा प्रेक्ष एवं वृत्तस्थं गा भूमिं गच्छ ॥ ६० ॥ आदिष्ट
 आज्ञतः लौकिकस्य गुरोः कैमुतिकन्यायेन सद्गुरोर्दर्शयति किं पुनरिति

तत्सात्त्विकीं धृतिं लब्ध्वा दृढमवत्यैव सद्गुरुं ।
भजन्ति कृतकृत्यास्ते भवन्ति न ससंशयाः ॥ ६२ ॥

तस्माद्यदीच्छसि श्रेयः श्रद्धयासंशयं भज ।
गुरुं नृवाम्ना ऋडंतं भवाब्धेः पारमेष्ठ्यसि ॥ ६३ ॥

इति श्रीगुरुचरिते गुरुशिष्यचरितानुक्तयनं
नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ ६१ ॥ एवमित्तिहासेन दृष्टान्तमभिनीयार्थात्तन्प्रासेन द्रढयति तत्तस्मा-
त्कारणात् 'धृत्या यया धारयते० सात्त्विकी' इत्युक्तलक्षणां सात्त्विकीं धृतिम्

॥ ६२ ॥ श्रेयो मोक्षम् भवाब्धिं द्राक्तरिष्यसीति पाठः ॥ ६३ ॥

टीकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

त्रय्यात्मासौ कुतो जातो भूमौ नर इवेश्वरः ।
यं ब्रवीषि परं ब्रह्म तन्मे शुश्रूषवे वद ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

धन्योस्यनुगृहीतोसि यत्ते भक्तिरधोक्षजे ।
संजाता भवबंधनी हर्षो मेतीव वर्धते ॥ २ ॥
कोपि गां पर्यटंतं मां न पृच्छति गुरोः कथां ॥
त्वयाद्य भक्तचंद्रेण बोधाब्धिर्मे प्रपूरितः ॥ ३ ॥
अनंताः संत्यनंतस्य लीलाः प्रश्नमृतेपि ताः ।
न वक्तुर्याति निजधीपरिणामावधि स्मृतिं ॥ ४ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ॥ ॥ अनसूयासत्वहृत्यै तृतीये स्त्रीरितेश्वराः ॥
गर्भा जाता इति प्रोक्तमंबरीषकथापि च ॥ १ ॥ कृतप्रश्नयोरेकस्योत्तरं
लब्धमपरस्य वृधात्रा क्रीडन्तमित्युद्देशमात्रेणोक्तस्य विस्पष्टज्ञानाय पृच्छति
त्रयीति योगिध्येयत्वत्रिमूर्त्यात्मत्वप्रतिपादनात् यं परं ब्रह्म ब्रवीषि
असौ त्रय्यात्मा तज्जन्मकारण १ प्रश्नमभिनंदति धन्य इत्यादि ॥ २ ॥
लोके चंद्रदर्शनोद्भवोब्धेः पुरो बहिर्यातीति प्रसिद्धन्तद्वदिहापीति भावः
॥ ३ ॥ अनन्तस्य सर्वा लीला वक्तुं न शक्यंते कश्चिदध्यामति वक्तुं
प्रवृत्तश्चेत्प्रश्नं विना ता अपि स्मृति न याति ॥ ४ ॥ भवाब्धि तर्तुं तत्कथा-

कलौ तु नास्तिका मर्त्यास्तत्कथाश्रवणात्मकं ।
 पुत्रं तर्तुं भवाब्धि नो विदुर्मज्जन्त्यतोत्र ते ॥ ५ ॥

यत्रांश्ववित्तु तृष्णोर्मिर्ग्रहाः कामादयो ध्वनिः ।
 भोगोपारेऽत्र नौस्त्वेपा गुरुर्नेता कृपामरुत् ॥ ६ ॥

तस्माद्दिष्ट्या साधनानि प्राप्तान्यत्राप्ययत्नतः ।
 तरिष्यसि भवाब्धि सागतो वक्ष्ये कथाः शृणु ॥ ७ ॥

इत्युक्त्वामरजाभीमासंगमे ह्युपविश्य सः ।
 गुर्वधिष्ठितकल्पद्रुमूलेस्मै ग्राह सत्कथाः ॥ ८ ॥

श्रवणरूपं नावं नो विदुः विदो लटो वेति शेर्जसादेशः ते नास्तिका
 अत्र भवाब्धौ ॥ ५ ॥ यत्र भवाब्धौ उदकमज्ञानं ऊर्मिरायताशा ग्रहा
 मकराद्याः सुखभोगजन्यो हर्षशब्दः दुःखभोगजन्यो हाहाशब्दः एषा
 गुरुकथा नेता नौनायकः गुरुः कृपानुकलवायुरिति पूर्वाचार्यैस्त्वेवं रूपकं
 महानविद्याकामकर्मप्रभवदुःखोदकः तीव्ररोगजरामृत्युमहाप्राहोनादिरनंतो-
 पारो निरालंबो विषयेंद्रियजनितसुखलवलक्षणविश्रामोपि पंचेंद्रियार्थ-
 तृष्णारुतत्रिक्षोभोत्थेतानर्थशतमहोर्मिर्महारौस्वाद्यनेकनिरयगतहाहेत्यादिकू-
 जिताक्रोशानोन्मूतमहारवः सत्यार्जवदानदयाहिंसाशमदमधृत्याद्यात्मगुणपाथे-
 यपूर्णज्ञानोद्भुपः सत्संगसर्वत्यागमागौ मोक्षतीर ईदृग्भवाब्धिरिति ॥ ६ ॥
 साधनानि सद्गुरुलाभसद्गुणरूपाणि स्राक्शीघ्रं ॥ ७ ॥ कल्पद्रुश्वत्थः
 गुर्वधिष्ठितत्वात् तस्य कल्पवृक्षत्वं कल्पितमक्तमनोरथपूरकत्वाद्वा 'तस्मात्तं
 विधिना साधिव भज द्राक्सिद्धिदोस्ति सः । पुत्रादिकामस्तित्थ्यै नो विलंबो-
 क्षय्यपुण्यदात्' इत्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात् अस्मै नामधारकाय शिष्यत्वेन स्वीकृ-
 ताय सत्कथाः शोभनकथाः सतो भगवतः कथा वा ॥ ८ ॥ अस्मिन्लोके

मुमुक्षुभेषजं मुक्तजीवन विषयीष्टदं ।

श्रीगुरोश्चरितं वाग्दूदूरत्वाद्द्विचि तेलपकम् ॥ ९ ॥

जगत्पेकार्णवीभूते शेषतल्पश्रितोस्पृहः ।

नारायणो जगत्स्रष्टुं मायामुद्भाव्य सौंडजम् ॥ १० ॥

विषयिणो मुमुक्षुः मुक्ताश्चेति त्रयस्तेषां सर्वेषामपि विषयभूत श्रीगुरुश्चरित
मित्याह विषयिणा श्रवणेन पठणेन वाभीष्टार्थप्रद मुमुक्षूणां ससारो
गनिवर्तक भेषज मुक्तानां निरुपमालहादकत्वेनैव जीवनभूत कृतघ्नत्वनिवृत्ति
द्वारा वा जीवनसाफल्यकारणं यदुक्तं 'आर्जीवितं त्रयं सेव्या वेदान्तो
गुरुरीश्वर । पूर्वं ज्ञानातये पश्चात्कृतघ्नत्वनिवृत्तयः' इति । श्रीगुरुश्चरितशब्दे
नात्र त्रितयसेननमपि द्योतितं तस्य गुरोश्चरवेदात्प्रतिपादकत्वात् 'यतो
वाच०' इति श्रुतेर्वाग्दूदूरत्वात् तेषु अल्पक निजबुद्धिपरिणामाग्रधि ॥९॥
एकार्णवीभूते नैमित्तिकप्रलये द्विपरार्धात्सने ब्रह्मणो दिनाते शिष्यत
इति शेषोन्त स एव तल्प शय्या तच्छ्रुत निरीह नराज्जातानि
तत्वानि नाराणि तान्येनायनं प्राप्स्युपायो यस्याथवा नराणां समूहो नारन्त
देवायनं यस्य स 'आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनव । अयनं यस्य
ता पूर्वं तेन नारायणं स्मृतं' इति वचनात् ॥ माया सत्त्वासत्त्वाभ्यां
निर्गन्त्या प्रकृति तां उद्भाव्य स्वैक्षण्यशात्कार्यक्षमा कृत्वाडजमडा
दुत्थित स्रष्टार ब्रह्मण व्यसृजन्निद्रानदाद्वाधयामास न तूत्पादितान्
प्रलयस्य नैमित्तिकत्वात् प्राकृतिके प्रलये तूत्पादयति किमर्थं सृष्ट्वै सृष्टु
त्पादनार्थं सोऽपि प्रबुद्धो ब्रह्मापि मायापेशाद्ब्रह्मणोऽधिक्येन स्वात्मनि
परिच्छिन्नत्वेन कर्तृत्वाद्यध्यस्य मनःसरूपभात्रेण मरिच्यत्रिक्रतुपुलस्त्य
पुलहागितोदशाल्पान् सनर्षानसृजन् अपिशब्दाद् ब्रह्मनिष्ठा सनत्तुमारसन
कसनदनसनातननारदा अपि प्राज्ञा तत्र तेष्वेकं तेषामध्ये एकोन्वर्थकस्त
पस्त्रिष्ट कोसौ यस्यात्रे सुत साक्षाद्ब्रह्मणो श्रीदत्त आसीत् ॥१०॥

स्रष्टारं व्यसृजत्सृष्ट्यै सप्तर्षीन् सोपि मानसान् ।

तत्रैकोत्रिस्तपस्वीशो यस्याभृद्भगवान्सुतः ॥ ११ ॥

ऋषेरेतरेस्तपोर्यस्य पातिव्रत्यविभूषिता ।

आसीद्भार्यान्सूयाख्या त्रिलोक्यां विश्रुता सती ॥ १२ ॥

जातोर्षीं मृदुलाकर्षी शीतौ मंदो मरुद्भिया ।

॥ ११ ॥ ईश्वरस्य जगत्प्रवृत्ते प्रमाणभूताः श्रुतयः पूर्वमुदाहृताः ईश्वरस्य कर्तृत्वादिक श्रुतिभिस्तात्पर्येण न प्रतिपाद्यते अघ्यारोपं विनापवादो न विधीयतेत एव कर्तृत्वादिनिषेधार्थं मायाविलसितं प्रतिपाद्य 'निष्कलं निष्क्रियं शांतं निरवयं निरंजनं' 'एकधैरानुद्रष्टव्यं' 'नेह नानास्ति किंचन' 'यस्मिन्सर्वा' 'अतोऽन्यदार्त्त' इत्याद्यपवादेन द्वैतस्य प्रतिषेधनात् । अलमतिविस्तरेण प्रकृतमनुसरामः । अत्र श्रीदत्तात्रेयस्य प्राधान्यात्तदवतारं कथयितुमुपोद्धातमाह ऋषेरेति ऋषेर्मंत्रद्रष्टुः 'अग्निः पंचमे मंडल' इत्युक्तत्वात् तपोर्यस्य बहुज्ञत्वात् उक्तं च ग्रहज्ञानावसरे 'यं वै सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः अत्रयन्तमन्त्राविदन्नश्च १ न्ये अशक्नुवन्' अयं मंत्रः शाकलशाखायां पद्भिःशाऽध्याये तप एवार्थोऽस्य तस्यात्रेः पतिव्रताधर्मेणैव विशेषतो भूषिता नत्वाभरणैः 'कचधार्थं देहधार्थं परिधेयं विलेपनां चतुर्धा भूषणं प्राहुः स्त्रीणाम्' इति रसाकरोक्तेरपि अनसूयायाः पातिव्रत्यमेव भूषणमितीयांश्चित्रो विशेषः ॥ न विद्यतेऽसूया यस्याः सा तन्नामिका विश्रुता सती पतिव्रता 'अत्रैर्यथाऽनुमूया स्यात्' इति श्रुतेः ॥ त्रयाणां लोकानां समाहारश्चद्वितीयार्थे इति तत्पुरुषः संख्या पूर्वद्विगुः संज्ञायां ङीप् द्विगोरेकप्रचनमित्येकप्रचनं तस्यां त्रिलोक्यां ॥ १२ ॥ 'भयादस्याभिन्तपनि' इति श्रुतेराधिकारिका अप्यग्न्यादयो यस्मात्परमात्मनो भीता नियमेन स्वस्वकार्यादां प्रवर्तते स परमात्मा 'एष सेतुर्विधरण' इति शुनेर्धर्मरूपः स यथा पूर्णत्वेन स्वाधिकारतो भृतोतस्तस्या भीतिहेतुत्वं पृथि-

तस्या देवाः पदापायभ्रान्त्याऽऽपुः शरणं हरिं ॥ १३ ॥

एकदा नारदोप्येत्य तद्धर्मन्ब्रम्हविष्णुजान् ।

प्राब्रवीन्नेदृशी साध्वी सर्वदाभ्यागतप्रिया ॥ १४ ॥

इत्यृषेर्वाक्यमाकर्ण्य विपीदंत्य उपस्थिताः ।

तदेव्योऽसहमाना द्राग्बभूवुर्मुर्छिता भृशं ॥ १५ ॥

पतिव्रतामानिनोस्ताः सावित्रीश्रीश्वरीस्त्रयः ।

आश्वासयातिथिवद्भूत्वा रोपाच्छप्तु सतीं ययुः ॥ १६ ॥

पतिव्रतापि तान्दृष्ट्वा स्वाश्रमाभ्यागतान्सुरान् ।

प्रत्युद्भूत्वा समानीय स्वासने संन्यवेशयत् ॥ १७ ॥

व्यादीना युक्तमेव उर्बो पृथ्वी शीता तथा प्रतीयमानौ स्वपदभ्रशशक्यापुः
प्रापु ॥ १३ ॥ तस्या अनमूयाया धर्मान् पतिशुश्रूषाभ्यागतातिथ्यादिरूपान्
॥ १४ ॥ उपस्थिता समीपस्था तेषा ब्रह्मविष्णुश्रीश्वराणा शक्तिभूता-
देव्य पत्न्य माःसयेण तद्धर्मात्कर्षमसहमाना सत्यो द्राक् श्रयणमात्रेणव
भृश मुर्छिता बभूवु ॥ १५ ॥ जगति वय पतिव्रता इति मन्यमानास्ता
आश्वास्य त्रय ब्रह्मविष्णुश्रीशा अतिथय इव भूत्वा रोपाःसतीमनसूया
ययु स्त्रीसगिनामिदृशी गति स्त्रीबुद्धि प्रलयाय चेति लोके दर्शयितु
प्रवृत्ता बभूवु अन्यथात्मारामाणामीश्वराणा किं कार्यमिति भाव । अरोपा-
दिति वा छेद स्त्रीमतानुसारिणोपि तीर्थमाहात्म्यद्योतनायारोपेण शमेन
ययु 'नारी तीर्थं पतिव्रता' इति स्मरणात् ॥ १६ ॥ पतिव्रताप्यनसूयापि
सुरान्ब्रह्मविष्णुश्रीशानतिथिपेण स्वाश्रमाऽभ्यागतान्दृष्ट्वा प्रत्युद्भूत्वा समुखी
भूय सत्कारपुर सर गृह समानीय शोभने आसने संन्यवेशयत् ॥ १७ ॥

वीजितान्कृतपञ्चौचान्सूपविष्टान्जगौ सती ।

स्वागतं वोद्य किं कार्यं मुनिस्तु तपसे गतः ॥ १८ ॥

त ऊचुः साध्वि नो विद्मरतपःसक्तमना मुनिः ।

कदाऽऽयातीत्यतो देहि क्षुधितेभ्योन्नमाश्वलम् ॥ १९ ॥

इति श्रुत्वा गिरस्तेपां तथेत्युक्त्वा गृहं गता ।

पात्राण्यासाद्य तेभ्योऽन्नं परिविष्टं न्यवेदयत् ॥ २० ॥

त आहुः साध्वि नो देहि नग्ना भूत्वेत्यपेक्षितं ।

नेदं चेद्रोचतेन्यत्र गच्छामः क्षुधिता इतः ॥ २१ ॥

व्यजनेन वीजितान्कृतपादक्षालनान्मुखेनोपविष्टान्तान्कुशलप्रश्नपूर्वकं सती प्राह यः युष्माकं बहुवचनस्य वसादेशः स्वागतं अद्य मया किं कार्यं तदाज्ञापयंतु भवंत इति भावः । ननु गृहपतिर्नैवेदं प्रष्टव्यं न स्त्रियेत्यत आह गृहपतिर्मुनिस्तु तपसे तुमर्थाच्च भाववनाच्चेति चतुर्थां तपस्तप्तुं गतः अतः प्रार्थये ॥ १८ ॥ ते देवा ऊचुः तपसि 'मनसश्चेन्द्रियाणां च ह्येकाम्यं परमं तपः । तज्ज्यायः सर्वधर्मैर्भ्यः स धर्मः पर उच्यते' इति स्मृतेर्बाह्यातःकरणसमाधानरूपं तपो ब्रह्मप्राप्तिद्वारमिति निधयेन तस्मिन् तपस्यासक्तं मनो यस्य स मुनिः कदाश्रममायातीति नो विद्मः अत आहु शीघ्रं क्षुधितेभ्योऽस्मभ्यमन्नं पर्यातमन्नं देहि ॥ १९ ॥ तथेति दास्यामीत्युक्त्वा गृहं पाकगृहम् ॥ २० ॥ तदान्नं परिविष्टमिति तथा निवेदितं श्रुत्वा ते देवा अप्यचुः हे साध्वि त्वं नग्ना दिग्म्वरा भूत्वा नोस्मभ्यमन्नं देहीत्यस्माभिरपेक्षितं इदं तुभ्यं न रोचते चेत्तर्हि क्षुधिता वयं इत आग्रमादन्यत्र गच्छामः धर्मसत्त्वपरीक्षार्थमियमुक्तिः ॥ २१ ॥ तत

तद्वृत्त्वापि प्रहस्यैषा ऋषेः संगत्तपस्विनः ।

पूताया मम कामेन किं भवेच्चैत्तथाऽकृते ॥ २२ ॥

शप्त्वा गच्छन्ति विमुखा महांतोमी ममात्मजाः ।

इति स्वगतमुद्गाव्य तथेत्युक्त्वांशुकं जहौ ॥ २३ ॥

तदैव तेभवन् वाला निर्विकारा अपीश्वराः ।

जगत्सृडीश्वरहराः पातित्रत्यप्रभावतः ॥ २४ ॥

तान्सा तथाविधान्प्रेक्ष्य सचित्रामृद्धृतांशुका ।

पयः प्रसूत्या इवास्यास्तदालं स्तनतोस्रवत् ॥ २५ ॥

एषानसूया तदसमंजसमपि श्रुत्वा प्रहासं कृत्वात्मन्यमन्यतेदं । तपस्विन
 ऋषेः समागमाच्छुद्धांतःकरणाया मम कामेन पातित्रत्यहरं विकारजातं
 किं भवेन्न किमपीति भावः । तर्हीतिथिसत्कारकामनयापि परपुरुषसन्निधौ
 नम्रत्वेन व्यवहरणं प्रायश्चित्तायेति चेत् 'कामोकाधींत्कामः करोति नाहं
 करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं कारयिता' इत्ययं मंत्रो
 विवेकिनं प्रति कामात्मनोः संबन्धाभावं बोधयन्नविवेकिनः प्रायश्चित्तार्थो
 भवत्येवेत्यभिप्रेत्य पूताया मम कामेन किं इत्युक्तं अन्यच्च तैर्यथोक्तं तथा
 मया अकृतेऽननुष्ठिते ॥ २२ ॥ अस्माच्छप्त्वा विमुखाः सन्तो महान्त एते
 गच्छन्ति 'स इन्द्रो ज' इति मंत्राम्यामन्वयव्यतिरेकाभ्यां सत्कारासत्कारयोस्तिष्ठा-
 निष्टफलप्रतिपादनात्तथैव कार्यं अमी अतिथयो ममात्मजा इति स्वगत-
 मुद्गाव्य कल्पयित्वा तथा दास्यामि न गन्तव्यमित्युक्त्वांशुकं परिहितवह्नं
 जहौ नम्रा बभूव ॥ २३ ॥ तदाऽव्यवहितकाल एव जगत्सृष्ट् ब्रह्मा ईशानं
 रक्षणं तच्छीलो विष्णुः हरो जगत्संहर्ता रुद्रः पातित्रत्यधर्मसामर्थ्यात् ।
 पंचम्यास्तसिलिति पंचम्यर्थे तसिः ॥ २४ ॥ साऽनुसूया तथाविधान्वा-
 लान् सचित्रा साधर्षी हृतं पीतहृतं अंशुकं चन्द्रं पयः धृतवह्ना यः प्रसूत्या

सपथेवाद्भुताविष्टा प्रेम्णा हृष्टतनूल्हा ।

प्रत्येकं पाययामास क्षीरं तेपि पपृमुदा ॥ २६ ॥

जगदुत्पत्तिकरणसुश्रांत इव विश्वसृष्ट ।

पीत्वा पतिव्रतास्तन्यं परमां शांतिमाययौ ॥ २७ ॥

विश्वंभरो विश्वरक्षाक्रियात्रस्त इवामलं ।

पतिव्रतापयः प्राश्य पीनां विश्रांतिमाविशत् ॥ २८ ॥

हरस्तु विश्वसंहारकर्मतष्ट इव क्षणात् ।

सत्यौधस्याशनात्तृप्तः पुष्टिवर्धनतां ययौ ॥ २९ ॥

स्वधर्मज्ञाततत्सत्त्वा पाययित्वापि तान्पयः ।

सा जगौ तत्कथोद्घातं प्रेम्णा विन्यस्य पालके ॥ ३० ॥

इव जातापत्याया इव ॥ २६ ॥ सपदि तत्क्षणं अद्भुताविष्टा आश्चर्य-
प्रयुक्ता प्रेम्णा पुत्रव्नेहेन जातरोमांचा तेपि बालाः ॥ २६ ॥ सुतरां
श्रांत इव ब्रह्मा स्तने भवं स्तन्यं दुग्धं शरीरावयवाद्यत् ॥ २७ ॥ विश्वंभरो
विष्णुः पीनां विपुलां आविशात्प्राविशत् ॥ २८ ॥ हरो रुद्रः विश्वसंहार-
रूपकर्मणा तष्टस्तनूकृतः क्षीण इवेति यावत् तनूकरणे तक्षः सत्या
ऊधसि भवं दुग्धं शरीरावयवाद्यत् ऊधस्यमेवौधस्यं स्वार्थेण् पुष्टिं वर्धय-
तीति पुष्टिवर्धनस्तस्य भावस्तत्सा तस्य भावस्त्वतलाविति तत् स्वयं पुष्टः
सन्नन्येषामपि पुष्टिं वर्धयतीति भावः 'सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्' इति मंत्रलिंगात्
॥ २९ ॥ स्वधर्मेण पातिव्रयेन तत्प्रभावेणेति यावत् ज्ञातं तेषां बालानां
सत्त्वं बलं यथा सा इमे जगत्प्रभव इति विदिता सती तान् पयः पाययित्वा
सान्भूया प्रेम्णा पालके विन्यस्य तेषां देवानां कथोद्घातं कथाभ्यागानम्
जगौ ॥ ३० ॥ एत्यागत्यानसूयामुखाद्भुतं गीतं गानं येन सः पुनरनसया-

अप्रांतरे वनादेत्य श्रुतगीतः सतीमुखात् ।

सर्वं श्रुत्वेश्वरान्नात्वा ध्यानान्नत्वाऽस्तुमन्मुनिः ॥३१॥

विश्वसर्गस्थितिप्रांतनिदानं विश्वसाक्षिणं ।

विष्णुं विश्वमयं वंदे विश्वाद्यं विश्वसंग्रहम् ॥ ३२ ॥

मुखात्सर्वं श्रुत्वा ध्यात्वा च ध्यानाध्यानप्रभावात्तान्वालानीश्वरान्ज्ञान्वा
नत्वा प्रणम्य च मुनिरप्रिस्तानस्तुवत् ॥३१॥ स्तुतिमेवाह विश्वेति विश्व-
सर्गदिरादिकारण उपवृंहितेन रजसा सर्ग उत्पत्ति सत्त्वेन च स्थिति
पालन दुष्टनिग्रहशिथानुग्रहलक्षण तमोगुणेन च प्रात प्रलय एषा
निदानमादिकारण अभिन्ननिमित्तोपादानरूप विश्वस्य साक्षिण तद्गुहायां
साक्षित्वेन वर्तमान अलेपक 'नान्योतोस्ति द्रष्टा' इति 'द्वा सुपर्ण' इति श्रुते
द्वा द्वौ सुष्टु पर्ण गति सहाय वा ययोस्तौ पर्ण गति सहाये चेति विश्व ॥
सयुजौ समानौ सखायौ च जीवेश्वरौ समान वृक्ष ओन्नश्चू च्छेदन इति
धातोस्तत्त्वज्ञानेन छेत्तु योग्यत्वाद्द्रूपकेण वृक्ष शरीर परिपस्वजाते आलि-
गयत तयोरेको जीव पिप्पल कर्मफल स्वाहु अत्ति अतो वध्यते अन्य
ईश्वरस्तु अनश्नन्नभिचाकशीति साक्षित्वेन पश्यतीति श्रुत्यर्थ । तर्हि
परिच्छिन्न किं नेत्याह विष्णु त्रिप्लु व्यातापिति धातोर्व्यापक देशकालप्रस्तु
परिच्छेदरहित ईदृशोह चेन्मत्तो द्वितीयत्वेन प्रतीयमानस्य जगत का
गतितित्यत आह प्रिर्तन्यायेन विश्वस्याद्य कारण विश्वमय तदतिरिक्त
विश्वामात्रात् विश्वसंग्रह स्वरूपानुभवेन त्यहेतुवात् अध्यस्तस्य जगतोऽ-
धिष्ठानत्वेन तमेव सर्वस्वरूप नद्धारोपिताना सर्पजलधारादडमालावली
वर्दमूत्रितत्वादीना अधिष्ठानभूता रज्जुमतरेणान्यत्किञ्चिद्वास्तव स्वरूप
तद्वत्त्वमिति भाव तं त्वा वन्दे ॥ ३२ ॥ यदर्थं तपस्तप्त स त्वमेकोपि

तपस्तप्तं यदर्थं स तत्रमेकोपीश लीलया ।

त्रिधा भूत्वात्मनात्मानं स्वैर्गुणै रमयस्युत ॥ ३३ ॥

अध्यारोपापवादान्या समुद्भूतं जगत्ततः ।

अहंममाभिमानेन पार्थक्यं त्वस्य नापरम् ॥ ३४ ॥

लीलया सत्त्वादिगुणैर्ब्रह्मादिरूपेण त्रिधा भूत्वा सख्याया विधाये धा इति धाप्रत्यय आत्मना स्वकल्पितगुणैर्भवैरात्मान रमयति ॥ ३३ ॥ एवभूत यत्तत्र स्वरूपमनिकृत तत स्वरूपादध्यारोपापवादान्या जगदुत्पत्तिविलयो तौ यथा ईक्षणादिप्रवेशातेश्वरसृष्टिरूप जाग्रदादिप्रबोधान्तजीयसृष्टिरूप श्वाध्यारोपस्तेनाध्यारोपेण भूतभौतिकरूप जगत्समुत्पन्न रज्जुसर्पवत् अस्य दृश्यमानस्य जगतो देहादाग्रहमित्यभिमानेन गृहस्त्रीपुत्रधनपश्वादो ममेत्यभिमानेन ततोऽविकृतात्तत्र स्वरूपात्पार्थक्यं पृथक्त्वं सद्वितीयत्वं भवति तुशब्देन तदध्यस्तं मिथ्याभूतमिति सूचयति उपवादेनाद्वितीयात्मसाक्षात्कारेणापर नामरूपप्रमाणापन्न द्वैतं न नास्ति देह प्रविष्टो जम मरणजागरादिभिः ससारभूतो जीव कदाचिदीश्वरानुग्रहेण गुरुशास्त्र प्रसादाच्च दृश्यमानान्याकाशादीनि भूतानि प्राणिदेहाश्च कुत उत्पद्यते केन वा रक्ष्यते कुत्र वा प्रलीयत इत्येव शास्त्रं त्रिभिश्च सर्वसंसारस्य माया कल्पितत्वात्पर ब्रह्मैव तत्त्वमित्यपरोक्षानुभवेन निश्चिनोति सौपवादं तेनापवादेन परब्रह्मस्वरूपिणो भवतोऽपरमन्यन्न 'एकधैरानुद्वेष्टव्य' 'नेह नानास्ति किंचन' इति श्रुते तर्ह्येतादृशस्येदृशी दशा कुत इति चेतूर्वमेवात्ममेकोऽपि लीलया त्रिधा भूत्वात्मानं रमयति नेद वास्तत्र तत्र रूपं किं तु लीलैति भावः । तर्हि ममैव गृहे किमर्थमित्यत्रापि पूर्वोक्तमेव तपस्तप्तं यदर्थमिति लोके स्वमत्तत्रशता दर्शयितुं मत्तपो निमित्तीकृत्यैतैर्वालरूपैर्लीलया प्रादुर्भूतोसि कुनस्तत्रोत्पत्ति को वा तत्रोत्पादक कोपि नैव तथा च श्रुति 'न जायते म्रियते' अतएव भक्तानुजिगृक्षया तत्रागतार इति ॥ ३४ ॥

इति स्तुवति तस्मिंस्ते पालके बालरूपतः ।

स्थिता अप्याद्यरूपैः स्वैः स्थित्वोच्चुस्तं वरं वृणु ॥ ३५ ॥

स प्राह साध्वी सुभगे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

त्वद्भक्त्यासा मनोदूरा अतोभीष्टं वरं वृणु ॥ ३६ ॥

साप्याह सुतपः सृष्ट्यै त्रिधाभूतेन वै भवान् ।

सृष्टोमुनामुमेवातः पुत्रत्वेन वृणोत्वजम् ॥ ३७ ॥

इति तस्मिन् मुनौ स्तुवति सति ते देवा अंशेन पालके बालरूपतः स्थिता अपि स्वकीयैः पूर्वरूपैः स्थित्वा अत्रेप्रत इति शेषः वरं वृणु इति तमत्रि-
मूचुः ॥ ३५ ॥ मुनिरप्रतः स्थितान् तान्दृष्ट्वा तेषां वचनं च श्रुत्वाऽयं
पतिव्रताधर्मप्रभाव इति मनस्यानीय सोलिः साध्वीमनसूयां वक्ष्यमाणं
प्राह ईश्वरमातृत्वापन्नत्वात् हे सुभग इति संबुद्धिः यतो मनसोपि विदूरा
ब्रह्मविष्णुमहेश्वरास्तत्र भक्त्याऽऽसाः प्राप्ताः 'पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या
लभ्यस्त्रनन्यया' इति वचनादेतेषां लब्धये भक्तिरेव कारणं अतोऽनन्य-
लभ्येभ्य एभ्योभीष्टं वरं वृणोष्व ॥ ३६ ॥ एवं ब्रुवतोत्रेर्वचनं श्रुत्वा
ऋषेस्तपसः प्रभावोयं मद्भक्तिः पातिव्रत्यं वा किमुतेति मनस्यानीय सान-
सूयापि स्रपतिं वक्ष्यमाणं प्राह शोभनं निष्कल्मषं तपो यस्य तत्संबुद्धौ
भोः सुतपः ईश्वरोदेशेनानुष्ठितत्वात्सात्विकत्वाच्च तपसो निष्कल्मषत्वं
त्रिधाभूतेनामुना परमेश्वरेणैव सृष्ट्यर्थं भवान्सृष्टोतः कारणाद्रूपत्रयोपेत-
ममुमेवाजं जन्मादिभाववर्जितमीश्वरं पुत्रत्वेन भवान्वृणोतु पुत्रस्य गौणा-
स्मत्वात्तद्रूपेणावस्थितस्य हृषीकेशस्य ललितालिङ्गनादिना मुख्यात्मप्राप्तिः
सुलभेति भावः ॥ ३७ ॥ ऋष गताविति घातोर्ऋषति वक्ष्यतीति ऋषिः

ऋषिः सोपीदमेवेष्टं भूत्वा वत्रे तदेव हि ।

विष्णुः सर्वात्मनाहं ते मया दत्तः किलाब्रवीत् ॥ ३८ ॥

पतिव्रताप्रभावोयं बाला भूत्वेश्वराः स्थिताः ।

स्वस्वप्राग्रूपतोप्येते स्वं स्वं स्थानं ययुस्त्रयः ॥ ३९ ॥

पृथङ्नामानि बालेभ्यो ददौ तेभ्योर्थविन्मुनिः ।

पूर्णत्वेन मयाहं ते दत्त इत्युक्तवान् स्वयम् ॥ ४० ॥

भगवानिति नाञ्जनं मुनिर्दत्तं चकार सः ।

ब्रह्मांशं चंदनाच्चंद्रमौग्रं दुर्वाससन्तथा ॥ ४१ ॥

‘ऋषयोनामतातीतवर्तमानार्थवेदिन’ इति स्मरणात् विष्णुर्व्यापनशीलः सर्वात्मना सर्वस्वभावेन ॥ ३८ ॥ ईश्वरा अंशतो बाला भूत्वा पालके स्थिताः पुनश्चेते त्रयोपि स्वकीयेन रूपेण नत्वतिथिरूपेण स्वं स्वं स्थानं सत्यलोकवैकुण्ठकैलासाख्यं ययुः ॥ ३९ ॥ अर्थविच्छन्दार्थज्ञो मुनिस्तेभ्यो बालेभ्यः पृथक्पृथक् नाम तदंशानुगुणद्योतकं ददौ पूर्णत्वेन मयाहं ते दत्त इति भगवान् विष्णुः स्वयमेवोक्तवान् देयं दाता चाहमित्यभिप्रायः इति हेतोरेन विष्णोर्दंशभागं नाम्ना दत्तं चकार स मुनिः स्वयं दत्तत्वाद् ‘दत्तात्मा तु स्वयं दत्त’ इति स्मरणात् अनेनैव न्यायेन ‘अथ ह शुनःशेषो विश्वामित्रस्यांरुमाससाद’ इति श्रुत्युक्तं शुनःशेषस्यात्मदानं द्वायामुष्यायणकं भतएव स्मर्यते ‘अजीगर्तिः शुनःशेषः स कृत्रिमो वैश्वामित्रो देवरात’ इति गोत्रप्रवरादेर्वाचीनत्वात्त्वात्मदानकर्तुराद्यस्य विष्णोर्गोत्राद्यभावान् द्वायामुष्यायणत्वं । चद्याल्हादन इति धातोश्चंदनाच्चंद्रः चदेरीणादिको रप्प्रत्ययः उप्तस्य शंकरस्यायमौप्रस्तं दुर्वाससं ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ त्रयाणां मध्ये-

त्रयाणामप्ययं साक्षाद्वत्स्तु भगवान्स्त्रयम् ।

श्रुत्यन्विष्टांघ्र्यब्जरेणुः सच्चिदानन्दविग्रहः ॥ ४२ ॥

सदेष्टयोगसंविदः स्मृतिगामी क्षणे क्षणे ।

चंडोप्यन्योनुग्रहाशीश्वंद्रो जननवर्धनः ॥ ४३ ॥

दुर्वासःशापमाश्रुत्य भृदेवार्थमनन्ताशः ।

धृत्वावतारान् कार्याते लीलाकायान् जहात्यजः ॥ ४४ ॥

परानुग्रहकार्यार्थमवतीर्णः स्वयं किल ।

दत्तरूपेण कार्यस्य नित्यत्वान्नामुमत्यजत् ॥ ४५ ॥

॥ नामधारक उवाच ॥

कुतो दुर्वाससा शप्तः शापोव्यक्ते कथं वद ।

लग्नः परावरेमुं मे संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ ४६ ॥

प्ययं दत्तस्तु साक्षाद्भगवानेव नत्वंशावतारः पूर्णत्वेनात्मदानात् कथंभूतः
श्रुतिभिरन्विष्टो मार्गितोऽघ्निरुमलसंबन्धी रेणुर्जगज्जन्मादिलक्षणो यस्य
स एतेन तदस्यलक्षणमुक्तं सच्चिदानन्दविग्रह इति स्वरूपलक्षणमुक्तं
भवति ॥ ४२ ॥ इष्टमभीष्टं योगोष्ठांगः संविज्ज्ञानं एतानि ददातीति
तया अन्यो दुर्वासाश्वंडोप्यनुग्रहेच्छुः जननवर्धनः वंशवर्धको लोक-
पोषको वा ॥ ४३ ॥ दुर्वाससा दत्तं शापमाश्रुत्यांगीकृत्य अजो न जायत
इत्यजः अन्येष्वपि दृश्यत इति द्रष्टव्यः अनन्तानित्यनन्तशोऽपरिमितान्
संख्येकवचनाच्चेति शस् ॥ ४४ ॥ स्वयं किष्णुः परानुग्रहकार्यस्य नित्य-
त्वादमुं मुनिविग्रहं भूभारहरणाते रामकृष्णादिवनात्यजत् ॥ ४५ ॥ कुतो
हेतोः न व्यज्यते केनापि लक्षणेनेत्यव्यक्तः परे ब्रह्मादयोऽवरे निकृष्टा
यस्मादेतादृशे शापः कथं संलग्नः ॥ ४६ ॥ एष भगवान् भक्ताधीनत्वेन

सिद्ध उवाच

भक्ताधीनतया त्वेष भगवान् भक्तिभावनः ।

अव्यक्तोप्यस्ति सुव्यक्तः पूर्णातोत्र सहिष्णुता ॥ ४७ ॥

पुरांवरीपनामैको भक्तो भागवतोत्तमः ।

एकादशीव्रतपर आसीद्भ्यागतार्चकः ॥ ४८ ॥

एकदा व्रतभंगाय पारणाहे तदालयं ।

चंडः प्राप्याह दुर्वासा भोजनं मेर्षयेति च ॥ ४९ ॥

दास्यामीत्युक्तव्रत्यस्मिन्वात्वा स्नातुं नदीमरं ।

छिद्रान्वेषी तत्र तस्थौ तरितुं पारणाक्षणं ॥ ५० ॥

सोप्यभुक्ते मुनौ भोज्यं नान्यथा व्रतभंगभीः ।

तीर्थात्तुभयसिद्धिर्म इति मत्वा पपौ जलम् ॥ ५१ ॥

तु स्वपमव्यक्तोपि स्वेच्छया शांत्यादिलक्षणैः सुतरा व्यज्यतेसौ सुव्यक्तः भक्तिभावनो भक्त्यतो हेतोरत्र भगवति पूर्णा सहिष्णुता भक्त्यात्सल्याद्भगवति सर्वमुपचर्यत इति भावः ॥ ४७ ॥ अवरीपनामा सूर्यवशीयो राजर्षिर्भगवद्भ्यागतात्मन्यात्मान सर्वात्मके भगवति च प्रेक्षको भागवतोत्तमः त्रिदिनात्मकैकादशीव्रततत्परोतिथिपूजकश्चासीद्द्वादशीक्षेत्र इति शेषः ॥ ४८ ॥ व्रतभंगाय व्रतभंगं कर्तुं तुमर्थाच्च भागवचनाच्चेति चतुर्थो पारणाहे मुहूर्तमात्रावशिष्टायां द्वादश्यां प्राप्य आहेति छेदः ॥ ४९ ॥ भोजनं दास्यामीत्यस्मिन्नवरीप उक्तव्रति सति अत्र शीघ्रं तत्र स्नानप्रियाद्येव तस्थौ गजघस्नातुमारोमे इत्यर्थः तांहे किं शास्त्रसिद्धये नेत्याह छिद्रेति पारणाकालं तरितुमुद्भययितु ॥ ५० ॥ ऋष्यागमने म्लिच्छे जाते सति मुनौ अमुक्ते न भोज्यं अन्यथा पारणाकरणे व्रतभंगाद्भयं तस्माद्भयसाधकातीर्थातीर्थ-जलपानान्ने उभयसिद्धिं पारणासिद्धिरतिप्यादरश्चेति सौवरीपोपीति मत्वा तीर्थजलं पपौ स्वयं ॥ ५१ ॥ तदा पानकाल एव हे दुर्भुगानेनातिष्यव-

तदैत्याह मुनिः पीतं हित्वा मां क्षुधितं यतः ।
 दुर्भगानेन दोषेण भ्रमिष्यसि भवे भवे ॥ ५२ ॥
 इत्युक्तः सोप्यजं भीतो दध्याँ स्वकुलदैवतम् ।
 स्वदासजीवनं विष्णुं सोप्यागत्याह तं मुनिं ॥ ५३ ॥
 मुने मोघं न ते वाक्यं शापं देहि तमेव मे ।
 नायं सोढुं प्रभुर्भक्तवात्सल्यान्मे सहिष्णुता ॥ ५४ ॥
 इत्याकर्ण्य मुनिर्मत्वा भुव्ययं दुर्लभो नृणाम् ।
 अंबरीषप्रभावेण शापसंबंधकारणात् ॥ ५५ ॥
 भविष्यत्यत्र सुलभस्तच्छपाम्येनमित्यसौ ।
 तं शशापाप्यजः शापाद्बहुधावतरत्यजः ॥ ५६ ॥

मानरूपेण दोषेणाऽतःपरं जन्मनि जन्मनि भ्रमिष्यसि भूत्वा भूत्वा तत्तद्देह-
 तादात्म्येनाहं मत्स्योहं कूर्मोहं वराहोहं सिंह इत्यादिभ्रांतिरूपां बुद्धिं
 प्राप्स्यसि अत्र श्रौतप्रत्यवायज्ञापनार्थं दुर्भगेति संबुद्धिः श्रुतिश्च काठके
 'आशाप्रतीक्षे० ब्राह्मणो गृह' इति । तस्मात् सर्वावस्थासु आतिथिरनुपे-
 क्षणीय इति भावः ॥ ५२ ॥ इति तेनोक्तः सोऽपि भागवतोत्तमोऽपि जन्मा-
 तरेण भगवद्विस्मरणकारणाद्गीतः न तु जन्ममरणनिमित्तात् सोऽपि
 विष्णुरपि आगत्य आहेति पदच्छेदः ॥ ५३ ॥ मोघं निरर्थकं तपःप्रभा-
 वात्सत्यसंकल्पाच्च तमेव शापं मे देहि अयं भक्तः सोढुं न समर्थः
 अहमपि तथापि भक्तवात्सल्यान्मम सहनशक्तिरस्ति ॥ ५४ ॥
 इति विष्णुवाक्यं श्रुत्वा मुनिर्दुर्वासाः भुवि अयं विष्णुर्नृणां दुर्लभः तप-
 आदिना प्राप्तुमशक्यः अत्र मर्त्यलोके सुखेन लब्धुं शक्यो भविष्यति
 अंबरीषस्य जन्मभिः किं न किमपि तत्तस्माद्धेतोरेणं विष्णुं शपामाति
 मत्वासौ दुर्वासास्तं विष्णुं अजोऽपि विष्णुरपि शापाद्धेतोर्बहुधा मत्स्यादि-
 रूपैरवतरति ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ विश्रुताः पुराणादौ क्लियाताः ते च यथा

अस्यावतारा मत्स्याद्याः पुराणोक्ता हि विश्रुताः ।
 द्विवारमाविरासात्स दीनान् त्रातुं जनान्कलौ ॥ ५७ ॥
 अद्यापि तौ कामदौ स्तः पामरागोचरौ कलौ ।
 यतकालकलौ द्राक्षं सिद्धयेन्नान्यदतोवितः ॥ ५८ ॥

इति श्रीगुरु० दत्तावतारकथनं नाम
 तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

चैत्रशुक्लतीयामपराणहे मत्स्यरूपेणावतीर्य वेदानुद्धृत्य मनुं ररक्ष १ वैशाख-
 पूर्णिमायां सायं कूर्मो भूत्वाऽमृतप्राप्तये स्वपृष्ठे मंदरं दधौ २ भाद्रशुक्लतीया-
 यामपराणहे वराहो भूत्वा भूमिमुद्धरिष्यन् हिरण्याक्षं ददार ३ वैशाखशुक्ल-
 चतुर्दश्यां प्रदोषे नरसिंहरूपेणावतीर्य हिरण्यकशिपुं विददार ४ भाद्रशुक्ल-
 द्वादश्यां मध्याह्ने वामनो भूत्वा व्याजेन बलिं बबंध ५ वैशाखशुक्लतीयायां
 मध्याह्ने परशुरामो (भार्गवराभो) वतीर्य कार्तवीर्यादिनृपानहनत ६ चैत्रशुक्ल-
 नवम्यां मध्याह्ने दाशरथी रामोवतीर्य सकुलं रावणं जघान ७ श्रावणकृष्णा-
 श्टम्यां निशीथे कृष्ण आविर्भूय भूभारमवातरत् ८ आश्विनशुक्लदशम्यां
 सायं बुद्धो भूत्वा कारुण्यं ततान ९ श्रावणशुक्लपष्ठ्यां कल्की जनिष्यते
 म्लेच्छान्निष्यति च १० ॥ इति दशावताराः ॥ मार्गपौर्णमास्यां प्रदोषे
 बुधवासरे मृगभे च श्रीदत्तात्रेयोवतीर्य विजयतेऽस्मै नमः अन्येष्ववताराः
 पुराणादौ विश्रुताः अस्येभ्यनेन श्रीदत्तात्रेयस्येति संबध्यते स श्रीदत्तात्रेयः
 कलौ युगे दीनान् जनान् त्रातुं द्विवारमाविरासीत् श्रीपादो नरहरिरिति
 चावतारो जाताविति भावः ॥ ५७ ॥ अद्यापि पामराणामगोचरावविषयी
 तौ द्वौ वर्तमाने घोरे भक्तानां कामदौ स्तः एतादृशौ तौ यदि समर्थौ
 तर्हि सकलदोषनिधिं भ्रूमेतं कलिं कुतो न निघ्नतः यतो महाननर्थः प्रवृत्तः
 इत्यत आह यतेति यतो नियमितः कालो यस्य स चासौ कलिस्तस्मिन्द्रा-
 वसंरुल्पमात्रेणैव शं पुण्यं सिध्येत् अन्यत्पापं संकल्पान्न सिध्येत् अतोऽ-
 वितः रक्षितः दुष्टेष्वपि महागुणत्वान्नियतकालत्वाच्च रक्षणं युक्तम् ॥५८॥

टीकायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

श्यायुःकीर्त्यृद्धिहेतुर्ना त्रर्थसक्तोन्यथा भवान् ।

कल्पः स्वंगो ज्ञोप्यकर्ता कुतोत्रावृद् समुच्चिति ॥ १ ॥

श्रीदत्तो यदुना पृष्टस्तं पुंसां श्रेयसेऽब्रवीत् ।

परं ध्युपाश्रितगुरुशिक्षितज्ञानमात्मनः ॥ २ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ चतुर्थाऽध्यायः ॥ आत्मविद्यां वक्तुं तत्स्तु-
त्यर्थमुपाख्यायानं ब्रह्मबोधद्वारोपदेशं दर्शयति 'पारिप्लवार्था इति चेन्न विशेष-
धितत्वात्' इति श्रुत्यायात् ॥ चतुर्विंशतिगुर्वातज्ञानं तुर्यैर्ब्रवीच्छुं ॥ दत्त
आन्वीक्षिकीं चापि प्रन्हादायार्जुनाय च १ अथ ह किल पर्यटन् यदुराजाऽ-
कुतोभयं सर्वसंगविवर्जितं विजने वने धरोपस्थे शयानं दक्षमवधूतं
दृष्ट्वाश्वयेण तं पृच्छति ना पुरुषः श्रीः संपदायुर्जितकालः कीर्तिर्यशः
एषामृद्धौ समृद्धौ हेतुः कामना यस्य सः त्रर्थाः पुरुषार्था धर्मादयस्तेषु
सक्तः प्रायो दृश्यते श्यादिकमकांक्षन्भ्रमांस्तु अन्यथा धर्मादनासक्तो लक्ष्यते
तदनैपुण्येनाशक्त्याऽज्ञानेन वा भवतोऽकर्तृत्वमिति वक्तुं न शक्यते यतो
भवान् कल्पो निपुणः स्वंगः शोभनांगः शक्तः ज्ञः प्राज्ञोप्यकर्ता लक्ष्यते ॥
तथाप्यत्र विजने गहने वने कुतः कारणात् अतृद् निरिच्छोपि सन्कलत्रा-
दिरहितोपि तु समुत्सानंद इति ॥ १ ॥ यदुना ययातिपुत्रेण पृष्टः श्रीदत्तः
यदं पुरुषाणां मुक्तये आत्मनो बुध्युपाश्रितपृथिव्यादिगुरुशिक्षितहेयोपादेय-
रूपज्ञानं भ्रमप्रमादनाशकरत्वात्परं उत्कृष्टं अब्रवीत् ॥ २ ॥ तत्रतामत्ति-
तिक्षायाः पारमार्थिकप्राधान्यात्पृथिव्याः शिक्षितां क्षमां प्राह नेतीति ।
दैवानुगैर्देवशर्तभिर्भूतैरार्तः पीड्यमानोपि धीरः ह्येन पृथ्वीय सृतेर्मार्गा-

न दैवानुगभूतार्तः क्षमेव धीरः सृतेथलेत् ।
सदा परार्थोद्भवेहो नगाच्छिक्षेत्परात्मतां ॥ ३ ॥

प्राणवृत्त्याक्षिप्तहृद्वाग्विद्भृचुप्येन्न गोप्रियैः ।
तद्भृग्दोषगुणास्पृग्विधर्मासक्तश्च देहगः ॥ ४ ॥

गुणाश्रयो गुणैर्युज्येन्न गंधैर्वायुवत्स्वदृक् ।
कालोत्थगुणतेजोऽभूमयभावास्पृगित्पुमान् ॥ ५ ॥

नचलीकृतु धैर्येण क्षमां वहेत् पर्वतरूपायाः पृथिव्याः शिक्षितमाह
सदा सर्वथा परार्थः परोपकारार्थः उद्भवः संभव ईहा च यस्य
स नगादवृक्षात्पर्वताद्वा परात्मतां परार्थीनात्मतां शिक्षेन्नगो
यथा खंडित उत्पादितो वाप्यखिन्नस्तदनुमन्यते तद्वत् ॥ ३ ॥
क्षमावतो विषयासक्त्या नांतर्मुखत्वं तस्माद्वाह्यान्यंतरवायुशिक्षितां विषया-
नासक्तिमाह साधेन प्राणो ह्याहारमात्रेण प्रवर्तते रसादीन्नापेक्षते तस्य
वृत्त्याऽविक्षितमनोवाक्पुरुषस्तुप्येन्नेन्द्रियविषयैः प्राणवृत्त्यकरणे मनोवैकल्येन
ज्ञानं नश्येत् गुणलिप्तायां तु वाह्मनश्च विक्षिप्येत । विषयान्सेवमानस्यापि
तेष्वनासक्तिं बाह्यवायुशिक्षितामाह तद्भृग्विषयमुक् शीतोष्णादिविध-
धर्मानासक्तस्तद्दोषगुणासंपृष्टश्च यथा वायुर्दहने वने वा न सज्जते
तद्वद्देहग इत्यग्रेण संबन्धः ॥ ४ ॥ देहादियोगेनाहंप्रत्ययेन प्रतीयमानोपि
गंधादियोगप्रतीतो वायुर्यथा न तद्योगी तद्वद्गुणाश्रयोपि गुणैर्न युज्येत्
एतद्वा कथमित्यत आह स्वदृक्स्वरूपानुसंधानवान् । एतादृशस्यापि निर्वि-
कारव्यापकात्मज्ञानाभावे न स्वास्थ्यमत आकाशाच्छिक्षितं तदेवाह
साधेन कालसृष्टगुणा येषु ते च ते तेजोऽभूमयभावाः त्रिवृत्करणविकार-
देहास्तास्पर्शरहित एव पुमान् ॥ ५ ॥ वायुप्रेरितमेघास्पृष्टाकाशवत्

वायुत्याब्दास्पृक्खवच्चांतःस्थेनाभिदसंगती ।

भाव्ये सर्वान्वयव्याप्त्या ब्रह्मात्मत्वात्ततात्मनः ॥ ६ ॥

रस्यः स्निग्धः प्रकृत्याच्छो ज्ञोव्वद्वाग्ना पुनाति नृन् ।

छन्नः स्पष्टोपि काम्यर्च्यः प्रागुदग्दात्रघं दहन् ॥ ७ ॥

क्वापि भुंक्ते तपस्तेजोदीप्तोक्षोभ्योपरिग्रहः ।

मलास्पृक्सर्वभक्षोपि ज्ञोग्निवच्चेधसीयते ॥ ८ ॥

तत्तद्रूपः स्वमायोत्योच्चासत्स्थेशोग्निहेतिवत् ।

कालान्नित्येपि दृश्येते नात्मभूतोद्भवक्षती ॥ ९ ॥

अन्यच्च देहस्थेन सर्वान्वयव्याप्त्या व्यापकस्य प्रत्यगात्मनो ब्रह्मात्मत्वादे-
हादिनाऽभेदोऽसंगश्च भाव्यः मणिषु सूत्रस्येव न व्याप्तिः कित्वाकाशस्येव
घटादिनासंगो भेदश्च तद्वत् ईदृशोपि स्वच्छत्वादियुक्तश्चेज्जगत्पुनातीति
॥ ६ ॥ उदकाच्छिक्षितमाह रस्यो मधुरालापी स्निग्धो लोकेष्वनुराग-
वान्स्वभावशुद्धश्च ज्ञः स्वदेहेन दर्शनादि कुर्वतो नृन् पुनाति उदकवत् ।
ईदृशस्तेजस्वीत्यग्नेः शिक्षितमाह सार्धद्वयेन छन्नो गुप्तः स्पष्टोपि वा
कामिषूज्यः पूर्वोत्तरदात्रघ पापं दहन् ॥ ७ ॥ क्वापि भुंक्ते तथापि न
दोषी ज्ञानातिशयात्तपस्तेजोदीप्तोत्त्वाऽक्षोभ्यः अपरिग्रह उदरपात्रः
सर्वभक्षोपि अग्निवन्न मलास्पृक् ज्ञानी अन्यच्चेधसीयत इत्यग्निमेण संबन्धः
॥ ८ ॥ इन्धसि वर्तुलादिकाष्टे तत्तद्रूपोऽग्निरिव स्वमायासृष्टेषु
देवादिषु असत्सु तिर्यगादिषु तिष्ठतीति स चासावीशश्च तत्तद्रूपः प्रतीयते
सा प्रतीतिर्न वास्तवी काष्ठसंयुक्ताग्न्याकारवन्नृपा अन्यच्च कालवेगेनात्म-
संबन्धिभूतानामुद्भवक्षती उत्पत्तिनाशौ अग्निज्वालावन्नित्येपि अनुक्षणं
वर्तमानेपि स्थूलदृष्ट्या न दृश्येतेतः क्षणभंगुरत्वं वैराग्यार्थं ज्ञातव्यं ॥ ९ ॥

न दैवानुगभूतार्तः क्षमेव धीरः सृतेथलेत् ।
 सदा परार्थोद्भवेहो नगाच्छिक्षेत्परात्मतां ॥ ३ ॥
 प्राणवृत्त्याक्षितहृद्वाग्बिन्दुचुष्येन्न गोप्रियैः ।
 तद्गुदोपगुणास्पृग्विधर्मासक्तश्च देहगः ॥ ४ ॥
 गुणाश्रयो गुणैर्युज्येन्न गंधैर्वायुवत्स्वदृक् ।
 कालोत्थगुणतेजोबभूमयभावास्पृगित्पुमान् ॥ ५ ॥

नचलेत्कितु धैर्येण क्षमां वहेत् पर्वतरूपायाः पृथिव्याः शिक्षितमाह
 सदा सर्वथा परार्थः परोपकारार्थः उद्भवः संभव ईहा च यस्य
 स नगाद्वृक्षात्पर्वताद्वा परात्मतां पराधीनात्मतां शिक्षेन्नगो
 यथा खंडित उत्पाटितो वाप्यखिन्नस्तदनुमन्यते तद्वत् ॥ ३ ॥
 क्षमावतो विषयासक्त्या नांतर्मुखत्वं तस्माद्वाह्याभ्यंतरवायुशिक्षितां विषया-
 नासक्तिमाह साधेन प्राणो ह्याहारमात्रेण प्रवर्तते रसादीन्नापेक्षते तस्य
 वृत्त्याऽविक्षिप्तमनोवाक्पुरुषस्तुष्येन्नेन्द्रियविषयैः प्राणवृत्त्यकरणे मनोवैकल्येन
 ज्ञानं नश्येत् गुणलिप्सायां तु वाह्यमनश्च विक्षिप्येत । विषयान्सेवमानस्यापि
 तेष्वनासक्तिं बाह्यवायुशिक्षितामाह तद्गुग्विषयमुक् शीतोष्णादिविध-
 धर्मानासक्तस्तदोपगुणासंस्पृष्टश्च यथा वायुर्देहने बने वा न सज्जते
 तद्वद्देहग इत्यप्रेण संबन्धः ॥ ४ ॥ देहादियोगेनाहप्रत्ययेन प्रतीयमानोपि
 गंधादियोगप्रतीतो वायुर्यथा न तद्योगी तद्द्रुणाश्रयोपि गुणैर्न युज्येत्
 एतद्वा कथमित्यत आह स्वदृक्स्वरूपानुसंधानवान् । एतादृशस्यापि निर्धि-
 कारण्यापकात्मज्ञानाभावे न स्वास्थ्यमत आकाशाच्छिक्षितं तदेवाह
 साधेन कालसृष्टगुणा येषु ते च ते तेजोऽबभूमयभावाः त्रिवृत्करणविकार-
 देहास्तत्स्पर्शरहित एव पुमान् ॥ ५ ॥ वायुप्रेरितमेवास्पृष्टाकाशवत्

वायुत्थाब्दास्पृक्खवच्चांतःस्थेनाभिदसंगती ।

भाष्ये सर्वान्वयव्याप्त्या ब्रह्मात्मत्वात्ततात्मनः ॥ ६ ॥

रस्यः स्निग्धः प्रकृत्याच्छो ज्ञोव्वद्दाम्ना पुनाति नृन् ।

छन्नः स्पष्टोपि काम्यर्च्यः प्रागुदग्दान्रघं दहन् ॥ ७ ॥

क्वापि भुंक्ते तपस्तेजोदीप्तोक्षोभ्योपरिग्रहः ।

मलास्पृक्सर्वभक्षोपि ज्ञोग्निवच्चेंधसीयते ॥ ८ ॥

तत्तद्रूपः स्वमायोत्थोच्चासत्स्थेशोग्निहेतिवत् ।

कालान्नित्येपि दृश्येते नात्मभूतोद्भवक्षती ॥ ९ ॥

अन्यच्च देहस्थेन सर्वान्वयव्याप्त्या व्यापकस्य प्रत्यगात्मनो ब्रह्मात्मत्वाद्दे-
हादिनाऽभेदोऽसंगश्च भाष्यः मणिषु सूत्रस्येव न व्याप्तिः कित्वाकाशस्येव
घटादिनासंगो भेदश्च तद्वत् ईदृशोपि स्वच्छत्वादियुक्तक्षेज्जगत्पुनातीति
॥ ६ ॥ उदकाच्छिक्षितमाह रस्यो मधुरालापी स्निग्धो लोकेष्वनुराग-
वान्स्वभावशुद्धश्च ज्ञः स्वदेहेन दर्शनादि कुर्वतो नृन् पुनाति उदकवत् ।
ईदृशस्तेजस्वीत्यग्नेः शिक्षितमाह सार्धद्वयेन छन्नो गुप्तः स्पष्टोपि वा
कामिषूज्यः पूर्वोत्तरदान्रघं पापं दहन् ॥ ७ ॥ क्वापि भुंक्ते तथापि न
दोषी ज्ञानातिशयात्तपस्तेजोदीप्तोत्प्लाऽक्षोभ्यः अपरिग्रह उदरपात्रः
सर्वभक्षोपि अग्निवन्न मलास्पृक् ज्ञानी अन्यच्चेंधसीयत इत्यग्निमेण संबन्धः
॥ ८ ॥ इन्धसि वर्तुलादिकाष्टे तत्तद्रूपोग्निरिव स्वमायासृष्टेषूच्चेषु
देवादिषु असत्सु तिर्यगादिषु तिष्ठतीति स चासावीशश्च तत्तद्रूपः प्रतीयते
सा प्रतीतिर्न वास्तवी काष्ठसंयुक्ताग्न्याकारवन्मृषा अन्यच्च कालवेगेनात्म-
संबन्धिभूतानामुद्भवक्षती उत्पत्तिनाशौ अग्निज्वालावन्नित्येपि अनुक्षणं
वर्तमानेपि स्थूलदृष्ट्या न दृश्येतेतः क्षणभंगुरत्वं वैराग्यार्थं ज्ञातव्यं ॥ ९ ॥

देहः कलावद्विकारी कालेनात्माब्जवद् ध्रुवः ।

मात्पात्मा तत्स्थवद्व्यक्तौ न स्वस्यो बुध्यतेर्कवत् ॥ १० ॥

स्थूलबुद्धयार्कवद्गोभिर्गा यथास्वं गुणैर्गुणान् ।

आदत्ते विसृजत्यत्र सदा योगी न युज्यते ॥ ११ ॥

तद्वत्पद्मभावविकाए अपि देहस्य नात्मन इति चंद्राच्छिक्षितमाहाधेन
 देहध्वंशकलावद्विकारी आत्मा चंद्रवद् ध्रुवः कूटस्थः अत्रेयं ज्योतिः-
 शास्त्रप्रक्रिया 'तेजसां गोलकः सूर्यो प्रहर्षार्ण्यबुगोलक' इति वचनादाप्य-
 मंडलचन्द्रस्तेजोमंडलः सूर्यः तयोरेकर्षावस्थाने चन्द्रो न दृश्यते चक्षुषः
 सूर्यमंडलेन समदेशस्थितत्वव्यवधानात् सामावास्या अथ षष्टिकलाभिध्वंद्रो
 नक्षत्रांतरं याति सूर्यस्तु त्रयोदशभिरहोरात्रैरतः प्रतिपदमारम्य विषमस्थस्य
 सूर्यमंडलस्य पंचदशः पंचदशो भागः आप्यमंडले प्रतिबिंबितो दृश्यते
 सा कलेत्युच्यते एवं पंचदशेहि त्रयोदशभिर्नक्षत्रैरंतरमिति राशिचक्रस्य
 सप्तविंशतिनक्षत्रात्मकस्य मध्ये संमुखौ चंद्रसूर्यौ तिष्ठतः तदा संपूर्ण
 प्रतिबिंबं भूयालांछितं दृश्यते सा पूर्णिमा तस्याममावास्याप्रतिबिंबेन
 सह षोडशकलचंद्र उपचर्यतेऽथ पुनः प्रतिपदमारम्य मंडलयोर्विषमी-
 भावात् कलान्हासस्तत्र कलानामेव विकारो नाप्यमंडलस्य तथात्मनोपि
 आत्मा देहस्य इति प्रतीतोपि न तथेति सूर्याच्छिक्षितमाह सार्धेन स्वतो
 भेदशून्योप्यात्माभिव्यनस्तीति व्यक्तिर्देहाद्युपाधिस्तत्र तत्स्थवत्तद्गत इव
 भाति स्थूलबुद्ध्या स्वस्थः स्वरूपावस्थितो न बुध्यतेऽर्कवत् ॥ १० ॥
 यथार्कः स्वर्गस्थोप्युदकुंभे प्रतिबिंबितस्तच्चलनादिना चलित इत्यादि
 लक्ष्यते तद्वत् । अन्यच्च यथास्वं यथाकालं गोभिः किरणैर्गाः जलानि अर्क
 इव गुणैरिन्द्रियैर्गुणान् विषयानादत्ते पुनः पात्रे योगी विसृजति अत्रादाने
 विसर्गे च स योगी न युज्यते मया लब्धं दत्तं वेत्यभिमानं न करोति

नातिलेहप्रसंगाक्तो नश्येदीनः कपोतवत् ।

कश्चित्कपोतः कपोती क्रीडादौ चेतुर्वने ॥ १२ ॥

प्रेम्णाऽशंकं मिथो बद्धध्वक्ष्यंगौ पाति स श्रमात् ।

तर्पयन्ती सासूताभोस्तांस्तौ पुपुषतुर्मुदा ॥ १३ ॥

कदाचिल्लुब्धको नीडाद्बहिःस्थांस्ताञ्छिचाददे ।

क्रोशन्तीं पतितां दुखात्तां तं चापस्मृतिं तथा ॥ १४ ॥

द्वंद्वारामः प्रियाऽशांतो गृहासक्तो विवन्नरः ।

क्रांतापावृतमुक्तिद्वानृजन्मच्युत एव सः ॥ १५ ॥

॥ ११ ॥ अथ एवंयुक्तोप्यतिलेहप्रसंगौ करोति चेन्नश्यतीति कपोता-
च्छिक्षितमाह चतुर्भिः ना पुमान् अतिलेहोऽतिप्रीतिरतिप्रसंगो लालनाद्या-
सक्तिस्ताम्यामक्तो व्याप्तश्चेत्कपोतवन्नश्येत्तदेव विवृणोति कश्चित्कपोतस्तःस्त्री
कपोती च प्रेम्णा स्नेहेन मिथः परस्परं बद्धानि धीर्बुद्धिरक्षि दृष्टिश्चांगं
च याम्यां तौ निःशंकं वने क्रीडादौ मिथुनीभूय चेतुः ॥ १२ ॥ सहा-
सवीक्षितालापादिभिस्तर्पयन्तीं स कपोतीं कपोतः श्रमात्कष्टेनापि वाञ्छित-
दानेन पाति साऽभानिंडरूपानसूत ततः स्वभावकर्मादिशक्तिभिर्भिन्नांडेभ्यो
व्यक्ताकारान् तान्मुदा तौ पुपुषतुः तन्मुखेषु कवलदानेनाच्छादनादिना च
॥ १३ ॥ प्रौढान् तान् कदाचिन्नीडाद्बहिः स्थितान् लुब्धकः शिचा जालेन
जप्राह तेषामन्नार्थं वनांतरं गता तन्माता तदैवागत्य बद्धान् तान् ददर्श ततः
पुत्रशोकेन क्रोशन्तीं दुःखाज्जाले पतितां तां तथा च प्रकारवचने थाल्
तेनैव प्रकारेण तादृशं पतितं अपस्मृतिं स्मृतिवर्जितं कपोतं चाददे लुब्धक
इति पूर्वाभिमर्शः एवंविधान्गृहासक्तान्कालो भक्षतीत्युह्य ॥ १४ ॥ दृष्टान्त-
मभिनीय दार्ष्टान्तिके योजयति द्वंद्वसुखे आरामो यस्य प्रियविषयाशांतो
गृहे गुणबुद्ध्यासक्तो नरः विवल्कपोतपक्षिवत् क्रांतं यदपावरणं मुक्तिद्वार-
भूतं नृजन्म तस्मात्प्रच्युत एव स भवेत्ततो हानतरं लोकं गमिष्यतीति

क्वाप्यस्तपैन्द्रियसौख्यं तन्नैच्छेदाजगरोक्रियः ।

यदृच्छयाप्तं महांतं ग्रासं बाल्यं रसारसम् ॥ १६ ॥

भक्षेच्चेन्नाप्तोनशनो दैवभुक्सर्पवत्स्वपन् ।

विनिद्रोक्रियबल्यगधृग्गोमानपि नेहते ॥ १७ ॥

पूर्णो हीनोप्यजपरो न सर्पति न शुष्यति ।

ज्ञोब्बिववत्सिधुभिर्निम्नोनंतपारो दुरत्ययः ॥ १८ ॥

भाव ॥ १५ ॥ एव ज्ञात्वा प्रारब्धकर्मणोऽप्यभाक्त्रियात्तदर्थोऽयमेवृथा-
युर्व्ययो न कार्य इत्यजगराच्छिक्षितमाह द्वाभ्यां क्वापि स्वर्गे नरकेपि
ऐन्द्रियसौख्यमस्ति यथा दुःख अतोऽक्रिय उदासीनोजगरवृत्ति सन् त-
न्नैच्छेत् तर्हि देहनिर्वाह कथमित्यत आह दैवलब्ध महांत अल्प वा मिष्ट वा
विरस वा ग्रास भक्षेत् न प्राप्तश्चेदनशनोपि दैवभुग्दैवमेव प्रापकमिति धैर्य
वान्स्वपन्नपि स्वार्थदत्तदृष्ट्या विगतनिद्र अक्रियमुद्यमरहित तच्च तद्द्वलप्रदग
च तद्द्वारक ईदृशो गोमानिन्द्रियग्राहपि नेहते दर्शनादिव्यापारमपि निवार-
यति ॥ १७ ॥ ईदृशोपि दैवलब्धेन वा भोगेन युतो त्रियुतोपि वा हर्षशोक-
रहितो भवेदिति समुद्राच्छिक्षितमाह सार्धेन सिंधुभिर्नदीभिः सिंधु समुद्र
इव ज्ञ पूर्ण समृद्धकाम समुद्रपक्षे प्रावृषि सरिद्धि समृद्धोपि न सर्पति
हर्षाद्विक्षितो न भयति पक्षे बहिर्न प्रसरति हीन इष्टवियुक्तोपि
पक्षे ग्रीष्मे नदीप्रवाहरहितोपि न शुष्यति न शोकेन ततो भवति
पक्षे शुष्को न भयति अन्यच्च निम्नोन्तर्गभीर अनतपार भूमा आविर्भू-
तस्वरूपत्वात् कालतो देशतश्चापरिच्छेद्य पक्षे सर्वतो त्रिस्तीर्ण दुरत्ययो
नातिक्रमणीय तेजस्वित्वात् पक्षे भीमरूपत्वात् सदाऽक्षोम्योऽविकार्य
रागाद्यभावात् पक्षे मर्यादापालकत्वात् दुर्विगाह्य एवभूत इति परिकल्पित-
तुमशक्यो वहि प्रसन्नश्च स्तिमिताब्धिप्रनिश्चलसमुद्रवद्भवेत् ॥ १८ ॥

सदाऽक्षोभ्यो दुर्विगाद्यः प्रसन्नः स्तिमिताब्धिवत् ।
नावशोऽपौ विवन्नश्येत्तत्रीलीलारूपमोहतः ॥ १९ ॥

गृण्हीयात्सर्वतः सारं रमेन्नैकत्र चाल्पमुक् ।
संग्रहे नाशवीजेपि मधुकृद्मधुनिः सदा ॥ २० ॥

वध्येत नांगनास्पर्शाच्छुरैर्हन्येत वेभवत् ।
अन्योऽकात्संचितं लुब्धं भुक्तं नार्पितं धनं ॥ २१ ॥

‘कुंगमातंगपतंगभृंगमीना हताः पंचभिरेव पंच । एकः प्रमादी स कथं न हन्यते यः सेवते पंचभिरेव पंच’ इति गारूडोक्तेरेवं सन्नपि विषयासक्त-
क्षेत्रश्यतीति पंचम्यः शिक्षितमाह सार्धचतुर्भिः रमणीविलासलावण्यरूप-
मोहितोऽनैवावशो ना पुमान् अपौ पतंगवच्छलभवन्नश्येत् ॥ १९ ॥
मधुकरो द्विविधः मधु कृतति पुष्पादाच्छिद्य गृण्हातीति मधुकृत् भृंगः
मध्वाहारत्वेन स्वरूपेण च करोतीति मधुकृन्मधुमाक्षिका ताम्यां शिक्षित-
माह सर्वतोऽणुम्यो महद्भ्यश्च सारं गृण्हीयात् ‘बहुशास्त्रगुरुपासनेपि
सारादानं पट्टपदवत्’ इति सांख्यप्रवचनात् अल्पमुकसन्नैकत्र रमेत् च एवार्थः
यथा भृंगो विशिष्टरसलोभेनैकस्मिन्पत्रे वसन्नस्तमये मुकुलिते तस्मिन्बध्यते
एवं ज्ञोपि गुणलोभेनैकगृहमाश्रितस्तन्मोहेन बध्यते स मुनिः सदा
स्वात्मना सह नाशहेतौ मधुवत्संग्रहे न रमेत् यतः स्वेन सह संग्रह-
नाशः ॥ २० ॥ गजाच्छिक्षितमाह ना पुरुषः स्वस्यान्यस्य चांगना-
स्पर्शात्क्षेहेन पाशेन च बध्यते वायवा शूरैर्हन्येतोभयत्रापीभवत् । त्याग-
भोगहीनोर्यसंचयो घाताय भवति स्वोद्यमामावेपि भोगः संभवतीति च
मधुकृन्मधुहराम्यां शिक्षितमाह दुःखात्संचितं न भुक्तं स्वयं न दत्तमन्येभ्य
ईदृशं लब्धधनं संचितं मधुवत्सहसान्यो भुक्ते ॥ २१ ॥ दुःखान्नाहिणार्जित-

मुंक्तेऽकार्जितगृह्यन्नं प्राग्भिक्षुर्मधुहेव च ।

ना बध्येतैणवद्गीतान् नृत्याद्वाप्यव्यशृंगवत् ॥ २२ ॥

प्रमाथिजिह्वया नैति वडिशैर्मस्त्यवल्लयं ।

जप्याल्पशुज्या साऽसक्त्या जितं सर्वं जिते रसे ॥ २३ ॥

वेश्यैकार्थदकांताशाध्वस्तनिद्रा सुखावहं ।

चिंताहेतुं हि निर्वेदं गत्वात्मस्थं रतार्थदं ॥ २४ ॥

रामं हित्वा कुवृत्त्यान्यं भीशुद्धमोहदमध्ववम् ।

कांक्षे धिञ्चात्मनात्मानं रमे क्रीत्वामुनेति सा ॥ २५ ॥

मन्त्रमनुचमोपि मधुहेव भिक्षुः पूर्वं मुंक्ते । हरिणाच्छिक्षितमाह ना पुरुषः
 ग्राम्यगीतश्रवणात् न तु भगवद्रुणगीतश्रवणात् एणवन्मृगवद्वध्येत नृत्याव-
 वलोरुनाच्चापि मृगीमुतर्ष्यशृंगवद्वध्येत ॥ २२ ॥ मत्स्याच्छिक्षितमाह
 अतिक्रोभकया जिह्वया ना पुमान् वडिशैरामिपलितलोहकंटकैर्मस्त्य इव
 लयमेति अतोल्पमुज्या परिमितभोजनेन रसानासक्त्या च सा जिह्वा जेतुं
 शक्या क्षय्यजय्यौ शक्यार्थ इति निपातनात्साधुः रसासक्तिं परित्यज्यौष-
 धवद्भुंजीत । प्राणवृत्त्येति श्लोकार्थस्येदं प्रकारांतरं रसनादुर्जयत्वादुक्तं यतो
 रसे जिते सर्वं जितमेव ॥ २३ ॥ जितरसस्याप्याशा प्रतिबंधकर्त्री अतो
 वेश्यायाः शिक्षित नैराश्यमाह सार्धद्वयेन विदेहपुरस्थैका पिंगला नाम
 वेश्या बहुद्रव्यदातृकांताशया ध्वस्ता निद्रा यस्याः सा दैवयोगाद्द्रव्यचितैव
 हेतुर्यस्य तं सुखावहं निर्वेदमलंबुद्धिं गत्वा विवेकेनात्मानं धिक्कुर्वती आह
 आत्मस्थं अंतर्पामिणं रतं स्वानुभवेन परानंदं अर्थं मोक्षरूपं च ददातीति
 तं ॥ २४ ॥ ग्रंथिभेदसंशयच्छेदकर्मक्षयपूर्वकं स्वरूपे रमयतीति रामं
 प्रत्यगात्मानं हित्वा साकेतवार्तयान्यं छैणं अननुमताचरणाद्धीति
 विरहेण शोकं अतिस्नेहप्रसंगतश्च मोहं ददातीति तं अशुभं
 मर्त्यं तुच्छं जारं कांक्षेऽतएव मा मां धिक् इतः परमात्मना देहेनात्मानं
 श्रित्वाऽमुना स्वप्रकाशापरोक्षरूपेणात्मारामेणाहं रमे इति सा ॥ २५ ॥

मत्वा तथाभूत्ष्याशाऽकं नैराश्यं परमं सुखं ।

परिग्रहोकाय तज्ज्ञोऽस्वोप्यनंतसुखायते ॥ २६ ॥

सामिपं कुररं हंति शूरोतो व्यामिपः सुखी ।

मानावमानचितोनः स्वक्रीडः स्वरतिः सुखी ॥ २७ ॥

बालवद्वि जडोज्ञोर्भश्चात्मानंदो गुणातिगः ।

मननं कृत्वा तथाभूदाशां छित्वात्मारामाभूत् हि यस्मादाशाऽकं दुःखं
नैराश्यं परमं सुखं व्यवहारेपि सुखेन निद्रानंदप्रदत्वात् 'निराशः सुखी
पिंगलावत्' इति सांख्यप्रवचनात् । निराशस्यापि परिग्रहो दुःखायेति
कुरराच्छिक्षितमाहंकेन प्रियतमपरिग्रहोऽकाय दुःखाय भवति तं जानातीति
तज्ज्ञः आतोनुपसर्गो क इति कः तस्य ज्ञ इति पृथीसमासो वा इगुपधज्ञेति
कप्रत्ययः एवंविद्वानस्वोपि अकिंचनस्यक्तपरिग्रह इति यावत् न तु दग्धिः
धनंतसुखायते ॥ २६ ॥ तदाह शूरः सामिपं कुररं हंति अतः सामिपा-
दन्यो व्यामिपः आमिपरहितः स सुखी परिग्रहाभावात् ईदृशस्यापि माना-
पमानचिताराहित्येन परमसुखत्वं बालाच्छिक्षितमाहंकेन मानः सत्कारः
अवमानस्तिरस्कारो गृहपरिवाराशनादिचिंता तामिरूनः स्वेनात्मना
क्रीडा यस्य स्वस्मिन्नात्मनि रतिः प्रीतिर्यस्य स सुखी बालवदित्यग्रिमेण
संबंधः ॥ २७ ॥ हि यस्माज्जडोनुद्यमोऽज्ञो विमुग्ध एवंभूतोर्भो बाल
आत्मानंदश्चापरः प्रकृतिगुणानतिक्रम्येश्वरभावं गच्छतीति गुणातिगश्चात्मा-
नंद एतौ द्वौ चितया मुक्तत्वादात्मानंदौ परमानंदनिर्भरावित्यर्थः । एवंभूता-
वस्थालब्धयेभ्यः कर्तव्यः स तु बहूनां द्वयोर्वा मध्ये न सिध्यति
'बहुभिर्योगे विरोधो रागादिभिः कुमारीशंखवत् द्वाभ्यामपि तथैव'
इति सूत्रान्यां कपिलमुनिना प्रतिपादितं कुमारीकंकणाच्छिक्षितमाह
काचिद्वि किल कुमारी बंधुषु कापि यातेषु स्ववरणाय गृहागतानामभ्यव-

भक्तैकैकं महारावात्रणंतौ द्वौ कुमार्यपि ॥ २८ ॥

पाण्योर्धृतैकैकशंखं रहःकृत्येलभत्सुखं ।

कलिर्भूमि द्वयोर्वार्ता द्वेकस्तच्छंखवचरेत् ॥ २९ ॥

एकचार्यप्रमत्तोल्पवाग्गुहास्थोगृहो मुनिः ।

एकोहिवद्गत्यलक्ष्यो गृहारंभोष्कृत्वात्मनः ॥ ३० ॥

विफलोकाय सर्पेन्यकृतधाम्न्येधते सुखं ।

हारार्थं रहसि शालीनवहनत् तदा तत्प्रकोष्ठस्थाः शंखत्रया महाशब्दं
चक्रुस्तदा सादरिताद्योतकं तज्जुगुप्सितं मत्वा व्रीडिता सती स्वप्रकोष्ठात्
क्रमेणैकैकं शंखान् शंखत्रयान् कंरुणानाति यावत् कथंभूतान् महारावान्
महाशब्दान् भक्त्वा करादपसार्थं पृथक्कृत्येति यावत् द्वौ द्वावरक्षत् रणंतौ
शब्दं कुर्वतौ शिजितौ तावपि भक्त्वेति पूर्वेण संबंधः एवं कुमारी ॥ २८ ॥
पाण्योः स्वरूपयोः सौभाग्यत्वादेकैकं शंखं धृत्वात्रयेषु शाल्यवहनरूपे
रहःकृत्ये सुखमलभत् शब्दाभावात् ततः किं शिक्षितमित्यत आह हि
मतः भूमिं वहत्वे कलिरेकत्र द्वयोर्योगेऽशनादिवार्ता तस्मात्तच्छंखवदे-
काकी तपश्चरेत् ॥ २९ ॥ ईदृशो निःसंगोपि निर्विघ्नार्थमनियतनिकेतो
भवेदिति सर्पाच्छिक्षितमाह एकाकी चरतीत्येकचारी सावधानमितवाक्
गुहावासी अतोऽगृहोऽनियतगेहः एकोऽसहायः गत्याचारेणालक्ष्यो मुनि-
रहिवत् अघुत्रदेहस्य गृहारंभो निष्कलो दुःखाय च भवति सर्पस्त्वन्यकृतगेहे
सुखं यथा तथा वर्धते 'अनारंभोपि परगृहे सुखी सर्पयत्' इति कापिल्य-
नुशासनात् ॥ ३० ॥ एकांतस्थोपि जितश्चासासनश्चेदप्रमत्ततयैकाम्यं
लभेतेति शरकाराच्छिक्षितमाह द्वाभ्यां वैराग्यपूर्वक्रमम्यासेन जितः श्वास
आसनं च येन तेन योगिना द्वैताऽस्फूर्तिलक्षणसमाधिसिद्धयर्थं दोष-
दृष्टिजिहासाभोग्याऽदीनतारूपैर्हेतुस्वरूपकार्यैः परिचितेनैहिकामुष्मिक-

जितश्चासासनेनेशे वैराग्याभ्यामन्नद्धहृत् ॥ ३१ ॥

संयुक्तं वासनां मुक्त्वा मत्त्वृत्त्यैत्यनिधनम् ।

निर्वाणं वेत्स्यतो नांतर्बहिःस्थं मुनिरात्मदृक् ॥ ३२ ॥

यथेप्सितात्मेपुकृन्नो वेदेनं यांतमग्रतः ।

विषयवैराग्येण विक्षेपाभावरूपेण लक्ष्ये प्रियमाणचित्तस्थिरीकरणे-
नाभ्यासेन च बद्धं वशीकृतं पंचमभूमिकाप्रातमिव तच्च तत् हृदय-करणं
च शरस्थानीय ॥ ३१ ॥ ईशे प्रत्यगभिनपरब्रह्मणि लक्ष्यस्थानीये संयुक्तं
सत् धनुःस्थानीयप्रणययोगेन सम्भक्तसारधानतया प्रयुक्तं अयमर्थः ऐकाग्र्यं
हि ध्यानस्य प्रधानसाधनं 'यत्रैकाग्रता तत्राविशेषात्' इति न्यायात्
तच्चासनसिद्ध्या सिद्ध्येत् 'आसीनः समग्रात्' इति न्यायात्पूर्वमेवासनजयो
विधेयः आसनजये श्वासजयः श्वासजये श्वासाधीन मनो निश्चलं भवति
तच्च वैराग्येणाविक्षिप्त्यमाण अभ्यासयोगेन च बद्ध लक्ष्ये स्थिरीकृतं
सुपुत्राग्निं सर्पया न लीयते लयविक्षेपात्मरूपमपि तन्मनः परमानन्द ईश्वरे
संयुक्तलब्धास्पदं सत् कर्मवासनां मुक्त्वा लयविक्षेपकारणाभूतनमोजोगुणो-
पमर्देन जातया सत्ववृत्त्योपशान्तात्मरूयानिधन गुणास्तत्कार्यं च तद्रहितं
निर्वाणमवृत्तिक ध्येयाकारेणावस्थान योगमुपैति 'योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः'
'तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽवस्थानम्' इति पातंजल्यत् । अन्यच्च 'मनसो वृत्तिशून्य-
स्य ब्रह्माकारतया स्थितिः । यासप्रज्ञातनामासौ समाधिरभिधीयत' इति ।
अतो द्वैतस्वरूपभावादंतर्बहिःस्थं किमपि न वेद न जानाति कुतः आत्मदृक्
॥ ३२ ॥ क इय यथेपुकृत् इप्सितात्मा तस्य ऋजूकरणे दत्तचित्तः
भेरीघोषेऽग्रतो यातमिन नृप न वेद वेत्ति विदो लटो वेनि णञादेशः
तद्बद्धयामित्यर्थः । 'इपुकारान्नैकाचित्तस्य समाधिद्वानिः' इति साङ्ख्यात्
अस्योपासकरूपात्र प्रत्यगभिनब्रह्मसाक्षात्कारसंभवे देहपानेषु विशेषः
स्मर्यते 'तदोकोऽप्रज्वलन तत्प्रकाशितद्वारो विद्यासामर्थ्यात्तच्छेषगत्यनु-
गु.च. . ६

प्रेम्णाप्यचलद्द्वयानाद्विष्णोः सारूप्यमेति ना ॥ ३३ ॥

प्राग्रूपमुत्सृजन्पेशस्कृद्द्वयानात्कीटवद्द्रुतं ।

यथोर्णनाभिस्ततोर्णाविहार्यतेत्ति तां तथा ॥ ३४ ॥

प्रावस्त्रमायासृष्टमेकः संहृत्याभूत्क्षयेद्वयः ।

शक्त्याखिलाश्रयः सर्वेद् कालेनात्मानुभावतः ॥ ३५ ॥

स्मृतियोगाच्च हार्दानुगृहीत शताधिकया' इति न्यायात् एव ध्यान-
निष्ठस्य प्रयगभिन्नपरब्रह्मसारूप्य न चित्रमिति कीटाच्छिक्षितमाह
प्रेम्णापि अपिशब्दात्क्षेहेन द्वेषेण भयेन वा विष्णोर्व्यापकस्य न परिच्छि-
न्नस्य अचलद्ददा यद्द्वयान त्रिजातीयप्रत्ययनिरासेन सजातीयप्रत्ययप्रवाही-
करणरूप निदिध्यासन तस्मान्निव्यातादात्म्याध्यासेन स्वीकृत प्राग्रूपम-
नुभवात्पूर्वं विद्यमान कर्तृत्वादिलक्षण मायामय रूपमुत्सृजन्ना पुरुष द्रुत
प्रतिबन्धाभावेस्मिन्नेव जन्मनि प्रतिबन्धे च सति जन्मातरे वा विष्णोः
सारूप्यमेति ॥ ३३ ॥ मुक्तो भवति एतच्च व्यासेन सूत्रित 'ऐहिकमप्य-
प्रस्तुतप्रतिबन्धे तद्दर्शनात्' प्रस्तुतप्रतिबन्धाभावे यस्मिन्नेव जन्मन्युपदेशो
भ्यासश्च तस्मिन्नेव जन्मनि ज्ञाना मोक्षोन्यथा जन्मातरे कुत 'गर्भे एवैतच्छ-
यानो धामदेव एवमुवाच' इति धामदेवे तद्दर्शनादिति सूत्रार्थे अत्र निदर्शन
पेशस्कृद्द्वयानात् कीटवत् भयेन भ्रमरविशेषस्य पेशस्कृतो ध्यानेनैव
सारूप्य गत कुब्जा नीडे प्रवेशितकीट इति चित्रम् जीवस्य तु 'ब्रह्मैव
सन्ब्रह्माप्येति' इति श्रुते ब्रह्मरूपप्राप्तिर्न चित्रा । ईशस्यैकत्वज्ञाने ऊर्णनाभे
शिखितमाह सामग्रीनिरपेक्ष ऊर्णनाभिर्नाभिरुद्धताया मुखेन सतताया
प्रसारिताया विहरतीति तथा विहाराते तामूर्णामिति यथा तथा ॥ ३४ ॥
प्राक् सृष्टयादौ एक कारकनिरपेक्ष ईश ईक्षणवशाद्गुपादानकारणभूतया
मायया सृष्ट जगत्क्षये स्वात्मनि कालशक्त्योपसंहृत्याद्वयोभूत् अधिष्ठानत्वे
नाखिलाधार सर्वेश्वर कालेनात्मानुभावत ॥ ३५ ॥ गुणसाम्य इता गता-

साम्येतसत्त्वादिशक्तिः प्रधानपुरुषेडजः ।

व्युपाधिः परमानंदो मोक्षाख्यः सपरावरः ॥ ३६ ॥

गुणात्मिकां स्वमायां स क्षोभयन्स्वानुभावतः ।

तया सृजति सूत्रं सा त्रिगुणा शक्तिरासृजत् ॥ ३७ ॥

विश्वं यस्मिन्प्रोतमेतद्येन संसरते पुमान् ।

देहात्स्तो योववैराग्ये पारक्यात्सोद्भवक्षयात् ॥ ३८ ॥

आत्मेष्टमृत्सृष्टबीजः प्रियेच्छुर्नश्यति द्रुवत् ।

सत्त्वादिशक्तयो यस्मात् प्रधानं प्रकृतिः पुरुषः जीवः तयोरीदृ ईशोत एवाजः
व्युपाधिर्निरुपाधिकोत एव परमानंदः मोक्षाख्यः कोसौ ब्रह्मा न स-
परावरः परे ब्रह्मादयोवरे च जीवास्तैः सहितः सपरावरः स्वात्मन्युप-
संहृताखिलत्वात्परमेश्वरो मोक्षाख्य आस्ते ॥ ३६ ॥ स पुनः स्वानुभावतः
गुणात्मिकां स्वमायां क्षोभयन् तथा मायया जीवसंसारहेतुभूतं सूत्रं क्रियाशक्ति-
प्रधानं महत्त्वं सृजति यत्सूत्रं सा त्रिगुणा शक्तिरहंकारद्वारेण विश्वमसृजत्
॥ ३७ ॥ यस्मिन्सूत्रे कारणभूते समष्टिरूपे एतद्विश्वं प्रोतं ग्रथितं 'वायुर्वै
गौतम तत्सूत्रं वायुना गौतम सूत्रेण चाय लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च
भूतानि संदृब्धानि' इति श्रुतेः येन वाय्वात्मप्राणरूपेण पुमान्जीवः संसरते ।
देहोपि गुरुत्वाद्देहात्सोद्भवक्षयो मरणं च ताम्यां सहितात् न हि माता-
पितृमलद्वयरूपनश्वरदेहस्य निंतरधारणादन्यदधिकं जुगुप्सितं वैराग्य-
कारणमुदाहर्तुं शक्यते अत एव विष्णुपुराणे पठ्यते 'स्वदेहाशुचिगंधेन
न विरज्येत यः पुमान् ॥ विरागकारणं तस्य किमन्यद्दुपदिश्यत' इति
॥ ३८ ॥ आत्मानं इष्टान् स्त्रीपुत्रादींश्च विभर्ति पुष्पातीति तथोक्तः सृष्टं
देहांतरबीजं कर्म येन स प्रियेच्छुः सुखाभिलाषी दुःखदृक् इव नश्यति

गावः स्वार्थे सपत्नीवत्तं लुनन्ति हि दुर्लभम् ॥ ३९ ॥

मत्वा नृजन्मात्तवित्क्ष्मां चरे मुक्तो नहंकृतिः ।

तच्छ्रुत्वा समचित्तो भून्मुक्तसंगो यदुर्द्रुतम् ॥ ४० ॥

कष्टसंसारदिहेतुप्राणार्थेहापनुत्तये ।

प्रियते वृक्षो हि वृक्षांतरबीजं सृष्ट्वा शुष्यति किंच गाव इन्द्रियाणि स्ववि-
प्यार्थे तं लुनन्ति त्रोटयन्ति बह्व्यः सपत्न्यः पुरुषमिव तथापि हि
यस्मादीदृशमपि नृजन्म ज्ञानप्रदत्वाद्दुत्तमं मत्वोक्तप्रकारेणैभ्यो गुरुभ्य
आत्तविल्लब्धज्ञानोत्पन्नं मुक्तसंगो नहंकृतिश्च क्ष्मां प्राणभोगाय चर इति
लोकोक्त्या आदेशः 'तस्य तावदेव चिरं यावन्न विमोक्ष्येथ संपत्स्य' इति
श्रुतेः । ज्ञानेनाज्ञाने तत्कार्ये च विनष्टे यावत्प्राणं देहस्तिष्ठति उक्तं च
सूत्रकारेण 'भोगेन चित्तरे क्षपयित्वा संपद्यत' इति । यदुस्तच्छ्रुत्वा मुक्तसंगः
सन् द्रुतं समचित्तो भूत् अधिकार्युपदेष्टृप्रभावात् शत्रुमित्रोदासीनस्वपरभाव-
रहितो भूत् यज्ञा समे सर्वसमे श्रीदत्तेऽयं तारकः श्रीगुरुदत्त इति चित्तं
यद्वा सममत्रिक्रियं उक्तं याज्ञवल्क्येन 'यः कंटकैर्वितुदति चंदनैर्यश्च लिपति ।
अकुद्रो परितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च' इति । अयं गुरोः प्रभावः श्रुतिश्च
'आश्वर्यो वक्ता कुशलोस्य लब्धाश्वर्यो ज्ञाता कुशलानुशिष्टः । न नरेणावरेण
प्रोक्त एष सुविज्ञेयो बहुधा चिंत्यमानः । अनन्यप्रोक्ते गतिरत्र नास्त्यणीया-
न्हातर्क्यमगुप्रमाणात्' इति एवमेतेन्वयव्यतिरेकाभ्यामात्मन्यसंभावनादिमात्र-
निवर्तका बुद्ध्युपाश्रिता गुरवो नैते परमार्थोपदेशका इति ज्ञेयं 'तं त्वापनि-
पदं पुरुषं पृच्छामि' इति श्रुतेः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अथ संक्षेपतः प्रन्हादा-
नुप्रहो वक्ष्यते चतुर्भिः अलब्धात्मज्ञानो भागवतः प्रन्हादः पर्यटन् कदाः
चिद्देवयोगेन वैराग्यसंतोषयुक्तं प्राणार्थचित्तारहितमकुतोभयं कत्रिमवधूतं
दृष्ट्वा तमभिवाद्य सर्वसंसारधर्मनिर्मुक्तत्वमकुतोभयत्वं प्राणार्थचित्ताराहित्यं

वैराग्यतोपदमधु कृन्महाहिसुशिक्षितम् ॥ ४१ ॥

प्रन्हादायाप्यात्मतत्त्वं ग्राहेदं भगवान् परं ।

स्वरूपं सुखमीहोपरतिस्तनुरशाश्वतान् ॥ ४२ ॥

दृष्ट्वा भोगान् संविशन्सन् स्वपेन्नेतः परं हितं ।

हुनेद्विकल्पं चित्तौ तां मनस्यर्थभ्रमे तु तत् ॥ ४३ ॥

च तत्र कथमिति पृच्छति स्म त चाधिकारिण ज्ञात्वा परमकारुणिकं
सर्वज्ञो भगवान् श्रीदत्त प्राह किमाह तदुच्यते कष्टरूपो य ससारस्त
स्यादिहेतोर्निदानभूताया प्राणस्यार्थस्य चेहाया अपनुत्त्यै नाशाय वैराग्यदं
महाहेरजगरच्छिक्षित सतोपद मधुकृत शिक्षित ॥ ४१ ॥ परमात्म
तत्त्वमिदं प्रन्हादायापि प्राह स्वस्यात्मनो रूपं सुखं न दुःखमनिद्याप्रतीत
तस्यागतुकृत्वाद्ब्यान्वयभावात् अत्रापि प्रयोगं दुःखमात्मनो रूपं न
भयति यत्र यत्रात्मा तत्र तत्र दुःखमिति साहचर्यनियमाभावात् स
माधिनिद्रादौ साक्षित्वेनात्मनि निद्यमानेपि दुःखानुपलब्धेस्तत्तज्जलौघ्यव
त्प्रतीतिमात्रमेव तर्हि तत्सुखं रूपमिति किं न प्रकाशते तत्राह ईहा सर्व
क्रियेच्छा तस्या उपरतिर्निवृत्तिं तनोतीति तनुः सर्वक्रियेहानिवृत्ता स्वत
एव प्रकाशते इति भावः अतोऽशाश्वतान् शाश्वतसिद्धं शाश्वत आत्मा
'अजो नित्यं शाश्वत' इति श्रुतेः । शैषिकोऽप्रत्ययः कालावृत्तिरिति ठगापत्रादेपि
येषां च मिथोऽशाश्वतिक इति सूत्रकारप्रयोगशाल्साधुः तदन्वये अनात्म-
भूता आद्यतवतस्तेऽशाश्वता ॥ ४२ ॥ तां पारतत्र्यादिदोषदुष्टान्सातिशयान्
भोगान्तत्त्वतो दृष्ट्वा दययोगेनोपलब्धाः सन्निशन्सन्भुजानोपि स्वपेन्निहृद्यमो
भवेदिति भावः इतः परं महद्वित परमानन्दकारणं न एवमभूतस्य स्वरूपानन्द-
प्राप्त्युपायमाह विकल्पं चित्तौ भेदग्राहकमनोवृत्तौ हुनेत् तां चित्तिमर्थ-
रूपो भ्रमो यस्य तस्मिन् मनसि हुनेत् ॥ ४३ ॥ तनुं मनो वैकारिके-

वैकारिके तं मायायां तां स्वस्मिन्विरमेत्ततः ।

इत्युक्त्वा विरामाज' प्रन्हादोऽप्यभवत्तथा ॥ ४४ ॥

देवोऽर्जुनायापि योगं प्राहाष्टांगं निवृत्तये ।

हकारे हुनेत् तमहकार महत्त्वसहित मायाया प्रकृता ता च स्वस्मिन्सर्व
कारणकारणे सर्वत्रिलापानधिभूते हुनेद्विलापयेत् तताऽशेषत्रिलापानतर ल्य
विक्षेपाद्यभावात्स्वल्प एव पिरत शातो भवेत् श्रुतिश्च काठके 'यच्छेद्वा
हृमनसी प्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञान आत्मनि । ज्ञानमात्मनि महति नियच्छेत्तद्यच्छे
च्छान्त आमनि' वाच मनसि नियच्छेत् लिंगव्यत्ययो दर्घ्यं च छांदस
अत्र सर्वेन्द्रियतदर्थप्रहणोपलक्षणे ऋक्शब्द 'इन्द्रियेभ्य परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च
पर मन' इति श्रुतेरुपक्रमात् अन्यत्स्पष्ट अत्र तु विकल्पचित्तिशब्दाभ्या
इन्द्रियतदर्थप्रहण उत्तरोत्तरमांतरत्प्रसूक्ष्मत्वव्यापकत्वप्रत्यक्त्वानामिन्द्रियादि
पुरपातानामेकेकेषा ज्ञात्या विकल्पाद्युपसहारक्रमेण स्वशब्दबोधितपुरुषा
धिगम कर्तव्य इति भाव निषेधाप्रधित्वात् 'पुरपान्न परं किंचित्सा काष्ठा
सा परा गति' इति श्रुते इति पूर्वोक्तत्रिलापनमतद्व्यावृत्तिरूपमुक्त्वाज
श्रीदत्तो विराम प्रवचनादिति शेष व्याङ्परिभ्यो रम इति परस्मैपद
प्रन्हादोपि तच्छ्रुत्या मया ध्यात्वा च तथा तेन प्रकारेणैव विरामेदमेव
स्वानुभवस्योत्तर 'अवचनेनैव प्रोवाच स ह तूष्णीं बभूव' इत्यादिश्रुते-
र्ज्ञातृत्वस्य दृष्टत्वाच्च उक्तं च तलवकारे 'अयदेव तद्विदितादयो अविदिता
दधि' 'अविज्ञात विजानतां विज्ञातमविजानतां' 'प्रतिबोधविदित मतममृत
त्य हि विदते' इत्यादि विजानतां विशेषेण जानीम इति वदतामविज्ञातमज्ञात
प्रायमविषयत्वादिति भाव ॥४४॥ अथ कर्तव्यार्थानुग्रह चाह देव इत्यादि
यान्दध्याशसमाप्ति देवो द्योतनात्मक स्वयप्रकाश श्रीदत्त 'यस्य भासा
सर्वमिद विभानि' इति श्रुते 'यदादित्यगतं तेज' इति स्मृतेश्च । अर्जुना
यापि ससारनिवृत्तयेऽष्टांग योग प्राह तत्राहिंसासत्यास्तेष्वब्रह्मचर्यापरिग्रहा

सद्वाच्याविद्याशयलप्रक्षानोव्यक्तकं महत् ॥ ४५ ॥

ततस्ततोऽहकारोस्मात्पंचतन्मात्रसाधतः ।

इति पंच यमा तप सतोपशौचस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि पंच नियमा इति शेष दश दशोत्यन्ये ते च 'अहिंसासत्यमस्तेय ब्रह्मचर्यं दयार्जय । क्षमा धृतिर्मिताहार शौचं चैते यमा दश । तप सतोप आस्तिक्य सिद्धांतश्रवण तथा । नियमा पूजनं दानं ऋषीर्भक्तिश्च जपो व्रतम्' इति । एषा लक्षणानि सूतसहितायां योगशास्त्रे चोक्तानि विस्तरमिष्या नेहोच्यते । यमनियमासन-प्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टांगानि कैश्चित्तमाना नियमाना च स्वभागतो विधानादासनादि षडंगो योग उक्त कैश्चित्समाधिं फल मत्वा समांगो योग उक्त भगवास्तिह सप्रिकृतपनिर्भिकृतपभेदेन समाधिं द्विविध मत्वागेष्वेक समादायाष्टांग योगमाह निवृत्तये इत्यनेनाध्यारोपस्थापनादेन निवृत्तये इति ज्ञान्यते कोसात्रयारोप इत्यत आह सदिति 'सदेव सोम्ये दमप्र आसीत्' इति श्रुते अस्तीति सत् आत्मा श्रुतेरात्मशब्दसच्छब्दौ पर्यायेण मतौ अतएव सदेव सोम्य इत्यत्र स्थाने बद्ध्वा 'आत्मा वा इदमेक एवाप्र आसीन्नान्यत्किंचन मिषत्' इति पठति । त्रिभिधपरिच्छेदशून्य आत्मा सच्छब्दत्राय अततीत्यात्मा तदेव ब्रह्म बृह बृहि बृह्नाति धातोरर्थानुगमान्निवृत्तयशुद्धादिलक्षण निरतिशयरूप पूर्वसृष्टाननुष्ठितानि सर्वप्राणिकर्माणि पूर्वमपकृतानि प्रलयकाले मायाविशिष्टे ब्रह्मणि स्थित्वा शनै पच्यते तान्यविद्याशब्देनोच्यते तद्वशादविद्याशबलमुच्यते पक्वकर्मभोगदानायाह स्वदेवामीतीच्छा जायते स काम । 'कामस्तदप्रे समर्तताधि मनसो रेत प्रथम यदासीत्' इति श्रुते अत एवभूतादभिन्न निमित्तोपादानादव्यक्त माया तस्या महत्तत्त्वं ॥४५॥ तस्मादहकारस्तस्मात्पंचतन्मात्रसहित च तत्त्वादि चाकाशादिभूतपचक जायते ननु 'आत्मन आकाश समुत्' इत्यात्मत एवाकाशोद्भव श्रूयते इति चेन्निकर्तुं प्रकृति

जगत्सकार्यविकृतभूतान्युर्वात्मवर्षम् तत् ॥ ४६ ॥

जागृतिर्गोभिरर्थाप्तिर्विश्वस्तदभिमानवान् ।

सकार्यशुद्धभूतानि लैगात्मात्मा स भौतिकः ॥ ४७ ॥

हिरण्यगर्भः स्वप्नः स्यात्करणोपरमेथ्युक् ।

प्राक्संस्कारोत्थानुभूतिस्तैजसोत्राभिमानवान् ॥ ४८ ॥

रिति पाणिनीयादाफाशो जनिकर्ता तस्य प्रकृतिरूपादान ब्रह्मेति बाधयितु
पचमी प्रयुक्ता । यद्यपि मायाया प्रकृतिर 'माया तु प्रकृतिं विद्यात्' इति
श्रुते तथापि मायाया ब्रह्मशक्तिरूपेण स्वातंत्र्याभावात् 'न तस्य कार्यं करण
च विद्यते' इति श्रुत्या शक्तिरूपमपि तत्राग्नात् अतोव्यक्तशब्दवाच्या
मायागीकृतेत्यत्रोपरोध महदहकारयोरव्यक्तैतभूतयोरप्यत्र स्पष्टत्वार्थं तो
स्पष्टमुक्तौ अतो न कोपि विरोध । आरम्भपरिणामनादतत्प्रत्यारयानभूतसृष्टि
विप्रेक्षादयो विस्तरभिया नेहोक्ता । एतत्सर्वं शारीरकमीमासाया
द्वितीयाध्याये द्रष्टव्य । अत्यकार्यपर्यतमात्मन सर्वोपादानत्रादव्यक्तादि
भावापन्नादात्मन इयूह्य । आकाशादिष्वेकोत्तरशब्दादिगुणवृद्धि । अत
खादेर्जगज्जात । कार्यसहितानि विकृतानि पचीकृतानि भूतानि
उरु स्थूल आत्मनो वर्णं देह तच्छब्देन विराट्त्राय्य 'सर्व विराडुच्यते'
इति वचनात् ॥ ४६ ॥ गोभिरिन्द्रयैरर्थप्राप्तिर्जागृति तयो स्थूलदेहजागृत्योर-
भिमानो जीरो विश्वनामक कार्यसहितानि शुद्धभूतान्यपचीकृतानि
लैगाव्यश्वासो आत्मन आत्मा देहश्च सूक्ष्मापरपर्याय स स्थूलपद्मैतिक
॥ ४७ ॥ तन्माभेदप्रातेपादनाय हिरण्यगर्भ इत्युक्त समष्टिलिगात्मको
हिरण्यगर्भ करणानामुपरमेऽर्थयुग्मियसहिता प्राक्संस्कारोत्थानुभूति
जागृत्सहात्तयनिययानुभव स्वप्न उच्यते अत्र लिगदेहस्वप्नयोस्तैजसाख्यो
विश्व एवाभिमानि तेनोच्यते 'अत्राय पुरुष स्वयज्योतिर्भवति' इति श्रुते
॥ ४८ ॥ द्वयो स्थूलगूक्ष्मयाहेतुभूता आत्मापित् आत्माज्ञान साभासा

द्विहेत्वात्मापि त्माभासाव्याकृतं ज्ञानसंहतिः ।

धीहेत्वात्मस्थितिः सुप्तिर्मान्नी प्राज्ञोऽत्र तत्परम् ॥४९॥

शुद्धादिलक्ष्म चिन्मात्रं ब्रह्म वाक्येन लक्ष्यते ।

आभाससहित आभासो जीवस्तत्सहिताव्याकृतशब्देनोच्यते अस्पष्टदशा-
पन्नत्वमव्याकृतत्व 'तद्धेद तर्ह्यव्याकृतमासीत्' इति श्रुतिश्च जगत उत्पत्ते.
प्राक् अव्याकृतत्व दर्शयति सत्याधिष्ठाने ब्रह्मण्यव्याकृतपचमहाभूतादिक
जगदारोपित तच्च तत्त्वज्ञानेन लीयमानत्वान्न सत् दृश्याकारेण परिणतत्वा
त्तासत् 'परस्परविरोधे हि न प्रकारांतरस्थिति' इति न्यायान्नापि सदसत्
आत्मस्वरूपान्न भिन्न द्वैतापत्ते नाभिन्नमात्मनो जडत्वापत्ते परस्पर-
विरोधान्नापि भिन्नाभिन्न । न कुतश्चिन्निरयय जगदाकारेण परिणतत्वात् ।
न सायय निरययवस्याकाशादेरपि निदानत्वात् । तस्मादनिर्चर्नाय ।
तदपि ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानापनोद्य । ज्ञानसंहति सर्वप्रकारकज्ञानोपसहार धियो
बुद्धेहेत्वात्मस्थिति कारणात्मनाप्रस्थान सुषुप्तिर्निद्रा अनयो कारणदेहसु
प्योर्मान्नी प्राज्ञस्तैजस एव प्राज्ञत्वेन परिणमते अनुक्तोप्यनयोरभेदो वाच्य
'जगत्कारणरूपेण प्राज्ञात्मान विचितयेत्' इति वार्तिकोक्ते तत्पर ब्रह्मो
व्यभिमेणान्वति ॥४९॥ अत्र बुद्धे कारणात्मनाप्रस्थानाद्व्यभवाय अन्वय
व्यतिरेकाभ्या वृत्तयो बुद्धिनिष्ठा अपि तत्साक्षिण्युपचर्यते यदुक्त 'बुद्धे
प्रत्ययकारित्य तत्साक्षिण्युपचर्यते । आत्मचैतन्यसदीता वृत्ति धी कुरुते
यत् । चैतन्यालिङ्गिता सर्वास्ततायोत्रिस्फुल्लिगत् । धोवृत्तयो हि जायते न
क्वचिच्चिद्विर्जिता' इति । ईदृशी बुद्धिर्ब्रह्मविजे ऋट इव कारणरूपेणात्राय
स्थिता भवति अत तेभ्यो जाप्रत्स्वप्नसुषुप्तेभ्य पर शुद्धादिलक्षण चिन्मात्र
ब्रह्म तत्रमसीति वाक्येन लक्ष्यते यदि लक्ष्यते तर्हि चिन्मात्र सरूपि त्रयस
रूपि या चतुष्पाद्ब्रह्मास्थूलमनष्वित्यादिप्रतिपादनादिति चेत् 'न स्थानतोपि
इत्यस्योपसर्गात् सर्वत्र हि' इति न्यायात्सर्वरूपत्वारूपत्वयोर्विबुद्धत्वान्नीरूपमेव

यमादिवान्पीठवित्सद्गुरुक्त्यापूर्य चेडया ॥ ५० ॥

प्राणं कुंभितमन्यातो रेचयेदन्यमन्यथा ।

जिते प्राणेर्यतो गाश्च मनसोपाहरेन्मनः ॥ ५१ ॥

धारयेदात्मन्यचलं विक्षिप्तं शश्वदात्मनि ।

स्थिरीकुर्वन्क्षुतं ध्यायेच्छ्रुतियुक्त्या निरासतः ॥ ५२ ॥

तत्त्वतो ब्रह्मरूपं तूपासनार्थमनूयते न तात्पर्येण । ननु गुणक्रियाजात्यादिरहितं शुद्धबुद्धादिलक्षणं ब्रह्म कथं लक्ष्यत इति चेत्कल्पितत्वेनेति ज्ञेयं तथाहि 'विकल्पतदभावाभ्यामसंस्पृष्टात्मवस्तुनि । विकल्पितावलक्ष्यत्वसम्बन्धाद्यास्तु कल्पिता' इति विद्यारण्यैर्विस्पष्टमुक्तत्वात् । अथो योग उच्यते यमादियुक्तः पीठविज्जितासनः गुरुक्त्या गुरुवचनेन न तु स्वबुद्धयन्यूहेन 'नैषा तर्केण मतिरापनेया' इति श्रुतेः इडया वामांगोपलक्षितया नाडया ॥ ५० ॥ बहिःस्थं प्राणं वायुं शक्त्या आचूर्य पूरकं कृत्वा जालन्धरबन्धपूर्वकं पूरककालाच्चतुर्गुणकालावधि उदरे कुंभितं जपसहितं केवलं वाऽन्यातः पिंगलया इतराम्योपि दृश्यन्त इति सार्वविभक्तिकस्तसिः शनैः कुम्भार्धकालेन रेचयेत् । उड्डियाणबन्धपूर्वकं शनैस्त्वजेन तु वेगतः हठात्कृते रेचके बलहानिप्रसंगात् । अन्यं प्राणायाममन्यथा पिंगलया गृहीत्वेडया त्यजेदिति पुनः पुनर्व्युत्क्रमः । एवं त्रिपदणं दश दश कुम्भकाभ्यासेन त्रिमासोर्ध्वं प्राणजयः । एवं जिते प्राणे र्यतो विपयेभ्यो गा इन्द्रियाणि मनसोपाहरेदेष प्रत्याहारः ॥ ५१ ॥ मनोप्यात्मनि चंचलं यथा न भवति तथा देशसम्बन्धेन धारयेत् 'देशबन्धाश्चित्तस्य धारणा' इति पातंजलात् इयं धारणा यदि दैवाद्विक्षिप्तं मनो विपयांतरगतं चेच्छश्वत्पुनःपुनरभ्यासेन स्थिरीकुर्वन्क्षुतं ध्यायेदिति सम्बन्धः ॥ ५२ ॥ श्रुत्यनुकूलया युक्त्या विजातिप्रत्ययस्य द्वैतसंस्कार-

विजातिप्रत्ययस्यान्यप्रवाहीकरणं भजेत् ।

विशेषस्य निरासतो निरासपूर्वक अन्यस्य गुरुमुखाद्भूतस्यापनिषदाद्वैत-
 प्रत्यगभिन्नपब्रह्मप्रत्ययस्य जातप्रेकावचन प्रवाहीकरणं भजेत्तथा भाषयेत्
 गुरुक्त गुरुणा वेदान्तवाक्येन प्रतिपादित इदं ब्रह्मरूप वेदान्तैरवगन्तव्य
 ब्रह्मपरा वेदान्ता कुत 'तत्तु समन्वयात्' इति न्यायात् । भिन्नप्रकरणप-
 ठितानान्तेषा कर्मादिप्रतिपादकतया कर्मशेषत्वासम्भवात् । एष वेदान्ताधारेण
 गुरुक्त तात्पर्यनिश्चयहेतुलिङ्गपदकेन परब्रह्मत्वसम्भवाच्च पदलिङ्गैर्भित्तं
 विज्ञात लिङ्गपदरूपाचार्यैर्निर्दिष्टं 'उपक्रमोपसहाराभ्यासोपूर्वता फल ।
 अर्थवादोपपत्तो च लिङ्ग तात्पर्यनिर्णय' इति सदेव सोम्येत्युपक्रम्य स आत्मा
 तत्त्वमसीत्युपसहारस्तयोर्ब्रह्मप्रियत्वेनैकरूप्य लिङ्ग १ असङ्घत्त्वमसीत्य-
 भ्यास २ मानान्तरानुगम्यत्वमपूर्वत्वं ३ एकविज्ञानेन सर्वविज्ञान फल
 ४ सृष्टिस्थितिप्रलयप्रवेशनियमनानि पचार्थमादा ५ मृदादिदृष्टान्त
 उपपत्तिश्चेति ६ एतैर्ब्रह्मपरत्वं । एषमेव पुराणेषु 'तत्रतान्मुनिश्रेष्ठा श्रवण
 नाम केवल । उपक्रमादिर्भिल्लगै शक्तितात्पर्यनिर्णय । सर्ववेदान्तवाक्या-
 नामाचार्यमुखत प्रियात् । वाक्यानुप्राहकन्यायशीलन मनन भजेत् । निदि-
 ध्यासनमैकाम्य श्रवणे मननेपि च । उत्पत्तावतरग हि ज्ञानस्य श्रवण बुधा ।
 तटस्थमन्यव्यावृत्त्या मनन चिन्तन तथा । कर्तव्यतर्कमोडिस्था शान्ति
 दान्त्यादयस्तथा' इति । एतानि श्रवणमनननिदिध्यासनानि कहोळब्राह्मणे
 पाण्डित्यवात्यमौनशब्दैर्व्यग्रहृत्य विहितानि बाल्यशब्देन बाल्यय कामचारौ
 मननस्यात्यतमनुपयुक्तौ प्रत्युत विरोधिनौ 'वनात्रिचूर्नन्त्रवात्' इति न्यायात्
 रागद्वेषमानादमादिप्रस्तत्वेन बहिःप्रवृत्ति परित्यज्य मनुमशक्यत्वाद्वा
 शुद्धिरेव बाल्य 'ब्राह्मण पाण्डित्य निर्दिष्ट बाल्येन तिष्ठामेद् बाल्य च पाण्डित्य च
 निर्विद्याधमुनिरमौनं च मौनं च निर्विद्याध ब्राह्मण' इति कहोळश्रुते । निर्विद्य
 नि शेष सपाद्य पूर्वोक्तस्य पाण्डित्यस्य पुनर्मुनिशब्देन निराक्षितस्तत 'सह-

गुरुक्त पङ्क्तिगवित्तं तं भागत्यागलक्षितं ॥ ५३ ॥

तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थं सोहमात्मेत्यभेदतः ।

कार्यतरत्रिधि पक्षेण तृतीय तद्वतो त्रिध्यादित्रत्'इति न्यायात् तिष्टासेदिति पदानुवृत्त्या त्रिधिलभ्यते अस्ति च ज्ञाननरतर्येण प्रयोजन प्रपञ्चभेदवासना-
चासितस्य तन्निवृत्त्यर्थत्वात्तस्मान्निदिध्यासनात्मक मानं त्रिधेय ध्यानस्या
वृत्तिगुणकत्वाद्ब्रह्मसाक्षात्कारस्य दृष्टफलस्य सभवात्प्रवातत्फलसिद्धिपर्यन्त
श्रवणाद्यावृत्ति कार्या 'आवृत्तिरसकृदुपदेशात्' इति न्यायात् भागत्यागलक्षित
॥५३॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थं सोहमस्मीत्यभेदतो ध्यायेत् । शब्दे मुख्या
गाणी लक्षणेति त्रिधा वृत्ति अत्रानिर्वाच्ये निर्गुणे आययोरसभवाद्ब्रह्मलक्षणा
ग्राह्यात् वाक्ये पदयो सामानाधिकरण्या प्रतीयते एकाधारत्वात् पदार्थयोरपि
विशेषणप्रिशेष्यभासबन्धश्च । 'मानातरत्रिधे तु मुख्यार्थस्य परिग्रहे ।
मुख्यार्थेनाग्निनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते' इति पूर्वाचार्यैरुक्तत्वात्तत्त्वपदयो
पदार्थयोर्या लक्ष्यलक्षणसन्ध लक्षणा च त्रिधा जहत्यजहती भागलक्षणा
चेति अत्र जहत्स्वार्थलक्षणया गगाया घोष इतिप्रत्सर्वथा स्वार्थत्यागे उभ
योर्लक्ष्यैक्यात्स्वार्थहानि अजहत्स्वार्थलक्षणया वाक्येभ्यो दधि रक्ष्यतामिति-
वत्स्वार्था स्वार्थत्यागे उभयत्राच्यप्रिरोधादक्यासभवा अतो भागलक्षणाम्बु
पगतव्या उक्त पूर्वाचार्यै 'तत्त्वमस्यादिवाक्येषु लक्षणा भागलक्षणा । सोय
मित्यादिवाक्यस्य पदयोरिव नापरा' इति अत्र माया मायाप्रतिविम्ब ईश्वरो
मायाधिष्ठानब्रह्म च तत्पदवाच्यार्थं सयज्ञानादिलक्ष्यार्थं अत्रिद्याऽत्रिद्या
प्रतिविम्बो जीवोऽत्रिद्याधिष्ठानकृत्स्थचैतन्य च त्वपदवाच्यार्थं साक्षिभूत
चैतन्य लक्ष्यार्थं पदयोर्याच्यार्थप्रिरोधेपि लक्षणया लक्ष्यैक्य निर्वाध वस्तुतो
ब्रह्मरूपस्य सतो जीवस्यात करणोपाधिकृतो दु खित्वादिससारधर्मात्तएव
चास्तत्रिरोधाभावात्सोहमात्मेत्यभेदत इत्युक्त 'आत्मेति तूपगच्छति ग्राह
यति च'इति न्यायात् एव मनननिदिध्यासनाभ्यामात्मसाक्षात्कार 'यन्मनसा

नादेयं नश्वरं चित्तं लये संबोधयेत्पुनः ॥ ५४ ॥

न मनुत' इति श्रुत्या फलव्यातिर्निषिद्धा 'मनसैवानुदृष्टव्यम्' इति वृत्तिव्याति-
रपेक्षिता यदुक्त 'ब्रह्मण्यज्ञाननाशाय वृत्तिव्यातिरपेक्षते । स्वयं स्फुरणरूप-
त्वादाभासो नोपयुज्यते' इति । अभेदत इत्यनेनाखंडैकरसत्वं विवक्षितं उक्तं
च पूर्वाचार्यैः 'प्रत्यग्बोधो य आभाति सोद्वयानंदलक्षणः । अद्वयानंदरूपश्च
प्रत्यग्बोधैकलक्षणः । इत्यमन्योन्यतादात्म्यप्रतिपत्तिर्थादा भवेत् । अब्रह्मत्वं
त्वमर्थस्य व्यावर्तेत तदैव हि । तदर्थस्य च पारोक्ष्यं यद्येवं किं ततः शृणु ।
पूर्णानंदैकरूपेण प्रत्यग्बोधोवतिष्ठत' इति । ननु प्रत्यग्ब्रह्मणोरन्योन्यतादात्म्या-
गीकारे नाखंडैकरसत्वं सिध्यति नीलमुत्पलमित्यत्र सत्यपि तादात्म्ये गुण-
द्रव्यभेदस्यापि सद्भावात् एवमत्राप्यात्मत्वब्रह्मत्वकृतो भेदोपि प्रसज्येतेति चेन्न
गुणद्रव्ययोः परस्परव्यभिचारेण वैपम्यात् नैल्यगुणो भेदादावपि वर्तमान
उत्पलं व्यभिचरति उत्पलद्रव्यमपि शुक्लरक्तोत्पलयोर्वर्तमानत्वात् नैल्यगुणं व्यभि-
चरति अतस्तत्रार्थभेदान्नाखंडार्थत्वं इह त्वात्मब्रह्मणोः परस्परव्यभिचारा-
भावादेकार्थत्वे सत्यखंडार्थत्वसिद्धिः यदुक्तं विश्वरूपाचार्यैः 'नात्मता ब्रह्म-
णोन्यत्र ब्रह्मता नात्मतोऽन्यतः । तादात्म्यमनयोस्तस्मान्नीलोत्पलविलक्षणम्'
इति । एवं तर्हि पर्यायत्वादात्मा ब्रह्मेति पदद्वयवैयर्थ्यमिति चेन्न प्रतिपाद्य-
भेदाभावेपि मोहकल्पितयोरब्रह्मत्वपारोक्ष्ययोर्व्यावर्त्ययोर्भिन्नत्वात् उक्तमाचार्यैः
'आत्मापि सदिदं ब्रह्म मोहात्पारोक्ष्यदूषितम् ॥ ब्रह्मापि संस्तुयैवात्मा
सद्वितीयतयेक्षित' इति । इदं च वाक्यज्ञानं पूर्वं परोक्षब्रह्मातमपि निदिध्यास-
नेनापरोक्षमेव भवति स ब्रह्मसाक्षात्कार उच्यते तदप्यहं ब्रह्मास्मीत्याका-
रकवृत्तिज्ञानं कतकरजोन्यायेनाऽतेऽद्वितीयब्रह्मणि पर्यवस्यति ध्याने
प्रवृत्तस्य प्राप्तमप्यष्टमहासिद्धयैश्वर्यं विज्ञायैगाऽतएव तन्नश्वरमैश्वर्यं नादेयं ।
ध्याने कदाचित्तमसा चित्तलये जाते तच्चित्तं सम्यग्बोधयेत् प्रबुद्धमपि
तन्मनः पुनः ॥५४॥ विपयांतरे विक्षितं चेद्विषयधितापरित्यागेन शमयेत्

गुरुक्तं पह्लिगवित्तं तं भागत्यागलक्षितं ॥ ५३ ॥

तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थं सोहमात्मेत्यभेदतः ।

कार्यतरविधिः पक्षेण तृतीयं तद्वतो विध्यादिवत्'इति न्यायात् तिष्ठासेदिति-
 पदानुवृत्त्या विधिर्लभ्यते अस्ति च ज्ञाननैरंतर्येण प्रयोजनं प्रबलभेदासना-
 चासितस्य तन्निवृत्त्यर्थत्वात्तस्मान्निदिध्यासनात्मकं मौनं विधेयं ध्यानस्या-
 वृत्तिगुणकत्वाद्ब्रह्मसाक्षात्कारस्य दृष्टफलस्य संभवादवघातवत्फलसिद्धिपर्यंतं
 श्रवणाद्यावृत्तिः कार्यं 'आवृत्तिरसकृदुपदेशात्' इति न्यायात् भगत्यागलक्षितं
 ॥५३॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थं सोहमस्मीत्यभेदतो ध्यायेत् । शब्दे मुख्या
 गौणी लक्षणेति त्रिधा वृत्तिः अत्रानिर्वाच्ये निर्गुणे आद्ययोरसंभवाल्लक्षणा
 ग्राह्यात्र वाक्ये पदयोः सामानाधिकरण्यं प्रतीयते एकाधात्वात् पदार्थयोरपि
 विशेषणविशेष्यभावसंबंधश्च । 'मानांतरविरोधे तु मुख्यार्थस्य परिग्रहे ।
 मुख्यार्थेनाविनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते' इति पूर्वाचार्यैरुक्तत्वात्तत्त्वंपदयोः
 पदार्थयोर्वा लक्ष्यलक्षणसंबंधः लक्षणा च त्रिधा जहत्यजहती भागलक्षणा-
 चेति अत्र जहत्स्वार्थलक्षणया गंगायां घोष इतिवत्सर्वथा स्वार्थत्यागे उभ-
 योर्लक्ष्यैक्यात्स्वार्थहानिः अजहत्स्वार्थलक्षणया काकेभ्यो दधि रक्ष्यतामिति-
 वत्सर्वथा स्वार्थात्यागे उभयवाच्यविरोधादिक्यासंभवः अतो भागलक्षणाभ्यु-
 पगंतव्या उक्तं पूर्वाचार्यैः 'तत्त्वमस्यादिवाक्येषु लक्षणा भागलक्षणा । सोय-
 मित्यादिवाक्यस्य पदयोरिव नापरा' इति अत्र माया मायाप्रतिबिम्ब ईश्वरो
 मायाधिष्ठानब्रह्म च तत्पदवाच्यार्थः सत्यज्ञानादिलक्ष्यार्थः अविद्याऽविद्या-
 प्रतिबिम्बो जीवोऽविद्याधिष्ठानकूटस्थचैतन्यं च त्वंपदवाच्यार्थः साक्षिभूतं
 चैतन्यं लक्ष्यार्थः पदयोर्वा न्यार्थविरोधेपि लक्षणया लक्ष्यैक्यं निर्वाधं वस्तुतो
 ब्रह्मरूपस्य सतो जीवस्यांतःकरणोपाधिकृतो दुःखित्वादिसंसारधर्मोतएव
 चास्तवविरोधाभावात्सोहमात्मेत्यभेदत इत्युक्तं 'आमेति तूपगच्छंति ग्राह-
 यंति च'इति न्यायात् एवं मनननिदिध्यासनाभ्यामात्मसाक्षात्कारः 'यन्मनसा

विक्षिप्तं शमयेज्जह्यात्सकपायं समं वरं ।

नास्वादयेद्रसं तत्र निःसंगः प्रज्ञया भवेत् ॥ ५५ ॥

निवातदीपवच्चित्तो ब्रह्मात्मा शून्यवृत्तिकः ।

कृतकृत्यः क्षीणकर्मा भिन्नहृद्ग्रंथिसंशयः ॥ ५६ ॥

प्रारब्धभोक्तात्मारामो जीवन्मुक्तो भवेद्भुवम् ।

सकपायं चेज्जह्यात् समं चेद्ब्रह्म श्रेष्ठं तथाविधमलीनमविक्षिप्तं ध्यानात्
चालयेत् तत्रातरालिकं रसमपि तदधिकप्रापणीयदृष्ट्या तेन मनसातरा-
लिकं रसं नास्वादयेदेव साक्षात्कारपर्यन्तं ध्यान एवानुतिष्ठन् प्रज्ञया निःसंगो
भवेत् ॥ ५५ ॥ एव वर्तमानो निवातदीपवच्चित्तो भवेत् अयमेव समाधि-
यदुक्तं 'ध्यातृध्याने परित्यज्य क्रमाद्द्वेषैकगोचरं । निवातदीपवच्चित्तं
समाधिरभिधीयते' इति स्मृतिश्च 'यथा दीपः' इति पातनले 'तदा द्रष्टुं स्वल्पे
वस्थानम्' इति । ब्रह्मात्मा 'ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति' इति श्रुते ॥ दृढान्या-
सेन शून्यवृत्तिक एवमात्मज्ञानेन कृतकृत्य 'एतदुद्धृत्वा बुद्धिः' इति स्मृते
क्षीणानि प्रारब्धातिरिक्तानि कर्माणि यस्य स तत्त्वज्ञानोत्तरं नाकार्यं न
करोमि न करिष्यामीत्यकर्तृब्रह्मनिश्चयान्न पापलेश 'तदधिगम उत्तपूर्वाव-
योरक्षेपविनाशौ तद्व्यपदेशात्' इति न्यायात् तथैव वस्तुसामर्थ्यात्पापव-
त्पुण्यनापि न लिप्यते 'उभे ह्ययं एते तरति' इति श्रुते 'इतरस्याप्येवमसं-
स्रेय पाते तु' इति न्यायाच्च । भिन्ना हृद्ग्रंथिसंशयाश्च यस्य 'मिथते हृदय-
ग्रन्थिः' श्रुते ॥ ५६ ॥ प्रारब्धभोक्तृत्वेन ज्ञानसमकाल एव न देहनाश
'तस्य तावदेव चिरः' इति श्रुतं । 'अनारब्धकार्ये एव तु पूर्वे तदवधे' इति
न्यायात् यथा स्वीकारपरित्यागयो स्वातन्त्र्येऽपि मुक्ते वागे न स्वातन्त्र्यं
स तु क्षणवेगं स्वयं पतति एव तत्त्वज्ञस्यानारब्धकार्येऽपि एव प्रारब्ध-

इत्युक्त्वोपररामेशः कार्तवीर्यस्तथाभजत् ॥ ५७ ॥

भोक्तापि सुखदुःखातीत एवात्मारामः 'आत्मक्रीड आत्मरति०' श्रुतेः ईदृशो जीवन्नेव मुक्तो भवेद्भुवं निश्चितं देहपातोत्तरं न जन्मभाक् अस्याब्धं स्वफले सुखदुःखे भोजयेत् तदर्थमेव प्रवृत्तत्वात् तेन न सुखी न दुःखी अतएव जीवन्मुक्तस्य तेन विद्यालोपाभावान्मुक्तिर्नियता 'भोगेन त्वितरे क्षपयित्वा संपद्यत' इति न्यायात् असति प्रतिबंधे ज्ञानमिहैव जन्मन्यन्यथा जन्मान्तरे 'ऐहिकमप्यप्रस्तुतप्रतिबंधे तदर्शनात्' इति न्यायात् अन्यच्चोच्यते 'आत्मा सेतुर्विधृतिः' इति श्रुतेर्लोकं पारवान् जलस्थ सेतुर्विधारकस्तं तीर्त्वा परं पारं प्रतिपद्यते तथा जगद्विधारकं ब्रह्म तीर्त्वा गंतव्येनान्येन केन चिद्भ्रवितव्यमिति न शंकनीयं 'परमतः सेतून्मानसंभेदव्यपदेशेभ्य' इति न्यायात् न ब्रह्मणः सेतुत्वं मुख्यं अतएव मुक्तस्य देह एव प्राणलयः 'प्रतिषेधादिति चेन्न शारीरात्' इति न्यायात् यथा ततास्मनि प्रक्षिप्तं जलं नान्यत्र गच्छति नापि तत्र दृश्यते किंतु स्वरूपेण लीपते तद्वत्त्वविदः प्राणा देहादनुक्रामंतोपि न देहेवतिष्ठंते किंतु विलीयंतेऽतएव श्रुतिः 'न तस्य प्राणा उक्रामंति' इति तस्य करणानामपि परमात्मन्येव लयः 'तानि परे तथाह्याह' इति न्यायात् 'यथेमा नद्य' इति मुंडकश्रुतेः 'गताः कला' इति शास्त्रं तु तदस्थपुरुषप्रतीतिविषयं मूर्धन्यनाडीगमनं तूपासकानामेव तेषां ब्रह्मणा सह मुक्तिः शुक्लगत्यपेक्षापि ज्ञानिनो नापेक्षिता अन्यद्वंतव्याभावात् न च मुक्तस्य नाकवन्नूतनरूपसपादनं अत उक्तं ब्रह्मात्मा 'संपद्या-विर्भावः स्वेन शब्दात्' 'पर ज्योतिरूपसपद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्यद्यत' इति श्रुतेः स्वशब्देन विशेषितत्वात्पूर्वमपि विद्यत एव तस्मात्पुरातनं ब्रह्मैव मुक्तिरूपं ज्योतिरूपसंपद्येति वाक्यं तत्पदार्थशुद्धिविषयमुक्तं अतस्तदानीं भेदोऽस्तु अपरोक्षानुभवे मुक्तस्वरूपं ब्रह्माभिन्नं अत्रिभागेन दृष्टत्वादिति न्यायात् एवं च सति मुक्तिर्नाम निजसिद्धब्रह्मस्वरूपमेव न तु स्वर्गवदागतुकं 'एवं मुक्ति-

इति श्रीगुरु० दत्तलीलाकथनं
नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

फलानियम ' इति न्यायात् मुक्तः पुरुषः कदापि सर्वज्ञत्वसत्यसंकल्पत्वा-
दिगुणयुक्तोहमिति न प्रतिपद्यते तत्प्रतिपत्तिहेतुभूताया अविद्याया विनाशित-
त्वात् अतएव शून्यवृत्तिकः अतोस्य युगपदेव सविशेषनिर्विशेषत्वेन कालभेदो
न 'ब्राह्मेण जैमिनिरुपन्यासादिभ्य' इति न्यायात् इतिशब्दो विद्यासमाप्त्यर्थः
'नातः परमस्ति' इत्यादिवत् उक्त्वा ज्ञानमुपदिश्योपररामेति पूर्ववद्ब्याख्येयः
कार्तवीर्योऽर्जुनस्तथाभजयथोपदिष्टमनुष्ठितवान् ॥ ५७ ॥

इति श्रीगुरुचरिते दत्तलीलानामक० टीकायां च० ॥ ४ ॥

पंचमोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

पुराणोक्तावतारास्तु श्रुता यद्भवतोच्यते ।

तन्मे शुश्रूपवे व्यासाच्छंस त्वन्याश्च तत्कथाः ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

साधु पृष्टं त्वया वत्स शृणुष्व्वाऽवहितोमलाः ।

तत्कथा याः पुनंत्यत्र श्रोतृन्वक्तारमप्यघात् ॥ २ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ पंचमोऽध्यायः ॥ ॥ पंचमे ब्राह्मणीभक्त्या
दत्तः श्रीपादसंज्ञकः ॥ तत्पुत्रोऽभूच्छुभान्भ्रातृन्विधाय विजहार च ॥ १ ॥
अद्वितीयात्मतत्त्वसाक्षात्कारः साधनचतुष्टयसंपन्नानां श्रवणादिक्रमेण जायते
विमुखानां त्वधिकारानुरूपकर्मोपासनायोगेनांतःकरणशुद्धिचित्तैकाम्ये संप-
द्येते तत्संपत्तौ शमाद्या अर्थतः सिद्ध्यंत्येवातो विमुखाय कर्मोपदेशस्तत्कर्म
च गहनगतिकं 'कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ॥
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः' इति स्मरणात् । अतः
कर्मादितत्त्वज्ञानाभावे कृतं कर्म विकर्म भवति विकर्म च कर्म
भवतीत्यादिविवेकपूर्वकं भगवत्प्रीत्यर्थं कर्मानुष्ठानात् सात्त्विकस्य भगवत्प्रसाद
एव भवतीति ज्ञापनाय पंचमाऽध्याय आरभ्यते यदवतारद्वयं भवतोच्यते
द्विवारमाविरासीत्स इत्यादिना तदवतारद्वयं ॥ १ ॥ अवहितः सावधानः
सन् अमलाः पापनिवर्तकाः ॥ २ ॥ साधुत्राणेन दुष्टहननेन च वैपम्य-
नैर्घृष्ये स्यातामिति न शंकनीयं यथा चाहः 'लाळने ताडने मातुर्ना-
गु.च....७

धर्मं गोप्तुं सतस्त्रातुं दुष्टान्दंतुं युगे युगे ।
 लीलाघान्नावतरति नाऽन्यत्किञ्चित्प्रयोजनम् ॥ ३ ॥
 दीनान्दीनमतीन् ज्ञात्वा दुर्बलान्कृन्स कच्चरे ।
 आविरासीत्समुद्भूतुं प्रेम्णा भक्तिविधित्तया ॥ ४ ॥
 पीठापुरे पूर्वदेशे राजा नाम द्विजो वधूः ।
 सुमतिस्तापुभौ नित्यं श्रीदत्तार्चनतत्परौ ॥ ५ ॥
 एकदैत्यास्य वेश्मार्थिवेपेणान्नं स्म याचते ।
 दत्तः श्राद्धेऽकृतेप्यस्मै श्राद्धाहेऽन्नं ददौ सती ॥ ६ ॥
 तदा ज्ञात्वा स तद्भावं सर्वात्मा भगवान्विभुः ।
 शीतः स्वरूपं साध्व्यै तत्करं धृत्वा व्यदर्शयत् ॥ ७ ॥
 स्रक्कुंडीडमरूच्छूलशंखचक्रधरोन्नवीत् ।
 व्याघ्रचर्मावृतस्त्र्यास्यो जटिलो भस्मभूषितः ॥ ८ ॥

कारुण्यं यथाऽर्भके । तद्देव महेशस्य नियतुर्गुणदोषयोः' इति । 'वैषम्य-
 नैर्धृष्ये न सापेक्षत्वात्तथाहि दर्शयति' इति न्यायात् अन्यत्किमपि प्रयोजन-
 न पूर्णकामत्वात् ॥ ३ ॥ दीनान्दीनमतीन्कृपणान्दुर्बलान्ब्रह्मचर्यादि-
 साधनविकलान् कच्चरे मलदूषिते कलौ ईदृशान्कृत्वा तान्तमुद्भूतमल्लत-
 विद्याशक्तिवेनाप्रच्युतज्ञानबलवीर्यया शुद्धसत्त्वोर्जितसत्त्वमूर्त्याऽऽविरासीत्
 ॥ ४ ॥ राजा नाम ब्राह्मणस्तस्य वधूः शोभना मतिर्धस्याः सान्वर्थनामिका
 ॥ ५ ॥ अर्थिवेपेण याचकरूपेणास्य ब्राह्मणस्य वेश्म गृहमेत्यागत्य दत्तोन्न
 याचते स्म सती सुमति श्राद्धाहे श्राद्धेऽकृतेपि श्रीदत्तायान्न ददौ ॥ ६ ॥
 तस्या भाव भक्ति मातृबुद्ध्या तत्कर धृत्वा त्रिमूर्त्यात्मक स्वरूप व्यदर्शयत्
 ॥ ७ ॥ अध करयो. स्रक् माला कुंडी कमडलुः मध्ययोर्डमरूच्छूलौ
 उर्ध्वयो. शंखचक्रे चैषा धारक. त्रीणि आस्यानि मुखानि यस्य सः

मातर्द्विजेष्वमुक्तेषु श्राद्धाहेऽन्नं त्वयार्पितं ।

हव्यकव्यादबुद्ध्या मे तत्तुष्टोस्मि वरं वद ॥ ९ ॥

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥

धन्यास्मि सर्वे पितरोपि धन्या यद्यो भवान्योगिमनोविदूरः ।

भूत्वाद्य मे दृग्विषयोपि पित्र्यं स्वाद्धाददेन्नं किमुताधिकं सत् ॥

सृष्ट्यादिहेतो जगतोसि भक्तपुमर्थकल्पद्वुरतोर्पयाशु ।

मे सुप्रजस्त्वं जनसेवि मातरित्युक्तसंबोधनसिद्धिपूर्वं ॥ ११ ॥

एवं श्रुत्वात्रिवद्याच्चां ग्राह भूयात्तथैव ते ।

पुत्रस्ते भविता मादक्तदुक्तिं मा तिरस्कुरु ॥ १२ ॥

इत्युक्त्वांस्तर्दधे दत्तः सापि वेऽश्मैत्य हर्षिता ।

पत्ये शशंस तत्सर्वमुभावपि ननन्दतुः ॥ १३ ॥

॥ ८ ॥ भो मातः निमंत्रितेषु द्विजेषु दैवेषु पित्र्येषु च श्राद्धदिवसेऽद्यामुक्तेष्वपि हव्यकव्यादोयमिति बुद्ध्या श्राद्धात्पूर्वं श्राद्धान्नं यस्मान्मे मह्यमर्पितं दत्तं तत्तस्मात्परितुष्टोस्मि अभिप्रेतं वरं वद दुर्लभमपि दास्यामि ॥ ९ ॥ योगिमनसो विशेषेण दूरोपि भवान् मम दृग्गोचरोपि सन् पित्र्यमन्नं आददे स्वीकृतवान् ॥ १० ॥ भो जगत्सृष्ट्यादिकारणाशु शीघ्रं मातरित्युक्तं त्वया यत्संबोधनं तत्सिद्धिपूर्वं जनैः सेवनीयं सत्पुत्रत्वं मे मह्यं देहि त्वं मत्पुत्रो भवेति भावः अपादादाविति निषेधेऽपि मेआदेश आर्षः ॥ ११ ॥ अहमिव दृश्यत इति मादक् मत्तुल्यः त्यदादिषु दृश इति कञ् मा तिरस्कुरु तद्वचनोद्द्वेषनं मा कुरु तस्य स्वतंत्रत्वात् ॥ १२ ॥ सा ब्राह्मणी शशंस कथया-

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥

मयापराद्धमद्यान्नं दत्तं श्राद्धेऽकृतेऽप्यहो ।
दत्तात्रेयाय तन्नाथं क्षंतुमर्हस्यशेषतः ॥ १४ ॥

॥ विप्र उवाच ॥

पित्रर्थं भोजयित्वा नैर्यैर्द्विजान्विष्णवेऽर्प्यते ।
कर्माभूत्स स्वयं तद्भुक्तकृतं सत्सुदुष्करं ॥ १५ ॥
रूपांतरेण मध्याह्ने दत्तोऽटत्यर्थिवत्स्वकान् ।
उद्धर्तुं भगवांस्तस्मात्तदाचार्यो नान्यथाप्यते ॥ १६ ॥
तस्माद्भद्रे कृतं भद्रं धन्ये नः पावितं कुलं ।
वरोपि दुर्लभो लब्धो लोकस्यापि हितं यतः ॥ १७ ॥
इत्युक्त्वा लौकिकं श्राद्धं शेषान्नेनाकरोद्द्विजः ।

मास ॥ १३ ॥ श्राद्धे अकृते ॥ १४ ॥ यैर्यैः पित्रर्थं ब्राह्मणान्भोजयित्वा
तद्रूपं कर्म विष्णवे समर्प्यते स विष्णुस्तानि चतुर्विधानि अजाति
भुनक्तीति तद्भुक् अभूद्भुक्तवान् तत्कर्म सुतरां दुष्करमपि त्वया कृतं
सतामपि सुदुष्करं वा ॥ १५ ॥ अन्यद्रूपं रूपान्तरं तेन अर्थिवद्याचक-
वत्स्वभक्तानुद्धर्तुमटति यस्मात्तस्मात्तदा मध्याह्ने भिक्षान्नदानेन भगवानर्च्यः
पूजनोयोऽन्यथा भजनादिना तथा नाप्यते न प्राप्यते ॥ १६ ॥ यस्मा-
देवं तस्मात् यतो वरात् लोकस्याप्यनुग्रहरूपं हितं ॥ १७ ॥ ज्ञानिदृष्ट्या
भगवत्प्रीत्यैव श्राद्धं सुसंपन्नं तथापि ज्ञानिदृष्टतेनाज्ञः कर्म त्यजेत् ज्ञानिना
कर्मणि कृतेऽज्ञोपि जनः कारिष्यत्यतो लोकसंप्रहार्यं शेषान्नेन लौकिकं

साप्यथो गर्भिणी भूत्वा कालेऽसूताममुप्यजं ॥ १८ ॥

मर्त्याकृतिं तदोद्दीक्ष्य तं दैवज्ञा जगुर्द्विज ।

तत्पुण्यौघकल्पद्रुफलं लब्धं सुदुर्लभम् ॥ १९ ॥

अयं हि साक्षाद्भगवान्दत्तात्रेय इवार्चितः ।

अवतीर्णोऽत्र भक्त्यर्थमित्युक्त्वा ते मुदं ययुः ॥ २० ॥

श्रीपादः स्वंकितांग्रित्वान्नाम्नोक्तः पितृलौल्यतः ।

स्वंगैर्कृद्धिं पुपोषारं सौरांश्चास्तेः शशीव सः ॥ २१ ॥

श्राद्धमकरोत् 'विष्णोर्निवेदितान्नेन यष्टव्यमिति तु स्थितिः' इति भागवतमतात् यद्यपि 'विष्णोर्निवेदितान्नेन न यजेद्देवतांतरम्' इति पूर्वेण विरोधस्तथापि-
स्मार्तभागवतमतभेदेन व्यवस्था सापि ब्राह्मणी काले दशमे मासि अमुं
वरदमसूत ॥ १८ ॥ मर्त्याकृतिं मनुष्यरूपानुकारिणं दैवज्ञा ज्योतिषिका
ऊचुः जन्मकालीनग्रहानुमानेन न तु तत्त्वदृष्ट्या ततो विस्तृतो यः पूर्वपु-
ण्याघकल्पद्रुमस्तस्य सुदुर्लभं फलमिदं पुत्ररूपं त्वया लब्धं ॥ १९ ॥
अयं हि वालको लोकपूजितः साक्षाद्भगवान्दत्तात्रेय इव तत्र भक्त्यर्थं
अवतीर्ण इवास्माभिलक्ष्यते इति शेषः । इत्युक्त्वा ते शोभनग्रहभावयोगाव-
लोकनेन मुदं हर्षं ययुः ॥ २० ॥ शोभना अंका लक्षणान्यनयोः संजा-
तानि स्वंकितौ तादृशौ अंग्री पादौ यस्य तस्य भावस्तत्त्वं तस्माद्दे-
तोर्नाम्ना श्रीपाद इत्युक्तः श्रीशब्दस्य शोभासंपत्तिपद्मास्वभिधानात् पित्रो-
लौल्यतः प्रयत्नतः अरं शीघ्रं शोभनैरंगैर्वृद्धिं पुपोष क इव सूरस्येमे
सौरास्ते च तेषां किरणाश्च तेषामास्तेष्वीप्तेष्वंद्र इव यदुक्तं 'सलिलमये
शशिनि रवेर्दीधितयो मूर्च्छितास्तमो नैशं । क्षपयन्ति दर्पणोदरनिहिता इव
मंदिरस्यांतः' इति । निशि भवं नैशं ॥ २१ ॥ जातकर्मादिभिः संस्कृतेन

संस्कृतेनोपनीतेन स्वयं त्र्यपि पाठिता ।

स्वोद्वाहार्थं समुद्युक्तः पितानेन निवारितः ॥ २२ ॥

मया प्रव्रजतोद्वाहा योगश्रीरेव नापरा ।

कृतोपनयनेन त्रयोपपत्ता यस्या सा त्रयी वेदत्रयी आचारे व्यवहार
प्रायश्चित्तं वा स्वयमेव शिष्ये पाठिता ईश्वरागतत्वात् स्वस्योद्वाहार्थं
दारपारिणयार्थं समुद्युक्तः पितानेन नित्यविरक्तेन श्रीपादेन निवारित
॥२२॥ ननु 'वेदानधीत्य वेदो वा वेद वापि यथाक्रमः । अविच्छ्रुतब्रह्मचर्यो
गृहस्थाश्रमनाविशेत्' इति मनूक्ते 'आचार्याय प्रियं धनमादृत्य प्रजातनु मा
व्यवच्छेत्सी' इति श्रुत्यनुशासनात् 'जायमाना वै ब्राह्मणस्त्रिभिः ऋणत्रा
जायत' इति श्रुत्या स्वाध्यायाध्ययनेनानुरूपदाराहरणपूर्वकं यज्ञपागाय
नुष्ठानेन पुत्रार्थमृती भार्योपगमनेन च देवर्षिपित्रर्णापाकरणश्रयणात्प्रजाप्रजा
तिप्रजननसामर्थ्यादनुत्पद्यमानेपि पुत्रे पुत्रकामेष्वा यनेतेति पुत्रकाम्यादि
कर्मणा पुत्रोत्पत्तौ कर्तव्यप्रयत्नश्रवणात् 'नापुत्रस्य लोकोस्ति' इत्य
पुत्रस्य लोकानातिश्रयणाच्च स्वोद्वाहोद्युक्तस्य पितुर्निवारणं किमर्थमित्यत
आह प्रव्रजता सर्वं सन्यस्य गच्छता योगोध्यात्मयोगस्त्प्राप्त्युपायातरगभूता
श्री सपत्न्यैरूपेण सौमोद्वाहा परिणया लभ्येति यावत् तर्क्षत करण
शुद्धिद्वारा तल्लब्धये कर्ममयी सपत्न्यणीयेति चक्रेत्याह नापरा प्रेयोरूपा
वधकृत्वात् 'तयो श्रेय आददानस्य साधु भवति हीयतेर्याद्य उ प्रेयो
वृणीत' इति श्रुते । यद्वा एकस्मिन्विज्ञाते सर्वं निदितं भवतीति प्रदर्श
नाय ऋग्वेदादिरूपाऽपरा चित्तशुद्धयर्थमुक्ता सा मया नोद्वाहा प्राप्तसाधन
त्वात् अतएव श्रेयोरूपा ममैव मादृशाधिकारिण एव सुलभा यतोह श्रावल्लभ
श्रियं प्रियं अयं माव' कर्मसाडोक्तनिधिप्रतिषेधरूपा श्रुतयो रागिण
मधिकृत्य प्रवर्तते नापरः अतएव रागतः प्राताना व्यववायामिष्टप्रणामेवाना

ममैव सुलभा सा तु यतः श्रीवल्लभोस्म्यहं ॥ २३ ॥

इत्युक्त्वा प्रव्रजंतं तं दृष्ट्वाभौ साश्रुलोचनौ ।

ऊचतुस्त्वयि याते क जीवावोब्जा इवांबुनि ॥ २४ ॥

त्वं साक्षान्द्रगवान्विष्णुः पुत्रत्वेनाप्यतीन्द्रियः ।

प्राक्पुण्यैर्गोचरीभूतः कुतोकाब्धौ जहासि नौ ॥ २५ ॥

पंग्वंधार्भेक्षणान्नित्यं भवपाशविमोचनी ।

स्मृतिः प्रवयसोर्नौ ते हरे दूरतरा भवेत् ॥ २६ ॥

हुतशेषभक्षणविनाहपरिगृहीतदारसेवारूपा व्यवस्थितिर्नापूर्वेण न नियमेन वा विधीयते किं तु 'ऋतौ भार्यामुपेयात्' इत्यादिना नियमरूपेणाम्यनुज्ञामात्रं क्रियते तत्पक्षेपि ऋत्वतिक्रमे 'ऋतुज्ञातां तु यो भार्या सन्निधौ नोपगच्छति ॥ घोरायां भ्रूणहत्यायां पच्यते नात्र संशयः' इति भ्रूणहत्यादिस्मरणं तु तस्यां द्वेषादिनाऽऽरुच्या वा यो नोपेयात्तदर्थं न तु विस्तृतस्य दोष एवं सर्वत्रापि यथायथमूढं अतएव वाजसनेयिनः 'एतमेव प्रवाजिनो लोकमिच्छंतः प्रव्रजंत्येतद्ग स्म वै पूर्वं विद्वांसः प्रजां न कामयन्ते किं प्रजया करिष्यामो येषां नोपेयात्मायं लोक' इति 'ते ह स्म पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाथ भिक्षाचर्य चरन्ति' इति ॥ २३ ॥ उभौ मातापितरौ जीवनहेतुभूते त्वयि याते क जीवावः अंबुनि यातेऽब्जा इव मरिष्यावः ॥ २४ ॥ अतीन्द्रियोपि पूर्वपुण्यप्रभावाद्दृग्गिप्रयीभूतोपि सन्दुःखसमुद्रे नौ आवां कुतो जहासि ॥ २५ ॥ एकोभौ बालः पंगुरपरोधः तद्दर्शनजन्यदुःखात्प्रवयसोर्द्वयोर्नौ आवयोर्भूत्वरूपभवपाशविमोचन्यापि ते स्मृतिर्दूरतरा भवेत् ॥ २६ ॥ इतीत्यादि

इति वाक्यं सकारुण्यं श्रुत्वारं भ्रातृमस्तके ।

सुखाकरं निजकरं तद्वात्सल्याद्घौ हरिः ॥ २७ ॥

तदैव सहसा तौ तु स्वंगौ ज्ञौ च बभूवतुः ।

लीलाविहारिणीदन्नो चित्रं भगवतीश्वरे ॥ २८ ॥

माताप्यदृष्टपूर्वं तद्रूपमाश्चर्यवत्तदा ।

दृष्ट्वा दत्तोदितं स्मृत्वा ग्राह गद्गदया गिरा ॥ २९ ॥

माया दुरत्यया दैवी तव तन्मोहिता भृशम् ।

सत्त्वं रूपं न जानेतस्त्वयि मे पुत्रकल्पना ॥ ३० ॥

सिद्धो वदति अरं शीघ्रं सुखाकरं सुखदातृत्वात्सुखखनिरूपं हरिर्दुःखहरः
श्रीपादः ॥ २७ ॥ तदैव हस्तस्पर्शनकाल एव तौ भ्रातरौ स्वंगौ शोभना-
न्यंगानि ययोस्तौ शोभनाभ्यां पादाभ्यां शोभनाभ्यां नेत्राभ्यां च युक्ता-
विति यावत् ज्ञौ ज्ञानसंपन्नौ च बभूवतुः लीलया नृरूपेण विहस्तीति
लीलाविहारी तस्मिन्भगवतीच्छामात्रेण जगदुत्पादके इदं न चित्रं आश्चर्यं
ईश्वरत्वात् ॥ २८ ॥ एवमग्रजौ विधाय मात्रे स्वरूपं प्रदर्शितं तदा मातापि
ज्ञानदृष्ट्याऽदृष्टपूर्वं स्वरूपस्यानन्यत्वेऽपि विक्षेपावरणरूपमायाशक्त्या राह-
णार्क इवावृतत्वाददृष्टपूर्वकं साक्षिदानंदात्मकं तद्रूपमाश्चर्यवद्दृष्ट्वा दत्तेनोक्तं
तदुक्तिं मा तिरस्कुर्वित्युक्तिं स्मृत्वा ' गद्गदया गिरा प्राहाश्चर्यवन्मातेति वा
योजना ' आश्चर्यो वक्ता० ' श्रुतेः ' आश्चर्यवत्पश्यति ' इति स्मृतेश्च
॥ २९ ॥ यस्मात्सत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयत्वाददुरत्यया दुस्तरा देवी अलौ-
किकी अत्यद्भुता तव परमेश्वरस्य त्रिगुणात्मिका मायाशक्तिर्या भृशमत्यर्थं
तया मायया मोहिता सजातमोहा मोहो नाम मुह वैचित्य इति धातोहरपे-
क्षणीये चित्तवृत्त्यनुदयः अहं तव सत्त्वं यथातथ्यं रूपं न जानेऽतो हेतो-
स्त्वयि भगवति मे ममायं पुत्र इति कल्पनोदिता मृषेयं ॥ ३० ॥ यतो-

ब्रह्माण्डलेखा यत्कुक्षौ स मत्कुक्षिज इत्यदः ।
जगद्विडम्बनं दत्त माया मां नावृणोतु ते ॥ ३१ ॥

॥ श्रीपाद उवाच ॥

अदो रूपं त्वया दृष्टं नित्यं हृद्यवधारय ।
मायासिंधुं द्रुतं तीर्त्वा मत्सायुज्यं गमिष्यसि ॥ ३२ ॥
शतायुषौ सुतौ तेषि पितृशुश्रूषणोत्सुकौ ।
विद्याश्रीपुत्रपौत्राढ्यौ मातमंक्षु भविष्यतः ॥ ३३ ॥

संख्यातानां ब्रह्माण्डानां लेखाः पंक्तयः सावकाशाः यत्कुक्षौ जठरे विद्यंते
स त्वं मत्कुक्षिजो मदुदरोत्पन्न इति यददः जगति विडम्बन-
मेव भो दत्त विक्षेपावरणशक्तिरूपा ते माया मां नावृणोतु असत्त्वा-
वरणमभानावरणं च जन्ममरणादिरूपसंसारकारणं न विक्षेपः अपरोक्षा-
नुभूती कंचिकाळं तस्मिन् विद्यमानेषु न संसारापत्तिः मंदाधिकारे रज्ज्व-
ज्ञानाद्गज्जुरेव सपौयमिति भाति तदा भयकंपादयो विक्षेपा अप्युत्पद्यंते
दीपादिदर्शनेनायं न सर्पः किंतु रज्जुरेवेति तस्यां ज्ञातायामपि तदेव कंपा-
दिर्न निवर्तते नापि तदुपशमाय पुरुषः प्रवर्तते स स्वयमेवोपशाम्यति तद्व-
द्विक्षेपोर्पीत्यत उक्तं माया मां नावृणोतु त इति ॥ ३१ ॥ भो मातर्यदधुना
प्रदर्शितं ममादो रूपं त्वया दृष्टं वृत्तिव्याप्यानुभूतं तन्नित्यं मननानिदि-
ध्यासनाभ्यां सत्वप्रधाने हृदि अवधारय शश्वच्चित्तय 'आश्चित्सहृदुपदेशात्'
इति न्यायात् नेन मायारूपं समुद्रं प्रतिबंधापायाद्द्रुतं तीर्त्वा साधिदानंदस्य
मम सायुज्यं गमिष्यसि ॥ ३२ ॥ अपि च तथेर्मां पुत्रौ शतायुषौ भविष्यतः
पित्रोर्युवयोः सेवायां तपसा विशा पराऽपरा श्रीः संपत् पुत्रपौत्राः प्रसिद्धा
एतैराढ्यौ युक्ती लोकबंधौ च भविष्यत इति सर्वत्र संबध्यते ॥ ३३ ॥

स्तुतोपि भ्रातरौ प्राह प्रव्रजाम्यधुना सदा ।
 संसेव्यौ पितरौ तौ हि गृहिसत्पुत्रदैवतम् ॥ ३४ ॥
 इत्युक्त्वा त्रिःपरिक्रम्य प्रणम्य पितरौ स तु ।
 जगाम तदनुज्ञातः कार्शी च वदरीवनम् ॥ ३५ ॥
 साधूनुद्धर्तुकामोथ गोकर्णं सज्जनाश्रयम् ।
 ययौ यत्र गणेशेन शैवं लिंगं प्रतिष्ठितम् ॥ ३६ ॥
 इति श्रीगुरुचरिते श्रीपादावतारो
 नाम पंचमोध्यायः ॥ ५ ॥

इत्युक्तवन्तं स्वानुजं श्रीपादं तौ भ्रातरावपि परमेश्वरबुद्ध्या स्तुतवन्तौ ताभ्यां-
 स्तुतः स श्रीपादस्तौ भ्रातरावपि प्राहाधुनाहं प्रव्रजामि युवाभ्यां सदा
 पितरौ सम्यगकपटेन मुख्यया पुत्रवृत्त्या सेवितुं योग्यौ हि यस्मात्तौ पितरौ
 गृहिणः सत्पुत्रस्य दैवतं 'मातृदेवो भव पितृदेवो भव' इति श्रुत्यनुशासनाद्
 गृहिशब्दो ब्रह्मचारिसंन्यासिव्यावर्तकः ब्रह्मचारिणो गुर्वधीनत्वात्संन्यासिनो
 निर्भमत्वाच्च सच्छब्दः पुत्रस्य गुणावद्योतकः ॥ ३४ ॥ पितरौ पितामात्रे-
 त्येकशेषः त्रिः कृत्वा प्रदक्षिणीकृत्य तिष्ठद्गिवत्यव्ययीभावः प्रदक्षिणं संप-
 दमानं कृत्वेत्यभूततद्भावे च्चिः ताभ्यां मातापितृभ्यामनुज्ञातः ॥ ३५ ॥
 सज्जनाश्रयभूतं गोकर्णक्षेत्रं शिवालिंगं स्थापितं ॥ ३६ ॥ श्राद्धीयमन्नं श्राद्धा-
 त्पूर्वमन्यस्मै दीयते चेद्विरुद्धं बुभुक्षिताय गृहागताय ब्राह्मणायातिथयेन्नादा-
 नेपि विकर्मैव 'स इद्भोजोय' इति मंत्राभ्यामन्नदानश्रवणात् एवं स्थितेप्य-
 दानादानं वरमिति निर्धार्योतिथिः सर्वरक्षक इत्यनुस्मृत्य हृष्यकव्यादोयं
 विष्णुरूपोतिथिरितोश्वरबुद्ध्यातिथयेन दत्तवत्याः सत्वगुणोपेताया ब्राह्मण्याः
 श्राद्धफलादनंतफलं लब्ध एतेन न्यायेन कर्मादौ प्रवृत्तस्य बंधमोक्ष एव
 मयेदन्यथा कर्मणो गहना गतिरिति । श्रीगुरुचरिते श्रीपादाव० टीकाया
 पंचमः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

शैवं तत्र गणेशेन कुतो लिङ्गं प्रतिष्ठितं ।
सज्जनाश्रयमेतत्तु कथं श्रावय मे मुने ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

विष्णोराज्ञया गणेशेन रावणात्तं प्रतिष्ठितं ।
शैवं लिङ्गं ततोत्रासन्देवाः संतोष्यदः शृणु ॥ २ ॥

भजंतीं मृन्मयं लिङ्गं कैलासाप्त्यै तु रावणः ।
प्रभ्रं निषिध्य सेशाद्रि श्रीमानाहर्तुमाययौ ॥ ३ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ षष्ठाऽध्याय आरभ्यते ॥ रावणं वंचयित्वैशं
गणेशा लिंगमाहृतं । पष्ठे चंडाल्युद्धृतिश्च प्रोक्ता गोकर्णवर्णनं ॥ १ ॥ कर्मतत्त्व-
ज्ञस्य सात्त्विकस्येश्वरप्रसाद उक्तः तद्विपरीतस्य लब्धप्रसादस्यापि विघ्नोपह-
त्तत्वमधुनोच्यते यत्र गणेशेन लिंगं प्रतिष्ठितमित्युक्तं तत्कुत इति पृच्छति
शैवमिति एतद्रोकर्णं कथं केन प्रकारेण सज्जनाश्रयमिति प्रश्नः ॥ १ ॥ राव-
णात् आत्तं गृहीतं रावणात्तं शैवं लिंगं विष्णोराज्ञया गणेशेन स्थापितं तत-
स्तत्र गोकर्णं देवा ब्रह्मादयः संतः साधवश्चासन् सूत्रमिदं ॥ २ ॥ फेलास-
प्राप्तये प्रभ्रं मातरं निषिध्य निगम्य ईशेन सहितमाद्रिं कैलास आहर्तुमानेतु
॥ ३ ॥ हठात्प्रसह्य उत्कमुत्सुकं उक्त्वा उन्मना इति निपातः ओजस्विनं

हठात्कैलासमुद्धर्तुमुत्कमोजस्विनं शिवः ।
 लोकोत्पातभिया गौर्या स्तुतोऽगाधोवरोधयत् ॥ ४ ॥
 सोपि मृत्युन्मुखीभूतो ध्यानतुष्टेन शंभुना ।
 समुद्धृतो दशमुखस्तत्तुष्ट्यै साध्वगायत ॥ ५ ॥
 सुस्वरं सांगरागाढ्यं माधुर्यं स्वर्णमुत्तमं ।
 कालोचितं जगौ गीतं ततानद्धवनारयुक् ॥ ६ ॥
 प्राणिमात्रमनोहारि दिव्यं गानं स शङ्करः ।
 प्रीतोऽब्रवीत्साधु गीतं रावणोष्टं वरं वृणु ॥ ७ ॥

॥ रावण उवाच ॥

पूर्वमेन्यदुर्लभा हैमी श्रीदासी दैवविद्विधिः ।
 मृत्युर्दासोऽनुगा देवास्तन्मे न कापि दुर्लभं ॥ ८ ॥
 मात्राज्ञप्तोऽस्मि कैलासमानेतुं भो त्वयान्वितं ।
 देहि मे वरणीयार्थं भगवन्वरदोसि चेत् ॥ ९ ॥

वलिन रावण लोकोत्पातभयेन गौर्या स्तुतः शिवोऽगाध कैलासस्याधो-
 भागेऽवारोधयत् ॥ ४ ॥ मरणोन्मुखीभूतः स रावणोपि तत्कृतद्वयानतुष्टेन
 शंभुना कैलासाधोभागात्समुद्धृतः तत्तुष्ट्यै शिवतोषाय साधु मनोहरमगा-
 यत ॥ ५ ॥ शोभनाः पद्भ्यादिस्वरा, यस्मिन् रागिणीसहितरागयुक्तम् स्वर्णं
 शोभनयमकगीतियुक्तं ततः वीणादियाद्यं आनद्धं मुरजादि घन कास्यतालादि
 आरं वशादि तैर्युज्यत इति ॥ ६ ॥ सर्वथा प्राणिना मनोहारि दिव्यमलौ-
 ङिकं साधु शोभन ॥ ७ ॥ पूर्वका त्रिधिब्रह्मा दैवज्ञः अनुगा अनुचराः
 ॥ ८ ॥ त्वयान्वितं कैलासमानेतुं मात्रा आज्ञप्तोऽस्मि वरान्ददातीति आतो-

॥ शिव उवाच ॥

कैलासेन तु किं साध्यं प्राणलिङ्गं ततोधिकं ।
गृहाणानेन माद्वक्त्वं पूस्ते कैलासवद्भवेत् ॥ १० ॥

स्थाप्यते यत्र तत्रैव सुस्थिरं प्रतितिष्ठति ।
तस्मात्स्थापय पुर्येव धृत्वेदं कर्म मा कुरु ॥ ११ ॥

इत्युक्त्वा तत्करे लिङ्गं भक्त्याकृष्टमना ददौ ।
रावणोप्यतिसंतुष्टो ययौ लङ्कां खलाग्रणीः ॥ १२ ॥

ज्ञात्वैतन्नारदो योगी शशंस ब्रह्मणेपि सः ।
विष्णवे द्राक् त्रयोपीशं गत्वोच्चुः किं कृतं त्विदं ॥ १३ ॥

बद्धाः सर्वे मरा येन प्रसिद्धो लोककंटकः ।
राक्षसः प्राणिमात्राणो त्वत्समः स कथं कृतः ॥ १४ ॥

नुपसर्गे इति कः ॥ ९ ॥ ततो मत्सहिताकैलासाप्राणलिङ्गमधिकं तदेवा-
हानेनेति पूः पुरं ॥ १० ॥ यदि भूमौ यत्र स्थाप्यते तत्रैवाचलं प्रतितिष्ठति
पुर्येव लंकायामेव ॥ ११ ॥ भक्त्या आकृष्टं मनो यस्य स शिवः लोकान्
रावयतीति रावणः अतएव खलाग्रणीः लंकां ययौ लंकां गन्तुं प्रवृत्त इति
भावः ॥ १२ ॥ योगी योगपक्वकपायतया विदितवेदितव्यो नारदः एतद्विद्या-
दानादि ज्ञात्वा मनोगत्या ब्रह्मलोकमागत्य ब्रह्मणे शशंस ब्रह्माप्येतदप्रियं
स्वस्यापरिहार्यं च मन्वानो नारदेन सह वैकुण्ठं गत्वा विष्णवे शशंस तत्र
विचार्य तत्प्रतीकाराय त्रयोपि ते द्राक् शीघ्रमिच्छामात्रेणैवेश गत्वोच्चुः इदं
वरदानरूपं कर्म त्वया किं कृतं वत ॥ १३ ॥ देहतीर्थतश्च प्राणिमात्र-
भक्षकः स स्वसदृशः कथं कृत इति प्रश्नः ॥ १४ ॥ मया भक्तिवशाद्भिर्गु

॥ शिव उवाच ॥

भक्त्याकृतं मनो मेघ तेन गानादिना ततः ।
दत्तं लिङ्गं मया हर्षात्स नाद्यापि पुरं गतः ॥ १५ ॥

व्याजेनैव खलो जय्य इत्युक्त्वा प्रेरयन्मुनिं ।
विघ्नेशं च तदा विष्णुर्लिङ्गाहरणहेतवे ॥ १६ ॥

नारदस्त्वंजसा योगी गत्वाग्रे रक्षसोत्रवीत् ।
आयातोसि कुतो ब्रूहि रावण द्राक् क्व गच्छसि ॥१७॥

रावणस्त्वत्रवीद्ब्रह्मन् तोषयित्वाद्य शङ्करं ।
लब्ध्वा लिङ्गं पुरं यास्ये पश्येदं शैवमुत्तमम् ॥ १८ ॥

तत्रेक्ष्योचे मुनी रक्षः शृण्वेकः सैरभाशनः ।
मृगयायां हतो ब्रह्महरीशैर्दुर्धरो मृगः ॥ १९ ॥

दत्त यस्मै स रावणोद्यापि लंकापुरं न प्राप्तः अनेनाज्ञानयो भवेत्त्रेद्ववाद्भिर्वर-
दानाविरोधेन लिङ्गाहरणोद्यमः कर्तव्य इति ध्वन्यते ॥ १५ ॥ तदा विष्णु-
र्विचार्य व्याजेनैव खलो जेतुं योग्यो न सामादिनेत्युक्त्वा लिङ्गाहरणाय मार्गं
विलंबनार्थं नारदं विघ्नार्थं गणेशं च प्रेरयत् ॥ १६ ॥ तयोर्मध्ये प्रथमं
शीघ्रं रक्षसो रावणस्याप्रतो नारदो गत्वा तमब्रवीत् हे रावण कुत आयातोसि
शीघ्रं क्व गच्छसि च ब्रूहि ॥ १७ ॥ हे ब्रह्मन्नाद पुरं लंका इदं शैवं लिङ्गं
॥ १८ ॥ तर्हिर्गं दृष्ट्वा मुनिर्नारद ऊचे हे रक्षः रावण इतिहासं शृणु एको
वन्यमहिपादिभक्षकोतएव दुर्धरो मृगः ब्रह्महरीशैर्हतः ॥ १९ ॥ तच्छृंगेभ्यः

तैस्त्रीण्यात्मानि लिंगानि तच्छृंगेभ्यस्तदात्मवत् ।
 मतान्यैशं त्विद दैवाल्लब्धं सायुज्यद विभोः ॥ २० ॥
 सोप्याह नाद्य श्रोतव्यं गन्तव्यं सत्वरं मुने ।
 क्वातीत्य सध्या यासीति मुनिनोक्त उपाविशत् ॥२१॥
 अत्रांतरे गणेशोपि वर्णिलिंग्याययौ स त ।
 करे कृत्वात्रवीत्कोसि कस्य पुत्रः क्व गच्छसि ॥ २२ ॥
 सोप्याहोमाशंकरौ मे पितरौ देयमस्ति ते ।
 किं ताभ्यां भो न चेत्पाणिं मोचयाशु विभेम्यहं ॥२३॥
 रावणोप्याह नादेयं ताभ्या लिङ्गं क्षणं वह ।
 हैमीं मे गौरवाल्लंकां दर्शयामि सुखं वस ॥ २४ ॥

सकाशात्रीणि लिंगानि तैर्ब्रह्महरीशै आत्मानि लब्धानि तदा तानि तैरात्म-
 तुल्यानि मतानि मतिरुद्धीति वर्तमाने क्त तेषामित्यध्याहर्तव्यं वा क्तस्य च
 वर्तमान इति षष्ठीसापेक्षात् इदं तु विभोर्व्यापकस्येशस्य सायुज्यद इदं त्वैशं
 लिंगं त्वया दैवयोगाल्लब्धम् ॥२०॥ इति नारदवचं श्रुत्वा स रावणोप्याह
 भो मुने सत्वरं मया गतव्यं अतः श्रवणानन्तरं काशान्न मया श्रोतव्यं सध्याकर्मा-
 तीत्यं क्व यासीति नारदेनोक्तं रावण उपविशेश ॥ २१ ॥ वर्णं प्रशस्ति-
 रस्यास्तीति वर्णो ब्रह्मचारी वर्णाद्ब्रह्मचारिणीतीति तस्य लिंगं चिन्हं
 स्यास्तीति स ब्रह्मचारिवेषवान् स रावणस्तं करे कृत्वा हस्तमवलम्ब्य ॥२२॥
 स गणेशोपि प्राह उमाशकरनामकौ मम पितरौ ताभ्यां तव देयमस्ति किं
 भो राक्षस नो चेदेयं तर्हि करं मोचय यतस्त्वत्तो विभेमि ॥ २३ ॥ ताभ्या
 त्वत्पितृभ्यां सकाशान्न आदेयं किंतु क्षणमात्रं लिंगं धारय ततो गौरवेण
 तुभ्यं स्वर्णमयै मम लंकापुरीं दर्शयामि तत्र यथासुखं निवासं कुरु ॥२४॥

बालेनैवोरु लिंगं नो धार्यतेपि न गम्यते ।
 लंका घोरेत्यपि प्रोक्तः स तमाश्वास्य तद्ददौ ॥ २५ ॥
 दत्तलिङ्गोन्वितीरे स सांध्यां कर्तुं क्रियां ययौ ।
 बालोप्याह त्रिराहूय नागते स्थापयामि कौ ॥ २६ ॥
 इत्युक्त्वा किञ्चिद्विश्रम्य स्वः पश्यत्सु सुरेषु तं ।
 त्रिराहूय हरिं स्मृत्वा लिंगं सोस्थापयद्भुवि ॥ २७ ॥
 सोप्येत्य स्थापितं दृष्ट्वा संताड्यार्भं भुजैस्तु तत् ।
 उद्धर्तुमैच्छत्क्ष्मा तेन चकपेप्यचल तु तत् ॥ २८ ॥
 महाबलेश्वर इति लिंगं तत्संज्ञितं ततः ।
 गोकर्णवद्वलोद्धृत्या जातं तत्संज्ञितं स्थलम् ॥ २९ ॥
 कैलासोय क्षितौ साक्षाद्यत्रेशः परिवारयुक् ।
 सदा जागर्त्यतस्तत्र स्थिता देवर्षिसज्जनाः ॥ ३० ॥

उरु जडे अपि च घोरा लंका मया न गम्यते इति प्रोक्तोपि स रावणस्तं
 बालमाश्वास्य तत्करे तल्लिङ्गा ददौ ॥ २५ ॥ दत्तं लिंगं येन स रावण
 समुद्रतीरे संध्याभवा क्रिया वदनादि कर्तुं यथा त्वा त्रिराहूयापि त्वयि न
 प्राप्ते लिंगं भुवि स्थापयामीत्युक्त्वा ॥ २६ ॥ स्व स्वर्गं त रावण हरिं
 विष्णु ॥ २७ ॥ स रात्रणोप्यागत्याऽर्भं बाल ऐच्छत् इयुगमियमा च्छ इति
 छकार क्ष्मा भूमिस्तेनोद्धरणेन तत्तु लिंगमचल जातमिति शेष ॥ २८ ॥
 तल्लिङ्गं महाबलेश्वर इति संज्ञितं बलादुद्धरणेन गोकर्णवज्जातं यत्र लिंगं
 स्थापितं तत्स्थलं च तत्संज्ञितं च गोकर्णसंज्ञितं जातं ॥ २९ ॥ अयं भूमौ
 साक्षात्कैलासो यत्र सपरिवार ईशो जागर्ति भक्तेषूपरणे न स्वपिति अतो

देवर्ष्यसुररक्षोऽनृतिर्यग्भिर्यत्र शंकरात् ।

लब्धोभीष्टो वरो नान्यदितः सत्पावनं स्थलं ॥ ३१ ॥

शृणु किञ्चिद्वासिष्ठेन शसोऽज्ञानकृतागसः ।

राक्षसत्वं द्वादशाब्दं प्राप मित्रसहो नृपः ॥ ३२ ॥

तदाहनद्द्विजं तत्स्त्रीः शापांते नृप पूर्ववत् ।

भूत्वाप्येव्यसि मच्छापाद्रतेऽतमिति तं जगौ ॥ ३३ ॥

हेतोः ॥ ३० ॥ यत्र गोकर्णे यतो गोकर्णादन्यत्पावनं सत्स्थलं न विद्यते
 ॥ ३१ ॥ एवं प्रतिज्ञातं विघ्नोपहतत्वमुपन्यस्य महापापवतोपि श्रद्धाभक्ति-
 युतस्येश्वरप्रवणस्य प्रतिबंधकपापनिरासपूर्वकं सद्गतित्वं दर्शयति शृणु किञ्चि-
 दिति श्रोतुः समाधानार्थमुक्तं अज्ञानकृतापराधनिमित्ताद्वासिष्ठेन शसो मित्र-
 सहो नृपो द्वादशाब्दं राक्षसत्वं प्राप अत्र ह किल स्मर्यते एकदा राज्ञा
 राक्षसो हतस्तद्वधुः कपटयेन राजसेवको भूत्वा नित्यं राजसन्निधि तस्थौ
 एकदा गृहागतं वसिष्ठमातिथ्येन निमंत्र्य राजा कार्यांतरसक्तोभूत्तत्र वसिष्ठ-
 रूपधरो राक्षसो गत्वा मृगमांसपाकं देहीत्यवदद्राजापि तथा चकार परिवेष-
 णकाले ऋषये कपटसेवकेन नरमांसं दत्तं तेन कुपितो वसिष्ठो भूयं शशाप
 त्वया याचितं तन्मया दत्तं व्यथायं शापो दत्तोहं त्वां शपिष्यामीत्युक्त्वा राजा
 जलमादाय तं शन्तुमुद्युक्तस्तं निवार्य तन्महिषी वसिष्ठं प्रार्थितवती वसिष्ठोपि
 ध्यानेन सर्वं राक्षसकृतं ज्ञात्वा प्राह मद्रुचो मृषा मा स्यादतोयं द्वादशाब्दं
 ब्रह्मराक्षसो भूत्वा पुनः राजा भविष्यतीत्याह तदा राजा तच्छ्रापजलं तत्याज
 तत्पादयोः पतितं तेन कल्पापपादनामको राक्षसोभूदिति ॥ ३२ ॥ तदा
 राक्षस्यवस्थायां वनमागीचलितयोर्दपत्योर्मध्ये ब्राह्मण्या पुनःपुनः प्रार्थितोपि
 द्विजं भक्षणार्थमहनत् हत्वा च भक्षितवान् तदा पश्चात्तदस्थीन्यादायानुगंतुं
 प्रवृत्ता तस्य ब्राह्मणस्य स्त्रीः प्राह हे नृप त्वं शापांते पूर्ववन्नृपो भूत्वा रते
 गु.च....८

अथैष पूर्ववद्भूत्वा स्वं राज्यं प्राप्य दुःखितः ।

स्मरातुरायै महिष्यै साध्वीशापं शशंस राट् ॥ ३४ ॥

ततः खिन्नावुभौ तीर्थयात्रासक्तौ यदृच्छया ।

आयातं गौतमं दृष्ट्वा सर्वं तस्मै शशंसतुः ॥ ३५ ॥

गौतमोप्याह भो मा भीर्गोकर्णेधौघहारिणि ।

कामिकल्पद्रुमे क्षेत्रे किं भवेद्ब्रह्महत्याया ॥ ३६ ॥

तीर्थानि सर्वतोयानि शैवल्लिगानि ताः शिलाः ।

लिङ्गतीर्थमये तत्र दिव्ये किं दुर्लभं नृणां ॥ ३७ ॥

मैथुने कृतेऽत्रं नाशमेष्यसीति शापवचनं तमब्रवीत् ॥३३॥अथ द्वादशाब्दे-
 प्वतीतेषु एष राजा वीतराक्षसभावः पूर्ववद्भूत्वा राज्ञः कर्मप्रजापालनात्मकं प्राप्य
 ब्रह्महत्याया वृत्तो ब्राह्मणीशापेन दुःखितश्च कामातुरायै स्वपत्न्यै ब्राह्मणीदत्त-
 शापं कथयामास राट् राजा ॥३४॥ उभौ दृष्ट्वा मार्गं यदृच्छया स्वेच्छया
 तस्मै गौतमाय ॥३५॥ भो राजन् मा भीर्ब्रह्महत्याया इति शेषः कामिनां
 कल्पवृक्षभूते गोकर्णे विद्यमाने ब्रह्महत्याया किं भवेन्न किमपीति भावः ॥३६॥
 तत्रत्यानि सर्वतोयानि तीर्थान्येव तीर्थेते महापापिन एभ्य इति तीर्थानि
 तत्रत्याः सर्वाः शिलाः शैवल्लिगानि भजनीयानि तीर्थलिङ्गमये तीर्थोल्लग-
 प्रचुरे प्राचुर्येण मयट् दिव्येऽलौकिके द्योतनात्मके वा नृणां दुर्लभं किं अपि
 तु सर्वं सुलभमेव तीर्थदर्शनस्पर्शनपानादिनांतःकरणशुद्धौ जातायां लिङ्गा-
 र्चनवन्दनादिना च शिवप्रसादादेकाम्येपि जाते च मोक्षोपि सुलभ इति
 भावः ॥ ३७ ॥ भवत्येवमधिकारिणामधिकारिणां का गतिरिति चेन्नात्रा-

शृणु तत्र मया दृष्टा चंडाल्येका मृता तु तां ।
शिवदूता विमानेन कैलासं नेतुमागताः ॥ ३८ ॥

मया पृष्टास्तु ते प्रोचुः प्राग्भूतं शृणु गौतम ।
प्राग्भवे विप्रकन्येयं बाल्येभूद्विधवा विधेः ॥ ३९ ॥

तन्वी कामपरा नित्यं युवसौंदर्यमोहिता ।
वृत्वा कांतं विशं भेजे सौपपत्यं रहोपि तत् ॥ ४० ॥

जातं लोकप्रसिद्धं हि मलो नाच्छाद्यतेपि कैः ।
संधिनस्तु तां त्यक्त्वा प्रायश्चित्तं तदाऽभजन् ॥ ४१ ॥

ततो रेमेषशकं सा पानासक्ता मदोद्धता ।
विशः कुटुंबिनी भूत्वा कंदर्पहतचेतना ॥ ४२ ॥

धिकारिकारणमिति सद्यष्टांतमाह शृण्विति दृष्टेत्यनेन नायमर्थवाद इति सूच-
यति ननु 'नान्यः पंथा अयनाय विद्यत' इति श्रुतेर्ज्ञानादेव मोक्ष इति
श्रवणात् कथं क्षेत्रप्रभावान्मोक्षः तज्ज्ञानमधिकारं विना न लभ्यमधिकारोपि
क्षेत्रप्रभावादाप्यते तत्पूर्वं मरणेपि सालोक्यादिलब्ध्या पुनरौकारमात्रोपासक-
वज्जन्मांतरे मोक्ष इत्यनवयम् ॥ ३८ ॥ विधेर्देवात् ॥ ३९ ॥ तन्वी मनो-
हरा कृशांगी वा वीतो गुणवचनादिति हांप् कामव्याता तरुणपुरुषसौंदर्येण
मोहिता कमनीयं वैश्यं जारत्वेन वृत्वा जारकर्म सिपेवे तद्रहःकृतमपि ॥ ४० ॥
लोकप्रसिद्धं जातं हि यतः मलः पापं कैरपि नाच्छाद्यतेऽथवा जल्लज्जलमध्ये
विष्टाच्छाद्यते किं नेति तद्वदिदमपीत्यर्थः अभजन्सांसर्गदोषनिवृत्तिं चक्रुः
॥ ४१ ॥ अपशकं निःशकं मद्यपानासक्ता विशो वैश्यस्य कामहतमतिः

प्रमत्ता सैकदा वत्सं मेघभ्रांत्या निहत्य कं ।
 स्थापयित्वात्तुमन्येद्युः शेषं पक्त्वा चखाद् ह ॥ ४३ ॥
 ज्ञात्वाथ गोशिरो जारभीत्या निक्षिप्य तद्भुवि ।
 व्याघ्रेणापहतो वत्सः शिवेत्थं पर्यदेवयत् ॥ ४४ ॥
 इत्याद्यवाच्यपापानि कृत्वा प्रेत्य स्वकैः समं ।
 दारुणां दुर्गतिं भुक्त्वा जातेदृश्यघशेषतः ॥ ४५ ॥
 जन्मतोस्या गलत्कुष्ठ आंघ्ये सत्यपि रक्षिता ।
 पितृभ्यां तावपि मृतौ ततोनाथा रुरोद सा ॥ ४६ ॥
 संगत्य यात्रिकैः सत्रा माघे दैवादिहागता ।
 क्षुधिता शिवरात्रौ सा यथाचेन्नं सुदुःखिता ॥ ४७ ॥
 जनैस्तदाशनाभावात्प्रसारितकरेपितं ।
 बिल्वमाघाय तत्याज मत्वाऽभक्ष्यं सुदुःखिता ॥ ४८ ॥

॥ ४२ ॥ सा एकदा मेघभ्रमेण गोवत्सं हत्वाऽन्येद्युस्तुं तस्य कं शीर्षं
 स्थापयित्वाऽवशिष्टं पक्त्वा भक्षितवती ॥ ४३ ॥ अपरेहनि गोशिरो ज्ञात्वा
 तद्भूमौ निक्षिप्य व्याघ्रेण वत्सोपहतः शिव शिवेत्थमिति इदमस्थमुरिति
 स्थमुप्रत्ययः मृषा विडापं चकार ॥ ४४ ॥ इत्यादीनि वक्तुमनर्हाणि स्वकैः
 पूर्वजैः सह पापशेषादीदृशी चंडाली ॥ ४५ ॥ जारकर्मरतत्वादस्या जन्मतो
 गलत्कुष्ठं मेघबुद्ध्या गोवत्सहननात्तद्भक्षणाच्चाभ्रत्वं पतितत्वं च तौ पितरा-
 वपि अनाथा दीना ॥ ४६ ॥ यात्रिकैः सह संगत्येह गोकर्णे दैवाद्ब्रह्महन्-
 नजन्यानुतापेन शिवेत्युच्चारणरूपा-प्राक्तनपुण्यात् ॥ ४७ ॥ शिवरात्रिव्रत-
 त्वादशनाभावात् अभक्ष्यं भक्षणानर्हं ॥ ४८ ॥ लिंगे त्यक्तं बिल्वं सैव

लिंगे त्यक्तं तु तत्पूजा श्रुतमन्हीशकीर्तनं ।

उपवासोशनाभावाद्दुःखाज्जागरणं निशि ॥ ४९ ॥

एवं सांगं व्रतं चीर्णं तेन भूत्वा सुनिर्मला ।

मृताद्यात्र शिवाज्ञप्ताः स्म आनेतुमिमां द्रुतं ॥ ५० ॥

तैरित्युक्त्वामृतं सिक्त्वा विमानाग्न्ये निधाय तां ।

जग्मुः कैलासं सहोत्थक्रियागतिरियं त्विह ॥ ५१ ॥

विदुषस्तु फलाधिक्यं ज्ञात्वेदं गच्छ मुच्यसे ।

तच्छ्रुत्वा द्राङ् नृपो गत्वा क्षणान्मुक्तो बभूव ह ॥५२॥

पूजान्हि दिवसे ॥ ४९ ॥ सांगं पूजाश्रवणजागरोपोषणसहितं इमां
कैलासमानेतुं वयं शिवेनाज्ञप्ताः स्मः ॥ ५० ॥ तैर्दूतैः तां मृतां लिंग-
शरीरलक्षणां न तु पांचभौतिकदेहभूतां देहस्य जडत्वात् सहोत्थक्रियागतिः
कर्मज्ञानाभावेऽपि संजातायाः व्रतरूपक्रियायाः गतिः पर्यवासनमीदृशं इह
गोकर्णे ईश्वरसान्निध्यात् न हि वस्तुशक्तिर्बुद्धिमपेक्षते अज्ञातस्याप्यग्नेर्दाह-
शक्तिरिव ॥ ५१ ॥ इदं सामान्यफलं विदुषस्तु ततोऽप्यधिकतरं मोक्षपर्य-
वसायीत्याह विदुष इति तर्हि ज्ञानकर्मसमुच्चयान्मोक्ष इति चेन्न 'कर्मणा
पितृलोको विद्यया देवलोक' इति भिन्नश्रवणात् सहैवैकेनानुष्ठानमशक्यत्वा-
द्द्र क्रियाविषयकज्ञानेन सहितं कर्मानुष्ठानमभ्युपगंतव्यं नाद्वितीयात्मज्ञान-
पूर्वकं कर्मानुष्ठानं संभवति 'विद्यां चाविद्यां०' श्रुतेः अमृतं आपोक्षिकं
मृतं मृतिर्नपुंसके भावे क्तः तन्न विद्यते यस्माद्देवत्वमिति यावत् न तु मोक्षः
तस्य ज्ञानैकसाध्यत्वाद्दृक्त्वत्वाच्चेति दिक् मुक्तो दोषमुक्तः ज्ञानाधिकारीति

गोकर्णमीदृशं क्षेत्रं सत्तमं सज्जनाश्रयं ।
अतस्तत्रैव तस्यौ हि श्रीपादः साधुजीवनः ॥ ५३ ॥

मोचयित्वा सतोब्दांस्त्र्योस्तत्रोपित्वा गतागतात् ।
कृष्णातटे कुरुपुरं प्राप्यादृश्योभवत्स तु ॥ ५४ ॥

इति० गोकर्णवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

यावत् ॥ ५२ ॥ सतः साधून् गतागतात्संसारात् स श्रीपादोऽदृश्यो गुप्तः
॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥ टीकाया षष्ठ. ॥

सप्तमोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

साधूनुद्धर्तुकामोऽथ कुतो लीलाविहार्यभूत् ।

अदृश्यो भगवांस्तत्तु श्रोतुमिच्छामि सादरं ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

अतीन्द्रियोपि दृश्योऽत्र भूत्वा लीलात्मना पुनः ।

अवतारप्रसंगेन जातोऽदृश्य इदं शृणु ॥ २ ॥

तत्राभूच्छांदसः कश्चिदंशिका नाम तद्वधुः ।

कुपुत्रं सुपुत्रे दैवात्स्तब्धं हीनमतिं जडं ॥ ३ ॥

वर्णधर्मोपनीतं तं सावित्र्युच्चारणाक्षमं ।

ताडयंतं निवार्याह स्वपतिं वैदिकं वधुः ॥ ४ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ सप्तमाध्यायः ॥ ॥ पूर्वाध्यायांते
गतागतात्सतो मोचयित्वेत्युक्तं तत्केन प्रकारेणेत्याकांक्षायां मंदाधिकारिणो
ज्ञानांतरंगभूतभक्तियोगेनेत्यस्मिन्नध्याये प्रदर्श्यते साधूनुद्धर्तुं कामो यस्य तुं
काममनसोऽस्पीति मकारलोपः कुतो हेतोरदृश्योऽभूदिति कथासंगत्यनुसारिप्रश्नः
॥ १ ॥ सप्तमे ब्राह्मणोदुःखं परिहृत्य हतं द्विजं ॥ जीवयामास चोरघ्नो गुप्तः
कुरुपुरेऽभवत् ॥ १ ॥ उत्तरमाह सूत्रेण इंद्रियाप्यतीतोऽतीन्द्रियः अत्या-
दयः क्रांताशयं द्वितीयया इंद्रियागोचरोपि लीलाविप्रहेण दृश्यो भूत्वापि
पुनरवतारप्रसंगेनादृश्यो जातः इदं तत्कथनरूपं चरितं ॥ २ ॥ तत्र कुरुपुरे
छांदसो वैदिकब्राह्मणः स्तब्धत्वाद्हीनमतित्वाद्भ्रडात्वाच्च कुपुत्रः ॥ ३ ॥
ब्राह्मणवर्णोक्तक्रमेण 'अष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत्' इत्याद्युक्तेन कृतोपनयनं
गायत्र्युच्चारणासमर्थं तं पुत्रं ताडयंतं स्वपतिं तस्य वधुर्निवार्यं प्राह ॥ ४ ॥

भो जडोर्भोश्मवघोनेरेवालं खेदहेतुना ।
 ताडनेन त्यजाम्यस्मिस्ताडितेसूनुधोरिति ॥ ५ ॥
 सोप्यजाकंठकुचवत्तं मत्वाश्रुत्य तद्वचः ।
 तूर्णां तस्थौ ततो विप्रः कालेनाल्पीयसा मृतः ॥ ६ ॥
 तत्र पुत्रान्विता माता जीवनं याचूजयाकरोत् ।
 काले याते कियत्येवं निदां चक्रुर्द्विजोत्तमाः ॥ ७ ॥
 सूर्यैर्च्यजैषा वृत्तिस्ते गह्वीस्माकं न रोचते ।
 इतो व्रज त्यजासून्वा तैरित्युक्तो नदीं ययौ ॥ ८ ॥
 कृष्णाविष्टं समं मात्रा मर्तुकामं विलोक्य तौ ।
 निपिष्योचेनुकंपार्द्रः श्रीपादस्तीरवास्यसौ ॥ ९ ॥
 साहसं मा कुरु ब्रह्मन्नात्महत्या हि दुर्वहा ।
 भवे भवेप्यतोत्रैव संप्राप्तसहनं वरम् ॥ १० ॥

भो नाथायमर्मः येनेरेव उत्पत्तित एव पापणवज्जडः खेदहेतुना ताडनेनालं
 इतः परं भो सुधीः अस्मिन्बाले ताडिते सत्यसूत्राणास्त्यजामि ॥ ५ ॥
 स ब्राह्मणोपि भेषकंठस्तनवत् निरर्थकं तं मत्वा तस्या वचोगीकृत्य अल्पी-
 यसात्यल्पेन कालेन ॥ ६ ॥ निदां चक्रुः शिक्षार्थमिति शेषः ॥ ७ ॥
 सूरिभिः पंडितैरर्चितुं योग्याद्ब्राह्मणाज्जातः सूर्यैर्च्यजस्तत्संबुद्धौ मातृयाचि-
 तान्नमक्षणरूपा तत्र वृत्तिजीवनं गह्वीं निदास्माकं न रोचतेऽत इतो व्रज
 प्राणान्वा त्यज इति तैरुक्तः स निर्विण्णः सन् मर्तुं कृष्णां ययौ तज्ज्ञात्वा
 पश्चान्मातापि ययावित्युत्तरेण ज्ञाप्यते निपिष्य निवार्य कृपया क्लिन्नः सन्नूचे
 ॥ ८ - ९ ॥ भवे भवे जन्मनि जन्मनि अतो हेतोः संप्राप्तकष्टसहनं वरं
 ब्राह्मणस्य बुद्ध्या देहत्यागे आत्महत्यायाः ब्राह्मणहत्यायाश्च स्मरणात्
 'असुर्या नाम' इति श्रुतेरंधतमःश्रवणाच्च मैव कुरु ॥ १० ॥ पुत्रेणोत्तरं

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥

प्राज्ञोद्भूतकुपुत्रत्वहेतुनैवाखिला हि मां ।

धिवकुर्वत्यपि नेक्षति तत्किं कार्यमतः परं ॥ ११ ॥

॥ श्रीपाद उवाच ॥

हृत्या लिप्यसेग्रेतो दुःखं निस्तीर्य दैविकं ।

शिवतोपात्सुपुत्रस्ते भविष्यति भवांतरे ॥ १२ ॥

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥

त्वयोक्तं साध्वहं कुर्यां तथैव तु कथं भवेत् ।

शिवतोपः पुरा केन कृतः श्रावय विस्तरात् ॥ १३ ॥

॥ श्रीपाद उवाच ॥

उज्जयिन्यां पुरा चंद्रसेनराजसखोलभत् ।

मणिभद्रः शिवाच्छैवश्चितामणिमभीष्टदं ॥ १४ ॥

किमप्यदत्तमतो मातोवाच मां धिवकुर्वति नावलोकयति च न मर्तव्यं तर्हि
अतः परं किं कार्यं ॥ ११ ॥ अग्रे जन्मनि जन्मनि दैविकं दैवादागतं निस्तीर्य
शिवाराधनं कुरु शिवतोपाद्भवांतरे जन्मांतरे सत्पुत्रो भविष्यत्यन्यथाधिं तमो
यास्यसि ॥ १२ ॥ त्वया साधूक्तं तथाहं कुर्यामेव परं तु शिवतोपः केन
प्रकारेण भवेन् पूर्वं तादृशः शिवतोपः केन कृतश्चेत्तर्हि विश्वासार्थं भाक्ति-
दाढ्यार्थं च विस्तरेण मे श्रावय अहमपि तथा करिष्यामीति भावः ॥ १३ ॥
चंद्रसेनराजस्य सखा चंद्रसेनराजसखः राजाहःसखिभ्यष्टञ्च शैवः शिवभक्तः
मणिभद्रस्तन्नामकः अभीष्टार्थप्रदं चिंतामणिं प्रसन्नाच्छिवाहोमे ॥ १४ ॥

तं ज्ञात्वा र्धादिनाऽलभ्यं युद्धायाभ्यागतान् नृपान् ।
 श्रुत्वाप्येकाग्रचित्तोऽसौ प्रदोषे पूजयच्छिवं ॥ १५ ॥
 ॥ मंदानंगप्रदोषे तं मणिं भूपं तथाविधं ।
 दृष्ट्वा गोपमुतास्तद्वत्स्वांगणे चक्रुर्चनं ॥ १६ ॥
 गोप्यो निवार्य पत्राद्यैर्लिङ्गकल्पनयोपलं ।
 भजतो निन्युरत्तुं तांस्तस्थौ तत्रैकबालकः ॥ १७ ॥
 प्रसह्याप्युद्धृतोर्चां स मात्रोद्वास्यापतद्भुवि ।
 शंभुपूजाभंगभिया निर्विण्णो मर्तुमुद्यतः ॥ १८ ॥
 तद्भावं विश्वसाक्षीशो ज्ञात्वाविष्कृत्य शोभनम् ।
 स्वं रूपं बालमाश्वास्य वरं वृण्वति तं जगौ ॥ १९ ॥
 ॥ बालोपि दिव्यरूपं तं नत्वाचे भुवनेश्वर ।
 मात्रोत्सृष्टात्र ते पूजा तन्मतुं क्षंतुमर्हसि ॥ २० ॥

तं श्रुत्वा नृपैरर्धादिभिर्थाचितोपि तेन कस्मैचिन्न दत्तः एवमर्धादिनाऽलभ्यं
 ज्ञात्वा युद्धार्थमभित आगतान् नृपाञ्ज्जुत्वापि शिवमपूजयत् ॥ १५ ॥
 शनिप्रदोषे मणिं मणिभद्रं चंद्रसेनभूपं च तथाविधं प्रदोषे शिवार्चकं दृष्ट्वा
 गोपकुमास्काः स्वांगणे शिवार्चनं चक्रुः ॥ १६ ॥ लिङ्गकल्पनया उपलं
 पाषाणं पत्रादिभिरुपचारैर्भजतः कुमारान्पूजनतो निवार्य तन्मातरो गोप्यः
 अत्तुं कुमारान्भोजयितुं यद्वा तैः कुमारैः सह वा अत्तुं भोक्तुमिति लाक्ष-
 णिकोर्थः गृहानिन्युः अकथितं चेति नयतेर्द्विकर्मकत्वं सर्वेषु बालेषु
 यातेष्वपि पूर्वसंस्कारादेकांतभक्तिसंपन्नोनन्यचित्त एकबालकस्तत्र पूजास्थाने
 तस्थौ ॥ १७ ॥ अर्चा पूजामुद्वास्य मात्रा प्रसह्य बलादुद्धृतोपि स बालः
 शंभुपूजाभंगभयेन निर्विण्णो मर्तुमुद्युक्तः सन्भुव्यपतत् ॥ १८ ॥ भावं
 भक्तिं आविष्कृत्य प्रकटीकृत्य ॥ १९ ॥ तं शिवं नत्वा ऊचे तन्मतुं

॥ शिव उवाच ॥

भक्त्या सायुज्यभाङ्गं मेसि कृतं मात्रा त्वबोधतः ।
 नायं मंतुः सापि भूयाद्विष्णुमातार्चनेक्षणात् ॥ २१ ॥
 इत्युक्त्वांतर्दधे सोभृद्भास्वलिंगं य आगताः ।
 त ऊचुः पुण्यश्लोकार्थं दोषाप्यर्कोत्र तिष्ठति ॥ २२ ॥
 धन्येन सह योद्धव्यं नास्माभिरिति ते नृपाः ।
 निश्चित्य स्निग्धभावेन तौ द्रष्टुं सर्व आययुः ॥ २३ ॥
 पूजां कृत्वापि राट् द्योतहेतुं निश्चित्य तैः सह ।
 नृपैर्गोपांगणं गत्वा प्राय लिंगेक्षणान्मुदं ॥ २४ ॥
 श्रुत्वा गोपमुखात्सर्वं तुष्टास्तस्मै नृपाः श्रियं ।
 दत्त्वा गोपाधिपत्यं च स्वं स्वं स्थानं ययुर्मुदा ॥ २५ ॥
 सा तु ग्रेत्य यशोदाख्या गोपी भूत्वा हरिं सुतं ।
 प्रापेशतोपात्तस्मात्ते तथा भूयाच्छिवार्चनात् ॥ २६ ॥

मातुरपराधं ॥ २० ॥ भक्त्या कृत्वा मे सायुज्यभागासि अबोधतोऽ-
 विवेकतोऽयं मंतुरपराधो न सापि त्वन्मातापि पूजावलोकनाद्विष्णुमाता
 भूयात् ॥ २१ ॥ स शिवः बालेनार्चिता शिला तदेव भास्वन्महाका-
 लाख्यं ज्योतिर्लिंगं अभूत् ये आगता नृपास्ते ऊचुः एतत्पुण्यश्लोकराजा-
 र्थम् दोषा रात्वावपि अत्र नगरे अर्कस्तिष्ठति यतोर्थं द्योतो दृश्यते ॥ २२ ॥
 धन्येन राज्ञा सहास्माभिर्न योद्धव्यं तो चंद्रसेनमणिभद्रौ सर्वे राजानः
 ॥ २३ ॥ राट् चंद्रसेनः प्रकाशकारणं ॥ २४ ॥ श्रियं संपत्तिम् ॥ २५ ॥
 सा गोपमाता तु पूजावलोकनरूपेश्वरसंतोपात् ते तथा भूयात् ॥ २६ ॥

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥

कष्टादैवाच्छिवे तुष्टे फलं भाव्यधुनामुना ।

कष्टेनायुः कथं लघ्यं मातृत्वेनाव मामतः ॥ २७ ॥

इत्यशाख्यं सकारुण्यं श्रुत्वा प्रीतो दर्याद्रंधीः ।

ओमित्युक्त्वा दधौ पाणिं दुष्प्रापं मूर्खमूर्धनि ॥ २८ ॥

सहसा गीष्पतिसमो बभूव श्रुतिशास्त्रवित् ।

मातृभक्तौ विनीतं तं नियुज्याहांव मे शृणु ॥ २९ ॥

विस्मृत्याक्रमनेनेशपूजयायुःक्षयं कुरु ।

पुत्रो भाविभवे मादृक्ते भविष्यति वा इति ॥ ३० ॥

साप्यत्यर्थं प्रहृष्टा तदाज्ञया सह सनुना ।

ग्रामं गत्वेशमानर्चं विद्वन्मान्यसुतान्विता ॥ ३१ ॥

कष्टेन दैवयोगेन च शिवे तुष्टे सति फलं भाविजन्मांतरे अधुनाऽमुना
कष्टेनायुर्जिवितकालः कथं नेयोऽतो मातृभावनया त्वमेव मामव रक्ष
॥ २७ ॥ अशाठ्यं निष्कपटं ओमित्यंगीकारे ॥ २८ ॥ गीष्पतिसमो
बृहस्पतितुल्यः मातृभजने विषये विनीतं नम्रं प्रयुज्य आह भो अंब
॥ २९ ॥ अनेन विदुषा पुत्रेण अकं दुखं विस्मृत्य प्रदोषे ईश्वरपूजया
जीवितकालक्षेपं कुरु भाविभवे एष्ये जन्मनि मादृगै निश्चयेन ते भवि-
ष्यति ॥ ३० ॥ सा ब्राह्मणी तदाज्ञया श्रीपादानुज्ञया पुत्रेण सह ग्रामं
गत्वा विद्वद्भिर्मान्यो यः सुतस्तेनान्विता सती शनिप्रदोष ईशमानर्च

मादृङ् नान्यो भवेयं चेन्नास्याः पुत्रो मृषा वचः ।

अतोवतीर्य तत्कुर्यामित्यमंस्ताज ईश्वरः ॥ ३२ ॥

कृतावतारसंकल्पः कार्यान्त्यान्न सोत्यजत् ।

लीलांगं तत्र भजतामदृश्योप्यस्ति कामदः ॥ ३३ ॥

॥ नामधारक उवाच ॥

संकल्पवान्कथं कार्येऽपूर्णोप्यन्योभवत्कथं ।

स्थित्वाद्यधाम्नादृश्योपि भजतां कामदः कथं ॥ ३४ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

कार्यान्त्याद्विश्वबीजे संकल्पानन्त्यमव्यये ।

नृणां कलिमलांधानां स प्रत्यक्षोप्यदृश्यवत् ॥ ३५ ॥

॥३१॥ मादृगन्यः कोपि न अद्वितीयत्वात् अस्याः पुलोहं न भवेयं चेन्मम
वचः मृषा स्यात् अतो विशुद्धसत्त्वेन स्वेच्छामयेन स्वरूपेणावतीर्य तन्मा-
दृक्पुत्रो भवेदित्यस्य सत्यत्वममंस्त मन्यते स्म ॥३२॥ भक्तक्षादिरूपका-
र्याणाभान्त्यात्कृतावतारप्रदृग्णसंरूप्योपि लीलाविग्रहं नात्यजत् तत्र मलिन-
सत्त्वानामदृश्योपि भक्तकामदोऽप्यस्ति ननु 'अप्राणो ह्यमनाः शुभ्र' इत्यादि-
श्रुतेः 'कामः संरूपो विचिकित्सा श्रद्धाश्रद्धा धृतिरधृतिर्हीर्षाभीरितत्सर्वं
मन एव' इति श्रुतेश्च भगवतोऽममस्कत्वात्संरूप्यादेर्मनोरूपत्वात्कथं संकल्प-
वानिति चेत्परमेश्वरस्येक्षणरत्संरूप्यमममयं वशमायत्वात्स्वतंत्र इति दिक्
॥३३॥ कार्येऽपूर्णं सत्यपि कथमवतारांतरस्वीकरणसंरूपवान् आद्यधाम्ना
रूपेण स्थित्वापि कथमन्योभवत्तत्रादृश्योपि भजतां कथं कामदः ॥३४॥
प्रश्नत्रयोत्तररूपं सूत्रं कार्यान्त्यादिति तव्याख्यानरूपा यावदध्यायसमाप्ति
श्लोकाः प्राग्वृत्तमित्याद्याः ॥ ३५ ॥ प्राग्वृत्तमितिहासं अस्मिन्श्रीपादे बुद्धि-

। प्राग्वृत्तं शृण्वदृष्टेस्मिन्द्रिजः कश्चित्कुटुंबव्यभूत् ।
 घीमांघ्रात्स वणिग्वृत्तिः श्रीपादांघ्न्यर्पितांतरः ॥ ३६ ॥
 व्यापारे मेधिलाभश्चेद्भूयात्तदनुसारतः ।
 कुर्या कुरुपुरे विप्रभोजनं श्रीशतुष्टये ॥ ३७ ॥
 इत्युक्त्वाऽगात्स्मरन्स्त्रीशं व्यापारार्थं ततो धनं ।
 लेभे भूरि तदादाय ययौ संकल्पसिद्धये ॥ ३८ ॥
 मार्गं एकाकिनं यातं तं सार्थं प्रेक्ष्य तस्कराः ।
 सुहृत्तया तदनुगा भूत्वा तं विजनेहनन् ॥ ३९ ॥
 तदैव सहसा तत्र श्रीपादः शूलपात्रधृक् ।
 प्राप्य ताञ्छितधारेण त्रिशूलेन जघान सः ॥ ४० ॥
 एकस्तमेत्य शरणं प्रोचे चोरधिया तु नो ।
 संगीभूतोस्मि मां ज्ञात्वा यथेष्टं कुरु भो प्रभो ॥ ४१ ॥
 श्रीपादोपि सकारुण्यां श्रुत्वोक्तिं विमलांतरं ।
 ज्ञात्वा तं योजयामास तद्रक्षायै कृपार्द्रधीः ॥ ४२ ॥

मांघ्राद्वणिग्वृत्तिः 'स्ववृत्त्या जीवनाभावाद्गुर्वापद्यन्यवार्तया । जीवेतानिद्यया'
 इति वक्ष्यमाणत्वात् ॥ ३६ ॥ अधिकं फलं भूयात्तथा जातं चेत्तदनुसारतः
 लाभानुसारतः ॥ ३७ ॥ अगादगच्छत् इणो गा लुडीति गादेशः ग्रामां-
 तरमिति शेषः संकल्पसिद्धये ब्राह्मणान्भोजयितुं ॥ ३८ ॥ सार्थं द्रव्येण
 सहितं सुहृत्तया साधुत्वेन तस्यानुचराः ॥ ३९ ॥ शूलरुमंडलधरः तीक्ष्ण-
 धारेण ॥ ४० ॥ इमे चोरा इति बुध्या नैपां संगीभूतः ॥ ४१ ॥ विमलां-
 तरं निष्कपटं तद्रक्षायै ब्राह्मणरक्षार्थं ॥ ४२ ॥ कबंधे अपमूर्धकलेवरे भस्म-

कबंधे तच्छिरः कृत्वा भस्माक्तं जलमंत्रितम् ।
 सजीवं तं द्विजं कृत्वा क्षणादन्तर्दधे स तु ॥ ४३ ॥
 स सुप्तोत्थितवद्बुद्ध्वा दृष्ट्वा चोरान्मृतान् द्विजः ।
 हतशेषमुखात्सर्वं श्रुत्वा खिन्नांतरोभवत् ॥ ४४ ॥
 कृत्वा तु मत्कृते कृच्छ्रं जातोयं चोरगोचरः ।
 सर्वदाराधितो देवान्नायं मे दृष्टिगोचरः ॥ ४५ ॥
 इत्युक्त्वा धनमादाय गत्वा कुरुपुरं द्विजः ।
 चतुःसहस्रसद्विप्रभोजनं श्रद्धया व्यधात् ॥ ४६ ॥
 ततः श्रीशप्रसादात्स सिद्धिं प्रापोभर्यां द्विजः ।
 इत्याद्या भूरिशो वृत्ताः सत्यदृश्येपि तत्कथाः ॥ ४७ ॥
 प्रत्यक्षस्तु सतां तत्र कचराणां त्वगोचरः ।
 सोप्यन्यत्रावतीर्यात्र स्वरूपेणोष्टकामदः ॥ ४८ ॥
 वेदयज्ञतपोदानप्रदिष्टफलतोधिकं ।

नाक्तं युक्तं स तु श्रीपादः ॥ ४३ ॥ श्रीपाददर्शनाऽलामेन खिन्नांतरोभवत्
 ॥ ४४ ॥ कृच्छ्रं कष्टं गोचरो विषयः ॥ ४५ ॥ व्यधाव्यकृणोत् ॥ ४६ ॥
 उभयीमैहिकीमामुष्मिकीं च उभादुदात्तो नित्यमिति तयप्रत्ययस्यायजादेशः
 टिङ्गाणमिति ङीप् ॥ ४७ ॥ कचराणां मलदूषितानां इष्टेभ्यः कामान्ददा-
 तीति तथा इष्टान्कामान्ददातीति वा ॥ ४८ ॥ वेदेष्वध्ययनादिभिः यज्ञे-
 ष्वनुष्ठानादिभिः तपसु कायशोषणादिभिः दानेषु सत्पारार्पणादिभिः
 यत्प्रदिष्टं ततोप्यधिकं अविनाशि ध्रुव मोक्षाख्यफलं श्रीपादेनाधिष्ठितं
 यत्कृष्णातटे स्थानं तन्निवासिनां द्राक् शीघ्रं लभेत् । ननु श्रीपादस्वरूपेणाव-
 तीर्णस्येश्वरस्य जीवयद्देहसंबन्धाविशेषात्कथं तदधिष्ठितस्थानवासिनां मोक्ष-

श्रीपादाधिष्ठितस्थानवासिनां द्राक्फलं लभेत् ॥ ४९ ॥

यत्र कुत्रापि ये केचिच्छ्रीपादांघिसरोरुहे ।

संस्मरंत्यपि तेभ्यः स कामानिष्टान्ददात्यलं ॥ ५० ॥

इ० श्रीपादमहिमवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

लाभ इति चेज्जीवस्याविद्यया मिथ्याभूतपञ्चकारिदेहसंबन्धः ईश्वरस्य तु नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यस्वभावत्वाद्योगमायया चिद्धनलीलाविग्रहाविर्भाव इति जीवापेक्षया महान्विशेषोस्त्यतः तदधिष्ठितपुण्यक्षेत्रनिवासतोनायासेनैव भगवत्प्रियतमसद्भक्तसंगो भवति प्रायेण भगवद्भक्ता भगवदधिष्ठितपुण्यक्षेत्र एव निवसन्ति तेभ्यः श्रवणस्मृतिनाद्यपि भवति विघ्नब्राह्मण्येनान्यत्र ध्यानं न सिद्धयेत् । साक्षाच्छ्रीपादनिवासेन विघ्नासंभवान्निर्विघ्नेन च ध्यानयोगादिसिद्धावयत्नत एव मोक्षः ज्ञानैकसाध्यस्य मोक्षस्येश्वरानुग्रहेण ज्ञानसाधनेष्वनुकूलेष्वप्रतिबद्धज्ञानमत्र लभेदिति भावः ॥ ४९ ॥ तत्स्थानगमनासंभवे यत्र कुत्रस्या अपि ॥ ५० ॥ इति श्रीगुरुचरिते टीकायां श्रीपादमहिमवर्णनं नाम, सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

ब्रह्मन्कुत्राऽवतीर्यासौ किं चकारास्य चेष्टितम् ।
मायाश्रितस्याप्रमेयं ब्रूहि शुश्रूषवेऽर्थदम् ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

उदग्देशेवतीर्णस्य दीनानुद्धर्तुमीशितुः ।
वक्ष्येऽल्पकं साधुयोगिदुर्विभाव्यं हि चेष्टितम् ॥ २ ॥
या श्रीपादोपदेशेन प्रदोषेऽजमतोपयत् ।
सा प्रेत्योत्तरदेशे स्त्रीर्जाता ब्रह्मकुलेमले ॥ ३ ॥
धीरूपशीललक्ष्माढ्या सुसंस्कारा गुणान्विता ।
श्रीपादेन पुरांवेति प्रोक्तत्वात्सा तदान्हया ॥ ४ ॥
शिववृत्तिं माधवाख्यमनुरूपं द्विजं पिता ।
दृष्ट्वा तत्रैव तां तस्मै गृह्योक्तविधिना ददौ ॥ ५ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथाष्टमोऽध्यायः ॥ ॥ अष्टमे नरहर्ष्या-
ख्यावतारो वर्णयति परः ॥ बाललीला विचित्रात्र तुर्याश्रमपरिग्रहः ॥ १ ॥
श्रीभगवतो भक्ताननुग्रहीतुमवतारान्तमाह पृच्छति ब्रह्मन्निति शुश्रूषवे श्रोतुमि-
च्छतेऽर्थदमभीष्टार्थप्रदं ॥ १ ॥ उत्तरं सूत्रेणाह हि यस्माद्भगवचेष्टितं
योगिदुर्विभाव्यमतोल्पकं वक्ष्ये ॥ २ ॥ या ब्राह्मणी ॥ ३ ॥ धीः सारासारविवेक-
वती बुद्धिः शीलं स्वभावः लक्ष्माणं सुचिन्हानि तैर्युक्ता शोभनाः संस्कारा
व्यावहारिका यस्याः गुणैः क्षांत्यादिमिरान्विता तदान्हयांऽवेति नाम्ना
प्रासिद्धाभूत् ॥ ४ ॥ शिवे तात्पर्येण वृत्तिरनुक्तिर्यस्य तं माधवनामकं दुहितुः-
रूपं दृष्ट्वा गृह्योक्तविधानेन तस्मै माधवाय तामंवां ददौ तत्र करञ्जनगरे ॥ ५ ॥
गु.च. १

सा पातित्रत्यमास्थाय भेजे छायेव तं पतिम् ।
प्रदोषेपि शिव पूर्वसंस्कारात् पत्यनुज्ञया ॥ ६ ॥

स्नेहोन्योन्याश्रयो भावबंधोभृच्चक्रवाकवत् ।
तयोर्हर्षितयोरेवं गर्भमवा वरं दधौ ॥ ७ ॥

सा सुदोहदलक्ष्माथ तत्त्वज्ञानमुपादिशत् ।
द्विजोप्यनुक्रमाचक्रे क्रियाः पुसवनादिकाः ॥ ८ ॥

साऽवा पतिव्रताधर्मं स्वीकृत्य छायेव प्रतिबिम्बमिव तं पतिं सिधेने पूर्वंसंस्कारेण शनिप्रदोषे शिवमपि भेजे पत्यनुज्ञया स्त्रीणां स्वातंत्र्याभावात् ॥ ६ ॥ चक्रवाकयारिव परस्पराश्रय प्रेमलक्षणो भावबंधोभूत् वर श्रेष्ठ एव चक्रवाकरन्मिथ स्नेहबद्धयोरित्यनेनानदानुकूलत्वं सूचितं हर्षितयो सजात हर्षयो सतारेवमवा वरं गर्भं दधावित्यनेन परकीयावयवसयोगरूपव्यापारजन्यानदरती श्राते प्रतिपादिते तथा च काषितकिन 'प्रज्ञयोपस्थ समारुह्योपस्थेनानद रतिं प्रजातिं चाप्नोति' इति तैत्तिरीयाश्च 'प्रजातिरमृतमानद इत्युपस्थे' प्रजातिं प्रजोत्पादनं अमृतं स्त्रीक्रीडा आनन्दो गुह्येन्द्रियजन्य ईशविभूतित्वादयं कामो न निच 'धर्मातिरुद्धो भूतेषु कामास्मि' इति स्मरणात् दधावित्यनेन 'यथेयं पृथिवी मद्बुक्तानां गर्भमादधे एव तं गर्भमाधेहि दशमे मासि सूतय' इति मत्तोक्तस्त्रीव्यापारधारण आधानशब्दप्रयोगो दर्शित भक्ताधीनस्य भगवतो नायेय ॥ ७ ॥ शोभनदोहदलक्षणा "लक्ष्माथ" इत्यत्र "लक्ष्मापि" इति पाठ आगतेभ्यो लोकेभ्यस्तत्त्वज्ञानमुपादिदेश क्रिया. संस्कारान् 'पुसवनमनत्रलोभन च तृतीये गर्भमास इति चतुर्थे गर्भमासे सीमतोन्नयनम्' इति सूत्रकृत 'पष्टेष्टमे वा सीमत' इति स्मृतेः ॥ ८ ॥ अथ 'दशमे मासि जायत' इति श्रुते अब्रह्मगा अनस्तंगतास्ते

अब्रह्मगोष्टखगसूचितसिद्धिपूर्वप्रब्रज्यके सुसमयेथ समोष्णशीते ।
आत्मीयवाच्यपठनेन सतोनुगृह्णोकारवाच्यभगवान्स्वयमा-
विरासीत् ॥ ९ ॥

विश्वं तदाभूच्छुभशंसि लोका ओंकारमाकर्ष्य सुविस्मिताः स्युः ।
भावान्सुखेटान्गणकाः सुयोगान्दृष्ट्वा मुदं प्रापुरदृष्टपूर्वान् ॥ १० ॥

च ते खगा प्रहास्तैः सूचिता सिद्धिपूर्वा प्रब्रज्या ब्रजयजोर्भाव इति क्यप्
प्रब्रज्यैव प्रब्रज्यका सा यस्मिन्तस्मिच्छोभने समये आत्मीयवाच्यः अकारः
कलितो भीतान्सतोनुगृह्णोकारवाच्यभगवान् 'तस्य वाचकः प्रणव'
इति पातंजलोक्तेः 'एतदालंबनं श्रेष्ठमेतदालंबनं परं । एतदालंबनं ज्ञात्वा यो
यदिच्छति तस्य तत्' इति काठकोक्तेः अकारस्य परापरब्रह्मत्वाद्ब्रह्मप्रतीक-
त्वाद्ब्रह्मप्राप्त्युपायभूतानामालंबनानां श्रेष्ठत्वाद्भगवानोकारवाच्यः यथा
प्रियनामग्रहणेन लोका दृष्यंत्युपागच्छंति च तद्ददीश्वरप्रियाभिधेयमोकार
इति भावः । स्वयमाविरासीन्नास्मदादिवत्कर्मपारतंत्र्येण भौतिकदेहेन कर्मो-
पार्जितेन तस्य कर्मणोऽभावात् यथा श्रीकृष्णाद्यवतारसमये ज्ञानैश्वर्यशक्ति-
बलवीर्यतेजोभिः सदा संपन्नस्त्रिगुणात्मिकां वैष्णवीं स्वां मायां प्रकृतिं वशी-
कृत्याजोव्ययो भूतानामीश्वरो नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावोपि सन्स्वमायया देह-
वानिव जात इव च लोकानुग्रहं कुर्वन् लक्षितस्तद्देवायमधुना स्वप्रयोजना-
भावेपि भूतानुजिघृक्षया वैदिकं धर्ममुपदेष्टुं स्वयमेवाविरासीत् प्रकटोभूत्
यथा रामकृष्णाद्यवतारसमयेऽलौकिकदिव्यजन्मज्ञापनार्थं सालंकारः सचिह्नः
षोडशवर्षात्मको देहः प्रकटीकृतस्तद्दिहापि रुदितमकृत्वोत्पत्तित एव प्रणवः
पठितः ॥ ९ ॥ तदा जन्मन्यग्निवायुप्रभृति विश्वं शुभं शंसतीति तथाभूतं
अभूत् शोभनप्रहान् तन्वादिभावाः प्रब्रज्यादिशोभनयोगान् ॥ १० ॥ ते गणका

त ऊचुर्माधवेदं ते सुकृतद्रुफलं किल ।
 श्रीसिद्धयोस्य दास्योऽग्री स्पर्शवन्निधयोनुगाः ॥ ११ ॥
 नायं गृही जनोद्धर्ता दृष्ट्या पतितपावनः ।
 वंद्योस्यानुग्रहात्कोपि भवेन्नैवात्र संशयः ॥ १२ ॥
 इत्युक्त्वा तेन हृष्टेन पूजितास्ते गृहं ययुः ।
 श्रुत्वाद्भुतं जनुर्द्रष्टुं प्राप्तैर्लोकैः स नेक्षितः ॥ १३ ॥
 तद्दृग्दोषभियैकांते गुरुः संस्थाप्य रक्षया ।
 तं ररक्षार्भुत्वध्वेशं तन्मायामोहितो हरिं ॥ १४ ॥
 भूयान्नरो हरिरिव नरतापाघदन्यहत् ।
 अयमित्याख्यया चक्रे बालं नरहरिं द्विजः ॥ १५ ॥
 क्षुच्छांतिर्नास्य भक्तोऽतो धात्री वाजा पयस्विनी ।
 मृग्येत्युक्तेऽवयोरोजौ स्पृष्ट्वाभोऽध्यदुहत्पयः ॥ १६ ॥

अस्य बालस्य श्रीलक्ष्मीरणिमादिसिद्धयश्च दास्यः स्पर्शवच्चरणौ महापद्मादि-
 निधयोनुचराः ॥ ११ ॥ अयं गृही न भविष्यति दृष्ट्या ईक्षणेनैव ॥ १२ ॥
 तेन माधवेन ते गणना अद्भुतं जन्म जातमात्रत अकारोच्चारणं शोकादि-
 राहित्यं चाध्वर्यकारकं स बालः ॥ १३ ॥ तेषामागतानां दृग्दोषभयेन गुरुः
 पिता माधवोर्भक्तुद्दयाऽयं लौकिको बाल इति बुद्धया बालस्य बुद्धिरिव
 बुद्धिस्तया वा रक्षणे हेतुस्तन्मायया मोहितः ॥ १४ ॥ अयं नरो बालः
 नरतापाघदन्यहरो भूयात् इति हेतोः आख्यया नरहरिं बालं चक्रे द्वजो
 हरणार्थं स्मरणात् ॥ १५ ॥ अस्य बालस्य क्षुधाशांतिर्मतो न भक्त्यतो
 धात्री उपमाताऽथवा पयस्विनी अजा धात्री मृगया इत्यंशया उक्ते
 भाषितेऽर्भको बालः उरोजौ मातुः स्तनी करेण स्पृष्ट्वाधिकं यथा तथा
 पयोदुहत् ॥ १६ ॥ चित्रमाध्वर्यकरं तद्बालचेष्टितं सत्साधुदृष्टिभयेन स्फुटं

तद्बालचेष्टितं चित्रं सद्दृग्दोषभियानया ।
 स्फुटं नाकारि मात्रैवमन्यदप्यद्भुतास्पदम् ॥ १७ ॥
 बाल्यादिना मर्त्यालिंगभाजीहाज्ञानलक्ष्मणां ।
 प्रतीतेर्ब्रह्मतारोपः साक्षात्कैः कल्प्यते कथं ॥ १८ ॥
 जातस्त्रैवार्पिकोप्येष लीलयाभूत्सुमूकवत् ।
 खिन्नातस्तत्प्रतीकारानारेभेऽवा द्विजोदितान् ॥ १९ ॥
 सौर्येन्द्रश्वत्थपत्रेऽन्नभोजनैः कुलपार्चनैः ।
 बालोक्तिपाठनैश्चान्यैः सूपायैर्नावदच्छिशुः ॥ २० ॥
 वक्तुं श्रोतुं नायमज्ञो मूकश्चेत्कथमोक्तं ।
 श्रुत्वान्योक्तिं ब्रूत इति पितरौ मोहमापतुः ॥ २१ ॥
 मूकोयं नौ श्रमेणालं प्रदोषे शंभुरर्चितः ।
 दिष्टयैतत्तत्फलं प्राप्तं संस्कार्योसौ कथं न्वतः ॥ २२ ॥

प्रसिद्धं नाकारि एवमन्यदप्याध्वर्यास्पदं मात्रा स्फुटं नाकारि एतेन लीला-
 नृत्यं द्योत्यते ॥ १७ ॥ मर्त्यालिंगं भजतीति मर्त्यालिंगभाक् भजो ष्विः
 तस्मिन्निह भगवति अज्ञानचिन्हानां प्रतीतेः साक्षादयं ब्रह्मरूप इत्यारोपः
 कथं कैः कल्प्यते न कथमपि ॥ १८ ॥ त्रैवार्पिकोप्येष बालः लीलया
 सुतरां मूकवत् न तु मूकः ॥ १९ ॥ प्रतीकारान्निर्दिशति सौर्येन्द्रि मंदवारे
 रविवारे वाश्वत्थपत्रे निहितानामन्नानां भोजनैः कुलदेवतार्चनैः बालभाषण-
 पाठनैः अन्यैः शोभनोपायैः ब्राह्मीवचादिसेवनोपायैः उक्तानुक्तसमुच्चयार्थ-
 श्वकारः तैरपि शिशुर्नावदत् ॥ २० ॥ वक्तुं श्रोतुं चायं नाज्ञोयं मूकश्चेद-
 न्योक्तिं संबोधनरूपां श्रुत्वोकारं कथं ब्रूते इति प्रकारेण पितरौ मातापितरौ
 मोहं प्रापतुः ॥ २१ ॥ अयं मूकः यस्मान्न ब्रूतेऽतः नौ आवयोः श्रमेणालं
 तत्फलं शंभोरर्चनफलं एतत्पुत्रप्राप्तिरूपं प्राप्तं तदिष्टया शोभनं तथापि
 दैववशान्मूकत्वादयं बालोऽतः परं कथमुपनयन्तादिना संस्कार्यः ॥ २२ ॥

ताभ्यामित्युदिते मौज्यां वद्धायां वक्ष्य इत्यसौ ।
 संज्ञयादर्शयत्स्वर्णं व्यकृणोत्तन्मुदेऽयसः ॥ २३ ॥
 तदा संजातविश्वासो विप्रानाहूय माधवः ।
 मृदा संभृतसंभारः सुलग्नेमुपानयत् ॥ २४ ॥
 सुसंस्कृतः कृतस्वस्त्ययनो भुक्तोऽवया सह ।
 गुरूपदिष्टां सावित्रीमुपनीतोयमाददे ॥ २५ ॥
 गुर्वाश्रितब्रह्मचारिधर्मो भिक्षां स मातरं ।
 याचयित्वा जगौ वेदान् चित्रं वेदवाच्यदः ॥ २६ ॥

इति ताभ्यां मातापितृभ्यामुदिते सति मौज्यां वद्धायां सत्यां अहं वक्ष्ये इति
 हस्तसंज्ञयाऽसौ बालोदर्शयत् तन्मुदे लोहस्य स्वर्णं अकरोत् स्पर्श इव
 ॥ २३ ॥ तदा तस्मिन्काले सर्वैकान्यकिमिति दाप्रत्ययः अयं मौज्या-
 वद्धायां वक्ष्यतीति संजातो विश्वासो यस्य स माधवः मुदान्देन संभृताः
 संभार येन स शोभने लग्ने द्वादशाष्टमशुद्धिसहिते खलग्रहचंद्ररहिते
 स्वोच्चक्षींशेषु केंद्रत्रिकोणेषु च सौम्येषु सत्सु अमुं पुत्रमुपानयत् उपनयनं
 नामाचार्यसमीपनयनांगको गायत्र्युपदेशप्रधानकः कर्मविशेषः उपनयन-
 पदस्य योगरूढत्वात् ॥ २४ ॥ सुष्ठु संस्कृतः कृतं स्वस्त्ययनं यस्य स
 बटुरंवया सह भुक्तो गुरुमुपेत्योपसंगृह्य च उपनीतः कृतोपनयनः द्वितीय-
 जन्मद्योतकवस्त्रोपवीतधारणादिनान्वितः गुरुणोपदिष्टां पच्छोर्ध्वशः सर्वा
 सावित्रीं गायत्रीमाददे स्त्रीकृतवानुवाचेत्यर्थः ॥ २५ ॥ गुरोः सकाशादा-
 श्रुता अवधृता अंगीकृता वा ब्रह्मचारिधर्माः ' ब्रह्मचार्यस्यपोशान कर्म कुरु
 दिवा मा स्वाप्सीराचार्याधीनो वेदमधीष्व सायं प्रातर्भिक्षेत सायं प्रातः
 समिधमादध्यादप्रन्याख्यायिनमग्ने भिक्षेताप्रत्याख्यायिनीं वा भवान् भिक्षां
 ददातु ' इत्याद्या येन स बटुर्मातरं भिक्षां भवत्पूर्वा याचयित्वा ऋग्यजुः-
 सामाथर्वाख्यान् वेदान् जगौ यथा ऋक्षशाखायानां प्रथमोपाकरणोत्तरमुच-

प्रणम्य पितरौ प्राह विरक्तः प्रव्रजामि भोः ।
 अनित्याद्द्राक्शरीरस्य तदाज्ञां दातुमर्हथः ॥ २७ ॥
 प्रत्यवायाभिक्रमांतौ नैव धीमति धीस्त्वियम् ।
 मम प्राग्दैहिकाक्षय्या भविष्यत्यात्मजा हि वां ॥ २८ ॥
 इत्युक्तौवा विपीदंती तन्मायामोहिताघवीत् ।
 एक एव सुतस्त्वं मे कथं यासि विहाय मां ॥ २९ ॥

रायणे मौज्युक्तकाले वेदारंभनियमस्तथा न याजुपाणामतो वाजिसनेयि-
 शाखेवतीर्णस्य भगवतः सद्यो वेदारंभो नावद्यः वेदा वाग्यस्य तस्मिन्वेद-
 वाचि भगवतीदं नाथर्यं 'अरेस्य महतो भूतस्य निश्वासितमेधैतद्यद्ग्वेदो
 यजुर्वेद०' इति श्रुतेः ॥ २६ ॥ ततः पितरौ प्रणम्यासारात्संसाराद्विरक्तोर्हं
 प्रव्रजामि सर्वं संन्यस्य गच्छामि श्रवणार्थं 'संन्यस्य श्रवणं कुर्यात्' इति
 विधानात् तर्हि गार्हस्थ्योत्तरं प्रव्रजेति चेन्न तथा युक्तं शरीरस्यानित्यत्वात्
 तत्पातात्पूर्वं ज्ञानं जातं चेन्मोक्षो नान्यथा 'इह चेदशकद्बोद्धुम्' इति श्रुतेः
 अतो द्राक् शीघ्रं प्रव्रजामि अतो युवामनुज्ञां दातुमर्हथः ॥ २७ ॥ ननु
 ब्रह्मचर्याश्रमे 'स्वाध्यायोध्येतव्य' इति श्रुतेः 'वेदः कृत्नोधिगांतव्यः
 सरहस्यो द्विजन्मना' इति स्मरणाच्च स्वाध्यायपरित्याग आर्षर्णानपाकरण-
 रूपप्रत्यवायः वैराग्याभावे चाभिक्रमस्य [रन्धस्य] संन्यासाश्रमस्य
 नाशश्च भवेत् 'प्रमादिनो हि बहवः पिशुनाः कलहोत्सुकाः। संन्यासिनोऽपि
 दृश्यंते देवसंदूषिताशया' इति वार्तिकोक्तेरिति चेदुच्यते । धीः सारासार-
 विवेकनैपुण्यं तद्वति धीमति मयि वेदाध्ययनाकारणे प्रत्यवायोभिक्रमस्य
 संन्यासाश्रमस्य चांतो नाशो न भविष्यति ननु कुतोन्वियं धीरत आह इयं
 धीर्ब्रह्मविषया मतिः पूर्वदेहभवा पूर्वदेहजन्या क्षेतुमशक्या ननु त्वया
 पारिव्राज्ये स्वोक्तस्माकं का गतिरित्यत आह वां युवयोः आत्मजाः पुत्रा
 भविष्यति हीति निश्चितं ॥ २८ ॥ इति पुत्रेणोक्ते भाषेते सति ॥ २९ ॥

प्रव्रजेद्वेदविद्वक्तगार्हस्थ्योनुक्रमाद्वनात् ।

तच्चविद्वासनानाशमनोभंगा अतः श्रुताः ॥ ३० ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

जैव्हौपस्थ्यसुखाक्तानां क्रमोयं नैव मादृशः ।

प्राक्संस्कारविरक्तस्य जोष्यैः किं मेऽकयोनिभिः ॥ ३१ ॥

श्रुतश्रोतव्यनिर्वेदं यास्ये संन्यस्य भो ततः ।

संसिद्धिः सुलभा नातः परं कार्यं हि धीमता ॥ ३२ ॥

कलावायुः शतं स्वापाद्वीयतेर्धं तु शेषकं ।

बाल्ययौवनवृद्धत्वैः पराधीनतया च नुः ॥ ३३ ॥

ब्रह्मचर्येण वेदवित् वेदार्थज्ञानवतः कर्माधिकारात् ततो मुक्तं गृहस्थाश्रम-
संबन्धिं सुखं येन स ततो वानप्रस्थाश्रमादनुक्रमेण प्रव्रजेत् अतः तच्चज्ञानं
मनोभंगो वासक्षयश्च श्रुतः ॥ ३० ॥ जैव्ह्यसुखं रसास्वादः औपस्थ्यसुखं
स्त्रीसंभोगजं एतत्सुखासक्तानामयं त्वयोक्तः क्रमः प्राक्संस्कारविरक्तस्य मम
नायं क्रमः यतः विरक्तस्य मे भोगकालेपि स्पर्धासूयादिभिर्यत्तत्त्वादकस्य
दुःखस्य योनयः कारणभूतास्तैजोऽप्यैविषयैः किं प्रयोजनं 'सर्वमेव दुःखं विवे-
किनाम्' इति पातंजलात् ॥ ३१ ॥ अतः संन्यस्य श्रुतानां श्रोतव्यानां चार्थानां
निर्वेदं यास्ये दुःखबुद्ध्या प्रयत्नशोधिल्यं निर्वेदः तेषामनुपादेयत्वेन जिज्ञासां
न करिष्यामीति भावः ततः संन्यासात्सिद्धिर्मुक्तिः सुलभा हि यत उक्ताद-
न्यधीमता न कार्यं ॥ ३२ ॥ किं च कलावायुः शतं तस्यार्धं निद्रया
न्द्ध्यते शेषमर्धं तु बाल्येन यौवनेन वृद्धत्वेन च न्द्ध्यते तदपि नुः पुरुष-
स्य पराधीनतया न्द्ध्यते उक्तं च गारुडे 'पितृमातृमयो बाल्ये यौवने यनि-
तामयः । पुत्रपौत्रमयो वाध्यं मूढो नात्ममयः कश्चित्' इति ॥ ३३ ॥ संपत्त्या

स्वप्नवत्संपदिष्टाढ्यसंसारोऽज्ञानकल्पितः ।

यौवनं पुष्पवचायुस्तडिद्वत्क धृतिवुधे ॥ ३४ ॥

कालो भ्रूणाञ्जिज्ञान्यूनो वृद्धानार्तान्सुखस्थितान् ।

मूढान् प्रसत्यपि प्राज्ञान्निःशेषानमरानपि ॥ ३५ ॥

यदर्थं ममताप्येतज्जलयुद्बुदवद्वपुः ।

मांसास्थिरक्तवद्विस्त्रवंचनार्थं त्वगावृतम् ॥ ३६ ॥

न भस्मविट्कीटरूपपरिणामं निजानुगम् ।

तदानुपंगिकाः स्र्याद्याः किमुतानर्थहेतवः ॥ ३७ ॥

इष्टैर्जनैश्च युक्तः संसारोऽज्ञानेन किञ्जृम्भितः स्वप्नवन्मृषा स्यात् यौवनमपि पुष्पवक्षणभंगुरं आयुश्च विद्युहृतेव चपलं ततो बुधे विवेकशीले क धृति-
र्धैर्यं न क्वापीति भावः ॥३४॥ किं च भ्रूणाङ्गर्भगतान्निःशेषान्सर्वान्देवानपि प्रसति ॥३५॥ यदर्थं देहार्थं ममता क्रियते एतदपि वपुः जलबुदबुदवदशा-
श्वतं पुनश्च मांसास्थिरक्तवज्जुगुप्सितं सदपि हिंसाणां श्वकाकगृघ्णादीनां वंचनार्थं त्वचा आवृतं यदुक्तमाचार्यैः 'बाह्येस्थिक्षायुमज्जापलरुधिरवसाच-
र्ममेदोयुगंतर्विष्मूत्रेक्ष्मपूर्णं स्वपरवपुरहो' इति न ह्योतादृशजुगुप्सितशरीर-
धारणादन्यद्विरागकारणमुपदेष्टुं शक्यते ॥ ३६ ॥ अन्यच्च 'कृमयो भस्म विष्टा वावस्था वर्ष्माण ईदृशी' इति गारुडात् भस्मविष्टाकीटान्यतमरूपपरि-
णामं शरीरं निजरूपमनुगच्छतीति निजानुगं मरणोत्तरं स्वानुचरं न भवति यदुक्तं 'मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं क्षितौ । शुभाशुभं कृतं कर्म गृही-
त्वासौ प्रसर्पति १ गृहेष्वर्थ्या निवर्तते श्मशानान्मित्रवांधवाः । विमुखा यांति ते सर्वे दहत्यग्निं शरीरक २ शुभाशुभं कृतं कर्म गच्छंतमनु-
गच्छति ३' इति । तस्य शरीरस्यानुपंगिकाः स्त्रीपुत्रप्रभृतयोनर्थहेतवस्ते किमुत ॥ ३७ ॥ देहः अक्षिज्जडः भौतिकत्वाद्विकारित्वाद्दृश्यत्वाच्च घटवत्

देहोचित्सर्वगो जीवश्चिदंशोजोव्ययो ध्रुवः ।

जीवस्तु चिदंशोतएव न व्येतीत्यव्यय अविनाशी अतएव स्वेन चैतन्य-
रूपेण ध्रुव 'ममैवाशौ जीवलोक' इति स्मरणात् । अत एव सर्वगः
आकाशवद्बुद्धाशुपाधिना परिच्छिन्नत्वेन प्रतीतोपि न परमार्थत अत एव न
जायत इत्यजो 'न जायते म्रियते वा' इति श्रुते तथा चैत्परलोकेहलोकादि-
सुखादि च कथ तस्येत्यत आह सुखदु खादिसत्रधोस्य जीवस्य तु
अज्ञानाज्जातोत स्वप्नप्रत्तुशब्देन 'अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे
व्याकरवाणि' इति श्रुत्युक्तसकल्पितत्व द्योतित ननु न युक्तमिदमससारिण
सर्वज्ञस्य बुद्धिपूर्वकमनेकशतसहस्रानर्थोश्रय देहमनुप्रविश्य दु खमनु
भविष्यामीति सकल्पन स्यात्तत्रे सत्यनुप्रवेशश्चेति । सत्यमेव न युक्त स्यादिति
(यदि) स्वेनाविहृतेन रूपेणानुप्रविशेय दु खमनुभवेयमिति च सकल्पित
वान्न त्वेव । तर्हानुप्रवेशवचनस्य का गतिरिति चेज्जीवो ह्यात्माभासमात्र
बुद्ध्यादिमात्रासमर्गजनित आदर्श इव प्रविष्ट पुरुषप्रतिबिम्ब आचक्ष्यानत
शक्तिमत आत्मनो बुद्ध्यादिसत्रधश्चैतन्याभास आत्मस्वरूपविशेषाप्रहण-
निमित्त सुखी दु खी मूढ इत्याद्यनेकानिरूपप्रत्ययहेतुभ्रष्टायामात्रेण
जीवरूपेणानुप्रविष्टत्वात् स्वत आत्मा न दैहिकै सुखदु खादिभि
सब्रध्यते यथा पुरुषादित्यादय आदर्शोदकादिष्ठायामात्रेणानुप्रविष्टा आद
शोदकादिदोषैर्न सब्रध्यते तद्वदात्मापि 'सूर्यो यथा सर्गलोकस्य चक्षु ०'
इति काठके 'ध्यायतीत्र लेलयतीत्र' इति राजसनेयके च श्रयणात् ननु
वाचारभणमात्रश्चेज्जीवो मृषैत्र प्राप्तस्तथा चैत्परलोकहलोकादि च कथ
तस्य नैव दोष सदा मना सत्राभ्युपगमात् सर्गं च नामरूप दि सदात्मनैव
सत्य विकारजात स्वतस्त्वनृतमव 'वाचारभण विकारा नामधेयम्' इति
श्रुते तथा जीवोपीति यक्षानुरूपो बलिरिति न्याय प्रसिद्ध अत शब्दा
(सदा)त्मना सर्गव्यवहाराणा सर्गविकाराणा च सत्यत्र सतान्यत्वे चानृतत्व

स्वभवत्सुखदुःखादिसंबंधोऽज्ञानजोस्य तु ॥ ३८ ॥

प्रसादात्सद्गुरोः शाब्दपरब्रह्मविदस्त्विदम् ।

मिति न कश्चिदोषस्तार्किकैरिहानुवक्तुं शक्यः यथेतेरेतदविरुद्धद्वैतवादाः स्वबुद्धिकल्पनामात्रा अतत्त्वनिष्ठा इति शक्यं वक्तुमिति पूर्वाचाचार्योक्तिरत्राम्युपगतव्या ॥ ३८ ॥ भवतु नामाज्ञानजोस्य सुखदुःखादिसंबंधः तदज्ञानं कस्मादपयाति यदपाये च कृतार्थः पुरुषो नपाये चाकृतार्थः स्यादित्यत आह शाब्दमौपनिषदमात्मविषयकं ज्ञानं परब्रह्मात्मयाथात्म्यं तद्विदः श्रोत्रियाद्ब्रह्मनिष्ठात्सद्गुरोः प्रसादाच्छ्रवणाद्युपदेशात् 'आचार्यवान्पुरुषो वेद' इति श्रुतेः नचौपनिषदं ज्ञानं स्वत एवोपनिषद्विचारेण लब्धुं शक्यं पदवाक्यप्रमाणविदः किं पुनः शाब्दपरब्रह्मवित्सद्गुरुप्रयोजनं तत्रोच्यते श्रुत्या तथैवोपदिष्टत्वात् 'तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्सामेत्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं' अत्रेदं बोध्यं यथा स्वविषयेभ्यो गंधारेभ्यः पुरुषस्तस्करैरभिनद्धाक्षोऽविवेको दिङ्मूढोशनायापिपासादिमान्ब्याघ्रतस्कराद्यनेकभयानर्थत्रातयुतमरण्यं प्राप्नो दुःखातो विक्रोशन्बंधनेभ्यो मुमुक्षुस्तिष्ठति स कथंचित्कारुणिकेन केनचिन्मोक्षितस्तदुक्तदिग्दर्शनानुसारी गंधारानेवापन्नो निवृत्तः सुख्यभूत् तथैवमेव सतो जगदात्मनः स्वरूपात्तेजोब्रह्मादिमयं देहारण्यं वातपित्तरुफरुधिरमेदोमांसास्थिमज्जाशुक्रकृमिमृत्रपुरीषवच्छीतोष्णाद्यनेकद्वंद्वदुःखवच्चेदं मोहपटाभिनद्धाक्षो भार्यापुत्रपशुबंध्वादिदृष्टादृष्टानेकविषयतृष्णापाशबद्धः पुण्यापुण्यादिकर्मतस्करैः प्रवेशितोहममुष्य पुत्रो ममैते बांधवाः सुख्यहं दुःखी मूढः पंडितो धार्मिको बंधुमान्जातो मृतो जीर्णः पापी पुत्रो मे मृतो धनं मे नष्टं हा हतोस्मि कथं जीविष्यामि का मे गतिः किं मे त्राणमित्येवमनेकशतसहस्रानर्थजालवानिव कथाचिदिह पुण्यातिशयात्परमकारुणिकं शब्दपरब्रह्मविदं विमुक्तबंधनं सद्गुरुं यदासाद-

छित्वाऽविद्ब्रह्मज्ञेयज्ञानास्रः स्वस्थ इद्भवेत् ॥ ३९ ॥

य उत्तमं ज्ञानपात्रं लब्ध्वा धामाग्रजातिजं ।
नाचरत्यात्मनः श्रेयस्तेनात्मा वंचितो ध्रुवं ॥ ४० ॥

तस्मान्नास्त्वविज्ञा मे भव त्वं नमोपि ते ।
पुत्रो भविष्यति ध्यानाद्भवाब्धि मे तरिष्यसि ॥ ४१ ॥

इत्युक्त्वादर्शयत्तस्यै स्वं रूपं दिव्यमुत्तमं ।
साप्यदभ्रदृशा दृष्ट्वा तद्विचित्राग्जनिर्जगौ ॥ ४२ ॥

नमस्ते भगवन्देव प्राग्दृष्टो मर्तुकामया ।
कुपुत्रया मया स त्वं श्रीपादो मेऽद्य गोचरः ॥ ४३ ॥

ब्रह्मापि वेत्ति नो रूपगुणांस्ते मोहिता त्वहं ।
मानुषी त्वां कथं जाने दिष्ट्याद्य ज्ञानमर्पितं ॥ ४४ ॥

यति तेन च कारुण्यादर्शितसंसारविषयदोषदर्शनमार्गो विरक्तः संसार-
विषयेभ्यः नासि त्वं संसार्यमुष्य पुत्रत्वादिधर्मवान् किं तर्हि सद्यत्त्वमस्ती-
त्यविद्यामोहपटाभिनहनान्मोक्षितस्त्विदमज्ञानगहनं ज्ञेयस्यानादिमत्परं ब्रह्मे-
त्यादिलक्षणस्य ज्ञानसाधनैः प्राप्यस्यात्मनो यज्ज्ञानं ज्ञानसाधनममानित्वादि
तदेवाद्यं यस्य स चिच्छ्रुत्वा स्वस्थो भवेन्नान्यः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यस्मादेवं
तस्मादिति स्पष्टम् ॥ ४१ ॥ अदभ्रदृशा ज्ञानदृष्ट्या ज्ञाता पूर्वजनिर्यया सा ॥ ४२ ॥
स्मारयति प्रागिति ॥ ४३ ॥ तर्हुत्पत्तित एव त्वया कथं न ज्ञात इत्यत
आह ब्रह्मेति ॥ ४४ ॥ ईदृग्विधोहं चेत्कथं त्वत्पुत्रो जात इत्यत आह

कृतं मत्कुक्षिसंभूत इति लोकविडम्बनं ।

अज ब्रह्मांडकुक्षे न उभयं पावितं कुलं ॥ ४५ ॥

सत्यसंकल्प ते विघ्नं मास्तु रूपं स्थिरीकुरु ।

मयीदं चात्र भो स्थेयं यावत्पुत्रो भविष्यति ॥ ४६ ॥

तथेत्युक्त्वेशबुद्ध्याऽसौ स्थित्वा ताभ्यां सुपूजितः ।

तत्र शिक्षितवाञ्छिष्यान्विदुषोप्येष वेदवाक् ॥ ४७ ॥

अत्रापि गर्भिणी भूत्वा कालेऽसूत सुतौ शुभौ ।

स त्रैमासिकयोः शिश्वोः प्राहांवां शृणु मेव भोः ॥ ४८ ॥

जातौ द्वौ ते भविष्यंति पुत्रौ पुत्री च सत्तमाः ।

देह्याज्ञां म इति श्रोक्त्वा तदाज्ञप्तः प्रचक्रमे ॥ ४९ ॥

रेजे शिस्त्राणाविशोभिमूर्धा सुपादुकामंडितपादपद्मः ।

कापायवह्नावृतपेशलांगः कौपीनधृग्दंडकरः स्मितास्यः ॥ ५० ॥

कृतमिति ब्रह्मांडाः कुक्षौ यस्य तत्संभुद्धौ मादृङ् नान्य इति संकल्पः

संपादितः उभयं पितृकं भर्तृकं च उभादुदात्तो नित्यमिति यत्प्रत्ययः

॥ ४५ ॥ अतो हे सत्यसंकल्प ते विघ्नं विघ्नो मास्तु ॥ ४६ ॥ तथेत्युक्त्वा

ईशोयमिति बुद्ध्या पितृभ्यां सत्कृतोसौ स्थित्वा विदुषोपि केवलं ज्ञात-

वेदानपि शासनाहान् विप्राञ्छिक्षितवान् पदवाक्यप्रमाणोत्थज्ञानमसंदिग्धं

तेन्य उपादिशदित्यर्थः यतोसौ वेदा वाग्यस्य स वेदवाक् ॥ ४७ ॥

शिश्वोर्मासत्रयात्मककालपरिच्छिन्नयोः सतोः ॥ ४८ ॥ अधुनेमौ जातौ

वियेतेतः परं पुत्री पुत्रौ चेति त्रयोपि शोभना भविष्यंति मे मह्यं गंतुमाज्ञां

देहीत्युक्त्वा तथा मात्रा आज्ञप्तः गंतुं प्रचक्रमे उपचक्रमे ॥ ४९ ॥

पेशलांगः कोमलांगः ॥ ५० ॥ हे अज अर्भस्य बुद्धिरिव बुद्धिर्यस्या-

क्षमस्वार्भवुद्धया मयाजापराद्धमिति व्याहरंतीं सतीं त्रिंशताब्दैः।
पुनर्दर्शनं मेस्तु सांनिध्यमंब स्मृतावित्थमुक्त्वा ययौ तां निवर्त्य ॥

नायं मर्त्योस्तीश एनं नताः स्म एवं सद्भिः स्तूयमानो मुनीनः।
योगीशोपि द्वाग्वदर्याश्रमं सद्द्रष्टुं कार्शीं प्राप वेपान्मुमुक्षोः ५२

स खेचरत्सहजिह्व उन्मन्यावस्थयाऽतपत् ।

तपः श्वासोद्ध्वासहीनः काश्यां वज्रासनस्थितः ॥५३॥

भागीरथ्यां त्रिपवणमथाप्लुत्य साष्टांगयोगं

युञ्जंतं तं सकलमुनयः प्रेक्ष्य सिद्धासनस्थं ।

स्तयायं बाल इति बुद्धया वा मया मात्रापराद्धं निरोधनबंधनाशनादानानु-
द्धरणसमयोचितक्षालनाद्यकरणैः तत्क्षमस्वेति द्ववंतीं त्रिंशताब्दैः पुनर्दर्शनं
मेस्तु भवतु स्मृतौ स्मरणे कृते च सति मे सांनिध्य अस्तु हृदीति शेषः
इत्थं इदमस्थमुप्रत्ययः तां मातरं तान् आगतान्वा निवर्त्य परावर्त्य ॥५१॥
अयं मरणधर्मा न किंवीशोस्ति एनं अस्मै नताः स्मः मुनीनो मुनिश्रेष्ठः
शीघ्रं वदर्याश्रमं द्रष्टुं गच्छन्मुमुक्षुवेषेण न तु मुमुक्षुर्नित्यमुक्त्वात् कार्शीं प्राप
॥ ५२ ॥ खे आज्ञाचक्रे चरंती सहजिह्वा यस्य स एतेन खेचरीमुद्रोक्ता ।
'यो मनःतुस्थिरीभावः सैवावस्था मनोन्मनी' इत्युक्तलक्षणयावस्थयाऽतएव
श्वासोद्ध्वासहीनः एतेन केवलकुंभक उक्तः वज्रासनस्थितः सिद्धासनेनो-
पविष्टः 'एतत्सिद्धासनं प्रोक्तमन्ये वज्रासनं विदुः' इत्युक्तेः जितासनो वा
सः लोकाशिक्षार्थं तपोतपत् 'तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व' इति श्रुतेः ॥५३॥
भागीरथ्यां स्नात्वा त्रिपवणं योगमप्रत्यगात्मपरमात्मैकत्वलक्षणध्यानं युञ्जन्तं
तम् अम्यसन्तम् परतरे धीर्ययेदृश्या खेचर्याख्यमुद्रया एको मुख्यः
केवलाख्यः स चासौ कुंभः 'न कुंभः केवलोपम' इत्युक्तेः तस्मिन्नुक्तं

नत्वाष्टांगैः परतरधिया खेचरीमुद्रयैक-

कुम्भोद्युक्तं जगुरुपरता नादसिद्धोत्समाधिं ॥ ५४ ॥

भवान्परात्मास्ति न मर्त्यवालः सद्धर्मगुप्त्यै विधृतावतारः ।

प्राक् शंकराचार्यमतोपि लुप्तः संन्यास एनं वितनोतु तिष्ये ५५

कष्टोत्थाद्यंतवत्स्पर्शभूभोगसुरतात्मभिः ।

उच्छिन्नोध्यात्मसौख्याज्ञैरयं कलिहतात्मभिः ॥ ५६ ॥

नादेनाम्यस्तेनानाहतेन सिद्ध उच्छिष्टसमाधिनिर्विकल्पाख्यो यस्य तं परतरधियेत्यत्रायं परतरः परमात्मेति या धीस्तया वा अष्टांगैर्नत्वा साष्टांगं प्रणम्य सकलमुनय उपरताः संतो वक्ष्यमाणं जगुः ऊचुरित्यर्थः ॥ ५४ ॥ तदाह भवानिति सतां धर्मस्य च गुप्त्यै कृतावतारः पूर्व शंकराचार्य-मतोप्यधुना तिष्येऽस्मिन्कलौ लुप्तः संन्यासमार्गं एनं भवान्विशेषेण तनोतु ननु 'अग्निहोत्रं गवालंभं संन्यासं पलपैतृकं । देवराच्च सुतोत्पत्तिं कलौ पंच विवर्जयेत्' इति निषिद्धत्वात्कथं संन्यास एनं वितनोत्विति भवद्वि-रुक्तमिति चेत् 'यावद्वेदः प्रवर्तेत यावद्वर्णः प्रदृश्यते । अग्निहोत्रं च संन्यासं तावत्कुर्यात्कलौ युगे' इति स्मृतत्वादुक्तमस्माभिः संन्यास एनं वितनोतु तिष्य इति ॥५५ ॥ ननु पूर्वसिद्धविषयमुखासक्तैः कुतोप्यं कष्टरूपः संन्यास आश्रयणीयो मोक्षसुखार्थमिति चेन्मोक्षसुखस्य नित्यत्वे निरुपाधिकत्वे निरतिशयत्वे च कथं तत्प्रातिकारः संन्यासमार्गस्तैरुच्छिन्न इत्यत आह स्त्री-पुरुषयोः परस्परप्रेमसंपादनादिलक्षणात्कष्टादुत्थिता आतश्चोपसर्गे इति कृप् (कः) आद्यंतवन्तो ये स्पृश्यंत इति स्पर्शास्त एव भूद्वयस्थानं येषां ते च ते मुज्यंत इति भोगा विषयमुखानि पारतंत्र्यात्सोपाधिकानि क्षणभंगुगाणि सातिशयानि च तेषु मुखबुध्या सुतरां रत आत्मा मनो येषां तैः आत्मन्य-धिकृत्य वर्तमान अध्यात्मं तच्च तत्सौख्यं तन्न जानति ते तयोक्तैः कलिदोष-हतबुद्धिभिरयमुच्छिन्नः ॥५६॥ भीरूणामुप्रे सुलभं क्षेमं यस्मिन् तस्मिन्

भीरुये सुलभक्षेमे कलौ संन्यासवर्त्मना ।

अध्यात्मपरमानंदं भगवन्दातुमर्हसि ॥ ५७ ॥

इत्याश्रुत्योक्तमाचार्यं वृत्वा कृष्णसरस्वतीं ।

ततः संन्यास्यभून्नाम्ना स नृसिंहसरस्वती ॥ ५८ ॥

न्यस्तसूत्रशिखो रेजे न्यस्तसवैपणो वशी ।

संन्यस्ताखिलसंकल्पः संन्यासी निर्ममोद्वयः ॥ ५९ ॥

संन्यासपद्धतिं प्राह मुमुक्षुभ्यो जगद्गुरुः ।

विरजोमाञ्छुचिर्देवीं प्रविष्टो हापितैपणः ॥ ६० ॥

संन्यस्तसकलोसूत्रचूडो दंडी गुरुं भजेत् ।

प्रज्ञानं ब्रह्मायमात्मा ब्रह्म तत्त्वमसीति च ॥ ६१ ॥

कलौ ॥५७॥ इति तैरुक्तमाश्रुत्यांगीकृत्याचार्यत्वेन कृष्णसरस्वतीं वृत्वा ततः
स नामतो नृसिंहसरस्वती संन्यासी अभूत् ॥ ५८ ॥ न केवलं नामतः
क्रियातोपीत्याह न्यस्ते सूत्रशिखे येन न्यस्तास्तिस्र एपणा येन वशी जिते-
द्रियः सम्यङ्न्यस्ता अखिलसंकल्पा येन स ममतारहितस्त्यक्तसुखदुःखादि-
द्वंद्वसंबंध ईदृशः संन्यासी अभूत् । 'कोयं मुख्य इति चेदयं मुख्य' इति
परमहंसोपनिषदुक्तो मुख्यसंन्यासोयं 'यज्ञोपवीतं वेदांश्च सर्वं तद्वर्जयेद्यतिः'
इति श्रुतेः ॥५९॥ ततो जगद्गुरुमुमुक्षुभ्यः संन्यासपद्धतिं प्राह प्रायश्चित्तेन
शुचिः कृतविरजाहोमः देवीं गायत्रीं प्रविष्टस्यकैपणः ॥ ६० ॥ श्ववांतवत्स-
म्यङ्न्यस्तं अखिलं ब्रह्मलोकपर्यंतं भोगजातं येन स सूत्रशिखारहितः 'कौपीनं
दंडमाञ्छादनं च स्वशरीरोपभोगार्थाय लोकस्थोपकारार्थाय च परिग्रहेत्'
इत्युक्तं ज्ञापयितुं दंडीत्युक्तं तेनायं पूर्वोक्तवन्न मुख्यः यतः संन्यासो द्विविधः
विविदिषासंन्यासो विद्वत्संन्यासश्चेति तत्रायं विविदिषासंन्यासः गुरुं भजे-
दित्युपसंहारात् । 'प्रज्ञानं ब्रह्म' इत्यृग्वेदवाक्यं १ 'अहं ब्रह्मास्मि' इति
यजुषः २ 'तत्त्वमसि' इति साम्नः ३ ॥ ६१ ॥ 'अयमात्मा ब्रह्म'

अहं ब्रह्मास्मीति महावाक्यान्वाप्तवार्थतो वशी ।

इत्यथर्ववाक्यं नात्र पाठक्रमः एतानि सार्थानि ज्ञात्वा वाक्यानां त्वयमर्थः तावत्प्रज्ञानं ब्रह्मेत्यस्यार्थोयं 'आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीन्नान्यत्किञ्चन मिषत्' इति वाक्येन ब्रह्मणो लक्षणमभिधाय 'स ईक्षत लोकान्नु सृजा' इत्युपक्रम्य 'तस्य त्रय आवसथास्त्रयः स्वप्ना अयमावसथोयमावसथोयमावसथ' इति दैनंदिनव्यवहारार्थं नेत्रकंठहृदयस्थानानि देहांतव्यवहारार्थं पितृशरीरमातृशरीरस्वशरीराणीत्यादिरूपं प्रपञ्चजाताध्यारोपणप्रकरणमभिधाय 'स जातो भूतान्यभिव्यैख्यत्किमिहान्यं वावदिपत्' इति तस्यारोपितस्यापवादमभिधाय 'स एतमेव पुरुषं ब्रह्म ततममपश्यदिदमदर्शमिती' इति प्रत्यगात्मनो ब्रह्मस्वरूपत्वमभिहितं पुनश्च 'पुरुषेहव' इत्यादिना ज्ञानसाधनवैराग्यजननाय गर्भवासादिदुःखं प्रदर्श्य प्रज्ञारूपस्यात्मनो ब्रह्मरूपत्वं 'प्रज्ञानं ब्रह्म' इत्यनेन वाक्येन प्रदर्शितं अथ विचारण्यसंमतो वाक्यचतुष्टयार्थः 'येनेक्षते शृणोतीदं जिप्रति व्याकरोति च । स्वाद्वस्वाद् विजानाति तत्प्रज्ञानमुदीरितं । चतुर्मुखेन्द्रेनेपु मनुष्याश्वगवादिपु । चैतन्यमेकं ब्रह्मातः प्रज्ञानं ब्रह्म मय्यपि' १ इ. ऋ. वा० 'परिपूर्णः परात्मास्मिन्देहे विद्याधिकारिणि । बुद्धेः साक्षितया स्थित्वा स्फुरन्नहमितीर्यते । स्वतःपूर्णः परात्मात्र ब्रह्मशब्देन वर्णितः । अस्मीत्यैक्यपरामर्शस्तेन ब्रह्म भवाम्यहं' २ इ. य० । 'एकमेवाद्वितीयं सनामरूपविवर्जितं । सृष्टेः पुराधुनाप्यस्य तादृक्त्वं तदितीर्यते । श्रोतुर्देहेन्द्रियातीतं वस्त्रत्र त्वंपदेरितं । एकता प्राद्यतेसीति तदैक्यमनुभूयतां' ३ इ० साम० । 'स्वप्रकाशापरोक्षत्वमयमित्युक्तोमतं । अहंकारादिदेहांतात्प्रत्यगात्मेति गीयते । दृश्यमानस्य सर्वस्य जगतस्तत्त्वमीर्यते । ब्रह्मशब्देन तद्ब्रह्म स्वप्रकाशात्मरूपकम्' इति अथ. वा० ४ । एवमेतेश्चतुर्भिर्वाक्यैरवांतरवाक्यसहितैः परोक्षज्ञानं भवेत् ॥ ततो मननादि-

पंचीकरणविल्लब्धसंज्ञः शौची स्वधर्मवित् ॥ ६२ ॥

दैवभावो योगपट्टी संन्यासी श्रेयसेर्हति ।

गतिज्ञो धारणाभ्यासाज्जीवन्मुच्येत्परात्मदृक् ॥ ६३ ॥

ब्रह्मीभूतस्य गव्यात्मा व्यसुः क्षेप्योष्क्रियादि नो ।

इत्युक्त्वा ग्राहयामास संन्यासं स्वधिकारिणः ॥ ६४ ॥

क्रमेण ब्रह्मापरोक्षज्ञानमसंदिग्धं भवेत् । यदुक्तं ' सर्वत्रैव महावाक्यविचार-
 रादपरोक्षधीः । ब्रह्मापरोक्षसिद्ध्यर्थं महावाक्यामतीरितं । वाक्यवृत्तावतो
 ब्रह्मापरोक्षविमतिर्न हि ' इति । एवं सार्थानि ज्ञात्वा पंचीकरणज्ञः लब्धा
 संज्ञा ज्ञानं नाम वा येन बाह्यांतरशौचयुक्तः स्वधर्मज्ञः ॥ ६२ ॥ दैवी-
 संपत्तियुक्तः योगपट्टयुक्तश्चैवं संन्यासी मोक्षाय योग्यो भवति 'रश्म्यनुसारी
 अतश्चायनेपि हि दक्षिण' इति न्यायेनोत्तरायणादिकालविशेषमरणस्य विव-
 क्षितत्वाद्दिनरात्र्यादिकालाभिमानिदेवताप्राप्यमार्गो गतिसंज्ञकः तं जाना-
 तीति वा गतिज्ञः सर्वेन्द्रियप्रत्याहारपूर्वकं नाभ्यादिदेशे चित्तस्य स्थिरीकरणं
 धारणा तदभ्यासात्परे ब्रह्मणि आत्मनि प्रत्यग्रूपे चाभेदेन दृग्यस्य स
 जीवन्नेवाविद्याकामकर्मादिभ्यो मुच्यते ॥ ६३ ॥ ईदृशस्य ब्रह्मीभूतस्य व्यसुः
 गतप्राण उपलक्षणमेतत्कलानां 'गताः कलाः पंचदश प्रतिष्ठा देवाश्च सर्वे
 प्रतिदेवतासु ॥ कर्माणि विज्ञानमयश्च आत्मा परोच्यते सर्व एकीभवन्ति'
 इति श्रुत्युक्तमनुसंधेय । व्यसुरात्मा देहो गवि सति सम्भवे जलेन्यथा भुवि
 क्षेप्यः न दाह्यः गोशब्दस्य जले भुवि च स्मरणात् 'यद् वैवास्मि-
 ञ्छब्दं कुर्वति यद् च न' इत्यत्र भाष्यकृद्भिः शकर्मैवांधिदो नेति
 निषिद्धं अपक्रियादि अंजलिदानपिण्डनिर्वापेकीदृष्टश्राद्धसपिण्डीकरण-
 भासिकश्राद्धादि न कार्यं मुक्तत्वात् । पुत्रश्चेत्पार्ष्णश्राद्धं चरेत् तत्र
 ब्रह्मीभूतशब्देनानुष्ठानं इतरपितृदानार्थं पुत्रस्य पुत्रत्वसिद्ध्यर्थं च । स्वधि-
 कारिण इत्यनेनाधिकारं विना कृतः संन्यासः पातायेति ज्ञेयं ॥६४॥ अमृ-

ततः प्रभृति संन्यासः संप्रवृत्तोमृतायनः ।

काश्यां पुमर्थवेदार्थान्प्रकाशयोत्तरवर्त्मना ॥ ६५ ॥

मेरुं प्रदक्षिणीकृत्य पूतात्मापि सुशिष्ययुक् ।

तीर्थस्नातो ययौ गंगासागरं भक्तगुप्तये ॥ ६६ ॥

कारयित्वा वहिःस्पर्शान्वाह्वान्तोन्ते दृशं भ्रुवोः ।

प्राणापानौ च खे तुल्यौ यतिभ्यो योगमादिशत् ॥ ६७ ॥

प्रयागेथैत्य संन्यासं माधवब्रह्मणे ददौ ।

विधुस्तत्त्वोपदेशं च निजोद्भवभुवं ययौ ॥ ६८ ॥

तापनो मोक्षमार्गभूतः पुंसामर्था धर्मादय एभ्यस्ते च ते वेदार्थाः 'वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वर' इत्युक्तेः तान्प्रकाशयोत्तरमार्गेण मेरुं प्रदक्षिणीकृत्य स्वयं पूतात्मापि तीर्थैः स्नातो भक्तरक्षार्थं ब्रजन् गंगासागरं ययौ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ वाह्याः स्पर्शा रूपरसादिविषयाश्चितिताः संतोतः प्रविशति तांस्तच्चितात्यागेन वहिरेव कारयित्वा अत्यतनेत्रनिमीलने निद्रया मनो लीयते उन्मीलने च वहिः प्रसरति तदुभयदोषपरिहारार्थमर्धनिमीलनेन भ्रूमध्ये दृष्टिं कारयित्वा दृष्ट्वासनिः-श्वासरूपेण नासिकयोरभ्यंतरे चरंतो प्राणापानावूर्ध्वाधोगतिनिरोधनेन समी कारयित्वा खे हार्दाकाशे यद्वा यथा प्राणो बहिर्न यात्यपानो नांतः प्रवि-शति च किं तु नासामध्य एव द्वावपि चरतस्तथा मंदाभ्यामुच्छ्वासाभ्यां तुल्यौ कारयित्वा ॥ ६७ ॥ माधवशर्मणे ब्राह्मणाय निजोद्भवभुवं स्वजन्म-भूमिम् ॥ ६८ ॥ अस्य श्रीगुरोः 'आचिनोति हि शास्त्रार्थमाचारे स्थाप-

॥ नामधारक उवाच ॥

यत्प्रसादान्नरा मुक्ता अद्वैतामृतवर्षिणः ।

भवंत्यस्य किमाचार्यैः कोयं कृष्णसरस्वती ॥ ६९ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

सांदीपनिवसिष्ठाद्याः कृष्णरामादिभिर्वृताः ।

गुरवोपि तथाजेन वृतः कृष्णसरस्वती ॥ ७० ॥

मानुष्यं लीलयासाद्य स तद्वद्वर्तते न चेत् ।

वर्तेत संकरो लोके भवेत्तदनुवर्तितः ॥ ७१ ॥

येनाध्यक्षेण मा सूते जगत्तेन न बद्ध्यते ।

असक्तो यमुदासीनवत्स्थितः किमुतेतरैः ॥ ७२ ॥

शिष्यो विष्णुः पुरेशस्य विष्णोर्विधिरभृद्विधेः ।

वसिष्ठस्तस्य शाक्त्योस्य व्यासस्तस्य शुकोस्य तु ॥ ७३ ॥

यत्पि । स्वयं चाचरते यस्मात्तेनाचार्यं स उच्यते' इत्येव लक्षणैराचार्यं किं प्रयोजनं कोयमिति प्रश्नांतरम् ॥ ६९ ॥ अनेन श्रीगुरुणापि तथा ॥ ७० ॥ लीलया मानुष्यमासाद्य स तद्वद्वर्तते विपक्षे बाधमाह तथा न वर्तेत चेत्तदनुवर्तिलोकत लोके संकरो भवेत् ॥ ७१ ॥ तर्हि तेन स बध्येतेत्यत आह अध्यक्षेणाधिष्ठात्रा निमित्तभूतेन कर्त्रा मा माया प्रकृति सूते तेन सृष्ट्यादिकर्मणा न बध्यते कर्मासक्तिर्हि बधहेतु स चासकामत्वादीश्वरस्य नास्ति यतोयमसक्त तत्कर्मासक्तिरहित तर्हि कर्तृत्वमित्यत आह उदासीनवत्स्थित उदासीनत्वे कर्तृत्वानुपपत्ते कर्तृत्वे चोदासीनत्वानुपपत्तेरतस्तद्वदित्युक्तं सनिधिमात्रेणाधिष्ठातृत्वात्कर्तृत्वमुदासीनत्व चाविरुद्धं अत इतरैर्न बध्यत इति किमु वक्तव्यं ॥ ७२ ॥ द्वितीयमुत्तरं वक्तुं तावदादितो गुरुपरपरामाह शिष्य इति पुरा प्रथमं शाक्त्य इत्यत्र वसिष्ठस्य शक्ति शक्ते शाक्त्य पराशर अस्य व्यास तस्य शुक अस्य

गौडपादोस्य गोविंदः शङ्करस्तस्य तस्य तु ।
 विश्वरूपस्तस्य बोधज्ञानः सिंहगिरिस्ततः ॥ ७४ ॥
 तस्येश्वरो नृसिंहोस्य विद्यातीर्थं ततः शिवः ।
 तस्य भागीरथीतीर्थं विद्यारण्योस्य तस्य तु ॥ ७५ ॥
 शिष्योभून्मलयानन्दो देवतीर्थं सरस्वती ।
 यादवेन्द्रोस्य तस्यायं शिष्यः कृष्णसरस्वती ॥ ७६ ॥
 सर्वे स्वदीक्षांकिताख्या जाताः कृष्णसरस्वती ।
 पारंपर्योत्तमो ज्ञानी वृद्धोतोयं वृत्तोमुना ॥ ७७ ॥

इति०नृसिंहसरस्वत्यवतारकथनं नामाष्टमोऽध्यायः॥८॥

॥ ७३ ॥ गौडपादः अस्य गोविंदः तस्य श्रीशंकराचार्याः तस्य विश्वरूपः
 तस्य बोधज्ञानः तस्मात्सिंहगिरिः ॥ ७४ ॥ तस्येश्वरः अस्य नृसिंहः अस्य
 विद्यातीर्थं ततः शिवतीर्थं तस्य भागीरथीतीर्थं तस्य विद्यारण्यं तस्य मल-
 यानन्दशिष्योऽभूत् तस्य देवतीर्थं तस्य सरस्वतीयादवेन्द्रः अस्यायं शिष्यः
 कृष्णसरस्वती ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ एते सर्वे स्वदीक्षांकिताख्या जाताः अयं
 भावः तीर्थाश्रमादिदशोपपदानि उपदेशदंडदानादिदीक्षयैव गुरुवच्छिष्यस्य
 भवन्ति नान्यथा अत्र त्वयं क्रमो ज्ञानोपदेशपरंपरयैव अयं तादृशपरंप-
 र्योत्तमो ज्ञानी वृद्धश्चातो हेतोरमुना श्रीगुरुणाचार्यत्वेन वृतः ' आचार्यस्ते
 गतिं वक्ता ' इति श्रुतिहार्दं दर्शयितुं ॥ ७७ ॥

इति टीकायामष्टमः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

भगवानपि संन्यासं प्रगृह्य स्वजनुःस्यलम् ।

कुतो यातोस्य शिष्याः स्युः के के किमकरोत्ततः ॥१॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

महीं प्रदक्षिणीकृत्य प्रतिज्ञातानुसार्यजः ।

मातरं द्रष्टुमाप्तो हि माता वंधा यतेरपि ॥ २ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ नवमाऽध्यायः ॥ नवमे जन्मभूमिं स दृष्ट्वा-
दस्त्वार्दितं ॥ द्विजं यवनमीतं च त्रात्वा तीर्थाश्रवणयत् १ पूर्वाध्याये
न्यस्तसूत्रशिलो रेजे न्यस्तसर्वेषणो वशीत्यादिना भगवतः संन्यासमुक्त्वाप्य
ध्यायाते निजोद्भवभुवं यथावित्युक्तं तत्संन्यासिनोनुचितं मन्वानो नामधारक
उवाच समग्रज्ञानवैराग्यादिसंपन्नोपि लोकशिक्षार्थं संन्यासाश्रमं स्वीकृत्य
स्वजन्मभूमिं प्रति कुतो यातो वद किं चास्य के के शिष्याः स्युः ततः
स्वजन्मस्थलागमनानंतरं भगवान् किमकरोत्तद्वदस्व ॥ १ ॥ त्रिशताब्दैः
पुनर्दर्शनं मेस्त्विति प्रतिज्ञातानुसारेण संन्यासिनोपि वंधाया मातुर्दर्शनार्थं
भगवत आगमनमित्युत्तरं दिक्षुः सिद्ध उवाच महीमिति प्रगतो दक्षिणं
तिष्ठद्गु० चेत्यव्ययीभावः ततश्चिचिरप्रदक्षिणं प्रदक्षिणं संपाद्यमानं कृत्वा
अजशब्देनास्य लोके नृदेहविडंबनमिति सूचितं 'तस्मादेवं विदुषा सत्यमेव
वदितव्यं समूलो वा एष परिशुष्यति योनृतमभिवदति' इति श्रुतेर्लोकसंप्रहार्य
प्रतिज्ञातमनुसरतीति प्रतिज्ञातानुसारी मातरं द्रष्टुं प्राप्तः हि यस्माद्यतेरपि
माता वंधा कुतो यात इत्यस्योत्तरमिदम् ॥ २ ॥ के के शिष्या इत्यस्यो-

शिष्या हि बहवो जाता बालः कृष्ण उपेंद्रकः ।

ज्ञानज्योतिः सदानन्दो माधवोहं च सप्तमः ॥ ३ ॥

सरस्वत्यंतसंज्ञाः स्युरेते मुख्यास्तु भूरिशः ।

आसन्नन्ये स तैः साकमाययौ स्वजनुःस्थलम् ॥ ४ ॥

पितरौ प्रेक्ष्य वंधूंश्च भगिनीमितरानपि ।

तत्राददे विश्वरूपः पूजां प्रत्यालर्य क्षणात् ॥ ५ ॥

त्तरमाह शिष्या हीति लोके ह्यायुष्कामतया ज्येष्ठापत्यस्य नाम्नोनुच्चार्यत्वा-
त्पित्रादिर्वाल इति नाम्ना व्यवहरति तथा भगवतापि प्राथमिकस्य पुत्र-
स्थानीयस्यांतेवासिनो बालसरस्वतीति नाम निर्दिष्टं शिष्यस्यापि पुत्रवद्गौ-
णात्मत्वात् यथा व्यवहारे प्रव्रजन् म्रियमाणो वा पिता त्वं ब्रह्म त्वं यज्ञस्त्वं
लोक इति पुत्रमनुशास्ति सोनुशिष्टोहं ब्रह्माहं यज्ञोहं लोक इति प्रतिवदति
त्वयाधीतं ब्रह्माहं अहं ब्रह्म वेदमध्येष्याम्यध्यापयामि च त्वयानुष्ठितो यज्ञोहं
अहं यज्ञमनुतिष्ठामि त्वया संपादितो लोकोहं अहं स्वरादिलोकं संपादयि-
ष्यामीति भावः । अतएवाक्तमैतरेये 'सोस्यायमात्मा पुष्येभ्यः कर्मभ्यः प्रति-
धीयत' इति एवमेव पारमार्थिके मार्गे परंपराविच्छेदाय गुरुणापि शिष्यः
प्रतिधीयते शिष्यप्रशिष्यादिपरंपरायाः कुलत्वेन श्रुत्याभिहितत्वात् 'नास्या-
ब्रह्मविकुले भवति' इति मुंडमांडूक्यादावुक्तत्वात् अहं सिद्धः ॥ ३ ॥ परमगुरोः
कृष्णसरस्वत्या दक्षिणमठसंप्रदायानुसारेण श्रीगुरोर्नरसिंहसरस्वतीत्यभिधानं
यथा प्राप्तं तथाऽस्मदादीनां तच्छिष्याणां सरस्वतीति प्रतिष्ठितनाम्नोन्ते
संज्ञा येषां ते सप्त मुख्या अन्ये तु बहुशस्तादृशा आसन् तैः शिष्यैः सह
॥ ४ ॥ मातापितरौ पूर्वाश्रमसंबन्धिनी अवलोक्य तत्र करंजनगरे विश्वरूपो
भूत्वा तत्रत्यानां भक्तिवशात्प्रतिगृहं गत्वा पूजाभाददे स्वीकृतवान् ॥ ५ ॥

पित्रार्चितममुं दृष्ट्वा प्राक्स्मृत्यांवाब्रवीत्प्रिय ।
मृत्युन्मुखीं कुपुत्रां मां योरक्षणीपदस्त्वयं ॥ ६ ॥

मादृग्भवेत्सुत इति प्रतिज्ञातसुसिद्धये ।
स्वदृगन्यसुताभावात्स्वयमेवाभवत्सुतः ॥ ७ ॥

श्रीपाद मे त्वं न सुतोसि देव भवार्णवादुत्थर मा हरेज ।
लोकानुसारी खलु वर्तसे चेत्संबंधमेनं स्मर पुत्र मातुः ८

कालदैवक्रियेशात्मद्रव्यांगास्वात्मवैकृताः ।
तत्संघातः प्रवाहोसौ त्वन्मायैतां निवारय ॥ ९ ॥

पित्रा माधवेन पूजितं अमुं श्रीगुरुं दृष्ट्वा तत्प्रसादलब्धया प्राक् स्मृत्यांवा
श्रीगुरुमाता स्वपतिमब्रवीत् हे प्रिय पूर्वजन्मनि कुपुत्रां मृत्युन्मुखीं मां योऽ
रक्षत्सोयं श्रीपादः ॥ ६ ॥ स्वसदृशाऽन्याभावात्प्रतिज्ञासिद्धये स्वयमेव मे
सुतोभवत् ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वांवा श्रीगुरुं प्रति वदति श्रीपादेति भो पुत्राहं
तव पुत्र इति लोकानुसारी वर्तसे चेन्मातुः संबंधं स्मर तत्किं नरकादुत्तारय
पुंनामनरकात्त्रायत इति पुत्र इति स्मरणात् ॥ ८ ॥ कालः क्षोभकः क्रिया
कर्म निमित्तं तदेव फलाभिमुखमभिव्यक्तं दैवं आत्मा स्वभावस्तत्संस्कारः इंशो
जावस्तद्वान् द्रव्यं भूतसूक्ष्माणि अंगं शरीरं असुः प्राणः सूत्रं आत्माहंकारः
वैकृत एकादशेन्द्रियार्ण महाभूतानि चेति षोडशकः तत्संघातो लिङ्गदेहः
असौ प्रवाहः देहाद्वीजरूपं कर्म ततोऽकुररूपो देहस्ततः पुनरेवमिति प्रवाहः
असौ इयं त्वन्माया मिथ्याभूतापि भावरूपा दुरत्यया अत एव त्वमेवैतां
निवारय ॥ ९ ॥ तरति विद्यमाना तरिष्यति भव्या कुलैकविंशतिः पित्री-

॥ श्रीगुरुवाच ॥

संन्यासी यत्कुले जातस्तरत्यपि तरिष्यति ।

कुलैकविंशतिः पित्रोर्दुर्गताप्यमृतं लभेत् ॥ १० ॥

जातोत्रायं हि संन्यासी भो मातस्तेथ किं वद ।

संपत्प्रजान्वितानां वः काश्यां मुक्तिर्भविष्यति ॥ ११ ॥

॥ भगिन्युवाच ॥

गतिर्मे काग्रतः स्वामिन्भवसिधोर्विभेम्यहं ।

पापिष्ठां मोद्धर हरे सद्गुरुस्त्वं हि मे प्रमो ॥ १२ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

पतिसेवनमेवैकं तारकं नापरं स्त्रियाः ।

पातिव्रत्यं भज ततो भवाब्धेः पारमेष्यसि ॥ १३ ॥

दंपत्योः प्राक्कृतं वैरं त्वया गौर्लक्षया हता ।

अतः पत्युर्यतित्वं ते कुष्ठं चांगे भविष्यतः ॥ १४ ॥

मर्तापित्रोः दुर्गतापि नरकगतापि अमृतं आपेक्षिकं ॥ १० ॥ अत्र भव-
कुलेऽयमहं परमात्मा भो मातः किं तेवशिष्टं कृत्यं वद न किमप्यवशिष्टं
तदेव दर्शयति ऐहिकसंपत्प्रजायुक्तानां युष्माकं काश्यां मुक्तिर्भविष्यति
॥ ११ ॥ अग्रतः इतः परं मे मम का गतिः भविष्यति तां वद यतोर्हं
भवसिधोर्विभेमि हि यतस्त्वं मे सद्गुरुः अतः भो हरे पापिष्ठां मामुद्धर ॥ १२ ॥
यतः स्त्रियः पतिसेवनं पातिव्रत्यमेव केवलं तारकं नापरं तारकं ततस्तस्मात्
भज सेवय ॥ १३ ॥ प्राक्पूर्वजन्मानि स्वगृहसमीपस्थयोर्दंपत्योर्वैरं परस्परं
विद्वेषः लक्षया लक्षाप्रहारेण हता ताडिता अतः पापात् यतित्वं संन्यासित्वं
दंपतीवैरसंपादकरूपपापकर्मविपाकजं फलमिदं ते तवंगे अंगान्यस्यास्तीत्यंगं
अर्शब्वादित्वाद् च तस्मिन्गं शरीरे श्वेतकुष्ठं च भविष्यतः कर्मफलस्या-

इति श्रुत्वातिखिन्नाभूत्तामाश्वास्याह सद्गुरुः ।
 वार्धक्ये तूभयं तेस्तु नश्येन्मे दर्शनात्कुरुक् ॥ १५ ॥
 इत्युक्त्वा तदनुज्ञातः सशिष्यो गौतमीं ययौ ।
 याऽऽनीता गौतमेनेशाद्गोहत्याव्यपनुत्तये ॥ १६ ॥
 तामेत्याप्लुत्य भगवान्मुनिं माधवसंज्ञकम् ।
 भक्तं गतागतान्मुक्त्वा स्तुतस्तेनाग्रतोगमत् ॥ १७ ॥
 सशिष्योऽग्रे ब्रजन्ददृष्ट्वा गंगायां मर्तुमुत्सुकं ।
 विप्रं गलशिलं कंचिदादिष्टैस्तं कृपानिधिः ॥ १८ ॥
 छात्रैरुद्धारितं दीनं शूलरोगाकुलं प्रभुः ।
 दयनीयतमं प्राह विधत्से साहसं कुतः ॥ १९ ॥

चर्यंभावित्वात् 'अवश्यमनुभोक्त०' मिति स्मृतेः ॥ १४ ॥ इति श्रुत्वा सा
 भयेनातिखिन्नाभूत् तां रत्नाख्यां भगिनीं मा भीरित्याश्वास्य सद्गुरुस्तामाह
 प्राह हे रत्ने (रत्नवति) ते वार्धक्ये तूभयं पत्युर्यतित्वं कुष्ट चास्तु भवतु
 तयोर्मध्ये एकं पत्युर्यतित्वं स्थास्यत्येव अपर कुरुक् कुष्ट मम दर्शनादेव
 नश्येत् ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा दक्षिणदिशं गन्तुकामः सशिष्यो भगवान् तैः
 भगिनीवांधवमातापित्रादिभिरनुज्ञातो गौतमीं प्रययौ का सा गौतमी या
 गौतमेन तपसा तोपितादीशाद्गोहत्याव्यपनुत्तये आनीता स्वर्गात्सद्वाद्वावु-
 च्चारिता ऋषिभिः स्वार्थसिद्धये मायाविनिर्मिताया गौतमस्य करस्पर्शमा-
 च्रेण प्राणोत्कमणाद्गोहत्या जातेति कौमे सविस्तरमुक्त ॥ १६ ॥ तां गोदावरी-
 मागत्य द्वात्वा गतागतात् द्वद्वेक्य जन्ममरणरूपात्ससारान्मुक्त्वा मोचयित्वे-
 त्यर्थः तेन माधवेन स्तुतो भगवान् ॥ १७ ॥ गंगायां गोदावर्यां मर्तुमुत्सुकं
 निमज्जनार्थं गले वद्धा शिला यस्य ॥ १८ ॥ आदिष्टैराज्ञैश्छात्रैः शिष्यै-
 रुद्धारितं दीनं दयनीयतमं शूलरोगव्यातं विप्रं प्राह भो विप्र कुतः साहसं

॥ विप्र उवाच ॥

किं करिष्यसि मां पृष्ट्वा मरिष्ये शूलकातरः ।
 कथं जीवामि रोगोन्नवैर्ययं दुःसहः सदा ॥ २० ॥
 प्राणोन्नं जीवनं चान्नं लयोन्नं जीवमन्नमुत् ।
 उद्भवोन्नं कथं स्थेयमृतेन्नात्तन्मृतिर्वरम् ॥ २१ ॥
 भवांतरेत्र वा नान्नं दत्तं पुण्यं न वा कृतं ।
 गोविप्रग्रासोपहृतो निदिताः पितरौ गुरुः ॥ २२ ॥
 नेशोर्चितो वातिययो हापिता धिक्कृता द्विजाः ।
 मिष्टान्नं पितरौ त्यक्त्वा साकं भुक्तं स्त्रिया मया ॥ २३ ॥

विक्रसे करोपि हा कष्टं ॥ १९ ॥ मां पृष्ट्वा दुःखनाशं करिष्यसि किं
 अन्नवैरी अयं रोगः सर्वदा दुःसेनापि सोढुमशक्यः तस्मात्कथं केन
 प्रकारेण जीवामि कथंचिदपि जीवनप्रकारो न लक्ष्यतेऽतः शूलरोगत्रस्तो
 मरिष्ये ॥ 'बलासः प्रच्युतस्थानात्पित्तेन सह मूर्च्छितः ॥ वायुमादाय कुस्ते
 शूलं जीर्यति भोजने ॥ कुक्षौ जठरपार्श्वेषु नाभौ बस्तौ स्तनांतरे ॥ पृष्ठ-
 मूलप्रदेशेषु सर्वेष्वेतेषु वा पुनः ॥ भुक्तमात्रेण वा वांते जीर्णान्निच प्रशाम्यते ॥
 पाष्टिकत्रीहिशालीनामोदनेन विवर्धते ॥ तत्परिणामजं शूलं दुर्विक्षेपं
 महागदम्' इति वैद्यके उक्तत्वात्सदा दुःसहः मुक्तमात्र इत्यनेन काचिच्छमा-
 भासः ॥ २० ॥ यतोन्नं प्राणः 'शुष्यति वै 'प्राण ऋतेन्नात्' इति हि
 श्रुतेः । अन्नं जीवनं अन्नं लयः निद्रारूपः अन्नं जीवनमौषधं ॥ अन्नं
 रेतोरूपेण परिणतं उद्भवः अन्नं विना कथं स्थातुं योग्यं तत्तस्मान्मृतिर्वरं
 मनाकिप्रया ॥ २१ ॥ जन्मांतरेत्र जन्मनि वा क्षुधितेभ्योन्नं न दत्तं ॥ २२ ॥
 ईश्वरो न पूजितः हापिता बलान्निःसारिताः स्त्रिया साकं भार्यया

इति भात्यन्यथा नेट्कष्टं भो मय्युपस्थितं ।
कृतो नान्योपकारो भूमारो मोघभवोऽभवं ॥ २४ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

मा भीर्दास्येन्नपथ्यं ते दिव्यौषधमहं भिपक् ।
इत्युक्त्वा विरते तस्मिन्द्विज एकः समाययौ ॥ २५ ॥

सायंदेवाभिधः कांचीवासी कौण्डिण्यगोत्रजः ।
सुदीनो यवनाधीनस्तमाह ग्रणतं गुरुः ॥ २६ ॥

मर्तुमिच्छति रुग्णोयं व्यथितो दिव्यमौषधं ।
दद्म्यस्मै त्वमपि ब्रह्मन्पथ्यं स्वाद्वन्नमर्षय ॥ २७ ॥

॥ सायंदेव उवाच ॥

मासा पक्षेण वाल्पान्नं मुंक्त आत्यंतिकी व्यथाम् ।
स तदामोत्यन्नदानान्द्रवेद्धत्येति भाति मे ॥ २८ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

भिपक्तमोस्मि नाशंक्यं सापूपं देहि मापयुक् ।
परमान्नं च पथ्यं मा भीर्जानि रुक्प्रतिक्रियाम् ॥ २९ ॥

सह ॥ २३ ॥ ईदृक् शूलव्यथारूपं मयि नोपस्थितं न प्राप्तं अन्योपकारः
परोपकारः मोघो निरर्थको भवो जन्म यस्य ॥ २४ ॥ मा भीस्ते भयं
मास्तु अहं भिषग्वैद्यस्तेऽन्नपथ्यं दिव्यमौषधमनुग्रहरूपं दास्ये इत्युक्त्वेत्यादि
सिद्धो वदति तस्मिन्द्विगुरौ विरते तूर्णोभूते सति ॥ २५ ॥ वृत्ति-
संबन्धेन यवनराजाधीनः ॥ २६ ॥ अस्मै ब्राह्मणाय दधि ॥ २७ ॥
यदा मासा मासेन पक्षेण वाल्पान्नं मुंक्ते स विप्रः तदात्यंतिकी शूलव्यथा
प्राप्नोति अतएवान्नदानात् ब्रह्महत्या भवेदिति मे मम भाति ॥ २८ ॥ भिपक्तम्
ईश्वरत्वात् ' भिपक्तं त्वा भिषजां शृणोमि ' इति श्रुतेरुत्तमवेद्यः मा भीर्भयं

॥ सायंदेव उवाच ॥

तथा कुर्यामपि भवान्सशिष्योङ्गीकरोतु मे ।

भिक्षां गृहेऽस्मि ते शिष्यः प्रपन्नं शाधि मां गुरो ॥३०॥

इत्युक्ति सौष्टवौदार्यरम्यां श्रुत्वा तथेति तं ।

ऊचे ततः सशिष्यं तं द्विजो निन्ये निजालयं ॥ ३१ ॥

चित्रितेलंकृते गेहे रंगवल्यादिरंजिते ।

स्वासनेपूपवेश्यैतानुपतस्थेगनान्वितः ॥ ३२ ॥

मास्तु यतो रुक्प्रतिक्रियां रोगचिकित्सां जाने ॥ २९ ॥ शिष्यसहितो भवान्मे गृहे भिक्षामङ्गीकरोतु ते शिष्योऽस्मि भवामि भो गुरो प्रपन्नं मां शाधि शिक्षय ॥ ३० ॥ सुष्टुभावेनोदारत्वेन च रमणीयां श्रुत्वा तथेति तं ऊचे श्रीगुरुरिति शेषः द्विजः सायंदेवः ॥ ३१ ॥ शोभनेष्वासनेषु तानुपवेश्यांगनया पल्याऽन्वितः उपतस्थे देवताबुद्ध्या पूजितवान् उपादेवतापूजासंगतीकरणमैत्रीकरणेषु भौवादिक इति स्मरणात् अयं परमात्मेति ज्ञानाभावेपि वेदवित्त्वसंन्यासित्वलक्षणेनायं देव इति सायंदेवस्य बुद्धिरूपज्ञा तथा च स्मृतिः 'ऊर्ध्वमूल० वेदवित्' इति ईदृशे वेदविदि सर्वा देवता वसन्ति श्रुतिश्च 'यावतीर्वै देवतास्ताः सर्वा वेदविदि ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो वेदविदूभ्यो दिवे दिवे नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्तयेदेता एव देवताः प्रीणाति' इति । एषणात्रयोत्थानपूर्वकं दंडादिग्रहणेन भैक्ष्याचरणं संन्यासित्वं तस्य संन्यासिनः साक्षाद्विष्णुरूपत्वमुक्तं स यद्गृहे भुङ्क्ते तत्र साक्षाद्विष्णुर्भुङ्क्तेऽतोस्य देवताबुद्ध्या पूजनं संवादिभ्रमः विभोर्ब्रह्मरूपत्वात् ॥ ३२ ॥ सूषचारैः शोभनोपचारैः रौद्रैः

सूपचारैः प्रपूज्येशं रौद्रैर्मंत्रैश्च पौरुषैः ।

नीराज्य श्रद्धया गीतस्तोत्रादिभिरतोपयत् ॥ ३३ ॥

गुरुपादोदकं तीर्थं भक्त्या संपूज्य मुक्तिदं ।

पीत्वैनोहारि सखीकः शिष्यान्सर्वानपूजयत् ॥ ३४ ॥

अन्नं चतुर्विधं स्वादु सुरसं गव्यसंयुतम् ।

प्रादात्प्रकामं सर्वेभ्यो मधुरोपत्यादरेण सः ॥ ३५ ॥

मुक्त्वात्रं गुरुपंकत्यां स भेजे रुग्णोप्यनामयं ।

नेदं चित्र हि यद्भक्ता घ्नंत्युद्भवमहारुजं ॥ ३६ ॥

पुरुषसूक्तेन शतरुद्रीयेन वा पौरुषे पुरुषदेवताकै रुद्रदेवताकै
 च ॥ ३३ ॥ एनोहारि पापहर 'शोषण पापपुरुस्य दीपन ज्ञान-
 तेजसः । गुरो पादोदक तीर्थम्' इत्यादिस्मरणात् ॥ ३४ ॥ स्वादु
 मधुप्राय यदुक्त वैद्यके 'भोजन मधुरप्रायम्' इति तस्य सात्विकत्वात्
 'रस्या. द्विग्धा स्थिरा हृद्या आहारा सात्त्विकप्रिया' इति स्मृते-
 पद्मसान्वित गव्यैर्दुग्धाज्यदधिनरनीते समन्वित चतुर्विध भक्ष्यभोज्य-
 लेशचोप्यरूपमत्र तत्र यद्वैतरनखड्याखड्य भक्ष्यतेऽणुपादि तद्भक्ष्य १
 यत्केवलं जिह्वयालोभ्य निगीर्यते पापसादि तद्भोज्य २ यज्जिह्वया
 निक्षिप्य रसास्वादेन क्रमशो निगीर्यते द्रवीभूत गुडादि तद्दृष्ट ३ यद्वृष-
 मिर्निष्पीड्य रसांश निगीर्योऽगशिष्टांश त्यज्यते इक्षुदडादि तच्चोप्य ४
 एवं चतुर्विध प्रकारं यवेष्ट प्रार्थनात्पमधुरभाषणेनादरेण च ॥ ३५ ॥
 गुरुपंक्यां एकस्यापि गुरो शिष्यपक्तिसम्प्राप्त्यायेन गुरुपक्तिरुक्तऽ-
 प्यत्र गुरुस्थानापत्रा सन्यासिनस्तेषां पक्ति गुरुपक्तिभोजनसूचनेन
 रुग्णादिजस्य शिष्यत्वं लक्ष्यत स द्विजोऽनामयमारोग्य इदं चित्रमाधर्षं न
 हि यतो यद्भक्ता जन्ममरणव्यप महारोग प्रति ॥ ३६ ॥ कदलीस्त-

स ततोसारसंसारनिर्विण्णो गुरुदर्शनात् ।

भूत्वा क्षणादुदासीनः सर्वतोभजदच्युतम् ॥ ३७ ॥

द्विजोपि भुक्तानाचांतान्मूपविष्टान्सुगंधिभिः ।

पत्सेवनैश्चास्यवासैस्तोषयित्वात्रवीद्गुरुं ॥ ३८ ॥

अंघ्र्यव्जवंदनात्तेद्य सफलं जन्म कर्म मे ।

पितरोनुग्रहान्मुक्तास्तत्कृतार्थोस्मि निर्मलः ॥ ३९ ॥

गंगा पापं विधुस्तापं दैन्यं कल्पतरुहरेत् ।

वायुस्तूलमिवैतत्ते दर्शनं हरति त्रयम् ॥ ४० ॥

साक्षी सर्वांतरस्थस्त्वं परात्माऽधोक्षजोमलः ।

नृरूपेणावतीर्णोसि साधूंस्त्रातुमजोव्ययः ॥ ४१ ॥

भवन्निःसारात्संसारद्विरक्तः स रोगमुक्तो ब्राह्मणो गुरुदर्शनादेव गृहादौ
क्षणादुदासीनो भूत्वाऽच्युतमप्रच्युतचिदानंदस्वरूपं गुरुमभजत् ॥ ३७ ॥
द्विजोपि सायन्देवोपि आचांतान्कृताचमनान्सुखेनोपविष्टान्सुगंधिभिः करो-
द्वर्तनैः गंधस्येत्यादिनेत्वं आस्यवासैर्मुखवासैः संन्यासिनस्तात्रूलनिपेधेषि
'एलां वापि लवंगां वा भोजनते तु भक्षयेत्' इति प्रकारांतरस्य विद्यमान-
त्वादास्यवासशब्दोत्र शोभनः ॥ ३८ ॥ अद्य ते पादकमलवंदनान्मे-
जन्म.कर्म च सफलं यस्मात्पितरोपि तेनुग्रहान्मुक्तास्तस्मान्निर्मलो ज्ञान-
प्रतिबंधपापरहितः सन्कृतार्थोस्मि ॥ ३९ ॥ विधुश्चंद्रः दैन्यं दाखिं तूलं
कार्पासं ते तव दर्शनं पापतापदैन्यत्रयं हरति अत्र वायुतूलदृष्टातेन
त्रितयस्य हरणमकिंचित्करं सूचितम् ॥ ४० ॥ साक्षी द्रष्टा साक्षाद्दृष्टरि
संज्ञायामितीनिः अंतर्यामित्वेन सर्वांतरस्थः निरुपाधिकरूपेण परमात्माऽ-
मलो रागादिमलनिवर्तकः ॥ ४१ ॥ अमलं अव्यभिचारि मे मत्कुलाय च

देहि मे तेमलं दास्यं श्रद्धोपेतं कुलाय च ।
 याचेदो भगवन्नेको ममाधिस्तं निशामय ॥ ४२ ॥
 यन्निघ्नीस्मि स वै हिंस्रो यवनो हन्ति भूसुरम् ।
 प्रत्यब्दमाह्वयत्यद्य तदर्थमिति शुश्रुम ॥ ४३ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

मा भीः क्रूरमपीदानीं यवनं याह्यसंशयम् ।
 मुदैप्यस्यर्चितस्तेन तावत्तिष्ठामि मा शुचः ॥ ४४ ॥
 इत्याकर्ण्यपशकं स ययौ यवनमंजसा ।
 शस्त्रैर्विप्रश्छिनत्तीति भ्रांतोऽरं यवनस्तदा ॥ ४५ ॥
 तं तुष्ट्वा वस्त्रभूपार्थैः प्राह गच्छ सुखं द्विज ।
 सायंदेवोपि बीताधिर्हृष्टः श्रीगुरुमाययौ ॥ ४६ ॥
 सर्पोप्यद्याद्विराजोर्भ हरेर्वभो गुरुप्रियम् ।
 न क्षमोप्यंतको द्रष्टुं यवनः किमुताल्पकः ॥ ४७ ॥

देहीत्यदो याचे आधिर्मानसी व्यथा निशामयाऽवधारय ॥ ४२ ॥ यन्निघ्नी
 यदधीनः हिंस्रो घातुक नमिकपीत्यादिना रप्रत्ययः भूसुरं ब्राह्मण तदर्थं
 मारणार्थं शुश्रुम श्रुतवतो वय सपरिवाराः ॥ ४३ ॥ मा भीर्भय माऽस्तु
 क्रूरं निर्दय तेन ययनेनार्चितं सत्कृतः मुदा आनदेन मा शुचः शोकं
 मा कार्षीः ॥ ४४ ॥ इति गुरुवाक्यमाकर्ण्य श्रुत्वा तदा सायदेवागमन-
 काले शस्त्रैर्विप्रो मा छिनत्तीति अरमत्यर्थं भ्रांतो यवनस्त सायदेवं ॥ ४५ ॥
 हे द्विज सायंदेव सुखं यथा तथा गच्छ स्वगृहं प्रति बीताधिर्विगतमरण-
 भयः ॥ ४६ ॥ विराजो गरुडस्यार्भ बाल सर्पोद्यादपि भक्षयेत् किं हरेः
 सिंहस्य त्राऽर्भ इभो गजः गुरुभक्त द्रष्टुमतकोपि न क्षमः किमुताल्पको
 यवनः ॥ ४७ ॥ श्रीगुरुरागत सायंदेवमनुगतमुत्सुक च ज्ञात्वा प्राह

दासोसीष्टं लभेत्ते मे द्रव्यष्टाद्वैदर्शनं भवेत् ।

द्विजेत्युक्त्वा वैद्यनाथं गत्वांतर्दध ईश्वरः ॥ ४८ ॥

ईदृश्यो लौकिका लीलाः कृता भक्तिविधित्तया ।

भजेयुमां कथमपि लोका इत्याशयोस्य तु ॥ ४९ ॥

लोके प्रत्युपकारित्वं समीक्ष्य भगवान्निचमुः ।

लौकिकानन्दजनकां चमत्कृतिमिहाकरोत् ॥ ५० ॥

हेतुनानेन तल्लोका भजंति भगवत्पदम् ।

भजनादेव निर्धूतमला यान्ति सुमुक्षुताम् ॥ ५१ ॥

ततोम्यासाच्च वैराग्यात्तं ध्यायन्त उपासते ।

महाप्रसादोनेनैव लभंते सद्गुरोर्नताः ॥ ५२ ॥

त्वं मम दासोसि इष्टमर्षाष्टं ते लभेत् अधुना मायाहि द्रव्यष्टाद्वैः षोडशवर्षैर्मे
दर्शनं भवेत् वैद्यनाथं पर्यलीस्थं ज्योतिर्लिङ्गं ॥ ४८ ॥ ईदृश्यो भक्त-
नुप्रहर्षक्षणाः अलौकिका दिव्याः लीलाकरणे हेतुः लोका मां कथमपि स्नेहेन
वा लोभेन वा भजेयुरिति तु अस्य श्रीगुरोराशयः ॥ ४९ ॥ भजनं विना
मोक्षाधिकाराभावाद्भक्तानां भजनारचिदर्शनाच्च दयालुर्भगवान्लोके प्रत्युप-
कारित्वं समीक्ष्य तद्द्वारेणैव भजने प्रवर्तयितुं लौकिकानन्दजनकं चम-
त्कारं पूर्वोक्तवदिहलोकेऽकरोत् ॥ ५० ॥ अनेन हेतुना लोका भगवत्पदं
सगुणं रूपं भजंति अर्चनवन्दनादिना मुमुक्षुतां मोक्षाधिकारित्वम् ॥ ५१ ॥
तं भगवन्तं ध्यायन्तश्चित्तयन्त उपासते उपासनं नाम नैरन्तर्येण तात्पर्यपुरः-
सरव्यवहारः अहं गच्छामि ममायन्देहो ममेदं गृहमिति निरन्तरमादरेण
व्यवहारे जाते तदेवाध्यासेन दाढ्यं यथा भवति तथैवाहं ब्रह्मास्मीत्युपास-
नेन देहात्मज्ञानबाधकं देहात्मज्ञानवज्ज्ञानं सुलभमेतेनोपासनेन नता लीना
गु.च. ११

एक्यज्ञानन्तदा लब्ध्वा महावाक्येन चात्मनोः ।

शान्तिं विनिहताविद्यास्तत्संस्थां यांति ते ध्रुवां॥५३॥

प्रसन्नात्मानः प्रशान्ता निर्वन्धाद्वैतवर्जिताः ।

भक्ताः ॥ ५२ ॥ सद्गुरोर्महाप्रसादमविद्यानिवर्तकं ज्ञानमिति यावत् 'यस्य देवे परा भक्तिः' इति श्रुतेः महावाक्येन तत्त्वमसीत्यनेन लक्षणयां लक्षितेन प्रतीचः परस्य चैक्यज्ञानं अखंडैकरसत्वेन लब्ध्वा निदिध्यासनेनात्मानमभेदेनापरोक्षीकृत्येति यावत् विशेषेण नितरां हताऽविद्या सकार्या यैस्ते ध्रुवां पुनरावृत्तिरहितां शान्तिं निर्वाणलक्षणां यांति ॥ ५३ ॥ निर्वाणलक्षणशांत्या द्वैतस्फूर्तिवर्जिता अतएव निर्गता बंधा घृणालज्जामयशकाजुगुप्साकुलशीलजातिरूपाः पाशा येषां ते प्रसन्न आत्मांतःकरणं येषां ते हृद्ग्रथिभेदपूर्वकं संशयछेदनं प्रसन्नत्वे कारणं अतएव प्रशांता रागाद्यभावेनोपशांताः स्वात्मारामाः 'न केचन जगद्भावास्तत्त्वज्ञं रंजयन्त्यमी । नागरं नागरीकांत कुग्रामललना इव' इति वासिष्ठोक्तेर्ज्ञानिनः स्वातिरिक्तान्धरमणीयाभावात्ते स्वात्मारामा एव सतमभूमिकाखंडाः श्रुतिश्च 'आत्मक्रीड आत्मरतिः क्रियावानेष ब्रह्मविदां वरिष्ठ' इति । योगभूमये हि 'योगभूमिः शुभेच्छाख्या प्रथमा समुदाहृता । विचारणा द्वितीया स्यात्तृतीया तनुमानसा । सत्वापत्तिश्चतुर्थी स्यादसंसक्तिस्तु पंचमी । पदार्थाभाविनी षष्ठी सतमी तुर्यका स्मृता । आद्यत्रयं जागरितं साधकस्य प्रकीर्तितम् । तुर्या स्वप्नः साधकोत्र प्राज्ञैर्ब्रह्मविदुच्यते । निद्रा तु पंचमी ब्रह्मविद्वरोत्र स उच्यते । षष्ठी तु गाढनिद्रा स्याद्वरीयानत्र स स्मृतः । ज्ञेयं परतं उत्थानमस्य भावितचेतसः । अन्या तुरीयात्र ब्रह्मविद्वरिष्ठो महामतिः । स्वतो वा परतो वास्य व्युत्थानं नैव कर्हिचित्' इति 'अपि शीतरुचावकं उष्णे पीयपमण्डले । अप्यधःप्रसरत्यग्नौ जीवन्मुक्तो न विस्मयी' इति वासिष्ठो-

स्वात्मारामाश्वरंत्यत्र जडोन्मत्तपिशाचवत् ॥ ५४ ॥

स्पर्शक्षाकीर्तनादीनां सद्गुरोर्भहिमा त्वियान् ।

स्नेहाद्द्वेषाद्भयाद्वापि धत्ते यत्र मनोचलम् ॥ ५५ ॥

तत्सारूप्यं स पेशस्कृद्ब्रह्मनात्कीट इवैत्यरम् ।

इत्याद्या मार्गणोपाया हरेः स्युः सुलभा नृणां ॥ ५६ ॥

मृग्योसौ पुरुषेणैव बुद्ध्यादिगुणहेतुभिः ।

‘नानुमानैरतो युक्त आत्मैवात्मगुरुः किल ॥ ५७ ॥

क्तेर्विस्मयाभावात्ते जडो-न्मत्तपिशाचवत् द्वैतवर्जिता इत्यनेन यथापूर्वव्यवहारा-
भावादवगतब्रह्मत्वं स्फुटमुक्तम् तथाच पूर्वाचार्याः ‘नावगतब्रह्मात्मभावस्य
यथापूर्वं संसारित्वं यस्य तु यथापूर्वं संसारित्वं नासावगतब्रह्मात्मभाव’
इति । अतएवैकत्वं ‘अहमेको न मे कश्चिन्नाहमन्यस्य कस्यचित् । न तं
पश्यामि यस्याहं तं न पश्यामि यो मम’ इत्याचार्योक्तेः । एवं
सति तेषां लौकिकवैदिकक्रियालोपेन प्रत्यत्राय इति चेन्न ‘यत्पूर्णानन्दै-
कबोधस्तद्ब्रह्मैवाहमस्मीति कृतकृत्यो भवति’ इति परमहंसोपनिषदुक्तेः
कृतकृत्यत्वध्वनात् सन्धि समाधावात्मन्याचरेत्’ इति तत्रैवोक्तत्वात्पर-
मात्मात्मनोरेकत्वज्ञानेन तयोर्भेद एव भग्नः सा सन्ध्येति श्रुतेरभिप्रायः स्मृति-
श्च ‘यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः । आत्मन्येव च सन्तुष्टस्तस्य
कार्यं न विद्यत्’ इति ॥ ५४ ॥ इयानेतावान् सद्गुरोः स्पर्शनादीनां
महिमा यत्र कृष्णाद्यवतारे स्नेहाद्ब्रह्म इव द्वेषाच्चैद्यादिरिव मयात्कंसा-
दिरिव यः कोपि न तु जात्यादिविशिष्ट इति नियमः निश्चलं मनो
धत्तेऽभ्यासवैराग्याभ्यां ॥ ५५ ॥ स पेशस्कृद्ब्रह्मनात्कीट इव तत्सारूप्यं
ध्येयसारूप्यमेति अरं शीघ्र इत्याद्या हरेर्मार्गणोपायाः सुलभाः सन्ति
॥ ५६ ॥ पुरुषेणैव नरेणैव बुद्ध्यादिगुणहेतुभिर्मृग्यो नानुमानैः देहव्यति-
रिक्तत्वंपदार्थशुद्धिमात्रस्यैवानुमानेनैव विवक्षितत्वात् अतो हेतोः आत्मैव

॥ नामधारक उवाच ॥

भूतेशोन्तर्दधे कस्मात्तेजस्वी भक्तवत्सलः ।

शिष्यास्तस्थुस्तदा कुत्र तच्छ्रोतुं सादरोस्म्यहम् ॥ ५८ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

सर्वे शिष्या भविष्याम इति मत्वात्र यान्त्यतः ।

मत्वा स्थेयं रह इति छात्रान्तसद्गुरुरब्रवीत् ॥ ५९ ॥

लब्ध्वा द्विजत्वं संस्कारैर्ब्रह्मचारी पठन् त्रयी ।

द्वादशाहं कृती सूत्रमेखलाजिनदण्डधृक् ॥ ६० ॥

सायं प्रातः स कर्माग्निकार्यं भिक्षां चरन् गुरुं ।

भजन्भक्त्याऽस्वपन्नहि याचितां गुरवेऽर्पयन् ॥ ६१ ॥

तद्दत्तमुग्लब्धविद्यः स्नायादत्त्वा वरं व्रती ।

अनाश्रमी न तिष्ठेत भवेत्स प्रत्यवाय्यतः ॥ ६२ ॥

आत्मनो गुरुयुक्तः किलेति सम्भावनायां ॥ ५७ ॥ तेजस्विनो भक्तवत्सल-
स्यांतर्धानं कथमिति प्रश्नः ॥ ५८ ॥ आङ् लुप्तः आयांति केवलं स्वभज-
नेनैवोद्धर्तुं शक्तोपि भगवान्परागोपनाय शिष्यपरीक्षणाय चांतर्हित
इवाभूदित्युत्तरं ददन् सिद्ध उवाच रह एकान्ते छात्रान् शिष्यान् ॥ ५९ ॥
कर्मकाण्डे वक्ष्यमाणैः संस्कारैः द्विजातित्वं ब्रह्म वेदस्तच्चरतीति ब्रह्मचारी
त्रयीं श्रुतिं वेदत्रयं वा स्त्रियामृक्सामयजुषी इति वेदास्त्रयस्त्रयीत्यभिधानात्
कृती कुशलः सूत्रमुपवीतम् ॥ ६० ॥ कर्म सन्ध्यावन्दनादि अग्निकार्यं
सभिदाधानं च चरन्नाचरन् भिक्षां चरन्भक्षयन्नहि दिवसेऽस्वपन् वर्णक-
मैरादिभध्यान्तभवच्छब्दपूर्वयाचितां भिक्षां ॥ ६१ ॥ गुरुदत्तमुक्त्वा वरं
गुरुदक्षिणां स्नायात्समावर्तनं कुर्यात् ॥ ६२ ॥ वियाक्षातो व्रतघात

स्नातकस्तुद्धहेन्द्रार्या गृहं परिचरेद्गृही ।

पोष्यभृद्यज्ञकृद्देशास्त्रधर्मपरो भवेत् ॥ ६३ ॥

पुनार्पितश्रीभार्यापुगग्राम्यविषयो वने ।

यतात्माऽकृष्टपच्याशी यावच्छुद्धयंतरं वसेत् ॥ ६४ ॥

स्वारोपिताग्निः स वानग्रस्थो भार्याज्ञयाऽममः ।

प्रव्रजेद्यतिधर्मज्ञो विरक्तस्तु कुतोपि हि ॥ ६५ ॥

त्रिकालस्नायी संन्यासी न्यस्तस्रत्रशिखैषणः । -

जपभिक्षाटनध्यानशौचार्चनरतो वशी ॥ ६६ ॥

उभयन्नातो वा स्नातकः तुशब्दो गृहस्थाश्रमस्यैच्छिकत्वद्योतकः 'शक्तश्चे-
न्नैष्टिको भूयात्' इति स्मरणात् गृहीं गृहस्थः 'पाणिप्रहणादिगृहं परिचरेत्'
इति सूत्रोक्तेः गृहं परिचरेत् उपलक्षणमिदं श्रौताधानस्यापि यदुक्तं मुण्डके
'यस्याग्निहोत्रमदर्शनपौर्णमासमनाग्रयणमचातुर्मास्यमतिथिवर्जितं च अहुत-
मवैश्वदेवमविधिना हुतमासतमास्तस्य लोकान् हिनस्ति' इति एतदभिप्रायेण
प्रोष्यभृद्यज्ञकृदित्युक्तं । एतत्कर्मकाण्डे स्फुटीभविष्यति ॥ ६३ ॥ पुनार्पिता
श्रीयेन स भार्यापुरू केवलो वा त्यक्तग्राम्यविषयः कृष्युद्धवेतरभक्षकोन्तः-
करणशुद्धिपर्यन्तं वने वसेत् ॥ ६४ ॥ स्वभार्याज्ञया तां सन्तोष्य ममतार-
हितो वनस्थः स्वात्मन्यारोपिता अग्रयो येनेदशः सन् प्रव्रजेत्संन्यसेत्
वैराग्याभावेयं क्रमः यतिर्विनिर्जितेन्द्रियग्रामः तद्धर्मज्ञो विरक्तस्तु कुतोपि
'ब्रह्मचर्याद्वा गृहाद्वा वनाद्वा यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेत्' इति श्रुतेः
आचार्यादिस्तादृक्प्रसिद्धिरिति द्योतयितुं हीत्युक्तं ॥ ६५ ॥ त्रिकालस्नायीति
कुटीचकबहूदकविषयः यदुक्तं 'ज्ञानं त्रिषवणं प्रोक्तं कुटीचकबहूदयोः ।
हंसे तु सकृदेव स्यात्परहंसे न विद्यत' इति । विविदिषासंन्यासो विद्वत्संन्यास
इति संन्यासो द्वेषा तत्र विदुषः कृतकृत्यत्वात्प्रणयस्य विविदिषोर्धर्मानाह
प्रणवजप ईश्वरार्चनं वशी जितेन्द्रियः ॥ ६६ ॥ लौल्यमिन्द्रियचापल्यं

स्त्रीकथालौल्ययानाहःस्वापस्रट्वाऽस्पृगात्मदृक् ।
सद्वेषुमृद्दार्बलाबुमयभाजनदण्डधृक् ॥ ६७ ॥

सकृदन्ध्याप्तसद्भिक्षाभुवशान्तस्तत्त्वचिन्तकः ।
तीर्थान्यटन्नृते वर्षास्त्र्यहमेकस्थले वसन् ॥ ६८ ॥

स्थिरीकृतमनाः कापि ततस्तिष्ठन्सुखी भवेत् ॥
अशक्तस्तु महाक्षेत्रे हरिं ध्यायन्वसेत्सदा ॥ ६९ ॥

तस्मात्कृध्वं स्वाश्रमाहं कृत्यं पातोऽन्यथा भवेत् ॥

यानं शिबिकाश्वादि अहःस्वापो दिवाशयनं आत्माविचारः 'विद्या दिनं प्रकाशत्वादविद्या रात्रिरुच्यते । विद्याभ्यासे प्रमादो यो दिवास्वापः स उच्यते' इत्यभियुक्तोक्तेः । स्त्रीकथादिस्पर्शरहितः चतुर्णां मध्ये एकतमपात्रधृक् दण्डधृक् च ॥ ६७ ॥ एकवार दिवसे आतां माधूकरोपपन्नतात्कालिकायाचितान्यतमसद्भिक्षां भुनक्तीति तथा वर्षाकालं विना तीर्थानि पर्यटन् त्रिदिनमेकस्थले वसेत् ॥ ६८ ॥ स्थिरीकृतमनाः लक्षणया निर्वाजयोगः सन्यत्र कापि तिष्ठन् सुखी बुद्धिप्राद्यातीन्द्रियसुखमयो भवेत् महाक्षेत्रे काश्यादौ ॥ ६९ ॥ यस्मादेवं तस्मात्पातः प्रत्यवायेनाधःपतनं कामोकार्पादिति तृतीयाध्यायोक्तमनुसन्धेयं अतउक्तं पात इति अतएव स्मर्यते 'अकुर्वन् विहितं कर्म निन्दितं च समाचरन् । प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु नरः पतनमृच्छति' इति तत्र संन्यासाश्रमभ्रंशे प्रयत्नादामुष्मिकी शुद्धिः कथंचिदामुष्मिकशुद्धिसद्भावेऽपि प्रायश्चित्तादर्शनादैहिकशुद्धयभावाच्छिष्टैरेव न व्यवहार्यः 'बहिस्तूभयथापि स्मृतेराचाराच्च' इति न्यायात् एवं नैष्ठिकस्यापि 'आरूढो नैष्ठिकं धर्मं यस्तु प्रच्यवते पुनः । प्रायश्चित्तं न पश्यामो येन शुद्ध्येत्स आत्महा' इति स्मृतेः । यथारुचिदामुष्मिकी शुद्धिः-

इत्युक्त्वान्यान्यैरयित्वा गृहेभ्योजोत्रवीथतीन् ॥ ७० ॥

काशी प्रयागो गया च श्रीरंगः पुरुषोत्तमः ॥ ७१ ॥

श्रीशैलो नैमिपारण्यं कुरुक्षेत्रं वदर्यपि ॥ ७१ ॥

गोकर्णः शङ्खकर्णश्च काञ्चयोध्या च गोकुलम् ॥

मयुरा द्वावती मायावंतिका करवीरपूः ॥ ७२ ॥

गन्धर्वपूर्हरिहरक्षेत्रं सदेवकन्यका ।

गुहाश्रमः सेतुबन्ध इत्यादिक्षेत्रविस्तरः ॥ ७३ ॥

गङ्गासरस्वत्यर्कोत्था विपाट्पौष्णीमरुद्बुधा ।

वितस्तासिकन्यनेकास्या चन्द्रभागा पयस्विनी ॥ ७४ ॥

शरावती मधुमती रेवा गोदामरोद्भवा ।

सरयू कौशिकी पूर्णा भीमा कृष्णा मलापहा ॥ ७५ ॥

कावेरी प्रवरा तुंगा क्षिप्रा तापी च वेदिका ।

चर्मण्वती गण्डकीति पूर्वा नद्यो नदा अपि ॥ ७६ ॥

‘न चाधिकारिकमपि पतनानुमानात्तदयोगात्’ इति न्यायात् अत्र चाश्रमा-
णामारोहणप्रदवरोहणाभासः रागतस्तावदवरोहणेच्छा चेद्रागो मिथ्याज्ञा-
नमूलत्वान्निषिद्धः ‘तद्भूतस्य तु नातद्भावो जैमिनेरपि नियमात्तद्रूपाभावेभ्यः’
इति न्यायात् यतीन् यतनशीलान् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ द्वावती द्वारिका
माया हरिद्वारं अबन्तिकोज्जयिनी करवीरं कोल्हापुरं ॥ ७२ ॥ देवकन्यका
कन्याकुमारी गुहाश्रमः कार्तिकस्वामी आदिशब्दात्प्रभाससिद्धपुरादि ॥ ७३ ॥
अर्कोत्था यमुना ॥ ७४ ॥ अमरोद्भवामरजा तुंगा तुगभद्रा ॥ ७५ ॥
इति पूर्वा इत्याद्याः शोणभद्रादिनदा अपि अन्यानि तीर्थानि पुष्करमान-
सन्दिन्दुसरोवरादीनि ॥ ७६ ॥ यदा गुरुसंवत्प्रादुद्वादशमहानदीषु तीर्थानि

तत्संगमा अप्यघ्नान्स्तीर्थान्यन्यान्यनेकशः ।

तीर्थानि गुरुसंचाराच्छश्वद्द्वादशसिन्धुषु ॥ ७७ ॥

प्रचरन्ति तदा तास्तु स्वर्णदीक्षानपुण्यदाः ।

कृष्णं स्नानादि विधिवत्सर्वत्रात्र सरःस्वपि ॥ ७८ ॥

श्रीष्मे रजस्वला नद्यो यदिनेऽवु नवं तदा ।

दशाहं नर्ते तीरस्थैः स्नानं मुख्यासु तु त्र्यहम् ॥ ७९ ॥

दुरात्रमपि कूपादौ चरित्वैवं ततोखिलाः ।

श्रीशैलं बहुधान्येऽब्दे यात यास्याम्यहं ह्यपि ॥ ८० ॥

इत्युक्त्वा प्रेरयामास यात्राया अपि ते ययुः ।

तत्रैव सद्गुरुरपदपद्मालिरभवं त्वहम् ॥ ८१ ॥

प्रचरन्ति तदा ताः गंगाम्बानाधिकफलदाः सिंहस्थे गुरौ गोदा कन्यास्थे
कृष्णा तुलास्थे मलापहेत्यादि ॥ ७७ ॥ अत्र सर्वत्र नदीषु सरःसु च
विधिवत् विद्वग्बर्हं यथात्रिधीत्यर्थः तदर्हमिति वतिः आदिशब्देन श्राद्धदान-
ब्राह्मणभोजनानि प्राद्याणि महानदीषु महाक्षेत्रेषु च क्षौरं न सर्वत्र ॥ ७८ ॥
यदिने यस्मिन्नहनि नूतनोदकपूरस्तदिने नदीनां रजस्वलात्वं श्रीष्म इत्यु-
पलक्षणमाषाढस्य तीरस्थान्निना नदीनां मुख्यानां त्र्यहं इतरासां दशाना-
म्यहं समाहारो दशाहः तद्वितार्थ इति समासः रात्राह्याहा इति पुंस्त्वं
कालाध्वन इति द्वितीया एवं रजस्वलात्वं तदा काले सर्वकान्यकियत्तदः
काल इति दाप्रत्ययः स्नानादि नेति न कार्यमित्यर्थः ॥ ७९ ॥ कूपादौ
चापिकूपतडागादौ दुरात्रं अहोरात्रं रात्राह्याहा इति पुंस्त्वं कालाध्वन इति
द्वितीया पूर्ववत् कैश्चिन्महानदीनां रजस्वलात्वं नेत्युक्तम् ॥ बहुधान्येऽब्दे
संवत्सरे श्रीशैलं यात गच्छत अहमपि यास्यामि ॥ ८० ॥ ८१ ॥

(क्षेपकौ) यद्वर्जुनाभ्यां विद्योगौ ग्राह्ये प्राग्यथा तथा ।
गुह्यौ मे ग्राह्ये ते शिष्ये विनीत कथयामि ते ॥ ८२ ॥

इत्युक्त्वा प्रणतायोचे सिद्धः शिष्याय सत्तमः ।
याम्यां परं पुमान्याति स्वानंदौ वैष्णवं पदम् ॥ ८३ ॥

इति श्रीगुरुचरिते० तीर्थयात्रोद्देशो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

क्षेपकौ स्फुटार्थो ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ यद्यपि 'उत्तमा सहजा पूजा मध्यमा
योगधारणा ॥ अधमा प्रतिमापूजा तीर्थयात्राधमाधम ।' इत्युक्तम् तथापि
महापापवतां प्रायश्चित्तादिना पापक्षये सति ज्ञानमुत्पद्यते 'ज्ञानमुत्पद्यते
पुंसां क्षयात्पापस्य कर्मणः ॥ यथादर्शितले प्रख्ये पश्यंत्यात्मानमात्मनि'
इति स्मरणाद्योगयागानुष्ठानासमर्थानां मुमुक्षूणां ज्ञानप्रतिबन्धकपापक्षयार्थं
विवेकिदृष्ट्याऽधमत्वेनोक्ताया अपि तीर्थयात्रायाः कथनं समुचितं पुरुष-
संस्कारत्वात्संस्कृतस्य हि विशुद्धसत्त्वस्यात्मज्ञानमंजसैवोत्पद्यते उदिते च
ज्ञाने 'अभयं प्रतिष्ठां विभेति न विभेति कुतश्चन किमहं साधु नाकरवम्'
इत्येवमादिना कर्मनैष्किकचम्यं श्रुत्या दर्शितमतः पूर्वोपचितदुरितक्षयद्वारेण
विद्योत्पत्त्यर्थानि कर्माणि । ननु तानि च यज्ञदानतपोरूपाणि 'यज्ञेन दानेन
तपसानाशकेन' इति श्रुतेः अत्र तु तीर्थयात्रा कथमुक्तेति चेत् तरंत्यनेन
तीर्थतेनेनेति वेति तीर्थं गंगागोदावर्याद्यपिजुष्टजले रूढोयं तीर्थशब्दस्त-
त्स्नानादिना कर्मानुष्ठानवदुपात्तदुरितक्षयः 'आपमापामपः सर्वा अस्माद्-
स्मादितोमुतेति आपोअद्यान्विदमाप' इत्यादिमंत्रैः कर्मस्वपि तत्प्रार्थनीय-
त्वादिति दिक् । वासिष्ठेपि भौमयज्ञांगीकारार्थं भरद्वाजाय श्रीरामस्य
तीर्थयात्रोपवर्णिता ॥ इति श्रीगुरुचरिते टीकायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ श्रीगुरुदेवदत्त ॥

दशमोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

शिष्यांस्तु तीर्थयात्रायै प्रेरयित्वा स्वयं कुह ।
उवास भगवान्ब्रूहि श्रोतुमिच्छामि सादरम् ॥ १ ॥

सिद्ध उवाच

संवत्सरं वैद्यनाथसमीपमकरोद्विभुः ।
निवासमहमप्येतत्पादाब्जभ्रमरोभवम् ॥ २ ॥
तत्रैत्यैको द्विजो मन्दो नमस्कृत्यात्रवीङ्गुलम् ।
प्रपद्ये भगवंस्त्वां मे मोक्षोपायमुपादिश ॥ ३ ॥
मया तु सिद्धये कष्टं भूर्यकारि तथापि मे ।
नासा सिद्धिर्नोपलब्धः सन्मार्गप्रापको गुरुः ॥ ४ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ दशमाध्यायः ॥ दशमेऽप्यज्ञविप्राय धौम्य-
शिष्यकथां गुरुः ॥ प्रोक्त्वास्मा अनुत्तमाय ददौ वरमितीर्यते ॥ १ ॥
आचार्याद्विदिता विशा साधिष्टं प्रापयतीति श्रुतिहार्दं वक्तु उत्तरत्वेन सिद्ध
उवाच ॥ १ ॥ एतस्य श्रीगुरोः पादावेवाब्जे तयोर्भ्रमर इव सेवमानोभवं,
॥ २ ॥ भो भगवन्त्वां प्रपन्नोऽस्मि मोक्षोपायं कथय ॥ ३ ॥ सिद्धये
मोक्षसिद्धये तपआदिरूपं कष्टं भूरि प्रभूतं नासा न प्राप्ता यतः शोभन-
मार्गप्रदर्शको गुरुर्नोपलब्धः ॥ ४ ॥ रे वत्स गुरुं विना केनोपदेष्टुं कथं

श्रीगुरुवाच

कथं गुरुं विना वत्स सिद्धये केन योजितः ।
कस्याज्ञया कृतं कष्टमित्याकर्ण्य द्विजोत्रवीत् ॥ ५ ॥
सिद्धयै मया गुरुः कश्चिच्छ्रितश्चण्डः स तु प्रभो ।
सेवार्थी पीडयामास ततस्त्यक्तः स वै मया ॥ ६ ॥

श्रीगुरुवाच

हन्तासाधु कृतं धिक्त्वां गच्छेतः सत्वरं यतः ।
गुरुद्रोह्यास्यावलोको न भद्राय कथंचन ॥ ७ ॥
प्रणिपातपरिप्रश्नसेवाधर्मपराङ्मुखे ।

केन प्रकारेण सिद्धये योजितः यत्कष्टं कृतमिति ब्रूये तदपि कस्याज्ञया कृतं इत्यमुना प्रकारेण गुरुप्रश्नमाकर्ण्य द्विजोत्रवीत् ॥ ५ ॥ चण्डोत्पन्त-कोपनः स गुरुः ॥ ६ ॥ इति खेदे 'य आवृणोत्य वितथं ब्रह्मणा श्रवणा-बुधौ । स माता स पिता ज्ञेयस्तं न द्रुह्येत्कदाचन' इति स्मृतेरसाध्वशोभनं कृतं अतस्त्वां धिक् इतोस्मत्सकाशाद्दूरं गच्छ । हि यतः गुरुद्रोहिणो मुखावलोकनं कदापि भद्राय न भवति किं पुनर्भाषणादिना ॥ ७ ॥ ननु 'गुरोरप्यवलितस्य कार्याकार्यमजानतः । उत्पथं प्रतिपन्नस्य न्याय्यं भवति शासनम्' इत्युक्तेः कथं तादृशस्य त्यागेन दर्शनानहोहं जातो यत उक्तं गच्छेत्यत आह प्रणिपातेति गुरोरपीत्यत्रापिशब्देन द्योतितो दोषत्रयदुष्टस्य परित्यागः कैमुतिकन्यायेनेतरनिषेधकः न गुरुत्यागविधायकः अन्यथा 'अपि वा मातरं गच्छेन्न तु गगाप्रतिग्रहः । पुत्रमांसं वरं भोक्तु न तु राजप्रतिग्रह' इत्यादिवचनानां मातृगमनपुत्रमांसभक्षणादिचोदकत्वं स्यात्ततोन्र्थ एव तेन 'चोदनालक्षणोर्थो धर्म' इति न्यायो हीयेताऽतस्तादृशस्यापि त्यागोऽन्याय्यः

कृतो गुरुकृपालेशस्तद्वत्येव प्रसन्नता ॥ ८ ॥

द्विज उवाच

कथं ज्ञेयः कथं सेव्यो गुरुस्तन्मे वदाखिलम् ।
अजानता गुरुद्रोहः कृतोतो मोद्धर प्रभो ॥ ९ ॥

श्रीगुरुवाच

गुरुर्निरुपमः साक्षाद्ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ।
सोज्ञेयस्त्वादृशैरंधैस्तद्वत्सेवापि सद्गुरोः ॥ १० ॥
एतदर्थं पुरावृत्तं शृणु धौम्याभिधो मृनिः ।
द्रापरेभूत्त्रयश्छात्रा आसन्तस्यांग तत्पराः ॥ ११ ॥

किं पुनरुपकारकस्य गुरो अत्र तु सेवार्था पीडयामासेत्यनेन सेवाया पीडा
रूपदर्शकेनालसेन त्रया परित्याग कृत शिष्यस्य योग्यत्वार्थं विद्वयुक्त
प्रणिपातपरिप्रश्नसेनाधर्मप्रवर्तकस्यावलेपादिदाषत्रयरहितस्य गुरो परित्याग
कृतोतस्तादृशस्यावलोको न भद्रायेत्युक्तम् तद्वति प्रणिपातपरिप्रश्नसेवाधर्म
वति प्रसन्नता गुरोरीति शेष ॥ ८ ॥ एव श्रीगुरुवाक्य श्रुत्वा मत्वा च
स्वापराध दूरीकर्तुं गुरुज्ञान तत्सेनाप्रकार च पृच्छति यत इदं गुरुसेनातत्त्वम-
जानता मया गुरुद्रोह कृत अतो हे प्रभो द्रोहरूपात्पापान्ना मामुद्धर स्व-
रूपतो गुरु कथं ज्ञेय ज्ञातश्च केन प्रकारेण सेव्य तन्मे वदस्व ॥ ९ ॥
गुरोर्निरुपमत्वमुक्तं भगवत्पूज्यपादै 'दृष्टान्तो नत्र दृष्टस्त्रिमुत्रनजठरे सद्गु-
रोर्ज्ञानिदातु स्पर्शश्चेत्तत्र कल्प्य स नयति यदहो स्वर्णतामसमसार । न
स्पर्शत्वं तथापि श्रितचरणयुगे सद्गुरु स्वीयशिष्ये स्वीय साम्य निधत्ते
भवति निरुपमस्तेन वाऽलौकिकोपि' इति । अतएव ब्रह्मविष्णुशिवरूप ॥

वैदारुणोपमन्व्याख्याः सेवादधर्मसुशिक्षिताः ।
 तेषां परीक्षितुं भावं गुरुः ग्राह दयार्द्रधीः ॥ १२ ॥
 मच्छालेयैवभावोस्ति जीवेत्सस्यमतः कुतः ।
 गत्वा वः कोपि यत्नेन क्षेत्रमंब्वानयत्वरं ॥ १३ ॥
 श्रुत्वैवमरुणोहाय गत्वा क्षेत्रसमीपतः ।
 जलमानीय यत्नेन पल्वलात्क्षेत्रमुन्नतं ॥ १४ ॥
 दृष्ट्वाकरोत्क्षेत्रतुल्यं वारिवारणमाशु तत् ।
 जलप्रवाहः सहसा क्षेत्रादन्यत्र निर्ययौ ॥ १५ ॥
 न्यस्तोपि पापाणचयः स्थातुं तत्र शशक नो ।
 मन्ये क्षेत्रे जलाभावाद्गुरुर्मां धिक्करिष्यति ॥ १६ ॥
 गुर्वर्थमत्र मर्तव्यमिति मत्वोभयत्र सः ।
 स्वांगं निधायोपरिष्ठाज्जलैः क्षेत्रमपूरयत् ॥ १७ ॥

॥ १० ॥ छात्राः शिष्याः ॥ ११ ॥ अंग हे विप्र ॥ १२ ॥ शालेये
 शाल्युद्भवोचिते क्षेत्रे ग्रीहिशाल्योर्दक्ष जलाभावोस्ति सस्यं क्षेत्रगतमपक्वं
 अतो वो युष्माकं मध्ये कोपि कतमोपि अर शीघ्रं ॥ १३ ॥ एवं गुरोर्वचः
 श्रुत्वा तेषां मध्येरुणोहाय शीघ्रं गत्वा पल्वलादल्पसरसो जलं कुल्यानिर्मा-
 णादियत्नेनानीय किञ्चिदुन्नतं क्षेत्रं दृष्ट्वा ॥ १४ ॥ क्षेत्रतुल्यं वारिवारणं
 पापाणादिनाऽकरोत्तदा जलप्रवाहोऽकस्मादन्यत्र निर्ययौ ॥ १५ ॥ तत्र
 न्यस्तोपि पापाणचयः प्रवाहवेगेन स्थातुं समर्थो न बभूव तदा शिष्यो
 वदति स्वगत क्षेत्रे जलाभावान्निमित्ताद्गुरुर्मान्धिक्करिष्यति इति मन्ये
 ॥ १६ ॥ तस्माद्गुर्वर्थमत्र मया मर्तव्यं मरणप्रायकष्टेनापि जलानयनोद्योगः
 कर्तव्यः इति मत्वा उभयत्र कुल्यायाः पूर्वपारतटे देहस्थापनक्षमे स्वांगं
 निधाय तदुपरिष्ठाज्जलैः क्षेत्रमपूरयत् ॥ १७ ॥ ईक्ष्य वीक्ष्य हे वत्सा ३

धौम्योपि क्षेत्रमेत्यांबुपूर्णं शालेयमीक्ष्य सः ।
 खिन्नः शिष्यमदृष्ट्वैहि वत्सेत्यावाहयन्मुदा ॥ १८ ॥
 प्रत्युत्तरं जलाक्तान्तरंगो दातुं स न क्षमः ।
 किञ्चिद्ध्वनिं चकारासौ तच्छ्रुत्वैत्य ददर्श तम् ॥ १९ ॥
 कृपया परयोत्थाप्य भक्तिं ज्ञात्वास्य तत्क्षणं ।
 तस्मिन्प्रसन्नः सम्भूय स्वीयं साम्यं व्यधान्मुनिः २०
 विद्याविनयसम्पन्नो भूत्वा सन्तोष्य सद्गुरुम् ।
 तदाज्ञया ययौ धाम स्वमर्च्योभवदत्र सः ॥ २१ ॥
 ततो वैदं गुरुः प्राह सस्यं मे शिष्य सर्वतः ।
 रक्षयित्वानु धान्यं तद्यत्नात्सर्वं समानय ॥ २२ ॥
 आज्ञा प्रमाणमित्युक्त्वा पशुपक्षिनिवारणैः ।
 सस्यं ररक्ष पश्चात्तच्छ्रित्वा धान्यं स निर्ममे ॥ २३ ॥

एहीत्यावाहयत् ॥ १८ ॥ जलेनाक्तं क्लिन्नमंतरंगं यस्य स प्रत्युत्तरं दातुमपि
 समर्थो नाभूत् किञ्चिद्ध्वनिं चकार असौ धौम्यस्तद्ध्वनिरूपमुत्तरं श्रुत्वा
 आगत्य तं ददर्श ॥ १९ ॥ तमुत्थाप्यास्य भक्तिं ज्ञात्वा तत्क्षणं कालाध्वन
 इति द्वितीया प्रसन्नो भूत्वा तस्मिन्स्वकीयं साम्यं विद्याविनयादिलक्षणं कृत-
 वान् ॥ २० ॥ दक्षिणासमर्पणेन सन्तोष्य कृतसमावर्तनोनुशिष्टस्तदाज्ञया
 स्वालयं ययौ स शिष्यो गुरुप्रसादाद्विद्वान्प्रसन्नः तस्मिन्लोकेर्च्यः पूज्योभवत्
 ॥ २१ ॥ सस्यं क्षेत्रगतं धान्यं यदुक्तं 'सस्यं क्षेत्रगतं प्राहुः सतुपं धान्यः
 मुच्यते । वितुशास्तण्डुलाः प्रोक्ताः पक्कमन्नं प्रकीर्तितम्' इति अनु पश्चात्
 ॥ २२ ॥ भवतामाज्ञा प्रमाणमित्याज्ञां शिरसा धृत्वा निवारणैर्निवारणोपायैः
 सस्यं ररक्ष पश्चात्तच्छ्रित्वा मर्दनेन धान्यं निर्ममे सम्पादितवान् पटालं
 धान्यं च पृथक् चकार ॥ २३ ॥ भो गुरो मया क्षेत्रे धान्यराशिर्व्यस्त

शशंस गुरवे न्यस्तो धान्यराशिर्मया गुरो ।
 क्षेत्रेत्रानेतुमेकं मे शकटं देहि सर्पभम् ॥ २४ ॥
 तच्छ्रुत्वा शकटं तस्मै सलुलायेन योजितम् ।
 प्रददौ स तमादाय नीत्वा विन्यस्य चाखिलान् ॥ २५ ॥
 शालीनाहरदर्धाध्वं तत्र पंके सकासरः ।
 संलग्नोभूत्स्वयं सोथ स्वकंठेयोजयद्युगम् ॥ २६ ॥
 सलुलायः स शिष्यस्तु तत्र भारातिरेकतः ।
 पपात तत्र सहसा धौम्यः प्राप यदृच्छया ॥ २७ ॥
 तत्कर्म प्रेक्ष्य घोरं तं मोचयित्वा प्रसन्नधीः ।
 वरं तस्मै ददौ येन स परत्रात्र चोत्तमः ॥ २८ ॥
 अथोपमन्युमाहैष गाश्चारय सदेत्यथ ।
 कतिकालं तथा चक्रे स्वल्पभुक्क्षुधितोभवत् ॥ २९ ॥

इति शशंस कथयामास कथयित्वात्र गृहं प्रति धान्यमानेनं ऋषभाभ्यां
 बलीवर्दीभ्यां सहितं शकटं देहीति यवाचे ॥ २४ ॥ तस्मै शिष्याय स गुरुः
 लुलायेन महिषेण योजितं धान्यानयनार्थं शकटं प्रददौ स शिष्यः अखिला-
 न्छालीन् विन्यस्येति सम्बन्धः आहरदानयत् सकासरः महिषसहितः
 शकटः पङ्के संलग्नोभूत् तदा स्वयं स्वकंठे युगं यानांगमयोजयत् ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥ यदृच्छया स्वेच्छया ॥ २७ ॥ घोरं शकटवाहनरूपं कर्म
 तं शिष्यं स शिष्यो येन गुरुदत्तेन वरेणात्रास्मिन्लोके
 विद्यादिभिः परत्र दिव्यभोगैर्युक्तः उत्तमः श्रेष्ठो बभूवेति शेषः ॥ २८ ॥
 एष धौम्यः गुरुगृहे स्वल्पं भुनक्तीति स्वल्पभुक् क्षुधितोऽभवत् ॥ २९ ॥

वने विप्रालयान्प्रेक्ष्य स्वं पुषोपान्नयाञ्चया ।
 पुष्टोसि कथमित्युक्तो गुरुणा त न्यवेदयत् ॥ ३० ॥
 तन्मे देहीति गुरुणा भाषितः स तथाकरोत् ।
 स पश्चाद्याञ्चयारक्षत्स्वं तद्वेदापि वै मुनिः ॥ ३१ ॥
 द्विवारमर्पयेत्यूचे सच्छिष्योपि तथाकरोत् ।
 पीत्वा ररक्ष गा दुग्धं वत्सपीतावशेषकं ॥ ३२ ॥
 तज्ज्ञात्वा धीभ्रंशभिया वारितो गुरुणा वने ।
 अर्कक्षीरं दधौ पातुं तत्तस्याक्ष्णोः पपात ह ॥ ३३ ॥
 स पपाताधवद्भावो ययुर्गेहं गुरुस्तदा ।
 अन्वेप्य तं तथा दृष्ट्वा तं प्राह स्तुहि रेश्विनौ ॥ ३४ ॥

स्व देहम् अन्नरसपरिणामत स्थौल्य पुष्टि तद्विक्षाशनरूप कर्म ॥ ३० ॥
 तथाचितकमन्न मद्य देहीति भाषित उक्त तथाकरोद्विद्वित्वाऽदात् पश्चा-
 त्पुनरन्नयाञ्चया स्व देहरूपमात्मानमरक्षत् ॥ ३१ ॥ द्विवार याचितां भिक्षां
 मेऽर्पयेति प्राह वत्सपीतावशेषकमुच्छिष्ट अजलावादाय पीत्वा गा ररक्ष
 ॥ ३२ ॥ तदपि ज्ञानदृष्ट्या गुरुणा ज्ञात्वा बुद्धिभ्रंशभयेन गुरुणा मा
 पिबेति वारित ततो वने केनचिदाहतादर्काद्रुडित क्षीर दृष्ट्वा इदमनु-
 च्छिष्टमिति मत्वा तत्पातु करे दधौ तद्भूत क्षीर पानसमये तस्याक्ष्णोः
 पपात ॥ ३३ ॥ तेन सजातनेत्रव्यधोऽधमद्भूत्वा गर्त पपात गात्र गेह ययुः
 तदाऽनागत शिष्य वने इतस्ततोन्वेप्य तत्परिदेवनश्रमणे चागत्य त तथा-
 निध दृष्ट्वा रे शिष्याश्विनौ तमत्रेण स्तुहीति त प्राह ॥ ३४ ॥ स शिष्यः

सोश्चिस्तवाद्दृष्टिमाप गुरुणा तदुपर्यपि ।
कृपा कृता तेन सोपि कुतकृत्योभवद्द्रुतम् ॥ ३५ ॥

तच्छिष्या अपि तत्तुल्या बभूवुः शृणु सादरम् ।
उदालकोस्य शिष्यः सन्सत्रेहीनदहद्ब्रह्मन् ॥ ३६ ॥

जनमेजयतोपार्थं स्वर्गाच्छक्रं समानयत् ।
अयं गुरुप्रसादस्तत्तोपात्प्राप्यो न चान्यथा ॥ ३७ ॥

अतस्तमेव शरणं सर्वभावेन गच्छ भोः ।
तत्प्रसादात्परां शान्तिं मोक्षं प्राप्स्यसि दुर्लभम् ॥ ३८ ॥

॥ विप्र उवाच ॥

युज्यते भिन्नधात्वैक्यं न मुक्तायास्तथा हृदः ।
तद्बृद्धिन्नं न यास्येतः प्राणांस्त्यक्ष्यामि तेऽग्रतः ॥ ३९ ॥

॥ ३५ ॥ श्रोतुः समाधानार्थं शृण्वति अत्रोत्तंकाख्योस्य शिष्य इति
सम्यग्भाति अस्योत्तंकाख्यः शिष्यः सर्पसत्रे आहुतिरूपान्ब्रह्मन्हीनदहत्
॥ ३६ ॥ तत्तोपाद्गुरुसन्तोपात्प्राप्तुं योग्यः न चान्यथा स्वबुद्धयभ्युद्देशेन
'नैषा तर्केण मतिरापनेया' इति श्रुतेः ॥ ३७ ॥ ज्ञानप्राप्तिरूपात्प्रसादा-
त्परां शान्तिमाप्स्यसि 'ज्ञानं लब्ध्वा परां' इति स्मृतेः गुरुप्रसादाद्दुर्लभ-
मपि मोक्षं प्राप्स्यसि ॥ ३८ ॥ भिन्नानां स्वर्णादिधातुमयपात्रभूपादीनां
द्रुतीकरणादिना ऐक्यं युज्यते यथा तथा न मौक्तिकस्य भिन्नस्यैक्यं
युज्यते तथैव हृदो मनसः तस्य गुरोर्हृन्मनः ॥ ३९ ॥ अनुतापेन
गु.च.... १२

इति तन्निश्चयं ज्ञात्वा के विन्यस्य करं गुरुः ।
तापदग्धाशुभस्यास्य प्राहांग स्वगुरुं स्मर ॥ ४० ॥

द्विजोपि स्वगुरुं स्मृत्वा तत्स्वरूपमिव प्रभुम् ।
ददर्श श्रीगुरुं प्रेम्णा तुष्टाव स मुदश्रुयुक् ॥ ४१ ॥

तमाह प्रांजलिं विप्रं श्रीगुरुस्त्वं यथाक्रमम् ।
लघु निस्तीर्य कर्मोघं परां संसिद्धिमाप्स्यसि ॥ ४२ ॥

त्वया व्यालोकि रूपं मे यत्तद्भक्त्या स्मरन्क्रियाः ।
मदर्थ इत्सदासक्तः कुर्वन्सिद्धिमुपैष्यसि ॥ ४३ ॥

दग्धमशुभ यस्य तस्य के मूर्ध्नि प्राह श्रीगुरुरिति शेषः ॥ ४० ॥ स्वगुरु-
स्वरूपमिव श्रीगुरुं ददर्श मुदश्रुयुक्प्रेमाश्रुद्धिन्नः ॥ ४१ ॥ क्रममनतिक्र-
भ्येति यथाक्रमं यथा सादृश्य इत्यव्ययीभावः सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःख-
स्यानन्तरं सुखमित्यनुक्रमेणागतं सुखदुःखफलरूपं कर्मोघं लघु क्षिप्रं
निस्तीर्य भोगेन क्षपयित्वा परां निर्वाणलक्षणां सम्यक् सिद्धिमाप्स्यसि
॥ ४२ ॥ ननु 'अवश्यमनुभोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं । नाभुक्तं क्षीयते कर्म
कल्पकोटिशतैरपि' इति श्रुतेः संचितेष्वनेकेषु सत्सु क्रियमाणेषु च विद्यमानेषु
कथं कर्मोघस्य लघुनिस्तरणमित्यत आह यत्त्वया मे मम स्वरूपं दृष्टं
तद्भक्त्या स्मरन् यथा देवे तथा गुरावित्येक्यलक्षणया ध्यायन् क्रिया
नित्यनेमित्तिरुकर्माणि मदर्थ एव कुर्वन् क्रियाचरणकालेपि सर्वदाऽसक्तः
कर्मासक्तिरहितः ईदृग्वर्तमानस्त्वं अन्तःकरणशुद्धयोपलभ्येन ज्ञानेन परं
द्वैतस्मृतिरहितां संसिद्धिं मुक्तिं तर्प्यसि ॥ ४३ ॥ सुतरां दुर्लभं यत्स्वस्य

इति द्विजं तं निजरूपदर्शनात्सुदुर्लभस्वात्मसुखान्वितं प्रभुः ।
विधाय चैकं द्विजपुत्रमागतं समुद्धार च्छित्तिह्वमप्यरं ॥४४॥

(क्षेपकः) ये केचन श्रीगुरुमीशबुद्ध्या सन्तापदग्धैरस आव्रजन्ति ।
प्रच्छिद्य ते मोहसमूहमाशु स्वानन्दसौख्यं द्विजवत्प्रयान्ति ॥१॥

इति श्रीगुरु० गुरुभक्त्यनुशासनं नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

प्रतीचः आत्मनः परब्रह्मणश्च यत्सुखं स्वरूपं अभेदलक्षणं तेनान्वितमख-
ण्डैकरसं विधाय कृत्वैत्य कृष्णां द्विजपुत्रमागतमिति पाठः साधुः कथा-
संदर्भार्थः ॥ ४४ ॥ ये केचनेति क्षेपकः स्फुटः ॥ १ ॥

इति श्रीगुरुचरिते गुरुभक्त्यनुशासनं
नाम टीकायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

अथैकादशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

क आगतश्छातजिह्वः कथं भगवतोद्धृतः ।
तत्कथामृतमास्वाद्य तृष्णा मेतीव वर्धते ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

करवीरे सुधीपुत्रो जातोऽज्ञस्तं जगुर्बुधाः ।
विपुच्छशंगो गौस्त्वं गोभाग्यं नात्तं तृणं तु यत् ॥ २ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथैकादशोऽध्यायः ॥ आश्वास्यैकादशे छिन्न-
जिह्वं विप्रं च दुर्विधम् ॥ गंगानुजेष्टकृष्णातीरे स्वाश्रममादधौ १
यद्यपि गुरूपसत्त्वा सम्यक्प्रत्ययैकविषयं निर्गुणात्मतत्त्वं निर्दिष्टं तथापि
मन्दबुद्धीनां गुणवत्त्वस्येष्टत्वाद्गुणवत्त्वं वक्तव्यं यद्यपि ब्रह्मविदां स्त्र्यादिवि-
षयैभ्यः स्वयमुपरमो भवति तथाप्यनेकजन्मविषयसेवाभ्यासजनिता विषय-
विषया तृष्णा न सहसा निवर्तयितुं शक्यतेऽतस्तन्निवृत्तय ईश्वराभिन्न-
श्रीगुरुसेवा विधातव्येत्येतदर्थं सफलगुरुसेवातीताध्याये निरूपिता अथाधुना
तद्दृढीकरणायेतरोपासनादीश्वराभिन्नगुरुपासनेनैहिकामुष्मिकसुखलाभोप्य-
नायासेन भवतीति प्रदर्शयितुमयमध्याय आरभ्यते छिन्नजिह्वमप्यरमुद्धारे-
त्युक्तः स कश्छिन्नजिह्व इत्यादि पृच्छति क इति अतीव वर्धते श्रवणेच्छा
शान्ता न भवति अनीपम्यश्रवणात् ॥ १ ॥ करवीरे श्रीक्षेत्रे सुधीपुत्रः
प्राज्ञपुत्रः देवादज्ञो मूढो जातः तं विद्याभ्यासपराङ्मुखं अभ्यासे प्रवर्त-
यितुं तद्गृहसमीपवर्तिनः सम्बन्धिनो वा बुधास्तं प्रोचुः पुच्छशृंगरहितो
गौः पशुस्त्वं यथा पशुपहारविहारमात्रतुष्टस्तथैव त्वमित्यभिप्रायः यद्वि
तृणं नात्तं न भक्षितं तत्तु गवां भाग्यमेव ॥ २ ॥ तर्हि विद्यायाः किं

विद्या निधिर्हर्त्रलभ्यः स शिष्यार्पित एवते ।
श्रेष्ठेभ्यश्च करोत्पूजं काप्यस्वं च धनान्वितम् ॥ ३ ॥

सुरे स्त्रीगामनेभ्येन सखेव कापि तातवत् ।
हिते बोधे च गुरुवद्विद्या धिक्त्वामविद्य रे ॥ ४ ॥

इति निर्भर्त्सितस्त्रस्तो भिल्लवार्त्तं ययौ स तु ।
प्रायोपविष्टोनशन आनर्च भुवनेश्वरीम् ॥ ५ ॥

दत्त्वाऽलब्धप्रसादोस्यै जिह्वां छेतुं कमुद्यतः ।
स्वप्ने देव्याह तं दण्डी कृष्णातीरेस्ति त भज ॥ ६ ॥

इति श्रुत्वा दुःखितोपि धृत्यागत्य स सद्गुरुम् ।
ननामाश्रुत्तगात्रस्तन्मूर्ध्न्यधाच्छ्रीगुरुः करं ॥ ७ ॥

महत्त्वमित्यत आह द्वाभ्यां विद्या निधिरेव तर्हि तस्करोपहरतीति चेन्न
हर्त्तुरलभ्य उत च स्वयं शिष्यार्पितश्चेदेषते वर्धते ऊन कनिष्ठ अर्च्यं
पूज्य अस्वं निर्धन ॥ ३ ॥ अन्वे रक्षणे मातेन हिते पितेव कापि परदे
शोपि रे अपिद्य त्वा धिक् ॥ ४ ॥ तैर्निर्भर्त्सितोतस्त्रस्त प्रायोपवेशेनान
शनत्वे सिद्धेपि पुनरुन्निर्दाढ्यार्थं ॥ ५ ॥ भुवनेश्वर्या अलब्धप्रसाद
अस्यै भुवनेश्वर्यै जिह्वा छित्वा दत्त्वापि पुन क शिरश्छेतुमुद्युक्तोभूत् तदैव
दैवयोगान्निद्रा आगता तदा स्वप्ने त देवी भुवनेश्वरी दण्डी परिव्राट् इतोऽ
विदूरे उत्तरे कृष्णानदीतीरे विद्यते त स्वार्थसिद्धयै भज ॥ ६ ॥ इति
देवीवाक्य स्वप्ने श्रुत्या प्रबुद्धय जिह्वाछेदेन दु खितोपि धृत्या सात्विकेन
धैर्येणोत्तरकूलमागत्य स छिन्नजिह्व सद्गुरु ननाम कथभूत अश्रुभिरुत्तं
साद्र गात्र शरीर यस्य स तदा तस्य मूर्ध्नि श्रीगुरु स्वकर अधात् निदधौ

अष्टतीर्थान्वितं पुण्यं दृष्ट्वा तस्थौ परे तटे ॥ ११ ॥

सरस्वती शिवा भद्रा कुंभी भोगवतीत्यमूः ।

कृष्णावेण्योः संगतास्तत्संगमस्तूत्तमोत्तमः ॥ १२ ॥

स्थलं कुरुपुराल्यं तत्कुरुक्षेत्राधिपुण्यदं ।

साक्षात्प्रयागोयमग्रे काश्याः श्रेष्ठं महास्थलं ॥ १३ ॥

तत्रोदुंबरकल्पद्रुर्विश्वेदुत्तुल्योमरेश्वरः ।

योगिन्योपि चतुःषष्टिर्नरोप्यत्रामरो भवेत् ॥ १४ ॥

स्वयाति ना तपःस्नायी संगतेत्र सितासिते ।

अष्टतीर्थान्वितं 'कृष्णा विष्णुतनुः साक्षाद्वेण्या देवो महेश्वर' इत्युक्त्वात्कृष्णा-
सहिताया वेण्या भेदरहितहरिहररूपायाः पंचनद्या सह संगमं सुमनोहरं
दृष्ट्वा तस्याः पश्चिमे तटे उदुंबरमूले भगवान् तस्थौ -॥ ११ ॥ सरस्व-
त्यादिपंचनद्य एकीभूय कृष्णावेण्योः संगताः तत्संगमस्तूत्तमेषु गंगायमुनादि-
संगमेष्वप्युत्तमः ॥ १२ ॥ तत्स्थलं कुरुपुराल्यं 'त्रयाणामपि लोकानां
कुरुक्षेत्रं विशिष्यते । अर्धतस्तु कुरुक्षेत्रमर्धतस्तु पृथूदकम्' इति
विशिष्टतरोक्तात्कुरुपुरादधिकपुण्यदम् । अयं संगमः साक्षात्प्रयागः
इतोऽग्रे पूर्वतः काश्याः श्रेष्ठं युगालयाल्यं (जुगुल) महास्थलम् ॥ १३ ॥
अत्र भगवन्निवासस्थाने कृष्णायाः परे तटे उदुंबर एव कल्पद्रुः कल्पद्रुमः
काशीस्थेन विश्वेश्वरेण तुल्योमरेश्वरोऽस्ति चतुःषष्टियोगिन्योप्यत्र वसन्ति
रागादियुक्तो नरोप्यत्र निवासेनामरः शमादिसम्पन्नो भवेत् ॥ १४ ॥ अत्र
सितासिते संगते अत्र तपःस्नायी मावस्नायी ना पुरुषः स्त्रीर्वा स्वर्गं याति
'सितासिते सरिते यत्र संगते तत्राप्लुतासो दिवमुत्पतति' इति श्रुतेः अवा-

तीर्थान्यवाक्प्रवाहेत्र महाघ्नानि कोटिशः ॥ १५ ॥

मुमुक्ष्वाश्वासनं कामिहित सत्तमरंजनम् ।

दृष्ट्वाश्रमं मूर्तिमत्स्वं परात्मोदुंबरे व्यधात् ॥ १६ ॥

सद्विद्याद्वामरपुरं प्राङ्निरीक्ष्यैत्य तत्र सः ।

स्वाचारं वैदिकं दानं प्रभुर्भिक्षां स्म याचते ॥ १७ ॥

भिक्षावृत्तेस्तदा साध्वी सात्विकस्य कुटुंबिनी ।

अन्नाभावाद्ददौ शाकमातिथेयी तु भिक्षवे ॥ १८ ॥

कप्रवाहे दक्षिणाभिमुखे प्रवाहे शुक्लतीर्थमारम्य सगमपर्यंत कोटिशस्तीर्थानि
 'स्तेनो हिरण्यस्य सुरा पिव'श्च गुरोस्तल्पमावसन्नब्रह्महा चैते पतति चत्वारः
 पचमथाचर'स्ते' इति ते श्रुत्पुक्ता पच महापापिनस्त इतानि महा-
 न्यघानि निघ्नन्तीति महाघ्नानि ॥ १५ ॥ मुमुक्षुणामाश्वासनभूत कामिना
 कामपूरणरूप हितकर सत्तमाना परमाह्लादप्रदत्वेन रजयतीति तथाभूतमा-
 श्रम दृष्ट्वा परात्मा श्रीगुरुर्मूर्तिमास्व स्वरूप विशेषेणाधात् ॥ १६ ॥ उदुक्-
 स्याधोभागे शोभना विद्या पराख्या येषां ते सद्विद्या ब्राह्मणास्तैराढ्य युक्तं
 अमरपुरं प्राक्पूर्वतो निरीक्ष्य तत्र पुरे कस्यचिद्द्विजस्य गृहमेत्य शोभना-
 चार वैदिकं विप्रं प्रति स्वयंप्रभुरपि भिक्षा याचते स्म लट् स्मे इति
 भतार्थे लट् ॥ १७ ॥ यायाचरसञ्ज्ञिता भिक्षैव वृत्तिर्जीवन यस्य तस्य
 सात्विकस्य विप्रस्य कुटुंबिनी पत्नी साध्वी पतिव्रता स्वयमातिथेयी अति-
 थियु साधुरपि पत्यतिथीति ढञ् टिह्वाणञिति ङीप् तद्दिनेन्नाभावाद्दत्तोरना-
 दाने च प्रत्यवायभीता सती तस्मै भिक्षवे भिक्षुरूपाय प्रभवे शृत शाक
 ददौ ॥ १८ ॥ तथा भक्त्यापितं शाकमपि प्राश्य मुक्त्वा सतुष्ट ईश्वरो

भवत्यापिंतमपि प्राश्य शाकं संवृत्त ईश्वरः ।

तत्र शाकलतां दृष्ट्वा तामुत्पाटथाश्रमं ययौ ॥ १९ ॥

तदा स्त्रीर्दुःखिता प्राह योगक्षेमकरी कुतः ।

उन्मूलिता लता नैव भिक्षाशाठ्यं मया कृतम् ॥ २० ॥

तां भर्तृचे मौनमेहि न कोपि सुखदुःखदः ।

लोकाः स्वकर्मसूत्रोता वृथाहंकारसंश्रिताः ॥ २१ ॥

ईशाधीनं जगत्सर्वं येनाप्तव्यं तु यत्ततः ।

कोपि नेशोन्यथाकर्तुमायुश्चान्न स यच्छति ॥ २२ ॥

गच्छन् तत्रांगणे शाकलता कुटुम्बजीवनभूता दृष्ट्वा धन दातुमिच्छुस्तां
लतामुत्पाट्याश्रम गत ॥ १९ ॥ तदा दुःखिता ब्राह्मणी पतिं प्राह नाथ
पश्याद्य योगक्षेमकरी लता कुत उत्पादिता शाकदाननिमित्तोत्थितेन कोपे
नेति चेन्मया भिक्षाशाठ्य भिक्षाकापव्य नैव कृत ॥ २० ॥ दोषकर्तुर्या
गतिं सेव वक्तुरित्यर्थोत्सिद्धमुपदिशति तामिति ता दुःखिता भार्या भर्तृ-
वाच मौनमेहि तूष्णीं तिष्ठ परदोषाविष्करण मा कुर्विति भाव यतो 'ब्रह्मै
च मातापितरौ साध्वी भार्या सुत शिशु ॥ अप्यकार्यशत कृत्वा भर्तव्या
मनुरब्रवीत्' इति विधिना चोदितोह भर्तापि दुःखितो नाभवत् त्व तु भर्तुं
योग्या भार्यैवभूतापि सती कुत शोचसि यत् कोपि सुखदुःखदो न
लोकास्तु स्वकर्मसूत्रप्रथिता न स्वतन्त्रास्तथापि वृथाहंकारमाश्रिताः
॥ २१ ॥ यत्त ईश्वराधीन सर्वं जगत् येन यदाप्तव्यं सुखदुःखादि
तदन्यथाकर्तुं कोपि न समर्थं येनायुर्दत्तं सोन्नमपि दास्यति 'फलमत
उपपत्ते' इति न्यायात् ॥ २२ ॥ विश्वोत्पत्त्यादिकारणस्येश्वरस्य प्राज्ञादौ

विश्वोद्भवलयत्राणनिदानस्यास्य चैकदृक् ।

प्राज्ञेज्ञे राज्ञि रंकेपि मा शुचस्तारकोस्त्ययं ॥ २३ ॥

इत्याश्वास्य वधूं विप्रो मूलमुत्खाय तत्र सः ।

अर्थपूर्णं घटं लेभे सद्गुरोः सम्प्रसादतः ॥ २४ ॥

सभार्योथ द्विजो गत्वा शशंस गुरवे तु तत् ।

स प्राह दंपती गोप्यमिदं श्रीर्नान्यथा ध्रुवा ॥ २५ ॥

ऐश्वर्यपुत्रपौत्राढ्यौ संभूयात्र निरामयौ ।

मोक्षं गमिष्यथो नूनं गन्तव्यं सुखमालयं ॥ २६ ॥

॥ नामधारक उवाच ॥

मिक्षावृत्तिः प्रभोः कस्मात्कल्पद्रुम उदुंबरः ।

सति पूज्यतमेश्वर्ये कुतो भगवता श्रितः ॥ २७ ॥

न विपमदृष्टिः कित्বেकैत्र मा शुचः शोकं मा कार्षीः शोको नामेष्टादिवि-
योगनिमित्तो मानसः सन्ताप अयं नस्तारकोस्ति ॥ २३ ॥ अर्थपूर्णं
स्वर्णद्वयपूर्णं सम्प्रसादोयं कथं यतो धननिमित्तोनर्थः स्मर्यते सत्य
शुचीनां भगवन्निष्ठानां तु धनलाभे यज्ञादिचित्तशोधकं कर्म भवति
नेतरेषां विपमभोगनिष्ठानां कदर्याणां वा अत उक्तं सम्प्रसादत इति ॥ २४ ॥
स गुरुः प्राह हे दंपती इदं गोपनीयं अन्यथा श्रीर्ध्रुवा न स्यात् ॥ २५ ॥
ऐश्वर्यादियुक्तां निरामयौ च भूत्वैहिकं सुखमत्रानुभूय मत्प्रसादान्नूनं
मोक्षं गमिष्यथः भक्तसेवार्थमत्रैव स्थास्याव इत्यत आह सुखं यथा तथा
युवाभ्यां स्वालय गन्तव्यं इति श्रीगुरुणा प्रस्थापितो तौ दम्पती गृहं
गत्वा तथैव बभूवतुः आलय इति मूलं ॥ २६ ॥ ऐश्वर्यदातुः प्रभोः
स्वोदरभरणार्थं कुतो भिक्षाटनमिति पृच्छति प्रभोः समर्थस्यापि कस्मा-
द्धेतोर्भिक्षावृत्तिः प्रश्नान्तरमाह 'अश्वर्यः सर्ववृक्षाणाम्' इति स्मृतेर्भगव-
द्विभूतिरूपेश्वर्ये पूज्यतमे सति भगवता कुत उदुंबरः श्रितः ॥ २७ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

पक्वान्नभिक्षुको भिक्षुरिति श्रुतमतं प्रभुः ।

भिक्षुः सन्लीलया भेजे शम्भुवृत्तिरियं पुनः ॥ २८ ॥

नखा नृसिंहावतारे विपार्ता दैत्यदारणात् ।

शान्ता औदुम्बरैः सोथ प्रीत्यानेन सदाश्रितः ॥ २९ ॥

यत्र काप्येष कल्पद्रुर्भूयात्तापाघदैर्न्यहत् ।

कामदोहं श्रियात्रासमिति तस्मै वरोर्षितः ॥ ३० ॥

विश्वात्मा यत्र तत्रैव वेदतीर्थामरा अपि ।

संत्युदुम्बर एवात्र कल्पद्रुर्भुवि नापरः ॥ ३१ ॥

उत्तरमाह भिक्षुः पारेव्राट् पक्वान्नभिक्षुकः 'यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्न-
स्वामिनावुभौ' इति स्मरणात् इतीत्यं श्रुतस्य मतं मतिबुद्धीति वर्तमाने कः
क्तस्य च वर्तमान इति पृष्ठी 'पुत्रैपणायाश्च वित्तैपणायाश्च लोकैपणायाश्च
व्युत्थायाश्च भिक्षाचर्यं चरंति' इति श्रुतिमतं वा स्वयंप्रभुरपि सन् लीलया
ज्वगद्रक्षार्थं भिक्षुः सन्लोकशिक्षार्थं तन्मतं भेजे पुनश्चेयं शंभुवृत्तिः स्यति
दुःखं तनूकरोतीति शं सुखं तद्भवत्यस्या इति शंभुः सा चासौ वृत्तिश्च
'भिक्षाहारी निराहारी भिक्षा नैव प्रतिग्रहः। भिक्षाहारी प्रकुरुते सोमपानं दिने
दिने' इति स्मरणात् शंभोः शङ्करस्य वृत्तिर्वैयम् ॥२८॥ द्वितीयस्योत्तरमा-
ह नृसिंहावतारेस्य विमोर्हिण्यकशिपुदैत्यकोष्ठविदारणात् तदंतर्गतधिषेण
तापकेन नखा आर्तास्तता अभूवन् नखोर्द्धा नखरोस्त्रियामपि 'पुंस्त्वमपि
तदा लक्ष्म्याऽऽनीतैरौदुम्बरैश्चिकित्सितास्ते नखाः शान्ता जाता अथानन्तरं
स उदुम्बरः प्रीत्यानेन भगवता सदाऽऽश्रितः ॥ २९ ॥ यत्र कापि खेटे
ग्रामे तीर्थे वा भक्तकामदोहं भगवान् श्रिया सहात्रोदुम्बरे आसमित्येवं
तस्मै वरोर्षितोतएव तत्र तिष्ठति ॥ ३० ॥ यत्रोदुम्बरवृक्षेतएव भुव्युदुम्बर
एव कल्पवृक्षः नापरः ॥ ३१ ॥ तस्माद्धेतोः यद्वा यदिने ग्रामे शाकभिक्षा

तस्मादुदुभरतले भिक्षां कुत्रापि विश्वमृत् ।
 अकृत्वा कामरूपाभिर्योगिनीभिः स्थितोर्चितः ॥ ३२ ॥
 अज्ञानावृतविप्रास्तदज्ञात्वोच्चुः परस्परम् ।
 कथं जीवत्यकृत्वाय भिक्षां मृग्यं तदद्य हि ॥ ३३ ॥
 इत्थं विचार्य तस्थुस्ते मध्याह्ने योगिमायया ।
 त्रस्ता ग्राम ययुः कोपि ज्ञातुं शक्योस्य चेष्टितम् ॥ ३४ ॥
 श्रीगुरुं द्रष्टुमागत्य भाविको भक्तिभावनम् ।
 गंगानुजाख्यभक्तोत्र दृष्टवान् चित्रमेकदा ॥ ३५ ॥
 जलपूर्णापि कृष्णादान्मार्गं तेनागमत्प्रभुः ।
 ददर्शान्वेत्य भक्तोपि पुरीं दिव्यामिवांतरे ॥ ३६ ॥
 नीराजितो योगिनीभी रत्नसिंहासनस्थितः ।
 स्वार्चितः प्रेक्ष्य त देवः प्राह कोस्यागतः कुतः ॥ ३७ ॥

कृता तस्माद्दिनादारम्य कुत्रापि भिक्षामकृत्वा कामरूपाभिर्योगिनीभिर्भिक्षादानार्चितो विश्वमृत् उदुम्बरतले एव स्थितः ॥ ३२ ॥ तद्विभोक्षेष्टितमज्ञात्वा परस्परमूच्चुः प्रामे भिक्षामकृत्वाय कथं जीवति तज्जीवनसाधनमद्यास्माभिर्मृग्य ॥ ३३ ॥ विलीय तस्थु मध्याह्ने योगिन ईश्वरस्य मायया मोमुह्यमानास्त्रस्ता द्वितीयाभिनिवेशादीश्वरादेव भीता ॥ ३४ ॥ चित्रमाश्वर्यं ॥ ३५ ॥ जलेन पूर्णागाधजलापि कृष्णा भगवते मार्गमदात् तेन प्रभुर्द्वीपे कृतमाश्रममगात् गंगानुजो भक्तोप्यनु पश्चादागत्यान्तरे द्वीपे दिव्याममरावतीमिव पुरीं ददर्श ॥ ३६ ॥ देव श्रीगुरु तमन्वागत प्रेक्ष्य कोसि त्व कुतो हेतोरगतोसीति त प्राह ॥ ३७ ॥ अत्रत्योत्र प्रामे

॥ गङ्गानुज उवाच ॥

गङ्गानुजाभिधोहं त्वामत्रत्यो द्रष्टुमन्वगां ।

भवान्परात्मा सर्वेशो दैवान्मेद्यात्र गोचरः ॥ ३८ ॥

त्वन्मायामोहितात्मानस्त्वां विदुः केवलं नरम् ।

संसारसागरेपारे ततो मज्जन्ति नेतरे ॥ ३९ ॥

इति प्रेम्णा स्तुतस्तस्मै हृद्यं दत्वेश्वरोब्रवीत् ।

मयि सत्यत्र यद्दृष्टं नाख्येयं कस्यचित्त्वया ॥ ४० ॥

इत्युक्तो गुरुणा हृष्टो भक्तः क्षेत्रं स्वमेत्य सः ।

लेभेऽसम्भाव्यसस्यार्धिं लोके श्रेष्ठ्यं च संविदं ॥ ४१ ॥

भवोहं त्वां द्रष्टुमन्वगां यतो भवान्परात्मा तर्हि कथं त्वया दृष्टोऽहं आह
 दैवादिति पूर्वोपचितपुण्यपाकवशात्संजातयानन्यभक्त्याद्य भवान्गोचरो
 दर्शनविषयो जातः 'पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया' इति
 स्मृतेः ॥ ३८ ॥ यथा त्वयाहं परात्मेति ज्ञातस्तथान्येपि कथं न जानं-
 तीत्यत आह त्वन्मायामोहित आत्मान्तःकरणं येषां ते त्वां केवलं प्राकृतं नरं
 विदुः अतोऽज्ञानादपारेनेकशतकोटिजन्मभिरपि पारं ब्रह्माख्यं गंतुमशक्ये
 ॥ ३९ ॥ इति तेन प्रेम्णा स्तुत ईश्वरस्तस्मै हृद्यं वरं दत्वाब्रवीत् ॥ अत्र
 मयि सति विद्यमाने त्वया यद्दृष्टं तत्कस्यचिन्नाख्येयं यावदनेन रूपेणात्र
 स्थास्ये तावदिदं कस्मैचिन्न वाच्यं पश्चात्कथने तु न प्रतिबन्ध इत्यर्था-
 त्सूचितं ॥ ४० ॥ असंभाव्यसस्यार्धिं अपरिमितसस्यं लोके सन्मानादि-
 श्रेष्ठ्यं आत्मानात्माविवेकक्षमां संविदं ज्ञानं च लेभे ॥ ४१ ॥ आनर्चं पूज-

स एत्य चित्यमानर्चं गुरुं प्राहैकदा गुरो ।
 काश्यां तु त्रिस्थलीयात्रा वरेत्याहुर्न वेद्मि तां ॥ ४२ ॥
 ॥ श्रीगुरुस्वाच ॥

॥ प्रयागः संगमः काशीर्यं गया करवीरपूः ।
 दर्शयामीदमेतद्वत्त्रिस्थलं ते द्रुतं परं ॥ ४३ ॥
 इत्युक्त्वा धारयित्वा स्वपादुके त्रिस्थलीं त्विमां ।
 प्रयागकाश्यां गयां च दर्शयित्वागमत्क्षणात् ॥ ४४ ॥
 तमाह त्रिस्थली त्वेषा दर्शितान्यापि तादृशी ।
 साम्यं ज्ञात्वोभयोरत्र स्वाचारान्मुक्तिमेव्यसि ॥ ४५ ॥
 इति योगीशवाक्यं स श्रुत्वा ज्ञात्वास्य चेष्टितं ।
 तद्ब्रह्मणात्कर्मबन्धं द्राक्छित्वा मुक्तो बभूव ह ॥ ४६ ॥
 वृद्धोत्र महिमा संत आयास्यंतीतरेऽप्यतः ।

यामास वरा श्रेष्ठाधौवह्य यद्यपि काश्यां त्रिस्थलीयात्रा नास्ति तथापि न
 वेद्मीति वाक्येनाज्ञानत एवमुक्तं तथापि लक्षणया न दोषः ॥ ४२ ॥ अयं
 कृष्णार्पचनदीसंगमः प्रयागः यक्षुगालयाख्य कृष्णायां तीर्थमियमेव काशी
 करवीरपुरं गया इदन्ते दर्शयामि पुनश्चैतद्ब्रह्मदेतेन तुल्यं अपरं प्रयागकाशी-
 गयाख्यं त्रिस्थलं ते द्रुतं दर्शयामि ॥ ४३ ॥ इमां संगमयुगालयकरवीरख्यौ
 त्रिस्थलीं दर्शयित्वा योगगत्या तं नीत्वा प्रयागं काशीं गयां च दर्शयित्वा
 क्षणमात्रत एव पुनः स्वाश्रममागमत् ॥ ४४ ॥ तं गंगानुजमाह श्रीगुरुचरिति
 शेषः स्नानदानश्राद्धाद्याचरणेन मुक्ति मोक्षं स्वाचारश्राद्धानिष्कामानुष्ठाने-
 नेति सूचितं ॥ ४५ ॥ योगीशवाक्यं श्रीगुरुवाक्यं अस्य गुरोश्चेष्टितमलौ-
 किर्णं कर्म तद्ब्रह्मणाच्छ्रीगुरुध्यानाद्द्राक् शीघ्रं कर्मरूपं बन्धम् ॥ ४६ ॥ सन्त-
 साधुत्र इतरेऽसाधवोऽपि ननु 'एष नित्यो महिमा ब्रह्मणस्य न वर्धते कर्मणा
 नो कनीयान्' इति श्रुतेः कथं वृद्धोत्र महिमेत्युक्तं नैव दोषः सच्चिदानन्दा-
 त्मनो ब्रह्मणः कर्मणा न वृद्धिर्नापि क्षयः सगुणब्रह्मणस्तु लोकानां यथा-

गन्तव्यं कापि न स्थेयं साक्षादत्रेत्यमंस्त सः ॥ ४७ ॥

नो हित्वाद्य क यासीति विलपन्तीः स योगिनीः ।
आश्वास्योचेत्र तिष्ठामि लोकदृष्ट्या गमिष्ये इत् ॥४८॥

अमरेशोऽन्नपूर्णात्र विघ्नेशो युष्मदादयः ।

भक्तेष्टदा मयाप्यत्र स्थेयं वस्तुष्टये सदा ॥ ४९ ॥

इतःप्रभृत्यदः क्षेत्रं सुप्रसिद्धं भविष्यति ।

बहुलोकनिवासोत्र यास्यंत्यत्र जनाः सुखं ॥ ५० ॥

यथानुभवस्तथा तथा माहात्म्यं वस्तुतस्तु एष नित्य इत्युक्तं समंजसमेव इतो-
न्यत्र कापि गन्तव्यं अत्र तु साक्षादनेन रूपेण मया न स्थेयं इत्यमंस्त
मन्यते स्म ॥४७॥न इत्यारम्भेऽसमंजसं तदा नोस्मान् हित्वाद्य क यासीति
विलपतीः परिदेवं कुर्वतीयोगिनीराश्वस्य स श्रीगुरुरुचे भो योगिन्योहमत्र
न तिष्ठामीति न अपि तु तिष्ठाम्येव विभोमं गमनासंभवात् तथाप्यवतारा-
नुसारेण मानुषभावमाश्रित्य लोकदृष्ट्यैवेतो गमिष्ये न तत्त्वतः इदेवार्थे
॥४८॥ अमरेशोऽमरेश्वरः युष्मदादयो योगिनीप्रमुखाः भक्तानामिष्टकामदाः
वो युष्माकं तुष्टर्थं मयाप्यत्र स्थेयम् ॥ ४९ ॥ इतःप्रभृत्यद इदं क्षेत्रं
सुतरां प्रसिद्धं भविष्यति अत्र विजने बहुलोरुनिवासोपि भविष्यति अत्र
जना दुःखिता अपि सुखं यास्यन्ति यद्वैतस्थानप्रभावाज्जनाः सुतरां खं
परमानन्द 'यद्वाव कं तदेव खं यदेव खं तदेव कम्' इति श्रुतेः अस्यार्थः
यदेव खं आकाशं तदेव खेन विशेष्यमाणं कं एतेन विषयेन्द्रियसंयोग-
जात्सुखान्निवर्तितं नीलेनेव विशेष्यमाणं रक्तदिभ्यः यदेव खमाकाशं तदेव
कं सुखं एवं सुखेन विशेष्यमाणं खं भौतिकादचेतनात्त्वान्निवर्तितमित्यादि
खं ब्रह्मेति श्रुतेः ॥ ५० ॥ देशादुत्थान्सांक्रमिकान् विपूच्यादीन् इदं क्षेत्रं

सन्निपाताक्षिरुद्धमेहकुष्ठश्लेष्मक्षयज्वरान् ।

वातपैत्तिकगुल्माद्यान् देशायुत्यान्हरेदिदं ॥ ५१ ॥

पुत्रं बंध्याभयं त्रस्तो निःस्वः स्वं रोग्यनामयं ।

मुमुक्षुः सद्गतिं यद्यद्यस्येष्टं स लभेत्सदा ॥ ५२ ॥

सहस्रगोदानफलं पर्वक्रांतिग्रहाप्लुतौ ।

नुः कोटिफलमत्राल्पजपहोमसुरार्चनैः ॥ ५३ ॥

प्रदक्षिणाश्वमेधादिफलदा नुः पदे पदे ।

दुर्गताः पितरोप्यत्र श्राद्धाद्यांति परां गतिं ॥ ५४ ॥

इत्याश्वास्य स योगिनीः परतरः कल्पद्रुमूलमले

संस्थाप्य स्वसुपादुके नर इह स्नात्वार्ययेदष्टसु ॥

तीर्थेष्वीश्वरयोगिनीसुरयुते मत्पादुके द्राग्लभेत्

सोभीष्टं त्विति ताः प्रभाष्य स ययौ भीमातटं योगिराट् ॥५५॥

इति श्रीगुरुचरिते ज्ञानयोगे कृष्णापंचनदी-

संगमोत्कर्षकथनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

। हतेद्विनापि चिकित्सया पापक्षयादेव ॥ ५१ ॥ पुत्र बन्ध्या लभेदिति सर्वत्र
सम्बद्धयते नि स्वो दरिद्र स्व धन रोगी अनामयमारोग्य सद्गतिं मोक्ष
दर्शादिपर्वाणि भेषादिरविसक्रातय ग्रहो रविचन्द्रग्रहण एषु कृतायामाप्लुतौ
ज्ञाने सहस्रगोदानफल अत्राचीर्णैर्जपाद्यर्चु पुरुषस्य कोटिगुणितं फल
॥५२ ५३॥ दुर्गता नरकगता अपि ॥५४॥ परतरो योगिराट् स श्रीगुरु
स्वीये शोभने पादुके संस्थाप्य प्राह यो नर इहाष्टतीर्थेषु स्नात्वामरेश्वरादियुते
मत्पादुकेर्चयेद्वैत्स नर द्रागभीष्टं लभेत् इति ता योगिनी भीमातट
गन्धर्वपुरं ॥ ५५ ॥

इति टीकाया एकादशोऽध्याय ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

नामधारक उवाच

गतेपि भगवत्यंग कृष्णावेणीतटाश्रमात् ।
कस्मात्तत्रैव भजतां कार्यसिद्धिः कुतो वद ॥ १ ॥

सिद्ध उवाच

गतिस्थित्यासनस्वप्ना न कदापि चिदात्मनि ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ द्वादशोऽध्यायः ॥ परिहृत्य प्रेतदोषं
ब्रह्मण्यै पुत्रदोभवत् ॥ द्वादशेपि मृतं पुत्रं जीवयामास सद्गुरुः ॥ १ ॥
एवं गुर्वनुगृहीतानां विषयतृष्णावतामपि श्रीगुरुप्रसादादैहिकामुष्मिःसिद्धि-
रुक्ता अथ तस्याविष्कृतगुणमयस्वरूपस्य श्रीगुरोर्भक्तत्रात्सत्यं प्रदर्शयति
भजनरुच्युत्पादनार्थं अंग हे सिद्ध भगवति गन्धर्वपुरं गते सत्यपि तत्रैव
भजतां भक्तानां कस्माद्देवतांतरात्कार्यस्य कर्तुं योग्यस्य यद्दानतपोजप-
रूपस्य कर्मणः सिद्धिरभिमतफलप्राप्तिः । यदि भगवान् गुरुर्गतस्तर्हि
भक्तानां भजनानुसारेण कस्तत्र फलदाताभूदिति प्रश्नार्थः कुत इति
ल्यब्लोपे पंचमी कं कालमारभ्य कस्माद्भजतां तत्रैव कार्यसिद्धिर्जातेति
वदेति सम्बन्धः ॥ १ ॥ उत्तरं सोदाहरणमाह गतिदेशादेशांतरगमन
स्थितिर्गतिनिवृत्तिः आसनमुपवेशनं स्वप्नः शयनं एतेऽनात्मधर्मा विभो
चिदात्मनि श्रीगुरौ न सम्भवन्ति । ननु निर्गुणे न सम्भवन्तु सगुणे कुतो
नेत्यत आह कदापीति नित्यमल्लभगतया सत्यज्ञानानंतानन्दंकरसेनात्म-
नावतीर्णस्य श्रीगुरोर्देहाद्युपाधिसम्पर्काभावात् तर्हि भीमातटं यथाविति
कथमुक्तमित्यत आह स्वेच्छया नरानुकृतिकारिणः श्रीगुरोरिय मानुषी

१. उदाहरण नामैकदेशप्रसिद्ध्याद्येप्यप्रसिद्धयर्थमुदाह्रियते ।

लीलेयं मानुषी तस्य नरानुकृतिकारिणः ॥ २ ॥

भान्वतेजो भावनया यद्वत्तद्वद्विभात्यसौ ।

एवं यद्भावनान्नेदृक्तादृग्जागर्ति तत्र सः ॥ ३ ॥

योगिनीवरदानादि यैर्यैर्गङ्गानुजाच्छ्रुतं ।

ते ते भक्त्याभजंस्तत्र तं स तत्कामदोभवत् ॥ ४ ॥

मनुष्यावतारसम्बन्धिनी लीला गमनादिरूपा यथा निर्गुणं ब्रह्म स्वयमेक-
मेव चलनादिरहितमपि स्वयं तिष्ठत्सद्भावतो न्यानन्तःकरणसहितेन्द्रियगणा-
नत्येत्येवमेव सगुणब्रह्मरूपोपि श्रीगुरुः श्रुतिश्च 'अनेजदेकं मनसो जवीयो
नैनद्देवा आप्नुवन्पूर्वमर्शत् । तद्भावतो न्यानत्येति तिष्ठत्स्मिन्नपो मातरिश्वा
दधाति' इति ॥ ब्रह्मानन्दकृतेशावास्यभाष्यरहस्ये तदेजतीत्यस्य व्याख्याने
'तदेजति परं ब्रह्म ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं ॥ साकारं मायया भाति निराकारं
तु वास्तवं ॥ उपाधिचलनेनैव चलनन्तु विभाव्यते ॥ तन्नैजति परं ब्रह्म
निर्गुणं प्रकृतेः परम्' इत्यत्र योज्यम् ॥ २ ॥ अजः श्रीगुरुर्नया भावनया
यत्न यद्भाव्यते तद्दसौ भाति एवमत्रेदृशः फलदाता साक्षादीश्वरो विद्यत
इति यद्भावितोत्पद्यते तत्र भगवान् श्रीगुरुः तादृक् भावनानुसारी जागर्ति
अभिमतफलं दातुं सदान्मुखीभवति एवं भावनया यस्य यस्य यादृशं
ज्ञानं तस्य व्यवहारे परमार्थं वा तादृशमेव फलं श्रुतिश्च 'असन्नेव स
भवति असद्ब्रह्मेति वेद चेत् । अस्ति ब्रह्मेति चेद्देद सन्तमेनं ततो विदुः'
इति । मार्थ्यं यो नास्ति ब्रह्मेति मन्यते स सर्वस्थैव सन्मार्गस्य वर्णाश्रमादि-
व्यवस्थालक्षणस्याश्रद्धानतया नास्तित्वं प्रतिपद्यतेऽब्रह्मप्रतिपत्त्यर्थत्वात्तस्य
अतो नास्तिकः सोसन्नसाधुरुच्यते लोके तद्विपरीतः सन्त्योस्ति ब्रह्मेति
चेद्देद स तद्ब्रह्मप्रतिपत्तिहेतुं वर्णाश्रमादिव्यवस्थालक्षणं श्रद्धानतया
यथावत्प्रतिपद्यते यस्मात्तत्तस्मात्सन्तं साधुमार्गस्थमेनं विदुः साधवः
॥ ३ ॥ काम्यत इति कामो वरः कर्मार्थं घञ् काम ददातीति कामदः

१. सूत्रस्थं पदमादाय पदैः सूत्रानुसारीभिः । स्वपदानि च वर्ण्यन्ते
भाष्य भाष्यविदो विदुः ॥ १ ॥

शृण्वेवं सति तत्रत्या मृतापत्यत्वदुःखिता ।
 काचिद्द्विजसती विप्रान्स्वस्त्यर्थं शरणं ययौ ॥ ५ ॥
 प्रपन्नां प्रेक्ष्य तां दीनां निजभक्तिविधित्तया ।
 देवप्रेरितधीः कश्चित्तदैवं भूसुरोब्रवीत् ॥ ६ ॥
 मृतापत्यत्वदोषांस्तु शृणु साध्वि पुरार्जितान् ।
 मृतापत्यत्वादिदोषाः प्रायशः प्रेतहेतवः ॥ ७ ॥
 ब्रह्महा भ्रूणहा वापि गोघ्नोश्चघ्नोपरार्थहृत् ।
 ब्रह्मस्वात्स्वर्णहा पापी लभेज्जन्मांतरे त्विदं ॥ ८ ॥
 लोहाश्मदारुचूर्णानि प्रयत्नाज्जरयेत्पुमान् ।
 ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः कथं जरयिष्यति ॥ ९ ॥

॥ ४ ॥ ९ ॥ स्वभक्तिप्रवृत्तये देवेन श्रीगुरुणा प्रेरिता तदैवप्रकाशनविषये
 चोदिता बुद्धिर्यस्य स कश्चिद्विप्रस्तस्या ब्राह्मण्या दैवं प्राक्तनकर्माब्रवीत् न
 तु ज्योतिःशास्त्राद्याधारेण ॥ ६ ॥ तत्र तावत्सामान्यतो नपत्यत्वादिहेतुमाह
 हे साध्वि पुरा पूर्वजन्मन्यर्जितान्कर्मणा सम्पादितान् ॥ ७ ॥ ब्रह्माणं
 हतवानिति ब्रह्महा ब्रह्मभ्रूणोति क्षिप एवं त्रैणगर्भं अर्भकं वा हतवानिति
 भ्रूणहा अपरार्थहृत् पद्द्रव्यापहारी ब्राह्मणस्य स्वं द्रव्यमत्तीति ब्रह्मस्वात्
 बलात्कारेण चोर्येण वा ब्राह्मणद्रव्योपभोक्ता स्वर्णस्तेयी चैषामन्यतमः
 पापी जन्मांतरे इदं मृतापत्यत्वानपत्यत्वादिलक्षणं पापफलं लभेदनुभवेत्
 तुशब्दादत्युक्तपापफलमिहाप्यनुभवेदिति सूचितं यदाहुः 'अत्यक्तटैः पुण्य-
 पापैरिहैव फलमश्नुत' इति ॥ ८ ॥ सर्वदोषेभ्यो ब्राह्मणस्वहरणदोषो गरीया-
 नित्याह लोहमश्मसारः अस्मा पापाणः दारु काष्ठं चैषां चूर्णानि भक्षितानि
 पुरुषः प्रयत्नतोपि जरयेत् परंतु ब्रह्मस्वं कः कथं जरयिष्यति न कथंचिदपि

हृतस्वार्थाभिलाषेण चेन्मृतो ब्राह्मणः स तु ।
 गत्वा पिशाचतां स्वार्थी सदा स्याद्धर्तृवंशहा ॥ १० ॥
 त्वया भवांतरे साध्वि हृत शौनकगोत्रिणः ।
 द्रव्यं विप्रस्य सोर्भास्ते भूत्वा प्रेतो निहंत्युत ॥ ११ ॥
 भोगादेव क्षयः साध्वि नान्यथारब्धकर्मणः ।
 तस्मात्प्रारब्धजफलं भुक्ष्व कोत्र निवारकः ॥ १२ ॥
 तच्छ्रुत्वा कर्णशूलाभं त्रस्तचित्ताव्रवीद्द्विजं ।
 भो ब्रह्मन्मानुगृहीष्व मुक्त्युपायमुपादिश ॥ १३ ॥

विप्र उवाच

प्रेतौर्ध्वदेहिकं कर्म प्रायश्चित्तपुरःसरम् ।
 कारयित्वांग भर्त्रा त्वं मासमात्रं व्रतं चर ॥ १४ ॥

॥ ९ ॥ अपहृतो य स्वस्वार्थो द्रव्यं तस्याभिलाषेण ब्राह्मणो मृतश्चेत्त
 स्वार्थी स्वार्थाभिलाषी सन्पिशाचता प्राप्य सर्वदा हर्तृवंशहा स्याद्भवेत्
 ॥ १० ॥ एव सामान्यतोभिधाय विशेषतोभिदधाति त्वयेति प्रेतो भूत्वा
 तवार्भकाभिहन्ति ॥ ११ ॥ १२ ॥ कर्णशूलतुल्यं तद्वाक्यं श्रुत्वा ततस्त्रस्त
 चित्तं यस्या सा ब्राह्मणी ना मा अनुगृहीष्व येनानुग्रहेणोक्तादोषान्मुक्तिर्भ-
 वेत् मुक्त्युपायमुपादिश कथय ॥ १३ ॥ प्रेतस्य प्रेत्य पिशाचभाव गत-
 स्यौर्ध्वदेहिकं तन्मुक्त्यर्थं शास्त्रोक्तपिण्डदानादि कर्म प्रायश्चित्तपूर्वकं नारा-
 यणवत्याद्यनुष्ठानसहितमिति यावत् भर्त्रा कारयित्वा णिजन्त स्वातंत्र्यव्या-
 यर्तक हे अग साध्वि त्वं वक्ष्यमाणं व्रतं मासमात्रमाचर कारयित्वेति
 णिजतेन भर्तृद्वारां प्राधान्येन स्त्रिया कर्तृत्व दर्शितमिति न मन्तव्यं कदा-
 चित्कचिदपि त्रिवर्गे स्त्रिया स्वातंत्र्याभावात् अत्र तु स्त्रिया पृष्टत्वात् भर्त्रा
 कारयित्वेत्युक्त एव भर्त्रे कथयेति विवक्षितार्थ ॥ १४ ॥ योगे सगमे प्रथमं

कृष्णापंचनदीयोगे स्नात्वा श्रीगुरुपादुकां ।
उदुम्बरं चाष्टतीर्थस्नानपूर्वं समर्चय ॥ १५ ॥
ब्राह्मणान्भोजयित्वाथ शतद्रव्यं द्विजातये ।
देहि शौनकगोत्राय शुद्धिस्तेनैव ते सति ॥ १६ ॥

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥

शतद्रव्यं कुतो लभ्यं मासमात्रं करोम्यहं ।
सद्गुरोरर्चनं भक्त्या स मां पायाद्भयाद्भरिः ॥ १७ ॥
इति निश्चित्य सा पत्या यथानिर्दिष्टमाचरत् ।
दिनत्रयांतरे स्वप्ने तस्या विप्रपिशाचकः ॥ १८ ॥
ब्राह्मणीं भीषयित्वा तां ययाचे द्रव्यमात्मनः
भीतोदुम्बरमूले सा ददर्श श्रीगुरुं हरिं ॥ १९ ॥
तां च तं तादृशं दृष्ट्वा पिशाचं प्राह सद्गुरुः ।
कस्त्वं पिशाचरूपेण सर्तीं खेदयसेऽधम ॥ २० ॥

स्नात्वा ततोष्टतीर्थस्नानपूर्वकं गुरुपादुकां पादुके उदुम्बरं च पूजय ॥ १५ ॥
अथ मासातिक्रमानन्तरं शक्त्या ब्राह्मणान्भोजयित्वा शतसंख्याकरौप्यमुदा-
रूपं द्रव्यं शौनकगोत्रजाय कस्मैचिद्ब्राह्मणाय प्रेतोद्देशेन देहि हे सति तेनैव
ते शुद्धिः पापनिष्कृतिर्भविष्यति ॥ १६ ॥ कुतो लभ्यं लब्धुं योग्यं दीन-
त्वात् वर्तमानसामीप्यात्करोमीति अधुनैव करिष्यामीति भावः ॥ १७ ॥
पत्या सह ब्राह्मणेन यथानिर्दिष्टं तथाऽऽचरत् दिनत्रयांतरे दिनत्रयपरिच्छि-
न्नेऽवधौ तस्याः स्वप्ने विप्रजातीयः पिशाचकः ॥ १८ ॥ तां ब्राह्मणीं
भीषयित्वात्मनो द्रव्यं पूर्वजन्मन्यपहृतं ययाचे सा तस्माद्भीता उदुम्बरमूले
श्रीगुरुं ददर्श ॥ १९ ॥ तां भीतां भीषयन्तं तादृशं ब्राह्मणं पिशाचं दृष्ट्वा
सद्गुरुः प्राह रेऽधम यस्त्वं पिशाचरूपेण सर्तीं खेदयसे स कस्त्वं ॥ २० ॥

॥ पिशाच उवाच ॥

यतीन्द्र त्वय्यनर्होयं पक्षपातोहमात्मनः ।

अनयाऽपहृतं द्रव्यं याचितुं हीदृशोभवम् ॥ २१ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

अनेन ते कथं मोक्षो बह्वमंगलयोनितः ।

येनाप्यते सद्गतिस्तच्छृणु तेन हितं भवेत् ॥ २२ ॥

योन्यंतरे हृतार्थोस्ति किंत्वत्र फलभागिनी ।

प्राप्ता दरिद्रवंशेसौ लभ्यतेतः कुतो धनं ॥ २३ ॥

अतस्तया कारयित्वा शक्त्या कर्मोर्ध्वदेहिकं ।

त्वद्गोत्राय यथालभ्यं दापयित्वा धनं खलु ॥ २४ ॥

विप्राय प्रेत कस्मैचित्ततो मोक्षं ददामि ते ।

नेदं त्वां रोचते चेत्तां रक्षामि स्वैच्छयाचर ॥ २५ ॥

अयं पक्षपातः त्वयि अयोग्यः यतित्वात् अनया जन्मांतरेऽपहृतं द्रव्यं याचितुमीदृशोभवं हि यतः अतो मम दोषो न वासनापारतंत्र्यात् ॥ २१ ॥ अनेन भीषणेनापत्यहत्तनेन च बहून्यमंगलानि दुःखानि यस्याः तस्याः योनेः सकाशात्ते कथं मुक्तिः येन साधनेन ते सद्गतिर्भवेत्साधनं शृणु तेन तव हित इतो मोक्षरूपं भवेत् ॥ २२ ॥ योन्यन्तरेऽनयापहृतार्थो द्रव्यं नेहास्ति किं तु अत्र तत्फलभागिनीयमस्ति फलभागिनी चेतर्हीहापि देयमिति चेदसौ दरिद्रवंशे प्राप्ता दरिद्रेण विप्रेणोद्वाहिताऽतो हेतोः कुतो धनं लभ्यते ॥ २३ ॥ यतस्ते द्रव्यं न लभ्यतेऽतः तयोर्ध्वदेहिकं कर्म शक्त्या शक्यनुसारेण कारयित्वा त्वत्समानगोत्राय यथालभ्यं धनं दापयित्वा खलु निश्चयेन ॥ २४ ॥ ततस्ते मोक्षं ददामि इदं त्वां न रोचते चेत्त्वं यत्कर्तव्यं तदाचर अहं त्वत्तो भीतां तां ब्राह्मणीं

॥ पिशाच उवाच ॥

देवदेव कृतार्थोऽस्मि त्वत्पादाब्जविलोचनात् ।

ममाद्य निष्कृतिर्जाता यथेच्छसि तथा कुरु ॥ २६ ॥

एवं तन्निश्चयं ज्ञात्वा ब्राह्मणीं प्राह सद्गुरुः ।

संवादो नौ श्रुतः साध्वि तथा निर्व्याजमाचर ॥२७॥

तेनासौ सद्गतिं यायाद्वंशवृद्धिश्च ते भवेत् ।

उक्तैवं ध्यानगम्योभूद्धरिर्बुद्धाभवत्सती ॥ २८ ॥

पत्ये शंस तत्सर्वं तथैवाचीकरत्क्रियां ।

तया प्रेतो गतिं लेभे साप्यपापा बभूव ह ॥ २९ ॥

अपरेहनि तत्स्वप्ने फले विन्यस्य चांशुके ।

तामाह भोजयित्वाजो विप्रान्मुंक्ष्व फले त्विति ॥३०॥

रक्षामि ॥ २९ ॥ निष्कृतिर्दुष्कर्मनिवृत्तिर्जाता ॥ २६ ॥ एवमुक्तप्रकारेण तस्य पिशाचस्य निश्चयं ज्ञात्वा सद्गुरुर्ब्राह्मणीं वक्ष्यमाणं प्राह हे साध्वि नौ आक्योः पिशाचस्य मम च संवादस्त्वयाधुना यथा श्रुतस्तथा तस्यौर्ध्वदेहिकं कर्म निर्व्याजं निष्कपटं यथातथाऽऽचर ॥ २७ ॥ तेनार्चिणोर्ध्वदेहिककर्मणाऽसौ पिशाचभावं गतो विप्रः सद्गतिं गच्छेत् ततस्ते वंशवृद्धिरपि भवेत् पीडकाभावात् ध्यानगम्योऽदृश्यः बुद्धा गतस्वप्ना ॥२८॥ तत्सर्वं स्वप्नदृष्टं तथा आचरितया क्रियया प्रेतभावं प्राप्नो विप्रो गतिं प्रेतत्वनिवृत्त्योत्तमलोकप्राप्तिं लेभे अपापा गतदोषा ॥२९ ॥ एतेनोपवर्णनेन प्रेते त्रिचिकित्सा मनुष्ये नापस्मस्ताति चैके इति केषांचिन्मतं तदपच्यस्तं 'योनिमन्ये प्रपद्यते शरीरत्वाय देहिन' इत्यादिश्रुतेः अपरेहनि तस्याः स्वप्ने फले नारिकेलफलेऽंशुके परिहितवस्त्रपह्नुषु विन्यस्याजः श्रीगुरुस्तां प्राह ब्राह्मणान्भोजयित्वेमे फले मुंक्ष्येति ॥ ३० ॥ एवं स्वप्ने दृष्ट्या प्रबुद्धापि

प्रबुद्धापि फले दृष्ट्वा भोजयित्वा द्विजान् फले ।
 कान्तेन साकं बुभुजे ततोभूद्गर्भिणी सती ॥ ३१ ॥
 काले दत्तप्रसादेन सूर्याचन्द्रमसाविव ।
 पुत्रावसूत विप्रोपि जातकर्मादिकं व्यधात् ॥ ३२ ॥
 ततोष्टमेद्रे ज्येष्ठस्य व्रतबन्धं चिकीर्षुणा ।
 सम्भाराः सम्भृताः पित्रा तदाद्भुतमिवाभवत् ॥ ३३ ॥
 अकस्मात्सन्निपातेन ज्येष्ठपुत्रो ममार हि ।
 उच्चै रुरोद तन्माता कोरस्ताडनपूर्वकं ॥ ३४ ॥

ते फले दृष्ट्वा पत्ये विज्ञाप्य ब्राह्मणान्भोजयित्वा पत्या सह फले बुभुजे ततः
 फलरूपप्रसादात्सती सा गर्भिणी अभूत् ॥ ३१ ॥ काले दशमे मासि
 सूर्याचन्द्रमसाविवत्र देवताद्वंद्वे आनङ् व्यधाद्व्यकृणोत् ॥ ३२ ॥ ज्येष्ठस्य
 ज्येष्ठपुत्रस्य यमयोर्मध्ये पश्चाज्जातस्य व्रतबन्धं उपनयनं कर्तुमिच्छुना पित्रा
 पूर्वेषुः सर्वे सम्भाराः सम्भृतास्तदाद्भुतमिवाभवत् ॥ ३३ ॥ तदेवाह सहसा
 सन्निपातेन 'त्रयः प्रकुपिता दोषा उरस्त्रोतोनुगामिनः । आमातिवृद्धया
 ग्रथिता बुद्धीन्द्रियमनोगताः। जनयन्ति महाघोरमभिन्यासं ज्वरं दृढं । श्रुतौ नेत्रे
 प्रसुप्तिः स्यान्न चेष्टां कांचिदीहते । न च दृष्टिर्भवेत्तस्य समर्था रूपदर्शने । न
 घ्राणं न च स्पर्शं शब्दं वा नैव बुद्ध्यते । शिरो लोठयतेभीक्ष्णमाहारं नाभि-
 नन्दति ॥ कूजति तुद्यते चैव परिवर्तनमीहते । अल्पं प्रमापते किंचिदभि-
 न्यासः स उच्यते । प्रत्याख्यातः स भूयिष्ठं' इति । अभिन्यास इत्यत्र चरकः
 'कामशोकभयक्रोधैरभिपक्तस्य यो ज्वरः । सोभिषंगज्वरो ज्ञेयो यश्च भूता-
 भिषंगज' इति । सन्निपातेन ज्येष्ठपुत्रो ममार प्रयतो 'वाङ्मनसि सम्पद्यते
 मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः परस्यां देवतायाम्' इति श्रुत्युक्तप्रकारेण
 हस्तपादादीन्चिक्षिप्य मर्मस्थानानि निकृंतत इव प्राणानुत्सृजन्क्रमेणोपसंहत-
 करणो ममार हीति विपादे हि विस्मयविषादयोरित्यभिधानात् कं शिरः

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥

हा पुत्र क्व गतोसि त्वं पयो मे स्रवते वृथा ।
 कति शेषेऽचिरं वत्स बुद्ध्यस्वेदं पयः पिव ॥ ३५ ॥
 भोजनावसरोयन्ते भुक्त्वा रंतुं चरांगणे ।
 वयस्या आव्हयंति त्वामुत्तिष्ठोत्तिष्ठ मा स्वप ॥ ३६ ॥
 त्वं नोत्तिष्ठसि चेत्प्राणांस्त्यक्ष्याम्यग्रे तवाधुना ।
 जाता ये पंच पुत्रा मे तेषां त्वं प्राणवन्मम ॥ ३७ ॥
 मृते त्वयि मरिष्ये मे यतः प्राणोसि केवलं ।
 रे दोहदप्रभृत्यद्य यावद्दुःखं न दापितम् ॥ ३८ ॥
 गर्भे नष्टास्त्रयोर्भास्तद्दुःखं त्वन्मुखवीक्षणात् ।
 मया विस्मृतमद्याकसिन्धौ त्यक्त्वा क्व यास्यसि ॥ ३९ ॥

उरः वक्षःस्थलं तत्ताडनपूर्वकं स्रोद ॥ ३४ ॥ रुदती सुतं प्राह हा इति
 खेदे उत्संगस्थस्यापि क्व गत इति पृच्छा मरणनिमित्ता किं शेषे एतर्हि
 बहुकालात्ययो जातोत उत्तिष्ठ कतिकालं शेषे हे वत्सा ३ अचिरं शीघ्रमेव
 बुद्ध्यस्वेदं पयः पिव ॥ ३५ ॥ अयं तव भोजनसमयः वयस्यास्त्वां रंतु-
 माव्हयंत्यतो भुक्त्वांगणे रंतुं गच्छ स्वापं मा कार्पाः आक्रोशाद्द्विरुक्तिः
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठेति ॥ ३६ ॥ अधुना त्वं नोत्तिष्ठसि चेत्तवाग्रतः प्राणांस्त्यक्ष्या-
 मि ये मे पंच पुत्रा जातास्तेषां मध्ये त्वं मम ॥ ३७ ॥ प्राणतुल्योऽसि
 त्वयि मृते सत्यहमपि मरिष्ये यतस्त्वं केवलं मम प्राणोऽसि ॥ ३८ ॥
 अर्भा अर्भकास्तन्मरणनिमित्तजनितदुःखं त्वन्मुखवीक्षणेन मया विस्मृतं स
 त्वमद्य मां दुःखसमुद्रे त्यक्त्वा क्व गन्तुमिच्छसि ॥ ३९ ॥ अस्मत्परित्याग-

धर्मोयं ते न वार्धक्ये त्राता नौ पुत्र को वद ।
 एवं तद्ब्रूदितं श्रुत्वा तत्रत्या ऊचुरेत्य तां ॥ ४० ॥
 किं शोचसि वृथा भीरु मृत्युर्देवर्षिदानवान् ।
 न विस्मरति कालेपि मनुष्याणां तु का कथा ॥४१ ॥
 अवतारा येवतीर्णास्तेऽपि कालवशं गताः ।
 एवं सति वृथा शोकं त्वं मा कुरु विचारय ॥ ४२ ॥

॥ सोवाच ॥

अहो वत पिशाचोत्थं दूरीकृत्य भयं हि मे
 येन देवेन यद्दत्तं फलं तद्विफलं कथम् ॥ ४३ ॥
 यदि तस्य मृषा वाक्यं तं भजन्ति कुतोपरे ।
 विभीषणध्रुवमुखैर्मन्तव्यं तद्वत् कथम् ॥ ४४ ॥

रूपोयं ते तव पुत्रस्य न धर्मः यतो हे पुत्र नौ आवयोस्तव मातापित्रो-
 र्बार्धक्ये त्वत्तोन्वः कल्त्राता न कोपीति मन्ये कोपि भविष्यतीति चेद्ब्रू-
 पुत्रं विनेहामुत्र च न कोपि त्राता 'शश्वत्पुत्रेण पितरोत्यायन्बहुलं तमः।
 ज्योतिर्ह पुत्रः परमे व्योमन्' इति श्रुतेः तत्रत्यास्तत्र ग्रामे भवा जनाः
 ॥ ४० ॥ हे भीरु भयशीले ऊडुत इत्यूढ वृथा किमर्थं शोचसि काले
 देवादीनपि न विस्मरति पुनर्मर्त्यलोकनिवासिना मनुष्याणां तु का कथा
 ॥ ४१ ॥ अवतारा रामकृष्णादयस्तेपि नष्टाः विचारय देहात्मनोर्विचारं
 कुरु ॥ ४२ ॥ पिशाचादुत्पन्नं भयं दूरीकृत्य यद्दत्तं पुत्रद्वयं फलं तद्विफलं
 नष्टप्रायं कथं जातं ॥ ४३ ॥ मृषा मिथ्यामृतं अपरेऽतोन्वे यथाहं भक्ता
 तथैव विभीषणाद्याः ममेदृशी गतिर्जाता चेत्तस्तद्विदानं कथमृतं सत्यमवार्ध-
 मन्तव्यं ॥ ४४ ॥ यत एवमतो लोकांतरे स्वर्गादौ पुत्रेण सह तत्कीर्ति

लोकांतरे नयाम्येतां तत्कोर्तिं ह्यनुना सह ।
 एवं रुदित्वा संस्कर्तुं न ददौ श्वमंगना ॥ ४५ ॥
 ग्रामे तु भोजनाभावाल्लोकात्प्रस्तास्तदैत्य हि ।
 यदृच्छयात्रपीड्याग्मी जटिलस्तापसः सती ॥ ४६ ॥
 किं शोचसि मुघा साधिः शोकस्याविषयं सुतम् ।
 सुतस्तवैष देहो वा जीवो वा ब्रूहि सारतः ॥ ४७ ॥
 तत्रप्रक्तमांसास्थिमयो देहोयं पुरतस्तव ।

नयामि संस्कर्तुं दग्धु ॥४५॥ वाग्मी युक्तिपटु वाचो गिनिरितीनिप्रत्यय-
 तद्रूपो भगवान् ॥ ४६ ॥ सुतस्य शोकाविषयत्वमाह य सुतो ममेति
 त्वया मत स तत्र सुत एव सनिष्ठो देहो वा तद्व्यतिरिक्तो जीवो वा
 सारत सारभूतं न्याय्य ब्रूहि ॥४७॥ देह इति चैत्रप्रक्तमांसास्थिविकारः
 पाट्कोशिकोयमचेतनो देहस्ते पुरोभागे विद्यते तदर्थं कुत शोचसि तर्हि
 जीवापेतात्पाट्कौशिकादेहाद्विलक्षणां जीवो येनाय सवातोचेतनोपि सचे-
 तन इवाभाति स जीव सुत इति चैत्र परमात्माशो जन्मादिवर्जित-
 सर्वग आत्मत्वादब्रह्मरूप यत आत्मा द्विविधो व्यवहारविशिष्ट केवलश्च
 व्यवहारोपि त्रिविध सुषुप्ति स्वप्नो जागृतिश्च सुषुप्त्यवस्थायामय जीव-
 स्वोपाधिनिलये सति परमानन्दरूप ब्रह्माप्नोति 'सुषुप्तिकाले सकले विलीने
 तमोभिभूत सुखरूपमति' इति श्रुतेराप्नोतीत्यात्मेत्येक निर्वचन ॥ १ ॥
 यदा वागादिकरणोपशान्तिरूप स्वप्न प्राप्नोति तदा गिरिनदीसमुद्रमनुष्य-
 पश्वादिसर्पदार्थोपेतस्य लोकास्य तत्तत्पदार्थतोपच्छिद्य वासनारूप लेश-
 मादाय जागरणाभिमान स्वयमेव त्रिनाश्रय जगद्रूप स्वय निर्माय जगदाकारेण
 स्वकीयेनाल कारणेन स्वचेतन्योपपत्तिरुपदार्थव्यभिचारास्येन जाग्रदासनः
 आदत्त इत्यात्मेति द्वितीय निर्वचन श्रुतिश्च 'स यत्र प्रस्वपित्यस्य लोकस्य

जीवोजः सर्वगोनन्तः कोत्र शुग्विषयो वद ॥ ४८ ॥

कालकर्मगुणोत्पन्नं जगन्मायामयं त्रिदम् ।

कथं ध्रुवं हि मन्तव्यं यथा कर्मैद्रजालिकम् ॥ ४९ ॥

कालकर्मगुणाद्युत्थदेहिनः स्वत्वकल्पना ।

पुत्रादिरूपा मिथ्यैषा नद्यां काष्ठौघवच्चला ॥ ५० ॥

त्वया ध्रुवा मतेयं चेद्वद पूर्वापरोद्भवे ।

कस्य त्वं जननी स्त्रीर्वा के वा सम्प्रन्धिनस्तव ॥ ५१ ॥

सर्वात्रतो मात्रामपादाय स्वयं विहृत्य स्वयं निर्माय स्वेन भासा स्वेन ज्यो-
तिषा प्रस्त्रपिति' इति २ जागरणान्स्थायां चक्षुरादीन्द्रियैर्वाह्यविषयानन्ति
मुक्त इत्यात्मेति तृतीयं निर्वचनं तथा च ध्रुतिः 'स्त्र्यन्नपानादित्रिचित्रमोगैः
स एव जाग्रत्परितृप्तिमेति' इति ३ एवमुपाधिविशिष्टस्य स्थानत्रयोपजीव्य
निर्वचनं केवलस्य तु अतति सातत्येन गच्छतीत्यात्मेति चतुर्थं निर्वचनं
तथा च श्रुतिः 'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' इति अस्मिन्वाक्येऽनन्तपदेन
देशकालरूपस्त्वपरिच्छेदरहितलक्षणमानन्दमभिहितं तदेव चात्र जीवोनन्त
इति सामानाधिकरण्यात्सर्गात्स्वमजत्व च युक्तमेवातो हेतोरेव देहजीवयो-
र्मध्ये शोकविषयः क इति वद विचार्यमाणे कोपि शुग्विषयो नास्तीति
भावः ॥ ४८ ॥ कालो क्षोभकः कर्माणि त्रिविधानि गुणाः सत्त्वादय
एभ्यः उत्पन्नं ॥ ४९ ॥ कालो गुणक्षोभकः कर्म जन्मनिमित्तं गुणा
उपादान एत एव आदयो हेतवस्तेभ्य उत्थितं स चासौ देहश्च तदुत्पन्न-
त्वात् कालकर्मगुणाधीन इत्यर्थतः सिद्धं कालकर्मगुणानां त्रिभागे च नाश-
चानेवभूतो देहो यस्यास्तीतीदृशस्य देहाभिमानवतो जीवस्याय ममेति
पुत्रादिरूपा स्वत्वकल्पना चलाऽध्रुवात्तएवैषा मिथ्या ॥ ५० ॥ पूर्वापरो-
द्भवे पूर्वोत्तरजन्मनि ॥ ५१ ॥ ननु नात्मानं जीवं शोचामि तस्य

जन्ममृत्यू कालवशादलंघ्यौ दिनरात्रिवत् ।

शरीरिणो गे चाल्यादि यथा देहान्तरं तथा ॥ ५२ ॥

गुरुप्रसादाद्यततो भ्रमोयं लीयतेचिरात् ।

तेनर्ते मृत्यवे कल्प्यो जातो वै जनुषे मृतः ॥ ५३ ॥

जन्ममृत्युनिमित्तदुःखं पर्यालोच्य शोको जायत इति चेत्तत्राह जन्ममृत्यू इति शरीरिणो देहाभिमानिनो जीवस्यांगे देहे देहनिबन्धनमेव चाल्यादि यथा तथा देहांतरं योल्पवयस्कोशक्तो बालोहंस एवेदानीं प्रौढतरो बलिष्ठो- भवमिति प्रत्यभिज्ञानं तथा देहांतरे पूर्वदेहादेरत्यन्तविस्मृतौ सत्या पूर्वा- न्यासेन जातमात्रस्य स्तन्यादौ प्रवृत्तिदर्शनात्तस्मादविवेकिनामयं भ्रम एव ॥ ५२ ॥ तर्ह्यस्य कथं लय इत्यत आह गुर्विति यततो यतनशीलस्य 'आप्रायणात्तत्रापि हि दृष्टम्' इति न्यायादामृत्यूपातने यत्न आस्थेयः तेनर्ते गुरुप्रसादं विना जातो मृत्यवे कल्प्यः वै निश्चयेन मृतो जनुषे कल्प्यः तर्हि जन्मनोवश्यंभावित्वेस्मिन्जन्मनि भ्रमो न नष्टश्चेद्भाविजन्मनि नश्ये- द्यतो जन्मांतरस्यावश्यंभावित्वादिति चेदनेकेषु भोग्यकर्मसु सत्सु अधो- न्तकोटियोनिषूर्ध्वं देवादियोनिषु भ्रमतो जीवस्य कदाचिन्मनुष्यदेहो लभ्येत्स तु पुण्यातिशयत्वे सर्वेन्द्रिययुक्तो भविष्यति उक्तं गारुडे 'सर्वेन्द्रियनिधानन्त- द्बहपुण्यैरवाप्यत' इति अन्यथा पंग्वंधादिदेहलाभे कैवर्तमिल्लयवनम्लेञ्छा- दिवंशीयदेहलाभे परमार्थगन्धोपि न लभ्येत अधिकारिब्राह्मणदेहलाभेपि हि कष्ट मातुः कुक्षौ मूत्रपुरीषवातपित्तश्लेष्मादिपूर्णे तदनुलितस्य गर्भम्य जरायुत्वाशुचिपूयावृतस्य लोहितरेतोशुचिबीजस्य मातुरशितपीतरसानु- प्रवेशेन विवर्धमानस्य निरुद्धशक्तिबलवीर्यतेजःप्रज्ञाचेष्टस्य शयनं ततो योनिद्वारेण पीड्यमानस्य कष्टत्वा नि.सृतिर्जन्मेति जुगुप्सितं मुहूर्तमप्य- सन्नं कथं दशमासानतिदीर्घकालमन्ततः शयनमतः पुत्रादिवियोगनिमित्त- जशोकं विहाय ज्ञानार्थं यतितव्य ॥ ५३ ॥ हे नारि अतो हेतोः अपरि-

नार्यतोपरिहार्येथे न त्वं शोचितुमर्हसि ।
मृतः शुचा पुनर्नैति नाप्युपायान्तरायुतैः ॥ ५४ ॥

सोवाच

न चेदांतार्थतच्चादि रोचते येन मेर्वित ।
सुफलं तत्कृतो यातं विश्वस्तव्यः स कैर्भुवि ॥ ५५ ॥

॥ साधुरुवाच ॥

यत्र त्वया वरो लब्धस्तत्र गत्वा सविस्तरं ।
वरद परिपृच्छेदं यास्येऽलं विस्तरेण भोः ॥ ५६ ॥
तच्छ्रुत्वा श्वमादाय सद्गुरोराश्रमं ययौ ।
तत्र पादुकयोः शीर्षं ताडयामास भामिनी ॥ ५७ ॥
एवं निशीथादासायं शुशोच न ददौ श्वम् ।
संस्कृतं स्वालयं विप्रा जग्मुस्तत्रैव दम्पती ॥ ५८ ॥
ततो निशीथे सुप्त्राप साध्वी स्वप्ने ददर्श सा ।
श्रीगुरुं प्राह सोप्येना किं मयापकृतं हि ते ॥ ५९ ॥

हार्ये कथमपि परिहारानर्हं ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ भो साध्वि अलं
विस्तरेण प्राहकाभावात् अह यास्ये इत्युक्त्वा स गत ॥ ५६ ॥
भामिनी कोपवती ॥ ५७ ॥ संस्कृतं शन न ददा तदा विप्रा स्वालय
जग्मु तत्रैव दम्पती तस्यतुरीरित शेष ॥ ५८ ॥ सा स्वप्ने श्रीगुरु ददर्श स
गुरुरप्येना दृष्ट्वा प्राह किमित्यादि ॥ ५९ ॥ स परीक्षत्वेन श्रुत्या निर्दिष्टं
सर्वज्ञत्वादिलक्षणोत्तर्यामी सर्वोत्पत्त्यादिहेतुरीश्वरो वायुर्वायुशब्दवाच्यः
'वायुर्वै गौतम तत्सूत्रम्' इति श्रुतेक्षैप स्वयप्रकाशत्वापरोक्ष वादिलक्षणः

प्राणो नामैष वायुः स बहिर्यातो मुहुर्मया ।

आनीय पूर्वग्न्यस्तस्त्यजातः शुचमग्ने ॥ ६० ॥

प्रत्यगात्मा प्राणो नामात्मेन नन्वन चेष्टायामित्यस्माद्वातोश्चेष्टाविशेषगुणक
 प्राण एव स कथमात्मेति चेच्छांदोग्ये नामोपक्रम्याशात् कार्यकारणत्वेन
 निमित्तनमित्तिरूपत्वेन चोत्तरोत्तरभूयस्तयोपन्यस्याते प्राणो वा आशाया
 भूयानिति सदृष्टान्त भूयस्त्व प्रतिपाद्य सर्व क्रियाकारकफलभेदजात प्राण
 एवेति वक्तुं प्राण प्राणेन याति प्राण प्राण ददाति प्राणाय ददाति प्राणो
 ह पिता प्राणो माता प्राणो भ्राता प्राण स्वसा प्राण आचार्य इति प्राणा-
 द्वहिर्भूत किञ्चिदपि नास्तीति प्रपच्य सति प्राणे पित्रादीशब्दप्रयोग उक्ताते
 च तस्मिन्प्रयोगाभात् इति वक्तुं पित्रादिना तदनुरूपमिदं किञ्चिददुर्वचनव-
 क्तारमन्यो ब्रूते 'पितृहा व त्वमसि मातृहा वै त्वमसि भ्रातृहा वै त्वमसि
 स्वसृहा वै त्वमस्याचार्यहा वै त्वमसि ब्रह्महा वै त्वमसि इति' प्राणयोगे-
 नैवभूतत्वं तदुक्तातौ च 'अथ यद्येनानुक्त्रातप्राणा छुलेन समासं व्यतिसदहे
 नैव ब्रूयु पितृहासि' इत्यादिना प्राणस्यैवात्मत्वं निर्णीय 'प्राणो हेवैतानि
 भवति स वा एष एव पञ्चनेत्र मन्त्रान एव विज्ञाननन्तित्यादी भवति' इत्यु-
 पसंहारात् । ननु प्राणशब्देनात्मोच्यते तर्हि 'नायाति प्रत्यगात्मा प्रजनन
 समये नैव यात्यतकाले । यत्सोखडोस्ति' इत्युक्ते प्रत्यगात्मनो बहिर्गमन
 कथमिति चेत् 'अरा इव रथनाभा प्राणे सर्वं प्रतिष्ठितम्' इति श्रुतेरस्मिन्नि-
 गसघातरूपे प्रज्ञात्मनि दैहिके मुख्ये परा देवता नामरूपव्याकरणायादर्शा
 दौ प्रतिविम्बयज्जीवेनात्मनानुप्रविष्टा तस्य जीवस्य तदभिन्नत्वात् 'जीवापेत
 वाव किलेद म्रियते न जीवो म्रियते' इति जीववियोगस्यैव मरणत्वेन
 विवक्षितत्वाज्जीवगमनस्य प्राणात्मन्यारोप्य बहिर्यात स मया आनीय
 पूर्वग्न्यस्त सुवन्धोरिषि तद्वात्रातएवाय न मृतोत शुचन्त्यज यत् प्राण
 विना न कोपि जीवति वागाद्यभावे जीवत्येव तथा च कौषीतकीश्रुति
 'जीवति वागपेता मूकान् हि पश्यामो जीवति चक्षुरपेतो धान् हि पश्यामो जीवति
 श्रोत्रापेतो बधिरान् हि पश्यामो जीवति मनोपेतो बालान् हि पश्यामो जीवति

इति दृष्ट्वा विनिद्राभूद्दर्शोत्थितमात्मजं ।
 हर्षशोकान्विता साध्वी प्रेम्णा भर्तारमाव्हयत् ॥ ६१ ॥
 सोप्युत्थायात्मजं दृष्ट्वा रुदंतं क्षुत्तृडाकुलं ।
 मंत्रवत्त्रिरवघ्राय मूर्ध्न्यस्तौपीत्परात्परम् ॥ ६२ ॥
 अत्रांतरे प्रातरभृद्गुं प्रापुः शवं द्विजाः ॥
 ते जीवंतं सुतं दृष्ट्वा सर्वं श्रुत्वास्तुवन्हरिम् ॥ ६३ ॥
 दम्पती तुःस्ततः स्नात्वा प्रपूज्येशं सुविस्तरात् ।
 नीराज्याभ्यर्च्य भूदेवान्जग्मतुर्निजमन्दिरम् ॥ ६४ ॥
 विद्याविनयसम्पन्नश्चिरजीवी स भाग्यभाक् ।
 बभूवाप्येवमेवान्य आसन्पूर्णमनोरथाः ॥ ६५ ॥
 तत्राश्रान्तं स जागर्ति श्रीनृसिंहसरस्वती ।
 अद्य कालांतरेष्वेवं न निद्रात्यन्यवत्कलौ ॥ ६६ ॥

तत्रेशमाद्यं दृढभक्तियुक्ता भजन्ति ये केपि सदुक्तिसक्ताः ।
 ते प्राप्नुवंति द्रुतमिष्टकामान्निदर्शनं तत्र सती सुकामा ॥ १ ॥

इति श्रीगुरुचरिते ज्ञानयोगे प्रेतसंजीवनं

नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

बाहुच्छिन्नो जीवात्पुरुमिन्न' इति ॥ ६० ॥ मूर्ध्नि मंत्रवत्समंतकं 'अंगादंगा-
 त्' इत्यादिनावघ्राय ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ स्फुटः ॥ ६३ ॥ भूदेवान्ब्राह्मणा-
 नभ्यर्च्य पूजयित्वा भोजयित्वा च ॥ ६४ ॥ स पुत्रः अन्ये भक्ता अप्येव-
 मेव पूर्णमनोरथा आसन् ॥ ६५ ॥ तत्र कृष्णातटेऽश्रान्तं सन्ततं अद्याधुना
 जागर्ति कालांतरे घोरे कलावपि जागर्त्यन्ये देवास्तदा निद्रिता इव भवंति
 अयं त्वन्यवन्न निद्राति ॥ ६६ ॥ तत्रेति स्फुटः ॥ १ ॥

इति टीकायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

आसाद्य भगवान् भीमां ततः किमकरोत्प्रभुः ।
श्रद्धधानाय मे शंस दुर्ग्रहं तस्य चेष्टितम् ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

गांधर्वनगरे भीमामरजासंगमे शुभे ।
कृष्णापंचनदीयोगतुल्ये तस्यौ जगत्प्रभुः ॥ २ ॥
स्थित्वात्र गुप्तभावेन तत्रत्यब्राह्मणालयं ।
गत्वा भिक्षां ययाचेसौ भक्तोद्वरणहेतवे ॥ ३ ॥
दीनभाविकसद्विप्रदत्तभिक्षाग्रियं द्विजाः ।
श्रीविद्यादद्या हंसति स्म श्रीशं भक्तिग्रियं हरिं ॥ ४ ॥
यथार्के प्रसरत्यभ्रछन्नेपि द्योत इद्यथा ।
सम्पुटस्थितकस्तूरीगन्धस्तद्वद्वरेगुणाः ॥ ५ ॥

श्रीगणेशाय नम ॥ अथ त्रयोदशोऽध्यायः ॥ त्रयोदशे वशा दुग्ध्वा
महिर्षी राजसेवित ॥ रक्षसेदाद्वृत्ति विश्वरूप च यतये प्रभु ॥ १ ॥ एव
गताध्याये तच्चज्ञानोपदेशपूर्वक श्रीगुरोर्मत्तगात्सत्य प्रदर्श्याधिदानीं स्वाच-
रणप्रदर्शनेन रागादिरहितस्य जीवन्मुक्तस्य जगत्पान्तत्व रागद्वेषादियुक्तस्य
सन्वासिनोप्यकृतार्थत्व च दर्शयति आसाद्य प्राप्य प्रमुर्नित्यमुक्त श्रीगुरुः
किमकरोत् कीदृश चरित कृतान् मन्दबुद्धीना दुर्ग्रहमपि तस्य चेष्टित
श्रद्धधानाय श्रद्धायुक्ताय मे मह्य शंस कथय दुर्ग्रहमपि तस्य चेष्टित श्रद्धया
गृहीतुमुत्सहे ॥ १ ॥ २ ॥ गुप्तभावेनाप्रकटितस्वभावेन ॥ ३ ॥ दीनो
भाविकश्च य सद्विप्रस्तेन दत्ता भिक्षा ग्रिया यस्य त श्रीविद्यादद्या
गु च. . १४

एकदा दीनविप्रस्य गेहे च्युतरदां वशां ।
 महिषीं प्रेक्ष्य स प्राह ब्राह्मणीं देहि मे पयः ॥ ६ ॥
 सा प्राहेयं वशा भारवाहिनी नासिकागुणा ।
 योगक्षेममितोस्माकं जन्मतोऽपि लुलायवत् ॥ ७ ॥
 मृषा मा वद तां दुग्ध्वा क्षीरं देहीति भाषिता ।
 गुरुणापि वशां दुग्ध्वा काष्ठपात्रेलभत्पयः ॥ ८ ॥
 विस्मिता सार्पयत्तस्मै कोष्णं कृत्वा पयो मुदा ।
 पीत्वा क्षीरं ययौ प्रेम्णा श्रीगुरुः संगमं द्रुतम् ॥ ९ ॥
 तत एत्य गृहेशोऽदः श्रुत्वा सखीक एत्य तं ।
 गुरुं सम्पूज्य लब्धेष्टवरो हृष्टोन्वगाद्गृहं ॥ १० ॥
 अन्येद्युर्भारवाहार्थं वशामाहर्तुमागताः ।
 कृपीवलाः प्रेक्ष्य दोहं शशसुर्द्राङ् नृपाय तत् ॥ ११ ॥
 नृपोप्याकर्ण्य विप्रात्तच्चतुरंगवलान्वितः ।
 गुर्वर्थं राजचिन्हानि गृहीत्वा संगमं ययौ ॥ १२ ॥

इत्यनेन मदयुक्ताः सूचिताः ॥ ४ ॥ ९ ॥ च्युतरदां दन्तहीनां-
 वशां वन्ध्यां ॥ ६ ॥ नासिकायां गुणो रज्जुर्यस्याः सा लुलायवत्पा-
 लितेति शेषः ॥ ७ ॥ वशां महिषीं ॥ ८ ॥ विस्मिताश्चर्यं गता कर्तारि-
 क्तः पूतं श्रुतं मन्दोष्णं पयः कृत्वा ॥ ९ ॥ अद इद गुरुचेष्टितं ॥ १० ॥
 वशां महिषीं द्राक् शीघ्रं ॥ ११ ॥ विप्रादाकर्ण्य विप्रमुखात्सर्वं श्रुत्वा राज-
 चिह्नानि शिविकाउत्रचामरादीनि ॥ १२ ॥ तं गुरुं प्रणिपत्य प्रणम्य

तमेत्य प्रणिपत्योचे दण्डवद्गद्गदाक्षरः ।

पुलकांकितदेहो राड् दीनं माम्पाहि किंकरम् ॥ १३ ॥

॥ श्रीगुरुस्वाच ॥

दण्डी वनचरोस्म्यंग भिक्षुस्त्वं सेनया सह ।

राजन्कस्मादिहानन्दसंरंभादागतोसि किम् ॥ १४ ॥

॥ राजोवाच ॥

भवान्मायानरो भिक्षुर्नैवास्ति परमेश्वर ।

हित्वारण्यविहारं भो पावनं कुरु मे पुरं ॥ १५ ॥

उवाच गद्गदाक्षरपुलकोद्गमादि भक्तिलक्षणं दीनं किंकरं मां पाहि इत्यनेन दास्यं ज्ञापितं ॥ १३ ॥ अंग हे राजन् कस्माद्धेतोऽगतोसि किमित्यनेन किं कार्यमिति सांकेतिकशब्दो लोकसिद्धः ॥ १४ ॥ मायानरोतएव भवान्भिक्षुर्नैवास्ति भो परमेश्वरारण्यविहारमरण्यसंचारमरण्यक्रीडां वा ॥ १५ ॥

१ पुर नगर अथवाभिमानित्वेन ममतास्पद पुरमिव पुर शरीर सप्त शीर्षण्यानि नाभ्यादिसहावाचि त्रीणि शिरस्येकमेवमेकादशद्वार एषा पालका दिग्वातादयो द्वारपालाः त्वद्मासरुधिरमेदोमज्जास्थिरनायवः प्राकारसदृशाः मूलाधाराद्याशान्तान्यष्टालकसदृशानि सन्धयो यन्त्राणि रोमाणि प्राकारोपरिस्थितविशाखसदृशानि धातुभिः पूर्णं पुरम् श्रुतिश्च 'पुरमेकादशद्वारमजस्याधकचेतस' इति स्मृतिश्च 'नवद्वारे पुरे देही' इति ईदृश पुर विष्णुमूर्त्तश्लेषमूर्णत्वादपवित्रमपि पावनं कुरु त्वज्ज्ञानसम्पादनक्षम कुर्विति प्रार्थनाशयः तेन विना ज्ञानसाधनाभावात् ॥

इत्थं श्रुत्वा सकारुण्यमुदार वाक्यमच्युतः ।
 तथेत्युक्त्वाययौ प्रेम्णा पुरं पावनपावनः ॥ १६ ॥
 भेजे छत्रप्रकीर्णै राट् पादचारी सुखासने ।
 उपवेश्य गुरुं विप्रवाहिते तूर्यनिःस्वनैः ॥ १७ ॥
 वेदघोषं द्विजाश्चक्रुर्मागधाः स्तोत्रमुत्तमं ।
 जयघोषं तथाप्यन्य एव गोपुरमागतः ॥ १८ ॥
 गुरुः प्रत्यवपथं पुर्या एत्याऽश्वत्थे भयंकरम् ।
 स ब्रह्मराक्षसं शक्रं ददर्शातीन्द्रियः प्रभुः ॥ १९ ॥
 तदर्शनान्नराद्भूत्वा प्रशातो ह्यवरुह्य सः ।
 गुरुं नत्वोद्वर हरे कुयोनेर्मेत्युवाच तं ॥ २० ॥
 करस्तन्मूर्ध्नि विन्यस्तो गुरुणाथाभवन्नृवत् ।
 तमाह सगमस्नानाच्छीघ्रं मुक्तो भविष्यसि ॥ २१ ॥

उदार प्रौढ पावनाना 'अग्नि पवित्रमुच्यते वायु पवित्रमुच्यते सोम पवित्र-
 मुच्यते सूर्य पवित्रमुच्यते इन्द्र पवित्रमुच्यते' इत्युक्तानामग्न्यादीना पावना
 नामपि पावन ॥ १६ ॥ छत्र च प्रकीर्णै चामरे च ते राट् राजा
 विप्रवाहिते सुखासने शिविकाया तूर्यध्वनिस्वनैर्मगलवाद्यघोषै ॥ १७ ॥
 जयघोष जयजयकाशब्द गोपुर पुरद्वारं ॥ १८ ॥ पुर्या पश्चिममार्गमागत्य
 शक्र प्रातुक अतीन्द्रियत्वेनतीन्द्रियप्रियज्ञानसम्पन्नता सूचिता प्रभुशब्देन
 निप्रहानुग्रहत्वमपि सूचितम् ॥ १९ ॥ तदर्शनाच्छ्रीगुरुदर्शनात् नराद्राक्षसोऽध-
 त्यादवरुह्य सराक्षस त गुरु नत्वा मा मा कुयोनेरुद्धेत्युवाच ॥ २० ॥ तस्य
 राक्षसस्य मूर्ध्नि गुरुणा स्वकरो विन्यस्त अथ करविन्यासानन्तरं स राक्षस
 नृत् मनुपसमानशरीरोभयत् त राक्षसप्राह आगुरुरिति शेष त्व भीमाम-
 र्जासगमस्नानाच्छीघ्र मुक्तो भविष्यसि कुयोने ॥ २१ ॥ इति श्रीगुरु-

इति श्रुत्वा नमस्कृत्य गुरुं स्नात्वा स संगमे ।
 विहाय भौतिकं कायं मुमुचे कर्मबन्धनात् ॥ २२ ॥
 दृष्ट्वेदं राडभिष्टूय तस्मा आम्रेडितोक्तिभिः ।
 पुरं नीत्वा सुमठिकां निर्मायास्मा उपानयत् ॥ २३ ॥
 खेदं विनयते स्मेशपूजारातिकगायनैः ।
 घोरं सांसारिकं प्रेम्णा नित्यं तदनुगो नृपः ॥ २४ ॥
 आह्निकं संगमे भिक्षां ग्रामे निवसति मठे ।
 स कृत्वा भक्त्यात्सल्याद्राग्निघ्नो भगवानभूत् ॥ २५ ॥

वाक्यं श्रुत्वा तं नत्वा संगमे स्नात्वा भौतिकं पंचभूतविकारं देहं त्यक्त्वा कर्मबन्धनात्स्वयमेव मुमुचे ॥ २२ ॥ इदं भगवच्चेष्टितं दृष्ट्वा राट् राजा तस्मै तादर्थ्ये चतुर्था आम्रेडितोक्तिभिः द्विस्त्रिरुक्ताभिरुक्तिभिः स्तवरूपाभिः अभिष्टूय स्तुत्वा श्रीगुरुं पुरं नीत्वा शोभनां मठिकां अल्पो मठे मठिका अल्पीयसि कन् निर्माय विरचय्यास्मै श्रीगुरवे निवासार्थमुपानयत्समर्पयत् ॥ २३ ॥ ईशस्य गुरोः पूजारातिकगायनैः सांसारिकं घोरं खेदं विनयतेस्मापनीतवान् कर्तृस्थे चाशरीर इत्यात्मनेपदं लट् स्मे इति भूतार्थे लट् गानैरिति वक्तव्ये गायनैरितिशब्दो लोकव्यवहारतः 'उपसि मागधमंगलगायनैः' इत्यादिपूर्वाचार्यैरप्युक्तत्वात् यः स्फोटकादिवेदनावानपि गीताद्यासक्ततया तदेकमनाः सन् विद्यमानामपि वेदनां विस्मृत्य गीतादिजन्यमानन्दमनुभवति तथा विद्यमानमपि घोरं सांसारिकं खेदमीश्वरपूजारातिकगानादिजानंदेनापनीतवान् अनेनैव न्यायेनेश्वरभजनप्रवृत्तानां रागादयो विलीयंत एवेति ज्ञेयं प्रेम्णा क्षेहेन नित्यं तस्य श्रीगुरोरनुगः तमनुगच्छतीति तदनुगो नृपोभूत् ॥ २४ ॥ आह्निकं शांचक्षानदण्डतर्पणप्रणवजपभिक्षाध्यानादि नैत्यकं कर्म लोकसंप्रहार्थं विदुषापि कार्यामिति सत्संप्रदायमनुस्मृत्य निवसति निवासं भक्त्यात्सल्याद्राग्निघ्नः राजाधीनः ॥ २५ ॥

श्रुत्वाश्रमानर्हचेष्टामस्यामंस्ताल्पधीर्यतिः ।
 भ्रष्टोयं दाम्भिक इति तं त्रिविक्रमभारती ॥ २६ ॥
 तज्ज्ञात्वाशेषहृत्संस्थः सर्वसाक्षी जगत्प्रभुः ।
 भूप प्राहाद्य गन्तव्यं निन्दकार्दनहेतवे ॥ २७ ॥
 मन्निन्दकोस्ति कुमसीग्रामे भिक्षुत्त्रिविक्रमः
 इति श्रुत्वा नृपो हृष्टो गमनायोपचक्रमे ॥ २८ ॥
 सुपालके तूपवेश्य नृपचिन्हैः परिष्कृतं ।
 श्रीगुरुं कुमसीग्रामं निन्ये राड् यत्र भारती ॥ २९ ॥
 नृसिंहध्याननिष्ठोपि स तदा योगिमायया ।
 सम्भूय चंचलमना आजन्हे स्तोतुमीश्वर ॥ ३० ॥
 सुप्रसन्न नृसिंहेश दयाब्धे भक्तभावन ।
 कस्मात्तेद्य न सामीप्यं ध्याने स्तोष्ये दयस्व भोः ॥ ३१ ॥

आश्रमायोग्यचेष्टा राजोपचारसेवनरूपा अय सन्यासी दाम्भिको भ्रष्ट इत्य-
 मस्त मन्यते स्म कुतोऽल्पधी ॥ २६ ॥ तत्कृतनिन्दाज्ञानाय त्रीणि विशेषणानि
 निन्दकार्दनहेतवे निन्दकशिक्षार्थं ॥ २७ ॥ तर्हीह निन्दकाय शिक्षा करिष्या-
 मीति वदसि चेत्तत्राधिकारो न यतो मन्निन्दको भिक्षु न हि राजभिर्भिक्षु-
 र्दण्डयोपगतश्चपि ॥ २८ ॥ नृपचिन्हैश्चरादिभिरलकृत श्रीगुरु राट् राजा
 यत्र त्रिविक्रमभारती स्थितस्व कुमसीग्राम निन्ये ॥ २९ ॥ नुर्जीयस्व
 सिमन्त्रिणां हतीति नृसिंह तस्य ध्याने निष्ठात कारणस्थितिर्यस्येदृशोपि स
 तदा योगिन श्रीगुरोर्माययाऽलब्धभूमिक चंचल त्रिक्षिप्तं मनो यस्येदृशो
 भूत्वा ईश्वर निजदैवत नृसिंह स्तोतुमाजहे आरेभे ॥ ३० ॥ ध्याने ध्येया-
 कारालण्डचित्तवृत्ती कस्मात्ते सामीप्यं न भवति अपराधेनेति चेद्भो नृसिंह
 त्वां स्तोष्ये दयस्व ॥ ३१ ॥ एव स्तुत्वा स त्रिविक्रमस्त नदीतीरस्थ

स्तुत्वैवं स नदीतीरे ध्यानाज्ज्ञात्वा स्थितं विभुं ।
 त्रस्तचित्तोभ्यगाद्द्रष्टुमर्चित्याव्यक्तविग्रहं ॥ ३२ ॥
 त्रिविक्रमो जवेनैत्य योगिमायावृतांतरः ।
 उच्चावचान्यतीन् दृष्ट्वा भूरिशो मोहमाप सः ॥ ३३ ॥
 व्यालोकि परितस्तेन सर्वे संन्यासिरूपिणः ।
 ज्यायांसोपि कनीयांसः प्रशांता दण्डिनोमिताः ॥ ३४ ॥
 आहेशो विस्मितं तं यं धिक्करोप्यस्मि दाम्भिकः ।
 भ्रष्टः स इन्मयोद्भाव्य मायामसि परीक्षितः ॥ ३५ ॥
 नृसिंहचिन्तकोसि त्वं यतिधर्मसुशिक्षितः ।
 संन्यासी लोकविज्ञातः संन्यस्तं ब्रूहि किं त्वया ॥ ३६ ॥
 न्यस्तसूत्रशिखो दण्डी रागद्वेषाकुलांतरः ।
 वेपानुकारी संन्यासी धर्मज्ञो वा भवेदपि ॥ ३७ ॥

ध्यानेन ज्ञात्वा सांनिध्याभावात् त्रस्तचित्तस्य सतत्राचित्योव्यक्तश्च विग्रहो
 यस्य तं द्रष्टुमभ्यगात् ॥ ३२ ॥ जवेन वेगेनैत्यागत्य उच्चावचानुच्चनीचा-
 न्भूरिशो यतीन् दृष्ट्वा स त्रिविक्रमो मोहं प्राप मोहस्तु विपरीतप्रत्ययप्रभ-
 चोऽविवेकभ्रमः ॥ ३३ ॥ सर्वे दण्डिनः प्रशांतचित्ताः केचिज्ज्यायांसः
 केचित्कनीयांस एवभूता अपरिमिताः संन्यासिरूपिणस्तेन त्रिविक्रमेण
 व्यालोकि दृष्टाः ॥ ३४ ॥ विस्मितं तमीशः शंभुराह यं धिक्करोपि स एव
 गन्धर्वपुरस्थः दाम्भिको भ्रष्टोह संन्यासी मया मायामुद्भाव्य कल्पयित्वा
 परीक्षितोसि ॥ ३५ ॥ लोके विज्ञातः निश्चुतः संन्यासी ल्यमसीति चेत्त्वया किं
 संन्यस्तं तद्ब्रूहि ॥ ३६ ॥ शिवासूत्रे संन्यस्त इति चेत्तापता संन्यासित्वं किं न
 अहं दण्डीति ब्रूये चेदीदृशो वेपानुकारी तदर्धज्ञस्तद्दर्मनिष्ठावान्वापि राग-
 द्वेषाकुलचित्तधेतस संन्यासी भवेत्किं अपिः प्रश्ने ॥ ३७ ॥ संन्यस्य धरणादिना

दम्भिलक्षणजिज्ञासुरागतोस्म्यद्य कृत्स्नशः ।
त्वं नृसिंहप्रसादेन विद्वंस्तद्व्यवतुमर्हसि ॥ ३८ ॥

॥ त्रिविक्रम उवाच ॥

प्रत्याहतमतिस्तेस्मि भगवन्नीश मायया ।
नापि ववतुं हृषीकेश शक्यः पाहि दयानिधे ॥ ३९ ॥
ग्रपन्नोस्मि क्षमस्वेश मंतून्मे ध्यानपुण्यतः ।
साक्षाद्दृष्टं हि ते धाम नृसिंहोसि दयस्व भोः ॥४०॥
इति स्तुवति तस्मिन्स भगवान्पूर्वरूपतः ।
प्रादुरासीत्तथाप्यन्ये सैन्या मंत्री नृपः स्फुटं ॥ ४१ ॥

संजातापरोक्षानुभवोद्गमवर्शनादिव्यापाररहितो मुक्तः 'यत्न त्वस्य सर्वमात्मै-
यामूक्तकेन कं पश्येत्' इति श्रुतेरिति मन्यसे चेत् 'स्त्रीभिर्वा यानैर्वा' इत्यादि-
श्रुति न स्मरसि किं इहात्मदर्शने साख्या द्रष्टारं देहव्यतिरिक्तमवगम्यापि
त्यक्तगमसिद्धांतवान्मृत्युविषय एवान्यत्वदर्शने तस्युः कणादाद्याः कपायर-
क्तमिव क्षारादिभिर्वह्नं नवभिरात्मगुणैर्युक्तमात्मद्रव्यं शोधयितुं प्रवृत्ताः
कर्मिणस्तु वेदप्रमाणा अपि बाह्यविषयापहतचेतसः परमार्थसत्यमात्मेकत्वं
विनाशमिष मन्यमाना घटीयंत्रवद्ब्रंभ्रमन्ति तद्वृत्तमास्थातुं भवान्न क्षमः
यतः संन्यासी यत्न मां दाम्भिकोयमिति व्रूयेऽतो दम्भिलक्षण ज्ञातुमिच्छु-
रहमागतोस्मि ॥३८॥ अह ते तत्र मायया प्रत्याहता नष्टा मतिर्यस्य वक्तु-
मन्यशक्यः ॥ ३९ ॥ मे मन्तून्तानपराधान् क्षमस्व इदमपि भ्रष्टाम
स्वरूपं नृसिंहध्यानपुण्यतः मया साक्षाद्दृष्टं ननु श्रीनृसिंहध्यानेन नृसिंहः
स्वधाम दर्शयतिवत आह त्वमेव नृसिंहोस्यागमकालेच तथैव दृष्टयादतो
दयस्व ॥ ४० ॥ तस्मिन्त्रिविक्रमे तथान्येपि प्रादुरासन् सेनायां समवेताः
सैन्याः सेनाया वेति व्यप्रत्ययः स्फुटं स्पष्ट यथा तथा ॥ ४१ ॥ चाम-

सैन्यमध्ये स्थितं भूषवीजितं च त्रिविक्रमः ।
विश्वरूपं स्वनेत्रेण न शशाकापि वीक्षितुम् ॥ ४२ ॥

तमाह दुर्निरीक्ष्यं मे रूपं दिव्यदृशापि ते ।
दर्शितं ध्यानहृष्टेन धामाथो पश्य लौकिकं ॥ ४३ ॥

ततः प्रशांतसंन्यासिरूपेणावस्थितं हरिं ।
दृष्ट्वा प्रकृतिगः प्राह भगवंतं त्रिविक्रमः ॥ ४४ ॥

कायेन मनसा वाचा केवलैरिन्द्रियैरपि ।
असत्कृतोसि विश्वात्मन्मया त्वां क्षामयेद्य तत् ॥ ४५ ॥

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि कृतकार्योऽस्मि दर्शनात् ।
रूपं पुरार्जुनायेदं दर्शितं मेद्य तत्पुनः ॥ ४६ ॥

रहस्तेन भूषेण वीजितं विश्वरूपं प्रकटितविराड् रूपं स्वनेत्रेण न तु ज्ञान-
मयेन विशेषेणोक्षितुमिदमीदृशमिति विषयीकर्तुं न शशाक समर्थो न बभूव
॥ ४२ ॥ दुःखेन योगादिकष्टेनापि निरीक्षितुमशक्यं मे रूपं दिव्यदृशा
ज्ञानदृष्ट्यापि दुर्निरीक्ष्य ध्यानहृष्टेन मया ते प्रदर्शितं अथो लौकिकं धाम
पश्य ॥ ४३ ॥ इत्युक्त्वास्मै दर्शयामास ततः प्रशांतं शमालुपेतं यत्स-
न्यासिन इव रूपं तेन स्वाग्नेवस्थितं प्रभुं दृष्ट्वा स्वप्रकृतिगद्विविक्रमो भग-
वन्तं प्राह ॥ ४४ ॥ कायेन करकृततर्जनविकृताननादिना अतिविदूयता
मनसा धिक्काररूपिण्या वाचा केवलैरपीन्द्रियैरसत्कृतोसि मया तदपराधजातं
मनस्यानीयानुतप्तः सन्त्वामद्य क्षामये ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ त्रिविध-

क्षणात्ससैन्यभूपेन साकमेत्य मठं प्रभुः ।
कर्ममार्गं ततानेशश्चिकीर्षुलोकसंग्रहं ॥ ४९ ॥

इति श्रीगुरु० भीमामरजासंगमनिवासो०
त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

मया परित्यक्ते स्वाश्रमोचितकर्मणि लोका अपि तथैव त्यक्ष्यन्ति तेन
चानर्थ एवातएव स्वयमनुष्ठेयो धर्मोन्यतोनुष्ठातव्य इति लोकसंग्रहं चिकीर्षुः
॥ ४९ ॥ इति टीकायां त्रयोदशाऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

ज्ञानयोग इयानुक्तः सिद्धयै संन्याससत्पथः ।
कुतो भगवता पश्चात्कर्मयोगः प्रकाशितः ॥ १ ॥

अविद्याघातकं कर्म तदुत्थं कथमित्यमुम् ।
छिधि मे संशयग्रन्थि भगवच्चरितासिना ॥ २ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ चतुर्दशाऽध्यायः ॥ एवं तयोदशाध्यायैर्ज्ञानकाण्डः समर्थितः ॥ शुद्धांतःकरणेन मुच्यते कर्मबन्धनात् ॥ १ ॥ येऽशुद्धमानसास्तेषां पापकर्मक्षयाय हि ॥ वैराग्योत्पत्तये चेयं पंचाध्यायी वितन्यते ॥ २ ॥ मत्तद्विजाम्यामाभाष्य वेदतत्त्व चतुर्दशे ॥ ज्ञानं दत्वांत्यजायाशु प्रभुर्विप्रावशिक्षयत् ॥ ३ ॥ 'न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः' 'नान्यः पन्था विद्यतेयनाय' 'ब्रह्मविदामोति परं' इत्यादि-श्रुतिम्यः कर्मन्यासपूर्वकश्रवणादिजन्यज्ञानेनैव मोक्षश्रवणात्, 'कर्मणा बध्यते जन्तुः' इति कर्मणो बन्धकत्वस्मरणाच्च किमर्थोयं पुनः कर्मकाण्ड इति नामधारकः पृच्छति द्वाभ्यां संन्यास एव शोभनः पन्था यस्येदृश इयान्ज्ञानयोगो मोक्षसिद्धया उक्तः कुतः कारणात्पश्चाद्भगवता कर्मयोगोयं प्रकाशितः ॥ १ ॥ ननु नवमाध्याये 'तस्मात्कृष्यं स्वाश्रमाहं कृत्यं पातो न्यथा भवेत्' इति श्रीगुरुण्योक्तत्वात्कुतो न्वियमारांकेत्यत आहाविद्येति तदुत्थं अविद्योत्थं अविद्ययाऽविद्येकोविद्येकादेहाद्यभिमानोभिमानाद्रागादि रागादेः कर्म चैवं परपरयाविद्योत्थं कर्माविद्याघातकमित्यमुं मे संशयग्रन्थि भगवच्चरितरूपासिना छिधि ॥ २ ॥ एवं प्रश्नं श्रुत्वा ज्ञानं फले मोक्षे निरपेक्ष्य 'अतएव

॥ सिद्ध उवाच ॥

कर्कटीं तद्भवा घंति यथा मृत्क्षालनं मृदा ।

चार्ष्णीधनाद्यनपेक्षा ' इति न्यायात् स्वनिर्ऋत्यनिर्वर्तनेन्यानपेक्षमपि स्वोत्पत्तौ कर्मादिसापेक्ष 'सर्गापेक्षा च यज्ञादिश्रुते 'इति न्यायात् ज्ञानकाण्डस्य कर्मकाण्डेन सह साद्वयसाधनभाषसम्बन्ध ज्ञान साद्वय कर्माणि तु सस्कारत्वेन वा विविदिपोत्पादनेन वा ज्ञानसाधनानि सस्कारत्वमेव स्मर्यते 'यस्यैते चत्वारिंशत्सस्कारा स ब्रह्मण सायुज्य सलोकता जयति' इति ते च सस्कारा. गर्माधान पुसपन सीमन्तोन्नयन जातकर्म नामकर्मान्निप्राशन चौलमुपनयन प्राजापत्यसोम्याग्नेयश्वदेवास्थानि चत्वारि वेदव्रतानि स्नान सहधर्मिणी सयोग देवयज्ञो भूतयज्ञ पितृयज्ञो ब्रह्मयज्ञो मनुष्ययज्ञ इति पच महायज्ञा अष्टकान्वष्टकापार्षणश्राद्धश्रावण्याप्रहायणाचैत्र्याश्वयुज्याख्यसतपाकयज्ञा अग्न्याधानाग्निहोत्रदर्शपूर्णमासाप्रयणचातुर्मास्यनिरुद्धपशुबधसौत्रामण्याख्यसप्तहविर्यज्ञा अग्निष्टोमोत्पग्निष्टोम उक्थ्य षोष्ठशी वाजपेयोतिष्ठत्रामोर्याम इति सप्त सोमयज्ञा एव चत्वारिंशत्सस्कारा कैश्चिदष्टात्मसस्कारसहिता अष्टाचत्वारिंशत्सस्कारा उक्ता एत पुरुषस्य चित्त सस्क्रियते ज्ञानयोग्यतामापद्यते 'तमेत वेदानुचनेन ब्राह्मणा विविदिपति यज्ञेन दानेन तपसानाशकेन' इति श्रुतेर्विविदिपोत्पादन श्रूयते 'विहितयाच्चाश्रमकर्मापि' इति न्यायाद्विद्याहेतुभिरेवाश्रमसिद्धि 'महापापयता मृणां ज्ञानयज्ञो न रोचते ॥ प्रत्युत ज्ञानयज्ञस्तु प्रद्वेष्यो भासते स्वत' इति स्मरणाच्च ज्ञानप्रतिबन्धके पापे परमेश्वरार्पितकर्मभिर्नाशिते सति श्रवणादौ रुचिरुत्पद्यते सैत्र विविदिपा पार्षपर्यलभ्या उक्त च धार्तिकसारे 'रुचिद्वारोपकुर्वति कर्माण्यात्मविमुक्तये । अज्ञानस्याविरोधिः प्राज्ञ साक्षादात्मबोधयत् । अविद्याया न चोच्छित्तौ ज्ञानादन्यदपेक्षते । ज्ञानोत्पत्तौ तु नैवा-न्यच्छामादिभ्यो ह्यपेक्षते । शमाद्युत्पत्तये नान्यद्वुद्धिशुद्धे-

तथाऽविद्या च कर्मापि कर्मणैव विलीयते ॥ ३ ॥

साधनावधि तत्कार्यमुपात्तपरसाधनः ।

पेक्षते । बुद्धिशुद्धौ च नित्यदिकर्मभ्यो नान्यादिष्यते । पारपर्येण कर्मैव ज्ञानायैवोपयुज्यते' इति । अपि च साधनं कर्म तेनैतत्साध्यं ब्रह्मात्मज्ञान-
मित्यभिप्रेत्य ज्ञानकर्मकाण्डयो साध्यसाधनभावसम्बन्ध इत्युत्तरं दातुं सिद्धं
उवाच कर्कटीमिति । अविद्याघातकं कर्मैत्यस्य तावदुत्तरमाह तद्भवा
कर्कटीपोता क्षुरधारात्क्षीणप्रपदाग्रैर्गर्भाशयस्था अपि मृदुलतरोदरा
स्वमातरमपि कर्कटीं घ्नति तस्मात्तदुत्पन्नं तद्घातकं नेति नात्र नियमं किं तु
यस्यस्य विरोधि तत्तस्य घातकं अपि च यथा भाण्डादौ नितातसलग्नमृत्क्षालनं
सजातीयया मृदा भवति तथाऽपि कर्मजननी तज्जन्मातरप्रापकं कर्म
चेधरासाधनमुद्घषा सगफलाभिसिधिरर्जितेन पुरुषेणानुष्ठितेन कर्मणैव योग-
सङ्गितेनैव विलीयते तत्राविधानुष्ठानाभावे 'वीरहा वा एष देवानां योऽग्निमुत्सा-
दयते' इत्यादिश्रुतेः प्रत्ययायोत्पत्त्या ज्ञानयार्तापि दुर्लभेति भावः स्मृतिश्च
'तस्माद्योगाय० कर्मनम्युद्धियुक्ता० जमत्रध० त्यनामयम्' इति ॥ ३ ॥
तर्हि 'कुर्वन्नेव० समा' 'यावज्जायमग्निहोत्रं जुहोति' 'तं यज्ञपात्रेर्दहति'
इत्यादिश्रुतिभ्यो नृणां सर्वानुप कर्माभिव्यक्तत्वात् 'स यस्य श्रवणं कुर्यात्' इति
चोदनया सहानुष्ठानासम्भवाज्ज्ञानोत्पादनकालाभावे मोक्षोपिन स्यादित्यत
आह तन्निष्कामतया नित्यनेमित्तिककर्मानुष्ठानं शमादिसाधनावधि कार्य-
मनुष्ठेयं पूर्वमन्तं करणशुद्धये साधनं बहिरंगं कर्म तत्साध्यं शमादयोन्तरग-
भूता तत्साध्यं ज्ञानं अतः उपात्तपरसाधनं शमादिसम्पन्नस्ततः कर्म
स यस्य शमयन्निष्कर्म्यसिद्धिभागभवेत् 'निष्कर्म्यसिद्धि० ति' इति स्मृतेः । कर्म
त्यागपदाब्दस्य शमत्यागप्राप्ते तच्छ्रुतापनुत्पत्तौ शमयन्भवदित्युक्तं 'आरु-
र्गोर्मु० च्यन' इति स्मृतेः अथ भावः 'कर्मब्रह्माभयधृष्टं तत्पञ्चदशजं यथा'

ततः संन्यस्य शमवान्भवेन्नैष्कर्म्यसिद्धिभाक् ॥ ४ ॥

प्रकृत्युत्थगुणैः कोपि जात्वकर्मा न तत्फले ।

सक्तोऽज्ञोऽसक्त इद्विद्वानस्येदं लोकसंग्रहे ॥ ५ ॥

अहं यथानुतिष्ठामि लोकस्तदनुगो भवेत् ।

नेदं साध्विति मत्वाजः कर्मयोगं जगौ प्रभुः ॥ ६ ॥

कर्मयोगमयं तस्य चेष्टितं शृणु सादरं ।

यच्छ्रुत्वा भवसम्बन्धं छित्वा याति परं पदं ॥ ७ ॥

ब्रह्मधुग्यवनो राजा कश्चिद्विद्विस्त्रोभवत्खलः ।

सदस्याहूय विप्रान्स स्वाग्रे वेदानपाठयत् ॥ ८ ॥

इति वचनाच्छमाद्यसम्पत्तौ संन्यासः पातित्याय तत्सम्पत्तौ तु 'यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेत्' इति श्रुतेर्ब्रह्मचर्याद्वा गृहाद्वा वनाद्वा संन्यासोन्यथा यावज्जीवश्रुत्या कर्मानुष्ठेयं एवं सति पूर्वापरकाण्डश्रुत्यविरोधः अन्यच्च ॥४॥ कोपि जातु कस्याचिदवस्थायां प्रकृतिजैर्गुणैरकर्मा न भवति तर्हि ज्ञोपि करोतीति चेज्ज्ञाज्ञयोः को विशेष इत्यत आह सक्त इति विद्वानात्मतत्त्वमिति शेषः विदेः शतुर्वसुरिति वस्त्रादेशः न लोकाव्ययेति पष्टीनिषेधः अज्ञः फलबुद्ध्या कर्मसक्तः फलनिरपेक्षो ज्ञस्तु कर्मानासक्त इति शेषः तर्हि फलरूपप्रयोजनाभावे 'प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोपि प्रवर्तते' इति वचजाञ्चस्य कुतः कर्मणि प्रवृत्तिस्तित्यत आह अस्येदमिति ॥ ५ ॥ ज्ञस्य तु लोकसंग्रहार्थं युक्तमेव श्रीगुरोः किमर्थमिति चेत्तन्मतमेवानुवदति अहमिति यथानुतिष्ठामि तुर्याश्रमविरुद्धतया राजभक्तिवशाच्छिविकारोहणादि करोमि लोकः स्वाश्रमवर्ती तदनुगः तदनुसारी न साधु संरुपर्यवसायित्यात् ॥ ६ ॥ कर्मयोगप्रचुरं तस्य श्रीगुरोः ॥७॥ ब्रह्मद्वेषा कश्चिद्ब्राह्मणघातुको यवनजातीयो राजा ॥ ८ ॥ अर्थसहितान् वेदान् पठन्ति वर्तमानसामीप्यात्

वेदान्पठन्ति ये सार्थास्तेभ्यो दास्ये धनं बहु ।
इत्याकर्ण्य तदुक्तं ये रैलुब्धास्ते तथाभजन् ॥ ९ ॥

श्रुत्वा खलोपि वेदार्थं द्विजाग्रे ब्राह्मणान्छुतीः ।
अकुत्सयद्गवाशेन मिथ्याचारो मतोखिलः ॥ १० ॥

एवं सत्येकदा विप्रौ वैदिकावेत्य दुर्विधौ ।
मत्तौ तमूचतू राजन्वेदशास्त्रविदौ स्व इत् ॥ ११ ॥

अस्मत्तुल्यौ न के कापि त्वन्निघ्नाश्चेदिहानय ।
श्रुत्वेदं स्वाश्रितेभ्यो राद् शशंसोचुः खलं हि ते ॥ १२ ॥

न यांति संमुखे केपि तयोस्ततौ समर्चय ।
राजाप्यानर्च तौ विप्रौ गजावारोह्य भूपितौ ॥ १३ ॥

पठिष्यन्ति रैलुब्धा द्रव्यलम्पटाः तथाऽभजन् तदग्रे सार्थान्वेदानपठन् ॥ ९ ॥
खलो राजा ब्राह्मणान् यज्ञशेषामिषभक्षकान् धुतीः स्वर्गाद्यर्थप्रतिपादकाः
अद्वैतात्मतत्त्वप्रतिपादकाश्च गर्हयामास गवाशेनाकालपक्रमांसभक्षकेनाखिलो
मुखाद्यवयवैर्देहसाम्ये वर्णाश्रमादिरूपोऽचेतनोपलादौ अन्यत्राश्वत्थादौ वा देव-
ताकल्पनरूपध ॥ १० ॥ दुर्विधौ दरिद्रौ मत्तौ विद्यामदमोहितौ तं यवन-
राजं वेदशास्त्राभिज्ञौ आवां स्व. इदेवार्थः ॥ ११ ॥ त्वन्निघ्नास्त्वदधीनाः
सन्ति चेत्तानिह वां प्रत्यानय इद मत्तविप्रवचः राजाजा शशंस कथया-
मास ते आश्रिताः खलं राजानमूचुः ॥ १२ ॥ तयोः संमुखे न यांति न
यास्यन्तीति भावः तत्तस्मात् आनर्च पूजयामास ॥ १३ ॥ जैह्वसुखं

जैव्ह्यौपस्थ्यसुखासक्तिनिदानेनेदृशी स्थितिः ।
वेदज्ञानामधःपातशंकावर्जितचेतसां ॥ १४ ॥

॥ विप्रावूचतु ॥

विद्यापरिश्रमो वाद् विना न सफलोस्ति नौ ।
तदाज्ञापय गच्छावो गां जेतुं विदुषो द्विजान् ॥ १५ ॥

स तथाप्यादिशद्विप्रपराभवपरो नृपः ।
जयपत्र द्विजान्जित्वा गृह्णतौ चेतुर्भुवं ॥ १६ ॥

वावदूकतया मिथ्या द्विजास्तर्जयतोः सदा ।
विवादं त्याजितैः प्राज्ञैर्जयोभूद्विशदस्तयोः ॥ १७ ॥

त्रिविक्रमं त्रयीज्ञं तौ श्रुत्वागत्योचतुः कुरु ।
चेद्वेदज्ञोसि वादं नौ देहि वा जयपत्रमित् ॥ १८ ॥

रसास्वाद ओपस्थ्य सुख स्त्रीलम्पटताऽनयोरासक्तिरेव निदान वेदविक्रय-
स्यादिकारण तेनाऽध पातशंकावर्जितचेतसां मृत्युगोचराणा नास्तिकानां
'अय लोको नास्ति पर इति मानी पुन पुनर्वशमापद्यते मे' इति यमोक्ते
॥ १४ ॥ गा भूतल ॥ १५ ॥ स नृप ॥ १६ ॥ वावदूकतयातिमत्तृत्वेन
मिथ्या छद्मना द्विजास्तर्जयतो तर्जिभत्स्योरेनुदात्तवेपि चक्षिषो द्विकरण-
त्वात्परस्मैपदमिति वामन प्राज्ञैर्विवादं त्याजितैस्त्यजेर्ष्यताद्विकर्मकादप्र-
धाने कर्मणि क्त तयो विशद स्फुट उल्वण विशद स्फुटमिति यादवात्
अभूत् ॥ १७ ॥ तमागत्योचतु वेदज्ञोसि चेद्वाद कुरु वाथवा जयपत्रमेव
देहि नौ आश्रय्यां ॥ १८ ॥ वेदज्ञ इति सोपहरस्यचन 'न ह्यनद्वशाभ्य-
गु च १५

॥ त्रिविक्रम उवाच ॥

वेदज्ञास्त्वाष्टशः पूज्या द्विजौ नाहं तथाविधः ।

यतौ जयाजयसमे जिते किं वां भवेदिह ॥ १९ ॥

पश्येमान्यमितानि त्वं पत्रं देहीति भाषितः ।

ताभ्यां दास्ये गुरोस्य इत्युक्त्वा श्रीगुरुं ययौ ॥ २० ॥

तौ मत्तौ स्वासनाख्यौ मूढौ तमनुजग्मतुः ।

मठे श्रीगुरुमासाद्य तमस्तौर्पात्रिविक्रमः ॥ २१ ॥

नम ॐकाररूपाय निर्गुणाय गुणात्मने ।

जगद्गुरो परानन्दमूर्ते जय जयाच्युत ॥ २२ ॥

विद्वेदं ज्ञातुं शक्नोति तत्त्वतः । न ह्यनद्वयात्मविकल्पिक्रियाफलमुपास्तुत' इति ॥ १९ ॥ इमानि जयपत्राणि तथा त्वं देहीति ताभ्यां भाषितः गुरोस्ये दास्यामीत्युक्त्वा गुरुं ययौ ॥ २० ॥ स्वासनाख्यौ पादचारिणं तं यतिमनुजग्मतुरतो मूढौ आसाद्य प्राप्य ॥ २१ ॥ हे भगवन्पतस्त्वं माया-गुणविलसितसंसारबन्धरहितः सहजसुखनिमग्नो द्वैताद्वैतसंगशून्यद्विविध-परिच्छेदरहितः सजातीयादिभेदविधुरस्तुल्यनिंदास्तुतिः शत्रो मित्रे चैकरूपः भवाब्धिपतितजनतारणनोकाभूतः प्रसन्नेन्द्रियकलापः प्रहसितवदनो निश्चितः कृतार्थः सच्चिदानन्दब्रह्मरूपेणावस्थितः अत एव ॐकाररूपोसि तस्मै ते ॐकाररूपाय नमः किं सगुणत्वेन नमस्करोपि न निर्गुणाय निर्गुणत्वे कथं शब्दगोचरत्वमत आह गुणात्मने भक्तानुप्रहार्थं स्वीकृतगुणात्मदेहाय ते नमः जगतां गुरुस्तत्सम्बुद्धौ परमानन्दो निरुपाधिको निरतिशयः स एव मूर्तिर्यस्य नास्मदादिवत्कर्मोपात्तमूर्तिस्तत्सम्बुद्धौ भक्तानामावरणशक्तिरूप-मायानिवारणेन जयोत्कर्षभाविष्कुरु द्विरुक्तिरादरार्था ईदृक्संपादनसामर्थ्यद्योत-नायाच्युतेति सम्बुद्धिः अवतीर्णस्यापि तव सर्वज्ञत्वसर्वेश्वरत्वसर्वशक्तित्वा-देरप्रच्युतत्वात्त्वं परमेश्वर इति भावः जयानंतकृपाब्धे भक्तवत्सल इति पाठे

नाज्ञानांधः परं वेत्ति यं घूक इव भास्करं ।

स त्वं भो मत्तविप्रद्विद्द्विजौ शासितुमर्हसि ॥ २३ ॥

स्तुत्वैवमादितः सर्वं शशंसागमकारणं ।

तौ प्राह गुरुरप्याप्तौ साध्यमेतेन किं द्विजौ ॥ २४ ॥

॥ विप्रावूचतुः ॥

राज्ञाज्ञप्तौ द्विजान्जेतुमावां विद्वत्तमौ भुवि ।

अत्रानीतावनेनोभौ भिक्षू किं वेदपारगौ ॥ २५ ॥

॥ श्रीगुरुरुवाच ॥

गर्वेणैव प्रणष्टाः स्यू राक्षसा असुरा द्विजौ ।

अनादीन्कृत्स्नशोतन्तान्कोपि वेदान्न वेद रे ॥ २६ ॥

ब्रह्मचर्याश्रमे वेदान्पठितुं प्राक्तपोतपत् ।

भरद्वाजो विधिः प्रीतस्तस्मै वेदानदर्शयत् ॥ २७ ॥

स्फुटार्थ एव ॥ २२ ॥ तर्हीदृशं मां लोकः कुतो न जानात्यत आह कार्य-
कारणेभ्यः परं ज्योतीरूपं यं अज्ञानांधो भास्करं घूको दिवांध इव न वेत्ति
स त्वं ज्ञानप्रदीपोसि भवतु नाम तथा किमर्थं तत्रागमनं तत्राह इमौ मत्तौ
विद्यामदगर्वितौ अतो विप्रद्विषौ द्विजौ शासितुं योग्योसि ॥ २३ ॥ आप्तौ
प्राप्तावपि तौ प्राह हे द्विजौ एतेन ब्रह्मद्वेषेण किं साध्यम् ॥ २४ ॥ अनेन
त्रिविक्रमेण उभौ युवां भिक्षू वेदपारं गतौ किमिति गवोक्तिः ॥ २५ ॥
हे द्विजौ असुरा बलिब्राणप्रभृतयः राक्षसा रावणादयः रे इत्याक्षेपसम्बोधनं
अपौरुषेयत्वादनादीन् ननु 'त्रयो वेदस्य कर्तारो मुनिभांडनिशाचरा'
इत्युक्तत्वात्कथं तेषामनादित्वमिति चेत्तन्मतस्य शास्त्रब्राह्मत्वात् 'अरेस्य
निःश्वसितमेवैतद्दृष्ट्वाद्दृष्ट्वाद्देवो यजुर्वेदः सामवेदोथर्वागिरस' इति श्रुतेरनादित्वं
अनन्तान् 'अनन्ता वै वेदा' इति श्रवणात् कोपि ब्रह्मापि ॥ २६ ॥ 'मुढे
भरद्वाजमिमं भरद्वाजं बृहस्पते' इति मरुद्विर्जन्मन्युक्तत्वाद्भरद्वाजनामा ऋषिः

दृष्ट्वा भास्वद्वेदराशीन् शङ्कितोभूदपिर्ददौ ।

त्रीन्मुष्टीनृपयेद्यापि पठयमानो न पारगः ॥ २८ ॥

पैलो वैशम्पायनश्च जैमिनिश्च सुमन्तुकः ।

ऋग्यजुःसामाथर्जाख्या अशिक्षंत श्रुतीः क्रमात् ॥ २९ ॥

गुरुर्व्यासो हरिः साक्षात्ततोत्र प्रसृता श्रुतिः ।

पठिताः कतिचिद्वेदा आयुष्मद्भिर्युगान्तरे ॥ ३० ॥

शाखयैत्राल्पायुषोऽत्र मन्दा वेदज्ञमानिनः ।

प्रतिग्रहपरान्नस्त्रीसक्ताः सिद्धिविजिताः ॥ ३१ ॥

व्यासेनोक्ताश्चतुर्वेदाः शाखांगोपागसयुताः ।

आयुर्वेदस्ततो रुग्हृद्भवेदस्योपवेद उत ॥ ३२ ॥

॥२७॥ भास्वतो वेदराशीं ब्रह्मणा दर्शितान्दृष्ट्वा कदाह पार गमिष्यामीति शङ्कितोभूत्तदा ब्रह्मा स्वमुष्त्रियपरिमिता पुस्तकव्यपान्नेदानृपये भरद्वाजाय ददौ सोप्यायुष्माभे गामी तान्पठयमानोप्यद्यापि न पारग इतरेषां तु का कथा इतिहासस्यास्य नार्थग्राहत्व वैदिकत्वात् ॥ २८ ॥ पैलादयोनुक्रमेण ऋगादिसंज्ञका श्रुतीरशिक्षताभ्यस्तवन्त गुरोरिति शेष आख्यातोपयोग इति पचमी सापेक्षत्वात् ॥ २९ ॥ यतोत्रास्मिन्काले श्रुति प्रसृतास साक्षाद्भिरव्यासस्तेषां गुरु युगांतरे कृतादिषु आयुष्मद्भिः कतिचिद्वेदा अधीता ॥ ३० ॥ अत्र तु कलौ मन्दा दुर्मधसोल्पायुषोपि एकयैत्र शाखयाधीतया वेदज्ञमानिनस्तथापि दुष्प्रतिग्रहपरान्नस्त्रीसक्ता अतएव मन्त्रसिद्धिविजिता ॥ ३१ ॥ शाखा आश्वलायन्यादयोऽगानि शिक्षाप्रभृतीनि अन्यान्-युपागानि च तै सहिता ऋग्वेदस्योपवेद आयुर्वेद रुज हरतीति रुग्हृत्तद्विशेषण ततो प्रिस्तुत न तु सकोचित उत उल्लृष्ट आयुर्वर्धकत्वात् ॥ ३२ ॥ शोभना अर्णा अक्षराण्यस्य स

स्वर्णोत्रिगोत्रजो गायत्रच्छन्दो ब्राह्मदैवतः ।
 द्वापरत्निमात्रो दीर्घाक्ष ऋग्वेदो व्यक्तकंधरः ॥ ३३ ॥
 शाकला वाष्कला तस्याः सांख्यायन्याश्चलायनी ।
 मांडूक्येत्यं पंच शाखा अष्टौ विकृतयस्त्वृचः ॥ ३४ ॥
 निरुक्तं व्याकृतिर्ज्योतिश्छंदः शिक्षा च कल्पकः ।
 अस्येमानि षडंगानि वेत्तीमं क्रोध कृत्स्नशः ॥ ३५ ॥
 पंचारत्निमितोर्कामः कपाली कृशदीर्घकः ।
 यजुर्वेदो धनुर्वेदः क्षत्रेष्टोस्योपवेद उत् ॥ ३६ ॥
 त्रिष्टुप्छंदो भरद्वाजगोत्रजो विष्णुदैवतः ।
 षडशीतिभिर्दोगानि प्राग्वदष्टादशास्य तु ॥ ३७ ॥
 परिशिष्टान्युपांगानि षडेवैप इयान् ततः ।
 क्षमी दांतः शुचिः स्रग्वी चर्मी दण्डी तृतीयकः ॥ ३८ ॥

परिमिताक्षरगायत्र्यादिछंदोभिर्ऋक्शः शोभमानत्वात् सुवर्णतद्दशवर्णो वा
 द्व्यपरत्निमात्र इति ध्यानार्थं रूपकल्पना मूर्तिध्यानार्थछंदोदेवतानुस्मरण
 चोपासनांगमिति गम्यते ॥ ३३ ॥ ऋच इत्यं शाखा अष्टौ च विकृतयः
 ताश्च 'जटा माला शिखा लेखा ध्वजो दण्डो रथो घन' इति ॥ ३४ ॥
 व्याकृतिर्व्याकरणं ज्योतिर्ज्योतिःशास्त्रं कल्पः सूत्रं अस्य ऋग्वेदस्य इमं
 वेदं व्याकरणादीनि मूलान्येव ॥ ३५ ॥ अर्कामः सूर्यकांतिः कपाली
 कपालहस्तः कृशो दीर्घश्च अस्य यजुर्वेदस्य क्षत्रेष्टः क्षत्रियप्रियः धनुर्वेद
 उपवेदः ॥ ३६ ॥ त्रिष्टुप् छन्दो यस्य षडशीतिशाखा भेदा अस्य
 षडंगानि पूर्ववत् ॥ ३७ ॥ अस्य त्वष्टादश परिशिष्टानि षडुपांगानि एव
 यजुर्वेद इयान्ततः विस्तृतः क्षमीत्यादि साम्नः स्रग्मालास्यास्तीति स्रग्वी
 अस्मायेति विनिः ॥ ३८ ॥ अरत्निस्तु निष्कनिष्ठेन मुष्टिनेति लक्षण-

पडरत्निमित्तोस्योपवेदो गान्धर्वसंज्ञकः ।

रुद्राधिदेवो जगतीच्छन्दः काश्यपगोत्रजः ॥ ३९ ॥

हता नष्टाश्चापि शिष्टा नवाष्टौ च भिदोस्य तु ।

सामांगोपांगभेदेन कः पुमान्वेदितुं क्षमः ॥ ४० ॥

चण्डस्तीक्ष्णोसितः कामरूपी क्षुद्रक्रियोशुभः ।

स्वदारातुष्टोथर्वाख्यः शस्त्रास्त्रोपांगवेद उत् ॥ ४१ ॥

वैज्ञानगोत्रजोनुष्टुप्छन्दा एणैन्द्रदैवतः ।

नवास्य भेदाः सम्पूर्णाः कल्पाः पंचात्र वेत्ति कः ॥ ४२ ॥

वपेद्य भारते कर्मभ्रष्टा हीना द्विजातयः ।

वेदान्क्रीणंत्यंत्यजाग्रे सत्वहीना अतोभवन् ॥ ४३ ॥

लाक्षितमानेन पडरत्निपरिमितः अस्य साम्नः गान्धर्वसंज्ञकः उपवेदः ॥ ३९ ॥
 केचनेन्द्रेण हताः केचन कालवशान्नष्टा एवं सत्यपि नवाष्टौ चास्य भेदाः
 शाखाः ॥ ४० ॥ चतुर्थमाह चण्डोभिचारादिप्रयोगप्रवर्तकत्वाच्चण्डस्तीक्ष्णः
 क्षुद्रक्रियः वशीकरणाच्चैहिकफलदक्रियाप्रवर्तकत्वात् ईदृशश्चेत्पातायेत्यत
 आहाशुभः ईश्वरोद्देशेन सेवितोसौ शुभदः अथवा प्रश्नमुण्डकमाण्डूक्याद्यु-
 पनिषद्भागेन मोक्षदत्वान्न विद्यते शुभो यस्मात् 'अथर्वीगिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा'
 इति श्रुतेः शस्त्रास्त्रशब्देन यन्त्राद्यत्र गृह्यते पूर्वं धनुर्वेदस्योक्तत्वात् ॥ ४१ ॥
 सम्पूर्णाः सांगाः भेदाः शाखाः अत्रेदृशान्वेदान्को वेत्ति न कोपि ॥ ४२ ॥
 कर्मभ्रष्टाः स्वाचारहीनाः अतएव हीना अतो हेतोः सत्त्वेन मंत्रवीर्येण
 हीनाः केवलाक्षरधारिणोभवन् ॥ ४३ ॥ सुतीर्थादागतं व्यक्तमित्यादि-

उत्सृष्टोपाकृताभ्यस्तगुप्तवेदमनुर्भुवि ।

किं न दास्यति विप्रेभ्यः प्रत्येकः कामधेनुवत् ॥४४॥

देवाधीनं जगन्मंत्रनिष्ठा देवास्तु मंत्रकाः ।

ब्रह्माधीना ब्राह्मणा मे देवता विष्णुरब्रवीत् ॥ ४५ ॥

सर्वस्वदाक्षिणा भूपैर्दत्तापि ब्राह्मणैः पुरा ।

नात्ता कृतोद्रिस्तृणवत्सुसत्वाञ्चाद्रिवचृणं ॥ ४६ ॥

वशसर्वामरास्तेपि तदा स्वल्पज्ञमानिनः ।

युवां भ्रष्टौ भ्रष्टमंत्रौ स्वल्पज्ञौ प्राज्ञमानिनौ ॥ ४७ ॥

आत्मस्तुतिपरौ ब्रह्मद्विषौ साध्वात्मवंचकौ ।

त्वत्तुल्या ये पुरा जाता जातास्ते ब्रह्मराक्षसाः ॥ ४८ ॥

शिक्षयाम्यस्तः स्त्रीशूद्रादिश्रुत्यगोचरत्वेन भोजनादिनियमेनानध्यायादिपा-
ठनेन च गुप्त उत्सृष्ट उपाकृतधार्सा अभ्यस्तगुप्तवेदमनुर्मंत्रः । सर्वमपि
दास्यत्येकैकः किं पुनर्वेदः ॥ ४४ ॥ जगद्देवाधीनं अधिदैवतरूपेण ते
देवा मंत्राधीनाः 'प्रनूनं ब्रह्मणस्पति० यस्मिन्निन्द्र०र' इति श्रुतेर्मंत्रा
ब्रह्माधीना ब्राह्मणाधीनास्तेपामधिकारित्वात् ॥ ४५ ॥ भूपैः सर्वस्वदाक्षिणा
दत्तापि ब्राह्मणैः पुरा नात्ता न स्वीकृता प्रतिग्रहस्य तपस्तेजोयशोनाशक-
त्वात् सुसत्वाच्छोभनमन्त्रब्रह्मात् अद्रिस्तृणप्रायः कृतः अद्रिवचृणं कृतं
॥ ४६ ॥ वशा अधीनाः सर्वेऽमरा येषां ते 'यावतीर्वे देवतास्ताः सर्वा
वेदविदि ब्राह्मणे वसन्ति' इति श्रुतेः आत्मानं स्वल्पज्ञमानिनः गर्वम-
त्सरादिहीनाः स्वज्ञातिभ्यो भ्रष्टौ म्लेच्छाग्रे वेदपाठात् भ्रष्टमन्त्रौ सुतराम-
ल्पज्ञावपि आत्मानं प्राज्ञमानिनौ ॥ ४७ ॥ आत्मस्तुतिप्रियौ अकुटिलस्व-
भावप्रत्यगात्मवंचकौ आत्मा हि सर्वजन्तूनां प्रत्यक्स्वसंवेद्यः ब्रह्मद्रोहिणौ
॥ ४८ ॥ एतावन्मात्रं श्रोतुं न प्राप्तां अर्थं वा त्वं वा विवादं कुरु वा

॥ विप्रावृचतुः ॥

नैतावद्ध्रोतुमाप्तौ स्वो विवादं कुरु चेन्न वां ।

तच्छक्तिर्जयपत्रं नौ युवाभ्यां दीयतामिति ॥ ४९ ॥

तथेत्युक्त्वोद्दीक्ष्य यांतमानयित्वांत्यजं प्रभुः ।

लेखा उल्लिख्य सप्ताभ्युत्क्रामयन्तमवाचयत् ॥ ५० ॥

प्राचीनसप्तजन्मज्ञो रेखास्पर्शनतोभवत् ।

आद्यां गत्वास्मि युरडो मातंग इति भाषितम् ॥ ५१ ॥

द्वितीयां तु किरातोत्थो रावण्याख्य इतीरितं ।

तृतीयां च नदीतीरस्थो गांगेय इतीरितं ॥ ५२ ॥

चतुर्थीं वै कृपिपटुः शूद्रोस्मीत्यभिभाषितं ।

पंचमीं सोमदत्ताख्यो वैश्योस्मीत्युदितं ततः ॥ ५३ ॥

षष्ठीं गोवर्धनाख्योहं क्षत्रः शूर इतीरितं ।

सप्तमीं वेदशास्त्रज्ञो ब्राह्मणोस्मीति भाषितं ॥ ५४ ॥

तदास्य मंत्रितं भस्म क्षिप्त्वांगे प्रभुराह तं ।

चेद्वेदज्ञोसि विप्रौ द्राग्विवादेन पराजहि ॥ ५५ ॥

युवयोर्वादिशक्तिर्न चेत्तर्हि युवाभ्यां जयपत्रं दीयतां तद्वाक्यसमाप्त्यर्थं इति-
शब्दः ॥ ४९ ॥ प्रभुः समर्थः श्रीगुरुस्तथेत्युक्त्वा किञ्चिद्द्रुतो यांतं
गच्छंतं अन्त्यजमुद्दीक्ष्य तं स्वसमीपमानीय सप्त लेखा भुवि
उल्लिख्य शब्दतः एकैकां लेखां अभ्युत्क्रामयन्तमवाचयत् ॥ ५० ॥
वर्तमानसहितानि प्राचीनान्यतीतानि सप्त जन्मानि तेषां ज्ञः
इगुपधेति कप्रययः ॥ ५१ ॥ द्वितीयां गारवेत्यध्याहर्तव्यमेवमप्रेपि
॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ तदास्यांत्यजस्यांगे पराजहि पराभवं कुरु ॥ ५५ ॥

इति श्रुत्वेशवाक्यं तौ प्रत्याहतधियौ भिया ।
 कंपितौ श्रीगुरुं गत्वा विप्रौ शरणमूचतुः ॥ ५६ ॥
 ब्रह्मद्विपौ स्वः पापिष्ठौ दुष्टसंगाहितभ्रमौ ।
 मूढौ नौ दुर्गतिं यांतौ समुद्रतुं हरेर्हसि ॥ ५७ ॥

॥ श्रीगुरुरुवाच ॥

म्लेछाग्रे पठिता वेदा धिक्कृता ब्राह्मणा यतिः ।
 तत्कर्मपरिपाकार्थं राक्षसो द्राग्भविष्यथः ॥ ५८ ॥
 सन्ततत्वाद्द्वादशब्दानुपित्वा शांतरूपतः ।
 पठ्यमानानुवाकोपदेशाद्विप्राय वां गतिः ॥ ५९ ॥

ईशस्य श्रीगुरोर्वाक्यं श्रुत्वा ततो भिया भयेन प्रत्याहता नष्ट धीर्ययोस्तौ
 संजातकम्पौ ॥ ५६ ॥ हित जनित भ्रमो मिथ्यामतिर्ययोस्तावतएव मूढौ
 पापिष्ठौ इत उर्ध्वं दुर्गतिं नरकं गच्छतो आग्रा समुद्रतुं योग्योसि ॥ ५७ ॥
 'गोमासभक्षको यस्तु विरुद्ध बहु भाषते । सर्वाचारविहीनश्च म्लेच्छ इत्य
 भिधीयत' इत्युक्तलक्षणो म्लेच्छ तदग्रे 'एते वै देवा प्रत्यक्ष यद्ब्राह्मणा'
 इति श्रुतेर्ब्राह्मणधिकार एव देवधिकार अतएवोक्त छादोग्ये 'ब्राह्मणान्न निदे-
 त्तदन्नतम्' इति । यति साक्षाद्गुरु 'गुरुं हृत्कृत्य तु कृत्य विप्रानिर्जित्य वा दत्त ।
 अरण्ये निर्जले देशे जायते ब्रह्मराक्षस' इति वचनात्तत्कर्मपरिपाकार्थं युवा
 शांतिं ब्रह्मराक्षसौ भविष्यथ ॥ ५८ ॥ सन्ततत्वाद्दनुतत्त्वात्कनचिद्विप्रेण
 पठ्यमानो यो यजु सम्बन्धनुवाको मोहाद्विस्मृतिं प्राप्तस्य तस्योपदेशा-
 दनुवाक्या ब्राह्मणाय शसनात् वा युष्माकं सद्गतिर्भविष्यति यद्यप्युपदेशस्या
 द्योच्चारणत्व तथाप्यत्र लाक्षणिकेनार्थेन शसनं ब्राह्मम् ॥ ५९ ॥ इति

इत्युक्तौ गुरुणा गत्वा भीमां स्नात्वा मृतापुमौ ।
राक्षसौ गुरुवाक्यात्तौ भूत्वा तत्रैव तस्थतुः ॥ ६० ॥

तत्र यान्द्वादशाब्दांते द्विजो विस्मृतवान्मनुं ।
तस्मै शशंसतुस्तं तौ तदा मुक्तौ स्वरीयतुः ॥ ६१ ॥

स्वधर्ममुत्सृज्य मदेन ये द्विजान् गुरुन् द्विपंतः खलु राक्षसावने ।
भवंति पापोपि यदानुतापितः कनिष्ठशिक्षो भवति द्विजाविव ॥
इति श्रीगुरुचरिते कर्मयोगे वेदोपदेशो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

आदित्तश्चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

गुरुणोक्तौ भीमां गत्वा तत्रैव भीमातीरे वृक्षोपरि ॥६०॥ द्वादशाब्दांते
तत्र यान् गच्छन् कश्चिद्विजः मंत्रं विस्मृतवान् तं मंत्रं -तस्मै शशंसतुः
स्वः स्वर्गलोकं ॥ ६१ ॥ स्फुटार्थः ॥ ६२ ॥

इति श्रीगुरुचरिते टीकायां कर्मयोगे प्र० आदित्तश्चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

पंचदशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

पतितस्य ततो जातं किमु हीनोप्यनुग्रहात् ।
श्रीमद्भगवतो वेदशास्त्रज्ञोस्मीति योऽब्रवीत् ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

प्रसादात्सद्गुरोर्ज्ञानी भूत्वाह पतितो हरिं ।
ब्राह्मणस्यापि मे कस्मादधःपातोभवद्दरे ॥ २ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

कर्मणा भ्रममाणस्य यन्त्रवत्पुण्यपापतः ।
प्रकृत्यायत्तचेष्टस्य जन्तोरूर्ध्वमधोगती ॥ ३ ॥
गुरुमातापितृस्त्र्यर्भधर्माचारकुलेश्वरान् ।
यो जहाति मुधा सोऽपि जीवहिंस्रोऽनृतप्रियः ॥ ४ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ पंचदशोऽध्यायः ॥ क्रियाविपाकोन्त्यजाय प्रायश्चित्तं च भिक्षवे ॥ प्राह पंचदशे भस्ममाहात्म्य राक्षसोद्धृति १ एवं कर्मकाण्डोपक्रमे 'अहं यथानुतिष्ठामि लोकस्तदनुगो भवेत् । नेदं साधु' इति श्रीगुरोश्चिकीर्षितं मतमनुश्रु वेदावमानेन ब्राह्मणधिकारेण च द्विजयोरपि दुर्गतिं प्रदर्श्याधुना संवादमिषेण विकर्मतो दुर्गतिं प्रायश्चित्तेन संशुद्धिं च वक्ष्यति हीनोऽपि श्रीमद्भगवतोऽनुग्रहात् वेदशास्त्रज्ञोऽस्मीति योऽब्रवीत्तस्य पतितस्य किं जातं ॥ १ ॥ हे हरे कस्मात्कर्मणः ॥ २ ॥ पुण्येनोर्ध्वगतिः पापेनाधोगतिः ॥ ३ ॥ तां प्रपंचयति अर्भः पुत्रः कुलेश्वरः कुलदेवता मुधा निरपराधं त्यजति अनृतप्रियोऽसत्यवक्ता ॥ ४ ॥ काले प्रातस्याति-

खलः कन्याश्वगोक्रेता गृहग्रामवनाग्निदः ।
 त्यक्तश्राद्धः परान्नाशीः कालाप्तातिथिहापकः ॥ ५ ॥
 सद्विप्रदेवतीर्थार्च्यवेदशास्त्रादिनिन्दकः ।
 तडागकूपारामाध्वक्रतुध्वंसी व्रताहभुक् ॥ ६ ॥
 श्राद्धार्च्याहावुपर्वाहि स्त्रीभुग्विश्वासघातकः ।
 दत्तदानहरः स्वोक्तव्यस्ताचारोन्यकर्मकृत् ॥ ७ ॥
 स्वपुण्यपरपापास्यो दम्भाद्यैः सत्त्वदर्शकः ।
 सलहिस्रस्तेयिसंगी घातज्ञो जारणादिकृत् ॥ ८ ॥
 ज्ञानं विना चिकित्साशी कर्मभ्रष्टोन्यतापकृत् ।
 इत्याद्याः प्रेत्य नरकं भुक्त्वा चण्डालयोनिगाः ॥ ९ ॥
 क्रोधी शूद्रीरतस्त्यक्तनित्यनैमित्तिकक्रियः ।
 वृषगोवृषलीसक्तो रसगोवेदविक्रयी ॥ १० ॥

येर्हापक तिरस्कृता ॥ ५ ॥ सन् साधु अर्च्य पूज्य ॥ ६ ॥ श्राद्धाहे
 अर्च्याहे व्रतदिने अम्बुनि जले दर्शादिपर्षणि दिना च स्त्रीभुक् मैत्रुनकर्ता
 स्वोक्ताद्व्यस्तो यथाचारो यस्य अन्यकर्मकृत् हीनजातीयकर्मकर्ता ॥ ७ ॥
 स्वपुण्य परपाप च मुखे यस्य तदुच्चारणशाल दम्भादिभिर्लोकैः सत्त्वस्य
 साधुस्य दर्शक ॥ ८ ॥ ज्ञान विना चिकित्साशा रुक्प्रतिक्रियाकरण
 शील परतापकर ॥ ९ ॥ एव सामायत सर्पा पापफलमुक्त्वा ब्राह्म-
 णानां विशेषत आह वृषमारुह्य गमनकर्ता रसा छरणगुडमृगोरसाया
 रसा गो वेद प्रसिद्ध आपदि स्पृष्ट्या जीवनाभावे वैश्यवृत्त्या जीरेत
 सदा रसपिक्तयो न कार्य इति भाव ॥ १० ॥ ईशभीषणवासन र्थ कपि

अदत्वेशं कपिलगोदुग्धपोतिनिषिद्धभुक् ।

प्रतिग्रही पराजीवजीवी सन्ध्याशयी कुवाक् ॥ ११ ॥

इत्याद्या ब्राह्मणास्तेषु पूर्वतत्सम्भवन्ति हि ।

जीवजातिमिताः सन्ति नरका एरुनिंशतिः ॥ १२ ॥

तेषु श्रेष्ठा जीवपापविपाका अन्तकालये ।

तेष्वंतकः क्षिपत्येतान्पापिनः पापमुक्तये ॥ १३ ॥

त्यक्त्वा पुष्टमपीह र्म्म कलुपी यान्यातनांगेन वृद्-

क्षुच्छीतोष्णसुपीडितो यमचरैर्नद्वोयने दुर्गमे ।

मूर्छन् तर्जनताडनादिभिरसन्वै वैतरिण्यर्दितो ।

भुंक्ते याम्यमनाप्य राष्ट्रमवशस्तां यातनां नारकीम् ॥१४॥

ततो योन्यंतरे याति मुक्तदुःखोप्यघांशतः ।

ल्लगोदुग्धप कदर्पलशुनगृजनाद्यतिनिषिद्धभुक् कुनाग्गालिप्रद ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ जीवजातिमिता ८४००००० तेषु श्रेष्ठा जीवपापपरिपाकशीला

एकविंशति ॥१३॥ इह लोके पुष्टमपि शरीर त्यक्त्वा कलुपी पापी यातना

देहेन गच्छन्नुपादिपीडितोऽयने मार्गसन्नसम्य वैतरिण्या 'दान विनरण

प्रोक्त मुनिभिस्तत्प्रदर्शितेभि । इय सा तीर्थते यस्मात्तस्माद्द्वेलरणीति सा'

इत्युक्तलक्षणायामर्दित याम्य राष्ट्रमनाप्याजश परार्धान तामनिर्वाच्या

यातनां तीव्रवेदना भुक्तेनुभवति ॥१४॥तता यमलोकाद्भुक्तदु खोप्यघाशतो-

वशिष्टपापवशात् योन्यंतरे देहभात्र याति विरुद्धानेकयोन्युपभोगफलानां

च कर्मणामेकैकस्य कर्मणोनेकजन्मारम्भकत्वस्मरणात्स्थावरादिप्राप्ताना

चात्यतमूढानामुत्कर्षहेतो कर्मण आरम्भकत्वासम्भवात् गर्भभूताना च

स्रसमानाना कर्मासभवे ससारानुपपत्ति तस्मान्नैकस्मिन्जन्मनि सर्वेषा

कर्मणामुपभोग । यत्तु कश्चिदुच्यते सर्वकर्माश्रयोपमर्देन कर्मणा जन्मा

ग्रायशो वासनाभृन्नो भूतप्रेतपिशाचतां ॥ १५ ॥

हुंतुंकाराद्गुरोर्विप्राभिभवाद्ब्रह्मराक्षसः ।

गर्दभो हीनसेवी स्यात्कुक्कुटोतिथिहापकः ॥ १६ ॥

उग्रोर्यहृद्वनचरः फलपत्रार्थहृद्भवेत् ।

मधु दंशः पलं गृध्रोन्नमाखुथातको जलं ॥ १७ ॥

नारभकत्व तत्र कानिचित्कर्माण्यनारब्धकत्वेनैव तिष्ठन्ति कानिचिज्जन्मा-
त्तरमारभत इति नोपपद्यते मरणस्य सर्वकर्माभिव्यजकत्वात्स्वगोचराभिव्य-
जकप्रदीपवदिति तदसत् सर्वस्य सर्वात्मकत्वान्युपगमात् न हि सर्वस्य
सर्वात्मकत्वे देशकालनिमित्ताविरहद्वारात्सर्वात्मनोपमर्दं कस्यचित्कचिद-
भिव्यक्तिर्ना सर्वात्मनोपपद्यते तथा कर्मणामपि साश्रयाणामुपमर्दो भवेत्
यथा च पूर्वानुभूतमनुष्यमयूरमर्कटादिजन्मभिः सस्कृताविरहानेकवासना
मर्कटत्वप्रापकेन कर्मणा मर्कटज नारभमाणेन नोपमृद्यन्ते तथा कर्माण्यप्य-
न्यजन्मप्राप्तानि नोपमृद्यन्त इति युक्तं यदि हि पूर्वा पूर्वजन्मानुभवात्सना
उपमृद्येन् मर्कटादिजन्मनिमित्तेन कर्मणा मर्कटजन्मन्यारब्धे मर्कटस्य
जातमात्रस्य शाखायाः शाखांतरगमने मातुरुदरसलग्रत्वादिकौशलं न
प्राप्नोति इह जन्मन्यनभ्यस्तत्वात् न चातीतानतरजन्मनि मर्कटत्वमेवासी-
त्तस्येति शक्यं वक्तुं 'तं प्रियाकर्मणी समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा च' इति श्रुतेः
तस्माद्वासनाशेषरूपोपमर्दं इति कर्मशेषसम्भवः यत एव तस्मान्छे-
पेणोपयुक्तान्कर्मणो योन्यतरगमनरूपं ससार उपपद्यते ॥ १५ ॥ विप्रप-
रामात् ॥ १६ ॥ अर्धां द्रव्यं मधु द्दया दशो भवेत् एवमप्रेपि पलं मांसं
अन्नं इत्या आसुरं ॥ १७ ॥ विप्र द्दयालिर्मुश्चिक स्वर्णस्तेयिनः

गन्धान् छुच्छुंदरी धान्यं शलभोलिर्विपं तथा ।
 कृमिः कीटः पतंगः स्यात्स्वर्णं हत्वा तृणं पशुः ॥ १८ ॥
 काको निर्मन्त्रभुग्गृध्रो मित्रध्नुदाम्भिको वकः ।
 इत्याद्या बहुशो योनीर्भुक्त्वा रुग्णा भवंत्यथ ॥ १९ ॥
 हृद्रोगी परहृद्भेत्ता गुरुत्यागी महामयी ।
 क्षयी तु ब्रह्महा कुष्ठी स्वर्णहृत्पुस्तकापहा ॥ २० ॥
 जन्मांधो विश्वासघाती वमी गण्डी गणार्थहृत् ।
 अपुत्रोन्यार्थहृद्भस्त्रहृद्धित्री चानृती कुवाक् ॥ २१ ॥
 गुल्म्यन्नहृत्कुरुध्नांसभोक्ता कास्यस्तु तैलहृत् ।
 पामी फलादिहृद्धित्री कांस्यकार्पासलोहहृत् ॥ २२ ॥
 देवार्थहृत्पाण्डुरोगी रोगाः सर्वत्र पापतः ।
 परस्त्र्यालिङ्गनाज्जन्म शतं श्वा तद्भ्रुगोक्षकः ॥ २३ ॥

कृमिकीटपतंगत्वं त्रैवर्णिकः निर्मन्त्रभुक् आपोशनाद्यकृत्वा भोजनकर्ता काकः
 मंत्रो निर्मन्त्रणमामन्त्रणं वा तं विना परान्नभुग्वा मित्रद्रोही गृध्रः ॥ १८ ॥
 एवमन्यत्नाप्यतिदिशति इत्याद्या इति योनीनां बहुत्वाद्ग्रन्थविस्तरभिया
 संकोचः अथानन्तरं मनुष्ययोनिगता अपि रुग्णा भवंति ॥ १९ ॥ पुस्तका-
 पहा जन्मांध इत्यग्निमेणा-न्वयः ॥ २० ॥ वमी वांतिशीलः गणार्थोनेकैरेकत्र
 धर्माद्यर्थं संचितं धनं तस्मापहर्ता गण्डमालारोगार्तः अन्यार्थहृत्परद्रव्यापहा-
 रकोऽपुत्रः श्वित्री श्वेतकुष्ठी ॥ २१ ॥ मांसभोक्ता कुरुगलत्कुष्ठार्तः तैलहर्ता
 कुत्सितमुखः कांस्यादिहृच्च श्वित्री ॥ २२ ॥ देवद्रव्यापहारी पाण्डुरोगी
 एवमन्नोक्तानुक्ताः सर्वे रोगाः पापत एव ॥ २३ ॥ स्त्रीयोनिवीक्षकौधः

अंधो बंध्वंगनाभोगी गर्दभोहिश्च दुर्धिया ।
 परस्त्र्यालिङ्गगनान्नूनं हृद्रोगी हृष्टधा रतिः ॥ २४ ॥
 श्या मातुलसखिस्त्रीभुक्कृमिः स्यादौपपत्यतः ।
 स्वैरिण्योपि स्त्रियः श्यादियोनिं गत्वा व्यथंत्यलम् ॥ २५ ॥
 इति संवादमाकर्ण्य गुरुं प्राह त्रिविक्रमः ।
 ज्ञानाद्वाज्ञानतो जातं कथं पापं प्रणश्यति ॥ २६ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

पश्चात्तापेन संशुद्धिः प्रायश्चित्तादिभिः पुनः ।
 सदस्युच्चार्य पापं स्वं ब्रह्मदण्डं निधाय च ॥ २७ ॥
 सभ्याज्ञया क्षौरपूर्वं कृतपापानुसारतः ।
 कृद्धाद्वादि चरेच्छक्त्याशक्तो गोर्घादिनाऽशुठः ॥ २८ ॥
 स्वल्पं तीर्थे दशस्नानाद्द्विशतास्वायमैरघं ।
 स्वर्णदानात्प्रणश्येत सद्गुरोर्दर्शनान्महत् ॥ २९ ॥

गर्दभोहिश्चेति जन्मद्वयं दुष्टबुद्ध्या स्त्र्यालिंगनेनापि हृद्रोगी ननु केवलमालिंगनेनापि कथं दोष इत्यत आह हि यतोऽष्टधा रतिर्मिथुन 'स्मरण कीर्तन केलि. प्रेक्षण गुह्यभाषण । उत्साहोध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ॥ एतदष्टागमिथुन प्रवदति मनीषिण' इत्यष्टधा रतिः ॥ २४ ॥ स्त्री वा पुमान्वा जागृकर्मत कृमि स्यात् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ गोवृषनिष्क्यादिरूप ब्रह्मदण्ड सभायां साधयः सभ्याः सभाया य इति य-प्रत्ययः कृद्धाद्यनुष्टुभशक्तश्वेद्रोदान तदर्वो वा शक्त्या निष्कादिपरिमितं मूल्यं अशुठः कपटरहितः ॥ २८ ॥ स्वल्पं पञ्चमहापापातिरिक्त तीर्थे यावत्केशशोषण त्रिस्य दशस्नानात् द्विशतप्राणायामैर्वा महत्पञ्चमहापा-

ज्यहं दिवा ज्यहं सायं ज्यहमद्यादयाचितं ।
 नाद्यात्ज्यहं कायकृत्त्रोयुतगायत्रिकाजपात् ॥ ३० ॥
 सहस्रहवनाद्वापि द्वादशद्विजभोजनात् ।
 गोदानाच्छक्तितोर्धाद्वा प्राजापत्यः प्रसिद्धयति ॥ ३१ ॥
 द्वादशधुः पंचदशग्रासा भोज्याः सदा निशि ।
 मासाच्छुद्धिः स्वल्पभुज्या क्षीराज्याद्याशनैश्च वा ॥ ३२ ॥
 निल्वाधत्थाब्जदभौवुपानात्तीर्थाटनादपि ।
 वाराणसीस्नानमात्राल्लीयन्ते पापकोटयः ॥ ३३ ॥
 अन्यतीर्थे त्वनुष्ठानाद्रामेश्वरसमीपतः ।
 अब्धिस्नानाद्ब्रह्महत्याकृतघ्नाद्यसंहतिः ॥ ३४ ॥
 लक्षसंख्याकगायत्रीजपान्मद्यपसंशुचिः ।
 कोट्या ब्रह्मघ्नोष्टलक्षैर्गुरुतल्पगतस्य च ॥ ३५ ॥
 सप्तलक्षात्स्वर्णहर्तुः पात्रमानीभिरप्युत ।
 इन्द्र मित्रं शुनःशेषसूक्तं पौरुषशक्तिके ॥ ३६ ॥

पाख्य ॥ २९ ॥ प्राजापत्यलक्षणमाह ज्यहमिति तत्प्रत्याम्नायानाह अयुत-
 संख्याकगायत्रीजपात् ॥ ३० ॥ गायत्र्या तिलाज्येन तिलैर्धा हवनाद्वा
 गोदानाभावे शक्तितस्तदर्धाद्वा प्राजापत्य प्रसिद्धयति ॥ ३१ ॥ सदा
 मासपर्यंत ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वाराणस्या अन्यत्र तीर्थे तु गायत्र्याद्यनु-
 ष्ठानान्न स्नानमात्रत अवसहति पापनाश ॥ ३४ ॥ मद्यपस्य सम्यक्
 शुद्धि ब्रह्मघ्नो ब्राह्मणहतु ॥ ३५ ॥ स्वादिष्टयेत्याद्या क्षीर सर्पिर्मधूद-
 कमित्यन्ता पात्रमान्य इन्द्र मित्र एको मन्त्र शुन शेषमाश्वलायनशाखापा-
 कस्य नूनमित्यारम्यास्मेरथि निधारयेत्यत शनइन्द्राग्नीति पंचदशर्च
 गु च....१६

त्रिसुपर्णं नाचिकेतमघमर्पणवैष्णवे ।

मासमात्रं जपेत्स्वल्पे पण्मासं च महत्यघे ॥ ३७ ॥

चान्द्रायणं चरेद्ग्रासानेकैकं वर्धयेत्सिते ।

पक्षेन्यके हासयेत्तैः शुचिगव्याशनेन च ॥ ३८ ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दद्व्याज्यं सकुशोदकं ।

मिलित्वा मन्त्रवद्भुत्वा पिबेत्सर्वाघशांतये ॥ ३९ ॥

उभौ समं ह्यन्यतरकृताघेणापि दम्पती ।

लिप्यते पापिसंसर्गा सोपि पापी भवेत्समः ॥ ४० ॥

प्रायश्चित्तानि चीर्णानि दुष्टं हरिपराङ्मुखं ।

नदीव सौरभाण्डं न निष्पुनन्ति कथंचन ॥ ४१ ॥

शातिकं पौरुषं प्रसिद्धं ॥ ३६ ॥ त्रिसुपर्णं नारायणोपनिषदि नाचिकेतं
काठके ऋतं चेत्यघमर्पणं अतोदेवा इति षड्वैष्णवं ॥ ३७ ॥ चान्द्रायण-
माह ग्रासानास्याविकारेण शिष्यंडकुक्कुटांडाद्रामलकान्यतमतुल्यान् ग्रासा-
न्मासपर्यंतं चरेद्भक्षयेत् सख्यामाह सिते शुक्ले एकैकं वर्धयेत् । अन्यके
न्हासयेत् । तच्च कृष्णे एकैकं पौर्णिमाद्यमांतं पिपीलीकामध्यसंज्ञं शुक्ल-
प्रतिपदादि यत्रमध्यसंज्ञं नियमेन सायंप्रातश्चतुरो वा प्रत्यहमेकदैवाष्टावष्टौ
वा चत्वारिंशच्छतद्वयग्रासाऽशनाच्छिशुचान्द्रायणं यतिचांद्रायणं च
भवति तैः शुचिर्भवेत् गव्यं पंचगव्यं ॥ ३८ ॥ मन्त्रवत्समन्त्रकं ॥ ३९ ॥
उभयोर्मध्ये एकतरेण कृतेनाघेन दम्पती लिप्येते समः पापितुल्यो वर्षति
॥ ४० ॥ छन्नमुखं सुरापात्रं यथा गंगादिनदी न निष्पुनाति तद्वद-
भक्तिवद्मुखं प्रायश्चित्तानि न निष्पुनन्ति ॥ ४१ ॥ प्रागतीतसप्तमे जन्मनि

इति त्रिविक्रमं प्रोक्त्वा पतितं प्राह सद्गुरुः ।
 प्राञ्जातापितृसंत्यागाच्छब्धा चण्डालतात्र ते ॥ ४२ ॥
 मासमात्रं नदीस्नानात्प्रेत्य विप्रो भविष्यसि ।
 प्राहांत्यजो योजय मां त्वद्दृक्पूतं द्विजातिषु ॥ ४३ ॥

॥ श्रीगुरुर्वाच ॥

भूत्वापि पतिताद्बृद्धो देहस्तेसंस्कृतोशुचिः ।
 वदंति पतितं न त्वामन्यत्योक्तं कथं त्वया ॥ ४४ ॥
 विश्वामित्रः पुरा क्षत्रो देवर्षित्वं तपोवलात् ।
 देवान्ययाचे प्रोक्तं तैर्वसिष्ठात्स्वीकुरुष्व तत् ॥ ४५ ॥
 वसिष्ठेनापि हीनत्वान्न दत्तं तत्सुतान्छतं ।
 हत्वा तं हंतुकामोभृच्छंकितो ब्रह्महत्याया ॥ ४६ ॥
 तदाज्ञया तपस्तप्तं तच्च मेनकया हृतं ।
 विश्वामित्रः पुनस्तप्त्वा दग्धांगोभृदृषीश्वरः ॥ ४७ ॥
 तस्मान्द्रवांतरे तेस्तु ब्रह्मत्वं गच्छ तेस्तु शं ॥ ४८ ॥

॥ पतित उवाच ॥

जाते स्वर्णेषसः पश्चात्कुतोयस्तद्वदप्यहम् ॥ ४९ ॥

॥ ४२ ॥ नदी अमरजा ॥ ४३ ॥ पतिताद्बृत्वापि तत्रैव बृद्धस्ते देहोऽशुचिः
 संस्कारानधिकारत्वात् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तदाज्ञया वसिष्ठाज्ञया
 'विश्वस्य ह वै मित्रम्' इति श्रुतेर्मित्रे चर्षेतित्यानङ् ॥ ४७ ॥ शमस्तु भावि-
 जन्मनि ॥ ४८ ॥ अयसः स्पर्शयोगात्स्वर्णे जाते पुनः कुतोऽथो लोहं

तच्छ्रुत्वा श्रीगुरुर्विप्रभ्रांत्या दूरात्स्त्रियं सुतान् ।
 वारयंतं वीक्ष्य शिष्यमाहामुं स्नापय द्रुतं ॥ ५० ॥
 तदा लुब्धद्विजेनैष स्नापितः पतितः स्वकैः ।
 सहागाद्विस्मृतप्राप्तज्ञानो हीनो निजालयं ॥ ५१ ॥

॥ त्रिविक्रम उवाच ॥

पतितोपि कृपादृष्ट्या पावितः स्नानमात्रतः ।
 कथं स पूर्ववज्जातो भगवन्निच्छधि संशयं ॥ ५२ ॥

श्रीगुरु उवाच

क्षिप्तं भस्मार्पितं ज्ञानं विनष्टं क्षालनात्तु तत् ।
 इयान् भस्मप्रभावः प्राग्वामदेवो महामुनिः ॥ ५३ ॥
 वने चचार तं प्रात्तुमागतो ब्रह्मराक्षसः ।
 स्पर्शमात्रात्प्रशांतोभूज्जाताऽखिलनिजोद्भवः ॥ ५४ ॥
 प्राक् श्रीमत्तोस्मि राट् कामी ब्राह्मणाद्यंत्यजातिजाः ।
 मुक्ताः श्रेष्ठाः स्त्रियोल्पाश्च सहैकैकामनंतशः ॥ ५५ ॥

तद्वदहं जातः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ द्रव्यलुब्धेन द्विजेन तत्करेण स्नापितः
 विस्मृतं लब्धज्ञानं येनातो हीनः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ श्रौतस्मार्तकर्मणि
 भस्मधारणस्यावश्यकत्वात्तद्विषये रुच्युत्पादनार्थमुत्तरेण भस्ममहिमानं
 सेतिहासं वर्णयति प्राक्पूर्वं श्रुतिप्रसिद्धत्वान्महामुनिरित्युक्तम् ॥ ५३ ॥ प्रक-
 र्पेणात्तुं भक्षयितुं राजजन्मारम्य ज्ञाता अखिला निजोद्भवाः स्वजन्मानि येन
 ॥ ५४ ॥ पूर्वं श्रिया मत्तः ब्राह्मणादयश्चतुर्वर्णाश्चांत्यजातयश्च तेभ्यो जाता
 श्रेष्ठाः वयोधिकाः अल्पानागतार्तवाः एकैकां सह एकवारं भुजे न भूय एव-
 मनन्तशोपरिमिताः ॥ ५५ ॥ दानादिना वेति विकल्पो योज्यः कातर

हठादानादिनानीय भुक्ता मद्राष्ट्रसंस्थिताः ।

नरा राष्ट्रांतरं जग्मुः सखीका दोषकातराः ॥ ५६ ॥

ततो रुग्णस्य मे राज्यमाक्रांतं शत्रुभिस्ततः ।

कृच्छ्रात्प्रेत्य मया भुक्ता पितृभिः सह दुर्गतिः ॥ ५७ ॥

प्रेतो व्याघ्रश्चाजगरः सालावृक उ सूकरः ।

शरठः श्वा क्रोष्टुमृगौ कुक्कुटः कपिचिह्नकौ ॥ ५८ ॥

नकुलः काक ऋक्षश्च कुक्कुटः खर ओतुकः ।

मेकः कूर्मो मत्स्य आसुर्धूको हस्तीह राक्षसः ॥ ५९ ॥

एता योनीर्मया भुक्ताः कृच्छ्रात्क्षुत्तृष्ट्रपीडितः ।

त्वामत्तुमागमन् सद्यः शांतो जातोस्म्यदः कथं ॥ ६० ॥

॥ वामदेव उवाच ॥

अंगे भस्मास्ति तत्स्पर्शाज्ज्ञानं जातं तवादितः ।

तन्माहात्म्यमिदं यत्तु सदा श्रित्या शिवो दधौ ॥ ६१ ॥

पुरैको द्राविडे विप्र औपपत्ये हतो बहिः ।

त्यक्तस्तत्रैव भस्माक्तश्चस्पर्शाद्भस्मभूषितः ॥ ६२ ॥

जातिसंकारदोषभीताः कृच्छ्रात्कष्टेन दुर्गतिर्नरकः ॥ ५६-५७ ॥ प्रेतो

भूतविशेषः उः पादपूणे चिह्नो घार इति प्रसिद्धः ॥ ५८ ॥ ऋक्षो भल्लुकः

पुनः कुक्कुटो वन्यः ओतुविंडालः मेको मण्डूकः धूको दिवा-

भीतः इहाधुना ब्रह्मराक्षसः ॥ ५९ ॥ अदः शान्तत्वं कथं जातं ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ औपपत्ये जारकर्मणि बालिना जारांतरेण हतः भस्मलित्तश्चस्प-

असून् जहौ तदा प्राप्तान्याम्यान्दूतान्निवार्य तं ।
भस्मदग्धमलं शैवा दूता निन्युः शिवांतिकं ॥ ६३ ॥

॥ राक्षस उवाच ॥

एवं चेद्भस्ममाहात्म्यं तत्स्वीकर्तुं समुत्सहे
तन्निर्माणप्रकारं मे शंस धार्यं कथं च तत् ॥ ६४ ॥
प्राग्ब्रह्मभ्योर्पिता वार्ता वाप्याद्या निर्जलस्थले ।
रचितास्तत्फलं त्वेतत्पापति तव दर्शनं ॥ ६५ ॥

॥ वामदेव उवाच ॥

त्र्यक्षं सायुधपंक्तिहस्तमहिसत्सूत्रं शिवं श्वेतमं
पंचास्यं च कपर्दिनं स्मितमुखं वैद्यघ्नचर्माश्वरं ।
चार्वान्वितमिन्दुभालसु शिरोगंगं गणाद्यन्वित
स्वस्थ प्रेक्ष्य सनत्कुमारमुनिराण्णत्वाव्रवीत्प्राञ्जलिः ६६

जयेश्वरानंत हराज शम्भो जगन्निदानाल्पकसाधनं नः ।
मुक्त्यै शिवोपादिश दुष्कराणि प्रोक्तानि सर्वाणि तु साधनानि ॥
शद्भिस्मभूषितोऽभूत् तु विधिना ॥ ६२ ॥ असून्प्राणान् ॥ ६३ ॥ शश
कथय ॥ ६४ ॥ वार्ता भूम्यादिरूपा जीविका ब्रह्मभ्यो विप्रेभ्य ॥ ६५ ॥ त्र्यक्ष
त्रिनेत्र पक्तिहस्त दशकर अहिसत्सूत्र नागयज्ञोपवीत पंचास्य पंचमुख चार्वी
चासी अम्बा च तयान्वित इन्दुर्भाले यस्य तं शिरसि गगा यस्य त
॥ ६६ ॥ भो अनन्तापरिच्छिन्न भो जगन्निदान मुक्त्यै अल्पकमल्प साधन
नोऽस्मभ्यमुपादिश कथय भो शिव कल्पतरादा प्रोक्तानि साधनानि दुष्क-
राणि अत्राजानतीति सम्बुद्धिम्यामपरिच्छिन्नत्वेनाप्रकारित्वेन च ब्रह्मत्वमुक्त
जगन्निदानेति जगत्कारणत्वं तटस्थलक्षण ईश्वरेतीश्वरगीलत्वेन स्थितिहेतुत्वं
शम्भो श्यनेन स्वल्पलक्षण स्वीयानां सुखदावृत्त्य हेति सहारहेतुत्वं

॥ शिव उवाच ॥

दर्शनात्परिहृत्याद्यं भुक्त्वा शं विधिवद्भूतेः ।

भस्मनः पुरुषोहाय जीवन्मुक्तो भवत्यलं ॥ ६८ ॥

यज्ञोत्थं वा करीपोत्थमग्निरित्यादिमन्त्रितं ।

धार्यं त्र्यायुषमित्येतैरंगुलीभिः प्रतिस्थलं ॥ ६९ ॥

त्रिपुंड्रा भ्रूसमा रेख्या वर्णादिस्मृतिपूर्वकं ।

त्र्यर्णास्त्रिदेवास्त्रिगुणास्त्रिरात्मानस्त्रिशक्तयः ॥ ७० ॥

त्रिछंदसस्त्रिलोकास्त्रिभेदास्त्रिषण्णाः स्मृताः ।

सर्वाघहृत्सदा सर्वेधार्यं तद्विधिरन्नरैः ॥ ७१ ॥

भक्त्याज्ञेनापि तद्धार्यं तारकं नापरं ह्यतः ।

शिवेति मुक्तिहेतुत्वमतो युक्त्यं प्रार्थना ॥ ६७ ॥ अथ पाप भस्मनो विधि
वद्भूतेर्धारणेन शं सुख भुक्त्वान्हाय शीघ्र ॥ ६८ ॥ करीपोत्थ जावालोक्त
प्रकारेण शुष्कगोमयहननसम्भव अग्निरिति भस्मेत्यादिमन्त्रित प्रतिस्थल
ललाटादिप्रदेशे ॥ ६९ ॥ अकारोकारमकारास्त्र्यर्णा त्रिदेवा ब्रह्मविष्णु
महेश्वरा त्रिगुणा सत्त्वादय ॥ ७० ॥ त्रिधर्तैरसंप्राज्ञास्त्रिरात्मान इच्छा
द्रव्यक्रियास्त्रिशक्तय गायत्रीत्रिपुञ्जगत्यस्त्रीणि उन्दासि येषान्ते त्रिच्छद-
सस्त्रिपुंड्रा एव सर्वत्र समास त्रिभेदा ऋग्यजु सामाख्या भूर्भुव स्वस्त्रि-
लोका प्रातर्मध्यदिन सायमिति त्राणि सप्तमानि सदा नित्य सर्वेषामभिभि
वर्णविधयादिभिश्च तद्भस्म विधिरद्धार्यं ॥ ७१ ॥ हि यत अत पर मुलभ
तारक नास्ति तस्माद्भेन समप्रक्रियाकलापज्ञानवर्तितेनापि धार्यं ज्ञानिना
तु धार्यमिति पुन किमु यत्तत्र अत्रेदृशा भस्मन शक्तियेत्तर्हि ज्ञानस्य
किं प्रयोजन दृष्ट हि लोक हरीतकी भक्षयतास्तद्रसाभिभूतस्योर्धरेचन ।
नेत्रं दृष्ट हि लोके त्रिणिरुत्तरयो पचयगादिभिर्भिक्तैः त्रिणिते विज्ञाना-

परस्त्रीगोर्निदकोऽसन् क्षेत्रहृत्परपीडकः ॥ ७२ ॥

गृहदाही मृपावादी खलो वेदरसक्रयी ।
नीचाच्च दुष्प्रतिग्राही वृपलीविघवादिगः ॥ ७३ ॥

ज्ञानाज्ञानकृताऽघोपि मुक्तः स्याद्भस्मधारणात् ।
भस्मत्रिपुंड्ररुद्राक्षैः स्वः पूज्यो ना पुमर्थदैः ॥ ७४ ॥

सहस्रप्राक्परोत्पत्तिदोषं व्याधिनाशनं ।
तीर्थाप्लुतिजपाधिक्यफलदं भस्म धारकं ॥ ७५ ॥

स्वरादिलोकं नीत्वाते शैवे स्थापयति घ्रुवं ।
सनत्कुमार सुलभं तारक भस्मधारणं ॥ ७६ ॥

एवं सनत्कुमारेशसंवादस्ते मयोदितः ।
तस्मात्त्वं परिधत्स्वागो भस्मेत्युक्त्वा ददौ मुनिः ॥७७॥

धियात्फलाधिक्य श्रुतिश्च 'यदेव क्रिया करोति भ्रह्मयोपनिषदा तद्दीर्घवर्त्तरं भवति' इति तस्माज्ज्ञात्वा कर्माणि कुर्वीतेति श्रवणाज्ज्ञानपूर्वकस्य फलोत्कर्ष एव सर्वत्रोद्य सन्धर्मतत्पर धर्मविषये साधुशब्दप्रयोगात् 'साधुकारी साधुर्भवति' इति श्रुते तद्विपरीतोऽसन् ॥७२-७३॥ अक्षै रुद्राक्षै स्व स्वलोकं ना पुरुष पूज्य ॥ ७४ ॥ पूर्वापरसहस्रजमदोषहर तीर्थाप्लुतिस्तीर्थज्ञान भस्म कर्तृ ॥ ७५ ॥ शैवे शिवलोके निरतिशयानन्दरूपे धर्य पुनरावृत्तिरहितं यथा तथा हे सनत्कुमारेति शकरोक्ति ॥ ७६ ॥ एवमित्यादिवाग्देवोक्तिः उदित उक्त हे राक्षस यस्मादेव तस्मात् ॥७७॥ विधिवत्समन्नकं

राक्षसोपि तदादाय भस्मांगे विधिवद्भवौ ।

तदैव राक्षसीं हित्वा तनुं मुक्तोभवत् क्षणात् ॥ ७८ ॥

तदैवाप्तं विमानं स तेनागात्तत्क्षणादिवं ।

तस्मान्मुने भस्मशक्तिं ज्ञात्वांगे धेहि मुच्यसे ॥ ७९ ॥

एवं गुरुक्तं ह्यभिगृह्य हृष्टो भक्त्योपसंगृह्य तमाज्ञयागात् ।

त्रिविक्रमोन्येपि हि तत्प्रमाणं मत्त्वोत्तमं चेरुथो तथैव ८०

एवं क्रियाविपाकोयमीदृक्श्रुतिभयंकरा ।

दण्डधृग्यातना तस्माच्छ्रेय एव सदाचरेत् ॥ ८१ ॥

इति श्रीगुरुचरिते कर्मयोगे कर्मविपाको

नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ ७८ ॥ तदैव स्वर्गलोकादिमानं प्रातं दिवं स्वर्गं ॥ ७९ ॥ एवमुक्तप्रकारेण गुरुदितं हि यथावत् अभिगृह्य स्वीकृत्य धर्ममहिमश्रवणेन सम्यक् सन्तुष्टस्त्रिविक्रमः भक्त्या तं श्रीगुरुं अभिगृह्य स्वीकृत्य तदाज्ञया कुमसीमगात् अन्येपि मिलितास्तत्रत्या ब्राह्मणाः हि निश्चयेन तत्प्रमाणमुत्तमं मत्वा अथो तथैव चेरुः ॥ ८० ॥ एवंभूतोयं क्रियाविपाकः दण्डधृग्यातना यमयातना ईदृगीदृशी श्रोतुपि श्रुतिभयंकरा किं पुनर्भोक्तुर्भयंकरेति वक्तव्यं यतः कर्मपक्तिर्विचित्रा तथा च श्रुतिः 'अथ य इह कपूयचरणा अभ्याशोह यत्ते कपूयां योनिमापद्येरन्छुयोनिं वा शूकरयोनिं वा चण्डालयोनिं वा' इति । यस्मादेवं तस्मात्सर्वदा श्रेय एव श्रुतिस्मृत्युदितमाचरेत्सदाचारेण सद्गतिरेव तथा च श्रुतिः 'तय इह रमणीयचरणा अभ्याशोह यत्ते रमणीयां योनिमापद्येरन् ब्राह्मणयोनिं वा क्षत्रिययोनिं वा वैश्ययोनिं वा' इति गारुडे च 'मानुष्यं यः समासाद्य स्वर्गमौक्षैकसाधनं । द्वयोर्न साध्यत्येकं तेनात्मा वंचितो भुवम्' इति ॥ ८१ ॥

इति श्रीगुरुचरिते टीकायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

नमस्ते ब्रूहि चरितं हरेरद्भुतकर्मणः ।

शृण्वतोपि न मे तृप्तिरमृतं पित्रतो यथा ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

सत्पृष्टं वत्स धन्योसि भवाब्धिर्लीलया जितः ।

चिचं ते चरितैर्विद्वं हरेस्तेनास्मि तोषितः ॥ २ ॥

श्रीगणेशाय नम ॥ अथ षोडशोऽध्याय ॥ षोडशे मृतविप्रस्य
भार्यायै प्राह सद्गुरु ॥ स्त्रीधर्मास्तत्पतिं क्षिप्रं दययाजीवयन्मृत ॥ १ ॥
पूर्वाध्यायाते श्रेय एव सदाचरेदित्युक्तं तत्किं श्रेयं कथमाचरणीयमित्यपे
क्षाया कठवह्नीषु 'अन्यच्छ्रेयो-यदुतैव प्रेयस्ते उमे नानार्थे पुरुष-सिनीत ।
तयो श्रेय आददानस्य साधु भवति हीयतेर्थाद्य उ प्रेयो वृणीत' इत्युपक्रम्य
'दूरमेते निपरीते विपूची अत्रिद्या या च विद्येति ज्ञाता' इति प्रेय शब्देनै
हिकामुष्मिन्भोगसाधनभृतमविद्यापरपर्यायनायकं कर्मोक्तं श्रेय शब्देन
निरतिशयान दास्पदत्रिद्यापरपर्यायनामकं ज्ञानमुक्तं तच्च ज्ञानकाण्डे दर्शितं
तथाविपकरूपायाणा सहसा न स्फुरतीत्यतश्चित्तशुद्धयेश्वरोद्देशेन निष्काम
कर्म नित्यनेमित्तिरूप सन्निधानकं त्रिभिरध्यायैरुच्यते तत्रतापदध्यायद्व
येन स्त्रीणां धर्मा उच्यते भो सिद्ध ते नम चरितं श्रेय साधनभूत ॥ १ ॥
'श्रेयो हि धीरोभिप्रेयसो वृणीत' इत्युक्तं तदेव वुमुत्सितमतएव सत्पृष्टं नेता
सुकां पित्तमयीमयातोतएव ध योसि श्रेयोर्धित्वात् यत भगो ज मरणरूप
ससारं स एवाब्धिपारम्पराद्दुस्तरतात्स त्रया लीलयै श्रवणादृतया जित
कृतेन जितप्रायस्यापि नित्यमुक्तं ग्रामासन्नगतो ग्राम गत इतिवत् ॥ २ ॥

को ब्रूयाद्भगवल्लीलां कति चित्राणि वच्मि ते ।

मूको ब्रूते प्रेक्षतेधो मृतो जीवति यदृदशा ॥ ३ ॥

शृण्वेको माहुरे विप्रो गोपीनाथो धनी मृताः ।

तत्पुत्रा बहवोथैको जीवितो दत्तसेवया ॥ ४ ॥

दत्तप्रसादाधिरजीवितं सुतं नाम्नाकरोद्दत्तमिति द्विजातिजः ।

कांतः सुलक्ष्मा भतिमान्सुसात्विकः पित्रोर्मृतार्भाकविनाश्यवर्धत

सुसंस्कृतस्यास्य विधेः सुरूपिणी लब्धा बधूर्धागुणशीलशालिनी

रतिः स्मरस्येव परस्परोल्लिखितमासीत्तयोः प्रेम रथांगनामवत् ६

सरूपौ सुरूपौ स्वयोर्मन्यमानौ वियोगं कुयोगं क्षणं धर्मदक्षौ ।

उभौ तौ स्मरंतौ सदान्योन्यभद्रं न तंद्रा न निद्रा पतिप्रेम्णि

साध्व्याः ॥ ७ ॥

भगवल्लीलां कात्स्न्येन को ब्रूयान्न कोपि चित्वाण्याश्चर्याणि भगवच्चरित्राणि

चित्रत्वमाह मूक इत्यादि यदृदशा यच्छुपात्रलोकनेन ॥ ३ ॥ गोपीनाथना-

मकः विप्र आसीदिति शेषः तत्पुत्रा बहवो मृताः ॥ ४ ॥ कांतो

मनोहरः सुलक्ष्मा शोभनचिह्नः पित्रोर्मृतापित्रोः पिता मात्रेत्येकशेषः तयो-

र्मृता येऽर्भास्तानिमित्तजं अरु दु ख विनाशयतीति तथोक्तोऽवर्धत ॥ ५ ॥

अस्य विप्रपुत्रस्य विधेर्देहात् वधः सहधर्मिणी तयोर्दम्पत्योः परस्परोल्लिखितं

प्रेम चक्रगारुवत्सुदृढमासीत् ॥ ६ ॥ असपिण्डा यद्योयसीमिति स्मृतेः

स्वापेक्षया वयसा वपुषा च न्यूना यत्रीयसी तादृशी उद्वाद्येति शास्त्रेण

नियमितत्वेपि सरूपान्वित्यत्रोक्तं लक्षणया तदनुसृतत्वं लक्ष्य परस्परं स्वयो-

रात्मनोः क्षणं वियोगं कुयोगं मन्यमानौ अन्योन्यभद्रम् परस्परक्षेम तयो-

र्मध्ये स्त्रिया विशेषमाह पतिप्रेम्णि निमग्नायाः साध्व्यास्तद्रालस्य न

निद्रापि न ॥ ७ ॥ लेपो यक्षकूर्दमादिः अनलोम्निः सुमत्तकपुष्पनाज भूषा

लेपोत्पुष्ण इवानिलोनलसमः शीतांशुरुष्णांशुव-
 च्छय्या वृश्चिकवत्सुमस्रगाहिवद्भूपाः समाः कंटकैः ।
 वाञ्छाधुर्यमपि प्रदीपनसद्वस्वाद्वन्नमप्युत्कटु
 ग्रेष्ठे त्वंतरिते क्षणं दृढतरां साध्व्या अभूत्सर्वदा ॥ ८ ॥

एवं सतोश्वापरिहार्यशोषवान्
 भर्ता सुसाम्यासहनाद्विधेरभूत् ।
 क्षीणो रुचिः श्वासकफादितोनिशं
 दुःखोद्भिन्नतस्वापभुजिः सुमन्दवाक् ॥ ९ ॥

भुंक्ते यथान्नं स सती यथान्नं शेतेपि यावत्स सती तु तावत् ।
 कृशोऽपि यद्वत्स सती तु तद्वत्छायापरेवास्य पतिव्रताभूत् ॥ १० ॥
 भूषणानि प्रदीपनं विषं स्वादु मधुरमभ्यन्नं उत्कटु उत्कृष्टं कटु यथा मरी-
 च्यादि मुखदाहकं तद्वत्प्रेष्ठे प्रियतमे पत्न्यौ अन्तरिते तुशब्देन प्रोषितस्य
 विरहेणेदंशी दशा किमु वक्तव्यमन्यत् दृढतरामित्यत्र च 'सुतरां इति
 समंजसं द्विवचनविभज्येति सुशब्दात्तरप् किमेत्तिडेत्वादिनाम्प्रत्ययः
 तद्वितश्वासर्वविभक्तिरित्यव्ययम् ॥ ८ ॥ एवं सतोर्विद्यमानयोस्तयोः
 शोभनसाम्यासहनादिति वर्तमानयुगमानेन विधेलोकानुसारेण दूषणं
 दत्त अप्रतीकार्यक्षयरोगवानभूत् अरुचिः कांतिरहितो रसरुचिरहितो वा
 दुःखेन उद्भिन्ने निद्राभोजने येन सः चरके शिरःप्रतिघूरणं कासः श्वासः
 स्वरभेदश्चेन्मणदृष्टने शोणितटीवनं पार्श्वसरोधनं अंसामर्दोज्वरोतिसार-
 स्तथा रोचक इत्येकादशालक्ष्माण्युक्त्वा दुर्वलं त्वतिक्षीणमांसशोणितमल्प-
 लिंगमप्यजातारिष्टमपि बहुलिंगमेव विधात् असहत्वाद्व्याध्यापधवलस्य तं
 परिवर्जयेदित्युक्तत्वादपरिहार्यं इत्युक्तं ॥ ९ ॥ स रुग्णो यथा स्तोत्रं
 स्तोकमन्नं भुंक्ते यावत्कालं स शेते शयनं करोति सती अपि तावत्
 क्षीणो धातुक्षयेण कृशः अस्य भर्तुरपत् छायेर सापि क्षयं विनैवाऽभूत्

वैद्योन्तिके तस्य कुगंधशंकया न याति साध्वी सुमना न तं जहौ ।
 भेजे पतिं स्नानसुगन्धिलेपनैः पादांगसंवाहनभेषजार्पणैः ॥११॥
 शांत्यार्चनैर्होमजपैश्च भेषजैर्दानैर्न यस्मा किमपि च्यहीयत ।
 श्यामामुखेन्दुं परिपूर्णमुद्ग्रसन्मंदस्मितज्योत्स्नमभूत्परो ग्रहः ॥१२॥
 द्विजं रुजार्तं च तथाविधां वधूं तयोर्न शेकुः पितरौ निरीक्षितुं ।
 निवारिता तैरपि सा पतिव्रता न तं जज्ञावर्यमर्णं प्रभा यथा ॥१३॥

॥ विप्र उवाच ॥

प्राग्वैरतः कष्टमिदं मयापितं धृत्या पितः सात्विकयांश्च जीवितुं ।
 साध्वर्हथस्ते सति पूर्ववैर्यहं तन्मां विहायाशु पितुर्गृहं व्रज ॥१४॥
 ॥ १० ॥ तस्य रुग्णस्यांतिके समीपे शोभनं मनो यस्याः सा तं पतिं
 भेजे सिपेवे ॥ ११ ॥ शांत्या कर्मविपाकोक्तया यदुक्तं 'पूर्वजन्मकृतं पापं
 व्याधिरूपेण बाधते । तच्छांतिरोपधैर्दानैर्जपहोमसुरार्चनैः' इति नात्रैकैकेन
 शांतिरुक्ता किंतु समुच्चितैः तथैवात्राप्युक्तं ननु 'तं त्रिशाकर्मणी समन्वार-
 भेते पूर्वप्रज्ञा च' इति श्रुतेः क्रियमाणस्य कर्मणो जन्मांतरे फलोपलब्धेः
 कथमत्रैवानुष्ठितस्यात्रैरारोग्यादिफलमिति चेत् 'अत्युत्कटैः पुण्यपापैरिहेव
 फलम्' इति वचनात्तच्छांतिरित्यादिना च पूर्वकर्मणोप्युपशमप्रतिपादना-
 द्यारोग्यादिफलं निर्वच्यं श्यामा पोऽशाब्दा शीतकाल उष्णोष्णकाले शीतला
 वा तन्मुखरूपमिदु आल्हादकत्वाच्चन्द्रोपम्यं मुखं परितः शोभया पूर्णं
 एतेन पूर्णचन्द्रेणोपमिनामित्युच्यते तर्ह्याल्हादकत्वेनोपमित उपमेये मुखचन्द्रे
 का ज्योत्स्नेत्यत आह मयादिया यन्मन्दस्मितं तदेव ज्योत्स्ना यस्य तत्
 उद्ग्रसन् परो राहुरिय यस्माभूत् उपमालंकारः पत्युः क्षयेण तस्या वदनं
 म्लानमभूदित्यर्थः ॥ १२ ॥ तयोर्दम्पत्योः ॥ १३ ॥ भो पितः यथा च
 हे अम्भ मातः पूर्वजन्मैरतः साधु सम्यक् सात्विकया श्रुत्या धैर्येण एं
 पितरावुरुग्ना हे सतीति पर्याया भावते आशु शीघ्र ॥ १४ ॥ शांत्यादन-

॥ साध्व्युवाच ॥

नार्हास्म्यनन्यशरणा परिहापितुं ते नन्वर्धसुन्दरशरीरवि-
भागिनीयं । जीवोस्य साधुवपुपोस्ति भवान्वियुक्ते जीवे तनोर्ननु
भवेत्खलु जीवहत्या ॥ १५ ॥

सदा मदास्यं शशिशालि कालिमा कुतो यतो भैधत एवमेव ते ।
अकी सुखी यत्र भवत्यवत्यघात्तमीशमीडे स तु देवदेवतः ॥ १६ ॥
नमो नमो वां श्वशुरौ मया श्रुतो गुरुः स गन्धर्वपुरेस्ति तारकः ।
असुप्रियोऽनामयमेति भाति मे सहामुना यास्य उ रोचतेपि वां १७
तावूचतुः क्वापि तव श्रमेण संम्राज्ञि जीवेत स तत्र गच्छ ।
श्रुत्वैवमाराह्वशुरौ प्रणम्य तदाज्ञयागात्सह तेन साध्वी ॥ १८ ॥

न्यशरणा अर्धं यत्ते सुन्दर शरीर तदेव विभागोस्त्यस्या 'अर्धो वा एष
आत्मा पत्नीशरीरम्' इति श्रुते तादृशीयमह मम तनो सकाशाज्जीवरूपे
भवति वियुक्ते सति इय मरिष्यति ततो भ्रत खल्विय हत्या जीवच्छरीर-
घातो न भवेत्किं अपि तु भवेदेव जीवेति सबोधन वा ॥ १५ ॥ कुत
कार्त्तमा एष्यति यत भा शोभा एधते वर्धते यत्र यस्मिन्भगवति तात्प-
र्येण स्थित इति शेष अकी दु खी सुखी भवति सोघादवति त देवतेति
पाठ साधु देवात्तद् ॥ १६ ॥ एवमुक्त्वा श्वशुरौ प्रार्थयते आदरादृद्धि
रुक्ति असुप्रिय पतिरनामयमारोग्यमेत्येप्यतीति मे भाति अमुना पत्या
सह यास्ये इद वा रोचतेपि अपि प्रश्ने उ पादपूरणेनर्थक ॥ १७ ॥
तव श्रमेण यत्र क्वापि जीवेत स त्वत्पत्ति तत्र तेन साक तत्र गच्छ
संम्राज्ञीत्यनेन वेदोक्ताशी सूचिता सा च 'सम्राज्ञी श्वशुरे भव सम्राज्ञी श्वश्रा
भव । ननादरि सम्राज्ञी भय सम्राज्ञी अधिदेवपु' इति श्वशुरौ श्वश्रूश्वशुरौ
श्वशुर श्वश्रूत्येकशेष तेन सह भर्त्रा सह ॥ १८ ॥ सुखासने आन्दोलिकायां

सुखस्थितं मंथग्वाहवाहितं तमन्यगच्छत्पतिमंघ्रिचारिणी ।
 दधौ कराकृष्टधवा गमानतक्षमेभिभामुत्कुचगण्डकर्शिता ॥१९॥
 क्रांतेऽयनेथो कतिचिच्छनैः शनैर्मृत्युं धवोगात्स तदैव दैवतः ।
 सा मर्तुमुत्कापि निवारितेतैरैः शुक्तामसीम्लानमुखाम्बुजावदत् ॥
 कालात्ययं मा कुरु कुर्वथाहिकमृत्तिष्ठ शेषे कति नाथ विप्रराट् ।
 कस्मान्न मे दास्यसि बल्लभोत्तरं प्रेष्टं नु किं ते वचनं व्यलंघयं २१
 स्थितं मन्दगामिवाहकैर्वाहितं तं पतिमन्वगच्छत् कथं स्वयमंघ्रिचारिणी
 पादचारिणी कोणाकृष्टोन्वारब्धो धवो यया गमनेनाऽनता क्षमा यया
 पातिव्रत्यप्रभावात्तद्गमनेन पृथ्वी स्वयमेवानता जातेति तात्पर्यं उत्कुचावेव
 गण्डौ तेन कर्शितातएव इत्याः करेष्वाः भेव भा तामिति निदर्शनालंकारः
 इमीमेति वक्तव्ये च्छन्दोभंगमिष्या ह्रस्वत्वमुक्तं 'अपि मापं मषं कुर्याच्छ-
 न्दोभंगं न कारयेत्' इत्यनुशासनात् ॥१९॥ अथ पत्या सह कतिचिद्दिनैः
 शनैर्यने गंतव्यमार्गे क्रांते सति गन्धर्वपुरसमीपमागमे कृते सति चिच्छनैः
 शनैरिति पाठः तदैव दैवयोगात्तस्य धवो रुग्णो मृत्युमगात् मर्तुमुत्कोत्क-
 ष्ठितापि सान्यैर्निवारिता शुक्शोक एव तामसी रात्रिः अज्ञानांधकार-
 हेतुत्वात्तया म्लानं मुकुलितं मुखाम्बुजं यस्याः साऽवदत् तामस्या हि
 कमल मुकुलीभवतीति प्रसिद्धम् ॥ २० ॥ कालात्ययं सन्ध्याकालातिक्रमं
 मा कुरु प्रत्यवायश्वणात् आहिकं कर्म कुरु अतो हे नाथोत्तिष्ठ विप्रराट्
 इत्यनेन कर्मशीलत्वं सूचितं प्रेष्टं प्रियतमं ॥ २१ ॥

१ कुचयोः काठिण्यादेव गण्डोपमा तथा वर्णयन्ति कवयः 'नीता गण्ड-
 स्थलकठिणता कामिनीनामुरोर्जेः स्तेयं कृत्वाद्भुतमणिगणैः कंचुकेनावृता
 च ॥ इत्याख्यातु नरपतिगृहद्वारि ते वारणेन्द्राः शुण्डादण्डैर्वपुषि बहलां
 घृलिमुद्गलयन्ति' ॥ १ ॥ नेदं शुंगारोद्दीपकं तारुण्यस्य जातीकुसुमवत्क्षण-
 भंगुरत्वदर्शनेन वैराग्योत्पादनार्थमिति मन्तव्यम् ॥

प्राणाः क याताश्च मनः क ते गतं द्राक्ताल्परावर्तय जीवितुं चिरं
 लिप्तः स्वमातापितृदारहृत्यया भविष्यसि त्वं न तथा करोषि चेत् ॥
 उद्धाहितां कैपि विहाय मां प्रियां पुत्राननुत्पाद्य कथन्वृणोत्धृतिः
 स्थातव्यमीश क कथं न भापितं कथं व्रजेयं सदनं गुरोश्च वः २३
 सर्वत्र पूता त्वयि जीवतीशितर्मदास्यमप्यद्य न कोपि पश्यति ।
 सब्रीडनमोक्तिसुतल्पहावयुक्तांबूललेपादि कथं न ते हृदि ॥२४॥
 सुखं स्वपोरूत्कुचभारभंगभीभीतमध्यात्मसुतल्प ईश ।
 किं ते शिलाढये शयनं कुपृष्ठे सुप्तः पृथङ्नर्तुमृतेद्य किं तत् ॥२५॥
 मनःपूर्वको हि वाग्व्यापारः 'यद्वै मनसा ध्यायति तद्वाचा वदति' इति
 श्रुतेः वाच्युपसंहृतायां मनोपि मननव्यापारेण केवलं वर्तते मनोपि यदोप-
 संद्ध्यते तदा मनः प्राणसम्पन्नं भवतीत्यतः प्रत्युत्तरालाभे तदेव कारणं
 पृच्छति प्राणाः क गताः इतो लोकांतरं गताः संति चेत् द्राक् शीघ्रम्
 ताल्परावर्तय चिरं जीवितुं यतस्त्वं विप्रराडसि एवं न करोषि चैत्स्वमात्रादि-
 हृत्यया लिप्तो भविष्यसि त्वयि मृते तेपि मरिष्यन्तीति भावः ॥ २२ ॥
 कृतोद्वाहां मां प्रियां विहाय क एषि गच्छसि मयि पुत्राननुत्पाद्य कथं न
 नाम तव पितृणामृणादुद्धारः तत्तु तावदस्तु हे ईश मया क कुत्र कथं
 स्थातव्यं तन्न भापितं वो युष्माकं गुरोः पितुर्गृहं व्रजेयं ॥२३॥ तत्कार-
 णमाह सर्वत्रेति पूता पवित्रा मदास्यं मम मुखमपि व्रीडासहितनमोक्तिश्च
 सुतल्प च हावयुक् तांबूललेपश्चादिर्यस्य तत्र व्रीडा लज्जा तल्पं शय्या
 हावः श्रृंगारभावजा क्रिया यक्षरुर्दमलेपश्च आदिशब्दादालिंगनादि कृतघ्नो
 मा भवेति भावः ॥ २४ ॥ स्थूलोच्चस्तनभारपातभयभीतो मध्यः कटिप्र-
 देशो यस्य स स चासावात्मा मदीयदेहः स एव सुतल्पं तस्मिन्सुखं यथा
 तथा स्वयं हे ईश कुपृष्ठे धरातले किमर्थं शयनं यतो ऋतुकालीनचतुर्दिनं
 विना त्वं पृथङ्न सुप्तः अतस्तत्पृथक्शयनं किमर्थं यतो नारीणामशस्त्रवध

नक्रोप्सु यद्वचृपितं यथा द्रुः श्रांतं यथा गां तृणगां च हिंस्रः ।
 प्रासाद ईशेक्षकमुभिहंति जातं तथा मे गुरुदर्शनाप्तेः ॥ २६ ॥
 जयेश्वरानन्त कथं त्वया कृतं भिया त्वयात्रापहतोस्ति किं पतिः ।
 रुक्शांति शक्तिर्यदि ते न गम्यतामिति त्वयोक्ते कतमोर्दितुं क्षमः ॥
 त्वया कृतं साधु यशो दिवं ते वहामि भर्त्रा सह गौरिमातः ।
 केता ह्यवैधव्यकदानशक्तिर्व्रतेश्वरीशे न कथं स्मृतिर्मे ॥ २८ ॥
 मांगल्यतंतुं च निशां च कुंकुमं हर्तुं महांश्वोर इहागतः कुतः ।
 सौभाग्यनोर्मे भवसिन्धुसंस्थिता सा कालमीनेन कथं नु चर्विता ॥
 एवं रुदित्वोरुकुचत्रुटत्पटा संस्मृत्य संस्मृत्य तदीयचेष्टितं ।
 प्रत्यंगमालंब्य रुरोद मोहतः साध्वी तदा कश्चन साधुराययौ ३०

एव पृथक्शय्या ॥ २५ ॥ यद्वनक्रोप्सु तृपितं हंति तृणगां गां हिंस्रो
 व्याघ्रादिहंति ईश्वरदर्शनाकांक्षिणं प्रासाद उच्चैः पतित्वा नितरां हंति गुरु-
 दर्शनप्राप्तेस्तथा मे मम तथा जातमित्यभिप्रायः मार्ग एव पतिमरणात्
 ॥ २६ ॥ अत्र मार्गेनामपसम्पादनभयेनार्यं पतिरत्रापहतोस्ति किं रुक्शां-
 तिसामर्थ्यं यदि ते न चेद्भवद्भिः पश्चाद्गम्यतामिति त्वयोक्ते सति जीवयेन-
 मिति त्वामर्दितुं याचितुं कोपि न समर्थः अर्दं याचने ॥ २७ ॥ साधूत्तमं
 भर्त्रा सह ते यशो दिवं स्वर्गं वहामि भो मातर्गौरि तत्राऽवैधव्यदानशक्तिः
 क्व गता हे व्रतेश्वरि ' विवाहं भाग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि म' इति प्रा-
 र्थितवत्या मम स्मरणं कथं न कृतम् ॥ २८ ॥ निशां हरिद्रां महानपरि-
 हार्यश्वोरः कालरूप इहाभये गुरुसमीपे चर्विता भक्षिता ॥ २९ ॥ स्थूल-
 कुचाम्बां त्रुटत्पटः कंचुकाख्यो यस्याः सा एतेन ताल्प्यभये द्योतितः
 ॥ ३० ॥ ममायं पतिर्मृत इति मिथ्याज्ञानेन शोकसागरे निमग्नायाः
 गु.च....१७

रुद्राक्षभूपो भसिताक्तदेहः शूली वभापे जटिलः स सार्ध्वी ।
 बाले शुचा नैति मृतः कुतस्त्वं मुधोच्चकै रोदिपि तिष्ठ तूर्ण्णी ३१
 मृत्युर्न केपां विपयोपि देवान्प्रसत्यसौ चापरिहार्य एव ।
 द्रौ व्यैक्यमब्धौ च यथैधनैक्यं भवप्रवाहेपि तथा धवादिः ॥ ३२ ॥
 सम्वन्ध एषा नियतो मतश्चेत्प्राग्जन्मनि त्वं वद कस्य का वा ।
 सम्वन्धिनः कस्य न केऽद्वयत्वाजीवश्चिदंशोखिलगोव्ययोजः ३३

साध्यास्तत्त्वज्ञानादन्यदुद्धरणमपश्यन्ऋगीगुरु कृपया रूपातरेणागत्य तामु
 दिधारयिषु स सार्ध्वी वभापे हे बाले य कश्चिमृत स तत्सम्बन्धिजनकृत-
 शोकेन पुनर्जीमिष्यति चेत्तर्हि शोकोऽस्य कार्यं तथा न दृश्यते यतो मृत
 शुचा नैति न जीवति तस्मात्कुत उच्चैरुच्चकै अव्ययसर्वनाम्नामित्यकञ्च
 मुधा व्यर्थं रोदिपि शुच आनर्थक्यात्तूर्ण्णी तिष्ठ ॥ ३१ ॥ मृत्युप्रस्तस्य
 पत्युर्निहादय शोक इति चेन्मृत्यु केपा देहधारिणा न विपयो गोचर
 यतो देवानपि चिरकालेन प्रसत्यतोसा अपरिहार्य एव सम्बन्धिविरहदु
 खनिमित्तशोक कथं निवार्य इत्यत आह द्रौ वृक्षे रात्रौ वीना पक्षिणामैक्य
 एकत्र निवास इति लक्षणया विवक्षितार्थो लक्ष्यते न त्यखण्डैकरसत्वं
 अब्धौ इधनैक्य काष्ठसयोग तथा भवरूपप्रवाहेपि सगतो धवादि प्रार
 ष्ययोगात्क्षणभंगुरसम्बन्ध एषामिति भाव ॥ ३२ ॥ ध्रुवो नित्य सम्बन्धो
 मतश्चेत्तत्रेति शेष मतिमुद्धीति पठथा अपेक्षितत्वात् प्राग्जन्मनि त्वं कस्य
 जात्यादिविशिष्टपुरुषस्य का वा पत्नी माता वासी 'एकमेवाद्वितीय ब्रह्म
 तत्त्वमसि' इत्यादिश्रुतेर्नीऽस्याद्वयत्वात्कस्य केपि सम्बन्धिनो न यतो
 जीवश्चिदश 'ममैवांशो जीवलोका' इति स्मृतेरखिलग व्यापक प्रत्यक्त्वात्
 अव्यययोजश्च 'न जायते म्रियते वा कदाचिन्नाय भूत्वा भविता वा न भूय ॥
 अजो नित्य शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे' इति स्मृते

पंचात्मकेस्मिन् खलु संगतेत्र भर्त्रादिवुद्धिर्न तु तत्त्वतोस्य ।
काष्ठाग्निवत्तं तु पुमादिलिंगहीनं धवादिं प्रकृतिस्थमाहुः ॥३४॥

प्राप्तः प्रकृत्युत्थगुणानुगोसौ शरीरतादात्म्यमतोस्य वृद्धा ।
द्वंद्वप्रतीतिर्न तु सामलेजे द्वंद्वोत्थकर्माश्रयिणो भवोस्ति ॥ ३५ ॥

भवोद्भवः कर्मत एव कर्म भवोद्भवं तूभयमज्ञभावात् ।

॥ ३३ ॥ तर्हाय कथं व्यवहार इत्यत आह पंचात्मके पांचभौतिके देहेऽ-
स्मिन्जीवे संगतेनुप्रविष्टे सति अत्र देहे भर्त्रादिवुद्धिर्मृषा न त्वागमप्रमाण-
जन्येत्याह अस्यानुशायिनो जीवस्य ममायं भर्तेत्यादिवुद्धिर्न तु तत्त्वतः
'अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव । एकस्तथा सर्वभूतांत-
रात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च' इति श्रुतेः काष्ठाग्निवत्प्रकृतिस्थं पुरुषादि-
लिंगविहीनं धवादिं मूढा वदन्ति 'नैव ह्यी न पुमानेष न चैवायं नपुंसकः ।
यद्यच्छरीरमादत्ते तेन तेन स लक्ष्यते' इति श्रुतेर्लिंगानुपपत्तेः ॥ ३४ ॥

तर्हि पुरुषोहमेपाह ह्यीति प्रतीतिः कथमित्यत आह प्रकृत्युत्थगुणानुगोसौ
जीवः शरीरतादात्म्यं प्राप्तः 'कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते । पुरुषः
प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान् गुणान् । कारणं गुणसंगोस्य सदस्यो-
निजन्मसु' इति स्मृतेः । अतो हेतोरस्य सुखदुःखादिद्वंद्वप्रतीतिरापि वृद्धा
अमले प्रकृतिगुणरहितेऽजे न तु विद्यते तर्हि जन्मादिप्रत्ययः कस्येत्यत आह
द्वंद्वोत्थेति ॥ ३५ ॥ तर्हि देवदत्तो जातः स च शास्त्रियेण संस्कारेण
संस्कार्य इति लोकप्रसिद्धिः शास्त्रप्रवृत्तिश्च कथमित्यत आह भवतीति भवः
देहस्तस्योद्भवो जन्म जीवस्य प्राचीनकर्मतः पुनर्देहोपाधिना जातस्य
देहद्वारागाभिजन्मार्थं क्रियमाणं कर्म उभयन्तु जन्म च मरणं चाज्ञ-
भावात् 'चराचरव्यपाश्रयस्तु स्यात्तद्व्यपदेशो भाक्तस्तद्भावभाविवात्
आत्माऽश्रुतेर्नित्यत्वाच्च ताभ्य' इत्यधिकरणन्यायात् स्यावरजंगमविषयो जन्म-

धीरेण येनोभयमेव कृत्त तच्चासिना तस्य न वै भ्रमोयं ॥३६॥

अस्यास्त्यविद्यैव घटादिवद् द्यौरुपाधिरात्मत्वमुपाध्यपाये ।
मालाहिवत्कल्पित एति नाशं भ्रमोस्य सदृशिततत्वदीपात् ॥३७॥

मरणशब्द शरीरप्रादुर्भावतिरोभावित्वात् जातकर्मविधानमपि देहप्रादुर्भावापेक्षमेव जन्मव्यपदेशस्तु गौण इति प्रथमसूत्रार्थ जीवात्मा नोत्पद्यत् उत्पत्त्यश्रवणात् पुनश्च ताभ्य श्रुतिभ्यो नित्यत्वश्रवणात् चकारादजत्वाविकारित्वश्रवणाच्च नोत्पद्यत इति द्वितीयसूत्रार्थ यद्वोभयमिति जन्म च कर्म चेति ते तथात्वेषुपाधिन-मनस्य जन्म उपाधिनाशेनैव नाशो जीवात्मने न तु स्वत येन धीरेण विप्रेकिना उभय जन्म च कर्म च तत्त्वज्ञानासिना छिन्न तस्याय जन्ममरणलक्षणो भ्रमो नैव ॥ ॥ ३६ ॥ येनोपाधिना जायते म्रियते च कोसावुपाधिरित्यत आह द्यौराकाशस्येव घटादिप्रदस्य जीवस्याविद्योपाधिस्ति भावरूपत्वादस्तीत्युक्त उपाधिनाशे आत्मत्व निर्विकल्प स्फुटमेव 'एको देव सर्वभूतेषु गूढ' इति श्रुतेरविद्योपाधिनिमित्तत्वस्य प्रविभागप्रतिभान ज्ञानमयो मनोमय प्राणमय इत्यादितन्मयत्वाच्चाल्य त्रिविक्तस्वरूपानभिष्यक्त्या तदुपरक्तस्वरूपत्व स्त्रीमयो जालम इत्यादर्थत सिद्ध 'प्रज्ञानघन एतैतेभ्यो भूतेभ्य समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्य सज्ञास्ति' इति श्रुतेरुपाधिप्रलय एवाभ्युपेयो नात्मन अस्तु नाम तथात्वं अनादिकालप्रतीतभ्रमनाश कथमित्यत आह मालेति सता साधुना प्रदर्शित यस्तत्वदीपस्तस्मात् यद्वाऽज्ञानोत्थमिथ्याप्रत्ययलक्षणमोहान्धकारनाशार्थ स्वभक्तान्त करणाशयस्थितेन सता सत्यज्ञानानन्तादिलक्षणेनेश्वरेण स्वानुकृपानिमित्त स्वभक्ताय प्रदर्शितो यो ज्ञानदीपो निरेकप्रत्ययरूपो भक्तिप्रसादब्रेहाभिपिक्तो भगवद्भारनाभिनिवेशमातेरित ब्रह्मचर्यादिसाधनसंस्कारसंप्रज्ञावर्तिर्विरक्तत करणाधार विषयव्यावृत्तचित्तरागद्वेषाकटुपित्तनिनातापरकस्थितो नित्यप्रवृत्तैकाग्र्यध्यानजनितसम्यग्दर्शनभास्थानीदृशा-

तावद्भ्रमांतौ नियतौ दुरात्रिज्जन्तोरतस्तच्चविचारवान्भवेत् ।
त्वग्रक्तमांसास्थिमयात्मशोकतः स्वार्थः कुतः साध्वि समुद्भवेद्दद ॥
तस्माच्छुच मुंच सति प्रसाधय स्वार्थं यथा येन भवं तरिष्यसि ।
तत्काल एषैव यदा प्रमादतो याता नृयोनिस्तु पुनर्न तत्कथा ॥

॥ साध्व्युवाच ॥

प्राप्ता धवानामयहेतुनाधुना दैवात्पथेस्मिन्दयितो मृतः पितः ।
सम्बन्धिनोप्यंतरितास्त्वमेव मे सर्वोसि मामुद्धर दुःखसागरात् ॥

॥ साधुरुवाच ॥

भर्तेन तारकं साध्व्या नोपाया ब्रह्मो नृवत् ।
शृणुगस्त्यसतीस्तोत्रप्रसंगोक्तं वृषं सुरैः ॥ ४१ ॥
विध्योत्कर्षभियैत्य तद्गुरुमगस्त्य तद्बधूं निर्जरैः
साकं देवगुरुर्जगौ सतिरमासाविज्युमारुंधती ।

शीपात् स्मृतिश्च 'तेषामेशानु०' ॥ ३७ ॥ दुरात्रिज्जन्मलक्षणभ्रम उपाधि
वियोगलक्षणनाशश्च यात्रत्तत्तदीपो न दृष्टस्तान्तौ नियतौ अतस्तच्चविचार-
वान् भवेत् हे साध्वि त्रगादिभयदेहशोकत कुत स्वार्थो भवेत् अपि तु
नैव ॥ ३८ ॥ स्वार्थं सांपराय येन भव यथा तरिष्यसि तथाभूत साप-
रायाख्य स्वार्थं प्रसाधय तत्समय एष एव छन्दानुरोधेन सधिलोप सर्वोन्द्रि-
यपाटवरूप यावत्तारुण्य तावदेव न तु पराधीने वार्धक्ये नापि योन्यतरे
इत्याह यदेति यदा यर्हि ॥ ३९ ॥ मामुद्धरेत्यनेन गुरुरूपसदनमुक्त ॥ ४० ॥
उपाया योगयागाद्या देत्रैरगस्त्यपत्नीस्तुतिप्रसंगेनोक्तं वृष धर्म ॥ तारक-
मिति पाठे तारक हृदयालम्बनं ब्रह्म ॥ ४१ ॥ विध्योत्कर्षभयेन देवै साक
गुरुर्वृहस्पति तस्य विध्यस्य गुरुमगस्त्य एत्यागत्य तद्बधूं लोपामुद्रा वक्ष्य-

इत्याद्या अपि साध्व्य उत्तमतमा तासां त्वमेवास्यहो ।
छायेवानिशमीशसेवनपरा त्वन्निघ्नमेतज्जगत् ॥ ४२ ॥

भक्त्या छायेव याश्रांतं स्वभर्तृपरिचारिणी ।
पतिरेव व्रतं यस्या अखण्डं सा पतिव्रता ॥ ४३ ॥

पादाम्बु तीर्थमुच्छिष्टं प्रसादो देवतार्चनं ।
तत्सेवा भूषणं तोषो धर्मोऽनुज्ञानुपालनम् ॥ ४४ ॥

वशानुवर्तनं देहयात्रा श्वश्र्वादिगौरवं ।
लोकयात्रेश्वरो भता करणं पोष्यपोषणं ॥ ४५ ॥

कार्यं नाज्ञां विना किञ्चिद्दूरात्स्थेयं स्थिते प्रिये ।
सुप्तोत्थितात्प्रागुत्थाय सेव्योश्रांतं पतिर्मुदा ॥ ४६ ॥

तस्मै दत्त्वेष्टमाप्लुत्य गृहसंमार्जनादिकं ।
दत्त्वेशयेष्टसंभारा देयाः स्वादु च भोजनम् ॥ ४७ ॥

क्रुद्धश्चेत्प्रार्थनीयो न गंतव्यं परसन्ननि ।
नाज्ञां विना गुरोर्गेहे न वक्तव्यं सदेतरैः ॥ ४८ ॥

माणं जगौ जगत्त्रिभ्रं त्वदधीनं ॥ ४२ ॥ अश्रांतं श्रमरहितं निरन्तरं च
॥ ४३ ॥ पत्युः पादाम्बु पतिव्रतायास्तीर्थं तोषः सन्तोषो भूषणं पत्युराज्ञा-
नुपालनमेव धर्मः ॥ ४४ ॥ ईश्वर उपास्यो भर्ता उपासनं नाम यथाशा-
स्त्रसमर्पितं किञ्चिदालम्बनमुपादाय तस्मिन्समावृत्तिसन्तानलक्षणसेवनं तद्वि-
लक्षणप्रत्ययानन्तरित 'तं यथायथोपासते तदेव भवति' इति श्रुतेः ॥ ४५ ॥
भर्तृपज्ञा विना ॥ ४६ ॥ इष्टं जलादि पूजाविधाविष्टसम्भारा देयाः ॥ ४७ ॥
गुरोः पितुर्गेहे सदा आवश्यक विना ॥ ४८ ॥ श्वश्र्वादिसामीप्ये मन्दं

मन्दं श्वश्रादिसामीप्ये वक्तव्यं सन्धयेशितुः ।

इष्टं देहीति नो वाच्यं वक्तव्यं परवक्त्रतः ॥ ४९ ॥

स्वीकार्यं वस्त्रभूपादि भर्त्रा दत्तं यदृच्छया ।

न निन्द्यो दुर्भगो दीनो दुःशीलोपि शिवोपमः ॥ ५० ॥

न कार्यं स्वैरिणीसख्यं स्वानां पार्थक्यमप्युत ।

धार्याः सौभाग्योपचारा न भूपाः प्रोपिते प्रिये ॥ ५१ ॥

दर्शितव्यं मुखं नर्तौ श्रोतव्यं नागमादिकं ।

स्नात्वा चतुर्येह्वि भर्ता प्रेक्ष्यो घासम्भवे रविः ॥ ५२ ॥

प्रोपितेर्च्याज्ञया स्थैर्यं प्रत्युद्गतव्यमागते ।

सत्रीडहावरत्यंघ्रिसेवाद्यैस्तोपणीय इत् ॥ ५३ ॥

सुप्तेस्मिन्च्छयनं कार्यं नोच्चार्य पतिनाम च ।

भोक्तुं नान्यत्र गन्तव्यं याश्चा कार्या न कुत्रचित् ॥ ५४ ॥

वक्तव्यं ईशितुः पत्युः समीपे संधया मर्यादया वक्तव्यं इष्टं वस्तु देहीति पत्ये स्वयं न वाच्यं यद्व्यवहारसम्बन्ध्याविशेषकं वक्तव्यं तत्परवक्त्रतो वाचनीयं ॥ ४९ ॥ यदृच्छया भर्त्रा दत्तं स्त्रीकार्यं न स्वेच्छया दीनो दरिद्रः ॥ ५० ॥ स्वानां स्वेषां देवरादीनां पार्थक्यं पृथग्भावो न कार्यः उपचाराः कुंकुम-हस्तिंजनसिंदूरभूपाः प्रिये देशांतरगते भूपा न धार्याः ॥ ५१ ॥ श्रुता-वार्तवे प्राप्ते आगमे वेदः असम्भवे रविः प्रेक्ष्यः ॥ ५२ ॥ प्रोपिते पत्यौ अर्च्यानां श्वशुरादीनां आज्ञया स्थातुं योग्यं पत्यौ प्रोप्यागते संमुखं गन्तव्यं तोपणीयः पतिरिति शेषः ॥ ५३ ॥ अस्मिन्पत्यौ अन्यत्र परगृहे ॥ ५४ ॥

वैपम्येपि सुखं कल्प्यं कल्प्येशे दुःखिते न मुत् ।
 त्याज्यमुच्चासनं लीला ध्रुवाद्यग्रे हसस्तथा ॥ ५५ ॥
 प्रतिवादाच्छुनी भर्तुरुद्धकी गुरुवर्जनात् ।
 पतिं विना स्वादुभुक्त्या वराहोद्धकयोनिगा ॥ ५६ ॥
 मूका रोपोक्त्या व्याघ्री स्यात्कृतताडनभाषिणी ।
 सपत्नीवैरतः स्त्री स्याद्दुर्भगा जारगा कृमिः ॥ ५७ ॥
 पत्यौ मृतेनुगंतव्यं स्थेयं वा विधवावृषे ।
 शवाभावे गर्भिणीत्वेऽल्पेर्भे वैधव्यपालनं ॥ ५८ ॥
 शिरसो धपनं कार्यं भुवि शय्या सकृद्भुजिः ।
 वर्ज्यास्ताम्बूलगन्धादिसुभोगा मंगलाप्लुतिः ॥ ५९ ॥
 त्याज्याः सौभाग्योपचारा धार्यं गौरांशुकं सदा ।
 राघमाधोर्जेषु कार्यं स्नानदानग्रतादिकम् ॥ ६० ॥
 शक्तौ चांद्रायणं कार्यं भोज्यं चाज्यफलादिकं ।
 यत्प्रियं सति पत्यौ तदेयं विप्राय भक्तितः ॥ ६१ ॥

दास्त्रिदिना कालवैपम्येपि सुखं कल्प्यं ईशे पत्यौ दुःखिते स्वयं मुत्
 आनन्दः न कल्प्यः हसो हास्य ॥ ५५ ॥ भर्तुः प्रतिवादाज्जन्मान्तेर शुनी
 भविष्यति गुरोः श्वशुरादेर्वर्जनादुद्धकी पतिं विहाय कृतेन स्वादुभोजनेन
 ॥ ५६ ॥ पतिं प्रति रोपोक्त्या मूका पत्याहं ताडितेति भाषिणी व्याघ्री
 ॥ ५७ ॥ विधवावृषे विधवाधर्मे अर्भे अल्पवयस्के वैधव्यपालनं मुख्यम्
 ॥ ५८ ॥ तदाह सकृद्भुजिर्वैकवारं भोजनं कार्यं मंगलज्ञानं वर्ज्यम्
 ॥ ५९ ॥ गौरं श्वेतं स्तु वा राधो वैशाखः माघः प्रसिद्धः ऊर्जः कार्तिकः
 ॥ ६० ॥ पत्यौ विद्यमाने यदात्मनः प्रियं तद्विप्राय भक्त्या देयं ॥ ६१ ॥

मासव्रतं च कल्पोक्तं कार्यं यद्यत्तु वर्जितं ।
 देयं विप्राय चोष्णांबु तोपणीयस्तु तैर्धिकः ॥ ६२ ॥
 पुत्रे तदाज्ञया स्थेयं सम्पूज्यः पतिवद्धरिः ।
 गुरुगोतिथिसद्विप्राः पूज्यास्त्याज्यं कुभोजनं । ६३ ॥
 हरिलीलारतिः कार्याऽपुत्रया पितृतर्पणं ।
 गोप्यं शीलं स्वकैः साकं तद्वैगुण्यादधोगतिः ॥ ६४ ॥
 एतद्धर्माश्रयात्साध्वी दुर्गतिस्थमपि प्रियं ।
 प्रसह्योद्धृत्य चिह्नीव सर्पं स्वविंशति ध्रुवं ॥ ६५ ॥
 लोपामुद्रे त्वत्ततोसौ सतीधर्मोत्र तारकः ।
 एवं जीवोक्तधर्मस्ते मयोक्तः स्वेच्छयाचर ॥ ६६ ॥
 भेवाकं पतिमन्वेहि रोचतेनुगमो यदि ।
 स्वर्गाति गौरवाद्येन प्रोद्धृत्येशं यमादपि ॥ ६७ ॥

उष्णांबु स्नानार्थं विप्राय देयं तैर्धिकः तीर्थयात्रातत्परः ॥ ६२ ॥ पुत्रे
 विद्यमाने तदाज्ञा पालनीया हरिर्विष्णुः कुभोजनं कन्दर्पलशुनादिगर्हितभ-
 क्षणं त्याज्यं सुरापानसमात्वेनोक्तत्वात् यदाहुः 'ब्रह्मोद्भवं वेदनिंदां च कौट-
 साक्ष्यं सुहृद्बधः । गर्हितात्राययोजंमिधः सुरापानसमानि पट्' इति ॥ ६३ ॥
 अपुत्रया भर्त्रादित्रयीं पित्रादित्रयीं चोद्दिश्य तर्पणं कार्यं शीलं स्वभावः
 पालनीयः ॥ ६४ ॥ दुर्गतिगतमपि प्रियं बलादुद्धृत्य स्वविंशति चिह्नी
 सर्पमिवेत्युद्धृत्य गमने एव दृष्टांतः ॥ ६५ ॥ हे लोपामुद्रे त्वत् त्वत्तस्तगो-
 विस्तृतः एवमित्यादि साधुर्वदति ॥ ६६ ॥ अपुत्राया अपि विधवायाः
 स्वर्गातिः स्मर्यते 'मृते भर्तारि या नारी ब्रह्मचर्यं व्यवस्थिता ॥ स्वर्गं गच्छत्य-
 पुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिण' इति स्वेच्छया वैधव्यपालनं वानुगमनं वाचर
 नात्र ममाग्रहः भा प्रभार्कमिवेति योग्यो दृष्टांतः येनानुगमेन गौरवादेवकृत-

प्रत्यंघ्न्यश्चक्रतुफलं कोट्यब्दं प्रतिरोमतः ।
 स्वर्वासः सार्धत्रिकोटिरोमहोमात्प्रियान्वितः ॥ ६८ ॥
 रूपलावण्यसम्पन्नाः स्त्रियः सन्ति गृहे गृहे ।
 ताभिः किं कार्यमेकैव साध्वी त्रिकुलपावनी ॥ ६९ ॥
 क्षमावातार्कोऽग्निर्विभेति स्वत्रासोस्या भवेदिति ।
 तिष्ठन्ति प्रणता देवाः स्वपदच्युतिशङ्कया ॥ ७० ॥
 साध्व्या इयान्प्रभावोस्ति धन्यैषा पितृतारका ।
 धिग्दुःशीलामधःशेते या चिरं त्रिकुलैः समं ॥ ७१ ॥

॥ साध्व्युवाच ॥

वैधव्यपालनं कष्टं तारुण्याद्यत्र घातकं ।
 प्रीतिर्धवानुगमने नूनं मे वर्धते गुरो ॥ ७२ ॥

॥ साधुरुवाच ॥

साधु साध्वि तदिष्टं ते मा शुचो दैवमुन्नतं ।
 आयुष्मद्भीष्मपौलस्त्यमुखाः कालवशं गताः ॥ ७३ ॥
 कालोज्योमैरैश्चापि दुर्धरः सद्गुरुं विना ।
 गुरुदर्शनकामाप्ता दूरात्तत्त्वं समाचर ॥ ७४ ॥

गौरवपूर्वकं स्वर्याति ॥ ६७ ॥ प्रत्यंग्नि स्वनिवासाष्टमशानांतं प्रतिपादं अश्वमेध-
 फलं प्रतिरोमतः कोटिर्षर्षपर्थमेव सार्धकोटिर्त्रयरोमहोमात्पत्या सह स्वर्वासः
 ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अस्याः साध्व्याः स्वकाठिण्यादितस्त्रासो भवेदिति शंकया
 तस्याः क्षमादिर्विभेति ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ पुनर्धर्मपरीक्षार्थं तामुपदि-
 शति साधुः साध्विति ॥ ७३ ॥ अमरैरप्यज्ययः कालः सद्गुरुं विना दुःखे-
 नापि धर्षयितुमशक्यः ॥ ७४ ॥ पीताम्बरं कोशेयविवक्षयोक्तं अंगं हे

स्नात्वा पीताम्बरं धृत्वा प्रायश्चित्तपुरःसरं ।
 सौभाग्यवायनान्यंग सपत्नीकद्विजेभ्य इत् ॥ ७५ ॥
 दत्त्वा श्रुत्योर्गले चेमान्वध्वाक्षान्मस्म मस्तके ।
 लिप्त्वांगं गुरुपादान्निः श्रोक्ष्येशमनुयाह्वयि ॥ ७६ ॥
 इत्युक्त्वा भस्म रुद्राक्षान्दत्त्वागात्सोपि सा द्विजान् ।
 आहूयादात्सुसौभाग्यदानानि बहुशो मुदा ॥ ७७ ॥
 ग्राहानुगान्यात गृहमुमेशौ पितरौ मम ।
 यास्ये तत्रात्र हर्षात्स्वरिति वाच्यं गुरुन्प्रति ॥ ७८ ॥
 इत्युक्त्वा नीयमानस्य पत्युरग्निकराग्रतः ।
 गच्छंती मन्थरोमेव रेजे मुद्रूपिणी सती ॥ ७९ ॥
 भर्तृसौख्यानभिज्ञेयं षोडशब्दातिसुन्दरी ।
 कुलोद्धर्त्री सुधन्येति स्तूयमाना जनैर्ययौ ॥ ८० ॥
 श्मशानमेत्य संस्कृत्य कुंडेभिः वायनादिभिः ।
 सुवासिनीस्तोषयित्वा सस्मार गुरुभाषितं ॥ ८१ ॥
 लिप्त्वांगे भस्म वद्ध्वाक्षान्पत्युर्विग्राज्ञया गुरुं ।
 द्रष्टुकामा ययौ साध्वी संगमं तं स्तुवंत्यजम् ॥ ८२ ॥

साध्वि ॥७५॥ श्रुत्योः कर्णयोरक्षान् रुद्राक्षान् अयीति कोमलमंलणे ॥७६॥
 स साधुरगात् अदादत्तवती मुदा न दुःखेन ॥ ७७ ॥ अनुगान्सहागता-
 न्दासान् अत्र गुरुस्थाने आवां हर्षेण स्वरिति गुरुन्प्रति श्वशुरपितृन्प्रति
 वाच्यं ॥ ७८ ॥ श्मशाने नीयमानस्य पतिशवस्य मन्थरा मंदगामिनी
 उमेव रेजे शुशुभे ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ तं श्रीगुरुं ॥ ८२ ॥ त्वं सतां

दाता सर्वेश्वरस्त्वं शरणमपि सतां त्र्यात्मको विश्वसर्ग-
स्थित्यंतानां निदानं ततनिरुदचयः श्रीहरिस्त्वं दयाविवः ।
मञ्जुल्यास्त्वत्कृपांशात्सुपतिसुतसुखाः संति नार्योज यास्ये
स्वभूत्वा पूर्णकामा पतिसुतमुदिता कीर्तिमादाय तेद्य ॥८३॥

मृतो जीवितो रुग्ण आरोग्यमाप्तो

गतः शर्म भीतोपि दीनोर्थयुक्तः ।

गतः प्राज्ञतामज्ञ ईश प्रभायात्

तवाहं धन्वाढ्याद्य सायुज्यमेष्ये ॥ ८४ ॥

एवं स्तुवन्ती पथि सांजनाश्रुलीढस्तनस्वर्णघटा हठात्स्वां ।

उद्धर्तुकामापि समं धवेन जवेन सागत्य हरिं ननाम ८५

आयांतीं प्रणतां देवस्त्वं सौभाग्यवती भव ।

अष्टपुत्रा पुनश्चेति भगवान्प्रीत आह तां ॥ ८६ ॥

तच्छ्रुत्वा चकिता लोकाः शशंसुः सर्वमादितः ।

प्रभुः प्राह न मे वाक्यं मोघं श्वमिहानय ॥ ८७ ॥

अपिशब्दाद्धर्मस्य च शरणं यत ईश्वर त्र्यात्मक ब्रह्मविष्णुहरस्वरूपोतः
विश्वसर्गस्थित्यलयादिकारणं ततो पिततो विरुदचयो विरुदागलिर्यस्य सः
हे अजाह पूर्णकामा पतिसुतमुदिता च भूत्वा ते कीर्तिमादाय स्वर्गं यास्ये
॥ ८३ ॥ शर्मं सुखं अहं तु धन्वाढ्या पतिसहिता तत्र सायुज्यमेष्ये
॥ ८४ ॥ अंजनसहितैर्नगोदकैर्व्याप्तौ स्तनायेत्र स्वर्णपटौ यस्या सा
हठात्बलात्स्वा धनेन समं उद्धर्तुकामापि सा जवेनागत्य गुरुं ननाम ॥८५॥
सुभगस्य भाव साभाग्यं हृद्भगसिन्धवते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धि सांभा-
ग्यमस्या अस्तीति सौभाग्यवती ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ आनीतं त्रिप्रशवममृत-
दृष्ट्या वीक्ष्य तं स्वसन्निधौ स्थापयित्वा ॥ ८८ ॥ रुद्रदेवतामत्रैर्मतिताभि-

अत्रांतरे द्विजा एत्य रौद्रानर्चुर्गुहं तदा ।
 आनीतं शवमुद्वीक्ष्य सुधादृष्ट्या स्वसन्निधौ ॥ ८८ ॥
 स्थापयित्वा स तं रौद्रमन्त्रिताद्भिस्तनुं समां ।
 स्नापयामास सोऽकस्मात्सुप्तोत्थितवदुत्थितः ॥ ८९ ॥
 तदा हर्षाश्रुपूर्णाक्षी लज्जितं विस्मितं पतिं ।
 प्रेम्णा शशंस तत्सर्वमूचतुः प्रांजली उभौ ॥ ९० ॥
 आवां स्वो दुर्धियो पापौ भवत्स्मृतिपराङ्मुखौ ।
 तथापि त्व दयासिंधो सच्चिदानन्द हंसि नो ॥ ९१ ॥
 जगद्गुरो विश्वमूर्ते परात्मन्त्राहि विश्रय ।
 विश्वसाक्षिन्निश्चसंस्थ सर्वानंदनिधे हरे ॥ ९२ ॥
 कर्ताकर्तान्यथाकर्ता त्वमेवासि पुमर्थदः ।
 आवाभ्यामपराङ्मुखा तत्क्षामये त्वाद्य कात्स्न्यतः ॥ ९३ ॥
 एव तौ बहुशो नत्वा प्रणतीश्वक्रतुर्मुदा ।
 तच्चित्रं प्रेक्ष्य लोकोपि तुष्टाव परमेश्वर ॥ ९४ ॥

रद्भि सर्वा तनु स्नापयामास तदा मृतोपि विप्रोऽकस्मात्सुप्तोत्थितवदुत्थित
 ॥ ८९ ॥ तदा लज्जित विस्मित पतिमभिधीक्ष्येति शेष शशंस तस्मै सर्व
 श्रीगुरुचरित कथयामास तत उभौ दम्पती प्रांजली भूत्वा श्रीगुरुमूचतु
 ॥ ९० ॥ आवा भवत्स्मरणपराङ्मुखा अतएव दुष्टधिया पापौ च हे दया-
 सिन्धो सच्चिदानन्द तथाप्याना न हसि ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ यदावाभ्याम
 पराङ्मुखा तत्कात्स्न्येनाद्य त्वा क्षामये एकरचनातक्रियादर्शनात्त्रियया स्वात्मनः
 पत्युश्चापराधक्षमापन याचितमिति गम्यते ॥ ९३ ॥ प्रणतीश्वक्रतु नमश्चक्रतु
 तन्मृतसजीवरूपमाश्चर्यं प्रेक्ष्य तत्र मिलितो लोकोपि परमेश्वर तुष्टाव
 ॥ ९४ ॥ तत्र मिलितेषु लोकेषु काश्चिद्भूत ईश गुरुमाह के मस्तके ब्रह्मलि

तत्रैको धूर्त आहेशं केस्ति ब्रह्मलिपिर्न वा ।
नाल्पो मृत्युर्महानेप सास्ति चेज्जीवितः कुतः ॥ ९५ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

घात्रात्र लिखितं त्रिंशदायुरेष्यभवे शतं ।
याञ्चयैष्यं शतं त्वत्र गृहीत्वा व्यस्तमाचरम् ॥ ९६ ॥
तच्छ्रुत्वा मिलिता लोका उच्चैश्चक्रुर्जयध्वनिं ।
स्वर्वासिश्रोत्रविवरविश्रांतिमघमर्षणं ॥ ९७ ॥
दम्पती प्राह भगवानायुष्मन्तौ निरामयौ ।
सुपुत्रधनकीर्त्याढ्यौ लोकवन्द्यौ भविष्यतः ॥ ९८ ॥

श्रुत्वा गुरोर्गां प्रमुदान्वितावुभौ स्नात्वा गुरोश्चक्रतुरर्चनं तदा ।
अस्तं गतोर्कोप्यज आह्विर्कीं क्रियां कृत्वा मठं सर्वजनैः सहाययौ ॥

इति श्रीगुरुचरिते कर्मयोगे मृतसंजीवनं नाम तृतीयोऽ-
ध्यायः ॥ ३ ॥ आदितः षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

पिरस्ति वा न वा यतोयं नाल्पो मृत्युः क्षयेणागतो महानेव सा लिपिरस्ति
चेन्मृतोपि कथं जीवितस्तद्वद ॥ ९५ ॥ अत्रास्मिन्जन्मनि घात्रा त्रिंश-
द्वर्षात्मकमायुर्लिखितं एष्यजन्मनि शतं वर्षाणि अत्र तु याञ्चया एष्यं शतं
गृहीत्वा व्यस्तं विपरीतमाचरं ईश्वरस्याघटितवटनापाटवेपि परप्रसित्त्या
परो बोधनीय इति न्यायेनेदमुक्तं ॥ ९६ ॥ स्वर्वासिनां देवानां श्रोत्रविव-
राणि विश्रांतिर्यस्य तं अवहरं जयध्वनिं ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ गुरोर्गां वाचं
श्रुत्वा प्रमुदान्वितौ दम्पती स्नात्वा गुरोरर्चनं चक्रतः ॥ ९९ ॥

इति टीकायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

सिद्ध उवाच

अन्येद्युराह साध्वीशं पूर्वद्युः कथनैत्य सन् ।
तच्चज्ञानेन माश्वास्य भस्माक्षान् चतुरो ददौ ॥ १ ॥

प्राह दृष्ट्वा गुरुं तीर्थैः पतिं प्रोक्ष्यानुयाहि तं ।
इत्युक्त्वागात्स कस्तीर्थरुद्राक्षमहिमा कियान् ॥ २ ॥

श्रीगुरुरुवाच

रूपान्तरेण ते भावो मयैवांग परीक्षितः ।
धन्यासि सुभगे साध्वि तीर्थाक्षमहिमा त्वियान् ॥ ३ ॥

तन्माहात्म्यं कोत्र वक्ति भूपेशस्य मृतत्वदा ।
नृणामेकादिवक्त्राक्षा गंगास्नानादिपुण्यदाः ॥ ४ ॥

वराः स्युर्धातुरत्नाढ्याः शिव एव सहस्रभृक् ।
नाक्षैर्विना पुण्यलब्धिः पापनाशोक्षधारणात् ॥ ५ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ सप्तदशोऽध्यायः ॥ रुद्राक्षभस्ममाहात्म्यं प्राह
सप्तदशे त्रियाः ॥ मन्त्रजाप्यानर्हतां च सोमवारव्रतं महत् ॥ १ ॥ सचः परुदि-
त्यादिनोभे अप्यव्यये ईशं श्रीगुरुं सन्साधुरेत्यागत्य मा मां आश्वास्य भस्म
चतुरो रुद्राक्षांश्च चतुर इति साधुविशेषणं वा ॥ १ ॥ स प्राह ॥ २ ॥
अंग हे साध्वि ॥ ३ ॥ ईशस्य भूषा भूषणं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ईशनाम नमः

ईशनामाक्षमस्मादथो दुर्धरो मरुतामपि ।
 जपेक्षाः प्राज्यफलदा ना भस्माक्षैर्विना पशुः ॥ ६ ॥
 दन्ताभ्राब्ध्यर्कनृपभृक्ष्मार्काष्टाशोन्मिताक्षतः ।
 कण्ठकश्रुतिदोश्चूडाद्वकरोरांसि भूपयेत् ॥ ७ ॥
 काश्मीरे भद्रसेनस्य सुतस्तन्मंत्रिणोऽप्युभौ ।
 भृषां मत्वाश्मवत्स्वक्षान्याल्येपि दधतुर्मुदा ॥ ८ ॥
 शाक्त्यो राजाग्रहात्प्राह तद्वेतुं शृणु भूपते ।
 नंदिग्रामे पुरा तन्वी वारमुख्येन्दुमा सती ॥ ९ ॥
 राजाश्वघनदाराद्व्या धर्मज्ञा दानतत्परा ।
 तन्नाट्यमण्डपे त्वेतौ साक्षौ मर्कटकुवकुटौ ॥ १० ॥
 शिवोऽस्या वैश्यरूपेण पातिव्रत्यं परीक्षितुं ।
 धृत्वाप कंकणं लिङ्गं भास्वद्वेश्यात्रवीत्सखीं ॥ ११ ॥

शिवायेति पंचाक्षरात्मकं तेनादयो निःस्तरजापकः अक्षा रुद्राक्षास्तैरादयः
 चक्ष्यमाणसप्तमश्लोकोक्तप्रकारेण भस्मनाद्वयस्त्रिपुंड्रधरः अक्षा रुद्राक्षाः बहु-
 फलदाः ना पुरुषः ॥ ६ ॥ दन्तादिसंख्याकैः कण्ठादिस्थानानि भूपयेत्
 दंतैर्द्वात्रिंशन्मितैः कण्ठं अभ्राब्धिभिश्चत्वारिंशता कं मस्तकं अर्कैर्द्वादशभिः
 श्रुती कर्णौ नृपैः षोडशभिर्भुजौ भुवा एकेन चूडां शिखां क्षमया एकेन
 दृशं मस्तकोपरि न्यस्तमालाप्रथितपूत्रालम्बितेन भूमध्यगेन अर्कैर्द्वादशभिः
 करौ अष्टोत्तरशतेनोरश्चेति ॥ ७ ॥ भूषणानि पापाणवन्मत्वा शोभनरुद्रा-
 क्षान् ॥ ८ ॥ शाक्त्यः पराशरः तद्वारणहेतुं कथयेति राज्ञा शश्वत्कृताप्र-
 हात् सती साध्वी ॥ ९ ॥ एतौ कुमारौ साक्षौ रुद्राक्षभूषितौ ॥ १० ॥
 अस्या वेद्यायाः धृत्वा प्राप तं तादृशं दृष्ट्वा वेद्या सखीं प्राह ॥ ११ ॥

परिपृच्छैतमर्धाच्चैद्रत्या वा दास्यति त्र्यहं ।
 साध्वीत्वेन वधूर्भूत्वा रमयाम्यस्मि पत्निनी ॥ १२ ॥
 श्रुत्वोचे स तथा पृष्टं स्वैरिण्यां सत्यता कुतः ।
 युष्माकं कुलधर्मस्तु व्यभिचारो हि केवलम् ॥ १३ ॥
 ॥ वैश्योवाच ॥

न स्वैरिणीयं साध्व्येव लिंगं त्वत्र प्रमा खलु ।
 अहं त्र्यहं सतीत्वेन भजे त्वां सर्वभावतः ॥ १४ ॥
 ॥ वैश्य उवाच ॥

गृहाणेदं पुष्पवंतौ साक्षिणावत्र मेसुवत् ।
 स्वभाक्यं दृढभक्त्यैव विचारय पुनःपुनः ॥ १५ ॥
 इत्युक्त्वा तत्करे वध्वा कंकणं लिङ्गमर्पयत् ।
 साध्वीत्वेनापि सा भेजे लिङ्गं संस्थाप्य मण्डपे ॥ १६ ॥
 सलिङ्गो मण्डपो दग्धोग्निनाकस्माद्रतिक्षणे ।
 सकीशकुक्कुटो वैश्यो जुहायाशौ तनु तदा ॥ १७ ॥
 वैश्यापि भर्तृनाशार्ता कुलाचारविरुद्धतां ।
 मा भजेति निपिद्वापि स्वैः सिद्धानुगमेभवत् ॥ १८ ॥

एन वैश्यं अर्धान्मूलेन रतिदानेन वा रमयामि यात्पुरानिपातयोरिति भवि-
 ष्यदर्शं लट् ॥ १२ ॥ तथा पृष्टं श्रुत्वा स वैश्य उचे ॥ १३ ॥ इयमहं
 साध्वी एवात्र विद्ये लिंगं प्रमाणं त्र्यहं त्रिदिनपर्यन्तं सतीत्वेन पातिव्रत्येन
 ॥ १४ ॥ गृहाणेत्यादिवैश्यवाक्यं पुष्पवंतौ सूर्याचन्द्रमसो असुरत्पाणयत्
 ॥ १५ ॥ १६ ॥ रतिक्षणे मेथुनागसरे सकीशकुक्कुटो मण्डपो दग्धः
 क्रीशो मर्कटः ॥ १७ ॥ स्वैरिणीकुलाचारविरुद्धतां मा कुर्मिति स्वजनेर्नि-
 गु.च ... १८

दत्त्वा दानानि नत्वाकं ध्यात्वेशं वह्निमाविशत् ।
 प्रादुर्भूतस्तदा त्र्यक्षः पंचास्यः प्राह पंक्तिदोः ॥ १९ ॥
 मायामुद्भाव्य ते सर्वं मयेशेन परीक्षितम् ।
 वारमुख्यापि साध्वी त्वं प्रीतोस्मि वरयेप्सितं ॥ २० ॥
 जैव्ह्यौपस्थ्यसुखं कापि न कांक्षे मे स्वकैः समं ।
 सायुज्यं तर्पयेत्यूचे सा शिवोपि तथाकरोत् ॥ २१ ॥
 तौ कीशकुम्भकुटावेतौ पूर्वसंस्कारकारणात् ।
 एतौ स्तोक्षप्रियौ शैवौ मताश्मसमभूषणौ ॥ २२ ॥
 तच्छ्रुत्वा भावि मे सूनोर्मुने शंसेति पृच्छते ।
 राज्ञे तस्य मृतिर्नूनं सप्ताहादिति सोब्रवीत् ॥ २३ ॥
 मुहू राज्ञातिखिन्नेन प्रणतेनार्थितोब्रवीत् ।
 पराशरक्रपिर्मा भी राजन्ऋद्रोस्ति तारकः ॥ २४ ॥

पिद्वापि ॥ १८ ॥ त्र्यक्षस्त्रिलोचनः पंचास्यः पंचमुखः पंक्तिदोर्दशमुखः
 शिवः प्रादुर्भूतः ॥ १९ ॥ मयेश्वरेण मायामुद्भाव्य कल्पयित्वा ते सर्वं धर्म-
 धैर्यादि ॥ २० ॥ कापीह वा स्वर्गादौ वा मम स्वजनैः सह ते तव सायुज्यं
 मे मह्यं अर्पय देहि सा वेश्या ऊचे तथाऽकरोत्सायुज्यं दत्तवान् ॥ २१ ॥
 एतौ रुद्राक्षप्रियौ शिवभक्तौ स्तः अतएव मतान्यश्मसमानि भूषणानि
 ययोस्तौ ॥ २२ ॥ तत्पराशरोक्तं श्रुत्वा मे सूनोः पुत्रस्य शुभं वाऽशुभं वा
 भावि हे मुने मह्यं कथयेति पृच्छते राज्ञे तस्य राजपुत्रस्य सप्ताहान्मृतिर्-
 त्युरिति स पराशरोऽब्रवीत् ॥ २३ ॥ अर्थितः प्रार्थितः पराशरोब्रवीत् राज-
 ऋद्रस्तारकोस्त्यतो भयं मास्तु ॥ २४ ॥ सप्तः ब्रह्मणा तयोर्धर्मार्थयोः

स्रष्टा सृष्टौ जगद्बृद्धयै धर्माधर्मौ तयोः पती ।
 इन्द्रांतकौ तौ स्वरधोनेतारौ धन्यपापिनां ॥ २५ ॥
 यमसारथयः काममुखानानाधहेतवः ।
 तत्सारथ्याद्यमो लोकान्पापान्क्षिपति दुर्गतौ ॥ २६ ॥
 बुद्धीन्द्रियमनःसंस्था अमी कामादयोऽवलाः ।
 भीरुन्निघ्नंति यमितगोहृद्धीनामगोचराः ॥ २७ ॥
 वेदान्स्रष्टासृजत्तत्र दक्षास्योत्थयजुश्चुतेः ।
 महारुद्रोऽहल्लब्धो मुनिभिः प्रसृतस्ततः ॥ २८ ॥
 विप्रा यत्र पठंत्येतं कामाद्याः सकला न तं ।
 देशं शेकुरपि द्रष्टुं याम्यं शून्यमभूत्पुरम् ॥ २९ ॥

पालकौ इन्द्रयमौ धन्यान्मुकृतिनः इन्द्र ऊर्ध्वं नयति यमः पापिनामधो नयति
 ॥ २५ ॥ सारथयः सहायभूता नाना पापहेतवः कामक्रोधप्रमुखास्तत्कृतस-
 हायाद्यमः पापकारिणो लोकान्दुर्गतौ नरके प्रक्षिपति ॥ २६ ॥ बुद्धीन्द्रि-
 यमनांसि संस्था अधिष्ठानानि येषां 'इन्द्रियाणि मनो बुद्धिस्स्याधिष्ठानमुच्यते'
 इति स्मृतेः अवला अल्पवला अपि भयशीलानां नितरां घ्नति यतः यमिताः
 नियमिताः गात्र इन्द्रियाणि हृन्मनः धीर्बुद्धिश्च यैस्तेषां यतीनां अगोचराः
 अविषयाः यमितगोहृद्धीनां कामादयोऽगोचरा इत्यर्थे काठकेऽप्युक्तं 'इन्द्रि-
 येभ्यः परा ह्यर्था' इति मंत्रद्वयेन यस्मादात्मनः सर्वपरत्वं तस्माद्बुद्ध्यादि-
 नियमनं कुर्वतां यतीनां कामादिदर्शनमपि नैवेत्यर्थः ॥ २७ ॥ तर्हि जिते-
 न्द्रियतया कामत्रयाय योगोभ्यसनीयो नेत्याह वेदानिति ईश्वरेण ह्याहि-
 तान्मुखतोऽसृजत्प्रकटीचकार 'यो ब्रह्माणं' इति श्रुतेः ततो मुनिभ्यः शिष्या-
 दिद्वारा प्रसृतः ॥ २८ ॥ एतं ह्यं पापाभावाच्छून्यं ॥ २९ ॥ स्वपन्नित्यादि-

यमः शशंस तद्वात्रे स्वपन्तिष्ठन्ब्रजन्कुधीः ।
 मत्तोऽभक्तिर्जपति चेत्स पापी शाधि तं भृशं ॥ ३० ॥
 तद्भिन्नान्जापकान्दृगणान्मा प्रेक्ष मृत्तिगानपि ।
 श्रीविदारोग्यादिभाजस्त इत्याह यमं विधिः ३१ ॥
 तस्मान्मृत्युंजयस्त्राता मा भीः सदब्रह्मतः शिवे ।
 अतिरुद्राभिपेकात्स भवेद्भूपायुतायुरित् ॥ ३२ ॥
 तच्छ्रुत्वा द्राक्समाहूय सद्भिप्राणुष्यनुज्ञया ।
 राजानुष्ठानमारेभे श्रद्धाभवत्या यथाविधि ॥ ३३ ॥
 पाशदण्डधराः प्राप्ताः सप्तमेन्दि यमाऽनुगाः ।
 गूढांगा मूर्छितः पुत्रस्तदा तदुपरि द्विजैः ॥ ३४ ॥
 प्रक्षिप्तरोद्रांबुतीर्थमंत्रिताक्षतसम्भवैः ।
 रौद्रैर्दूताः पराभूता जग्मुस्तेथोत्थितः सुतः ॥ ३५ ॥
 प्रीतो राजा तदा विप्रान् भोजयित्वाभ्यतोपयत् ।
 सभां विरच्योपवेश्य स्वासने शाक्त्यमाभजत् ॥ ३६ ॥
 रणद्वीणो हरिं गायन्तत्राप्तो नारदो नृपः ।
 तं प्रत्युद्गम्य सम्पूज्य लोकोदंतमपृच्छत् ॥ ३७ ॥
 स प्राहात्र महामृत्युस्त्वत्पुत्रं हर्तुमागतः ।
 शिवदूतैः सदूतः स पराभूतो यमं ययौ ॥ ३८ ॥

यममाह कुधीर्लोभप्रस्तमतिः ॥ ३० ॥ तेभ्यः पापेभ्यो भिन्नानितरान्
 ॥ ३१ ॥ मृत्युभयात्त्राता सदब्रह्मतो ब्राह्मणद्वारा रुद्रेण वा ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
 गूढांगा गुप्तदेहाः ते यमदूताः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शाक्त्यं पराशरम् ॥ ३६ ॥
 तत्राप्तः प्राप्तः प्रत्युद्गम्य संमुखं गत्वा ॥ ३७ ॥ स नारदः ॥ ३८ ॥ क

यमोपि तैः सहैत्यैशान्दूतान्प्राहेथराज्ञया ।

नियतं कर्तुमुद्युक्ते मयि यूयं फ विघ्नदाः ॥ ३९ ॥

ऊचुस्तेदथित्रगुप्तं पृष्ट्वा स्वस्थो भवांतक ।

स पट्टे द्वादशाब्देल्पं मृत्युं तीर्त्वायुतायुरित् ॥ ४० ॥

भविष्यतीति सम्प्रेक्ष्य भ्रांतः शैवान्क्षमापयत् ।

दृष्टं मयेदं ते पुत्रस्रातः शाक्त्येन भूपते ॥ ४१ ॥

इत्युक्त्वा नारदोगात्स्वराशीर्भिरभिनंद्य तौ ।

शाक्त्योप्यगात्स्वधामेयान्तीर्थाक्षमहिमा सति ॥ ४२ ॥

॥ सावित्र्युवाच ॥

यत्त्वद्दृग्गोचरा साक्षाज्जाता धन्यतमा गुरो ।

उपादिश मनुं मे ते पादाब्जस्मृतिहेतवे ॥ ४३ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

नोपदेश्यो मनुः स्त्रीणां पतिभक्तिस्तु तारका ।

दत्तोप्यनुपयुक्तः स्यादातुर्हानिश्च शुक्रवत् ॥ ४४ ॥

शृणु साध्वि पुरा देवदेत्ययुद्धमभून्महत् ।

काव्यो मंत्रजपाद्ब्रह्मिहतान्दैत्यानजीजयत् ॥ ४५ ॥

गत्वेन्द्रः शरणं शम्भुं तच्छशंस शिवेन तु ।

आनयित्वा कविलीढः सोपि मूत्राद्बहिर्गतः ॥ ४६ ॥

कुतो हेतोः ॥ ३९ ॥ ते शिवदूताः अद इदं स यमः इयं किंवदन्ती न

दृष्टं मया ॥ ४० ॥ ४१ ॥ स्वः स्वर्गं तौ कुमारौ स्वधाम स्वाश्रमं ॥ ४२ ॥

मनुं मन्त्रं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तदर्थमितिहासमाह काव्यः शुक्रः ब्रह्मिहतानि-

न्द्रेण घातितान् ॥ ४५ ॥ तच्छुक्रकर्म कविः शुक्रः लीढो भक्षितोपि उदर

दैत्यानेत्य पुनः शुक्रस्तान्मृतानप्यजीवयत् ।
त्रस्तस्तदेंद्रो धीमन्नः पाहीति प्रार्थयद्गुरुं ॥ ४७ ॥

स प्राह तन्मनौ व्याजाद्भ्रंशिते वो जयो ध्रुवः ।
त्रिलोककण्टकोत्कर्षान् मंत्रसारहृतिर्वरं ॥ ४८ ॥

इत्युक्त्वा स कचं प्राह स्वसुतं गच्छ रे कविं ।
विद्यार्थित्वेन तं तुष्ट्वा मंत्रसारं तिरस्कुरु ॥ ४९ ॥

तं नत्वापि कचो गत्वा शुक्रं प्राहाऽस्मि ते गुरो ।
शिष्यो मां प्रणतं शाधि पक्षित्वं मा निधा मयि ॥ ५० ॥

एवमुक्तत्रतस्तस्य रूपसौंदर्यमोहिता ।
शुक्रं प्रियात्मजोचेमुं शिष्यत्वेनोररीकुरु ॥ ५१ ॥

तच्छ्रुत्वोशनसा सोपि तद्वात्सल्यादुरीकृतः ।
कचोपि सर्वभावेन शुक्रं गुरुमतोपयत् ॥ ५२ ॥

एव स्थित्वा मृन्नाद्वहिर्गतः ॥ ४६ ॥ पूर्वं भार्गवोपि सन् शिवशुक्रसम्बन्धतः
शुक्रसंज्ञो जात इति स्कांदि प्रभासखण्डे द्रष्टव्यं तदनुस्मृत्यर्थमत्र शुक्र
इत्युक्तं गुरुं बृहस्पतिं ॥ ४७ ॥ स बृहस्पतिः तन्मन्त्रे कपटाद्भ्रंशिते सति वो
युष्माकं देवानां ध्रुवो जयो भविष्यति दैत्योत्कर्षान्मंत्रसारहरणं मनाक्षिप्रयं
नेदमवश्यं भविष्यतीति भावः ॥ ४८ ॥ तं शुक्रं ॥ ४९ ॥ कचोपि, तं
गुरुं नत्वा शुक्रं गत्वा पक्षित्वं देवपक्षपातित्वशंकां मयि मा निधाः मा निर्वेहि
निपूर्वाद्वाङ्घ्रातोर्लुङ् न माङ्घ्र्योग इत्यङ्गमप्रतिषेधः ॥ ५० ॥ प्रियात्मजा
देवयानी उररीकुर्वीगीकुरु ॥ ५१ ॥ उशनसा शुक्रेण ॥ ५२ ॥ तच्छाठ्यं

१ ज्ञात्वा तच्छाठ्यमसुराः समिदर्थं गतं वनं ।
 तं जघ्नुर्देवयान्याह शुक्रं नाप्तः कुतः प्रियः ॥ ५३ ॥
 शुक्रोपि तं हतं ज्ञात्वा ध्यानान्मंत्रप्रभावतः ।
 जीवयित्त्वानयद्देहं कचं हृष्टाभवत्सुता ॥ ५४ ॥
 मुहुर्देत्या वने हत्वा हिंस्रेभ्यस्तत्पलं ददुः ।
 तमदृष्ट्वैव शोचन्तीं कन्यामाश्वास्य भार्गवः ॥ ५५ ॥
 ज्ञात्वा तं भक्षितं हिंस्रैस्तत्कुक्षेर्मंत्रशक्तितः ।
 कात्स्न्यान्निष्काश्य कृत्वैक्यं सजीवं पूर्ववद्व्यधात् ५६
 पुनर्देत्याः कचं हुत्वा तद्भस्म मधुयोजितम् ।
 ददुः शुक्राय प्रमादात्स पपौ दैत्यवत्सलः ॥ ५७ ॥
 पुनः कन्यातिखिन्नाभृच्छुक्रो ज्ञात्वोदरस्थितं ।
 दैत्यान्छशाप ब्रह्मघ्नान्कन्यामाह स नाप्यते ॥ ५८ ॥
 दैत्यैः क्षिप्तः स मत्कुक्षौ तदानयनतो हि मे ।
 मृत्युर्भवेन्न को वेद दिव्यं मंत्रं हि मां विना ॥ ५९ ॥
 कन्योचे तात मे मंत्रमुपादिश च जीवय ।
 तं त्वां यदेष्यति मृतिर्जीवयामि सुमंत्रतः ॥ ६० ॥

कचकापटयं प्रियः कचोद्यापि कुतो न प्राप्तः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ तत्पलं
 मांसं ॥ ५५ ॥ तत्कुक्षेर्हिंस्रोदरात् मंत्रबलतः कात्स्न्यात्संपूर्णत्वेन मांसा-
 दिरूपं तं निष्काश्य ऐक्यं कृत्वा पूर्ववद्देहं स सजीवं व्यधाद्व्यकरोत्
 ॥ ५६ ॥ मधुयोजितं मद्यमिश्रितं स प्रमादादनवधानात्पपौ ॥ ५७ ॥
 उदरस्थितं कचं ज्ञात्वा स कचोतः परं न प्राप्यते ॥ ५८ ॥ न वेद न वेत्ति
 विदो लटो वेति लणादेशः ॥ ५९ ॥ तं कचं मृतिर्मृत्युः ॥ ६० ॥ अस्थे

नोचेत्प्राणांस्त्यजाभीति निर्विण्णास्यै स मोहतः ।
 दत्त्वा मंत्रं जपित्वा तं जीवयित्वा मृतिं ययौ ॥ ६१ ॥
 विदार्य जठरं प्राप्तं कचं दृष्ट्वा मृतं कविं ।
 मंत्रेण जीवयामास तदातेजाभवन्मनुः ॥ ६२ ॥
 कृतकृत्यः कचो नत्वा गुरुं प्राह तदासुराः ।
 म्रंति मां तद्गृहं यास्ये मदर्थे भवतोप्यकं ॥ ६३ ॥
 सोपि गच्छेत्यादिदेश कन्योचे मत्पतिर्भव ।
 मयैतदर्थमेव त्रिर्जीवितोसि मृतोप्यहो ॥ ६४ ॥
 कच ऊचे गुरोः कन्या स्वसाम्वास्वर्षणाच्च तत् ।
 नोद्धाढ्यातस्त्यजास्त्रयं विरुद्धाग्रहमन्त्र भोः ॥ ६५ ॥
 सा विद्यां विस्मरेत्येनं शशापापि स तां नृपः ।
 त्वां वरिष्यति मौख्यात्ते नश्येन्मंत्रो गुरोरिति ॥ ६६ ॥
 मंत्रोऽतेजास्तदैवाभूच्छुक्रो दीनत्वमापतत् ।
 द्वियै मंत्रस्ततोऽदेयः कार्यं गुर्वाज्ञया व्रतं ॥ ६७ ॥

देवयान्यै ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अस्वर्षणाः प्राणदानादवा माता
 भवितुमर्हति ॥ ६५ ॥ एन कच स कचस्ता देवयानी ॥ ६६ ॥ यस्मा-
 च्छुक्रस्येदृश्यमस्था जाता तत्तस्मात्त्रियै मत्रः अदेयः दातुमयोग्यः यद्यपि
 गोधाचोपाश्वराराप्रभृतयो युगान्तरे ब्रह्मणादित्यः श्रूयन्ते तथापि वर्तमाने
 युगेयं विशेषः तर्हि 'द्वियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि याति परां गतिम्' इति
 स्मृत्या मोक्षे द्वियोप्यभ्युपगमास्त्रीणां किं मोक्षसाधनमित्यत आह व्रतं
 कार्यं तच्च न स्वातन्त्र्येण गुर्वाज्ञया कार्यं वितानकर्मणि स्त्रीणां मत्रपाठे
 श्रमणे चाधिकार एव ॥ ६७ ॥ भवत्स्मृतिप्रद तारक व्रतमवश्यमेवाम्युपेयं

॥ सावित्र्युवाच ॥

भगवन्सद्गुरो मंत्रो यर्ह्यग्राह्यो हि योपितां ।
तर्ह्येकं ब्रतमाख्याहि तारकं ते स्मृतिप्रदम् ॥ ६८ ॥

॥ श्रीगुरुखाच ॥

सुलभं तारकं साध्वि सोमवारमहाव्रतं ।
व्रतोत्तमं सुधामेष्टदं केप्यस्याधिकारिणः ॥ ६९ ॥
सीमंतिन्या यत्प्रभावाच्चष्टोप्याप्तः पतिः शृणु ।
प्राक्चित्रवर्मार्यावर्ते राजा शूरो वशी कृती ॥ ७० ॥

धीरूपशीललक्ष्माढ्यां पुत्रीं लेभेजसेवया ।
शांत्याद्याढ्या सती भर्त्रायुताब्दं राज्यभोक्त्र्यसौ ॥ ७१ ॥

इत्युत्तुर्गणकास्त्वेको बाल्ये वैधव्यमित्यपि ।
राजा हृष्टोपि खिन्नोभृद्वष्टधे सा सितेदुवत् ॥ ७२ ॥

सा द्वादशाब्दिका श्रुत्वा वैधव्यं भावि दुःखिता ।
नत्वैकदासां मैत्रेयीं साऽवैधव्यं स्म याचते ॥ ७३ ॥

यतो व्रताद्भवद्व्यपाश्रयोवश्यं भवेत् तेन चास्माकमपि गतिरिति भावः 'मां हि पार्थ' इति स्मृतेः ॥ ६८ ॥ उमाध्यात्मविद्या हैमवती वा तथा सहितः सोमः शिवस्तस्य वार आनन्दवर्धको दिवसः प्रेष्टः यदिने कर्तव्यं यन्महाव्रतं नित्यकाम्यभेदेनोभयात्मस्त्वान्महत्वं पूज्यतमत्वं वा सुष्टु धाम प्रभावो यस्य केपि धर्मवाद्या यवनादिरहिताः सर्वे वर्णा आश्रमिणस्तस्त्रियश्वास्य व्रतस्याधिकारिणः ॥ ६९ ॥ आतो लब्धः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ वैधव्यमित्यपि उवाच ॥ ७२ ॥ आतां हितोपदेष्ट्रीं ब्रह्मवादिनीत्वात् गृहागतां वा

तां सात्रवीत्सोमवारव्रतात्त्रातास्ति शंकरः ।
 प्रतींदुवारं संसेव्यो गोहृत्कायैः सदाशिवः ॥ ७४ ॥
 उपोष्य नक्तं भुक्त्वा वा भक्त्यास्मिन्न क्षणं स्वपेत् ।
 नश्येत्प्राप्तापि भीस्त्यक्ते व्रते कुप्येत शङ्करः ॥ ७५ ॥
 पापक्षयोस्याभिपेकात्साम्राज्यं पीठपूजनात् ।
 गंधादिदानात्सौभाग्यं सौगंध्यं धूपदानतः ॥ ७६ ॥
 दीपात्कांतिर्भोज्यदानाद्भुक्तिस्तांबूलतो रमा ।
 नत्या पुमर्था ऐश्वर्यं जपाद्ब्राह्मणभोजनात् ॥ ७७ ॥
 सर्वतृप्तिः क्रोशवृद्धिर्होमाल्लभ्याखिलं स्तवात् ।
 तद्व्रतं कुर्विति प्रोक्त्वा सागात्कन्याकरोद्व्रतम् ॥ ७८ ॥
 भूयाद्भाव्येपा देयेति मत्वा चन्द्रांगदाय राट् ।
 तां वरायानुरूपाय नलगोत्रभुवे ददौ ॥ ७९ ॥
 गजाश्वदासराष्ट्रादि दत्त्वापि स्वपुरे मुदा ।
 पुत्राभावात्स तं राजा मेने संस्थाप्य पुत्रवत् ॥ ८० ॥

॥ ७३ ॥ गोहृत्कायैः वाङ्मनःकायकर्मभिः सदेत्यव्ययं वा ॥ ७४ ॥
 अस्मिन्वारे क्षणमपि न स्वपेत् अथवा स्वप्रकाशापरोक्षरूपे शिवे प्रमादं
 न कुर्यात् भीर्भयं प्रातमपि नश्येत् व्रते त्यक्ते शंकरः कुप्येत व्रतसांतत्यार्थ-
 मिदं शासनं ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ रमा श्रीर्नत्या पुरुषार्थाः चतुर्विधाः ब्रह्म-
 णभोजनात्सर्वतृप्तिरित्यप्रमेणान्वेति ॥ ७७ ॥ सा मैत्रेयी ॥ ७८ ॥ 'यद-
 भावि न तद्ब्रह्म भावि चेन्न तदन्यथा' इति निश्चित्य चन्द्रांगदाय देयेति
 मत्वा ॥ ७९ ॥ ८० ॥ कालिदासं यमुनायां दृश्यन्मगधेत्यण् स चन्द्रांगदः

कालिद्यामेकदा क्रीडन्मञ्जति स्म स तचराः ।

पितरौ श्वशुरौ गत्वा तदृचुस्तत एत्य ते ॥ ८१ ॥

अन्वेष्यापि न तं प्रापुः शोकं चक्रुस्तदाखिलाः ।

कन्यानुगन्तुमुत्कापि शवाभावान्निवारिता ॥ ८२ ॥

तामाश्वासयानयद्राष्ट्रं चित्रवर्मा नृपः सुता ।

शोकार्ताप्यकरोत्प्रेम्णा सोमवारव्रतं शुभं ॥ ८३ ॥

पुत्रशोकाकुलं त्विद्रसेनं सस्त्रीकमुत्तमं ।

खिन्नं संस्थाप्य कारायां तद्राज्यं बुभुजेहितः ॥ ८४ ॥

तं नागिन्योर्बुभुग्नं स्वं लोकं नीत्वामृतोपमं ।

सर्पेशाय ददुः सर्पेष्ट्रं सुधया तं व्यजीवयत् ॥ ८५ ॥

अलौकिकं पुरं नागान्दृष्ट्वा स चकितोभवत् ।

वासुकिः प्राह तं कस्त्वं कस्य भक्तोसि मे वद ॥ ८६ ॥

तचरास्तददूताः तच्चन्द्रांगदनिमज्जनं ते मातापितरौ श्वश्रुश्वशुरौ च कन्या
सीमंतिनी अनुगमनं कर्तुमुद्युक्तापि ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ शोकपीडितापि
सीमंतिनी ॥ ८३ ॥ कारायां बन्धनालये अहितः शत्रुः ॥ ८४ ॥ तं
चन्द्रांगदं स्वं लोकं पातालं सर्पेशाय वासुकये सुधयाऽमृतेन ॥ ८५ ॥ स
चन्द्रांगदः । ननु कर्मकाण्डप्रक्रमे व्रतार्चनादिरूपमुपासनं प्रकृतसंगतमिति
चेन्न देवताज्ञानपूर्वकस्य कर्मणः श्रेष्ठ्यात् केवलकर्मणोन्धतमः प्रवेशश्रवणात् ।
व्रतोपलक्षणेन देवताज्ञानेन सह कर्मानुष्ठेयमिति ज्ञान्यते श्रुतिश्च 'अन्धं तमः
प्र०' अग्निहोत्रादिलक्षणा केवलाऽविद्या केवलं देवताज्ञानं विशा ॥ ८६ ॥

॥ चन्द्रागद उवाच ॥

सच्छूलोकनलवंशोत्थ इन्द्रसेनसुतोऽस्म्यह ।

चन्द्रांगदाभिधो राजा जामाता चित्रवर्मणः ॥ ८७ ॥

कालिद्यां पतितस्त्वत्र केनानीतो नि वेद्मि तत् ।

दैवादो दर्शनं जातं सफलं जन्म कर्म मे ॥ ८८ ॥

सृष्ट्यादिहेतुः सर्वेशः सर्वात्मा चिन्मयोऽप्यजः ।

कैलासे मूर्तिमद्योस्ति शंभुर्नः कुलदैवतं ॥ ८९ ॥

॥ वासुकिरुवाच ॥

पूतोऽस्यत्र पुरे तिष्ठ भुञ्जन्भोगानमानुषान् ।

सुधाकल्पद्रुपूर्णे रुक्मशुग्भीनिद्रालयोनिते ॥ ९० ॥

॥ चन्द्रागद उवाच ॥

मां तु मत्वा मृतं नद्यां पितरौ मे मरिष्यतः ।

शोकात्तापि वधूर्वर्षे वर्तमाने विनाहिता ॥ ९१ ॥

सच्छूलोक पुण्यशोक ॥ ८७ ॥ वो भवता ॥ ८८ ॥ कस्य भक्त इत्य-
स्योत्तरमाह जगज्जन्मस्थितिभगानामादिकारण प्रधानादे परत्वात् कुतः
सर्वेश अन्तर्यामिन्नेन नियन्ता तर्ह्यस्माज्जीवो भिन्नो वा नेत्याह सर्वात्मा
जीवावपेणानुप्रविष्टत्वात् अतएव चिन्मयश्चिदेकरस अतएवाव्यय तर्हि
कथं तस्य भजनं तदाह यो भक्तानुग्रहार्थं माया वशीकृत्याप्रिहृतेन स्वरू-
पेण कैलासे मूर्तिमान्योस्ति तर्हि भूमिष्ठस्य तत्र गोचरं कथं तदाह नोस्माकं
कुलदेवतं कु उपरिपोपासनेनैवास्माकं प्रियया भवति 'त यथायथोपासत' इति
श्रुते ॥ ८९ ॥ पूतं पवित्रोऽमानुषानर्थाकिकान् अमृतकल्पद्रुमार्काणै
रोगशोकभयनिद्राहिते पुरे ॥ ९० ॥ नद्यां कालिद्यां वधूरपि मरिष्यति
यतो वर्तमाने वयं उदाहिता ॥ ९१ ॥ वासुकिस्तच्छ्रुत्वा प्राह इति इत्य

श्रुत्वेति चेद्ब्रजेत्युक्त्वा रत्नभूषामृतादिकं ।

दत्त्वाह्यश्वौ मनोवेगौ गमयामास तौ स तु ॥ ९२ ॥

स ससर्पोश्चमारुह्य गच्छन् ब्रेक्ष्य मनोजवः ।

कालिंघां सोमवारे स्वां विरूपां महिषीं जगौ ॥ ९३ ॥

वधूः कस्यासि कन्या त्वं शोकातासि कुतोंगने ।

सा तच्छ्रुत्वा सर्षीं प्राह कथयास्मै सविस्तरं ॥ ९४ ॥

॥ सख्यवाच ॥

चन्द्रांगदवधूश्चित्रवर्मकन्येयमत्र तु ।

प्रियो नष्टस्तच्छ्रुगाता स्नात्यत्राद्यास्ति सद्ब्रतं ॥ ९५ ॥

कारायां श्वशुरावस्याः संस्थाप्य बुभुजे स्वयं ।

राज्य रिपुः सोमवारव्रतमेपा करोत्यतः ॥ ९६ ॥

सीमन्तिन्यपि तद्रूपं दृष्ट्वा स्वपतिसन्निभः ।

कोयं धूर्तोस्ति यश्चो वा भाति वा स्वमहद्भ्रमः ॥ ९७ ॥

इति मत्वा शुशोचैनामाश्वास्यहैष्यति त्र्यहात् ।

पुण्याद्भर्ता तवेत्युक्त्वा राष्ट्रं चन्द्रांगदो ययौ ॥ ९८ ॥

वदसि चेत्तर्हि व्रज इत्युक्त्वाऽहिः सर्पः सहायार्थं अश्व आरोहणार्थं च त

चन्द्रांगदं स वासुकि ॥ ९२ ॥ स चन्द्रांगदः विरूपा सौभाग्योपचार-

हितां स्वां महिषीं पत्नीं ॥ ९३ ॥ कस्य वधू पत्नी असि कस्य च कन्या

दुहिता अस्मै पृच्छते सर्षीं वयस्या सख्यशिश्नीति ङीप् सविस्तर सप्रपञ्चं

प्रयने वात्रशब्द इति घञो निषेधात् ॥ ९४ ॥ अत्र नद्या प्रियो भर्ता नष्टः

सद्ब्रत सोमवारव्रत अतोत्र स्नाति ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ सीमन्तिन्यपि तद्रूपं

दृष्ट्वा स्वगत प्राह स्वमभ्रमो हृदयभ्रमो वा भाति ॥ ९७ ॥ एनां सीमन्ति-

नीमाश्वास्य आह तत्र पुण्यानिमित्तात्त्र्यहात्त्रिदिनेन भर्ता एष्यति इत्युक्त्वा

सापि तूष्णीं ययौ राष्ट्रं पितुश्चंद्रांगदस्त्वरिं ।
स्वागमं श्रावयामास स भीतो मुक्तवान्नृपं ॥ ९९ ॥

द्विषा क्षमापितो मुक्तश्चन्द्रसेनः समागतं ।
श्रुत्वा नष्टं सुतं बध्वा प्रेमाश्रुत्तोभवत्क्षणात् ॥ १०० ॥

अलंकृतं पुरं सोपि प्रविश्य पितरौ दृढं ।
समालिङ्ग्यादितः सर्वं शशंस पुलकांकितः ॥ १०१ ॥

सर्वं सत्कृत्य राज्याय प्रेरयत्पित्रनुज्ञया ।
गत्वा श्वशुरराष्ट्रं स्वभार्याशोकं जहार सः ॥ १०२ ॥

आनीतानर्धवस्तूनि तस्यै दत्त्वा तथा सह ।
राज्यमेत्याभिषिक्तः स जिष्णुवद्बुभुजे श्रियं ॥ १०३ ॥

इयान् व्रतप्रभावस्तद्ब्रतं कुर्वित्यजोव्रवीत् ।
ततः प्रभृत्युभौ भक्त्या चेरतुर्व्रतमुत्तमं ॥ १०४ ॥

गुर्वाजयेयितुर्गेहं प्रत्यब्दं गुरुदर्शनं ।
कृत्वा श्रीपुत्रपौत्राढ्यायुभर्यां सिद्धिमापतुः ॥ १०५ ॥

राष्ट्रं ययौ । ९८ अरिं शत्रुं स्वागमं नृपमिन्द्रसेनं ॥ ९९ ॥ द्विषा शत्रुणा
बध्वा पत्न्या सह प्रेमाश्रुत्सांद्रः ॥ १०० ॥ १०१ ॥ स चन्द्रांगदः
॥ १०२ ॥ अनर्धवस्तून्मूलवस्तूनि जयशीलो जिष्णुर्दिद्रः ग्लानिस्थश्चेति
गन्तुः तेन तुल्य इति वतिः इन्द्रवद्राजश्रियं ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ ईपितु-
र्जन्मतुः ॥ १०५ ॥ जगदानन्दानन्दमृत आत्मा विग्रहो यस्य स मानुष्य-

एवं जगन्मंगलमंगलात्मा मनुष्यभावात्परिगृह्य भक्तान् ।
संचारपूतां जगतीं विधाय ततान लीलाममलामघघ्नीं ॥ १०६ ॥

इति श्रीगुरुचरिते कर्मयोगे दम्पतीगुरुसंवादो नाम चतुर्थो-
ध्यायः ॥ ४ ॥ आदितः सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

नटनेन अत्र च कर्मकाण्डे प्रसंगाच्चिरंटीनां पातिव्रत्यमेवोभयत् तारको
धर्मो नापरः मृते भर्तरि सति सम्भवेनुगमनमेव मुख्यधर्मस्तदसम्भवे वैध-
व्यपालनं तेनापुत्राया अपि ब्रह्मचारिवत्स्वर्गाप्तिः पूर्वाध्याये प्रतिपादिता
इह तु संवादमिषेण मन्त्रानधिकारेपि व्रताचरणेनोभयसिद्धिरुक्ताऽतो मोक्षे
स्वार्तत्र्यं द्यौतितमिति दिक् ॥ १०६ ॥

इति टीकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

निद्रितं मोहतम्यां मे मनोहंकारघूर्णितं ।
बोधाकोदयबुद्धं तत्पातुमैच्छत्कथामृतं ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

वत्स विष्णौ प्रबुद्धोसि यत्तृप्तिः शृण्वतोपि नो ।
मन्ये त्वयि प्रसादोस्ति श्रीमद्भगवतो हरेः ॥ २ ॥
शृण्वेको ब्राह्मणस्तत्र त्यक्तान्यान्नप्रतिग्रहः ।
दैवात्तद्भुगृती शान्तोसक्तः कर्मपरो गृही ॥ ३ ॥
तत्स्त्रीः कृत्येव सस्त्रीकाः स्वादु भुक्त्वान्यसन्ननि ।
लभन्ते स्वंशुकार्थास्तद्दृष्ट्वा पतिमगर्हयत् ॥ ४ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथाऽष्टादशाऽध्यायः ॥ ब्राह्मण्या दुःस्वभावं च परिहृत्य द्विजातये ॥ शशांसाष्टादशे कृत्स्नमाह्निकं श्रीगुरुः स्वर्ध ॥ १ ॥ मोहतम्यां मोहमम्यां रात्र्यां निद्रितं संजातप्रसादनिद्रं भवत्कृतबोधमूर्खोदयसमये बुद्ध जातविवेकं मे मनः कथामृतं पातुमैच्छत् यथा सुप्तो बाल उत्याय दुग्धं पातुमिच्छति तद्वत् ॥ १ ॥ विष्णौ व्यापके गुरोः त्रिपये संजातबोधोसि यद्यस्मात्तच्चरितं शृण्वतोपि वृत्तिर्न विद्यतेऽतस्त्वयि भगवत्प्रसादोस्तीति मन्ये ॥ २ ॥ तत्र गन्धर्वनेगरे त्यक्तपरान्नप्रतिग्रहः ऋती सत्यवक्ता शमादिसम्पन्नः गृही कर्मपरोऽप्यनासक्तोभूत् ॥ ३ ॥ सस्त्रीकास्तत्रत्याः परगृहे स्वादन्नं भुक्त्वा शोभनरास्त्राणि धनं च लभन्ते इति दृष्ट्वा स्वपतिमकुत्सयत् ॥ ४ ॥ सा भर्ता सह भोक्तुमेकेन धनिना आनन्त्रिणापि काम-

भोक्तुं भर्त्रा सहाहूता धनिनैकेन सैकदा ।
पत्याऽक्रुत्कामलोभेन निषिद्धैत्यावदद्गुरुं ॥ ५ ॥

दीनां कुचैलां क्षुधितां पत्या साकं धनी गृहे ।
दाताह्वयति भोक्तुं मां पतिं बोधय नैति सः ॥ ६ ॥

तच्छ्रुत्वाहूय तं गच्छ भोक्तुं बध्वेत्यजोव्रवीत् ।
स ग्राह नियमं हित्वा तथा कुर्वे त्वदाज्ञया ॥ ७ ॥

इत्युक्त्वागात्तया भोक्तुं श्वक्रोडोच्छिष्टपाकतः ।
भुञ्जती ददतेन्नं सा दृष्ट्वा पत्ये शशंस तत् ॥ ८ ॥

उत्थायोमौ ततः खिन्नौ गुरुं प्राप्य तदूचतुः ।
स ग्राहांगाद्य लब्धं ते स्त्रीः परान्नसुखं परं ॥ ९ ॥

सोचेद्य च्छलितो भर्ता धन्तव्यो मंतुरद्य मे ।
तामाह श्रीगुरुरितिः पत्यनुज्ञानुगा भव ॥ १० ॥

क्रोधलोभहीनेन पत्या मा गच्छेति निषिद्धा सती गुरुमागत्यावदत् ॥ ५ ॥
दीनां दरिद्रां कुचैलां बद्धहीनां दाता भोक्तुमाह्वयति स पतिर्न गच्छति
तं बोधय ॥ ६ ॥ तद्वाक्यं श्रुत्वा तं विप्रमाहूय पत्या सह भोक्तुं गच्छेति
स विप्रः ॥ ७ ॥ तथा पत्या सहागात् तत्र श्वक्रोडोच्छिष्टं पाकतोन्नमा-
नीय भोक्तृभ्यो ददत इति दृष्ट्वा स्वयं भुञ्जानापि दुर्मनसा भूत्वा तत्स्व-
पत्ये कथयामास ॥ ८ ॥ यद्वृत्तं तत् सः गुरुः अंग हे स्त्रीः परं परान्नसुखं
ते लब्धं ॥ ९ ॥ सा स्त्री ऊचे मे मंतुरपराधः इतः परं पत्यनुज्ञावशवर्तिनी

॥ विप्र उवाच ॥

निष्ठान्यथाकृता मेघ दुष्टयाघं कथं व्रजेत् ।
जन्मप्रभृत्यद्य यावन्नेदवपापं मया कृतम् ॥ ११ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

मा भीस्त्वय्येष दोषो न दुश्चित्तं न कुलस्त्रियः ।
कार्यं सातः परं नेच्छेत्तथात्तुं क्वापि नैह्यतः ॥ १२ ॥

कदाचिद्यस्य कस्यापि कर्माभाव उपस्थिते ।
द्विजाभावात्तु भोक्तव्यं तत्र दोषोन्यथा भवेत् ॥ १३ ॥

॥ विप्र उवाच ॥

परान्नं कस्य भोक्तव्यं कस्मिन्गोहे न कुत्र वा ।
कस्माद्दानं गृहीतव्यं निषिद्धं चापि शंस मे ॥ १४ ॥

भ्र ॥ १० ॥ दुष्टया पत्न्या अय पापम् ॥ ११ ॥ दुश्चित्तं कष्टयुक्तं चित्तं
साध्यत पर तथा परान्नं नैच्छत् त्वमत ऊर्ध्वं क्वापि भोक्तुं न गच्छ
॥ १२ ॥ नाय नियमं द्विजालान्निमित्ताच्छूद्रादिकर्मलोपे प्राप्ते तत्र
भोक्तव्यं अन्यथा रसासक्त्या दोषो भवन्नेदृशेन भोजनेन यद्वा अन्यथा द्विजा-
सभने कर्मलोप जानन्नप्यह परान्नं भोक्तुं न व्रजामीति दुराग्रहाद्दोषो भवेत्
॥ १३ ॥ कस्य यद्विज्ञानं कस्मिन्गोहे भोक्तव्यं कुत्र वा न भोक्तव्यं
निषिद्धं दानं च शंस कथय ॥ १४ ॥ सदाचारसम्पन्नो वैदिकश्च गुरवः

॥ श्रीगुरुवाच ॥

सद्विप्रवैदिकगुरुश्चशुरस्वशिष्यमातामहालय उ भोजनतो न दोषः।
नाऽचारहानपरकर्मस्ताहितार्तक्षुद्राशुचिस्वगुरुदुःखकरान्नमद्यात् ॥

दातात्मेति सततं सुकृतं तदन्नभुक्त्यास्य भोक्तुरद्यमेति
तथाप्यमंत्रात् ॥ हृत्यांघ्रिजस्य च तथा खलु मासपुण्यं दर्शं
परान्नग्रहणादपयाति भोक्तुः ॥ १६ ॥

कन्यालयेऽर्भजननोत्तरमन्नमद्याल्लक्ष्मीरपैति सततं परगेह-
वासात् । ग्राह्यं च दानमपि सज्जनतो ग्रहे सत्क्षेत्रादिके न न
कुहाप्यतिर्निघदानम् ॥ १७ ॥

उत्तमं यज्ञाशिष्टान्नं दीक्षितव्रह्मिणोरपि ।

स्वार्थं पक्तं कापि नाद्यादद्याद्यज्ञार्पितं शुभं ॥ १८ ॥

अध्यापकान्नदातृभयहर्त्रादयः श्वशुरः पत्नीपिता स्वाः बांधवाः मातामह-
श्वेषां गृहे भोजनतो दोषो न ना पुर्यः आचारहीनः परकर्मतत्परः अहि-
तार्तः लोभादिग्रस्तः क्षुद्रः कदर्यः अशुचिः जाताशौचमृताशौचयुक्तः
पनितो बहिष्कृतो वा स्वजनगुरुपीडकश्चैवामन्नं नाद्यात् ॥ १९ ॥ निरन्त-
रपरान्नभोजनेन भोक्तुः सुकृतं अन्नदातारं प्रति गच्छति अस्यान्नदातुर्घं
पापं भोक्तुः कर्मणि पृष्टी भोक्तारं प्रति गच्छति तथाप्यमंत्रादा-
मंत्रणं विना परान्नभोक्तुस्तथैव पूर्ववत् तथा ब्राह्मणगृहे अघ्रिजस्य
शूद्रस्य हृत्या ब्राह्मणगृहे भोक्तुमागच्छेत्वाह्वानेन गत्वा भोक्तुस्तथैव
पूर्वोक्तवत् दर्शं परान्नभोजनान्मासपुण्यं भोक्तुरपयाति दातारमिति
शेषः पूर्ववत् ॥ १६ ॥ पुत्रोत्पत्त्यन्तरं स्वदुहितुर्गृहेन्नमद्यात् निरन्तर
परगेहवासात्क्ष्मीर्गच्छति सज्जनतः स्वधर्मनिष्ठावतो दानं ग्राह्यं ग्रहे प्रहणे
सत्क्षेत्रे तीर्थे च दानं न ग्राह्यं अतिनिघदानं महादानं वा क्षेत्रे तीर्थेन्यत्र
वा न ग्राह्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ आपदि दानप्रतिग्रहदोषः पुनर्माम्बिति

१ पितृव्यमातुलमातामहेति निघतनात्साधुः

नश्येज्जपादापदि दानदोषः स्वाचारमप्यापदनापदिष्टम् ।
 विविच्य विप्राः प्रचरन्ति ये न काप्याधिदैर्न्यर्णगदान्स्पृशन्ति ॥
 स्वाचारहीनाः परकर्मसक्तास्तेमुत्र चात्रापि सदार्तिभाजः ।
 तस्माद्द्विजाचारममुं निराशीस्त्वं कर्तुमर्हस्युभयार्थदं वै ॥ २० ॥

॥ विप्र उवाच ॥

देव देव जगन्नाथ दयाब्धे भगवन्प्रभो ।
 सद्गुरो सर्वमाचारं वक्तुमर्हसि मे हरे ॥ २१ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

विस्तृतोब्धिवदाचारो मुनीनामपि दुर्ग्रहः ।
 तस्मात्सारं सद्गतिदं वक्ष्ये शाक्त्यादिसंमतम् ॥ २२ ॥
 आचार आद्यो धर्मो नुः सुखदस्तूभयत्र सः ।
 श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तचरणं विष्णुर्चितनं ॥ २३ ॥
 श्रद्धया देशकालाप्तदानं पात्रे दया क्षमा ।
 शौचानसूयानायासाऽतृप्ताकार्पण्यमंगले ॥ २४ ॥
 सत्ता दैवीसम्पदेतल्लक्षणो धर्म उच्यते ।
 श्रैष्ठ्यं कर्माप्यते तस्मात्ततो ज्ञानं ततोमृतम् ॥ २५ ॥

मंत्रद्वयजपेन नश्येत् आश्वलायनः 'अगमनीयां गत्वायाज्यं याजयित्वा-
 भोज्यं भुक्त्वाप्रतिप्राहं प्रतिगृह्य चैत्यं यूपं वोपहत्य पुनर्मनैर्त्विद्रिय-
 मित्याभ्यां आज्याहुतीर्जुहुयात्समिधो वा जपेद्वा' इति विविच्य विशोध्य
 दैन्यं दीनतां ऋणं देवादेर्गदं रोगं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ शाक्त्यः
 पराशरः ॥ २२ ॥ आद्यः पुरातनः नुः पुरुषस्य श्रुत्यादिलक्षणो धर्मः
 तस्माच्छ्रैष्ठ्यं कर्म ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तद्देरे श्रुतिस्मृतिपुराणानां

श्रुतिस्मृतिपुराणानि धर्ममूलं श्रुतिर्वरा ।

तद्वैरे द्वौ वृषौ श्रुत्योद्वैधे स्मृत्योस्तु लौकिकः ॥ २६ ॥

वर्णाश्रमविभागोक्तो देशकालोचितो वृषः ।

लौकिकोपि चतुर्वर्णैः सेवनीयः प्रयत्नतः ॥ २७ ॥

स्वनुष्ठितादन्यधर्माद्विगुणोपि स्वको वरः ।

स्वगृह्योक्तोविरुद्धोपि स्मार्तो ग्राह्यो द्विजातिभिः ॥२८॥

विरोधे श्रुतिर्वरा श्रुत्योः परस्परं द्वैधे द्वौ वृषौ धर्मौ स्मृत्योद्वैधे लौकिक-
धर्मानुकूलस्मृतिसम्मतो धर्मः ॥ २६ ॥ वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः शूद्राः
आश्रमा ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थसंन्यासिनः तेषां विभागश्च उक्तः देशः
काश्मीरादिः कालः शिशिरादिः तपोरूचितः योग्यः वृषो धर्मः सेवनीयः
लौकिकाचारं मनसापि न लंघयेत्' इति प्रयत्नत इत्यत्र भारतोक्तिः
स्मर्तव्या 'न जातु कामान्न भयान्न लोभाद्धर्म त्यजेज्जीवितस्यापि हेतोः । धर्मो
नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्य' इति ॥२७॥ सुलरा-
मनुष्ठिताः परधर्माद्विगुणोप्यंगादिवैकल्योपि स्वको धर्मो वरः श्रेष्ठः 'श्रेयान्स्व-
धर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् । स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावह' इति
स्मृतेः द्विजातिभिस्त्रैवर्णिकैः स्वगृह्योक्तस्तदविरुद्धोपि स्मार्तो ग्राह्यः स्वगृह्य-
शब्देनात्र शाखाभेदो विवक्षितः शाखाभेदेपि विध्यभेदादुपासनं न भिद्यते
'सर्ववेदांतप्रत्ययं चोदनाद्यविशेषात्' इति न्यायवत् त्रैवर्णिके द्विजा-
तिधम् ॥ २८ ॥ नित्यं सन्ध्योपासनहोमपंचयज्ञदर्शादि नैमित्तिकं पुत्र-
जन्मनिमित्तकं जातेष्ट्यादि कर्म नातीयात् काम्यं त्वौच्छिकं तदतिक्रमे

नित्यं नैमित्तिकं कर्म नातीयात्काम्यमैच्छिकं ।

तत्त्यागी कापि न सुखी ब्रह्मीभूतमृते भवेत् ॥ २९ ॥

प्रमादलुप्तकर्मा तु प्रायश्चित्त्या शुचिर्विना ।

अनुतप्तं प्रयत्नाद्विदुःसंगापहतक्रियः ॥ ३० ॥

च दोषाश्रवणात् कृते च बन्धकृत्यश्रवणात् 'अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निवध्यत' इति स्मृतेः ननु तर्हि काम्यं नैव कार्यमिति किमिति न निषिद्धयते यत ऐच्छिकमित्युच्यत इति चेद्रागिविरागिभेदेनेदं नियम्यते तथाहि 'आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजानन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः' इत्यत्र भाष्यकृद्भिरिदमुक्तं आचार्येणानुज्ञातोनुत्पान्दरानाहृत्य प्रजातंतुं प्रजासन्तानं मा व्यक्तसेत्सीः प्रजासंततेर्विच्छित्तिर्न कर्तव्यानुत्पद्यमानेपि पुत्रे काम्यादिकर्मणा तदुत्पत्तौ यत्नः कर्तव्य इत्यभिप्रायः प्रजाप्रजननप्रजातित्रयनिर्देशसामर्थ्यान् अन्यथा प्रजननश्चेत्येकमेवावश्यदिति इदं च रागिविषयकमेव 'नापुत्रस्य लोकोस्ति' इति श्रुतिहार्दज्ञानां विरागिणां तु 'एतद्द स्म वै तद्विद्वांसः प्रजां न कामयन्ते किं प्रजया करिष्यामो येषां नोयमात्मायं लोक' इति 'ते ह स्म०' इति श्रुतिरेपणात्रयोत्थानं ब्रूते यदि तेषां तीव्रतरा मुमुक्षा चेत्संन्यास एव श्रेयान् तदितरेषां त्वारुरुक्षणां नित्यनैमित्तिककर्मानुष्ठानमेव विमुखानां तु प्ररोचनार्थं काम्यकर्मप्रतिपादनमित्यतः काम्यमैच्छिकमित्युक्तम् तत्त्यागी नित्यनैमित्तिकत्यागी कापीह वामुत्र वा सुखी न भवेत् किंतु दुःखभागेव तर्हि ज्ञानिनामपि कर्मात्यये तथैवेति चेन्नेत्याह ब्रह्मीभूतमृते ज्ञानिनं विना ज्ञानिनां तु न विधिनिषेधापत्तिः कार्याभावात् स्मृतिः उक्तं च गीतायां 'यस्त्वात्मरतिः' इति द्वाभ्यां ॥ २९ ॥ प्रमादेनानवधानेन लुप्तं कर्म यस्य स प्रायश्चित्त्या शुचिः 'विद्वेषपराधे प्रार्थाश्चित्तिः' इति सूत्रकारवचनात् बुद्धिपूर्वकं दुःसंगेन च लुप्तं कर्म यस्य स प्रयत्नाच्छुचिः अनुतप्तं विनानुतापात्तु सद्यः

भजेत्सलक्षणं धर्मं श्रद्धाभक्तियुतो नरः ।

ब्राह्मणस्तु विशेषेण यतोस्मै श्रेष्ठ्यमर्षितं ॥ ३१ ॥

दानादाने याजनेज्येध्ययनाध्यापने द्विजः ।

स्नानसन्ध्याजाप्यहोमपाठयज्ञपरश्वरेत् ॥ ३२ ॥

वैदिकां त्रात्रिकां मिश्रामाद्यां वैकां चरेत् क्रियां ।

विमलः सुमुखस्नातो द्विराचांतो गुरुक्तिमान् ॥ ३३ ॥

त्रिरुच्छी धौतसच्छुष्कद्विवासा यतगोशिखः ।

मृद्भस्मगन्धान्यतमलितो दर्भकरः शुचिः ॥ ३४ ॥

पीठस्थोऽतर्जानुकरः प्रकुर्यात्कर्म सत्स्थले ।

उपोषितो विना नैशं कुर्याद्यज्ञजपाऽर्चनम् ॥ ३५ ॥

दोषो नोपधगव्येक्ष्वप्फलतावूलभक्षणे ।

कर्म सकल्प्य कार्यं सम्पूर्णतास्येश्वरार्पणात् ॥ ३६ ॥

शुचि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ दान पात्रे द्रव्यसमर्पण आदान प्रतिग्रहं याजन पौरोहित्यार्तिज्यादिकरण इज्या यजन अध्ययन वेदपाठ शिष्याय विद्या-दानमध्यापन च त्रीणि कर्माण्युपजीवनार्थं त्रीणि चागतुसाधनार्थं बुधो विवेकी प्रत्यहं चरेत् कथंभूतं ज्ञानादियुक्तं ॥ ३२ ॥ आचामेका केवला वैदिको वा विमल कृतमलागुःसर्गं सुमुख कृतदन्तधावन यतगोशिख मौनी बह्वशिखश्च ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ पीठस्थ आसनाखट्ट नैश रात्रिकर्तव्य कर्म विना उपोषित ॥ ३५ ॥ गव्य गोरस इक्षु प्रसिद्ध आप जल औषधादीनां भक्षणे न दोष एतदशक्तत्रयमे प्रथमतः कर्म सकल्प्य कार्यं अन्तेस्य कर्मैव ईश्वरार्पणात्सम्पूर्णा 'यस्य स्मृत्या० प्रमादात्कुर्वन्' स्मृते ॥ ३६ ॥ खे आकाशे यत्र प्रदेशेर्क सूर्य उद्गमास्तौ एति प्राप्नोति

॥ श्लेषकः ॥

खेर्को यत्रैत्युद्गमास्तौ प्राक्प्रत्यक्ते ततोपराः ॥ ३६ ॥

ते प्राक्प्रत्यक्च ततस्ताभ्यामपरा अगतरा दिशः साध्याः यस्मिन्प्रदेशे प्राची साध्यते तत्र वृत्त कृत्वा द्वादशांगुलशकुर्मये निखेय तस्य केंद्रस्थितस्य शकोदयाया पूर्वाह्ने य प्रदेश प्रनिशति तस्मिन् छायाप्रे चिह्न कार्यं सा पश्चिमा टिक् अपराह्ने छाया वृत्ताद्बहिर्ध्यापैति तस्मिन् छायाप्रे चिह्न कार्यं सा पूर्वा दिक् तदर्धप्रदेशे वृत्ते दक्षिणोत्तरे दिशौ तदततो विदिशश्च साध्या एतदिकसाधन सायनांशसूयो यस्मिन्दिने मेपादिगो भवति तस्मिन्दिने कार्यं तदन्यदिने वार्कन्नातिलगाक्षकर्णनिहतिरित्याद्युक्तप्रकारेण साध्य एव सूयोदयप्रशादिकसाधन उदयश्च नाम सवितुस्तन्निवासिनां प्राणिना चक्षुर्गोचरापत्ति तदत्ययश्चास्तमय न परमार्थत उदयास्तमये स्त तन्निवासिना प्राणिना चाभावे तान्प्रति तेनैव मार्गेण गच्छन्नपि नैरोदेता नास्तमेति चक्षुर्गोचरापत्तेस्तदत्ययस्य चाभावात् तर्हि 'मासेन स्यादहोरात्र पैत्रो वर्षेण दैवत । दवे युगसहस्रे द्वे ब्रह्म' इति तेषां दिनव्यवहार कथमिति चेत्तथैवामराख्या सकाशाद् द्विगुणकाल सयमिनी पुरी वसत्यनस्तन्निवासिन प्राणिन प्रति दक्षिणत एवोदेत्युत्तरतोस्तमेति इत्युच्यतेऽस्मद्बुद्धि चापेक्ष्य तथात्तरास्यपि पुरीपु योजना यथात्र भारते पृष्टिपटिकात्मकोहोरात्रस्तथैव मनुजमानेन मासेन पितृणामहोरात्र तत्र शुक्रपक्षे सतत सूर्यदर्शन कृष्णे चास्तमय एवमेव स्वर्गे देवानां मानवाब्दामकोहोरात्र तत्रोत्तरायणे सतत सूर्यदर्शन दक्षिणायनेऽस्तमय च सर्वेषां च मेरुत्तरतो भवति यदाऽमराख्या मध्यान्हग सप्रिता तदा सयमिन्यामुचन्दश्यते तत्र मध्याह्नगोचरो वारुथ्या सुवन्दश्यते तथोत्तरस्या प्रदक्षिणावृत्तेस्तुल्यत्वात् इलावृतवासिना सर्वत प्राकारनिगरितादित्यरस्मीना सप्रितोर्ध्व इरोदेतार्गास्तमेता दृश्यते पर्वतोर्ध्वछिद्रप्रवेशात्सवितु प्रकाशस्य एवमन्यत्रान्युद्गम् एवमुक्तन्यायेनात्र मनुष्याणां पृष्टिपट्यात्मकोहोरात्र मासात्मक पितृणा वर्षात्मको देवानां च ब्रह्मलोके तु नास्तौ नादयश्च तथा च छदोगा 'न वै तत्र निम्लोच

द्युनक्तं प्रागुदग्बक्रो होमाद्येग्न्यादिसंमुखः ।
 सौम्यैर्ग्रैशान्यनुक्तायां दक्षांगं चोपवीतता ॥ ३७ ॥
 आसीनत्वं मध्यपाठो देवतीर्थमनुक्तके ।
 निवीतं कण्ठलंब्यार्पं दक्षांसस्थं तु पित्र्यकम् ॥ ३८ ॥
 प्राचीनावीतमन्यांसस्थं सूत्रं तूपवीतकं ।
 भ्रष्टं वा त्रुटितं सूत्रं त्यक्त्वा दद्वयान्नवं विधेः ॥ ३९ ॥
 त्रिघ्नीकृत्य त्रिपद्या पणवतिस्वकरोन्मितं ।
 तूलादिसूत्रं पुनस्त्रिरावृत्य नवसूत्रकम् ॥ ४० ॥
 कृत्वा त्रिरावृतं ग्रन्थि दत्त्वा काजशिवान्नमन् ।
 प्रोक्ष्याळिलगैः पंक्तिवारं सावित्र्या धेहि मन्त्रवत् ॥ ४१ ॥

नोदियाय कदाचन' इति ॥ ३६ ॥ दिवा प्राङ्मुख नक्तमुदङ्मुख-
 होमपूजादौ अग्निदेवादिसमुख अग्ने समुखत्वंमुक्तमाश्वलायनगृह्ये 'एते वै
 यज्ञस्य यदाज्यभागौ तस्मात्पुरुषस्य प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य दक्षिणमक्ष्युत्तरं
 भवत्युत्तर दक्षिणम्' इति अनुक्ताया दिशि पूर्वोत्तरेशान्य अनुक्तस्थले
 दक्षिणाग उपवीतत्व च ॥ ३७ ॥ स्थित्यामनुक्तायामासीनत्व चानुक्ते पाठे
 मध्यमपाठोनुक्ते तीर्थे देवतीर्थं कण्ठलंबिमूत्र निवीतमृषिर्ऋषिणि दक्षिण-
 बाहुस्थ प्राचीनावीत पितृकार्ये ॥ ३८ ॥ वामबाहुस्थमुपवीत देवकार्ये पति-
 तात्यजोदक्ष्या स्पर्शे स्थानाच्छुते मासचतुष्टयातीते सूतके च प्राप्ता यज्ञो-
 पवीत भ्रष्ट भगति भ्रष्ट त्रुटित वा सूत्र त्यक्त्वा नवीन मिषिदद्वयात् ॥ ३९ ॥
 त्रिपद्या गायत्र्या त्रिगुणीकृत्य पुनस्त्रिरावृत्य त्रिगुणीकृत्य सजात नवतनुक
 त्रिरावृत कृत्वा ॥ ४० ॥ काजशिवान्नमन्त्रिणीश्वरान्नमन्त्रार्थि वद्भ्राळिलगैर्वहु-
 वचनस्य त्रित्पे पर्यवसानादापोहिष्टेति तिसृभिर्दशवार गायत्र्या च प्रोक्ष्य
 समन्त्रक यज्ञोपवीतमिति मन्त्रेण धेहि धारणं कुरु हे द्विज त्वमिति शेषः

शश्वद्योज्याः सत्स्थिताग्रिमत्रदर्भासनद्विजाः ।
 पिण्डादिस्थाः कुशा विप्रः प्रेतश्राद्धाच्चितानलः ॥४२॥
 मंत्रा गौस्तुलपी नीचेऽसन्तः सन् शोधितो द्विजः ।
 सौंकारान्सर्वदा होमे स्नाहांतान्यामहस्त इत् ॥ ४३ ॥
 आर्षच्छन्दोदेवताविनियोगज्ञो मनूजपेत् ।
 शूद्राहतं द्विजक्रीत समिद्धर्भाप्सुमाद्यसत् ॥ ४४ ॥
 अफेनानुच्छिष्टहस्तनखास्पृष्टामलांबु सत् ।
 कुशकाशयवोशीरगोधूमत्रीहिकुन्दराः ॥ ४५ ॥
 दूर्वामोजस्तृणं दर्भा वर्षामास्वीकृताः शुभाः ।
 मूलतो ब्रह्मविष्णुवीशा दर्भे सर्वेभितोमराः ॥ ४६ ॥

॥४१॥ शोभनकर्मस्थिता अग्न्यादय पुन पुन कर्मणि योज्या पिण्डा-
 दिषदस्थानस्था कुशा असतोऽशोभना प्रेतश्राद्ध महकोद्विष्टश्राद्ध भुन-
 क्तीति तथा स विप्रोऽसन् चिताग्निरस-मत्रा गौस्तुलसा च नीचगता
 अशोभना एषा मध्ये प्रेतश्राद्धभुक्स संस्कारप्रायश्चित्याद्या शोधितश्चेच्छुद्धो
 भवेत् जपादिसमये सौंकारानोकारपूर्वा-होमे च स्नाहातान्मत्रान् जपेत् वाम-
 हस्तो हृदि यस्य स ॥ ४३ ॥ मत्रर्ष्यादिज्ञ यदुक्तम् 'अग्निदित्वा ऋषिं
 छन्दो दैवत योगमेव च ॥ योऽध्यापयेद्यज्ञेद्वापि पापीया-जायते दु स' इति
 शूद्रेणानीत ब्राह्मणेन क्रीत समिद्धर्भाऽप्सुमादि असत् समिद्धर्म दर्भाः
 प्रसिद्धा आप उदक सुम पुष्प यदुक्त 'समित्पुष्पकुशादीनि ब्राह्मण स्वय-
 माहरेत् ॥ शूद्रानीतै क्रयक्रीतै कर्म कुर्वन्ब्रजत्यध' इति ॥४४॥ फेनरहितं
 अनुच्छिष्ट मलरहित जल कर्मणि सत् कुशादयो दशप्रकारा दर्भा श्राव
 णमासेमात्रास्यायामाच्छिद्य स्वीकृता र्पपर्यन्त शुभा 'अयातयामास्ते दर्भा
 विनियोज्या पुन पुन' इति स्मृते भाद्रामाया कचिदुक्तं तत्कृष्णादिमा-
 साभिप्रायेण मूले ब्रह्मा मध्ये विष्णुरग्रे रुद्रोभित आसमतात्सर्वे देवा-

कर्मोत्तरांतं प्राक्संस्थं व्यस्तं वा पित्र्यमग्निगं ।

याम्यंतं तद्वदास्यं च ज्ञेयौगे वामतः क्रमः ॥ ४७ ॥

तर्जन्यल्पाधःकराग्रमध्यादिषु यथाक्रमं ।

तीर्थं पित्र्यं कायदैवमाग्नेयं ब्राह्ममुच्यते ॥ ४८ ॥

पित्रर्षिदेवादानोपस्पर्शकार्यं चरेत्तु तैः ।

वामान्वारब्धान्यपाणिः कर्माद्यांताम्बुदानयुक् ॥ ४९ ॥

त्वक्फलकृमिरोमोत्थश्चेतासृक्पीतमेचकं ।

वासो दग्धं द्विजादेः सद्भौतमस्फाटितं स्वकं ॥ ५० ॥

ब्राह्मे मुहूर्तं उत्थाय गणेशब्रह्मविष्ण्वजान् ।

देवान्नत्वा गुरुन्खेटान्गां सल्लोकांश्च संस्मरेत् ॥ ५१ ॥

ग्रामाद्ब्रह्मिस्तु नैर्ऋत्यां सदद्ब्रं ब्रह्मध्वादिवर्जिते ।

स्थलेम्बु दूरात्संस्थाप्य यतनासाक्षिवाक् तृणे ॥ ५२ ॥

॥ ४९ ॥ ४६ ॥ प्राक्संस्थमुत्तरांतं उदक्संस्थं पूर्वांतं वा दैवं पित्र्यं

तु अग्निगं याम्यंतं मुखमपि तद्वत् अगे वामांगादिक्रमः ॥ ४७ ॥ तर्जन्यधः

पित्र्यं कनिष्ठ्याधः कायमार्षं कराग्रे दैवं मध्ये तले आग्नेयं करमूले ब्राह्मं तैः

॥ ४८ ॥ पित्रादिकार्यं आदानं प्रतिग्रहः 'आग्नेयेन प्रतिगृह्णीयात्' इति

श्रुतेः उपस्पर्शं आचमनं अन्यपाणिर्दक्षिणहस्तः ॥ ४९ ॥ त्वगादिवज्राणि

श्वेतादीनि च ब्राह्मणादेः क्रमेणोक्तानि स्वकं स्वीयं इति परिभाषा समाप्ता

॥ ५० ॥ ब्राह्ममुहूर्तः स चिंतनार्हकालोत्तिथो रात्रेश्वतुर्थप्रहरः तस्मिन् काले

गुरुन् मातापित्रादीन् खेटान् ब्रह्मन्सिद्धान्वा गां भूमिं धेनुं वा पुण्यल्लोका-

न्धर्मादीन् ॥ ५१ ॥ सदद्बुः पुण्यवृक्षोश्चत्थादिः अम्बु जलमध्वा मार्गः अम्बु

जलपात्रं यतनासाक्षिवाक् पिहितनास इतस्ततोपश्यन्मोनी तृगास्तृतभूमौ

उदङ्मुखोन्यथा नक्तमासीनो वस्त्रमस्तकः ।

आर्षमूत्रं दक्षकर्णे कृत्वा मूत्रविशौ त्यजेत् ॥ ५३ ॥

लिङ्गं सहाद्भिरस्थार्द्रधात्रीमात्रमृदा गुदं ।

त्रिवामो दशवारं च करः शोष्याः करांघ्रयः ॥ ५४ ॥

प्रत्येकं सप्तवारं द्विगुणं वीर्येर्धमन्यके ।

वर्णिजानप्रस्थभिक्षोः शौचं द्वित्रिचतुर्गुणं ॥ ५५ ॥

अर्धाधार्धि निशाशक्तिमार्गेण्यज्ञावलासु तु ।

गन्धलेपांतावधि स्याद्गंडूपान्त्रामतस्त्यजेत् ॥ ५६ ॥

द्विजो द्वादश चान्योल्पान्तर्जन्यास्यं न शोषयेत् ।

क्षीरिकण्टकिवृक्षात्रनिम्बापामार्गदारुणा ॥ ५७ ॥

१।५२॥दिवोदङ्मुखो नक्तमन्यथा दक्षिणामुख आसीनो मुक्तकच्छ उपविष्टः
चक्ष मस्तके यस्य आर्षमूत्र निवीत दक्षिणकर्णे कृत्वा मूत्र मल चोत्सृजेत्
॥५३॥ उदकस्थितयार्द्रधात्रीफलमितया मृदा सहैकरारं लिङ्ग त्रिवारं गुदं
चाद्भिः सह मृदा शोष्य दशवारं वामकर शोष्य.. उभौ पादौ करौ च
सप्तवारं प्रत्येक शोष्या ॥५४॥ रेतोत्सर्गे द्विगुण मूत्रोत्सर्गेर्धं एतद्ब्रह्मचा-
रिणो द्विगुणं वनस्थस्य त्रिगुण भिक्षोश्चतुर्गुण ॥ ५५ ॥ निश्यर्धं अशक्तौ
तदर्धं मार्गे प्रयासे तदर्धं अज्ञेषु बालेषु अवलासु स्त्रीषु गन्धलेपक्षयपर्यंत
शौचं न तु पूर्वोक्तसंख्यया द्विजो द्वादशागंडूपांस्वत्रामतस्त्यजेदित्यग्निमेणा-
न्वय ॥ ५६ ॥ अन्य. क्षत्रियोल्पान्दश अष्टौ वैश्यश्चतुरः शूद्र तर्जन्या
मुखं न शोषयेत् क्षीरिण पुष्पादयः कण्टकिनः खदिरादयः आम्रादय
प्रसिद्धा एषामन्यतमस्य काष्ठेन ॥ ५७ ॥ सत्वचेनार्द्रेण द्वादशागुल-

द्वादशांगुलमात्रेण द्विजोन्योल्पेन मन्त्रवत् ।

शुद्धास्योऽङ्गोविशा प्रातः स्नायान्मध्यंदिनेऽमृदा ॥५८॥

भिभुर्व्रती त्रिकालं न चिरटी शिरसा सदा ।

शीतैः शीताप्सम्पुटितोष्णकैर्वाङ्गिलगमंत्रितैः ॥ ५९ ॥

धाम्न्याचमनसंकल्पमार्ष्टितृप्त्यघहारि नो ।

दीपाल्युत्सवमांगल्याऽब्दाद्येभ्यंगं सदैच्छिकम् ॥ ६० ॥

अर्निद्याहेऽधवाभिश्चोर्नेदं स्नायान्न शीतकैः ।

मांगल्येऽर्भोत्पत्तिपर्वक्रातिश्राद्धेषु नोष्णकैः ॥ ६१ ॥

स्नायाद्वांत्यशुचिस्पर्शदुःस्वप्नरतिदुर्गमे ।

नद्यां प्रवाहाभिमुखो वरुणं प्रार्थ्य मंत्रवत् ॥ ६२ ॥

परिमितेन अन्य क्षत्रियोल्पेन दशागुलेन वश्योष्टालेगुन मन्त्रवत्समन्त्रकं
मुखदुर्गधीति मन्त्रसहित यथा स्यात्तथा शुद्धं दत्तधावनजिह्वोलेखनादिना
विमलीकृत आस्य येन स अङ्गोविशा गोमथलेपनपूर्वकमुदके स्नायात्
मध्यदिने तथैवामृदा स्नायाद्गृहस्थ ॥५८॥ भिक्षु कुटीचको बहूदध हस्ते
तु सकृदेव स्यादिति पूर्वमेवोक्त व्रती वनस्थश्चाद्रापणादिव्रतकर्ता च त्रिकाल
स्नायात् सुगप्तिनी नित्य शिरसा न स्नायात् शीतै कै जलै अथवा आपो-
हिष्टेत्यादिमंत्रितै शीतोदकेन सम्पुटितोष्णोदकै ॥५९॥ धाम्निगृहे मार्ष्टि-
मार्जनं तृप्तिस्तर्पण अघहार्यवमर्षण नो कुर्यात् दीपावल्यामुत्सवे विवाहा-
दिमांगल्ये वर्षारभे चाभ्यगन्तान कार्यं सदा तदतिरिक्तकाले ऐच्छिक
न नित्य ॥ ६० ॥ तदप्यनिश्चे पृष्टपृष्टमीचतुर्दश्यमारहिते दिवसे त्रिधनाया
भिक्षोश्चेद अभ्यगन्तान न मांगल्ये शीतोदकेन स्नायात् पुरातन्यत्तौ पर्वणि
सक्रातौ श्राद्धाहे च नोष्णोदकै स्नायात् ॥ ६१ ॥ वार्ता अशुचिस्पर्शे

स्नात्वालोब्धांस्वमुमंत्रैः स्वमुन्माज्याघमर्षणं ।
 कृत्वा स्नात्वा तर्पयित्वा जले देवानृषीन्पितृन् ॥ ६३ ॥
 निष्पीडयोदग्दशं वासः शोधितांगो गृहं व्रजेत् ।
 स्रवत्यात्मा सरंध्रोतः प्रातःस्नानं विशोधनं ॥ ६४ ॥
 त्रिसप्तद्वादशाहं चैत्संध्यास्नानाग्निवर्जितः ।
 द्विजोपि शूद्रोश्च श्रेण्मांत्राद्यन्यतमं चरेत् ॥ ६५ ॥
 हृद्यभौमाग्नेयमांत्रानिलदिव्यैः शुचिहरेः ।
 ध्यानमृद्धस्माम्मनुगोरजोवर्षात्मकाण्वैः ॥ ६६ ॥
 मेघालोलुपतारोग्यरूपतेजोयशोवलं ।
 शौर्यदुःस्वप्नहृत्यायुर्लभेत्स्नातोऽन्यथापरम् ॥ ६७ ॥

दुःस्वप्नदर्शने मैथुने श्मशानादौ निषिद्धस्थानगमने च स्नानं कुर्यात् नद्यां
 प्रवाहाभिमुखो मंत्रवत् हिरण्यशृंगमित्यादिमंत्रैः जलमालोड्य स्वमात्मानमु-
 न्माज्याघमर्षणं कृत्वा स्नात्वा जले देवानृषीन्पितृन्तर्पयित्वा परिभाषोक्तवत्
 ॥ ६३ ॥ उदग्दशं वासो निष्पीड्य प्रोक्ष्य तेन शोधितं अंगं येन स गृहं
 व्रजेत् नवरप्रसहित आत्मा देहः स्रवति अतः प्रातःस्नानं विशेषेण शोधनं
 ॥ ६४ ॥ त्रिदिनं स्नानवर्जितः सप्ताहं सन्ध्यावर्जितः द्वादशाहमाधाना-
 ग्निवर्जितः द्विजोपि शूद्रो भवेत् अशक्तो मंत्रस्नानादीनां मध्ये यदेव
 सम्भवति तदाचरेत् ॥ ६५ ॥ हरेर्ध्यानं हृद्यं मानसिकस्नानं भौमं मृद्धेयः
 आग्नेयं भस्मस्नानं मांत्रमापोहिष्टेति तिसृभिर्मार्जनं आनिलं गोरजःस्नानं
 दिव्यं सातपवर्षस्नानं ॥ ६६ ॥ मेधा धारणावती बुद्धिः अलोलुपत्वं
 दुःस्वप्नहृतिस्तन्नाश एतत्सर्वं प्रातःस्नायी लभेत् अन्यथा स्नानाभावे
 अपरं दुर्मेधाइन्द्रियलौल्यरोगकुरूपप्रागल्भ्यापकीर्तिमुखं लभेत् ॥ ६७ ॥

स्नात्वा मृद्भस्म हुत्वांगे धार्यमभ्यर्च्य चन्दनं ।
 केशवाद्यैर्द्वादशभिः सिते पक्षेऽसिते परैः ॥ ६८ ॥
 ललाटोदरहृत्कण्ठदक्षकुक्षिभुजश्रुतिः ।
 कुक्षिदोःश्रुतिपृष्ठांगककुन्मूलेनकं त्विति ॥ ६९ ॥
 मृद्गन्धतिलकैरंक्या भस्मपुंङ्गैः पडर्णतः ।
 मृताशौचे न गन्धान्न मांगल्ये भस्म धारयेत् ॥ ७० ॥
 गयाश्राद्धाधानपट्टप्रेतकृत्योत्तरीयकं ।
 पादुका रौप्यमुद्रा न क्षौरं जीवत्पिता भजेत् ॥ ७१ ॥
 रौप्यहैमीखड्गमुद्रावर्तर्जन्यल्पकांगुलिः ।
 साग्रागर्भचतुर्दर्भपवित्रानामिकोपि वा ॥ ७२ ॥

स्नात्वा मृत्तिका धार्या होमं कृत्वा भस्म धार्यं देवमभ्यर्च्य सम्पूज्य चन्दनं
 धार्यं धारणमंत्रानाह शुक्ले केशवादिद्वादशनामभिरसिते कृष्णे संकर्षणा-
 दिद्वादशनामभिः ललाटादिस्थानानि मृदाद्यकितानि कार्याणि ॥ ६८ ॥
 ललाटोदरे प्रसिद्धे हृद्दक्षःस्यलं कण्ठो गलः दक्षिणकुक्षिर्दक्षिणभुजो
 दक्षिणकर्णश्च वामकुक्षिर्वामभुजो वामकर्णः पृष्ठांगं पृष्ठदेशः ककुत्तदुपरि-
 भागः कं मूर्धा एतेवयवाः ॐ नमो नारायणायेत्यनेन इतिशब्दः स्थान-
 समाप्त्यर्थः ॥ ६९ ॥ मृत्तिलकैर्गन्धतिलकैरंक्याश्चिह्निताः कार्याः मृदोर्ध्व-
 तिलका भस्मना तिर्यक्पुण्ड्रा इति विवेकः ॐ नमः शिवायेति भस्म-
 पुण्ड्रैरंक्याः ॥ ७० ॥ जीवत्पिता गयाश्राद्धादि न भजेन्न कुर्यादित्यर्थः
 आन्ध्यादिदोषदूषिते पितरि तदाज्ञयाऽऽधाने न दोषः क्षुरेण वपन कर्तनेन
 कृत्तकेशादिर्भवेत् ॥ ७१ ॥ तर्जन्यां रौप्या मुद्रा हैम्यनामिक्यां खड्ग-
 मुद्रा कानिष्टिक्यां धार्या रौप्यहैमीखड्गमुद्रान्त्यस्तर्जन्यल्पांगुल्यो यस्येति
 समास अथवा गर्भहितसाप्रचतुर्दर्भपवित्रेनामिकुर्योर्यस्य सः ॥ ७२ ॥

मुक्तांगुष्ठाल्पगोकर्णाकृतिइस्तेन कं त्रिभिः ।
 केशवाद्यैः प्राश्य हस्तौ द्वाभ्यां प्रक्षाल्य चाधरौ ॥७३॥
 द्वाभ्यां प्रोक्ष्यास्यमेकैकात्करं पादौ शिरोपरैः ।
 आस्यं नासेक्षिणी कर्णौ नाभिं हृत्के भुजौ स्पृशेत् ॥७४॥
 नासां सांगुष्ठतर्जन्यांगुष्ठेनास्यं च दृक्श्रुती ।
 सानामिकेन साल्पेन नाभिं करतलाग्रतः ॥ ७५ ॥
 हृद्वाहून्कं च सर्वाभिः स्पृशेदाचमनं त्विदं ।
 त्रिभिः पीत्वा शुद्धपाणिः स्पृशेत्कर्णमसम्भवे ॥ ७६ ॥

मुक्तौऽंगुष्ठोल्पा कनिष्ठिका च यस्मात्स चासौ गोकर्णस्याकृतिरिवा-
 कृतिर्यस्य तादृशेन हस्तेन कं उदकं केशवाद्यैस्त्रिभिर्नामभिः प्राश्य
 देवतीर्थेनेति परिभाषोक्तमनुसंधेयमेव सर्वत्र द्वाभ्यां गोविंदविष्णुनामभ्यां
 करौ वामपूर्वाविति परिभाषोक्तमनुसन्धेयं द्वाभ्यां मधुमूदनत्रिविक्रमनामभ्यां
 अधरावोष्ठौ च प्रक्षाल्य ॥ ७३ ॥ वामननाम्नास्यं मुखं प्रोक्ष्य एकेन
 श्रीधर इत्यनेन दक्षिणकरं प्रक्षाल्य अपरैस्त्रिभिः पादौ शिरश्च हृषीकेश-
 पद्मनामाभ्यां पादौ दामोदरेण शिरश्च आस्य मुखं संरुर्षणनाम्ना वासुदेव-
 प्रद्युम्नाभ्यां नासापुटे अनिरुद्धपुरुषोत्तमाभ्यां अक्षिणी अधोक्षजनारसिहाभ्यां
 कर्णौ अच्युत इत्यनेन नाभिं जनार्दननाम्ना हृदयं उपेन्द्रेण कं मस्तकं
 हरिश्रीष्णाभ्यां भुजौ च स्पृशेत् ॥ ७४ ॥ सांगुष्ठतर्ज्या नासां स्पृशेत्
 अंगुष्ठेनास्यं मुखं सानामिकांगुष्ठेन दशौ सकानिष्ठांगुष्ठेन कर्णौ करतलेन
 नाभिं अग्रेण हृद्वाहून् सर्वाभिः कं स्पृशेत् एतदसम्भवे त्रिभिः पीत्वा
 द्वाभ्यां शुद्धपाणिः कर्णं स्पृशेत् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ पाने आचमने द्विरूप-

मापमञ्ज तमात्राम्बुपानेथ द्विरुपस्पृशेत् ।
 मूत्राद्युत्सर्गं शुल्बध्वं स्नाने दाने सुरार्चने ॥ ७७ ॥
 प्राक्परे कर्मसंख्यासु सुप्ते वासोऽथौ क्षुते ।
 कासश्चात्मागमादानाध्ययनाशुद्धभाषणे ॥ ७८ ॥
 श्मशानचत्वारस्रगतौ पच्छौचे स्वाऽन्ययोः कृते ।
 आचामेद्वीनसंभाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ॥ ७९ ॥
 रक्ताश्रुयातेसुयामे जलोत्तारेभिवादाने ।
 उच्छिष्टस्पर्शेऽपाने च याते कर्णं स्पृशेत्तु वा ॥ ८० ॥
 विप्रदः श्रुतौ देवपाशीनेद्वग्न्यवाशुगाः ।
 संख्याज्ञानाद्भवेच्छूद्रः संख्याहीनोशुचिर्द्विजः ॥ ८१ ॥
 विप्राः संख्यावन्दनेन नाधिकारोन्यकर्मसु ।
 सम्यग्ब्रह्मात्र ध्यायन्ति विप्राः संख्या ततः स्मृता ॥ ८२ ॥

स्पृशेदाचांनः पुनराचामेत् शुल्बध्वं शुल्बनन्तरं न प्राक् स्नानादौ
 पूर्वमन्ते च मुसादौ पश्चाद्द्विराचमनं आदानं प्रतिप्रहः स्वान्ययोः स्वपाद-
 क्षालने पश्चादक्षालने च ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ अपाने बहियति
 चैकवारमाचामेत् द्विराचमनं नाम केशवादिचतुर्विंशतिनामभिः सम्बुल्ब्यं-
 तैश्चतुर्ध्वैर्बोक्तस्थानस्पर्शरूपं द्विरावर्तनं जलाभावे कर्णं स्पृशेत् विप्रदक्ष-
 कर्णं देवा वसन्त्यतस्तत्स्पर्शादाचमनं कैश्चिन्मात्राचमनमुक्तं आचमने
 न्यूनाधिकजलपानं सुरासमं ॥ ८० ॥ संख्याया अज्ञानाच्छूद्रकल्पो भवेत्
 ॥ ८१ ॥ अत्र वेलायां विप्राः सम्यग्ब्रह्म ध्यायन्ति ततो हेतोः संख्या
 स्मृता ॥ ८२ ॥ प्रातःसंख्या भादृषा सनक्षत्रोत्तमा छुत्तनक्षत्रा मध्यमार्क-
 गु च....२०

जालंधरोड्डियाणाख्यौ कुम्भके रेचके हितौ ॥ ८७ ॥

प्राणायामोपनिघ्नोयं कार्यः सर्वेषु कर्मसु ।

ग्रामाद्बहिः स्याद्द्विगुणं नद्यां शतगुणं फलं ॥ ८८ ॥

तीर्थे सहस्रं संध्यायामनंतं सांध्यकर्मजं ।

बहिःसंध्या सुरापानानृतोक्त्याद्यघहारिणी ॥ ८९ ॥

संध्यामुपासिष्य इति संकल्प्यादाय मार्जयेत् ।

गोकर्णाकृतिताम्रादिपात्रे वामकरेप्यपः ॥ ९० ॥

वरान्तैर्नान्तैः सथान्तैः क्रमात्के पादयोर्हृदि ।

आपोहिष्टेति पच्छोपः प्रातर्मध्यंदिने निशि ॥ ९१ ॥

कुम्भकेषु त्रिध्वपि मूलबन्धः सत्तमोतिशोभनः जालंधरः कुम्भके हितः शिराजालबन्धनात् 'वघ्नाति हि शिराजालमधोगामि नभोजलं ॥ तेन जालंधराख्योयं बन्धोसौ योगसिद्धिद' इति उड्डियाणो रेचके हितः तथा च भगवत्पूज्यपादाः 'जालंधरोड्डियाणनमूलबन्धान् जल्पन्ति कण्ठोदरपायुमूले ॥ बन्धत्रयेस्मिन्परिचीयमाने बन्धः कुतो दारुणकालपाशैः १ उड्डियाणजालंधरमूलबन्धैरुन्निद्रितायामुसांगनायां ॥ प्रत्यङ्मुखत्वात्प्रविशन्सुपुष्पां गमागमौ मुंचति गन्धवाह' इति २ एवं निरुद्धे प्राणे भूः सर्वपदार्थोपेतो भूलोकः ॐनाम ब्रह्मैवं सर्वत्र अत्र भूरादिष्वोकारवाच्यब्रह्मदृष्टिः कर्तव्या 'ब्रह्मदृष्टिरुत्कर्षात्' इति न्यायात् ब्रह्मण उत्कृष्टत्वात्तद्दृष्टिर्निकृष्टेषु भूरादिषु युक्ततरा अघनिघ्नः पापहरः सर्वेषु कर्मस्वित्यनेन श्रौतस्मार्तकर्मराम्भे प्राणायामोवश्यं कार्यः तदंत आचमन श्रोत्रस्पर्शौ वा ॥ ८७ ॥ ग्रामापेक्षया बहिर्जलाशयादौ द्विगुणं संध्याकर्मफलं नद्यादावेवमेवोद्धम् ॥ ८८ ॥ बहिः संध्याबंदनं कृतं चेत् ॥ ८९ ॥ गोकर्णाकृतिताम्रादिपात्रे वामकरे वाऽप आदाय मार्जयेदित्यन्वयः ॥ ९० ॥ वरान्तैः पादैर्मूर्ध्नि नातैः पादयोः संध्यातैर्हृदि आपोहीति त्वचस्य पच्छ इति पूर्वग्रान्वयः ॥ ९१ ॥ सूर्यश्चेति

सूर्यश्चापः पुनंत्वग्निश्चेति प्राश्य ह्युपस्पृशेत् ।

सौंकारव्याहृत्योंकारयुग्देव्यप्सूक्ततो द्विजः ॥ ९२ ॥

मार्जयेत्प्रतिमंत्रं के ऋतं चेति तृचांतरे ।

निःश्वास्याघनरं स्मृत्वा दक्षनासापुटेन तं ॥ ९३ ॥

वहिर्निःसार्य हस्तेप्सु पतितं नावलोकितं ।

क्षिप्त्वा क्षितौ वामभाग आचम्याप्सूरितांजलिः ॥ ९४ ॥

गोशृंगमात्रमुद्धृत्यांजलिं व्यंगुष्ठतर्जनीं ।

तिष्ठन्ध्यायन्संमुखोर्कं देव्यार्घ्यं त्रिर्निवेदयेत् ॥ ९५ ॥

असावादित्यो ब्रह्मेति ध्यात्वासिच्य प्रदक्षिणं ।

परीत्याचामेन्मध्याह्ने नतोर्ध्वं हंस इत्यृचा ॥ ९६ ॥

प्रातः आपः पुनंत्विति मध्यदिनेग्निश्चेति निशि अपः प्राश्योपस्पृशेत्
सौंकारव्याहृतिगायत्र्या आपोहिष्टेति नरर्गिभश्च ॥ ९२ ॥ प्रतिमंत्रं मूर्ध्नि
मार्जयेत् ऋतं चेति तृचा स्वातरे चित्ते निःश्वास्य पापपुरुषं स्मृत्वा
दक्षिणनासापुटेन तं वहिर्निःसार्य हस्तस्थोदके पतितं भावयित्वा
॥ ९३ ॥ नावलोकितं तं क्षितौ वामभागे प्रसह्य क्षिप्त्वाचम्याद्भिः पूरि-
तांजलिः ॥ ९४ ॥ मुक्तागुष्ठतर्जनीकमंजलिं स्वहृदयप्रदेशाद्गोशृंगमात्रं
द्वादशांगुलमात्रं यथोर्ध्वं जलमुद्गच्छेत्तथोद्धृत्योत्क्षिप्य तिष्ठन्संमुखोर्कं ध्याय-
न्देव्या गायत्र्या सव्याहृतिरुप्या त्रिर्ध्वं त्रिभारं निवेदयेत् ॥ ९५ ॥ असा-
वादित्यो ब्रह्मेति प्रदक्षिणं परीत्यासिच्य जलमिति शेषः मन्त्रार्थं ध्यात्वा 'स
यथायं पुरुषे यथासानादित्ये स एक' इति श्रुत्युक्तं मन्त्रहार्दं त्रिचित्याचामेत्
मध्याह्नेऽर्घ्यदाने नतः प्रह्वः हंसः शुचिपदित्यृचाार्घ्यं दद्यादिति शेषः फलं

जपेद्गृशद्बहिर्दिमं त्रिंशं नद्यां शतं फलम् ।

गोष्ठे वनेग्निहोत्रे च हरहर्यग्रतोमिति ॥ ९७ ॥

काष्ठासनेकीर्त्यकर्णं दौरात्म्यं पल्लवेशुके ।

दैन्यं रुग्णाव्यथारोग्यं भसिते कंठले सुखं ॥ ९८ ॥

विदैगेयेजिने द्वैपे मोक्षः प्रज्ञायुषी कुशे ।

व्याहृत्यास्मिन्सिद्धपद्मस्वस्तिकाद्यासनात्सुखं ॥ ९९ ॥

उपविश्य क्षमां प्रार्थ्य भूतान्युत्सार्य भावयेत् ।

यथांगमात्मन्यात्मानं देव्या तद्रूपमेकधीः ॥ १०० ॥

पूर्ववत् ॥ ९६ ॥ अग्निहोत्रादिस्थाने हरिहरमूर्तिसमीपे चापरिमितफलं
॥ ९७ ॥ जपादौ काष्ठासने आस्यतेस्मिन्नित्यासनं तस्मिन्काष्ठासनेऽपकी-
र्तिर्करणं दुःखं च पल्लवेशुके वस्त्रे च दुःस्वभावता ॥ ९८ ॥ ऐणेये चर्मणि
ज्ञानं द्वैपे व्याघ्रचर्मणि मोक्षः कुशासने प्रज्ञायुर्वृद्धिः अस्मिन्नधिकरणे
आसने सिद्धाद्यन्तमामनेन आस्थतेनेनेत्यासनं तेन सुखं यथातथोपवि-
श्येत्यप्रिमेणान्धेति तत्रोपवेशनं व्याहृत्या कार्यं समस्तव्याहृतिभिरिति भावः
उपलक्षणमिदं आसनविधेः आसनानि तु 'जानूर्वोरंतरे सम्यक् कृत्वा पाद-
तले उभे। सप्रकायशिरोग्रीवः स्वस्तिकं तद्यत्रक्षते १ पादांगुष्ठौ निबध्नी-
यादस्ताभ्यां व्युक्रमेण तु । ऊर्वोरुपरि विप्रेन्द्र कृत्वा पादतले उभे। पद्मासनं
भवेदेतत्सर्वेषामपि पूजितं २ मेंद्राहुपरि विन्यस्य सव्यं गुल्फं तथोपरि ।
गुल्फान्तरं च निक्षिप्य सिद्धासनमिदं भवेत्' इति ॥ ९९ ॥ पृथ्वित्वयेति भूमिं
प्रार्थ्यापसर्पित्वपक्कामंत्वित्याभ्यां भूतान्युत्सार्य यथांगं हृदयादि देव्या द्योतन-
रूपया गाथत्र्यात्मन्यात्मानं तद्रूपं भावयेत् एका ध्यानमुल्या धीर्यस्य
॥ १०० ॥ अत्र देवीपदेनात्मयाथात्म्यप्रकाशकत्वाद्गायत्र्या एव ब्रह्मज्ञाने-

आर्पदैवतछदासि स्मरन्नक्षरपूर्वकान् ।

न्यासान्कृत्नाखिला मुद्राः प्रदर्श्य मनुदेवताः ॥१०१॥

ता बाला बालादित्येति त्रिभिर्ध्यानैस्त्रिकालतः ।

ध्यात्वा चागच्छ वरद इति तिष्ठन्समाहितः ॥ २ ॥

प्रागास्यो मन्त्रार्थमनुसंधानो जपेच्छनैः ।

पादानतयोपादान किमर्थमिति चेच्छन्दसा प्राधान्यात्सोमाहरणादितरच्छ
-दोक्षराहरणेनेतरच्छदोव्याख्या च सर्गसम्पन्नन्यापकत्वाज्जपे गायत्र्या एव
प्राधान्यं गायत्रीसारत्वाच्च ब्राह्मणस्य गुरुतरा गायत्रीं हित्वा ततोऽन्यद्गुरुतर
न विद्यतेऽतएव परिव्राड्भ्यतिरिक्तैर्द्विजर्गायत्र्येण त्रिषु कालेषु जप्या अक्षर
पूर्वकान् चतुर्विंशत्यक्षरन्यासानखिलाश्चतुर्विंशतिमुद्रा देवेभ्यो मुद्रा रातीति
मुद्रा मनुदेवता मन्त्रदेवता ॥ १०१ ॥ बाला बालादित्यमण्डलमध्यस्था
मिति त्रिभिर्ध्यानैस्त्रिषु कालेषु सार्वविभक्तिकस्तसि आगच्छ वरदे देवीति
ध्यात्वा साधनस्तित्ठन् ॥ २ ॥ प्राङ्मुखो गायत्रीमन्त्रार्थमनुसंधान
शनैर्जपेद्गायत्रीमिति शेष स च गायत्र्यर्थं सक्षेपत प्रदर्श्यते तदिति पर
ब्रह्मोच्यते 'ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविध स्मृत' इति स्मृते
प्रसवतीति सतिना तस्य सर्गास्त्रिप्रकृतयोपलक्ष्यसर्गप्रचोत्पादकत्वलक्ष
णाशेषद्वैतभ्रमाधिष्ठानज्ञापकस्य वरेण्यं सूक्ष्मबुद्धिप्राह्य निरतिशयात्मक
स्वरूप भर्गोऽत्रिचाकामकर्मादिदोषभर्जक त्यक्ताशपानर्थं देवस्य द्योतना
त्मकस्य स्वयंप्रकाशस्याखिलभासकस्य 'न तत्र सूर्यो भाति' इति श्रुते
धीमहि चितयाम य प्रत्यगभिन्न परमात्मानं प्रत्यक्स्वरूपान् जापकान्
धिप धिप एकत्वेपि वृत्तिभेदाद्बहुवचन प्रचोदयात्प्रेरयेदिति दशपदार्थ
एव च सप्तसाक्षिक सर्वद्वैतभ्रमाधिष्ठान परमानदरूपं निरस्तासमस्तानर्थ

सौंकारव्याहृतिं देवीं छिन्नपादां स्रजांशुके ॥ ३ ॥

मन्त्रकारौ मनस्त्राणौ तद्योगान्मंत्र उच्यते ।

जन्मविच्छेदपापघ्नौ जपकारौ तु तद्युजा ॥ ४ ॥ '

प्रोक्तो जपो हि यज्ञोयं सर्वयज्ञेषु तूत्तमः ।

वाचिकोऽन्मानसः सन् रहस्यो मध्यमो जपः ॥ ५ ॥

शाखारेखाशङ्खमणिप्रवालस्फटिकैर्जपे ।

मुक्तापमाक्षीस्वर्णाक्षैर्दशोत्तरगुणं फलम् ॥ ६ ॥

प्रोक्षिता स्रक् सती मेरुलंघने स्रक्च्युतौ जपे ।

तंघ्रादौ च जपाच्छुद्धिर्देवीं नासाग्रदृग्जपेत् ॥ ७ ॥

स्वप्रकाशचिद्रूपं ब्रह्म चित्यमिति समुच्चयार्थः । एवं च सति ब्रह्मणः स्वधियर्तजडप्रपंचस्य रज्जुसर्पन्यायेनाध्यारोपापवादाभ्यां साभानाधिकरण्य-रूपभेकत्वमुक्तं भवति एवं मंत्रार्थमनुसंधानो जपेत् 'आवृत्तिरसकृदुपदेशात्' इति न्यायाद्यावत्साक्षात्कारं पुनःपुनरावर्तयेत् स्रजा मालयांशुके वस्त्रे धृतया छिन्नपादाभिःपनेन प्रतिपादमवसानं कार्यं ओंकारव्याहृत्या सह गायत्र्या जपः ॥ ३ ॥ मन्त्रकारौ मनस्त्राणस्त्राणस्तद्योगान्मंत्रः जकारौ जन्म-विच्छेदः पकारः पापघ्नस्तद्योगाजपः ॥ ४ ॥ जपयज्ञः सर्वयज्ञेषूत्तमो भगवद्विभूतित्वात् 'यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि' इति स्मृतेस्तदकरणेल्पसुखोऽपि नृलोकोऽलम्यः किंपुनरन्ये 'नायं लोकोस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्य' इति स्मृतेः वाचिकोधमः मानस उत्तमः रहस्योऽन्यैरधुतो मध्यमः ॥ ५ ॥ शाखाः करान्गुल्यः रेखास्तत्पर्वाणि शाखादिभिरक्षांतेस्तन्मालाभिरिति यावत् जपे यथोत्तरगुणं फलं शाखाभिः संख्याने एकफलं रेखाभिर्दशगुणमेवमुत्तरोत्तरं ॥ ६ ॥ स्रक्माला प्रोक्षिता संस्कृता चेःसती जपे स्रक्च्युतौ मालापाते निद्रादौ प्रातायां गायत्रीजपाच्छुद्धिः देवीं गायत्री ॥ ७ ॥ यतिः कुटी-

यतिर्जपेत्पडोंकारां सहस्रं चाष्टयुक्शतं ।
 अन्योष्ठाविंशतिं पंक्तिं नार्थार्थं तां जपेद्द्विजः ॥ ८ ॥
 मैत्रैः सौरैरुपस्थाय वारुणैश्च क्रमात्सदा ।
 जातवेदसे तच्छंयोस्त्रिर्नमो ब्रह्मणे इति ॥ ९ ॥
 प्रणम्य दिक्तत्पदेवविग्रान्सन्ध्यां विसृज्य च ।
 गुरुं निषण्णं प्रागास्यं संमुखोत्राभिवादयेत् ॥ ११० ॥
 कराभ्यां यथावामान्यकर्णौ स्पृष्ट्वा पदौ गुरोः ।
 व्यस्ताभ्यां स्पृष्ट्वा शिरोऽध्वन्योर्न्यसेत्तदभिवादनं ॥ १११ ॥
 हृद्दृग्वाक्पत्कोरुवक्षःकरैर्देवान्नमेद्वरान् ।
 ज्ञानल्पानपि सद्विग्रान्पाणिभ्यान्नाशुचीन्नमेत् ॥ १२ ॥

चको बहूदथ अन्यो ब्रह्मचारी गृही वनी चाष्टयुक्शत जपेत् । अष्टाविंश-
 तिवार वाऽत्यशक्तश्चेत्पंक्तिं दशवारं द्विजा नार्थार्थं जपेत् ॥ ८ ॥ मैत्रर्मिल-
 देवताकर्मिन्त्रस्य चर्षणीघृत इत्येत प्रातः दिनस्य मित्रदैवत्यद्यात् सौरै-
 रुद्युत्पमित्यादिभिः सुर्यदवत्य मध्याह्न रात्रौ तु तत्वायामाति वरुणदेवताकेः
 रात्रेर्वरुणदवत्यत्वात् सदा लिष्यपि कालेषु पुनर्जातवेदस तच्छंयोरित्याभ्यानुप-
 स्थाय नमो ब्रह्मणे इति त्रिः परिदध्यात् ॥ ९ ॥ दिशः प्रागाद्यास्तत्पा इन्द्रा-
 दय विप्रा ब्राह्मणाश्च तान्प्रणम्य उत्तमे शिखर इति सध्या विसृज्य प्राङ्
 मुखमुपविष्ट गुरुं समुख उपविश्यात्र सध्यायामन्यदा त्रिभिः प्रादयेत् ॥ ११० ॥
 तद्यथा स्वामदक्षिणकराभ्यां स्ववामदक्षिणकर्णां स्पृष्ट्वा व्यस्ताभ्यां करा-
 भ्यां गुरार्चामदक्षिणपादा वामदक्षिणकराभ्यां स्पृष्ट्वाध्वन्यो पादया शिरो
 न्यसेत्तदभिवादनं वदन्ति ॥ १११ ॥ हृन्मनः दृग्दृष्टि वाक् वचन पदौ पादौ
 क शिर उरो वक्ष करौ हस्तौ तैदवान्नमेत् वरान् श्रेष्ठान् वयसाऽल्पानपि
 ज्ञानसत साधून् विप्राश्च पाणिभ्यां नमेत् अशुचीन्नशुद्धान् ॥ १२ ॥ कर्म-

कर्मस्थान्यादिइस्तान्तद्वत्स्वयं चाल्पकान्करात् ।
 उद्वाहोर्ध्वं चरेत्सायं प्रातरौपासनं स्वयं ॥ १३ ॥
 पत्नी वान्यतराग्रेन्यश्चेद्धमन्या प्रबोध्य तं ।
 प्रादुष्कृताग्निं ध्यात्वालंकृत्य संस्कृत्य हौम्यकं ॥ १४ ॥
 ज्वालायां समिधं हुत्वा प्रातः सूर्याय चाग्रये ।
 सायं तूर्णीं तूमयत्र द्वितीयां जुहुयात्ततः ॥ १५ ॥
 उपतिष्ठेत्स्वर्चिताग्निः सूर्याग्निमनुभिः क्रमात् ।
 कायाभ्यां तूमयत्रात्र पष्टिधान्यमिताहुतिः ॥ १६ ॥

स्थान् अग्निसमिदादिहस्तान्न नमेत् तद्वत्स्वयं चाशुचिः कर्मस्थान्यादि-
 हस्तश्च न नमेत् अल्पकान्कृद्वादीन्करादेकेन करेण 'मूर्खाणां त्वेकपाणिना'
 इति स्मरणात्तथाचारदर्शनाच्च विवाहानंतरं स्वयं सायंप्रातरौपासनं चरेत्
 ॥ १३ ॥ अथवान्यश्चेदन्यतराग्रे दम्पत्योरेकतस्याप्रतोऽन्यः पुत्रादिः 'पत्न्यपि
 वा पुत्राः कुमार्यतेवासां वा नित्यानुगृहीत' इति गृह्योक्तेः वेणुधमन्या न मुखे-
 नान्यथा प्रादुष्कृताग्निं ध्यात्वा वा प्रादुष्करणं नामाग्रेः प्रज्वलनं तच्च सूर्यो-
 दयात्प्रागस्तात्प्राक् च कार्यं कालात्यये व्याहृतिहोमः 'यद्वा तदाहुर्यस्या-
 ग्निसनद्धतमादित्योभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वा का प्रायश्चित्तिः' इति प्रश्नपूर्वकं
 'हिरण्यं पुरस्कृत्य सायमुद्धरेज्ज्योतिर्वै हिरण्यमिति रजतमंतर्धाय प्रातरुद्धरेदेत-
 द्वात्रिरूपम्' इति श्रुत्युक्तं प्रायाश्चित्तं योज्यं परिसमूहनपरिस्तरणपर्युक्षणैरलं-
 कृत्य हौम्यकं संस्कृत्य ॥ १४ ॥ ज्वालायां समिधं हुत्वा प्रातः
 सूर्योदयादात्मगवं सूर्यास्तादशघटीपर्यंतं प्रातर्दिवा सूर्याय रात्रावग्नये चोभ-
 यत्र तृष्णा प्रजापतय इति द्वितीयां जुहुयात् प्रातरित्युक्तेऽपि होमस्य सायमा-
 रम्भः ॥ १५ ॥ परिस्तरणविसर्जनपूर्वकं परिसमूहनादिना स्वर्चितः अग्निर्धेन-
 सः सूर्यमंत्रैर्दिवा रात्रौ तु अग्निमंत्रैः उभयत्र कायाभ्यां हिरण्यगर्भैः प्रजापत
 इत्याभ्यां चांपतिष्ठेत् अत्र षष्टिसख्यामितसतुषधान्याहुतिः तण्डुलानां तु शत-

पयोदध्याज्यनीवारयवत्रीह्यादिहौम्यके ।

गृह्य परिचरेच्छ्रौताग्नीन्वापि ज्ञाततद्वृष्टः ॥ १७ ॥

नातीयाद्ब्राह्मणो यज्ञान्नित्यमासिकगार्पिकान् ।

नाहोतीयाद्विना दान शक्त्या दद्यात्किमप्युत ॥ १८ ॥

भगवंत हरिं विष्णुं संस्मरेत्सर्वदासकृत् ।

सस्कृते साररे च्छन्ने स्वे गृहे निमसेद्गृही ॥ १९ ॥

भूः पूताप्युपलिप्ता चेत्पुनर्लेपेन शुद्ध्यति ।

तन्नित्य वास्तूपलिपेत्प्रेताद्योलिप्तकेस्ति हि ॥ २० ॥

कास्याशुकेत्र गर्हे गोविशा नैर्ऋतितो गृहं ।

उपलिप्य स्वलंकार्यं रंगवल्ल्यादिनान्वहं ॥ २१ ॥

सख्याकप्रस्थस्य चतु षष्ट्यशमिता वा कालात्यये चतुर्गृहीताज्येन व्याहृति
होम सकटे समस्य होम पक्षलयांत वा पक्षहोम पयआदि होमद्रव्य एव
गृह्य परिचरेच्छ्रौताग्नींश्च ज्ञातस्तयोर्धर्मो येन स विद्या चाविद्या चेति श्रुतेर्ज्ञा
नाभारंभ तम प्रविशतीति श्रुत्यानिष्ठप्रतिपादनात् ॥ १७ ॥ नित्यान्यच
यज्ञान् 'महायज्ञाश्च नित्या स्यु सञ्जात्राग्निहोत्रात्' इति स्मृते मासिका
दर्शादय वार्षिका आप्रयणादय 'यस्याग्निहोत्रम्' इति श्रुते किमपि
धान्यफलादि ॥ १८ ॥ सस्मरेत्कर्मरगुण्यापहृत्यै प्रमादात्कुर्नतां यस्यस्मृ०'
स्मृतिभ्य वास्तुशात्यादिना संस्कृते साररे सकपाटे भित्त्यादिभिश्छन्ने
स्वगृहे गृही वसेत् लक्ष्मीरपैति सतत परगेहवासादिति पूर्वमेवोक्त 'अकपा
टमनाच्छन्नमदत्तवलिभोजन । गृह न प्रविशेद्दीमानापदामाकरो हि स' इति
॥ १९ ॥ पवित्रापि भूमिरेरुवारमुपालिता चेत्पुनर्लेपेन शुद्ध्यति तदुक्त 'सर्वत्र
चसुधा पूता यत्र लेपो न विद्यते । यत्र लेपो भवेत्तत्र पुनर्लेपेन शुद्ध्यति'
इति । तत्तस्माद्वास्तु वेश्मभूमि ॥ २० ॥ अत्रोपलेपने कास्थपात्र वस्त्र च
गर्हं गोमयेन नैर्ऋतिमारभ्या वहमहन्यहनि ॥ २१ ॥ गव्य घृतादि चर्म ऐगेयं

स्थाप्यं गव्यं तिलाश्वर्म मणिश्रीखण्डधेनवः ।
 त्रिसंध्येर्च्योमरः प्रातर्विस्तराच्चंदनादिना ॥ २२ ॥
 मध्यान्हे निशि दीपैर्वा गोवज्जन्मान्यथा द्विज ।
 गुर्वर्कान्यंब्वष्टधार्चा गोविप्रान्यतमार्चनं ॥ २३ ॥
 कुर्यात्तिष्येजसामीप्यं शालिग्रामे तमप्युत ।
 गुर्वाज्ञया भक्तिमान्यं पूजयेत्स प्रसीदति ॥ २४ ॥
 देवो भक्ततपोयोगाद्दृच्छत्यर्चनगौरवात् ।
 विम्बाभिरूप्यात्सामीप्यं भक्तिरेवात्र कारणं ॥ २५ ॥
 नाश्रद्धानोधिकारी संशयात्मात्र नास्तिकः ।
 येभ्यो मातेति पुंगंधं निवार्यादाय चाखिलान् ॥ २६ ॥

मणिः शालग्रामः धेनुर्नरसूतिका गौः त्रिकालं देवः पूज्यः यद्वा विस्तरा-
 त्प्रातः मध्यान्हे चंदनादिपंचोपचारैः ॥ २२ ॥ निशि दीपैरारतिकैः
 अन्यथा जन्म गोवत्पशुवत् गुरुराचार्यार्कः सूर्योमिरावसथ्यः श्रौतश्च अम्यु-
 दकं तीर्थोदि अष्टविधा प्रतिनाभिमतदेवताप्रतिकृतिः गौः प्रसिद्धा विप्रो
 वेदज्ञः एवामन्यतमस्त्यार्चनं ॥ २३ ॥ तिष्ये कलौ अजसामीप्यं विष्णुसा-
 न्निध्यंतमपि पूजयेत्स देवः ॥ २४ ॥ देवो हेतुत्रयात्सान्निध्यमृच्छति ततोप्यत्र
 भक्तिरेव कारणं ॥ २५ ॥ अतोत्र देवपूजनेऽश्रद्धानः सशयवान् नास्तीति
 मतिर्यस्य स नास्तिको नाधिकारी यदुक्तं 'शोकाक्रांतः कृपाविष्टः श्रद्धया
 रहितः पुमान् । गुरुदेवद्विजातीना पूजनं न समाचरेत्' इति देवा मनुष्य
 गन्धेभ्योपयांत्यतो 'येभ्यो मातैवापित्र' इति द्वाभ्यां पुंगंधं मनुष्यगन्धं निवा-
 र्याभवाख्याने तं तेभ्यो ये देवा अपैवावीभरसंत मनुष्यगन्धात् एते धाप्ये

१ सूर्याग्न्यादिप्रतिकेष्टदृष्टिर्न कार्या 'न प्रतीके न हि स' इति न्यायात्
 ब्रह्मदृष्टिर्कृत्कर्पादिगन्धायः पूर्वमेव प्रतिपादितः.

सम्भारानुपविश्याग्रे देवस्याप्पूरितं घटं ।
 दक्षभागे निधायाब्जं प्रपूज्य प्रोक्ष्य तत्स्थलं ॥ २७ ॥
 स्वं सम्भारांश्च भूभूतशुद्धिं कृत्वा यथायथं ।
 प्राणान्प्रतिष्ठाप्य चांतर्बहिर्मातृकया न्यसेत् ॥ २८ ॥
 तनौ देवेपि पुंसूक्तमन्त्रैश्चापि यथाक्रमं ।
 करांश्च्यूरुकटीनाभिहृद्ग्रीवादोर्मुखाक्षिके ॥ २९ ॥
 एवं भूत्वा सुरोर्ध्यादिपात्राण्यप्पूरितानि च ।
 संस्थाप्येशकलां हृत्स्थामापादतलमस्तकं ॥ ३० ॥
 ध्यात्वांजलौ सुमगतां विभाव्यार्चागतां ततः ।
 प्रकल्प्यार्चां देवरूपां साक्षान्मत्वा ततोर्चयेत् ॥ ३१ ॥

अन्तर्दधत येभ्यो मातैवापिल इति श्रूयमाणत्वात् ॥ २६ ॥ अब्ज शंखं
 ॥ २७ ॥ स्वमात्मानं भूशुद्धिं भूतशुद्धिं च तत्रोक्तां अन्तर्मातृकाभिर्बहि-
 र्मातृकामिश्च न्यासं कुर्यात् जाताबेकवचन ॥ २८ ॥ पुरुषसत्तमत्रैः तनौ
 स्वशरीरे देवमूर्त्या च सहस्रशी० पुरुष० आभ्या करी एतावा०
 त्रिपादू० आभ्यां पादौ तस्माद्वि० यत्पुरुषे० आभ्यामूरु तं यज्ञं०
 तस्माद्य० आभ्यां कट्यौ तस्माद्य० नाभि तस्मादश्वा० हृदय यत्पुरुषं०
 कण्ठं ब्राह्मणो० चन्द्रमा० बाहू नाम्या आ० मुखं सप्तास्या० नेत्रे यज्ञेन०
 कं शिरः प्राण्यंगत्वादूर्द्ध्वेकन्नद्रावः न्यसेन्न्यास कुर्यात् ॥ २९ ॥ 'ज्ञेयौगि
 वामतः क्रम' इत्युक्तमेव 'देवो भूत्वा यजेद्देवम्' इति स्मरणादेवं न्यासा-
 दिना सुरो भूत्वा उदकपूरितानि पात्राध्याचमनस्नानपात्राणि हृत्स्थां जीव-
 सञ्जितामीश्वरकलां गुरुपदिष्टमूर्तिव्येनापादतलमस्तक ॥ ३० ॥ ध्यात्वांजलि-
 स्थपुष्पगतां विभाव्य श्वात्समारोगेणागतां भावयित्वा तत्पुष्पसमर्पणेनार्चागतां
 प्रतिमाविष्टौ प्रकल्प्य तामर्चां प्रतिमां साक्षाद्देवरूपां मत्वा ततो यजेत्पजयेत्

सम्पूज्य पीठद्वाराशा मंत्रतंत्रविधानतः ।
 पुंमंत्रैर्वाह्वानपीठपाद्यार्घ्याचमनाप्लवान् ॥ ३२ ॥
 वस्त्रे सूत्रे गंधपुष्पे धूपदीपाशनादिकं ।
 नतिप्रदक्षिणापुष्पांजलीन्भक्त्यार्पयेत्क्रमात् ॥ ३३ ॥
 (क्षेपकः) यजेत्पौराणिकैर्मंत्रैः स्त्रीः शूद्रश्च द्विजोदितैः ।
 सम्भवे सत्याप्लवादौ दद्यात्पंचामृतानि च ।
 भूयाः सुभोगा गंधोर्ध्वमशनेन्नं चतुर्विधं ॥ ३४ ॥
 राजोपचारताम्बूलदक्षिणारार्तिकैः फलैः ।
 स्तोत्रैर्गीतैर्नृत्यवाद्यैस्तोपयेद्द्विजभोजनैः ॥ ३५ ॥
 घण्टानादं चरेदादौ स्नाने धूपप्रदीपयोः ।
 दद्यादाचमनं स्नाने नैवेद्ये वस्त्रमूत्रयोः ॥ ३६ ॥
 जलं प्रत्युपचारं च शङ्खांवीशं विनाप्लुतौ ।
 स्वारामारण्यक्रयाप्तं पुष्पं सन्मध्यमं त्वसत् ॥ ३७ ॥

॥३१॥मंत्रतंत्रविधानेन दक्षिणमार्गेण पीठं द्वाराणि दिशश्च सम्पूज्य पुरुष-
 सूक्तमंत्रैर्वा सहस्र० आह्वानं १ पुरुष० पीठमासनं २ एतावा० पाद्य ३
 लिपादू० अर्घ्यं ४ तस्माद्वि० आचमनं ५ यत्पुरु० स्नानं ६ ॥ ३२ ॥
 तं यज्ञं० वस्त्रे ७ तस्मा० सूत्रे यज्ञोपवीते ८ तस्मा० गन्धं ९ तस्माद०
 पुष्पं १० यत्पु० धूपं ११ ब्राह्मणो० दीपं १२ चन्द्रमा० अशनादि-
 नैवेद्यं १३ नाभ्या० नतीर्नमस्कारान् १४ सप्ता० प्रदक्षिणा १५
 यज्ञेन० पुष्पांजलिं १६ एवं भक्त्या क्रमेणार्पयेत् ॥ ३३ ॥ (क्षे०)
 स्त्रीः शूद्रश्च भक्तिमान् द्विजोक्तैः पौराणिकैर्मंत्रैः न वैदिकैः ॥३४॥ ३५ ॥
 आदौ पूजास्मभे ॥३६॥ आप्लुताग्निपेके शिवे विनान्यत्र शंखाम्बु दद्यात्
 स्वोदानलब्धं पुष्पमुत्तमं आरण्य मध्यमं क्रयात्तमममं ॥ ३७ ॥ कीटादि-

तद्वच्छ्वेतारक्तकृष्णं वर्ज्यं पर्युपितं सुमं ।
 सच्छिद्रं जन्तुयुक् शीर्णं कीटाघातं स्वयं च्युतं ॥३८॥
 समलं वामहस्तांग्रिस्पृष्टं क्षालितमम्बुनि ।
 बकुलाब्जाशोकजातीदूर्वाविल्वं शमी कुशः ॥ ३९ ॥
 तुलसी करवीरं च मल्लिकाशोकमुत्तमं ।
 कोविदारार्कधत्तूरशालमलीकुटजैर्हरिः ॥ १४० ॥
 नाचर्यो गणेशस्तुलस्या दूर्वयायेश्वरोऽसितैः ।
 रक्तैः केतकनिम्बाद्यैर्विल्वं श्वेतसुमं प्रियम् ॥ ४१ ॥
 दूर्वा गणेशस्य विष्णोस्तुलसीत्यादि सर्वशः ।
 ज्ञात्वा पुष्पाणि देयानि श्रद्धया देवतुष्टये ॥ ४२ ॥
 हुत्वा पुंसुक्तेन दत्त्वा पुष्पाणि प्रार्थयेद्धरिं ।
 मंत्रं जपेद्यथाशक्ति भक्त्या तद्गतहृद्द्विजः ॥ ४३ ॥
 द्विजदेवाङ्घ्र्यब्जतीर्थं पेयं धार्यं च मूर्धनि ।
 चतुर्धाध्ययनं कुर्यात्स्ववृत्त्या पोष्यपोषणम् ॥ ४४ ॥

मक्षितं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ हरिर्न पञ्चः ॥ १४० ॥ तुलस्या गणेशो न
 ज्ञ्यः आर्या देवी ईश्वरः शिवः असितैः कृष्णै रक्तैः केतकनिम्बाद्यैश्च न
 ज्ञ्यः शिवस्य विल्वं श्वेतपुष्पं प्रियम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ नैवेद्यान्ते पुरुष-
 सुक्तेन प्रत्युचं चरुणाज्येन वा हुत्वा तथैव प्रत्युचं पुष्पाणि दत्त्वा हरिं सूक्तैः
 स्तोत्रैर्वा प्रार्थयेत् तद्गतहृत्तदेकचित्तः भक्त्या यथाशक्ति गुरुरूपदिष्टं मंत्रं
 जपेत् द्विज इत्यनेनार्यं त्रैवर्णिकविषयः शूद्रेण तु ब्राह्मणोदितैः पूजनमेव
 तार्थं नामसंकीर्तनस्मरणश्रवणेषु तस्याप्यधिकारः ॥ ४३ ॥ पूर्वं ब्राह्मण-
 चरणतीर्थोदकं पश्चाद्देवचरणतीर्थं च पेयं मूर्धनि मूर्धा धार्यं अध्ययनाध्या-
 नतदर्थविचारप्रवचनरूपं चतुर्धाध्ययनं ॥ ४४ ॥ स्ववर्णभेदोक्त्या

स्ववृत्त्या जीवनाभावाद्गुर्वापद्यन्यवार्तया ।

जीवेतान्निधया नैव हीनवृत्त्या कुटुम्ब्यपि ॥ ४५ ॥

कृतसन्ध्यः कृतोपस्थो जानुस्थसकुशांजलिः ।

सौंकारव्याहृतिं देवीं रोदसीदत्तदृग्जपेत् ॥ ४६ ॥

तां पच्छोर्ध्वर्चशः सर्वा वेदान्सांगान्स्वशक्तितः ।

तिष्ठन्नासीनो ब्रजन्वानध्यायेत्पं जपेत्ततः ॥ ४७ ॥

त्रिर्नमो ब्रह्मण इति तर्पयेत्साक्षतांजलिः ।

देवानृषीन् तिलैः पितृन्स्वगृह्योक्तविधानतः ॥ ४८ ॥

वृत्त्या पोष्याणामग्निधेन्वातिथिपितृपुत्रभार्याणां पोषण महापद्यनिधया वृत्त्या
जीवेत कुटुम्ब्यपि हीनवृत्त्या न जीवेत ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहस्तदसंभवेध्याप-
नयाजनेथवायाचितयायारशिलोच्छनानि 'कुम्बूलकुम्भिधान्यो वा त्र्याहिक-
श्वस्तनोपि वा । कलौ द्विजो न हि भवेदश्ववृत्तिः कथंचन' इति । यायावरं
प्रत्यहं धान्ययाञ्चा द्वादशाहपर्यातान्नं कुसूलं पद्मदिनपर्याप्तं कुम्भिधान्यं
एभिर्निर्वाहो न भवेच्चेत् क्षात्रवृत्त्या वैश्यवृत्त्या वा कुटुम्बभरणं उक्तं च
'वृद्धौ च मातापितरौ साध्वी भार्या सुतः शिशुः । अप्यकार्यशतं कृत्वा
भर्तव्या मनुरब्रवीत्' इति अन्यवृत्त्यादिविचारः स्मृत्यादाध्वगंतव्यः ॥ ४५ ॥
कृतमध्याह्नसन्ध्यावंदनः कृतोपस्थः वानोरूपरि स्थापितदक्षिणपादः
तज्जानुस्थितः सकुशांजलिर्यस्य कैश्चित्सरसब्रह्मकरणार्थं सोदकांजलिरुक्तः
आश्वलायनस्तु 'दक्षिणोत्तरौ पाणी सन्धाय पवित्रवन्तौ त्रिज्ञाय तेषां वा एष
औषधीनां रसो यद्दर्भाः सरसमेव तद्ब्रह्म करोति' इत्याह उत्सर्वनो-
पाकर्मणोस्तु 'उदपात्रे दर्भान्कृत्वा ब्रह्मांजलिकृतो जपेत्' इति विशेषमाह देवी
गायत्री ॥ ४६ ॥ पच्छोर्ध्वर्चशः सर्वा वेदादींश्च रोदसीदत्तदृक् द्यावा-
पृथिव्योः संधिमीक्षमाणो जपेत् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कर्म सन्ध्यावंदनं यमा-

यज्ञादिवर्ज्यमाशौचे कर्म मानसिकं चरेत् ।

यमाग्निपितृभे नंदाशुक्रार्काहे जनुर्दिने ॥ ४९ ॥

मांगल्येऽब्दतदर्धाधि विवाहव्रतचौलतः ।

तिलैर्नैमित्तिकमृते तर्पयेन्न गृहे तु न ॥ ५० ॥

भीष्मं माघसिताष्टम्यां दीपाल्यां तर्पयेद्यमं ।

नित्यैर्नैमित्तिकैः श्राद्धैः सत्पुत्रः पुत्रतां व्रजेत् ॥ ५१ ॥

त्रियज्ञाढ्यं वैश्वदेवं कुर्यात्सूनापनुत्तये ।

व्याते कुण्डस्थापितेशौ दीप्तिनाद्याहुतीर्हुनेत् ॥ ५२ ॥

अपितृभे भरणीकृत्तिकामासु नन्दा प्रतिपत्पष्ठवैकादश्य अर्को रवियार
जन्मतिथ्यादिश्च ॥ ४९ ॥ विवाहेब्द व्रते उपनयने षण्मास चाले त्रिमास
तिलैर्न तर्पयेत् अयं नियमस्त्रिपुरसपिण्डानामेव नमित्तिक त्रिना गृहे
तिलतर्पणं वर्ज्यं ॥ ५० ॥ 'व्याघ्रपादगोत्राय साकृत्यप्रशस्य च । अपुत्राय
ददाम्येतज्जल भीष्माय तर्पणे' इति भीष्म यमधर्मराजमृत्युवतक्वैवस्वत-
कालसर्वभूतक्षयोदुश्चरदध्रनीलपरमेष्ठिवृकोदराचित्रचित्रगुप्तेति नामभिर्यम
'जीवत्पितापि कुर्यात् तर्पणं यमभीष्मयो' इति नित्यं अमायुगमनुकृति
धृतिपातमहालयाष्टकान्वष्टकापूर्वेष्टुरिति षण्णवतिश्राद्धैर्नैमित्तिकैर्गया-
तीर्थाद्यागमनिमित्तैर् यदुक्तं 'जीवतो वाक्यकरणात्प्रत्यब्दं भूरिभोजनात् ।
गयायाः पिण्डदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता' इति ॥ ५१ ॥ देवयज्ञ-
भूतयज्ञपितृयज्ञाद्य एषा लक्षणानि 'यद्ग्नौ जुहोति स देवयज्ञो यद्द्वि-
करोति स भूतयज्ञो यत्पितृभ्यो ददाति स पितृयज्ञो यत्स्वाध्यायमधीते स
ब्रह्मयज्ञो यन्मनुष्येभ्यो ददाति स मनुष्ययज्ञ' इति 'कण्डणी पेयणी चुह्यी
उदकुम्भी च मार्जनी । पचसूना गृहस्थस्य ताभिः स्वर्गं न विदति' इति
तद्दोषपरिहारार्थमात्मसत्कारार्थं च ॥ ५२ ॥ अस्य प्रातरादिक्रम अतिथि-

प्रातः सायं बलीन्दद्यात्पितृभ्योपि बहिर्वलिं ।
 भृताद्युद्देशतः क्षिप्त्वा कांक्षेदतिथिमागतं ॥ ५३ ॥
 कमप्यभ्यर्च्य शक्त्यान्नं देयमीश्वरतुष्टये ।
 साद्यान्तां वन्नं यतौ तत्स्वल्पमप्यद्रिसिन्धुवत् ॥ ५४ ॥
 बलावनुद्धृते नाद्यान्नोद्धरेच्च स्वयं बलिम् ।
 नित्यं श्राद्धं चरेद्दानं दद्यादद्याच्च पोष्ययुक् ॥ ५५ ॥
 मन्त्रवत्परिषिच्यार्द्रहस्तां ध्यास्योविदिङ्मुखः ।
 दक्षभागे बलीन्दत्वाहं वैश्वानर इत्यमुम् ॥ ५६ ॥
 स्मृत्वापो मंत्रवत्प्राश्य हुतप्राणाहुतीर्ग्रसेत् ।
 धृतपात्रः प्राणमंत्रैरजावद्भोजनं चरेत् ॥ ५७ ॥

माकांक्षेत् ॥ ५३ ॥ आगतमतिथिं कमप्यज्ञातनामगोत्रमपि प्रथमं उदकं
 ततोन्नं पुनरुदकमिति यतौ यतये दत्तं फलध्रवणं त्ववश्यं दानार्थं अदत्ते
 प्रत्यवायः स्मर्यते 'यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्त्रामिनावुभौ । तयोरन्नमदत्त्वा
 तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५४ ॥ पोष्ययुक् अद्यात् ॥ ५५ ॥ रात्रौ
 'ऋतं त्वा सत्येन परिषिचामि' दिवा 'सम्य त्वर्तेन परिषिचामि' इति मन्त्रवत्प-
 रिषिच्यार्द्रहस्तपादमुखः विदिश्याग्नेयादिकोणे मुखं यस्य तथा न भवतीति
 सः चित्रादिभ्यो यथोपदेशं बलीन्दत्वाऽहं वैश्वानर इति मंत्रार्थं 'वैश्वानरः
 साधारणशब्दविशेषात्' इति न्यायसिद्धार्थभूतमात्मानममुं प्रत्यग्रूपम् ॥ ५६ ॥
 स्मृत्वाऽमृतोपस्तरणनसीत्यपः प्राश्य 'यद्वै प्राणिति स प्राणो यद-
 पानिति सोपानोथ यः प्राणापानयोः सन्धिः स व्यान' इत्यादितत्स्वरूप-
 विचारपूर्वकं 'श्रद्धायां प्राणे निविष्टोमृतं जुहोमि शिवोमाविशाप्रदाहय'
 इत्यादिपंचप्राणमन्त्रैर्हुतप्राणाहुतीरदत्तलक्षा प्रसेत् वामहस्तेन धृतं पात्रं
 येन सोऽजावच्छीघ्रं भोजनं चतुर्विधानं चरेद्भक्षेत् ॥ ५७ ॥ पात्रधाण-
 गु.च....२१

पात्रधारणमौने तु प्राणाहुत्यूर्ध्वमैच्छिके ।

तैजसे राजते हैमे ताम्रे जंवात्रचम्पके ॥ ५८ ॥

रम्भामधूककुडजपनसोदुम्बरच्छदे ।

भोक्तव्यं मण्डलोर्ध्वस्थे विधवात्रतिभिक्षुभिः ॥ ५९ ॥

न तैजसेखिलैर्वह्नीपलाशार्कवटादिषु ।

पीठस्थोप्यासनारूढः प्रसृतप्रोष्ठपान्न तु ॥ ६० ॥

नार्भैर्वध्वोद्वाहमृते नाद्याद्दुष्टैकपंक्तिगः ॥

द्वार्भस्माग्न्यप्स्तंभमार्गैर्भिद्यात्पंक्तिं तु संशये ॥ ६१ ॥

नाद्यात्पाकाग्निदेवासद्गृहे सन्ध्यातिरात्रिषु ।

पीतशेषं प्रासशेषं रात्रिपर्युषितं विना ॥ ६२ ॥

तैलाज्यपक्वं शूद्रानमुदक्यादिविलोकितं ।

केशकीटादियुक्पक्वं व्याघुच्छिष्टं सदा त्यजेत् ॥ ६३ ॥

कुसुम्भालाबुधुंताककोविदारवटादिकं ।

कुस्थानोत्थानशाकादिपलाण्डुलशुनाद्यसत् ॥ ६४ ॥

मौनयोः प्राणाहुत्यूर्ध्वं विकल्पः ॥ ५८ ॥ मण्डलोर्ध्वस्थे चतुष्कोणमण्ड-
लोपरि स्थापिते विधवात्रतियतिभिः ॥ ५९ ॥ कास्ये न भोक्तव्यं अखिलैः
सर्वैरपि क्लृप्तीपलाशार्कवटादिपत्रेषु न भोक्तव्यं पीठस्थ आसनारूढपादो न
प्रसृतपादो न प्रोष्ठपादो न ॥ ६० ॥ न बालैः सहैकपात्रे विवाहं विना
न भार्यया च दुष्टसंशये पंक्तिं द्वारादिभिर्भिद्यात् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तैलाज्य-
पक्वं विना रात्रिपर्युषितं कर्ष्यं उदक्या रजस्वला व्याघुच्छिष्टं पक्ष्याबुच्छि-
ष्टम् ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ सती सक्त्वा चतुस्तनी गौर्ललायी महिषी च

सद्रोलुलायीदुग्धादि सदन्यासां तु गर्हितं ॥
 कांस्येसन्नारिकेलेशुरसो गव्यं च ताम्रके ॥ ६५ ॥
 गुडः सदध्याद्रिकोसन्केवलं लवणं त्वसत् ।
 श्वोदक्यापतिताद्यारश्रवणे तद्विलोकने ॥ ६६ ॥
 मुक्तौ परस्परस्पर्शे नाद्यात्पंक्तिस्थ उत्थिते ।
 गुरून्विनोद्धखलादेर्नाद्याद्यावद्ध्वनि द्विज ॥ ६७ ॥
 नष्टे दीपे न भोक्तव्यं न मूत्राद्युत्सृतौ भुजिः ।
 लेद्याद्यसद्भस्तदत्तं नोच्छिष्टं भाजने न्यसेत् ॥ ६८ ॥
 ग्रसेदास्याविकारेण ग्रासानष्टौ यतिर्वनी ।
 षोडश द्वात्रिंशदन्यो वर्णीष्टं मधुरं द्रवम् ॥ ६९ ॥
 प्राङ्मध्येम्लादिकठिणं तिक्ताद्यन्ते द्रवं ह्यपि ।
 सर्वं सशेषमश्रीयात्पायसाज्याब्धिजैर्विना ॥ ७० ॥

अन्यासां खरोष्ठादिकादीनां कांस्यपात्रे नारिकेलेशुरसोऽसत् ताम्रपात्रे
 गव्यं दुग्धादि असत् ॥ ६५ ॥ दधियुक्त आर्द्रकयुक्तश्च गुडोऽसन् श्वो
 प्रसिद्धः उदक्या ऋतुमती पतितो जातिभ्रष्ट आदिशब्दात्सतांत्यजा म्लेच्छ-
 यवनोडुंबाः एषां शब्दश्रवणे तद्विलोकने जाते वा ॥ ६६ ॥ गुरून्विना
 पंक्तिस्थ एकस्मिन्नप्युत्थिते नाद्यात् उद्धखलकलहघरद्यादेर्यावद्ध्वनि
 तावन्नाद्यात् ॥ ६७ ॥ भोजनसमये मूत्राद्युत्सर्गे जाते न भुजिर्भोजनं न
 कार्यं ॥ ६८ ॥ वनी षोडशान्यो गृहस्थो द्वात्रिंशत् वर्णी ब्रह्मचारी यथेष्टं
 मधुरं द्रवं च ॥ ६९ ॥ प्राक्प्रथमं भोक्तव्यं मध्येऽम्लादिकठिणं च अन्ये
 तिक्तादिद्रव्यं च अन्धिजं लवणं ॥ ७० ॥ करतलेन मुक्तं प्रसृतांगुलिभि-

नाद्याद्द्रताहेर्कपर्वनक्तं भृताष्टमी दिवा ।
 तलप्रसृतशाखाभिर्भुक्तं फ्लुत्कारतोप्यसत् ॥ ७१ ॥
 त्यक्त्वोच्छिष्टं क्षितौ मन्त्रात्पीतापोशनशेषकं ।
 कौ सिक्त्वा रौरव इति मन्त्राच्छुद्धकरास्यपात् ॥ ७२ ॥
 हस्तोद्धृष्टाम्बु सिक्त्वाक्ष्णोर्जपेच्छर्यातिमित्यपि ॥
 आतापिं चेति ताम्बूलं सत्पंचत्र्यैकपूगयुक् ॥ ७३ ॥
 सांग प्राग्ब्रह्मणे दद्यादद्यान्नादोधवा यतिः ।
 चूर्णांश्च्यग्रशिरोन सत्पर्णं चाहोत्रशेषकम् ॥ ७४ ॥
 नयेत्पुराणमननात्ततो नक्तं कृतक्रियः ।
 स्वपेद्यामोर्ध्वं द्वियामं विष्णवर्षितसमक्रियः ॥ ७५ ॥

भुक्तं फ्लुत्कारशब्देन भुक्तं चासत् ॥ ७१ ॥ यजमानकुल इति मन्त्रेणोच्छिष्टं
 क्षितौ त्यक्त्वा मृतापिधानमसीत्यनेन पीतस्यापोशनस्य किञ्चिच्छेषं कौ
 पृथ्व्या रौरवे पूयनिलय इति सिक्त्वा प्रक्षालितहस्तमुलपादः षोडशगण्डू-
 पैर्मुखशुद्धि ॥ ७२ ॥ 'शर्यातिं च सुकन्या च च्यवन शक्रमश्विनौ ।
 भोजनान्ते स्मराम्येताभ्यतश्चक्षुर्न हीयते । आतापिरग्निर्दवानलश्च भुक्त-
 मयान्न जल्पत्वशेष । सुख ममैतत्परिणामसंभव यच्छत्वरोग मम चास्तु देह'
 इति । पचभिस्त्रिरेकेन वा पूगेन युक्ताम्बुल सच्छोभन न समपूगयुक्तं
 दद्यादद्यावेत्यर्थ ॥ ७३ ॥ सांग त्रयोदशपदार्थोपेतं पूर्वं ब्राह्मणाय दद्यात्
 तत स्वयं अद्यात् अदस्ताम्बुल विधवा यतिश्च नाद्यात् नागवल्लीपर्णं चूर्ण-
 मूलाप्रशिरात्पहितं सत् दिनशेषं नयेदित्यग्निमेण सम्बध. ॥ ७४ ॥ कृता
 सन्ध्यावदनोपासनादिक्रिया येन मध्यमयामद्वयं स्वपेत् विष्णवर्षिता समा-
 क्रिया येन सः 'यत्करोपि यदश्नासि० तत्कुरुष्व मदर्पणम्' इति स्मृते-

सुमुहूर्तकृते तल्पे स्तुवन्निट्सुखशाय्यहीन् ।
 त्रिसन्ध्ये न स्वपेद्भृत्यां धान्येन्ह्यमरगोगृहे ॥ ७६ ॥
 न श्मशानाध्ववल्मीकघोरदेश उदक्शिराः ।
 नशो नोर्ध्वं देवगुर्वोः प्रवासे प्राक्पदः स्वपेत् ॥ ७७ ॥
 कार्या निशाद्ययामांतं संकटांतरिता क्रिया ।
 नैशा निशीथपर्यंतं प्रायश्चित्तं ततः परं ॥ ७८ ॥
 कर्मवैगुण्यादिदोषे लोपादावपि सर्वशः ।
 प्रायश्चित्तं चरेद्विद्वान्यथावन्नान्यथा शुचिः ॥ ७९ ॥
 स्वर्क्षे स्वजायामृतूर्ध्वं शुद्धामुपगमेद्रहः ।
 प्राक्चतुर्निट्श्राद्धतत्प्राग्दिनाहोत्रतपर्वसु ॥ ८० ॥
 जन्माहाद्यष्टमीभूतमूलांत्यपितृभेषु नो ।
 कैश्चिदुक्तं दशाब्दोर्ध्वं वर्णां स्याद्वतुगः सदा ॥ ८१ ॥

॥ ७५ ॥ निट् रात्रिः 'अगस्तिर्माधवश्चैव मुचकुंदो महामुनिः । कापिलो
 मुनिरास्तीकः पंचैते सुखशायिन' इति अहयः सर्पास्तांस्तन्मंत्रैः स्तुवन्
 भृत्यां मस्मनि अह्नि दिवसे देवालये गोष्ठे च ॥ ७६ ॥ देवगुर्वोरूर्ध्वमु-
 च्चप्रदेशे ॥ ७७ ॥ निशाद्ययामपर्यंतं क्रिया दिवा विहिता कार्या नैशा
 रात्रिविहिता तु निशीथपर्यंतं कार्या सौरजपो ब्रह्मयज्ञश्च रात्रौ वर्ज्यः ततः
 संकटादिना कर्मलोपे प्रायश्चित्तं ॥ ७८ ॥ कर्मवैगुण्यमंगवैकल्ये यथावच-
 थोक्तं ॥ ७९ ॥ स्वर्क्षे शोभने नक्षत्रे ऋतूर्ध्वं ऋतुदर्शनादिनचतुष्टयोर्ध्वं
 स्वजायामित्यादिना परिसंख्या विधीयते पूर्वाश्वतसो निशः श्राद्धतत्पूर्वदिने
 अहो दिवा व्रतमेकादश्यादिपर्व दर्शादि ॥ ८० ॥ जन्मतिथ्यादौ भूते
 चतुर्दश्यां मूलरेवतीमघासु न दशाब्दोर्ध्वं रजस्त्रलाव्यमुक्तं अतस्तत्पूर्व
 कन्योद्वाहः कार्यः ऋतुगामी सदा ब्रह्मचारी ॥ ८१ ॥ नोपगच्छेत् पत्नी-

द्वेषादिनोपगच्छेद्यो नतौ स भ्रूणहाप्यृतौ ।
 यो विदेशं व्रजेद्वंध्यां कन्यापुत्रान्वितामृते ॥ ८२ ॥
 षोडशाहमृतुः कन्याऽसमेत्राह्नि समे सुतः ।
 भवेन्निपेकसमये यादृक्चित्तविकल्पना ॥ ८३ ॥
 भ्रूणस्तद्वदतस्ताभ्यां सत्त्वं धार्यं हिताप्तये ।
 पितृत्राता हि सत्पुत्रः प्रायोपुत्राः पतंत्यधः ॥ ८४ ॥
 पितृतारक एकोपि सत्पुत्रोत्र ध्रुवादिवत् ।
 किं कार्यं बहुभिर्दुष्टैर्धार्तराष्ट्रशतोपमैः ॥ ८५ ॥
 तारकोत्रैवमाचारः प्रोक्तः शाक्त्यादिसमतः ।
 विचाराचारमादाय कर्म कुर्वन्सुखी भव ॥ ८६ ॥
 उभयोसिद्धिभाजस्ते य आचारं चरंत्यमुं ।
 स्वाचारहीना दण्डयाः स्युर्ब्राह्मणास्तु विशेषतः ॥ ८७ ॥

मिति शेष ऋतौ विदेश व्रजेत्सोपि भ्रूणहा नियमपक्षेपि रागिणस्तदति
 क्रमे प्रत्यवाय एव न तु विरागिण ॥ ८२ ॥ स्त्रीणा षोडशाहमृतुरत्नतौ
 असमे दिने कन्या समदिने पुत्र निपेकसमये मैथुनकाले तद्वत्कल्पनानुरूप
 भ्रूणोर्भको भवेत् ॥ ८३ ॥ अतो हेतोस्ताभ्यां दम्पतीभ्या हिताप्तये सत्पु-
 त्रोत्पत्तये सत्त्वगुणविशिष्ट चित्त धार्यं अपुत्रा पुत्रशून्या अधो व्रजन्त्यज्ञान
 तु ज्ञानिन इति ज्ञापनाय प्राय इत्युक्त ॥ ८४ ॥ धार्तराष्ट्रा दुर्योधनादय
 ॥ ८५ ॥ 'अनाचारस्तु मालिन्यमत्याचारस्तु मूर्खता । विचाराचारमादाय
 कर्म कुर्वन्सुखी भवेत्' इति स्मृतेर्विचार एव सुखद ॥ ८६ ॥ उभयो
 मैहिकीमामुष्मिकीं च सिद्धि भजति त उभयोसिद्धिभाज ॥ ८७ ॥

इति गुरुमुखलब्धं धर्ममेतं चरन्स द्विज इह सुखमिष्टं साधु
 भुक्त्वाऽप मोक्षं । तत उदित इहासौ तिष्यलुप्तोपि धर्मो विभुरपि
 लघुसिद्धै भक्तियोगं ततान ॥ १८८ ॥

इति श्रीगुरुचरिते कर्मयोगे कर्मकाण्डकथनं नाम पंचमोऽध्यायः ५
 आदितोष्टादशाऽध्यायः ॥ १८ ॥

इष्टमभीष्टं साधु धर्म्यं सुखं भुक्त्वा चित्तशुद्धिद्वारा मोक्षं प्राप तिष्ये कलौ
 कालवशालुप्तोपि लघुसिद्धै क्षिप्रं विज्ञानप्राप्तये भक्तिरूपमुपायं ततान एवं
 क्रियाकारकफलादिरूपः प्रपंचो निष्प्रपंचात्मन्यध्यस्तस्तस्यात्मनो याथा-
 त्म्यप्रदर्शनार्थमधिकारिभेदेन चित्तशुद्धयर्थमिदं कर्मकाण्डमुपन्यस्तमिति
 ॥ ८८ ॥

इति श्रीगुरुचरिते टीकायामष्टादशाऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ श्रीगुरुदेवदत्त ॥

अथैकोनविंशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

कर्मयोगं ज्ञानयोगसहायं चित्तशोधनं ।

उक्त्वापि भगवान्कृष्णात् भक्तियोगं जगौ वद ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

भक्तिरेवानुत्तमा सर्वसाधनकारिणी ।

श्रीगणेशाय नम ॥ अथैकोनविंशोऽध्याय ॥ एव पंचभिरध्यायैः प्रोक्ता
नित्यक्रिया यथा ॥ पत्रिव्रतं योग्यता च नान्यथेह द्विजन्मन ॥ १ ॥
श्रद्धामक्तिध्यानयोगादपेहीति श्रुतेरिय ॥ शुद्धांत करणाना च ध्यानार्थं
भक्तिरुच्यते ॥ २ ॥ जनविशेषेनपूर्तिश्च कथाया पुत्रसम्भव ॥ कथ्यते
शुष्ककाष्ठस्य विस्तारश्च द्विजोद्धृति ॥ ३ ॥ पूर्वकाण्डे सार सद्गतिद वक्ष्ये
सुखदस्तूभयत्र स । उभयीसिद्धिभाजस्ते य आचार चरत्यमुमित्यादिभिर्भो-
क्षमुक्त्वापि किमर्थं भक्तियोगं ततानेति पृच्छति कर्मयोगमिति ॥ १ ॥ उत्त-
रमाह भक्तिरिति प्रथममसंगतया भगवदुद्देशेन स्वाश्रमोचितकर्मानुष्ठानं ततो
महत्तेया ततस्तत्कृपा ततस्तद्वर्मश्रद्धा ततो भगवत्कथाश्रवणं ततो भगव-
ति रतिस्तथा च देहद्वयविशेषज्ञानं ततो दृढा भक्तिस्ततो भगवत्तत्त्वज्ञानं
ततस्तत्कृपया सर्वज्ञत्वादिभगवद्गुणाविर्भाव इति क्रमोस्त्यतो भक्तिरेवानु-
त्तमा प्रधानेति पाठ सर्वसाधनकारिणी च कर्मापि तथाविधमिति चेन्न
तस्य प्राथम्यात् तदपि तत्त्वज्ञेनाप्यभक्तेनानुष्ठितं चेन्मोघं निरर्थकमेवेति
'अथ तम प्रविशति' इति श्रुते तर्हि 'कर्मणा पितृलोक' इति श्रुतेरभ-
क्तेनानुष्ठितं कर्म तत्त्वज्ञेन वानुष्ठितं कथं मोघं कर्मेति चेन्मोघशब्देन

कर्मज्ञस्याप्यभक्तस्य मोघं कर्मेत्यथाब्रवीत् ॥ २ ॥

त्रिभिर्योगपथैरेव परस्परसहायकैः ।

ब्रह्माद्वंद्वं समं शान्तं गम्यते नैकयोगतः ॥ ३ ॥

श्रद्दालुः सात्त्विको भक्तो नितरां भगवत्प्रियः ।

सकर्ममपि तद्भिन्नं शश्वत्क्षिपति दुर्भवे ॥ ४ ॥

परमपुरुषार्थाभाभरूपनिरर्थकता प्रतिपादिता पितृलोकादिफलस्य नश्वरत्वात्
 'तद्यथेह कर्मचितो लोऋः क्षीयत' इत्यादिन्यायोपबृंहितश्रुत्याऽनित्यत्वप्रति-
 पादनाद्भगवत्प्रसादलब्धस्य ज्ञानफलस्य नित्यत्वप्रतिपादनाच्च 'नान्यः
 पंथा विद्यतेयनाय' । 'पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया' ।
 'भजतां प्रीतिपूर्वकं ददामि बुद्धियोगं तं' 'भक्त्या मामभिजानाति यावा-
 न्यश्चास्मि तत्त्वत' इत्यादिप्रामाण्याद्भक्त्येकगम्यो मोक्ष इति हेतोरथ चित्त-
 शुद्धिप्रधानभूतकर्मकाण्डकथनानन्तरं ज्ञानप्रदभक्तियोगं श्रीगुरुब्रवीत् ॥ २ ॥
 अतः परस्परसहायकैस्त्रिभिर्योगपथैरात्मप्राप्त्युपायभूतमार्गैर्ब्रह्म गम्यते नैक-
 योगतः समीचीनेन कर्मयोगेन तु चित्तशुद्धिरेव तथैवागमवदाचार्यप्रसादा-
 दपरोक्षं यवप्यात्मनो ज्ञानमुत्पद्यते तथाप्यसमायनाविपरीतभावनातिस्कृ-
 तत्वान्मलिनचित्तेषु परोक्षमिव भवतीति नापरोक्षसंस्कारभ्रमनिवृत्तिसमर्थं
 भगवत्परिचर्यया तु सम्यगमलचित्ताना तत्प्रसादलब्धापरोक्षज्ञानाना अयत्नत
 एव करकलितो मोक्षः 'यमेतैव वृणुते तेन लभ्य' इति 'यस्य देवे परा भक्तिः'
 इत्यादिश्रुतिभ्यः ॥ ३ ॥ अन्यच्च श्रद्दालुरिति 'मय्यावेक्ष्य मनो ये माम्'
 इत्यादिस्मृतेर्भगवतो भक्तो नितरां प्रियः सकर्म कर्मशूर भक्तिनिधुर पुनः
 पुनर्दुःखात्मके जन्ममरणलक्षणे भवे क्षिपति 'अविद्यायामतरे' 'तानहं
 द्विषत' इति वचनात् ॥ ४ ॥ कर्मण्यनापन्नविकारतयाऽयस्कांतस्त्वसा-

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मण्यपि कर्म यः ।
 स लोके भक्तिमान्धीमान्मुच्यते कर्मबन्धनात् ॥ ५ ॥
 भक्तियोगमयं तस्य भक्तिगम्यस्य चेष्टितं ।
 शृणु तस्मिन्दृढा भक्तिः पूता यच्छ्रवणाद्भवेत् ॥ ६ ॥
 भिक्षां सशिष्यगुरव एकैकः प्रत्यहं ददौ ॥
 भास्कराख्यो द्विजो दीन आययौ तत्र भक्तिमान् ॥ ७ ॥
 आदाय गुरवे भिक्षां दातुकामो गुरुप्रियः ।
 स त्रिपुंभुक्तिपर्याप्तं तण्डुलादिकमाप तं ॥ ८ ॥
 तद्दिने केनचिद्दत्ता भिक्षा श्रीगुरवे वरा ।
 शिष्यभक्तयुजे तत्र सोपि भोक्तुं ययौ द्विजः ॥ ९ ॥

मीप्याद्बुद्धीन्द्रियचालक आत्मन्यकर्म इन्द्रियजन्यक्रियाऽसम्बन्धं पश्येत् अक-
 र्माणि जडे धीन्द्रियादौ कर्म बोद्धव्यश्रोतव्यादि यः पश्येत्स भक्तिमानस्मि-
 न्लोके धीमानुच्यते स एव कर्मबन्धान्मुच्यते ॥ ५ ॥ तस्य श्रीगुरोर्भक्ति-
 योगप्रचुरं यस्य चेष्टितस्य श्रवणात्पूतातएव तस्मिन्भगवति विषये दृढा
 भक्तिर्भवेत् भक्तिर्नामेश्वरानुरक्तिः भज्यते जीवेश्वरावस्यां भजेर्भावे क्तिनि
 भजनं भक्तिः भजेर्वाधिकारे क्तिनि भजनाय विभज्येते जीवेश्वरावस्यां भजेः
 करणे क्तिनि वा भज्यन्ते कामकर्मादिदोषा यया सेति ॥ ६ ॥ शिष्यैः
 सहिताय गुरवे गन्धर्वप्रामस्थ एकैको विप्रः प्रत्यहं क्रमेण भिक्षां ददौ
 एकदा तत्र भास्कराख्यो भक्त आययौ ॥ ७ ॥ गुरवे भिक्षां दातुं कामो
 यस्य स पुरुषत्रयभोजनपर्याप्तं तण्डुलादिकमादाय तं गुरुं प्राप ॥ ८ ॥ वरा
 पद्भसान्ना शिष्याश्च भक्ताश्च तैर्युज्यत इति तत्सहितायेत्यर्थः सोपि भास्क-
 रोपि तत्र भोक्तुं ययौ ॥ ९ ॥ भुक्त्वा च सायमागत्य स द्विज आनीतं

सायमेत्य मठे भिक्षाद्रव्यमादाय स द्विजः ।

सुष्वापैवं त्रिमासं स तत्र तस्थौ सुभाविः ॥ १० ॥

तं तत्रोपहसन्ति स्म प्राप्य स्वल्पान्नतो गुरुं ।

भिक्षां दातुं प्राज्यशिष्यं पुष्पाति स्वमितीतरे ॥ ११ ॥

तज्ज्ञात्वा तं प्रभुः प्राह भक्तियोगविधित्सया ।

द्राक्ष्ये सशिष्यभक्ताय भिक्षां देह्यद्य भाविक ॥ १२ ॥

तच्छ्रुत्वा हृषितः शाकसितादुग्धघृतादिकं ।

स आनीय स्वयं पाकं कर्तुमारोभ उत्तमं ॥ १३ ॥

दातुं तदान्यमप्युचतं भिक्षां देहि श्व इत्यजः ।

भिक्षाद्रव्यमादाय मठे सुष्वाप एवमुना प्रकारेण प्रत्यहं गुरुर्यक्त्यां भुक्त्वा मासत्रयपर्यन्तं तत्र तस्थौ सुतरां भाविकः एतेन तस्य स्थितिर्गुरुभक्ति-
शादेव न केवलं भोजनार्थं ॥ १० ॥ तं तादृशं दृष्ट्वेतरे उपहसन्ति स्म उपहासमाह स्वल्पान्नतः प्राज्याः प्रभूताः शिष्या यस्य तं गुरुं भिक्षां दातुं प्राप्य स्वमात्मानं पुष्पातीत्यहो भक्तिरस्येति ॥ ११ ॥ तत्सोपहास-
वचनं ज्ञात्वा प्रभुर्भक्तियोगविधित्सया तं भास्करं प्राह शिष्यभक्तसहिताय मह्यं द्राक् शोभमथ भिक्षां देहि ॥ १२ ॥ सिता शर्करा उत्तमं मुस्वाद् ॥ १३ ॥ तदा भिक्षां दातुमुक्तमन्यं विप्रं कंचन तत्रत्यं श्वो व्यवहितेप्यदियसे त्वं भिक्षां देहीति तं निवार्य भास्करमाहूयाथा शेषान्छिष्यान् भक्तानन्यानपि प्रामस्थान्भोक्तुमाह्वयेति भास्करं प्रयाह । ननु प्राग्भिक्षानिमंत्रणमागतं चित्तर्षपरनिमंत्रणप्रत्याख्यानं युक्तं श्वो भिक्षां देहीति कथं भाषितं नेदं यतेः प्रशस्यतरमित्यत आह श्वो देहीत्यज आह असाजशब्देन जन्मादिवि-

तं निवार्याह्वयाशेषान्भोक्तुमित्याह भास्करं ॥ १४ ॥

तच्छ्रुत्वाप्याव्हयत्तान्स त ऊचुर्लज्जसे न किं ।

पक्तान्नकणतुल्यान्नः किमाह्वय करिष्यसि ॥ १५ ॥

क्रियाशून्यस्य धर्मरक्षार्थं स्वेच्छया परिगृहीतस्वाधीनसमग्रविग्रहस्य भक्तान्-
 रसत्यार्थं तन्मतानुवर्तिनो भगवत क्वचिद्विध्यतिक्रमोप्यकिंचित्कर पूर्ण-
 कामत्वात् ज्ञानिनोपि त्रिभिनिषेधातिक्रमे न ज्ञानभग 'एष नित्यो महिमा
 ब्राह्मणस्य न वर्धते कर्मणा नो कनीयान्' इति श्रुते तर्हि शिष्या अपि तथा
 वर्तयुरिति चेन्न तेषामादेशातिक्रमदोष प्रभवेत् आदेशस्तु 'यान्यस्माकं
 सुचरितानि तानि त्वयोपास्यानि नो इतराणि' इति । ननु यत्पूर्वं कृतं तत्क-
 रणीयं यथा च जामदग्न्यराम स्वजननीं जघान शुन शेषो जनक तत्याज
 याज्ञवल्क्यस्वाचार्यं गौतम इद्रमतिथिं ब्रह्मा स्वसुता जगाम इन्द्रस्त्रिशीर्षाण
 ब्राह्मणजघान क्षत्रियो बलदेव सुरा पपौ पौराणिक वा जघान सोमो गुरुमार्या
 जहारेत्यादि महतामाचारानुसारादहमप्यनुतिष्ठामीत्यत आह श्रुति यानि
 प्रसिद्धान्यनवद्यान्यदुष्टानि महात्मा चरितानि शास्त्रे लोके वा निन्दारहितानि
 कर्माणि लौकिकानि वैदिकानि कर्तव्यानि तान्युक्तान्यनिन्दितानि महतामपि
 यथा जामदग्न्यराम पितृवचनं दुष्करमपि चकार शुन शेषो त्रिधामित्र
 स्योपकारं न विसस्मार याज्ञवल्क्यस्तपसादित्यमवाप्य शुक्लानि यजूंषि
 प्रतिपेदे गौतम स्वभार्याजारायाशींद्राय प्राणनाशपर्यंतं कोपं न चकार ब्रह्मा
 पुत्रोत्पत्त्यर्थं महातमुद्यमं चकार बलदेवश्च शेषोपि देवब्राह्मणकार्यार्थं शुक्र-
 शोणितमयशरीरमपि स्वीचकार सोमो गुरोर्गरीयसीं कीर्तिं चकार इन्द्रस्त्रि-
 लोकीस्वास्त्यार्थं निदितामपि ब्रह्महत्या स्वीचकारेति सेवितव्यानि नो इत-
 राणीति श्रुत्यभिप्राय एतेन राजपरिष्कारधारणाशाबिकारोहणादीन्यपि भग-
 चता सेवितानि तेजीयस्तान्निदितानि इतरैरनुष्ठितानि चेत्पातायैवेति दिक्
 ॥१४॥ स भास्करस्तान्छिष्यादीन् आव्हयत्ते तमूचु पक्तान्नरुणसंख्या-

तच्छ्रुत्वैत्य गुरुं तत्स शशंस भगवांस्तदा ।

आनयित्वात्र भोक्तव्यं सर्वैरित्याह तान्गुरुः ॥ १६ ॥

शङ्किता अपि तद्वाक्यात्तूष्णीं स्थित्वा बहूनि ते ।

निर्माय भुक्तिपात्राणि सर्वे स्नात्वाययुः पुनः ॥ १७ ॥

शाट्येशस्याज्ञयाच्छाद्य सिद्धान्न तीर्थमन्त्रित ।

सहान्यैः पङ्क्तिं सोदादुरखे ब्राह्मणैः सह ॥ १८ ॥

भक्तान्छिष्यान्स तत्रत्यांस्त्र्यपत्येष्टयुजो द्विजान् ।

गुरुं चेष्ट सुख भोक्तुं प्रार्थयामास सादरं ॥ १९ ॥

परमान्नान्नपौल्याज्यसूपशाकादिपद्मैः ।

पोढान्नममितं नीत त्रिपुंपर्याप्तपाकतः ॥ २० ॥

नीत्वा नीत्वापि भोक्तृभ्यो दत्तं तत्र तु पूर्ववत् ।

नाप्यल्पं दातृभिस्तष्टं चेष्टा भगवतस्त्विय ॥ २१ ॥

मितानस्मानाहूय किं करिष्यसि लजसे न किं ॥१९॥ स भास्करस्तद्वचनं श्रुत्वा गुरुमागत्य तस्मै तदुक्तं शशंस भगवास्तु तदा तानानयित्वा सर्वैरित्यात्र भोक्तव्यमिति तान्प्रत्याह ॥ १६ ॥ तद्वाक्याद्विश्वासभूताद्गुरुवाक्यात्तूष्णीं स्थित्वा आयुरिति पदच्छेद ॥ १७ ॥ ईशस्य गुरोराज्ञया तच्छाट्टयान्नमाच्छाद्य तत्तीर्थमन्त्रितं पङ्क्तिं सिद्धान्न अन्य सह स भास्कर ब्राह्मणैः सह गुरवेऽदात् ॥१८॥ द्वियोऽपत्यानीष्टाश्च तत्सहितान् द्विजान् इष्टमन्नं सुखं यथा तथा भोक्तुं ॥१९॥ परमान्नं पायसं पोढान्नं पङ्क्तिधान्नं नवमाध्याये चतुर्विधं प्रोक्तं 'धर्म्यं चिपिष्टधान्यादि पीयते पानकं पयः' इति द्विन्विधं तत्सहितं पोढान्नं त्रिपुण्यभोग्यपाकतः ॥ २० ॥ न तष्टं न तनूकृतं तनूकरणे तक्ष भगवच्छन्देनाद्यभिधैश्वर्यमत्र सूचितं ॥२१॥ सशेष पात्रे त्यक्तं

मुक्तं सशेषमाकण्ठं तृप्ताः स्मोलमिति द्विजाः ।
उक्त्वोत्तस्थौ(?) सहाजेन ततो गुर्वाज्ञयांघ्रिजान् ॥ २२ ॥

हीनांश्चाहूय तेभ्योदात्कामं नान्नं व्यहीयत् ।
पशुपक्षिमृगादिभ्यः प्रकामं स उपानयत् ॥ २३ ॥

न शिष्टास्तत्र केपीति श्रुत्वा मुक्त्वा तदाज्ञया ।
यादोभ्योदात्स शेषान्नं तदा निःशेषतां ययौ ॥ २४ ॥

माधुर्यं सुरसान्नस्य दुर्लभं ह्यमृतांधसां ।
स्वप्नेपि न श्रुतं रुच्यं तृप्तिरेपाप्यलौकिकी ॥ २५ ॥

प्राक्पार्थसंकटेरण्ये निशीथेदात्स्वमायया ।

अघ्रिजान्च्छूद्रान् ॥ २२ ॥ हीनान्नजकादीन् काम यथेप्सित व्यहीयत हीन
न बभूव हीन न्यून उपानयत्समर्षयत् ॥ २३ ॥ स भास्करः तदाज्ञया
गुर्वाज्ञया ॥ २४ ॥ अमृताधसा देवानां रुच्यं स्याद् ॥ २५ ॥ प्राग्द्वापारे
पाण्डवाना सकटे आगते द्वैतप्रने निशीथे स्वमायया ऋषिभ्योन्न कृष्णो-
दादिति श्रुत अत्र तु अद-प्रत्यक्ष दृष्ट एव हि भारते कथा कदाचिद्दु-
र्वाससो दुर्योधनेनातिथ्य कृत तेन च परितुष्टेन वर वृणीष्वेत्युक्ते कप-
टशूतापह्वतराज्या वनस्था सपत्न्या पाण्डवा दुर्वासस. शापान्नश्येयुरिति
मनसि निधाय दुर्योधनेनोक्त युधिष्ठिरोस्मत्कुले मुख्योतस्तस्यापि भवतैव-
मेव शिष्याद्युतसहितेनातिथिना भवितव्यं किंतु द्रौपदी यथा क्षुधा न
सीदेत्तथा तस्या मुक्तवत्यां तद्रह गतव्यमिति । ततश्च तथैव दुर्वाससि
प्राप्ते परमादरेण युधिष्ठिरेणान्हिक कृत्वागम्यतामिति विज्ञापिते मुनि-
सघोश्चमर्षणाय जले निमग्नज तत्र चित्तातुरया द्रौपद्या स्मृतमात्र. श्रीकृ-

ऋषिभ्योन्नं हरिरिति श्रुतं दृष्टं त्वदोत्र तु ॥ २६ ॥

नृणां चतुःसहस्राणि भुक्तानि स्वल्पपाकतः ।

जीवा अगणिता भुक्ता मायातर्क्ययमीशितुः ॥ २७ ॥

भास्करोयं प्रियो भक्तो यत्प्रसादोस्य नान्यके ।

त्रिमासं सर्वदा तेन पादसंवाहनादिभिः ॥ २८ ॥

श्रद्धाभक्त्यैव भगवान्सेवितस्तत्फलं त्विदं ।

इत्युक्त्वान्ये नराः प्रेम्णा तुष्टुवुः श्रीगुरुं परं ॥ २९ ॥

ष्णस्तक्षणमेव भक्त्यात्सल्यतया चागतस्तया चावेदिते वृत्ताते भगवतोक्तं
द्रौपदि अहं बुभुक्षितोस्मि प्रथमं मां भोजयेति तथा चातिलज्जयोक्तं
स्वामिन्मद्भोजनपर्यंतमक्षय्यमप्यन्नं सूर्यदत्तस्थाल्यां मया च सर्वान्सम्भोज्य
भुक्तं अतो नास्त्यन्नमिति तथाप्यतिनिर्वधेन स्थालीमानाप्य तत्कण्ठलग्नं
किंचिच्छाकान्नं प्राश्योक्तमनेन विश्वात्मा भगवान्प्रीयतामिति अथ भोक्तुं
मुनिसंघमाह्वयेति स च तावतातितुस्त इति ॥ २६ ॥ नृणां चतुःसहस्र-
मिति पाठः सुस्वल्पपाकतः जीवा अगणिता भुक्ताः अतर्क्या तर्कागोचरा
'अणीयान्हातर्क्यमणुप्रमाणात्' इति श्रुतेः ॥ २७ ॥ यद्यस्मादस्य भग-
वतः श्रीगुरोरीदृशः प्रसादोन्यके पामरे न तेन भास्करेण सर्वदा पादसं-
वाहनादिभिः एतेन दास्यभक्तिरुक्ता ॥ २८ ॥ श्रद्धाभक्त्यैवेत्यवधारणेन
सेवासाफल्याय तदेव मुख्यसाधनमुक्तं तुशब्देनान्यदगोचरमपि मोक्षरूपं
फलं सूचितं ॥ २९ ॥ प्रस्थापयामास गमयामास स सकलार्थयुक् भुक्त-
हिकमोगः अंत देहांते यद्वा भगवत्प्रसादात्तज्ज्ञानतः सदद्वैतानृतद्वैतपार-

दत्त्वा प्रभुर्मास्करमीप्सितं वरं प्रस्थापयामास गृहाय स द्विजः ।
ईशप्रसादात्सकलार्थयुग्ययौ सायुज्यमंते दृढभक्तियोगतः ॥३०॥

शृण्वन्न्यदप्यद्भुतमीशचेष्टितं गंगाब्धया तत्र तु पष्टिवत्सरा ।
साध्वी वशानर्च परेशमन्वहं भक्त्यैकदोचे स तु तां किमिच्छसि
॥ ३१ ॥

॥ गंगोवाच ॥

लोकोऽपुत्रस्य न स्वःस्था लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ।

पितरोधः पतंतीति श्रुत्वा स्वामिन्त्रिभेम्यहं ॥ ३२ ॥

न्योन्यैक्यवीक्षणलक्षणसंसारभ्रमांते दृढभक्तियोगतः सायुज्य ययौ तस्येति
शेषः आत्यंतिकमोक्षं गत । ननु यदीश्वरोयमवतीर्णस्तथापि सविशेष एव
साकारत्वात् कथमस्य दृढभक्त्यात्यंतिकमोक्ष इति चेत् 'निर्विशेषं परं ब्रह्म
साक्षात्कर्तुमनीश्वराः । ये मंदास्तेनुकप्यते सविशेषनिरूपणैः ? वशीकृते
मनस्येषां सगुणब्रह्मशीलनात् । तदेवाविर्भवेत्साक्षादपेतोपाधिकल्पनम्'
इति २ वृद्धि वृह वृद्धावित्यस्माद्वातोर्निष्पन्नो ब्रह्मशब्दो वृद्धं वस्त्वाभिधत्ते
वृद्धिश्चात्र निरतिशया विप्रक्षिता संकोचकयोः प्रकरणोपपदयोरभावात् यदा
त्वापेक्षिकं वस्तु प्रकृतं भेदोपपदं वा किञ्चिद्वाचकं प्रयुज्येत तदा संकोचो
भवेत् न त्वेतदुभयमप्यत्रास्ति निरतिशयवृद्धिर्नित्यशुद्धादिरूपा तथा च
पूर्वाचार्याः 'नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावं सर्वज्ञं सर्वशक्ति ब्रह्म ब्रह्मशब्दस्य
व्युत्पाद्यमानस्य नित्यशुद्धत्वादयोर्धाः प्रतीयते बृहतेर्धातोर्ध्यानुगमात्' इति
तदेव ब्रह्मामुना स्वेच्छारूपेणावतीर्णमित्यष्टमाध्याये स्फुटतरमुक्तमत उक्तं
सायुज्यं सायुज्यं नामात्यतिको मोक्ष इति स च भगवत्प्रसादलभ्य
एवेति पुनः पुनरुक्तम् ॥ ३० ॥ अद्भुतमीशचेष्टितं शुष्मित्यनेनास्य श्र-
णमपि दुर्लभं 'आश्वर्यो वक्ता' इति श्रुतेः ॥३१॥ स्वःस्थाः स्वर्गता अपि

भवेग्रे मे सुपुत्राप्त्या गतिर्भूयादितीच्छया ।
सर्वेश तेर्चनं कुर्वे पाहि मां करुणानिधे ॥ ३३ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

कमावर्तेन मायाब्धौ क भ्रमिष्यसि वेत्सि किं ।
केयं तत्र स्मृतिस्तेत्र पुत्रौ गंगे भविष्यतः ॥ ३४ ॥
तच्छ्रुत्वा पल्लवे ग्रंथि वध्वोचे पुत्रवत्यहो ।
निष्कला जातिवन्ध्यापि भवेयं त्वत्प्रसादतः ॥ ३५ ॥
व्रततीर्थार्चने यातं वयो मे पुत्रकामया ।
विशेषात्सेवितोश्चत्यो मौख्याद्दास्यति किं स मे ॥ ३६ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

ब्रह्मनारदसंवाद शृण्वत्थ यदसत्तु तत् ।
नारदाश्वत्यमूलेहं मध्येजोग्रे शिवः पुनः ॥ ३७ ॥

‘नापुत्रस्य लोकोस्ति’ इति श्रुतेः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ जन्मतरे मद्ब्रह्म-
मिदमिति वेत्सि किं ॥ ३४ ॥ पल्लवे वद्धांचले निष्कला विगतार्तवा
॥ ३५ ॥ पुत्रं कामयत इति कर्मण्यण् पुत्रकामया मया विशेषतो मौख्यादि-
श्वत्यः सेवितः सोश्वत्यो मंदभाग्यायै मद्यं पुत्रमिति शेषः दास्यति किं
अपि तु न ॥ ३६ ॥ हे साध्वि मौख्यादश्वत्यः सेवित इति यदात्थ व्रतीपि
ब्रुवः पंचानामित्यादिनाहादेशः तदसत् ‘अश्वत्यः सर्ववृक्षाणाम्’ इति
स्मृत्या भगवद्विभूतित्वेनोक्तत्वात् अश्वत्यमाहात्म्यज्ञानाय ब्रह्मणो नारदस्य
च संवादं शृणु कदाचिन्नात्देन पृष्ठो ब्रह्मा नारदं प्रत्याह हं नारदेत्यादि
मूलेहं ब्रह्मा वसामि अजो विष्णुः ॥ ३७ ॥ पुनः क्रमेण लयाणां दक्षिणप-
गु.च.... २२

अवाक्प्रत्यगुदक्षारात्त्रयाणां प्राक्समाः सुराः ।
तीर्थान्धयश्चाकुरेषु गोयज्ञर्षिश्रुतिद्विजाः ॥ ३८ ॥

ओकारोऽध्यन्तशीर्षस्थ इत्यश्वत्थोस्त्यसंस्कृतः ।
नार्च्यः संस्कृत्य मौज्युक्तकालेस्मिन्सत्क्षणेर्चयेत् ॥ ३९ ॥

नार्कारशुक्रनिद्रसन्ध्याकुयुक्पर्वादिषु स्पृशेत् ।
वर्णित्वमौनसत्त्वाद्यो भजेन्नामुं वधूरपि ॥ ४० ॥

तत्तले गोविशा लिप्ते रंजिते स्वस्ति वाचयेत् ।
संस्नाप्य सप्तकलशैः पूजयेत्स्वाधिकारतः ॥ ४१ ॥

ध्यात्वाष्टबाहुं श्रीविष्णुरूपमावेष्ट्य वाससा ।
नाममन्त्रैर्मदगत्या शक्त्या कार्याः प्रदक्षिणाः ॥ ४२ ॥

श्विमोत्तरदिग्गतशाखा प्राक् पूर्वशाखाया समा सर्वे सुरा देवा तीर्थान्य-
न्धयो गावो यज्ञा ऋषयः श्रुतयो द्विजा त्रिप्रा अकुरेष्वकुरोपलक्षितपर्णेषु
॥ ३८ ॥ अकारोकारमकारात्मकं अकारो मात्राभेदेनाध्यन्तशीर्षस्थ मूल
मध्याग्रेषु स्थित तदुपलक्षितास्त्रया वेदास्त्रयो लोका अपि स्थिता इतिशब्द
उपास्यरूपप्रतिपादनसमान्यर्थ फलातिशयार्थ विशेषमाह असंस्कृत उपन
यनादिसंस्कारहित नार्च्यं न पूज्यं मौजीबन्धनोक्तकालेश्वत्थोद्यापनविधिना
संस्कृत्य ततः सत्क्षणे प्रहानुकूल्ये शोभने कालेर्चेत् ॥ ३९ ॥ अर्कं सूर्य
आरो भौम निद्र निशा कुयुग्म्यतीपातादि वर्णित्वं ब्रह्मचारित्वं सत्त्व
सत्यत्व मौनं प्रसिद्धं तैराद्यो युक्तो ना पुमान् अमु अश्वत्थ ॥ ४० ॥
अश्वत्थाधोभागे गोमयेन लिप्ते रगवह्यादिरंजिते वर्णभेदेन स्त्रीपुरुषभेदेन
स्वाधिकारो योज्य ॥ ४१ ॥ चतुर्थ्यैर्विष्णुसहस्रनाममन्त्रैः ॥ ४२ ॥

नमेत्प्रदक्षिणायास्तु भक्त्याद्यंतसमाप्तिषु ।

पदे पदे मेघफलं दैन्यर्णार्त्यघतापहृत् ॥ ४३ ॥

ग्रहार्तिघ्नं सौरिवारे तन्नामोच्चारणं तरोः ।

सदेशेपैति नुः कालमृत्यू रौद्रमनोर्जपात् ॥ ४४ ॥

तत्रातिरुलदा ब्रह्मभुज्याप्लुतिजपाध्वराः ।

पुत्रादिकामसिध्वै नो विलंबोक्षय्यपुण्यदात् ॥ ४५ ॥

येनेह स्थापितोश्चत्थस्तेन स्वः स्थापितं कुलं ।

येन च्छिन्नोपि वंशः स्वस्तेन च्छिन्नो न संशयः ॥४६॥

प्रदक्षिणादशांशेन हवनं तद्दशांशतः ।

कृत्वा ब्रह्मभुजिं दद्याद्द्वैमाश्रत्थार्थगोतिलान् ॥ ४७ ॥

आदिः प्रथमं अंतो मध्यमं मेघस्याश्वमेघस्य फलं दैन्यं दारिद्र्यं ऋणं देयं
 आर्तिः पीडाघं पाप तापश्चाधिभौतिकादिस्तान्हरतीति तथा मेघफलविशे-
 पणमिदं नामोच्चारणविशेषणं वा ॥ ४३ ॥ शनिवारे तन्नाम्नां 'कोणस्थः
 पिगलो बभ्रुः कृष्णो रौद्रोतको यमः ॥ सौरिः शनैश्चरो मंदः पिप्पलादेन
 संस्तुत' इत्युच्चारणं ग्रहपीडाघ्नं तरोः सदेशेऽश्रत्थसमीपे त्र्यंबकमिति
 मन्त्रजपात्कालमृत्युर्नश्यति पुनः का कथापमृत्योः ॥ ४४ ॥ अक्षय्यपुण्य-
 दादश्रत्थासेवितात् चातुर्मास्यफलादिवदिदं प्राशस्त्यं बोद्धयं अन्यथा भेद-
 प्रसंगात् ॥४५॥ इह भूतले स्वः स्वर्गो येनाश्रत्थश्छिन्नः स्वः स्वकीयो
 वंशः ॥ ४६ ॥ व्रतसम्पूर्तये उद्यापनमाह प्रदक्षिणेति ब्रह्मभुजिर्ब्राह्मणमो-
 बनं हेमः स्वर्णनिर्मितोश्चत्थः अर्थो दक्षिणार्थं धनं गोस्तिलाश्च प्रसिद्धाः
 ॥ ४७ ॥ सदब्रह्मभ्यो विद्ब्रह्मज्ञेभ्यः एतेन सात्विकदानं सूचितं इति-

सद्ब्रह्मभ्यो लभेदिष्टमित्यूचे नारद विधिः ।
तस्मात्तं विधिना साध्वि भज द्राक्सिद्धिदोस्ति सः ४८

त्वं भीमामरजायोगे स्नात्वा पदकूल उत्तमं ।
सगमस्थ भजाश्वत्थं सत्यं पुत्रौ भविष्यतः ॥ ४९ ॥

तथा कुर्वेपि पष्ट्यब्दा मत्वोक्तिं तव वेदवत् ।
इत्युक्त्वा सेश्वराश्वत्थं पत्या भेजे यथाविधि ॥ ५० ॥

चतुर्थेन्द्वाह तत्स्वप्ने कृत्वाश्वत्थप्रदक्षिणाः ।
यद्दास्यति गुरुर्भुङ्क्व भवेत्पुत्र इति द्विजः ॥ ५१ ॥

साप्युत्थाय ततः स्नात्वा सङ्गम प्राप्य सद्गुरुं ।
भक्त्या प्रदक्षिणीकृत्य साश्वत्थं प्रणनाम ह ॥ ५२ ॥

शब्दो ब्रह्मनारदसनादानुवादसमाप्त्यर्थः । यद्यपि सकामभजन मोक्षानुचितं तथापि कामकल्पितचित्ताना अतर्मुखतासम्पादनार्थं तद्द्वारानायासेन रुञ्जुत्पादक कामप्रशादपीश्वरभजन जातं चेद्वस्तुशक्तिप्रभावात्कामबीजभर्जनपूर्वकमधिसारित्वं प्रसादं च दास्यत्येव न क्षुद्रदेवताराधनलभ्यफलप्रज्ञश्वर भविष्यति इह देवतामयाश्वत्थभजनोपदेशव्याजेन ससारवृक्षे ब्रह्मदृष्टिं कर्तव्येति ज्ञापितं ईश्वरकाम्यपत्रप्रतिपादनात् ॥ ४८ ॥ पुत्री च पुत्रश्चेति पुत्रौ इदमात्मदृष्ट्यान्मयकोशोपासकानां सर्वान्नप्राप्तिफलवत्फलमुक्तं ॥ ४९ ॥ पष्ट्यब्दा वृद्धाप्यहं तथा देवतात्मदृष्ट्याश्वत्थार्चनं कुर्वे ईश्वरं श्रीगुरुस्तत्सहितं स्त्रीणामस्वातन्त्र्यात्पत्या सह भेजे ॥ ५० ॥ भजनदिनाच्चतुर्थेद्वि तत्स्वप्ने कश्चिद्द्विजः ॥ ५१ ॥ अश्वत्थसहितं श्रीगुरुं ननाम ॥ ५२ ॥

दत्त्वा फले स तां ग्राह दानं देहि समाप्य सत् ।
 व्रतं प्रदक्षिणारूपं फले भुंक्ष्वेष्टकामदे ॥ ५३ ॥
 प्राग्युगेनेकपुत्राः स्युरौरसो दत्तकस्त्वह ।
 औरसस्तूत्तमोस्यास्य दर्शनं पितृमुक्तिदं ॥ ५४ ॥
 तत्साध्वीहौरसौ पुत्रौ तारकौ ते भविष्यतः ।
 मदर्चनफलं त्वेतन्न संदेहोत्र शोभने ॥ ५५ ॥
 तथेत्युक्त्वापि सा गेहं गत्वा चक्रे यथोदितं ।
 निष्कलाप्यृतुमत्यासीन्निःसीममहिमा प्रभोः ॥ ५६ ॥
 शुद्धचूर्ध्वं सह पत्यैत्य सा प्रपूज्य गुरुं मुदा ।
 गृहं गत्वा दधौ गर्भं तन्निशीशप्रसादतः ॥ ५७ ॥
 स्वतंत्रसंविद्धगवान्लीलां को वेत्ति यत्स्तुतौ ।
 द्विसहस्ररसज्ञोपि कुण्ठितश्चकिता श्रुतिः ॥ ५८ ॥
 वलीपलितवेपयैर्देहो विद्धो जराकृशः ।
 साधत्त गर्भमित्यन्ये प्रशशंसुः परस्परं ॥ ५९ ॥

इष्टान्कामान्ददात इतीष्टकामदे ॥ ५३ ॥ गारुडे 'पुत्राः कतिविधा ज्ञेया'
 इति गरुडेन पृष्ठो भगवान् चतुर्दशपुत्रानाह 'औरसो दत्तकश्चैव कली
 द्वावेव सम्मतौ । औरसो धर्मपत्नीज' इत्यादि चोक्तं औरसस्य मुखदर्शनं
 पितृमुक्तिदं 'ऋणमस्मिन्सन्नपत्यमृतत्वं च गच्छति । पिता पुत्रस्य जातस्य
 पत्येच्चैज्जीवतो मुखं' इत्यादिश्रुतिभ्यः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ निष्कला विग-
 तार्तना ॥ ५६ ॥ चतुर्थेहनि शुध्यतीति वचनात्पंचमेहीत्यर्थः ॥ ५७ ॥
 स्वतंत्रसंविदपराधीनबुद्धिः द्विसहस्ररसज्ञः शेषः ॥ ५८ ॥ वली चर्मसंकोचः
 पलितं केशादी शौक्ल्यं वेपः कम्पस्तैः सा गर्भमाधत् ॥ ५९ ॥ क्रिया

तद्भर्ता सोमनाथस्तु प्रीत्या पुंसवनादिकाः ।
 क्रिया व्यधात्क्रमात्पुत्रीं कालेसौपीत्ततः सती ॥ ६० ॥
 तदेयं कन्यका साध्वी सच्छीलगुणशालिनी ।
 भविष्यति कुलोद्धर्त्रीं पुत्राहचेत्याह दैववित् ॥ ६१ ॥
 तच्छ्रुत्वा स द्विजेभ्योदादर्थवस्त्रादिकं द्विजः ।
 प्रापतुर्द्वादशेद्द्वीशं कन्यामादाय जम्पती ॥ ६२ ॥
 तत्पादाब्जांतिकं कन्यां संस्थाप्योचे प्रणम्य सा ।
 संसृतिस्थजरद्वंद्व्यद्रुमस्ते फलितो दृशा ॥ ६३ ॥
 सेव्यते फलितोपि द्रुः पांथैश्चेत्सफलो वरं ।

गर्भसंस्कारान्शास्त्रोपदिष्टान्यधाद्व्यकृणोत्सती सा ब्राह्मणी काले दशमे
 मासि समराशिगतचंद्रविलग्रयुक्ते वा कुयोगवर्जिते शोभनसमये पुत्रीं
 वसौपीत् पूङ् प्राणिप्रसव इति धातोः प्रसवो नाम गर्भमोचनं स्यादुत्पादे
 फले पुष्ये प्रसवो गर्भमोचन इति कोशात् ॥ ६० ॥ साध्वी पतिव्रता
 सता शीलेन स्वभावेन गुणैश्च शालते शोभत इति तथा दैवविद्वणकः
 ॥ ६१ ॥ स सोमनाथः जम्पती जाया पतिश्च ॥ ६२ ॥ अंतिक समीपं
 सा जातापत्या ऊचे श्रीगुरुमिति शेषः ते तव दृशा फलितः प्रसूतिकोभूत
 ॥ ६३ ॥ ईदृशः फलितोपि दुर्वृक्षः सुफलश्चेत्पांथैः पथिकैः सेव्यते नेतरः
 अत्र पांथैः स्वर्लोकामिलापिभिः पूर्वजैः फलितोपि जातापत्योपि सुफल-
 श्वेतुत्रयुक्तश्चेत्सेव्यो दयनीयत्वेन 'कृपणं ह दुहिता ज्योतिर्ह पुत्रः परमे
 व्योमन्' इति श्रुतेः मोक्षफलतो वन्द्योपि वरं मनाक्प्रिय इति मे भाति हे
 ईश तदेव त्वं वेत्सि इति गौणात्मपक्षे व्याख्येयं मुह्यतात्मपक्षे तु श्रीगुरु-

वन्ध्योपि मोघफलत इति भार्तीश वेत्सि तत् ॥ ६४ ॥

पासनया विशुद्धबुद्धेर्ब्राह्मण्याः कन्याजननेनैव गर्भभरणप्रसवकथादिना
 चैराग्यं जातं किं कर्तव्यं नश्वरया प्रजया तथा जय्येन सुखेनानित्येन लोकेन
 च अस्माकमयमेव नित्य आत्मा लोक इति निश्चित्य वदति संसृतिस्थः
 ममाहमिति बुद्ध्या संसारस्थः जरद्वृद्धः पुरुषत्रल्कर्मानधिकृतत्वाद्बन्ध्यः
 द्रुमोयं देहः संवातरूपस्ते दृशा फलितः संजातविवेकफलः पाथैर्मुमुक्षुभिः
 सुफलश्चेन्मोक्षपर्यवसायिफलश्चेत्सेव्यतेन्यथा धिक्क्रियते स्वर्गादिलक्षणं मोघ-
 फलं उपभोगेनोपक्षिप्यते तस्माद्बन्ध्यत्वं पापपुण्यराहित्यं वरं अत्र वृक्षरूपक-
 त्वमाचार्योक्तमुपन्यस्यते 'जन्मजरामरणशोकाद्यनेकानर्थोत्पन्नः प्रतिक्षणम-
 न्यथास्वभावो मायामरीच्युदकगंधर्वनगरादिवद्दृष्टनष्टस्वरूपत्वादवसाने च
 वृक्षवदभावात्मकः कदलीस्तम्भवन्निःसारोनेकशतपाखंडबुद्धिविकल्पास्पद-
 स्तत्त्वजिज्ञासुभिरनिर्धारितेदंतत्त्वो वेदांतनिर्धारितपरब्रह्ममूलसारोऽविद्याकाम-
 कर्माव्यक्तबीजप्रभवोऽपरब्रह्मविज्ञानक्रियाशक्तिद्वयात्मकहिरण्यगर्भाङ्कुरः सर्व-
 प्राणिलिंगभेदस्क्रंधः तृष्णाजलासेकोद्भूतदर्पो बुद्धीन्द्रियविषयप्रवालाङ्कुरः
 श्रुतिस्मृतिन्यायविद्योपदेशपलाशो यज्ञदानतपआद्यनेकक्रियासुषुब्धः सुखदुः-
 खवेदानेकरसः प्राण्युपजीव्यानंतफलस्ततृष्णासलिलावसेरूपरूढजटिली-
 कृतदृढवद्ब्रह्मूलः सत्यनामादिसतलो रुब्रह्लादिभूतपक्षिकृतनीडः प्राणिसुखदुः-
 खोद्भूतहर्षशोकजातनृत्यगीतवादित्रस्वेलितास्फोटितहसिताकृष्टरुदितहाहा-
 मुंचमुंचेत्याद्यनेकशब्दकृततुमूलीभूतमहारवो वेदांतविहितब्रह्मात्मदर्शनासंग-
 शस्त्रकृतोच्छेद एष समष्टिरूपो व्यष्टिरूपोपि देहाख्यो वृक्षस्तकल्प 'ऊर्ध्व-
 मूत्रोवाक्' इति श्रुतेः ॥६४॥ गुरुः तत्तस्या वचः श्रुत्वा सस्मितं यथा तथा

तच्छ्रुत्वा सस्मितं कन्यामादायेशो जगाद तौ ।
 शीलवीगुणपुत्राढ्या भवेत्साध्व्यखिलार्चिता ॥ ६५ ॥
 कन्या लब्धोत्तमेयं वां पुत्रेच्छा चेद्भवेत्सुतः ।
 मूर्खः शतायुर्वाल्पायुर्विद्वान्वां कतरः प्रियः ॥ ६६ ॥
 सार्भो विद्वान् प्रियोल्पायुरपीत्युचतुरप्युभौ ।
 तथेत्युक्त्वा स सापत्यौ गमयामास तौ प्रभुः ॥ ६७ ॥
 गर्भं साप्यल्पकालेन धृत्वासूत सुतं शुभं ।
 श्रद्धया निष्कलाप्येवं पुत्रौ लेभेथ किं वद ॥ ६८ ॥
 विद्याविनयवान् भूत्वा पितृशुश्रूषणोद्यतः ।
 धार्मिकः पंच पुत्रांस्तत्पुत्रो लब्ध्वामृतं ययौ ॥ ६९ ॥
 कन्यापीशप्रसादात्सा दीक्षितस्य सती शुभा ।
 भूत्वा गुरूक्तवद्ब्रह्मवादिनी प्राप सद्गतिं ॥ ७० ॥

कन्यां गृहीत्वा तौ जगादोवाच बुद्धिस्त्रभावादियुक्ता सर्वमान्या साध्वीयं कन्या
 भवेत् अत्र सस्मितेत्यनेन सजातविवेकाया अपि ब्रह्मण्या दत्तवरानुभवार्थं
 मायावरण प्रसारितवान् सुतमसूत दम्पती मुक्तिमापतुरित्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात्
 ॥ ६५ ॥ शतायुर्मूर्खः वाथवा विद्वानल्पायुरनयोर्मध्ये वां कतरः प्रियस्तद्
 ब्रूत ॥ ६६ ॥ सार्भः सापत्योल्पायुरपि विद्वान् प्रियः ॥ ६७ ॥ सापि
 गंगा ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ब्रह्मवादिनी गुरूक्तवद्भूत्वा सद्गति प्राप । ननु मन्त्र-
 पाठश्रवणयोः स्त्रियो दोषश्रवणात् कथं ब्रह्मवादिनी जाता नाय दोषः
 अधिकारं विना मन्त्रपाठश्रवणयोर्दोषापत्तेर्दीक्षितस्य पत्न्यास्तु मन्त्रपाठश्रव-
 णयोर्धिकार एव न तु सांगशाखाध्ययनेऽनुपनीतत्वात् ॥ ७० ॥ गुरुशा-

एवं गुरुप्रभावोयं श्रद्धादृष्ट्यैव दृश्यते ।
 सद्भक्तैर्न त्वभक्तैः स जन्मांधैरिव भास्करः ॥ ७१ ॥
 दण्डकुण्डीकरं शान्तं कापायाच्छादनं सदा ।
 ध्यायंतौ यतिरूपं तं दम्पती मुक्तिमापतुः ॥ ७२ ॥
 श्रद्धाभक्त्यैव सुलभा गुरुवाक्यानुवर्तिनां ।
 उभयी सिद्धिरप्यन्यच्चित्रं तच्चेष्टितं शृणु ॥ ७३ ॥
 तत्रैत्य नरहर्याख्यो विप्रः कुष्ठी जगद्गुरुं ।
 प्रणतः शरणं प्राप्य प्रावोचद्गद्गदाक्षरः ॥ ७४ ॥
 हरे शम्भो परानंदमूर्ते जय जयाच्युत ।
 भक्तवत्सल ते कीर्तिं श्रुत्वात्राप्तोस्मि सद्गुरो ॥ ७५ ॥
 यजुर्विदोपि मे तुण्डं केपि नेक्षंति कुष्ठिनः ।
 तीर्थार्चनजपैः कुष्ठं तन्मे नापैत्यघात्मनः ॥ ७६ ॥
 कृपया तेपयायात्तदिति मत्वागतोस्म्यहं ।
 नास्ति चेत्तत्प्रतीकारः शंसाप्रेसूंस्त्यजामि ते ॥ ७७ ॥

छान्म्यामभिहिते तत्त्वे तदवबोधोपाययोश्च परमो विश्वासः श्रद्धा सैव दृष्टि-
 स्तया ॥ ७१ ॥ कुण्डी कमण्डलुः कपायेण रक्तं काषायं तेन रक्तं रागा-
 दित्यण् तदाच्छादनं यस्य तं ॥ ७२ ॥ श्रद्धायुक्तया भक्त्यैव उभयी ऐहिकी
 आमुष्मिकी च ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ हरे इत्यनेन पापहर्तृत्वं शम्भो इत्यारो-
 ग्यदातृत्वं परानंदमूर्ते इति मोक्षदत्वं सूचितं भक्तवत्सलेति स्पष्टमेव भक्त-
 वात्सल्यमभिहितं अत्र देशे आप्तोस्म्यागतोस्मि त्वामिति शेषः ॥ ७५ ॥
 यजुर्वेदज्ञस्यापि तुण्डं मुखं ॥ ७६ ॥ अपयायादपगच्छेत् तत्प्रतीकारस्तन्ना-
 शोपायः शंस कथय ते तवाप्रेसूं प्राणान्यजामि प्रायोपवेशनेनेत्यर्थः

तच्छ्रुत्वा प्राक्तनाद्योत्थ कुष्ठं नश्येदिति प्रभुः ।
 प्रोक्त्वा शुष्कौदुम्बरैर्धो दृष्ट्वावोचत्स कुष्ठिनं ॥७८॥
 मद्राक्ष्ये भक्तिमाश्रेत्तत्काष्ठमारोप्य संगमे ।
 भज पल्लविते तस्मिन्कुष्ठोऽकुष्ठो भविष्यसि ॥ ७९ ॥
 ॐमित्युक्त्वा तदारोप्य श्रद्धाभक्त्या स संगमे ।
 भेजे दत्त्वाधारबन्धं परितोऽनुनिपेचनैः ॥ ८० ॥
 कृपास्य सद्यस्तव शुद्ध्यभावादुक्तं फलं कष्टमिदं कुतोस्मिन्
 शङ्काङ्कुरस्यात इदं त्यजेति जनैर्निपिद्रोप्यभजत्सदेध्मं ८१
 तदैत्य ते गुहं प्राहुर्भवद्वाक्याद्द्विजो जरत् ।
 भजतीध्मं बोधय तं मरिष्यत्युपवासतः ॥ ८२ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

करोति साधु तद्विप्रो दृढभक्त्या तरिष्यति ।
 भक्तिर्हि तारकात्रैव भवसिन्धुनिमज्जतः ॥ ८३ ॥

१। ७७ ॥ प्राक्तनाद्योत्थ पूर्वजन्मपापजन्य शुष्कौदुम्बरकाष्ठ दृष्ट्वा कुष्ठिनम
 वोचत् ॥ ७८ ॥ मद्राक्ष्ये भक्तिमानसि चित्तिर्हि तत् औदुम्बरकाष्ठ भज
 जलसेकादिना तस्मिन् पल्लविते सति एव शुद्ध कुष्ठरहितश्च भविष्यसि
 ॥ ७९ ॥ ॐ मित्यगीकारे काष्ठस्य परित आधारबन्धमालगलमिति यावत्
 दत्त्वा कृत्यानुनिपेचनै काष्ठ भेजे ॥ ८० ॥ त तादृश दृष्ट्वा दयया जना
 ऊचु अस्य श्रीगुरो सद्योदर्शनादेव कृपा तत्र पापनिष्कृत्यभावात्कष्टरूप
 मिदं फल पापनाशरुमुक्त कुतोस्मिन् काष्ठेङ्कुरशक्ता अत इदं कष्टं त्यजेति
 जनैर्निगारितोपि द्विन सदा इमं काष्ठमभजत् ॥ ८१ ॥ ते जना जर
 ज्जीर्ण ॥ ८२ ॥ साधु सम्यक् हि यत भगस्मिन्धौ निमज्जत पुत्र दृढ-
 भक्तिरित्यादौ भागमाधनत्वात्पुत्रत्वावसिद्धि पूर्वपदस्येति केचित् दृढ

मंत्रे तीर्थे द्विजे देवे दैवज्ञे भि(भे)पजे गुरौ ।
यादृशी भावना यस्य तस्य सिद्धिस्तु तादृशी ॥८४॥
वच्मि सूतर्पिसंवादं प्राग्वृत्तं दृढभक्तिदं ।
ऋषीन्सूतो जगादेदं सिंहकेतुनृपात्मजः ॥ ८५ ॥
धनंजयाख्यः पांचाल एकदा वनमभ्यगात् ।
दृष्ट्वा स मृगयाश्रांतस्तत्र जीर्णं शिवालयं ॥ ८६ ॥
तस्थौ तत्र क्षणं साकं शबरेणानुयायिना ।
दृष्ट्वा लिंगानि रम्याणि दूतः प्राह नृपं गृहे ॥ ८७ ॥
लिङ्गं नीत्वा पूजयितुं कांक्षेज्ञोस्म्यनुशाधि मां ।
यदाज्ञापयसे देव दृढभक्त्या करोमि तत् ॥ ८८ ॥

॥ राजपुत्र उवाच ॥

संस्थाप्य सत्स्थले लिङ्गं शुचिर्भूत्वा स्त्रियान्वितः ।
भक्त्या पूजय मत्वेशमुपचारैर्यथाविधि ॥ ८९ ॥
चिताभस्मान्वहं देयं दत्तान्नं भुंक्त्व भार्यया ।
प्रसादबुद्ध्येत्युक्त्वा स पूजाविधिमुपादिशत् ॥ ९० ॥
सोपि तुष्टो गृहीत्वैकं लिङ्गं गत्वा गृहं स्त्रिया ।
भेजे यथोपदेशं तद्भस्मादात्प्रत्यहं मुदा ॥ ९१ ॥

भक्तिरिति ॥ ८३ ॥ प्रमाणयति मन्त्र इति ॥ ८४ ॥ दार्ढ्यार्थमितिहास-
मवतारयति सूतस्य ऋषीणां च सवादं वच्मि इदं वक्ष्यमाणं ॥ ८५ ॥ ८६ ॥
अनुयायिनानुचरेण शबरेण दूतः शबरः ॥ ८७ ॥ अज्ञः पूजाविधानान-
भिज्ञोस्मि अनुशाधि शिक्षय हे देव राजपुत्र ॥ ८८ ॥ शोभनस्थले
॥ ८९ ॥ अन्वहं प्रत्यहं दत्तान्नं नैवेद्यशेषं प्रसादबुद्ध्या भार्यया सह भुंक्त्व

भस्मैकस्मिन्दिने कापि न लेभेभूत्स दुर्मनाः ।

तद्भार्या प्राह मां दग्ध्वा शम्भवेऽर्पय भस्म तत् ॥९२॥

शरीरं कृमिविद्भस्मरूपांतं क्षणभंगुरं ।

तत्साफल्यं कुरु हरे भस्मार्पणनिमित्ततः ॥ ९३ ॥

॥ शबर उवाच ॥

तिष्ठत्स्वनक्षमाग्निषु साक्षिषु प्रिये भर्तृत्वमाश्रुत्य वृतास्यदन्यथा ।
कुर्यां कथं तन्वि किशोरि बालिके भो साध्यलब्धैहिकसौख्य
उत्तमे ॥ ९४ ॥

सा प्राह मोहो वितथोयमध्रुवे येन ध्रुवं साहजिकं प्रसाध्यते ।

तत्साधयास्मिन्परकीयकल्पना नास्त्येव तेषार्धागविभाग्यदो वपुः ॥

प्रोक्ते सुपुक्ते प्रियया तथेत्यसौ प्रोक्त्वा गृहे तामवरुद्ध्य
सालयां । दग्ध्वार्पयद्भस्म शिवाय नित्यवद्भ्रांत्या प्रसादक्षणा
आह्वयत्प्रियां ॥ ९६ ॥

॥ ९० ॥ तल्लिङ्गं स्त्रिया सह मेजे ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ईदृशस्य हरे शम्भौ
भस्मार्पणनिमित्तेन साफल्यं कुरु अन्यथा कृमिविद्भस्मपरिणामं निष्फल-
मेव ॥ ९३ ॥ इनः सूर्यः क्ष्मा भूमिः अग्निः पूर्वपतिः यतोहं त्वां लब्धवान्
एतेषु साक्षिषु तिष्ठसु सत्सु त्वं तु भार्या भर्तुं योग्या अहं तु भर्ता एव तव
भर्तृत्वमंगीकृत्य मया वृतासि अदो भर्तृत्वं अलब्धं ऐहिकसौख्यं पुत्रादि
यया तत्सम्बुद्धो ॥ ९४ ॥ सा शबरी अश्रुवे नश्वरे देहे वितथो मिथ्या-
भूतो मोहोयं येनाध्रुवेण देहेन साहजिकं स्वरूपभूतं ध्रुवं मोक्षाख्यं पदं
अस्मिन्देहे परकीयीयमिति कल्पना नास्त्येव यतस्ते तेषार्धागविभागि अदः
घटवद्दृश्यं वपुः पांचभौतिकम् ॥९५॥प्रियया सुतरां युक्तियुक्ते प्रोक्ते सति
तथेत्यसौ शबाः सालयां गृहसहितां भ्रांत्या भ्रमेण प्रसादसमये नित्यव-

दग्धापि साह्वानत आप पूर्ववत्तां सद्य चालोक्य स शंकि-
तोव्रवीत् । दग्धापि गेहेन सहागता कथं सुप्तोत्थितास्मीति
शवर्युवाच तम् ॥ ९७ ॥

शम्भुप्रभावोस्त्विति तेन भाषिते द्राक्प्रादुरासीन्निरूपधृक्
शिवः । दौष्कृत्यदोषं परिहृत्य दर्शनात्ताभ्यां शिवोदादुभयत्र
कांक्षितं ॥ ९८ ॥

भक्तेः प्रभावोयमियान्न किञ्चित्फलत्यृते भक्तिमतोस्य
सिद्ध्येत् । भक्त्येष्टमित्याह स तान्कदाचिद्गच्छन्प्रभुः स्नातुममुं
ददर्श ॥ ९९ ॥

तं तादृशं प्रेक्ष्य कमण्डलुस्थक्षीरेण तत्प्रेक्ष्य स शुष्ककाष्ठं ।
ददर्श सदिव्यदृशा तदेध्मे सद्योऽकुरा भूरिश आविरासन् ॥१००
दिव्यं स्वधामांकुरितं च काष्ठमदृष्टकुष्ठोग्रत आस्थितं तम् ।
दृष्ट्वा स काष्ठार्पितदृष्टिमीशं तुष्टाव सत्प्रेमभरानतांगः ॥१०१॥
कोट्यर्कभं कोटिसुचन्द्रशांतं विश्वाश्रयं देवगणार्चितांगि ।
भक्तप्रियं त्वात्रिसुतं वरेण्यं वंदे नृसिंहेश्वर पाहि मां त्वम् ॥१०२

पियामाह्वयत् ॥९६॥ आप प्राप दग्धामप्यागतां तां सद्य गृहं च ॥९७॥
अयं शम्भुप्रभावोस्तु भवतु ॥ ९८ ॥ भक्तिमृते भक्तिं विना अतोस्य
भक्त्येष्टं सिद्ध्येत् स श्रीगुरुः तान्जनान् अमुमुदुम्बरसेवकं ब्राह्मणम् ॥९९॥
क्षीरेण जलेन ॥ १०० ॥ काष्ठेर्पिता दृष्टिर्येन तमीशं प्रशस्तप्रेमभरेणा-
नतानि शीर्षाद्यंगानि यस्य ॥ १ ॥ अथाष्टकमिदम् ॥ कोटिसूर्यकांतिमपि
कोटिचन्द्रशान्तं अधिष्ठानत्वेन विश्वाश्रयं त्वा त्वां वरेण्यं निरतिशयानन्द-
रूपं पाहि अविद्याकामकर्मभ्यो रक्ष ॥ २ ॥ 'माया चेयं तमोरूपा तापनीये

मायातमोर्कं विगुणं गुणाढ्यं श्रीवल्लभं स्वीकृतभिक्षुवेपम् ।
 सद्भक्तसेव्यं वरदं वरिष्ठं वंदे नृसिंहेश्वर पाहि मां त्वम् ॥१०३॥
 कामादिषण्मत्तगजांकुशं त्वामानन्दकंदं परतत्त्वरूपम् ।
 सद्धर्मगुप्त्यै विधृतावतारं वंदे नृसिंहेश्वर पाहि मां त्वम् ॥१०४॥
 सूर्यदुग्ं सज्जनकामधेनुं मृषोद्यपंचात्मकविश्वमस्मात् ।
 उदेति यस्मिन्नमतेस्तमेति वंदे नृसिंहेश्वर पाहि मां त्वम् ॥१०५॥
 रक्ताब्जपत्रायतकांतनेत्रं सडंडकुंडीपरिहापिताधम् ।
 श्रितस्मितज्योत्स्नमुखेंदुशोभं वंदे नृसिंहेश्वर पाहि मां त्वम् १०६
 नित्यं त्रयीमृग्यपदाब्जधूलिं निनादसद्विंदुकलास्वरूपम् ।
 त्रितापतप्ताश्रितकल्पवृक्षं वंदे नृसिंहेश्वर पाहि मां त्वम् ॥१०७॥
 तदीरणात्' इति वचनान्मायैव तमस्तन्निवर्तनेर्क इव तं स्वीकृतसंन्यासिवेषं
 सद्भिर्भक्तैः सेव्यम् ॥ ३ ॥ कामादय एव षण्मत्तगजास्तान्निवर्तकमकुशमिष-
 खां मानुषानन्दादिप्राजापत्यानन्दाता उत्तरोत्तरं शतगुणितास्ते यदंतर्गता
 अत आनन्दकंदं 'यत्रानन्दाश्च भोदाश्च मुदः प्रमुद आसत' इति श्रुतेः ॥
 परतत्त्वं निरुपाधिकं ब्रह्म रूप्यतेनेनेति परतत्त्वरूपं सतां धर्मस्य च गुप्त्यै
 रक्षणाय कृतावतारं विशेषेण धृतोवतारो येन वा ॥ ४ ॥ सूर्यचन्द्रौ
 गावौ नेत्रे यस्य तं मृषोद्यं मिथ्यावाच्यं पंचात्मकं पांचभौतिकं विश्वं मनु-
 प्यादिकं अस्मादभिन्ननिमित्तोपादानात् रज्जुसर्पवदुदेति यस्मिन्नमते प्रलयं
 याति च जले बुद्बुदा इव तं ॥ ५ ॥ रक्तकमलपत्र इवापते कर्णातविश्रांते
 नेत्रे यस्य सन् लक्षणयुक्तो दण्डः कुण्डी कमण्डलुश्च ताभ्यां परिहापितं
 भक्तानामघं येन तं श्रिता स्मितमेव ज्योत्स्ना यस्येदृशस्य मुखचन्द्रस्य
 शोभा येन तं नित्यं सहासप्रसन्नवदनं ॥ ६ ॥ त्रय्या मृग्या न तु लब्धा
 पदकमलधूलिर्यस्य तं नादविंदुकला एव स्वरूपं योगिध्येयं यस्य तं ताप-

दैन्याधिर्भाकष्टदवाग्निमीढ्यं योगाष्टकज्ञानसमर्पणोत्कम् ।

कृष्णानदीपंचसरिद्युतिस्थं वंदे नृसिंहेश्वर पाहि मां त्वम् ॥ १०८ ॥

अनादिमध्यांतमनंतशक्तिमतर्क्यभावं परमात्मसंज्ञम् ।

व्यतीतवाग्दृष्टपथमद्वितीयं वंदे नृसिंहेश्वर पाहि मां त्वम् १०९

स्तोत्रे क्व ते मेस्त्युरुगाय शक्तिश्चतुर्मुखो वै विद्युखोत्र जातः ६

स्तुवन्द्भिजिहोभवदीश्वर त्वां सहस्रवक्रश्चकितोपि वेदः ११०

स्तुत्वैवं प्रणतीश्चक्रे तमाश्वास्यात्रवीद्विभुः ।

मत्प्रसादान्महत्त्वश्रीकीर्तिसत्पुत्रवान् भव ॥ १११ ॥

शिष्योत्तम त्वं योगज्ञो भविष्यसि कुलं च ते ।

त्वद्बद्धविष्यत्यानीय वधूं तिष्ठ ध्रुवं त्विह ॥ ११२ ॥

तथेत्युक्त्वा द्विजो भार्यामानीय स तथा सह ।

तत्र तस्थौ ततो लेभे पुत्रान्पुत्रीं स सत्तमान् ॥ ११३ ॥

विद्यासरस्वतीमंत्रं गुरुदत्तं जपन्वरम् ।

भेजे गुरुं भवासक्तो जीवन्मुक्तोभवद्द्विजः ॥ ११४ ॥

त्रयतमानां स्वाश्रितानां कल्पवृक्षम् ॥ ७ ॥ दैन्यं दीनता आधिर्मनःपीडा

भीर्भयं कष्टं क्लेशास्त एव दवो वनं तस्याग्निर्दाहकस्तं उत्कं उत्कण्ठं ॥ ८ ॥

अतर्क्यभावमतर्क्याभिप्रायं वाङ्मनसमार्गागोचर इक्षुपथमिति पाठः ॥ ९ ॥

भो उरुगाय ते स्तोत्रे मे क्व शक्तिः यतः ब्रह्मापि गुणानन्यादिमुखो जातः

सहस्रमुखोपि द्विजिह्वः सर्पविशेषः शेषः सोपि विमुखः वेदोपि चकितः

एतावानयमीदृश इति विधिगक्येन वक्तुं शक्नोति ॥ ११० ॥ ११ ॥

त्वद्दत्त्वादृशं ॥ १२ ॥ सत्तमानतिशोभनान् ॥ १३ ॥ गुरुभजनप्रभावादेव

भवासक्तः संसारानासक्तः तत्प्रसादलब्धज्ञानेन जीवन्मुक्तोभवत् ॥ १४ ॥

तत्कुलं चापि तत्तुल्यं तद्भक्तिमहिमा त्वियान् ।
त्वत्पूर्वजोपि तत्तुल्यस्तस्मात्ते मतिरीदृशी ॥ ११५ ॥

सद्गुरोस्तु प्रसादोयं भविष्यत्यपि ते कुले ।
वर्धमानः सदैवेति संविन्मे ब्राह्मण ध्रुवा ॥ ११६ ॥

इति श्रीगुरुचरिते भक्तियोगे भक्तिमहिमवर्णनं नाम प्रथमोध्यायः
आदित एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

तत्कुलमपि तत्तुल्यमभवत् 'नास्याब्रह्मवित्कुले भवति' इति श्रुतेः इयान्तस्य
श्रीगुरोर्भक्तिर्महिमा त्वत्पूर्वजोपि तेन नरहरिणा तुल्यः ॥ १५ ॥ हे ब्राह्मण
इत्येवंप्रकारं मे संविदबुद्धिर्ध्रुवा ॥ ११६ ॥

इति टीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ श्रीगुरुदेवदत्त ॥

अथ विंशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

को मत्पूर्वः कथं तेन सेवितो भगवान्प्रभुः ।
यत्प्रभावान्ममेदग्धीस्तच्छ्रोतुं सादरोस्म्यहं ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

प्रागुक्तं यवनात् त्रातः सायंदेव इति प्रिय ।
पूर्वः स एव ते श्रौपीद्वरुं गंधर्वपूःस्थितं ॥ २ ॥
तत्रैत्य प्रणतो विप्रो मठे दृष्ट्वा परात्परं ।
नत्वा दंडवदस्तौपीदुपसंगृह्य पद्द्वयं ॥ ३ ॥
परमात्मन्परंज्योतिः श्रीनृसिंहसरस्वति ।
भक्तेश श्रुतिचित्त्यं ते सर्वतीर्थाश्रयं पदं ॥ ४ ॥
न मर्त्यस्त्वं महेशोसि त्रय्यात्मा मानवाकृतिः ।
प्राणदानक्षमांवाढ्यकमंडलुकरोसि कः ॥ ५ ॥

श्रीगणेशाय नमः॥ अथ विंशोऽध्यायः॥ गुरुप्रसादो विंशे च सायंदेव-
परीक्षणं ॥ काशीयात्रोदितानतत्रतमाहात्म्यमुत्तमं ॥ १ ॥ त्वत्पूर्वज इत्यु-
क्तमेव पृच्छति क इति ॥ १ ॥ प्राङ्मवमाध्याये ते तव पूर्वजः अश्रौपी-
च्छ्रुतवान् ॥ २ ॥ तत्र गंधर्वपुरे श्रीगुरुमागत्य पादद्वंद्वं उपसंगृह्याभिवाद्य
॥ ३ ॥ हे परंज्योतिः सूर्यादीनामपि चिद्धातूनां प्रकाशक 'अनुकृतेस्तस्य
च' इति न्यायात् ॥ ४ ॥ मानवाकृतिरपि त्वं न मर्त्यः किंतु महेशोसि
मृतानामपि प्राणदानक्षमेणांबुनाढ्यो युक्तः पूर्णः कमंडलुः करे यस्य कः
प्रजापतिस्त्वं ॥ ५ ॥ दुष्टनिग्रहसाधुरक्षणसमर्थो दंडः करे यस्येदृशोऽजः

दुष्टनिग्रहसद्रक्षाक्षमदंडफरोस्यजः ।

शिवोसि मुक्तिदः पापतापनांशक्षमोग्रदृक् ॥ ६ ॥

मृतो जीवितो येन दुग्धा लुलायी वशा शुष्ककाष्ठं तरुत्वं प्रणीतं ।
क्षणादंत्यजोप्युद्धृतस्तेनुभावं क्षितौ कोर्हति ज्ञातुमन्यत्तवापि ॥७

॥ श्रीगुरुवाच ॥

स्तुत्यानयास्मि ते विप्र भृशं तोपश्रुपागतः ।

भूयात्ते वंशमात्रस्य श्रद्धाभक्तिर्मयि ध्रुवा ॥ ८ ॥

कच्चित्क्षेमं युवत्यादेस्तव ब्रूहि क्व तिष्ठसि ।

कालेन बहुना विप्र संगतोस्यद्य मत्प्रिय ॥ ९ ॥

॥ सायंदेव उवाच ॥

देव देव जगन्नाथ भगवन्त्वत्प्रसादतः ।

सर्वेषां क्षेममस्तीश काञ्च्यां तिष्ठाम्यहं स्वकैः ॥ १० ॥

योगक्षेमेक्षका भ्रातृपुत्रा मे तेनुकंपया ।

त्वत्पादाब्जरसं पातुमलिप्रायोस्मि संग्रति ॥ ११ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

कष्टं मे सेवनं नाज्ञ कोपि ज्ञातुं न शक्यते ।

ग्रामे नदीतटेऽरण्ये दुर्गमेपि वसाम्यहम् ॥ १२ ॥

विष्णुः भक्तानां पापतापनाशसमर्था उग्रा दृग्यस्य स त्वं मुक्तिदः शिवः
॥ ६ ॥ अनुभावं सामर्थ्यं अन्यदैश्वर्यादि ॥ ७ ॥ ८ ॥ तव युवत्यादेः
क्षेममस्ति किं कच्चित्कामप्रवेदने मत्प्रिय प्रेष्ठभक्त ॥९॥ स्वकैः स्वजनैः सह
॥१०॥ योगक्षेमद्रष्टारः अलिप्रायो भ्रमप्रायोस्मि भवामि ॥११॥ कोऽप्य-
वाङ्मनसगोचरोपि मदात्मेति शेषः ॥१२॥ स सायंदेवः यत्र कापि त्वाम-

तच्छ्रुत्वा सोनुयास्यामि यत्र कापीत्यमाददे ।
 तथेत्युक्त्वैकदा शंभुस्तेनागात्सह संगमम् ॥ १३ ॥
 निवार्यान्यान्समं तेन स्थित्वाश्वत्थतले निशि ।
 वृष्ट्यै तदादिदेशाब्दमकालेपि परीक्षितुं ॥ १४ ॥
 गर्जिताब्दो ववपरं झंझावातसखस्तदा ।
 क्षणप्रभापि मुष्णंती दृष्टिमासीदनुक्षणम् ॥ १५ ॥
 उपर्युपरि वल्लैस्तं समंतात्स प्रकंपितम् ।
 सहिष्णुः श्रीगुरुं भेज आसारातिरणद्विजः ॥ १६ ॥
 यामाभ्यां खंडितं वर्षं दृष्ट्वोचे तं गुरुः पुरम् ।
 गत्वाग्निमानयात्यंतं क्लिन्नांगे शीतमुत्थितम् ॥ १७ ॥
 कुत्रापीतस्ततोपश्यन्त्याहि मामनुचितयन् ।
 तच्छ्रुत्वागात्स करकचूर्णितांगोपि शीकरैः ॥ १८ ॥
 क्लेदितात्माप्यनुध्यायन् चंचलातेजसोयनम् ।
 प्रविश्य गोपुराद्द्वारःस्थदत्तमार्गः पुरं स तु ॥ १९ ॥

नुयास्यामीत्यमाददे स्त्रीकृतवान् ॥ १३ ॥ तेन सायंदेवेन सह अन्याना-
 गतान्निरार्थं वृष्ट्यर्थं मेवमादिदेशाज्ञापितवान् ॥ १४ ॥ क्षणप्रभा विद्युत् दृष्टि
 मुष्णंती ॥ १५ ॥ धारासंपातपीडया रणतो द्विजा दत्ता यस्य स स्वयं
 सर्वं सहिष्णुः प्रकंपितं गुरुं उपर्युपरि वल्लैः कृत्वा भेजे ॥ १६ ॥ प्रहरद्वयेन
 खंडितां वृष्टिं दृष्ट्वा क्लिन्नांगे शीतमुत्थित अतः पुरं गत्वाऽग्निमानय ॥ १७ ॥
 वर्षोपलचूर्णितगात्रः शीकरैरंबुकणैः ॥ १८ ॥ क्लेदितदेहोपि चंचलातेजसो
 विगुल्फनाशादयनं मार्गं चितयन् गोपुरात् पुद्दारात् पुरं प्रविश्य द्वार-
 पाठदत्तमार्गः ॥ १९ ॥ गृहीतः भाजनस्थवन्हियेन कुत्रापीतस्ततोपश्य-

गृहीतभाजनं न्यस्तवह्निः शीघ्रं न्यवर्तत ।
 ज्ञातुं गुरुक्तिहेतुं स व्यधाद्दृष्टिमितस्ततः ॥ २० ॥
 पार्श्वद्वयतलस्थोग्रसर्पौ दृष्ट्वागमज्जवात् ।
 दृष्ट्वानुयातावपि तौ भीतो द्रघ्यौ हरेः पदं ॥ २१ ॥
 तदोच्चैः सङ्गमे वेदध्वनिं श्रुत्वा विलोक्य च ।
 द्योतं आतो द्रुतं प्राप्य दृष्ट्वैकं स्वगतं द्विजः ॥ २२ ॥
 कैः कृतोयं ध्वनिर्घोतः केत्यभूच्छंकितः स तं ।
 भीतं प्राह गुरुर्माभीस्त्वद्द्रुप्त्यै तौ प्रचोदितौ ॥ २३ ॥
 तदाप्यही गुरुं नत्वा जग्मतुस्तं प्रभुर्द्विजम् ।
 प्राहेदृशी गुरोः सेवा मरुतामपि दुष्करा ॥ २४ ॥

॥ सायंदेव उवाच ॥

भगवन्ननुकंपाब्धे शरणागतवत्सल ।
 सेवातत्त्वमुपाख्याहि श्रीगुरोस्तारकं परम् ॥ २५ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

छायापम्येन संसेव्यो गुरुस्तत्त्वमिदं परं ।
 प्रार्पयेन्नियतं देहं सार्थं तस्मै परात्मदृक् ॥ २६ ॥

नित्यस्य कारणं ज्ञातुं इतस्ततो दृष्टिमकरोत् ॥ २० ॥ जवाद्देगादगमत
 तथाप्यनुयातौ तौ दृष्ट्वा ॥ २१ ॥ द्योतं प्रकाशं च द्विजः स्वगतमचितयद्
 कैः कृत इति ॥ २२ ॥ त्वद्द्रुप्त्यै रक्षणाय तौ सर्पौ प्रेरितौ ॥ २३ ॥ हे
 द्विज ईदृशी कष्टरूपा गुरोः सेवा देवानां दुःखेनापि कर्तुमशक्या त्वं तु
 नरः सन्कर्यं करिष्यसि ॥ २४ ॥ २५ ॥ छायापम्येन पुरुषस्य छायात्
 नोत्थानगमनादौ पुरुषं न व्यभिचरति तद्वत् सार्थं द्रव्यसहितं देहं नियतं
 तस्मै गुरवे प्रकर्षेणार्पयेत् परार्थे दृग्दर्शनं यस्येदृशः शिष्यः ॥ २६ ॥

सर्वभावेन बुद्भवेशं तं भजेत्तत्रसादभुक् ।
 तद्द्व्यानजीवनस्तत्पत्तीर्थपस्तत्कथारतिः ॥ २७ ॥
 दुःसाध्येपि यदादिष्टः कार्ये भक्त्या तदारभेत् ।
 आरब्धं स नयेत्सिद्धिं भीतः कालोप्यपैत्यतः ॥ २८ ॥
 शृणु गौरीशसंवादं ब्राह्मस्त्वष्टाभजद्गुरुं ।
 विद्यार्थी सर्वभावात्तद्वाढ्यं ज्ञातुं गुरुर्जगौ ॥ २९ ॥
 वर्षास्त्रापः पतंत्यत्र प्रत्यब्दमुटजे त्वतः ।
 रचयैकं गृहं रम्यं सुखदं नूतनवत्सदा ॥ ३० ॥
 शिष्यं तदाश्रुत्य यातं गुरुस्त्रीः ग्राह कंचुकं ।
 देहि मेगमितं चित्रं मनोहरमकृत्रिमम् ॥ ३१ ॥
 पुत्रोप्याहांघ्रियोग्ये मे पादुके देहि येंमसि ।
 गर्तेपि यातुः सुखदे चिंतितस्थलनायके ॥ ३२ ॥
 कन्याह कुंडले दन्तिदन्तभूतं प्रदेहि मे ।
 लसत्क्रीडागृहं चैकस्तंभं पुत्तलिका अपि ॥ ३३ ॥

तस्य गुरोर्ध्यानं जीवनं तत्पादतीर्थपानः तत्कथायां रतिः प्रीतिर्यस्य
 ॥ २७ ॥ दुःसाध्ये कार्ये आदिष्ट आश्रितस्तदारभेत् ननु तादृशं कथं
 सिध्येदत आह आरब्धमिति आरब्धकार्ये तत्सिद्धिपर्यंतं मरणशंकापि
 नेत्याह भीत इति अतोस्माद्गुरुभक्ताद्भीतः कर्तारि कः भीत्रे-
 त्यादिनापादाने पंचमी ॥ २८ ॥ ब्राह्मो ब्रह्मपुत्रः ॥ २९ ॥ उटजे पर्ण-
 शालायां ॥ ३० ॥ तदाश्रुत्यांगीकृत्य कंचुकं चोर्ली ॥ ३१ ॥ चिंतित-
 स्थलप्रापके ॥ ३२ ॥ कन्या प्राह हस्तिदन्तनिर्मितमेकस्तंभ गृहं सचे-
 तनाः पुत्तलिकाः ॥ ३३ ॥ येषु पाकः शीततां न यास्यतीदृशानि

सचेतनाः सदा येषु पाकः शैत्यं न यास्यति ।
 अनंजनस्पृग्भांडानीत्याकर्ण्य स ययौ वनम् ॥ ३४ ॥
 अज्ञोस्म्यप्यत्र गुर्वर्थं मर्तव्यमिति तं वने ।
 निर्विण्णमाययौ कथिदवधूतो दयार्द्रधीः ॥ ३५ ॥
 व्यथेतभीः प्रहृष्टात्मा गुरुभावनया स तम् ।
 उपसंगृह्य तत्तस्मै शशंस गुरुभाषितम् ॥ ३६ ॥
 तमाश्वासयात्रवीत्साधुः काशीक्षेत्रे त्वभीष्टदे ।
 सति जाग्रति विश्वेशे किं केषां दुर्लभं वद ॥ ३७ ॥
 तत्रत्यपुण्यं को वेत्ति तद्वास्युद्धीक्षणादपि ।
 अपैत्यधौघः किं वाच्यं सुखमानन्दकानने ॥ ३८ ॥
 पुमर्थदोषि विश्वेशः प्राणिमात्रं मृतं क्षणात् ।
 स तारकोपदेशेन दत्ते मुक्तिमनुक्षणं ॥ ३९ ॥

॥ शिष्य उवाच ॥

कास्ते काशी क विश्वेशो जाने स्वर्भुवि वा न तत् ।
 प्रार्थये तारकं त्वां मे दर्शयाज्ञोस्मि केवलं ॥ ४० ॥

भाण्डानि कजलस्पर्शरहितानि इति श्रुत्वा स शिष्यो वनं ययौ ॥ ३४ ॥
 गुरुकार्यार्थं मर्तव्यमिति निर्विण्णं तं अवधूत आययौ ॥ ३५ ॥ निर्भयः
 प्रसन्नचित्तः अयं गुरुरिति बुद्ध्या तमुपसंगृह्याभिवाद्य शशंस कथयामास
 ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ 'देहाते देवस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे' इति श्रुतेः
 तारकं रामनाम प्रणवो वा ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यद्यस्माद्यदीक्षणात्काशीक्षेत्र-

स ग्राह त्वां नयाम्यद्य त्वद्योगात्क्षेत्रदर्शनं ।

स्यान्मेप्ययत्नतो जन्मसाफल्यं यद्यदीक्षणात् ॥ ४१ ॥

तमादाय ततो योगगत्या शीघ्रं महामुनिः ।

कार्शीं गत्वा क्षेत्रयात्रां यथाक्रममुपादिशत् ॥ ४२ ॥

विश्वेशदर्शनं चांतर्गृहयात्रां यथाक्रमं ।

दक्षिणोद्भ्यानसाख्यां पंचक्रोशीं च विस्तरात् ॥ ४३ ॥

स्नानदानार्चनश्राद्धयुक्तां यात्रां च पाक्षिकीं ।

भवानीशो हरिर्घुण्डिदंडपाणिश्च भैरवः ॥ ४४ ॥

गुहः काशी च गङ्गाद्या देवा लिंगानि सर्वशः ।

इत्यादीनां पूजनं च निवेद्य स्थापनं तथा ॥ ४५ ॥

स्वनामांकितलिंगस्य कथयित्वा यथोक्तवत् ।

कुरु प्रसीदेद्विश्वेश इत्युक्त्वांतर्दधे स्वयं ॥ ४६ ॥

मद्भावस्य परीक्षायै गुरु रूपांतरादयं ।

प्राप्तः किलेति मत्वा स यथानिर्दिष्टमाचरत् ॥ ४७ ॥

दर्शनात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ मुख्यत्वेन यात्रां निर्दिशति दक्षिणमानसाख्यां

उत्तरमानसाख्यां ॥ ४३ ॥ पाक्षिकीं शुक्ले कृष्णे च क्रियमाणां यात्रां

भवस्य पत्नी भवानी इंदवरुणभवेत्यानुगादेशो जीप् च ईशो विश्वेश्वरः

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ स्वनामान्वितलिंगस्य स्थापनं कथयित्वा हे शिष्य

यथोक्तवत्कुरु विश्वेशः प्रसीदेदित्युक्त्वांतर्दधे स्वयं साधुः ॥ ४६ ॥ मदीप-

भक्तेः परीक्षां कर्तुं रूपांतरेणार्थं गुरुः प्राप्तः किल ॥ ४७ ॥ अन्वोक्तं

चरित्वा क्षेत्रयात्रां स लिंगं संस्थापयत्तदा ।
 विश्वेशो दर्शयित्वा स्वं रूपं प्रीतोऽब्रवीदिदम् ॥ ४८ ॥
 वत्स वत्स पवित्रोसि गुरुभयत्या विशुद्धया ।
 धन्योस्यनुगृहीतोसि वृणीष्वामीप्सितं वरं ॥ ४९ ॥
 शिष्योपि गुरुतत्पत्नीपुत्रोक्तीस्तं तदाब्रवीत् ।
 कलाविद्यापटुर्भूत्वा ज्ञानविज्ञानवानिह ॥ ५० ॥
 प्रसार्य क्वापि चातुर्यं लोकरूपातो भविष्यसि ।
 इत्युक्त्वान्तर्दधे विश्वेद् ततः सोप्याययौ गुरुं ॥ ५१ ॥
 याचिताखिलवस्तूनि श्रीविश्वेशप्रसादतः ।
 निर्मायादात्कृती तेन गुरुस्तुष्टस्तमब्रवीत् ॥ ५२ ॥
 भूत्वा ज्योतींषि यावत्त्वं चिरजीवी प्रसार्य सत् ।
 चातुर्यं सर्वलोकेषु त्वं स्रष्टेवापरो भव ॥ ५३ ॥
 तव सर्वधिनिधयो वशाश्चिंताव्यथादिकाः ।
 न स्पृशन्ति कदापि त्वां प्रसादोऽयं मम ध्रुवः ॥ ५४ ॥
 ततः प्रस्थापयामास तं स्वस्थानमुपेत्य सः ।
 भूत्वा गुरुक्तवध्यास्ते श्रीमंस्त्वष्टाखिलश्रुतः ॥ ५५ ॥

प्रतीति शेषः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ कलाविद्येति विश्वेश्वरवाक्यं कलाश्चतुः
 षष्टिः विद्याश्चतुर्दश ज्ञानं व्यावहारिकं विज्ञानं पारलौकिकं क्वापि स्वर्गे
 सुवि पातालेपि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ कृती कृतकृत्यः इष्टादिभ्यश्चेतीनिः
 ॥ ५२ ॥ यावज्ज्योतींषि चंद्रमूर्यनक्षत्राणि तावत्त्वं चिरजीवी सन् अपरः
 स्रष्टा ब्रह्मेव भव ॥ ५३ ॥ ऋद्धयोणिमादयः निधयो महापद्मादयः चिंता
 मानसी व्यथा दैहिकी आदिशब्देनाधिदैविकादयः ॥ ५४ ॥ इति वरं

इति गौर्यै शिवेनोक्तं सेवातत्त्वं त्विदं गुरोः ।

तदुक्ताचरणं भक्त्या सर्वभावात्तदर्चनम् ॥ ५६ ॥

एतावदुक्त्वा विरते गुरौ द्विजो नत्वात्रवीदद्य विचित्रमीक्षितं ।
काशीपुरं वै भवता सहाखिलं यद्यत्समाख्यातमवेक्षितं समं ॥ ५७ ॥

क्वाहं क्व काशी क्व भवांस्तथापि वा अदृष्टपूर्वं सकलं प्रदर्शितं ।
न त्वं नरो नासि सुरो न चेतरो नूनं परात्मैव परावरोस्यजः ५८

प्राग्ब्रह्म त्वमजोक्रियोपि बहुलं स्यामित्यभूद्धीस्तया ।

सृष्ट्वैवांडभुवं ततो जगदिदं सृष्टं सधर्मं गुणैः ॥

स्वैः स्वं भो रमयन्निवहंसि सदरीनत्रावतीर्यानिशं ।

वन्दे श्रीनृहरे सरस्वति वरं ते श्रीपदाब्जद्वयम् ॥ ५९ ॥

दत्त्वा प्रस्थापयामास गमयामास ॥ ५५ ॥ आख्यानमुपसंहरति इतीति
सर्वभावात्सर्वाभिप्रायेण ॥ ५६ ॥ विरते मकीभूते सति समं सर्वं मयावेक्षितं
॥ ५७ ॥ अतएव त्वं नरः किं देवोहं नेत्याह नासि सुरः अघटितघटना-
पटीयस्त्वान्मूनं निश्चितं परे ब्रह्मादयोवरे यस्मादीदृशोजः परश्चासावात्मा च
प्रत्यगभिन्नपरब्रह्मरूपोसि ॥ ५८ ॥ स्तौति शार्दूलविक्रीडितैः प्रागिति प्राक्सृष्टेः
पूर्वं त्वं ब्रह्म नित्यशुद्धबुद्धादिलक्षणं तादृशरूपोजोक्रियोपि बहुलं अहं
स्यां भवेयमिति या धीरभूत् यथाकाशस्याल्पत्वं बहुत्वं च वस्वतरकृतमेव
तथैव तवात्मनो बहुभवनं न ह्यात्मनोन्यदनात्मभूतं तत्प्रविविक्तं देशकालं
सूक्ष्मं व्यवहितं विप्रकृतं भूतं भवद्भविष्यद्वा वस्तु न(?) विद्यतेतो नामरूपे
सर्वावस्थे ब्रह्मणैवात्मवती न ब्रह्म तदात्मकं तथा धिया प्रकृतिभूतयांडभुवं
ब्रह्माणं सृष्ट्वा तं निमिच्छीकृत्योति याक्त् ततः सधर्ममिदं जगत्सृष्टं भो गुरो
स्वैः स्वरूपकल्पितैर्गुणैर्भूतेर्मायामयैः स्वं जीवरूपं रमयन्त्रावतीर्यानिशं
साधुद्वेषून् विहंसि यस्त्वं तस्य ते वरं श्रेष्ठं श्रीमत्पादाब्जद्वयं वन्दे ॥ ५९ ॥

कल्याकृष्टहृदुद्दिशतक्रतुनरत्रस्ताध्वराशीर्मुदे ।

प्रातः सूर्य इवोदितोस्यज महामोहांधकारं ग्रसन् ॥

सद्धर्माश्रमसेतुमत्र शिथिलप्रायं सुदाढ्यं नयन् ।

वन्दे श्रीनृहरे सरस्वति वरं ते श्रीपदाब्जद्वयम् ॥ ६० ॥

सर्वानन्दनिधानरूपममलं स त्वं सुखं मूर्तिमत् ।

प्रादुष्कृत्य जनत्रयांतरमृगक्रीडावनं पावनं ॥

संसारावटमग्नमुद्गरसि भो स्वीकृत्य तुर्याश्रमं ।

वन्दे श्रीनृहरे सरस्वति वरं ते श्रीपदाब्जद्वयम् ॥ ६१ ॥

भूके गां दशमंधके सुतनयं वंध्यासु चासून्मृते ।

सौभाग्यं विधवासु पल्लवमहो दत्तं सुशुष्केधने ॥

बहु स्यामिति संकल्प्य स आचोभूज्जगत्स्वयं ॥ श्रीदत्तः शिक्षयन्दुष्टात्रमते
स्वात्मना स्वयं ॥ १ ॥ कलिनाऽधर्ममित्रेणाकृष्टानि हृदयानि येषां उद्भिन्न-
तास्त्यक्ता यज्ञा यैस्ते च ते नराश्च तेन्यहस्ता येऽध्वराशिषो देवा-
स्तेषां मुदे मूलाज्ञानं परिहरन् प्रातः सूर्य इवोदितोसि प्रशस्तो धर्मो येषु
ते च ते आश्रमास्तेषां सेतुं शिथिलप्रायमपि तं सुदाढ्यं नयन्वर्तसे ॥ ६० ॥
नरैस्त्वत्केषु यागेषु कलिदोषहतैरिह ॥ देवानन्दप्रदो दत्तोवतीर्णो धर्मभावनः
॥ २ ॥ भो सर्वानन्दनिधान मूर्तिमद्भवं सुखं त्रिविधजनानामंतरं मन एव
मृगश्चपलत्वात्तस्य क्रीडावनमिव पावनं रूपं प्रादुष्कृत्य चातुर्थाश्रमं
स्वीकृत्य च संसारगतीं मग्नं लोक्रमुद्गरसि अथवा यः पूर्वोक्तः स त्वं मूर्ति-
मत्सर्वानन्दनिधानरूपं प्रकटीकृत्यान्यत्समानं ॥ ६१ ॥ सर्वानन्दनिधि-
भूत्वा यतिर्दत्तो जगत्स्वयं ॥ पावयन्नमलो भक्तानुद्धरत्यतिकष्टतः ॥ ३ ॥
भूके गां व्यवहारार्हवार्णां दशं दृष्टिं वंध्यासु पुत्रं मृते शवे प्राणान् सुतर्प

एवंभूत इयान्तवैप महिमा त्रैलोक्यसंस्थाक्षमो ।
वन्दे श्रीनृहरे सरस्वति वरं ते श्रीपदाब्जद्वयम् ॥६२॥

शुक्तावाप्त मुमुक्षुकल्पविटपिन्भो कामिनां कामधुग् ।
दारिद्र्यानलमेष दुष्कृतदवाग्ने तापिताराम ते ॥
श्रुत्यन्विष्टरजःपदं श्रुतविवादातीततत्त्वं महत् ।
वन्दे श्रीनृहरे सरस्वति वरं ते श्रीपदाब्जद्वयम् ॥ ६३ ॥

भो योगीश्वरभावितं तत्र पदं तीर्थाश्रयं सज्जना-
जीवं कामिसुदैवतं च कमलालीलास्थलं निर्मलं ॥

शुष्के अनादे श्रुपः कः काष्ठे पल्लवं त्रैलोक्यसंस्थायामक्षमस्ततोप्यधिकः
॥ ६२ ॥ मूकाय वाचं दशमंधकाय ददौ वशायै तनयं मृताय ॥ प्राणा-
न्सुभागं च गताधवायै शुष्कद्रुमं पल्लवमहि दत्तः ॥४॥ नन्वेकोहं त्रिवि-
धजनकीडानरूपं कथमित्यतआह मुक्तानामावाप्तः निर्दोषत्वात्समत्वाद्व्यह-
त्वाच्च 'निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्व्यह्मणि ते स्थिता' इति स्मृतेस्तत्संबुद्धौ
मुमुक्षुकल्पविटपिन् मुमुशूर्णां सद्गुरुप्रातिसाधनलाभभावनादिनिरासकल्पना-
पूरकं वहिर्मुखानामपि भक्तानां कामान्दोर्ग्याति कामधुक् तःसंबुद्धौ विषय-
चांतरभेदानामपि दरिद्रादीनां मनोरथपूरकस्त्वमेवेत्याह भो दारिद्र्याग्निशामक-
मेघ पातकारभ्यदाहक तापाः संजाता यस्य तस्यारामरूपं ते तत्र पदं पद्यते
योगिभिर्गम्यत इति पदं स्वरूपं सिद्धांतातिरेकशास्त्रविवादातीततत्त्वम्प
महद्व्यापकं श्रुतेः श्रुतिभिरन्विष्टं सारभूतं रजो यस्य ॥६३॥ चित्तमणिर्नि-
वाभाति भक्तानां भक्तियोगतः ॥ शास्त्ररादन्यतीतात्मा श्रीदत्ता भगवान्स्वयं
॥ ९ ॥ इदं पदमनेकबुद्धिविषयमित्याह भो श्रांगुणं तत्र पदं पाञ्चरत्नस्या-
दियोगीश्वरैर्भावितं तीर्थाश्रयं यतोस्माद्गंगा निःसृत्वा श्रुतध 'चरणं पवित्रं

विद्वद्वादकरंडकं सुकृतसंस्थानं महत्पावनं ।

चन्दे श्रीनृहरे सरस्वति वरं ते श्रीपदाब्जद्वयम् ॥ ६४ ॥

वेदागोचर ते चरित्रममलं शक्तोत्र कः कृत्स्नशो ।

वक्तुं बन्धविनेदुभूखपवनात्मेतीह मूर्त्यष्टकम् ॥

एतद्विश्वमयं न चान्यदिह वा ॐकाररूपेशित-

चन्दे श्रीनृहरे सरस्वति वरं ते श्रीपदाब्जद्वयम् ॥ ६५ ॥

कुण्डीदण्डकरं प्रशांतममलं संन्यासिरूपं तव ।

श्रीभीमामरजायुतिस्थितमज ध्येयं शरण्यं मयि ॥

ज्ञातं तारकमीश सत्यमनिशं ब्रह्मन्स्थिरीकुर्वदो ।

चन्दे श्रीनृहरे सरस्वति वरं ते श्रीपदाब्जद्वयम् ॥ ६६ ॥

विततं पुराणं येन पूतस्तरति दुष्कृतानि ॥ तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता
अतिपाप्मानमरातिं तरेम्' इति सज्जनजीविकाभूतं कामिनामुत्तमं दैवतं
लक्ष्मीविलासस्थानं निर्मलं पापहरं रत्नानां करंडकमिव विदुषां वादानामपि
करंडकं पूज्यं पावनं चास्ति ॥ ६४ ॥ योगीशचितितं लोकपावनं यत्पदं
महत् ॥ कामदं श्रीनिवासं च स दत्तः पुण्यशास्त्रभूः ॥ ६५ ॥ भो उपनि-
पदतिरिक्तवेदाविषयं मलनिवर्तनं ते चरितं सर्वशो वक्तुं कोपि न समर्थः
ईश्वरेणापि स्वयं कात्स्न्येनाज्ञातत्वात् श्रुतिश्च 'यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्
त्सो अंग वेद यदि वा न वेद' इति अग्निजलसूर्यचंद्रभूम्याकाशवायुपुरुषा
इत्यदो मूर्त्यष्टकं तव हे ॐकाररूप ईशितः मूर्त्यष्टकमयमेव जगन्नान्यत् वै
निश्चयेन ॥ ६५ ॥ आत्माप्युपनिपदेशो यत्प्रीलां कोपि वेद नो ॥ जगन्म-
याष्टमूर्त्यात्मा स दत्तः प्रभवात्मकः ॥ ७ ॥ दण्डकमण्डलुकरं ज्ञानं ज्ञप्ति-
रूपं मयि भक्ते स्थिरीकुरु ॥ ६६ ॥ संन्यासिरूपी श्रीवक्तो धृतदंडकम-

एवं स्तुवंतं प्रभुराह तेषिता तुष्टेन भक्तिर्मयि खल्वहैतुकी ।
भो पुत्रपौत्रादिसमस्तवंशजा भक्ता भविष्यन्ति ममैव निश्चितम्
॥ ६७ ॥

इतःपरं म्लेच्छनिषेवणं जहि स्त्रिया सुतैश्चात्र सदैव तिष्ठ भोः ।
द्विजोपि गत्वा गृहमानयत्स्त्रियं सुतांश्च तुष्टाव जगद्गुरुं पुनः
॥ ६८ ॥

त्वं वाच्यवाचकतयेश जगन्मयो वा ॐकारवाच्य भगवन्
त्रिगुणात्मकोसि । आद्यंतवर्जित पुराकृतभागधेयाद्दृष्टं त्विदन्तव
परात्परसत्त्वरूपं ॥ ६९ ॥

पापोपि पूतोस्मि तवांग्रिसंश्रयात्स्पर्शाश्रयाल्लोहमपीव कांचनं ।
तप्तोपि शांतोस्मि मुखेन्दुदर्शनादीनोपि धन्योस्मि तव प्रसादतः
॥ ७० ॥

ण्डलुः ॥ गंधर्वस्थः सच्चिदात्मा सदा तिष्ठतु मे हृदि ॥ ८ ॥ अहैतुकी
निःश्रेयसफला तव पुत्राद्या मम भक्ता भविष्यन्ति ॥ ६७ ॥ जहि त्यज द्विजः
सायन्देवः ॥ ६८ ॥ वाच्यं रूपं वाचकं नाम तद्भावस्तत्तया वाच्यवाचक-
भेदेन त्वं जगन्मयोसि हे ॐकारवाच्य 'तस्य वाचकः प्रणव' इति पातं-
जलात् ॐकारस्य परापरब्रह्मण आलंबनत्वाद्भगवत ॐकारवाच्यत्वं 'एतद्ध्ये-
वाक्षरं ब्रह्म०' 'एतदालंबनंश्रेष्ठ०' 'परं चापरं च यदोकार' इत्यादिश्रुतिभ्यः
अतएव त्वं जगन्मयोसि लोके नामनामिनोर्भेदस्याप्रसिद्धत्वाद्बस्तुतर्धोकारस्य
ब्रह्मविवर्तत्वाद्विवर्तानां च विवर्ताधिष्ठानेन भेदशून्यत्वात् ॥ ६९ ॥ पापो-
प्यहं त्वत्पादसंश्रयाच्छुद्धोस्मि तापत्रयतप्तोप्यहं तव मुखेन्दुदर्शनाच्छांतोस्मि
दीनोऽधर्माज्ञानानैश्वर्यादियुक्तोप्यहं तव प्रसादाद्भन्योस्मि ॥ ७० ॥ अवः

स्तुत्वैवं श्रीगुरुं हृष्टः कारनाटकभाषया ।
 आवतारकथोद्घातं जगौ तस्य यथाक्रमं ॥ ७१ ॥
 भगवान्तेन तुष्टः सन्दत्वेष्टं वरमाह तं ।
 अयं ज्येष्ठसुतो मान्यो धन्यस्ते मेतिवल्लभः ॥ ७२ ॥
 इत्युक्त्वा नागनाथस्य मूर्ध्न्यर्धाच्छंकरं करं ।
 तदैव गीष्प्रतिसमो वक्ता ज्ञाता बभूव सः ॥ ७३ ॥
 सद्गुरुः ग्राह विप्रं ते भार्येयं सुभगा सती ।
 चतुरश्वतुरान्पुत्रान्लभेत्त्वमपि भाग्यभाक् ॥ ७४ ॥
 इतः परं म्लेच्छलब्धवृत्तिं हित्वा कुडंबयुक् ।
 तिष्ठात्रैव तव श्रेयो भवेन्मे सुप्रसादतः ॥ ७५ ॥
 स्नात्वा स्वकैः सह तिथौ भाद्रशुद्धचतुर्दशे ।
 अनन्तव्रतमस्त्यद्य तारकं तत्त्वमाचर ॥ ७६ ॥
 धर्मः कृष्णोपदेशेन चरित्वा यद्व्रतं महत् ।
 दिव्यं सौख्यं सार्वभौमं भुक्त्वागात्सतनुर्दिवं ॥ ७७ ॥

सारः प्रादुर्भावास्तमारभ्येत्यावतारं यः कथाया उद्घातो गानं तं यथाक्रमं
 कारनाटकभाषया जगौ ननु वैदिकसूक्तेषु विद्यमानेषु पौराणिकस्तोत्रेषु च
 स्वयं ब्राह्मणोपि स कुतः कारनाटकभाषयास्तौत देवो वा कथं तेन तुष्ट
 इति चेद् वैधे वेदापेक्षा ईश्वरस्तन तु स्वाधिकारानुरूपं कार्यं न तेन
 प्रत्यवायः प्रत्युत ईशतुष्टिरेव सा त्वनुराक्तिसापेक्षा ॥७१॥ ज्येष्ठसुतो नाग-
 नाथः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ विप्रं सायदेवं चतुरश्वतुःसंख्याकान् त्वमपि
 भाग्यभागैश्वर्यवान् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अत्र चतुर्दशे भाद्रपदशुद्धतिथौ
 तिथयो द्वयोरिति, तिथिशब्दस्य पुंस्त्वमपि ॥ ७६ ॥ धर्मः पांडवः सतनु-

॥ सायदेव उवाच ॥

भवान्देवोस्ति नोनंतो भवत्सेवाग्रतं परम् ।

तथापि श्रोतुमिच्छामि को धर्मः कीदृशं व्रतम् ॥ ७८ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

धर्मोभूत्पांडवो राजा तत्सदस्यां सुयोधनः ।

मायाभ्रांत्यापतन्मानी व्रीडितो जनहास्यतः ॥ ७९ ॥

जित्वा द्यूतमिपाद्भ्रमं हृततच्छ्रीः स सानुजम् ।

वनाय प्रैरयत्सोपि तत्र गत्वा सुदुःखितः ॥ ८० ॥

स एकदागतं कृष्णं नत्वा सस्व्यनुजोब्रवीत् ।

त्वन्नस्त्रातेति विरुदं वहन्नोऽकं न वेत्सि किं ॥ ८१ ॥

देहसहितः ॥ ७७ ॥ येन व्रतं कृतं स को धर्मः कीदृशं व्रतं चक्र इति ॥७८॥ सदस्यां सभायां मयनिर्मितमायाभ्रांत्या सुयोधनोपतत् जनहास्यतो व्रीडितोभूत् अत्र ह वाच किल स्मर्यते खांडवदाहे रक्षितेन मयासुरेण धर्मराज-कृतराजसूययज्ञसभायां जले स्थलभानं स्थले जलभानं द्वारे भित्तिभानं भित्तौ द्वारभानं चेत्येवंलक्षणा या रचिता माया तथा संजातया भ्रांत्या स्थलबुद्ध्या जले गच्छन्नपतत्तदांधसुतोयं सत्यमिति स्त्रियो हास्यं चक्रुस्तेन लज्जितोभू-दिति ॥७९॥ ततः कपटद्यूतमिषेण दुर्योधनो धर्मं जित्वानुजसहितं तं द्वाद-शाब्दं वनाय प्रैरयत् किंभूतो दुर्योधनः हता तस्य धर्मस्य श्रीः संपत्सहिता राज्यलक्ष्मीयैः सः धर्मः सपत्नीरुः सानुजस्तत्र तस्मिन्नवसरे सुतरां दुःखितो गत्वा द्वैतवनमिति शेषः ॥ ८० ॥ अनुजैः स्त्रिया च सहितः नोस्माकं वनवासदुःखं न वेत्सि किं ॥ ८१ ॥ सदा मां निर्दिकल्पस्थित्या भजतां

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥

बलवद्दैवमपि मां भजतां नेक्षते सदा ।
 त्वं मद्भक्तोपि मद्वाक्यात्कुर्वन्नन्तव्रतं महत् ॥ ८२ ॥
 कोनन्तस्तद्व्रतं कीदृक्पुरा केन कृतं वद ।
 इति धर्मानुयोगं स श्रुत्वा वक्तुं प्रचक्रमे ॥ ८३ ॥
 चराचरजगत्कालभूताद्यात्माप्यहं विभुः ।
 कर्मप्रयोजनगुणैर्भूपानन्तोस्म्यहं पृथक् ॥ ८४ ॥
 भाद्रशुक्लचतुर्दश्यामनन्तव्रतमुत्तमं ।
 व्रतिनोनन्तफलदं तत्कुर्विष्टमत्राप्यसि ॥ ८५ ॥
 ऋषिः सुमंतुः प्रागासीद्वासिष्ठो गौतमीपतिः ।
 तत्स्त्रीः कन्या प्रसूयैका मृतान्योद्वाहितामुना ॥ ८६ ॥

नेक्षते देहतादात्म्ययत एव दैवभोगप्रतीते अतएव समाधिना दैवनाशोप्युक्तः
 'अमुना वासनानाले नि शेष प्रतिलापिते । समूलोन्मूलिते पापपुण्याख्ये
 कर्मसचम' इत्यादि ईदृक्त्वं तत्र नास्ति तथापि त्वं मद्भक्त एवातो मद्वाक्याद्दैव-
 हर महदन्नन्तव्रत कुरु ॥ ८२ ॥ कोनन्त इत्यादिधर्मस्यानुयोग प्रश्न श्रुत्वा
 स कृष्ण उत्तर वक्तुमुपचक्रमे ॥ ८३ ॥ विभुर्व्यापकत्वाच्चराचरादिरूपोपि
 कर्मप्रयोजनगुणं कृत्वाह चराचरादिप्रकारजातात्पृथक्स्थितस्ततोव्यधिक
 'अतो ज्यायाश्च पूर्य पादोस्य विश्वा' इति श्रुते निष्टभ्याहमिति स्मृते अतो
 हेतोर्हे भूप त्रिभिधपरिच्छेदशून्यत्वादहमनन्त ब्रह्मेत्यर्थ 'सत्यं ज्ञानमनन्त-
 ब्रह्म' इति श्रुते ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ प्राक्पूर्वं तत्स्त्री गौतमी अमुना सुमन्तुना
 गार्हस्थ्यभाप्सयान्या यथानुद्वाहिता ॥ ८६ ॥ चण्डी अत्यतकोपवती

सा दुःशीला कलिद्वेषप्रिया चण्डी पतिं मुताम् ।
 क्रूरा तौ त्रासयामास कन्यापि ववृधे शुभा ॥ ८७ ॥
 चित्रक्रियापटुं सोदात्सच्छीलगुणलक्षणां ।
 कौण्डिण्याय स्वगृह्योक्तत्राम्होद्वाहविधानतः ॥ ८८ ॥
 तत्र श्वशुरवात्सल्यात्स्थित्वा मासद्वयं मुनिः ।
 श्वश्रूत्रस्तो ययौ वध्वा कौण्डिण्यः श्वशुराज्ञया ॥ ८९ ॥
 चण्ड्याररं दृढं वध्या याथेयं नार्पितं स तु ।
 प्रादाद्बहिस्थगोधूमपुलाकं तौ ततो गतौ ॥ ९० ॥
 मध्याह्ने तस्थतुर्नद्यां चिरंटीः प्रेक्ष्य तत्र सा ।
 गत्वारचयन्तीः प्राहेदं युष्माभिः क्रियते किमु ॥ ९१ ॥

॥ स्त्रिय ऊचुः ॥

भाद्रशुद्धचतुर्दश्यामद्यानंतव्रतं शृणु ।

रूढिता(?) च तौ कन्याभर्तारौ ॥ ८७ ॥ चित्रकर्मकुशला 'अलकृत्य कन्या-
 मुदकपूर्वा दद्यादेव ब्राह्मो विवाह' इत्युक्तउक्षणविधानेन ॥ ८८ ॥ वध्या सह
 ॥ ८९ ॥ अररं गृहद्वारकपाटं पुलाकं तुच्छधान्य ॥ ९० ॥ तत्र नयां
 पूजयन्तीश्चिरंटीः सुगासिनीः प्रेक्ष्य गत्वा च युष्माभिरिदं किमु क्रियते इति
 प्राह ताः पप्रच्छेति भावः ॥ ९१ ॥ ता ऊचुर्मादिति नन्विदमनंतव्रतमन-
 न्तकलं चातुर्मास्यादिकलत्रप्राशस्त्रप्रोधकोर्ध इति चेद्गुणवादोऽनुवादोर्धवाद
 इति च प्रेधार्धवादः ॥ 'विरोधे गुणवादः स्यादनुवादो रधारिते ॥ भूतार्ध
 वादस्तद्दानादर्थवादस्त्रिधा मतः ॥ आदित्यो यूप इत्यादौ गुणवादो विशेषतः
 ॥ अग्निर्हिमौषध मानांतरसित्त्व्यानुवादकः ॥ भूतार्धवादः प्रानाग्पाद्वास्थे-
 क्यादगिदेवत् ॥' अत्र चराचरजगद्वैकाद्यर्थित्वेनावर्तात्पृथक्त्वेन चोरा-
 स्मस्यानंतस्य च प्रतिपादनाच्चप्राप्तिरूपानतरूपस्य नार्धवादत्वं अनन्तरूपं
 गु.प....१४

स्नात्वा रक्तांबरं धृत्वा रक्तसूत्रे चतुर्दश ॥ ९२ ॥

ग्रंथीन्वध्वा सप्तफणदर्भशेषे निधाय तं ।

कुंभोपरि चतुर्बाहुं घ्यात्वानन्तं प्रपृज्य च ॥ ९३ ॥

दत्त्वा चतुर्दशापूपान् ब्रह्मणे जीर्णदोरकं ।

विसृज्य दत्त्वा नूतनं स्वे वध्वा हस्ते च दंपती ॥ ९४ ॥

संतर्प्याब्दे घटान्दद्याच्चतुर्दश चतुर्दशे ।

प्रत्यब्दं पूजयेद्भक्त्या वरं नातः परं व्रतं ॥ ९५ ॥

कुर्वदोमीष्टदमपि प्रोक्त्वास्थै दोरकं ददुः ।

सापि तत्र व्रतं कृत्वा पतिं प्राप सदोरका ॥ ९६ ॥

ततो यांतौ धनी कश्चिद्ग्रामं नीत्वा श्रियं ददौ ।

तत्रानंतप्रसादात्तौ श्रीमानाढ्यौ बभूवतुः ॥ ९७ ॥

दोरं दृष्ट्वैकदाशौ स जहौ मत्वा वशीकृतिं ।

श्रीदानंतं न त्यजेति वारितोपि तथा ऋषिः ॥ ९८ ॥

नामेकसमयावच्छेदेन सर्वकामानुभवोय चात्मज्ञानादेव 'यो वेद निहित
गुहायां परमे व्योमन् सोऽनुते सर्वान्कामान्सह ब्रह्मणा विपाश्चिता' इति श्रुतेः
अज्ञानी पुरुष क्रमेण विविधानि कर्मफलभूतानि शरीराणि गृहीत्वा चक्षु-
रादिकरणापेक्ष उपाधिकृतेन जलसूर्यकादिवत्प्रतिबिंबभूतेन जीवरूपेण त त
भोगमनुभवति ज्ञानी तु सर्वान् भोगान्युगपदेवानुभवति ईदृश फलमस्मा-
द्ब्रताल्लभ्यते न तु चातुर्मास्यादिवदक्षथ्य प्राशस्त्यबोधकमतोनन्तव्रतमिदं
॥ ९२ ॥ दर्भनिर्मितसप्तफणरूपे शेषे ॥ ९३ ॥ ब्रह्मणे ब्राह्मणाय ॥ ९४ ॥
सतर्प्य भोजयित्वा चतुर्दशे वर्षे ॥ ९५ ॥ इतरव्रते स्त्रियोऽस्त्रातत्र्येपि पर-
मार्थे स्वातत्र्य द्योतितमनेनान्यथा कथमीशप्रसाद ॥ ९६ ॥ याता गच्छंतौ
श्री सप्त मान. सत्कारस्तदुक्ती ॥ ९७ ॥ वशीकृतिं वशीकरण तथा

तदाहृताग्न्यरिभ्यः श्रीस्ततो नंतं स्मरन्नटन् ।
 वनेनंतः क्वेति स गोद्रुगाः पृष्ट्वाप कश्मलं ॥ ९९ ॥
 तस्मै नीत्वा वृद्धविप्ररूपेण पुरमद्भुतं ।
 स्वं रूपं दर्शयामास तुष्टावानंतमप्यसौ ॥ १०० ॥
 जय सर्वेश्वरानंत विश्वव्यापिन्जनार्दन ॥
 त्वन्मायामोहितधिया कृतान्मंतून्क्षमस्व मे ॥ १०१ ॥

॥ श्रीमदन्त उवाच ॥

न दैन्यं दुष्कृतं तेत्र श्रियं भुक्त्वा पुनर्वसुः ।
 नक्षत्रेषु प्रसादान्मे भविष्यसि महापुने ॥ १०२ ॥

॥ ऋषिरुवाच ॥

केपि सत्फलिताग्रस्य फलं नाश्रंति गोर्मुखे ।
 तृणं नैति पशोश्चापि स्वाद्रूपूर्णे सरोवरे ॥ १०३ ॥
 जीवास्पृष्टेग्रतो दीनौ खरेभौ च द्विजो जरन् ।
 एते दृष्टा मयैतेषां कुतोभूदीदृशी स्थितिः ॥ १०४ ॥

पत्न्या वारितोप्यग्नौ जहौ तत्याज ॥ ९८ ॥ अग्निशत्रुभ्यो निमित्तेभ्यो न ते-
 नेति शेषः श्रीर्हृता वैराग्यार्थमयमनुग्रह एव अटन्पर्यटन् गौर्दृषो दुराम्रवृक्षः
 गौर्धेनुः ताः कानंत इति पृष्ट्वा कश्मलं मूर्छां प्राप ॥ ९९ ॥ विप्ररूपेणा-
 नंतेन असौ ऋषिः ॥ १०० ॥ मंतूनपराधान् ॥ १०१ ॥ अत्रास्मिन्ज-
 न्मन्यात्मदर्शनप्रभावान्नक्षत्रेषु पुनर्वसुर्भविष्यसि । पुण्यातिशयादाकल्पं ततः
 सायुज्यं गमिष्यसीति भावः भोगेनैव पुण्यविलयात् ॥ १०२ ॥ गोर्मुखे
 पशोश्च मुखे ॥ १०३ ॥ खरश्च इमो हस्ती च जरन्वृद्ध ईदृशी स्थितिः
 कथा ॥ १०४ ॥ विद्वान्सन्मत्तः निष्कलभूमिदानात् धनी सन् अदाता

॥ श्रीमदनंत उवाच ॥

शिष्यान्नापाठयन्मत्तो विद्वांस्तेनात्र ईदृशः ।
 गौर्जाता मोघभृदानाद्दृषोऽदाताभवद्गनी ॥ १०५ ॥
 अन्योन्यदानग्रहणादीदृश्या स्तः सरस्युभे ।
 खरः क्रोधीभो मदी च द्विजोहं तेषि मोचिताः ॥ १०६ ॥
 इति लब्धवरोनंतं नत्वैत्य स तथाभवत् ।
 तस्माद्ब्रतोत्तमं धर्मं व्रतं चर हितं भवेत् ॥ १०७ ॥
 इति कृष्णोब्रवीत्सोपि व्रतं कृत्वा हताहितः ।
 अकण्ठकं चिरं राज्यमृद्धं भुक्त्वामृतं ययौ ॥ १०८ ॥
 त्वमप्याचर विप्रेदमत्रामुत्रापि सौख्यदं ।
 इत्युक्तः प्रभुणानंतव्रतं चक्रे द्विजोत्तमः ॥ १०९ ॥
 तत्र स्थित्वा स्वकैः सार्धं प्रेत्य सायुज्यमाप्तवान् ।
 तद्वंशजा अपि गुरोः प्रसादात्तादृशोभवन् ॥ ११० ॥
 त्वमपीदृक्तप्रसादाद्भक्तिमानसि सद्गुरौ ।
 मा भीस्तरिष्यसि भवं मृगतृष्णोपमं द्रुतं ॥ १११ ॥
 इति० भक्तिवर्णनं नाम द्वितीयोध्यायः ॥
 आ० विशोध्यायः ॥ २० ॥

॥ १०५ ॥ सरसी द्वे सरोवरे मदी हस्ती ये त्वया दृष्टास्तेपि मोचिताः
 पापबंधनात् ॥ १०६ ॥ एत्यागत्य हे धर्म ॥ १०७ ॥ सोपि धर्मः हतशत्रुः
 अकण्ठकं निर्वैरं ऋद्धं समृद्धं ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ मा भीः
 संसाराद्भयं मास्तु ते तत्कुलजत्वात् मृगतृष्णाप्रायं भवं द्रुतं तरिष्यसि एतेन
 भगवद्भक्तानां संसारसागरो मृगतृष्णोपम इति मोक्षसोक्यं सूचितं ॥ १११ ॥

॥ इति टीकायां विशोध्यायः ॥ २० ॥

अथैकविंशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

साधूदितं चरित्रं भो प्रभोर्धन्यं दिनं त्विदं ।
क्षणमात्रोपि कालोद्य नातीतस्तत्कथामृते ॥ १ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

तन्तुको नाम भक्तोभूत् त्रियामं भगवत्प्रियः ।
संसारयात्रां निस्तीर्य याममात्रं तमामजत् ॥ २ ॥
तद्वंधुता कदाचित्तं श्रीशैलं गन्तुमाह्वयत् ।
स प्राह मे मठः शैलः श्रीगुरुर्मल्लिकार्जुनः ॥ ३ ॥
सा तं निषिध्य मूर्खोयमिति मत्वा ययौ नगम् ।
कुतो नेतोसीत्यजेन पृष्टोपि प्राह पूर्ववत् ॥ ४ ॥
ततो माघेल्यकालेन शिवरात्रिरुपस्थिता ।
मध्याह्ने तद्दिनेजस्तं प्राह शैलोत्सवोद्य सन् ॥ ५ ॥

॥ तन्तुक उवाच ॥

त्वत्पादाब्जोत्सवान्मन्ये कापि नास्त्यधिकोत्सवः ।
इदं प्रत्यक्षमज्ञाय मुग्धा मुग्धा भ्रमंति कौ ॥ ६ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथैकविंशोऽध्यायः ॥ श्रीशैलयात्रैकविंशो सद्भक्ति-
तन्तुकस्य च ॥ नंदुद्धारः कविद्वंद्वसमुत्कर्षः प्रकीर्तितः ॥१॥१॥ त्रियामं
संसारयात्रां निस्तीर्य तं श्रीगुरुं ॥२॥ बंधुसमूहः ग्रामजनेत्यादिना तत् ॥३॥
सा बंधुता नगं श्रीशैलं तं स्थितं दृष्ट्वा कुतः नेतोसि गतोसीति श्रीगुरुणा
पृष्टः पूर्ववत् मठः श्रीशैलः भगवान् श्रीगुरुर्मल्लिकार्जुन इति प्राह ॥ ४ ॥
तद्दिने व्रतदिने सन् शोभनः ॥५॥ मुग्धा व्यर्थं मुग्धा मूर्खाः ॥६॥ हे अंग

तच्छ्रुत्वा ग्राह भगवान्मा ब्रूहीदं जगत्प्रभुः ।
 सर्वत्रावस्थितोप्येप सत्क्षेत्रमहिमा वरः ॥ ७ ॥
 महातपस्विभिः क्षेत्रं पवित्रीकृतमस्ति तत् ।
 परमात्मा तत्प्रभावात्तत्र जागर्त्यनारतं ॥ ८ ॥
 अतस्तत्रैव भजतां कार्यसिद्धिर्भवत्यरं ।
 महातपस्विनो धन्याः स्वयं मुक्ता अपीतरान् ॥ ९ ॥
 मोचयन्ति स्वतपसा जन्मसंसारबंधनात् ।
 लोकोद्भूत्यै प्रजायते सत्तपस्विविभूतयः ॥ १० ॥
 तत्संचारस्थलरजःसंस्पर्शोप्यत्र मुक्तये ।
 अतस्तत्सेवितक्षेत्रे लोको यास्यति सादरम् ॥ ११ ॥
 एह्यद्य योगगत्याद्रिं गत्वा ते दर्शयामि तत् ।
 इत्युक्त्वा पादुके दिव्ये धारयित्वा दृढं दृशौ ॥ १२ ॥
 निमीलयित्वा श्रीशैलं सह तेन ययौ क्षणात् ।
 प्राहोन्मील्य दृशौ पश्य श्रीशैलममुमित्यजः ॥ १३ ॥
 सोप्युन्मीलितदृग्द्वा श्रीगिरिं तदनुज्ञया ।
 क्षौरस्नानादि कृत्वागाद्द्रष्टुं श्रीमल्लिकार्जुनं ॥ १४ ॥

सन्तुक ॥ ७ ॥ तत्प्रभानारसाधुतपःप्रभावात् अनारतं नित्यं ॥ ८ ॥ इत्या-
 न्मंदमतीन् ॥ ९ ॥ लोकोद्धाराय ॥ १० ॥ साधुसंचारस्थानसंबंधिपूलयः
 ॥ ११ ॥ तत्क्षेत्र श्रीशैलाख्यं ॥ १२ ॥ अमुं श्रीशैलं पश्येत्यजः श्रीगुरुः
 प्राह ॥ १३ ॥ श्रीमल्लिकार्जुनं द्रष्टुमगादेवालयं ॥ १४ ॥ स्वकः स्वजनः

यातं स्वकः प्रेक्ष्य तमाह नोनुयातोसि कस्मान्न युतिं करोषि ।
 अद्य क्षणाच्छ्रीगुरुणाहतोस्मीत्युक्तोपि तेनोक्तममंस्त मिथ्या १५
 तस्मै यथास्वं स निवेद्य भक्तो गुर्वघ्नियद्भय्य एकतानः ।
 प्रासादमेत्यांतरनेकलोकव्याप्तं विवेशेश्वरदर्शनाय ॥ १६ ॥
 तत्रोपविष्टं गुरुमर्चयन्ति सर्वेपि केशिन्न हि तत्र देवः ।
 इत्थं विलोक्यापि गुरुं प्रपूज्य पुनर्गुरुं प्राप्य तदुक्तवान्सः ॥ १७ ॥
 अत्र त्वमेवासि कुतोऽल्लोका आयांति हित्वा निकटस्थितं त्वां ।
 व्याप्याखिलं त्वं परिपूर्णविश्वं दशांगुलं तिष्ठसि वक्तिवेदः ॥ १८ ॥

॥ श्रीगुरुखाच ॥

एकः परात्मा भजतां तथापि स्थानप्रभावः प्रिय भिन्न एव ।
 स्थानं त्विदं सर्वजनाश्रयं सन्मुक्तिप्रदं शृण्विह पूर्ववृत्तं ॥ १९ ॥
 विमर्षणो नाम नृपः किरातदेशे कृती क्षात्रवृषप्रवीणः ।
 द्विजातिभक्तोपि च भूतमात्रहिते रतः साधुजनानुयायी ॥ २० ॥

यातं देवदर्शनार्थं गच्छतं तं तंतुकं युतिं संगतिं अद्य क्षणाच्छ्रीगुरुणा
 आनीतोस्मीति तंतुकेनोक्तोपि तदुक्तं मिथ्याऽसत्यं मन्यते स्म ॥ १५ ॥
 यथास्वं यथायोग्यं स तंतुकः विज्ञाप्य एकतानोनन्यवृत्तिः प्रासादं देवगृहं
 मल्लिकार्जुनदर्शनार्थं अनेकलोकव्याप्तमंतरंतर्गृहं प्रविवेश ॥ १६ ॥ उप-
 विष्टमासीनं गुरुं तत्र गुरोरन्यः कोपि देवो नेति दृष्ट्वा ॥ १७ ॥ निकट-
 स्थितं समीपवर्तिनं साक्षिक्त्वेन बुद्धिस्थितं वा हे परिपूर्णं विवर्तादिप्यधिको-
 सीति वेदोक्तिः ॥ १८ ॥ इह पूर्ववृत्तं कथयामि सावधानेन शृणु ॥ १९ ॥
 कृती कुशलः पुण्यवान् क्षात्रधर्मनिपुणः साधुजनसेवकः ॥ २० ॥ महिषी

स्त्रीलंपटः प्राग्गुणतो निपिद्वभुक्शैवोत्तमः शङ्कररूपचितकः ।
तं प्राह साध्वी महिषी कथं शिवे भक्तिर्दृढा धर्मविरुद्धचेष्ट ते २१

॥ राजोवाच ॥

पंपापुरे श्वाभवमाद्यजन्यामुच्छिष्टमत्तुं शिवसन्न यातं ।
हन्युर्जना द्वारि मृत्तिक्षणेजो दृष्टोर्चितः प्रोज्वलिताश्च दीपाः २२
प्रदक्षिणं तं हि परीत्य शैवे दिने मृतस्तेन नृपोत्र शैवः ।
ये दुर्गुणास्ते श्वनिसर्गजोत्थाः स्युः पूर्वसंस्कृत्यनुगो हि जीवः ॥
प्राङ्मेजनिः केति तथाह पृष्टः प्राक्त्वां कपोतीं सति चंचुमांसां ।
चिल्लोहनच्छीमदगे शिवाग्रे प्राणार्पणान्मे महिषीह जाता ॥ २४ ॥

केतो भवान्यास्यसि चाप्यहं क शंसेति पृष्टः स तु सिंधु-
देशे । राजा भविष्याम्यपि संजयोत्था मत्स्त्री त्वमग्रेषि
कलिगजा त्वं ॥ २५ ॥

अमिपित्तपत्नी ॥ २१ ॥ मृत्तिक्षणे मरणकालेऽज्ज शकर पूजितो दृष्ट त
शिव प्रदक्षिण परिक्रम्य शैवे दिने शिवरात्र्यां माघकृष्णचतुर्दश्यामिति
यावत् तेन कारणेनात्र जन्मनि शिवभक्तो राजामनम् ॥ २२ ॥ शुनोपि
निसर्गजा स्वभाजन्या प्रकृतिस्तदुत्पत्ता हि मत् जीव पूर्वसंस्कृतिमनु-
गच्छतीति तथा 'कार्यकारणकर्तृत्वे हेतु प्रकृतिरुच्यत' इति स्मृते ।
अतएव सिंधुषोपि प्रकृत्यर्थानचेष्टा 'सदृश चेष्टते स्वस्या' इति वचनात्
॥ २३ ॥ पूर्व मम जन्म कुत्र जातमिति तथा पृष्टो राजाऽऽह श्रीमदगे
श्रीशैले ॥ २४ ॥ शस कथयेति तथा पृष्टो राजा प्राह अग्रे तृतीयजन्मनि

साराष्ट्रकेहं खलु मागधी त्वं गन्धारजावन्तिदशार्णजौ च ।
 नृपोप्यनन्तोपि ययातिजा त्वं पांड्योहमग्रेपि विदर्भजा त्वं २६
 स्मरोपमो धीगुणशीलशाल्यहं वृत्त्वा तदा त्वां रतिमां स्वयं-
 वरे । त्वया सहेष्ट्वा पुरुदक्षिणान्मखान्सम्राट् तया प्राप्य सुता-
 न्सुभोगयुक् ॥ २७ ॥

लब्ध्वात्मतत्त्वं घटजाच्च जीवन्मुक्तो भविष्यामि सह त्वयैवं ।
 राजदंपती वै प्रतिजन्म भूत्वा मुक्तौ भविष्याव इति ह्यवोचत् ॥
 शंभोः पुरः साहजिकासुदानादेवं तिरश्चोपि गतिस्तु लोकाः ।
 युत्स्वेदमायांत्यपि देवता तु स्थलानुमानात्खलु जागरूका ॥ २९ ॥

इत्युक्त्वा धारयित्वेशः पादुके सङ्गमं क्षणात् ।
 तमानीयेरयद्ग्रामं ग्रहष्टः प्रययौ स तु ॥ ३० ॥
 तत्रत्याः संगमेऽदृष्ट्वा गुरुं खिन्ना अवेक्ष्य तं ।
 आयांतमनुवन्यांतः कस्मात्क्षौरं कृतं त्वया ॥ ३१ ॥
 स प्राह मां क्षणानीत्वा श्रीशलं भो यथाविधि ।
 क्षेत्राचारं कारयित्वा संप्रत्यत्रानयत्प्रभुः ॥ ३२ ॥

॥ २९ ॥ पंचमजन्मनि आवां अवंतिदशार्णजौ अग्रे मत्तमजन्मनि पांड्य-
 देशजोहं त्वं विदर्भजा ॥ २६ ॥ मखान्यज्ञानिष्ठा 'येनेष्टं राजसूयेन मंडल-
 स्वेश्वरश्च यः ॥ शास्ति यश्चाज्ञया राज्ञः स सम्राट्' तस्य भावस्तत्ता तथा
 ॥ २७ ॥ घटजादगस्त्यात् एवं त्वया सह प्रतिजन्म राजदंपती भूत्वाति
 मुक्तौ भविष्याव इति सोब्रवीत् ॥ २८ ॥ साहजिकप्राणदानान् तु योगा-
 दिना प्रायोपवेशनेन वा तिरश्चोप्येवं गतिश्चेद्विदुषः किमु वक्तव्यं जागरूका
 शीघ्रमिष्टदा ॥ २९ ॥ ईरयत्प्रेरयत् स तंतुकः ॥ ३० ॥ खिन्ना ग्रामं
 यांतः संतः त्वरया पश्चादायांतं तंतुकं ॥ ३१ ॥ स तंतुकः ॥ ३२ ॥

तच्छ्रुत्वात्रैप मध्यान्हे दृष्टो ब्रूते मृपेति ते ।

मत्त्वैत्य संगमे तत्र निशि सर्व उपोषिताः ॥ ३३ ॥

चक्रुर्जागरणं शैवनामोच्चारणपूर्वकं ।

ततः शैलाज्जनः प्राप्तः पक्षात्स ग्राह विस्मितः ॥ ३४ ॥

श्रीशैलेयं शिवद्वारि तंतुकः सकृदीक्षितः ।

तदा सप्रत्ययाः सर्वे ननंदुर्विस्मिता भृशम् ॥ ३५ ॥

सद्गुरोः सेवया वाढं कर्मबंधं निहत्य सः ।

सिपेवे परमानंदं यत्र नो द्वंद्वसाध्वसं ॥ ३६ ॥

एकैकयापि भक्त्यैवं मुक्ताः कति न वेद तान् ।

कवी शिष्यावभूतां तौ मुक्तौ श्रीगुरुकीर्तनात् ॥ ३७ ॥

गुरुलीलामयास्ताभ्यां प्रभृता ग्रथिताः कथाः ।

तल्लीला वक्ति कः कात्स्नर्याद्यत्र वेदोपि शङ्कितः ॥ ३८ ॥

॥ नामधारक उवाच ॥

कौ शिष्यौ सद्गुरोर्जातौ तन्मे कथय सादरं ।

वक्ता हि श्रोतृपृच्छाशीः स्मृतिमेति यतः कथा ॥ ३९ ॥

एष मध्यान्हेत्र दृष्टः इदं मृषा ब्रूते इति मत्वा सर्वे कृतोपवासा. श्रीगुरुसमीपं

कृतनिवासा वा ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सकृदीक्षित एकवारं दृष्टः ॥ ३५ ॥

द्वंद्वसाध्वसं द्वैतभयं न ॥ ३६ ॥ एकैकया श्रवणादिलक्षणया ॥ ३७ ॥

गुरुलीलाप्रचाराः कथाः ॥ ३८ ॥ हि यतः वक्ता श्रोतुः प्रश्नेच्छुः यतः

प्रश्नाद्भाषतः कथा स्मृतिपथमागच्छयेत्तद्भवत. पर. श्रुत. प्रश्नस्येति. ता.

॥ सिद्ध उवाच ॥

नंदिशर्मा द्विजः कश्चित्कुष्ठार्तस्तुलजापुरि ।
 ज्यब्दं तेषु तपः स्वप्ने देव्योक्तं गच्छ चेश्वरीं ॥ ४० ॥
 स चंदलेश्वरीं प्राप्य सप्तमासं तपोतपत् ।
 तथाप्युक्तं यतिं गच्छ स्थितं भीमामराद्युतौ ॥ ४१ ॥
 स ग्राह तां गच्छ मर्त्यमिति वक्तुं न लज्जसे ।
 परीक्षितं त एश्वर्यमियत्कष्टं कुतोर्षितं ॥ ४२ ॥
 इत्युक्त्वा स तपस्तेषु भक्तैर्देव्या स हापितः ।
 यद्भव्यं तद्भवत्येव कष्टमेतावदर्जितं ॥ ४३ ॥
 देव्याज्ञया तथैवाल्पं सह भोग्यमिति द्विजः ।
 मत्वा स्वगतमानम्य देवीं भुवतो ययौ यति ॥ ४४ ॥
 गंधर्वपुरमासाद्य स यतिः क्वेत्यपृच्छत ।
 पापं मत्वाजुनाभं तं कुष्ठिनं नोत्तरं ददुः ॥ ४५ ॥
 तं कश्चिदाह स्वात्वारं शिवरात्रिव्रतस्य च ।
 पारणायै मठे देव आयास्यत्यत्र तिष्ठ भोः ॥ ४६ ॥

इत्यादि ॥ ३९ ॥ ईश्वरीं चंदलाख्या गच्छेति स्वप्ने देव्या कथितं
 ॥ ४० ॥ तथा देव्याप्युक्तं स्वप्ने इति शेषः भीमामरजासंगमे
 स्थितं ॥ ४१ ॥ ते तत्र देव्याः ॥ ४२ ॥ हापितो देवाख्याद्बहिर्निष्का-
 शितः ॥ ४३ ॥ सह एकवारं भीमामरजासंगमगमनरूपं कष्टं स्वगतं
 स्वचित्ते भुक्तमस्यास्तीति भुक्तः पीता गावो मुक्ता ब्राह्मणा इति महाभाष्ये
 दर्शनात् ॥ ४४ ॥ अर्जुनाभं श्वेतांगं ॥ ४५ ॥ अरं शीघ्रं देवः श्रियुरु-

अत्रांतरे प्रभुः प्राप मठं भक्तास्तमब्रुवन् ।
 द्विजोर्जुनश्चेतदेह इदानीं कश्चिदागतः ॥ ४७ ॥
 विश्वसाक्षी तमाहूय प्राह हित्वामरान्नरं ।
 आयातोसि कुतोर्हः किं दोषोत्थस्थास्तुरुगृह्यतौ ॥ ४८ ॥
 तच्छ्रुत्वा मत्कृतं ज्ञातमनेनैष न मानुषः ।
 प्रत्यक्षः परमात्मेति मत्वोचे तं क्षमाप्य सः ॥ ४९ ॥
 मूढोहं कुत्सितमतिः पापात्मा पापसंभवः ।
 शरण्यं त्वां प्रपन्नोस्मि दयाब्धिं भक्तवत्सलं ॥ ५० ॥
 मयि कुष्ठं समुत्पन्नं विवाहोर्ध्वं तदैव तु ।
 पितृदारैरपि परित्यक्तं मां कोपि नेक्षते ॥ ५१ ॥
 नांगीकुर्वत्यपि सुरा भात्यतोपि सृतिर्वरं ।
 परात्मना त्वया नोचेत्स्वीकृतोत्र जहाम्यसून् ॥ ५२ ॥
 ॥ श्रीगुरुवाच ॥

मा भीः पापोत्थरोगोयमियत्कालमनेन तु ।
 मुक्तं पापमतो भक्तिर्मयि जाताचलामला ॥ ५३ ॥

भो विप्र ॥ ४६ ॥ अर्जुनवृक्ष इव श्वेतो देहो यस्य ॥ ४७ ॥ विश्वसाक्षी
 श्रीगुरुः पूर्वजन्मदोषोत्पन्नस्थितरजुष्टरोगपरिहारविषये नरोर्हो योग्यो
 भवेत्किं ॥ ४८ ॥ तद्गुरोर्वाक्यं श्रुत्वा तं श्रीगुरुं क्षमाप्य स नदी ऊचे
 ॥ ४९ ॥ शरणे सार्धं त्वां ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सुरा देवा अपि नांगीकुर्वति
 अतः कथानृतिर्मरणं वरं मनाकिप्रयं असून्प्राणान् ॥ ५२ ॥ मा भीर्भयं
 मास्तु यतः पापं मुक्तमतो मयि विषये भक्तिर्जाता इयं अचला भविष्यति

अत्रास्ते संगमे तीर्थराजोघौघविनाशनः ।
 तत्र स्नाहीति संभाष्य सोमनाथमथाब्रवीत् ॥ ५४ ॥
 विधिवत्कारयित्वा पट्कूलतीर्थे सचैलकं ।
 अश्वत्थमर्चयित्वा द्राक्सोमनाथामुमानय ॥ ५५ ॥
 सोप्युक्तवत्कारयित्वा तमानीय गुरोः पदे ।
 उपानयत्तमाहेशः पश्योत्तिष्ठाखिलं वपुः ॥ ५६ ॥
 स्वर्णाभूतं स तु स्वांगमुत्थायोद्वीक्ष्य विस्मितः ।
 किञ्चित्कुष्ठांकिताष्टीवद्गुरुं प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ ५७ ॥
 भगवन् किं कृतं त्वेतत्कुष्ठं शिष्टं कुतोल्पकं ।
 तच्छ्रुत्वा सस्मितं प्राह त्वत्संशयफलं त्विदं ॥ ५८ ॥
 इत्याश्रान्य गुरोर्वाक्यं प्रणिपत्याब्रवीद्वचः ।
 सुधाप्यंबुधिया पीता मृतिं नयति किं दवः ॥ ५९ ॥
 स्पृष्टाऽवित्वाद्दहत्यल्पं स्वभावं परिहत्य किं ।
 हरे स्वभावः पूर्णत्वं तवानेनैति किं वद ॥ ६० ॥

स्वानुभवेन देवोपमिति बुद्ध्या जनितत्वात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ विधिवद्यथा-
 शास्त्रं तदर्हमिति वतिः सचैलकं वस्त्रसहितं अमुं नंदिनं ॥ ५५ ॥ सोपि-
 सोमनाथोपि यथोक्तवत्कारयित्वा पदे पदयोरुपानयत्समर्पयत् ईशः श्रीगुरुः
 ॥ ५६ ॥ स्वर्णाभूतं अभूततद्भावे च्चिः किञ्चिदवशिष्टेन कुष्ठेनांकिताष्टी-
 वद्द्वयं यस्येदृशं स्वांगं ॥ ५७ ॥ सस्मितं सहास्यं प्राह श्रीगुरुरिति शेषः
 ॥ ५८ ॥ नदी इत्थं गुरुवाक्यं श्रुत्वा सुधामृतं जलबुद्ध्या पीतं चेन्मरणं
 नयति किं दवोग्निः ॥ ५९ ॥ स्पृष्टाऽज्ञानादल्पं दहति किं 'नाम्नोस्ति
 यावती शक्तिः पापनिर्हरणे हरेः । तावत्कर्तुं समर्थो न पातकं पातकी नर'
 इति यन्नामशक्तिः स त्वं हरिः हरति पापानीति हरिः तत्संबुद्धी हे हरे
 अनेन दोषाशेषदशनेन तव स्वभावः पूर्णत्वमेति किं वद ॥ ६० ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

यद्भाषो यादृशः कापि नान्यथा स्यात्स्वदोषतः ।
 ग्रहीतुर्भात्यन्यथार्के जन्माधस्येव शून्यता ॥ ६१ ॥
 मर्त्येन मम किं भूयादिति शंकोदिता त्वयि ।
 तत्फलं त्विदमस्त्येकः प्रतीकारोत्र तं कुरु ॥ ६२ ॥
 श्रुतिवृंहितया सिद्धयेत्पुरुष्टुत्या त्वमर्त्यता ।
 भविष्यत्यनया शुद्धिस्त्वं कृतार्थो भविष्यसि ॥ ६३ ॥
 तच्छ्रुत्वा दीनबाग्लोलत्सर्वापिघन आह तं ।
 स्वामिन्सर्वांतरस्थस्त्वं किं वाच्यं तेऽग्रतः प्रभो ॥ ६४ ॥
 लिपिमप्यक्षमो ज्ञातुं कथं स्तौमि पुरुष्टुत ।
 अन्यत्किमपि कर्तुं मां यथास्वं विनियोजय ॥ ६५ ॥
 प्रभुः प्राह सकृद्वक्त्राच्चिर्गतं न पुनर्वचः ।
 ममांतः प्रविशत्येव दंतावलरदोषमं ॥ ६६ ॥

यादृशो यस्य स्वभावः स कदापि नान्यथा व्यभिचारापत्तेः कितु ग्रहीतुः
 स्वदोषतोऽन्यथा भाति यथा प्रकाशमानेर्केपि जन्माधस्य शून्यता प्रकाश-
 राहित्यं स्वदोषप्रशादेन तद्ददत्रापि ॥ ६१ ॥ या त्वयि शंकोदिता तत्फल-
 मिदं प्रतीकारोत्रशिष्टनाशोपायः तमुच्यमान ॥ ६२ ॥ उपनिषद्गुहितया
 प्रगल्भस्तुत्या यद्वा पुरोर्विस्तीर्णस्य व्यापकस्य ममाभेदप्रतिपादकस्तुत्याऽ-
 मर्त्यता ब्रह्मत्वं त्वयि मयि च सिध्येत् अनया तेऽपिशादेः शुद्धिस्त्वं च
 कृतार्थो भविष्यसि ॥ ६३ ॥ लोटसर्वांगः ॥ ६४ ॥ अक्षमोऽसमर्थः

उक्तमेव त्वया कार्यमित्युक्त्वा भस्म मंत्रितं ।
प्रक्षिप्य तन्मुखे प्राह स्तुहि नानाविधोक्तिभिः ॥ ६७ ॥

सोपि गीष्पतिवद्भूत्वा तं स्तोतुमुपचक्रमे ।
प्रेमगौरवनभ्रांगो हर्षगद्गदया गिरा ॥ ६८ ॥

साक्षात्त्वमसीश त्वं कर्ता भर्ताव्ययो ध्रुवः ।
त्वं सर्वं खल्विदं ब्रह्मास्यात्मा साक्षी जगन्मयः ॥६९॥

यथास्त्वं यथायोग्यं ॥ ६५ ॥ गजदन्तसमं ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ श्रुति-
बृंहितयेत्येतदनुरूपां स्तुतिमाह । साक्षाच्चक्षुरायपेक्षबाह्यं सन्निकृष्टमव्यवहितं
तत्त्वमसि हे ईशानशील यतस्त्वमीक्षिताऽतः कर्ता स्वतंत्रत्वात् कर्मानुसारेण
जगतो भर्तापि त्वमेवाव्ययोऽविनाशी अतो ध्रुवो नित्यः यद्वा यस्त्वं
तत्पदवाच्योव्ययो ध्रुवश्च स एव त्वंपदवाच्यः कर्ता भर्ता च । ननु बुद्धेः
परिणामित्वेन क्रियावेशात्कर्तृत्वं न त्वसंगस्यात्मन इति साख्योक्तेः कथमस्य
कर्तृत्वमिति चेत्करणत्वेन कृतशक्तिऋत्या बुद्धेः कर्तृता कल्पयितुं न शक्या
कुठारादावदर्शनात् बुद्धेः कर्तृत्वे कारणांतरस्य कल्पनीयत्वाच्च लौकिकवैदिक-
व्यापाराणां कर्तृत्वसापेक्षत्वाज्जीवः कर्ता 'कर्ता शास्त्रार्थवत्त्वात्' इति न्यायात्
उक्तमहावाक्यविचारार्थं शमो विधेय इत्याह ' सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जला-
निति शांत उपासीत ' इति शमवाक्यं तस्मात्सर्वमिदं ब्रह्म तज्जत्वात्तल्ल-
त्वात्तदनत्वात्सर्वात्मके ब्रह्मणि रागद्वेषविषयासंभवादुपास्तिकालेपि शांतो
भवेत् एवं शांतेन किं चिंतनीयं तदाह आत्मा व्यापकः साक्षाद्ब्रह्म न तु
दृश्यः तर्हि दृश्यं किं तन्मयमित्याह जगन्मयः अधिष्ठानसत्तातिरिक्तान्यसत्ता-
भावात् ॥६९॥ हे विश्वात्मन् जगदुपादानभूतमायाशक्तियुक्तमहत्तत्त्वाख्यस-

धिया गुणैस्त्रिधाभूतात्स्वभेदात्सत्त्वलक्षणात् ।
 भूतान्युद्भाव्य सर्वात्मन्विश्वं सृष्टं चराचरं ॥ ७० ॥
 मायामयं ह्यस्वतंत्रं वित्पात्रं कल्पितोत्र ना ।
 सोपि त्वन्मायया भ्रांतो भूत्वा संकल्पवान् सदा ॥ ७१ ॥
 यात्यधो विस्मृतात्मा सत्कर्मायत्तो वियोनिषु ।
 भ्रमते भुक्तनिरयः कल्पेपि वासनाहृदा ॥ ७२ ॥
 स्थित्वोद्भवति कल्पादौ प्राग्वत्सत्कर्मवानपि ।
 गत्वोर्ध्वं पतति क्षीणपुण्योधश्चंद्रमंडले ॥ ७३ ॥
 ततोप्योषधिगो भूत्वा पुंसि रेतस्ततोप्यसौ ।
 स्त्रीपुंसयोगाच्छुक्ररक्तमयो गर्भत्वमेत्यहो ॥ ७४ ॥
 कललं प्राक्पंचरात्राद्बुद्बुदः सप्तरात्रतः ।
 पेशी पक्षादर्वुदोथ भवति स्वस्थितो घनः ॥ ७५ ॥
 मासा क्रूरः शिरो द्वाभ्यां ग्रीवाद्यंगानि च त्रिभिः ।
 चतुर्भिस्त्वग्रोमनखाः पंचभिः पद्भिरप्यथ ॥ ७६ ॥

मष्टिबुद्धेः सकाशात्सत्त्वं लक्ष्यतेनेनेति तस्मात्सत्त्वलक्षणात्स्वस्माद्विज्ञात्
 सत्त्वादिगुणैस्त्रिधाभूतादहंकाराद्भूतानि आकाशादीनि कल्पयित्वा विश्वं सृष्टं
 ॥७०॥वित्पात्रं ज्ञानपात्रं ना नरः पूर्वमुक्तः॥७१॥ जीवस्य लोकांतरगमन-
 रूपः संसारः तृतीयाध्याये प्रथमपादे पद्भिरधिकरणंरुक्तोनुसंधेयः भुक्तः
 पापकलरूपो निरयो येन स नानायोनिषु भ्रमते कल्पेपि वासनांतःकरणेन
 ॥ ७२ ॥ प्राक्त्वयत् सत्कर्मवानप्यूर्ध्वं स्वर्गं गत्वा पंचाग्निविद्याक्रमेणा-
 सौ ॥७३॥ पुंसि रेतो भूत्वा स्त्रीपुंसयोयोगादतुकालीनात् ॥७४॥ प्राक्प्र-
 थमं पद्कोशात्मस्थितः घनः सांद्रः ॥७५॥ क्रूरः कठिणः द्वाभ्यां मासाभ्यां
 शिरः संपद्यते चतुर्भिर्मासैस्त्वक् पंचभी रोमनखाः ॥७६॥ पद्भिर्नासास्या

नासास्याक्ष्यादिरंध्राणि सप्तभिश्चलनं च धीः ।
अष्टभिर्नवभिः पूर्णो देही भूत्वेश्वरं जगौ ॥ ७७ ॥

जातो मृतः शश्वदहं वियोनीर्मयोपिता भक्तिपराङ्मुखेन ।
अवाङ्मुखं देव जरायुवीतं मामुद्धर त्रस्तमितो भजे त्वां ॥७८॥

एवं स्तुत्वा स्रुतिवायुत्यक्तो विस्मृतलब्धधीः ।
रोहयति जनुर्लब्ध्वा मोहितो माययेश ते ॥ ७९ ॥

अनभिप्रेतमापन्न आसनोत्थानचेष्टने ।
पराधीनतया भुंक्ते स व्यथां वक्तुमक्षमः ॥ ८० ॥

ततोपि क्रीडनासक्तो वयस्यैरज्ञभावगः ।
तारुण्ये विषयासक्तो मत्तो दुर्जनसंगतः ॥ ८१ ॥

देवमायां स्त्रियं प्रेक्ष्य तद्भावैरजितेन्द्रियः ।
भोगोत्सुकः खलोज्ञातकार्याकार्यो दुरध्वगः ॥ ८२ ॥

दिशिद्राणि सप्तभिश्चलनसामर्थ्यं अष्टभिरध्यवसायलक्षणा पूर्वसंस्कारानुगता
बुद्धिः नवभिर्मांसैः सर्वांगसंपूर्णो देही भूत्वेश्वरं जगौ नवभिरित्यत्र नवमे
मासीत्युद्दामेवमन्यत्रापि ॥ ७७ ॥ शश्वत्पुनःपुनः विविधा योनयो मयोपिताः
कष्टेनेति शेषः हे देव जरायुपरिवेष्टितमधोमुखं पूतिगंधित्रस्तं मामितो गर्भ-
वासादुद्धर इतःपरं त्वामेश्वरं मोक्षाय भजे ॥७८॥७९॥ अनभिप्रेतं स्वेष्टा-
द्विपरीतं प्रातोपि वक्तुमसमर्थोतः पराधीनतया व्यथां भुंक्ते ॥ ८० ॥ ततो
वाल्येप्यज्ञानत्वं गतः द्रव्यादिना मत्तः प्रमत्तो वा ॥ ८१ ॥ स्त्रीरूपा
देवनिर्मिता मायां प्रेक्ष्य सद्विलासैर्मोहितोऽवशेन्द्रियः अज्ञातमैहिकामुष्मिकं
कार्यं सदाचारादिरूपं पुण्यमकार्यं निषिद्धं पापं च येन स दुर्मार्गिणः
शु.च.... २५

वार्धक्ये स्वजनत्रस्तो रुग्णोस्वस्थो जराकृशः ।
 श्वासकासकफाविष्टः संभवत्यजितेंद्रियः ॥ ८३ ॥
 शतायुरपि रात्र्यार्धं हृतं शिष्टमपीदृशं ।
 कथंकारं नृजन्मापि श्रेष्ठं भक्त्या विना त्वयि ॥ ८४ ॥
 तत्साफल्यं नवविधत्वद्भक्त्यासक्तसंगतिः ।
 त्वयि भक्तिः साधने द्वे त्वां याचे भक्तवत्सल ॥ ८५ ॥
 भो जनात्रावतीर्णोयं सद्धर्मत्राणकारणः ।
 परमात्मा परं ब्रह्म लीलाधाम्नैप नो नरः ॥ ८६ ॥
 सेव्यताममृतत्वाय योगैर्वा श्रवणादिना ।

॥ ८२ ॥ प्रतिकूलवर्तिभ्यः स्वजनेभ्यस्त्रस्तः रोगग्रस्तः कफश्वासाद्युपद्रवव-
 शादस्वस्थः जरया वार्धक्ये मदाग्नित्वाकृशः अजितेंद्रियः पुरुष एवं
 संभवति ॥ ८३ ॥ एवं शतायुरपि रात्र्या निद्राव्यवायाम्यामर्धमपहृतं
 अवशिष्टमर्धमपीदृशं बाल्यादिभिर्हृतं श्रेष्ठमपि नृजन्म त्वद्विषयकभक्त्या
 विना कथंकारं व्यर्थमेव ॥ ८४ ॥ तज्जन्मसाफल्यं श्रवणकीर्तनस्मरण-
 सेवनार्चनवन्दनदास्यसख्यात्मनिवेदनसंज्ञकनवविधत्वद्विषयकभक्तितत्पराणां
 भक्तानां संगतिस्त्वयि विषये भक्तिश्चेति द्वे साधने त्वां प्रति याचे भक्त-
 वत्सलेति संबुद्धया भक्ताभीष्टमवश्यं पूरयसीति सूचित ॥ ८५ ॥ एवं
 स्तुत्वान्यान्प्राह भो जनेति परमात्मा परप्रेमास्पदत्वात्स एव परं ब्रह्म तर्हि
 कुतोयं साकार इत्यत आह लीलाधाम्नावतीर्णः अवतारप्रयोजनं हेतुगर्भ-
 विशेषणेनाह सद्धर्मत्राणकारणः अतोयं न नरः ॥ ८६ ॥ यस्मादेवं तस्मा-
 दष्टांगैर्योगैर्निष्कामकर्मानुष्ठानैर्विधया श्रवणादिनामृतत्वाय मोक्षार्थं भवद्भिः
 सेव्यतां यतोसौ भक्तिभावनः अतो भगवान्भजतो भक्ताननुगृह्णाति भजनां
 नाम निरंतरस्मरणं ध्यायति प्रोषितनाथा पतिमित्यत्र या निरंतरस्मरणा

भजतोनुभजत्येष भगवान्भक्तिभावनः ॥ ८७ ॥

यथा तृणौघोऽग्निस्पर्शाद्भस्मसाज्जायते तथा ।

निःशेषाद्यं कृपांशेन निर्दग्धं मेमुना तथा ॥ ८८ ॥

भगवन्कति ते वाच्या वाङ्मनोऽविषया गुणाः ।

श्रुत्या नेतीति सिद्धेपि श्रद्धावद्योगिगोचर ॥ ८९ ॥

इत्यादिना बहु स्तुत्वा पदोः प्रणिपपात सः ।

शिष्टं कुष्ठं तदा नष्टं विशिष्टेष्टसुतुष्टितः ॥ ९० ॥

तत्रैव स्थापयामास तं दत्त्वेष्टं वरं प्रभुः ।

सोप्यानीय वधूं स्थित्वा व्यरचद्विविधाः कथाः ॥ ९१ ॥

कवितां प्रसृतां लोके तस्य ज्ञात्वा नृकेसरी ।

कश्चित्कविरमंस्तेयं गर्ह्योदारापि नृस्तुतिः ॥ ९२ ॥

पतिं प्रति सोत्कंठा सैवमभिधीयते एवमेवोपासकः भक्तिशास्त्रार्पितधियोपेत्य तादात्म्याभिमानतश्चिरासनं भवेद्यत्र तदुपासनमुच्यते इति वार्तिकोक्तेः इदमेवानंदजनकं 'समाधिनिर्धूतमलस्य चेतसो निवेशितस्यात्मनि यत्सुखं भवेत् । न शक्यते वर्णयितुं गिरा तदा स्वयं तदंतःकरणेन गृह्यत' इति वचनात् ॥ ८७ ॥ अद्यं पापं अमुना दग्धं ॥ ८८ ॥ भो श्रद्धावद्योगिगोचर श्रुत्या नेति नेत्यस्थूलमनष्वित्यादिना सिद्धेपि तत्र रूपे वाङ्मनोऽविषया वाङ्मनसयोरविषया नित्यतृप्तत्वाद्या गुणाः कति वाच्याः अनंतत्वादवाच्या एव अत्र वाङ्मन इति द्वंद्वैक्यं ॥ ८९ ॥ पदोः पादयोः 'धर्मेणाधिगतो यैस्तु वेदः सपरिवृंहणः ॥ ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः' इति मनुस्मृत्यां विशेषेण शिष्टानामिष्टस्य श्रीगुरोः संतोषतः तदाज्ञापाठनमेव संतोषः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ उदार प्रगल्भापि नृस्तुतिर्निश्चेति मन्यते स्म

तद्ग्रामे केनचिन्नीतो गुरुस्तस्मै व्यदर्शयत् ।
 उपास्यकल्लेशर्लिगस्थं स्वं रूपं हृदचने ॥ ९३ ॥
 पंचभिस्तं नवैः श्लोकैर्नित्यवन्मानसार्चने ।
 स्तुवंतं श्रीगुरुः प्राह कास्ते कल्लेश्वरो वद ॥ ९४ ॥
 तच्छ्रुत्वा स तदा ध्यानं विसृज्य भगवान्स्वयं ।
 नृरूपेणावतीर्णोयमिति मत्वान्वगाद्गुरुं ॥ ९५ ॥
 नृकेसरिर्गुरुं प्राप्य रचितैः पंचभिः शुभैः ।
 श्लोकैस्तुष्टाव तं प्राह हित्वेशं स्तौपि किंनरं ॥ ९६ ॥
 ॥ नरकेसर्युवाच ॥

भवान्मयाज्ञभावेन मानुषो लौकिको मतः ।
 कृपयापास्य मेऽज्ञानं सत्त्वं रूपं प्रदर्शितं ॥ ९७ ॥
 तेन नष्टोद्य मे मोहस्त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ।
 प्राक्पुण्यं फलितं मेदः शिष्यालौ मां नियोजय ॥ ९८ ॥
 भगवानपि सुप्रीतस्तस्मै दत्त्वांशुकं वरं ।
 प्राह कल्लेश्वरं विप्र भज तत्रापि मत्स्थितिः ॥ ९९ ॥

॥ ९३ ॥ तस्मै नृकेसरये हृदचने मानसपूजायां ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥
 ईशं हित्वा नरं स्तौपि किं कुत्सितो नरः किंनरः देवापेक्षया दुर्गिधादिना
 नराः कुत्सिताः तं कुत्सिता नरा यस्मात्तं वा ॥ ९६ ॥ मया मायया योज-
 भावस्तेन त्वं लौकिको मतः ॥ ममेति शेष इति योज्यं मतिबुद्धिपूजायै-
 म्यधेति पञ्चीसापेक्षात् ॥ ९७ ॥ भवतो दर्शनं अदः मे प्राक्पुण्यं फलितं
 शिष्यापत्तौ ॥ ९८ ॥ अंशुकं वरं तत्रापि कल्लेश्वरेण ॥ ९९ ॥ हित्वा

स प्राह भगवन्तेदः प्रत्यक्षं रूपमुत्तमं ।

हित्वोत्सहे न गंतुं मां स्वपादाब्जे स्थिरीकुरु ॥ १०० ॥

मद्भ्राम्न्याप्तोस्यनायासाद्भगवन्भक्तकामधुक् ।

दयाब्धे मा कुरुपेक्षां दयनीयतमस्य मे ॥ १०१ ॥

इत्युक्त्वा स पपाताग्रे तमाश्वास्य दयानिधिः ।

शिष्यत्वेनोररीकृत्य स्वात्मसौख्यमुपादिशत् ॥ १०२ ॥

एवं भूत्वा कवी द्वौ तौ संग्रथ्य हरिसत्कथाः ।

तत्कीर्तनाच्छ्रद्धयात्र कृतकृत्यौ बभूवतुः ॥ १०३ ॥

इति श्रीगुरुचरिते भक्तियोगे भक्तिवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

आदितः एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

गंतुं नोत्सहे ॥ १०० ॥ ध्यानतो मद्भ्राम्नि चित्ते ॥ १०१ ॥ उररीकृत्य-
त्पांगीकृत्य स्वस्य प्रतीचः आत्मनो ब्रह्मणो यदभेदज्ञानानुभवसौख्यं
तदुपदिदेश ॥ १०२ ॥ १०३ ॥

इति श्रीगुरुचरिते टीकायां एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

श्रुतो गुणानुवादोपि हरेस्तृप्तिर्न मे गुरोः ।
अतीव वर्धते तृष्णा शश्वच्छ्रवणपानतः ॥ १ ॥
भवाननलसो नूनमुदारतम एव मे ।
पूर्वश्रेयःप्रभावेन संगतोस्ति कृपाकरः ॥ २ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

गुणानुवादक्षीराब्धेः कति पासि कथामृतं ।
सच्चित्सुखस्य लीलानुरनन्तस्य परात्मनः ॥ ३ ॥
गुणान्कात्स्न्येन वक्तुं न क्षमः कोपीशितुस्त्वहं ।
उच्चावचखगोष्ठानन्यायाद्बक्ष्ये यथामति ॥ ४ ॥
स भीमामरजातीरविहारी भक्तवत्सलः ।
भक्ताधीनत्वमाश्रित्य सदाभूत्तन्मतानुगः ॥ ५ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ द्वाविंशोऽध्यायः ॥ द्वाविंशोऽष्टतनुर्भत्वा दीपाव-
स्तुत्सवं व्यधात् ॥ ददौ शूद्राय धान्यर्द्धि क्षेत्रमाहात्म्यमाह च ॥ १ ॥ एता-
वान्गुणानुवादः श्रुतस्तथापि मे अलबुद्धिर्न हरेर्गुरोर्गुणामृतस्येति शेषः
शश्वत्पुनःपुनः श्रवणरूपपानेन मेऽतीव तृष्णा वर्धते ॥ १ ॥ उदारतमो
महत्तमो दातृत्तमो वा पूर्वपुण्यसामर्थ्यात् कृपाकरः कृपासागरः भवान्
॥ २ ॥ हरेर्गुणानुवाद एव क्षीरसागरस्तस्मात्कथारूपममृतं कति पासि
अशेषपाने तव शक्तिर्नास्तीति भावः कथंभूतस्य सच्चित्सुखस्य चिदानं-
दैकरसस्य लीलयाविष्कृतनरदेहस्य परात्मनोनंतस्य एतैर्विशेषणैः परबल-
रूपत्वं साधितं ॥ ३ ॥ कात्स्न्येन समग्रत्वेन वक्तुं कोपि न समर्थः अहं
तत्कथनपुण्येनात्मशुद्धये यथामति वक्ष्ये ॥ ४ ॥ आशुशुभागीकृत्य ॥ ५ ॥

निराकारो निरीहोपि शुद्धसत्त्वस्वरूप्यजः ।
 बुद्ध्यया संगत्य लीलार्थं स्वयं विश्वात्मकोभवत् ॥ ६ ॥
 सर्वत्र स्थितिमांस्त्वेष पश्येयुर्मुनयो हि मां ।
 इति मत्वा त्रिधा भूत्वा त्रिषु लोकेषु संस्थितः ॥ ७ ॥
 तत्रापि भुवि मे भक्ता भूयांसो मन्मयास्त्वहं ।
 तेषामगोचरोऽस्म्यस्मात्स्थेयं तत्रेत्यमंस्त सः ॥ ८ ॥
 ततोत्र भगवान्भूमौ लीलाधाम्ना युगे युगे ।
 भजतोऽनुभजत्येष श्रद्धामक्तिप्रियः प्रभुः ॥ ९ ॥
 किं वर्ण्यते भगवतो भक्तवात्सल्यमद्भुतं ।
 परिपूर्णोऽपि संतृप्तो भोक्तुं श्रमति तद्गृहे ॥ १० ॥
 अन्या अपि तु तल्लीलास्तादृश्यः संत्यनंतशः ।
 स्वकृते तु न ता विद्धि भक्तानुग्रहलक्षणाः ॥ ११ ॥

यर्हि भक्तानुगश्चेत्तर्हि साकारो वा निराकारो वेति विचार्यमाणे 'न स्थान-
 तोपि परस्योभयलिङ्गं सर्वत्र' इति न्यायात्साकारनिराकारयोर्विहङ्गत्वान्नास्त्व-
 सेव तत्त्वतो ब्रह्म रूपं तूपासनायामनूयते न तु तात्पर्येणेत्याह निराकार
 इति आकाररहितोपि निरिच्छोपि बुद्ध्यया महत्तत्त्वेन संगम्य स्वयं लीलार्थं
 विश्वरूपोभवत् ॥ ६ ॥ मुनयः सनकादयः ब्रह्मविष्णुशिवरूपौत्रिधा भूत्वा
 त्रिषु सत्त्वादिलोकेषु स्थितः ॥ ७ ॥ भूयांसः प्रचुरा एते रूपस्तेषामपि-
 पयोऽस्म्यतस्तत्र भूलोके मया स्थेयमित्यमस्त ॥ ८ ॥ युगे युगे तत्तदवसरं
 अनुभजत्यनुगृह्णाति ॥ ९ ॥ तद्गृहे स्वभक्तगृहे ॥ १० ॥ भक्तानुग्रह एव
 लक्षणं यासां ता लीलाः ॥ ११ ॥ अन्यत्र तपसापीशो दुर्लभः अत्र तु

कलौ घोरेत्र नोः भाग्यमुदितं हि युगे युगे ।
 दुर्लभस्तपसापीशः स्मृत्यैव सुलभोत्र नुः ॥ १२ ॥
 स एष भगवांस्तत्र भक्ताधीनतयान्वहं ।
 निमंत्रितो भक्तगेहे भिक्षान्नं वुभुजे प्रभुः ॥ १३ ॥
 दीपावल्युत्सवे सप्त प्रिया भक्ता जगद्गुरुं ।
 स्वे स्वे गृहे, नेतुकामा भिन्नवासाः सभाययुः ॥ १४ ॥
 भवंतं नेतुकामोद्य दीपाल्यां पंचवासरं ।
 प्राप्तोस्म्यथैव गंतव्यमित्येकैकोत्रवीद्गुरुं ॥ १५ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

यूयं सप्तैक एवाहमेककालीन उत्सवे ।
 सप्तग्रामेष्वेकदैव कथं मे गमनं भवेत् ॥ १६ ॥
 एकत्रैकैकघस्त्रे वा गतिरेकैकसन्ननि ।
 संभवेच्चेत्कृतं तद्बद्धवद्भिर्मे वरं द्विजाः ॥ १७ ॥
 भक्ताधीनोस्मि मां यो यो नयेद्यास्यामि तत्र च ।
 तच्छ्रुवान्योन्यं कलहं चक्रुर्नेष्याम्यहं त्विति ॥ १८ ॥

कलौ पुरुषस्य भक्त्यैव सुलभः अयमिति शेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ भिन्न-
 वासाः नैकग्रामस्थाः ॥ १४ ॥ दीपाल्यां दीपोत्सवे ॥ १५ ॥ एककालीन
 उत्सवे एकदैव सप्तग्रामेषु कथं गमनं भवेत् ॥ १६ ॥ सर्वैर्मिलित्वैकत्रोत्सवः
 कर्तव्य एव कृते एकत्र गतिः संभवेदथवैकैकस्मिन् दिने एकैकगृहे गतिः
 संभवेत् भो द्विजाः भवद्भिरेवं कृतं चेन्मे वरं मनाविप्रयं ॥ १७ ॥ यस्मा-
 द्भक्ताधीनोस्मि तस्माद्यो यो भक्तो मां यद्यद्गृहं नयेत्तत्र तत्र यास्यामि अहं
 नेष्याम्यहं नेष्यामीत्यन्योन्यं कलहं चक्रुः ॥ १८ ॥ द्विजा ऊचुः भो भगवन्

निःस्वो धनीति द्वैतान्मां मा पाहि ह्यसि भो समः ।
भूतमात्रे एहीति प्रोवत्वा ते पतिताः पुरः ॥ १९ ॥

निवार्य तान्सर्वगृहानेष्यामीत्युदितेषि ते ।
कैर्विश्वस्तव्यमित्यूचुर्भाताः श्रीगुरुमीश्वरं ॥ २० ॥

भगवानपि तद्भावं ज्ञात्वैकैकं रहो द्विजं ।
सस्मितास्यः समाहूय प्राहोदारगिरा मुदा ॥ २१ ॥

न वाच्यं कापि तेद्यैव गृहमेष्ये चरेत्यथ ।
तेषि सत्सैवमन्योन्यमशंसंतो ययुर्गृहान् ॥ २२ ॥

तत्रत्यैः क्व भवान्याति नो हित्वेत्युदितेव तु ।
तिष्ठामीति प्रभुः प्रोवत्वाष्टौ ग्रामानेकदाभ्यगात् ॥ २३ ॥

सर्वैश्वर्यसंपन्नोसि अतोयं निःस्वो दरिद्रस्तद्वेत्न न गंतव्यं अयं धनी तद्वेत्न
गंतव्यमिति द्वैतदृष्ट्या मां मा प्रेक्षेति शेषः किं तर्हि पाहि समदृष्ट्या एव
मां पालय यद्यपि सर्वेषां त्वमेव पालकस्तथापि द्वैतदृष्टिं मा कृयाः यतो
भूतमात्रे समोसि अत एहीति प्रोक्त्वा ते पुरतः पतिता अभूवन् ॥ १९ ॥
तथा तान्पतितान्प्रति सर्वेषां गृहान्प्रत्येष्यामीति भगवतोदितेषि कैर्विश्वस्त-
व्यमित्यूचुः अत्र हेतुः भाताः भगवत्त्वानभिज्ञाः ॥ २० ॥ भावं भक्तिं
रह एकाति उदारगिरा प्रगल्भवचनेन ॥ २१ ॥ ते तत्र गृहमेव एष्ये
त्वया कापीदं न वाच्यं निःशंकं चर गच्छ अशंसंतः परस्परमकथयंतः
॥ २२ ॥ श्रीगुरुर्भातां तरं गच्छतीति श्रुत्वाद्य नोस्मान्हित्वा भवान्क्व यातीति
तत्रत्यैस्तद्ग्रामभवैरुदिते सति अहं तु अत्र तिष्ठामीति तान्प्रोक्त्वा एकदेक-
स्मिन्नेव कालेष्टौ ग्रामानभ्यगात् ॥ २३ ॥ लौकिकं लोकप्रसिद्धं एकं मुख्यं

स्थलेषुवास पंचाहमष्टस्वपि जगन्मयः ।

लौकिकैकस्वरूपेण ततोस्थात्संगमे प्रभुः ॥ २४ ॥

स्वाद्वन्नशाटीकंत्राणपादुकार्पणसेवनैः ।

संतोषितः स भगवान्भक्तैराप मुहुर्मठं ॥ २५ ॥

पुनः सर्वेपि ते प्राप्ताः कार्तिक्यां तु परस्परं ।

ऊचुर्मे धाम्नि पंचाहं दीपाल्यां संस्थितो गुरुः ॥ २६ ॥

तत्रत्या अपि तं ग्राहुः पंचाहं क्वापि नो गतः ।

अत्रैव प्रभुरस्माभिर्दीपावल्युत्सवं व्यधात् ॥ २७ ॥

मृषा मृषेति चान्योन्यं तदा प्रलपतो विभुः ।

तान्प्राह तूर्णान् स्थेयं भोः सर्वत्राहं गतः खलु ॥ २८ ॥

तदा ते चकिताः सर्वे तुष्टुर्नतकंधराः ।

भगवंस्ते परं पारं महिम्नोऽजानतां हि नः ॥ २९ ॥

यत्स्वरूपं तेन अष्टस्वपि स्थलेषु भक्तगोहेषु पंचाहमुवास नात्र चित्रं यतो
जगन्मयः ईश्वरः ततो दीपोत्सवानंतरं पूर्ववत्संगमेऽस्थात् ॥ २४ ॥ स्वादु
मिष्टं शाटी परिधानीयवस्त्रं कंत्राणं शिरस्त्राणं काष्ठमये पादुके एषां समर्पणं
पादसंवाहनादिसेवादि च तैः कृत्वा भक्तैः संतोषितो मठं प्राप ॥ २५ ॥
कार्तिक्यां कृत्तिकायुक्तायां पौर्णमास्यां नक्षत्रेणेत्यण् टिड्ढाणञिति ङीप् मे
धाम्नि गृहे दीपाल्यां पंचदिनपर्यंतं प्रभुः स्थितः ॥ २६ ॥ इतो ग्रामात्
क्वापि ग्रामांतरं नो गतः व्यधाद्व्यकृणोत् ॥ २७ ॥ त्वं मृषा भापसे त्वं
मृषेति कलहं कुर्वतस्तान्प्राह भो विप्रा भवद्विस्तूर्णान् स्थेयं न कस्यापि
मृषा यतोहं सर्वत्र सर्वान्प्रति गतः ॥ २८ ॥ नता नत्रा कधरा प्रीवा
येषां ते महिम्नः परं पारमजानतां अस्माकं ॥ २९ ॥ लौकिकवाचः स्तोत्र-

कथं लौकिकवाचस्त्वं स्तोत्रपात्रो भविष्यसि ।
श्रुतवाचामपि ब्रह्मन्न गुहाशयसंस्थित ॥ ३० ॥

विश्वव्यापक तेनंत दिव्यं जन्म क्रियाप्यज ।
नान्यार्थं नोमृतत्वार्थमवतारप्रयोजनं ॥ ३१ ॥

श्रूयते दृश्यतेदो यत्त्वन्मायेयं दुरत्यया ।
मा वृणोत्विति भो श्रीमन्देहि नो दक्षिणां वरां ॥३२॥

इत्युक्त्वा प्रणतिं चक्रुस्तान्संतोष्य जगत्प्रभुः ।
सर्वान्प्रस्थापयामास स्वं स्वं धामापि ते ययुः ॥ ३३ ॥

पात्रं कथं भविष्यसि यतः श्रुतवाचामपि स्तोत्रपात्रं न भवसि अतः किमु
वक्तव्यमन्यत् ननु 'यो वेद निहितं गुहायाम्' इति श्रुतेः कथं शास्त्रवा-
चोप्यपात्रत्वमत आह गुहाशयो बुद्धिस्तस्यां ज्ञातृज्ञानज्ञेयत्रिपुटीव्यवहा-
रस्य भ्रातिविवेकाम्यां संपादितयोर्भोगमोक्षयोश्च निगूढत्वात्तया बुद्ध्योप-
लभ्यत्वेन तत्र ब्रह्म संस्थितमिति श्रुतिर्ज्ञापयति 'एष सर्वेषु भूतेषु' इति
'यद्वाचानभ्यु ०' इति वाङ्मूर्तव्यस्तोत्राविषयत्वं प्रतिपादयति अत उक्तं
गुहाशयसंस्थितेति यद्वा गुहायां शेत इत्यसौ गुहाशयः अधिकरणे शेत-
रित्यच् सम्यक् स्थितः संस्थितः कूटस्थः स चासौ ॥ ३० ॥ ते जन्मा-
वतापोऽलौकिकः क्रिया कर्माप्यलौकिकं नान्यार्थं त्वत्क्रीडार्थं न आस-
कामत्वात् किं तु तत्रावतारप्रयोजनं नोस्माकं मोक्षार्थमेव ॥ ३१ ॥ तर्हि
मदंशानां भयतां बंधोस्ति किं न वास्तरंधाभावेपि मायावरणरूप एव
बंधः नान्यः यदुक्तं 'न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः । न
मुमुक्षुर्न वा मुक्त इत्येषा परमार्थता' इति अतो मायावरणमोक्षरूपां यत्
दक्षिणां देहि यतो ययं ब्राह्मणाः ॥३२॥३३॥ दुर्विभाव्या दुर्ज्ञेयाः व्यथा-

एवं स भगवान् नूनं पूर्णः सच्चित्सुखात्मकः ।
भक्ताधीनतया चेष्टा दुर्विभाव्या व्यधादिह ॥ ३४ ॥

जात्याचारवरूपविद्यार्थगुणपौरुषं ।
नापेक्षते हि भगवान् श्रद्धाभक्तिप्रियः प्रभुः ॥ ३५ ॥

शृणु चित्रं प्रवक्ष्यामि कश्चिच्छूद्रो गुरुप्रियः ।
दास्येनैवैहिकान्मोगान्मुक्त्वांते मुक्तिभागभूत् ॥ ३६ ॥

कृपीवलः स तु सदा स्वकर्मासक्त एव तं ।
स्वक्षेत्रादामठं यावं ननाम प्रत्यहं गुरुं ॥ ३७ ॥

तद्रमागमसौख्यार्थं प्रत्यहं संगमायनं ।
अपास्य कंटकाशमादीन्सुगमं विशदं व्यधात् ॥ ३८ ॥

नत्वा पूर्ववदायांतं मुदा तद्रतमानसः ।
कृपिं चकार तं दासं पृच्छति स्मैकदा गुरुः ॥ ३९ ॥

द्व्यङ्गोत् ॥ ३४ ॥ ब्राह्मणादिजातिः श्रुतिस्मृत्युदिताचारः बाल्यादि वयः
रूपं चक्षुःप्रियो गुणः परापरविद्या अर्थो धनं गुणाः क्षात्यादयः प्राणेंद्रिय-
शरीरबलं हि यस्मान्नापेक्षते अनुकंपावसर इति शेषः ॥ किं तु भक्तिमेवा-
पेक्षत इति वक्तुं श्रद्धाभक्तिप्रिय इति विशेषणं प्रभुरित्यनेन दानसमयेष्य
न्यैरनिवारणीय इत्युक्तं भवति 'न हित्वा शूद्रदेवानमर्तासोदित्संतं भीमं नगां
वास्यते' इति श्रुतेः ॥ ३५ ॥ मुक्तिभाक् मुक्तियोग्यः ॥ ३६ ॥ कृपि-
स्यास्तीति कृपीवलः रजःकृष्येति वलच् स्वकर्मानासक्त एव प्रवाहपतितं
कर्म कुर्वन्मुक्त इव मठादारम्यामठं मठपर्यंतं वायांतं गच्छेत ॥ ३७ ॥
संगममार्गं विशदं व्यधात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उद्घाटय स्फुटं कुरु

सदा मेघे कुतः शूद्र पतस्येतेन किं वद ।
साध्यं किं तेस्ति मनसि तदद्योद्घाटयाखिलं ॥ ४० ॥

॥ शूद्र उवाच ॥

भजामि सुखकामस्त्वां क्षेत्रं ते कृपयाखिलं ।
मनोज्ञं भाति तत्प्रेक्ष नोपेक्ष्यः पादजोप्यहं ॥ ४१ ॥
तदा सस्मितमीशोपि सर्वं क्षेत्रं विलोक्य तत् ।
आप्रादुर्भूतसस्यं तं प्राह द्राक्छिद्यदोखिलं ॥ ४२ ॥
विश्वासो मेस्ति वाक्ये चेच्छिधि मे यावदागमः ।
इत्युक्त्वा संगमं गत्वा प्रभुः कर्माद्विकं व्यधात् ॥ ४३ ॥
गत्वा शूद्रोपि पत्ये तु प्राह निश्चित्य ते करं ।
क्षेत्रं देहीति स प्राह नेदं साध्वद्य कर्षक ॥ ४४ ॥
शश्वत्प्रार्थ्य परुदत्तद्विगुणं भागमंग्रिजः ।
दातुं निश्चित्य जग्राह प्रमाणपत्रमतोपि सः ॥ ४५ ॥
आहूयाथार्थलुब्धान्स लोकान्यावच्छिनत्ति तत् ।
सापत्या क्षेत्रमेत्य द्राग्वारयामास तं वधुः ॥ ४६ ॥

॥ ४० ॥ सुखं कामयत इति सुखकामः कर्मण्यण् पादजः शूद्रः ॥ ४१ ॥
ईपत्प्रादुर्भूतं सस्यं यस्मिन्क्षेत्रं दृष्ट्वा तं शूद्रं प्राह अखिलं सस्यं शीघ्रं
छिद्येति ॥ ४२ ॥ अहि भवमान्हिकं कालदृग् पत्ये क्षेत्राधिपय हे
कर्षक शूद्र साधु शोभनं न ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ शश्वत्पुनःपुनः गतवर्षदत्त-
भागाद्द्विगुणं भागं दातुं निश्चित्य प्रमाणपत्रं जग्राह सोपि पतिरपि ततः
शश्वत्प्रमाणपत्रं जग्राह ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ स्तोत्राणि छेदनशस्त्राणि निधा

निधाः स्तोत्राणि मा छिधीति वदंत्याः स कैशिके ।
 चूर्णप्रतिनिधीकृत्य पद्भूलि पुनराच्छिनत् ॥ ४७ ॥
 स नोन्मत्तस्तु भरतप्रन्हादकविभीषणैः ।
 मातापित्रग्रजास्त्यक्ता गुर्वर्थे का कथान्यतः ॥ ४८ ॥
 सा गत्वेशं रुदत्यूचे मुंडिवाक्यानुवर्त्यहो ।
 क्षेत्रं छिनत्ति तेऽपक्वं प्रमत्तस्तं निवारय ॥ ४९ ॥
 निवारणाय सोप्येकं दूतं प्रेरयदेत्य सः ।
 तस्मै गंभीरया वाचा स्वामिवाक्यं शशंस ह ॥ ५० ॥
 तं प्राह शूद्रोपि पत्ये शंसारब्धोद्यमस्य तु ।
 पारं यास्ये नो विभेमि तत्प्रमालिपिरस्त्यसौ ॥ ५१ ॥
 दूतोप्यागत्य पत्ये तु तत्स्माचष्टेत्रवीत्स तां ।
 शूद्रन्यथा कथं वाक्यं कार्यं सोप्यर्थधान्यवान् ॥ ५२ ॥

निधेहि सस्यं मा छिधीति वदंत्यास्तस्याः केशसमूहे पादघूलि चूर्णप्रति-
 निधीकृत्य अभूततद्भावे च्विः एतेन ताडनभिया स्त्रियाः पलायनं शूद्रस्य
 च पश्चाद्भावनं ध्वन्यते एवं कृत्वा पुनराच्छिनत् ॥ ४७ ॥ स्त्रिया विभी-
 षकोपि स न चोन्मत्त इति किमुन्मत्तेनेति कैमुतिकन्यायेनाह भरतेन माता
 प्रन्हादेन पिता विभीषणेनाग्रजः गुर्वर्थे त्यक्तः गुरुशब्देनेश्वर उपलक्ष्यते तस्य
 सर्वेषामपि गुरुत्वात् अन्यतः सार्वविभक्तिकस्तसिः अन्येषां दारादीनां तु
 गुर्वर्थे त्यागे का कथा किमुतेति भावः ॥ ४८ ॥ ईशं प्रभुं मुंडी संन्यासी
 अपकमिति छेदः पचो वः ॥ ४९ ॥ सोपि प्रसुरपि तस्मै शूद्राय ॥ ५० ॥
 तं दूतं शंस कथय मे मयारब्धस्योद्यमस्य पारं यास्ये असौ इयं तत्प्रमालि-
 पिरस्ति अतस्तस्मान्न विभेमि ॥ ५१ ॥ तच्छूद्रवाक्यमाचष्टे स्म कथया-
 मास स प्रभुः तां शूद्रां अन्यथा वाक्यं कथं कार्यं तर्हि तव करः कथं

तच्छ्रुत्वा सा रुदत्याप क्षेत्रसीमां सुतान्विता ।

तच्छ्रुद्रोप्यखिलं छित्वा गुर्वागममचितयत् ॥ ५३ ॥

कृत्वाप्यान्हिकमागच्छन्छातं सर्वमवेक्ष्य तं ।

प्रणतं ग्राह किमिदं कृतं साहजिकोक्तितः ॥ ५४ ॥

यदन्येन हृदापीडकर्तुं शक्यं न भुव्यदः ।

कर्माद्य दुष्करं निघ्नं त्वया कृतमतःपरं ॥ ५५ ॥

कुतस्ते भविता वृत्तिर्दास्यसीशाय किं वद ।

अपक्वं हरितं सर्वं सस्यमेतद्वृथा गतं ॥ ५६ ॥

स ग्राहोक्तं कथमपि श्रुतवत्सद्गुरोर्वचः ।

तन्मेपि फलदं जन्म दत्तं येन स वृत्तिदः ॥ ५७ ॥

भक्तिश्चेदुक्तवद्भूयात् इत्युक्त्वा ययौ गुरुः ।

सोप्याप स्वगृहं धीरो घ्यायन्हरिपदांबुजं ॥ ५८ ॥

कालेनाल्पीयसा सूर्य इते मूलर्क्षमंबुदः ।

ववर्ष च्छिन्नमपि तद्यावनालाद्यवर्धत ॥ ५९ ॥

लभेदत आह सोप्यर्थधान्यवानिति ॥ ५२ ॥ आप प्राप ॥ ५३ ॥ जतं

कृत्तं उपलक्षणात्सस्यं स्वाभाविकवचनादपि किमिदं कृतं ॥ ५४ ॥

यत्कर्म त्वदन्येन मनसापि ईदृक्कारिष्यामीति मंतुमप्यशक्यं नियमपकच्छेदनात्

॥ ५५ ॥ वृत्तिर्जीविका ईशाय क्षेत्रपाय वैश्वानररूपाय वा 'अह वैश्वानर'

इति स्मृतेः ॥ ५६ ॥ कथमप्युपहासादिनाप्युक्तं श्रुतवच्छास्त्रवत् तुच्छा-

त्सांसारिकनिर्वाहफलादप्यधिकं फलं मोक्षादि कुतो वृत्तिरित्यस्योत्तरमाह

जन्मेति तथा चोक्तं 'यो मे गर्भगतस्यादौ वृत्तिः कल्पितवान्स्वयं । शेष-

वृत्तिविधानार्थं स किं सुतोषवा मृत' इति ॥ ५७ ॥ एवं भक्तिधेत्ते तयो-

क्तवद्भूयात् ॥ ५८ ॥ मूलनक्षत्रं सूर्यं प्राप्ते सति तद्यावनालादि छिन्नमपि

प्रादुर्भूतानसंभाव्यानंकुरानभितोमितान् ।

दृष्ट्वा जल्हादिरे सर्वे शूद्रप्यत्यंतहर्षिता ॥ ६० ॥

पत्युः पादौ सकारुण्यं गृहीत्वा गद्गदाक्षरा ।

बभापे गुरुभक्तोसि मम मंतून्क्षमस्व भोः ॥ ६१ ॥

तथेत्युक्त्वा तथा शूद्रः प्रपूज्य क्षेत्रपं गुरुं ।

यातं क्षेत्रं दर्शयित्वा प्रणतो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६२ ॥

अंग्री चिंतामणिर्वाक्यं सुधास्पर्धिं दयानिधे ।

ज्योतिर्मयं न वेत्स्यधो घृकोर्कमिव धाम ते ॥ ६३ ॥

दृष्टं समूहपुण्येन धाम ते दिव्यमद्भुतं ।

कृतकृत्योस्म्यतो देव मा माधोक्षज विस्मर ॥ ६४ ॥

तमाह श्रीगुरुः शूद्र धन्योस्यवरवर्णं ते ॥

परितुष्टोस्मि दास्येन नूनं सद्गतिभाग्भव ॥ ६५ ॥

॥ ५९ ॥ असभाव्याननेकानभित आसमंतात्प्रादुर्भूतानंकुरान् जल्हादिरे
आनद प्रापु ॥ ६० ॥ भो पते मम मंतूनपराधान् क्षमस्व ॥ ६१ ॥
शूद्रोपि तथेत्युक्त्वा तथा पत्या सहित क्षेत्रप क्षेत्राभिमानिन देव प्रपूज्य
यद्वा यदज्ञानोत्पादविश्वासात्पतिनिंदागुरुधि कारादिदुश्चेष्टा पूर्वं प्रवृत्ता
अधुना तु तस्यैव प्रसादेन लौकिकलाभदर्शिनिन च तमोगुणाविष्टाय
हीनजात्युद्भवाया अस्या स्त्रिय ईदृशी शातिरुपलब्धा नूनमय क्षेत्रज्ञस्यात्मन
एव प्रसादस्तेन मिना क शांतो भवेदिति त क्षेत्रज्ञ प्रपूज्य सत्कृत्य तदैव
सगमं प्रति यात गच्छत गुरु अकुरित क्षत्र दर्शयित्वा प्रणतो भक्त्या
लीनो वक्ष्यमाणं प्राह ॥ ६२ ॥ ते अंग्री चिंतामणिस्ते वाक्यं सुधातोधिकं
ते धाम रूप ज्योतिर्मयं घृको दिनाथ ॥ ६३ ॥ समूहपुण्येन पूर्वसंचित
पुण्येन ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ स्वाचार स्वजात्याचारस्तेन सपन्न 'अपि

दुराचारोपि यदि चेत्सेवते मामनन्यधीः ॥

स तु साधुर्हि तस्मात्त्वं स्वाचारो भक्तिमान्मयि ॥६६॥

अतस्ते दत्तमेतत्तु निवसेत्त्वत्कुलेमले ।

अचला कमला दास्यं मदीयं चाप्यसंशयं ॥ ६७ ॥

इत्युक्त्वागाद्गुरुः सोपि गत्वेशं प्राह निश्चितात् ।

अधिभागं प्रदास्ये ते यतो धान्यधिरद्भुता ॥ ६८ ॥

चेत्सुदुराचार' इति स्मृतेः ॥६६॥ अमले सच्छूद्रसंज्ञके अचला लक्ष्मीः
तया प्रमादः स्यादित्यत आह मदीयं दास्यं दत्तमित्युक्तं ननु 'तदुपर्यपि
बादरायणः संभवात्' इति न्याये भाष्येऽत्रैवर्णिकदेवदृष्टांतेन शूद्रस्याप्यत्रै-
वर्णिकस्याधिकार इति चेदस्ति देवशूद्रयोर्वैषम्यं उपनयनाध्ययनाभावेपि
स्वयंप्रतिभातवेदा देवास्तादृशस्य सुकृतस्य पूर्वजन्मार्जितत्वात् शूद्रस्तु
तादृशसुकृतराहित्यान्न स्वयंप्रतिभातवेदः नापि तस्य वेदाध्ययनं उपन-
यनाभावाच्छ्रौतविद्यायां शूद्रो नाधिकारी यस्य वेदोच्चारणेन वेदश्रवणेन
च जिह्वाछेदनं त्रपुजतुभ्यां श्रवणाच्छादनं च श्रूयते स कथं विद्याधिकारी
भवेत् तथा च बादरायणः 'शुगस्य तदनादरश्रवणात्तदाद्रवणात्सूच्यते हि'
छांदोग्ये रैक्वेन जानश्रुतय उक्तं 'आजहारेमाः शूद्रानेनैव मुखेनालापयिष्य-
था' इत्यत्र जानश्रुतिविषयः शूद्रशब्दो योगिको न रूढः विद्याराहित्यजनि-
तया शुचा गुरुं दुद्रावेति शूद्रपदार्थः न च रूढ्या योगस्यापहारो रूढे-
रत्रासंभवात् ननु तस्य कथं मुक्तिरिति चेत् 'श्रावयेच्चतुरो वेदान्कृत्वा
ब्रह्मणमग्रत' इत्युक्तेः पुराणश्रवणेधिकारसद्भावाच्छ्रवणादिनाधिकारित्वसंपा-
दने जन्मांतरस्मोक्षः धर्मव्याधादीनां तु केनचित्कर्मणा हीनयोनिष्वपि
पूर्वानुष्ठितज्ञानोदयान्न विरोधः अतो दास्यदानं निस्वयं ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

स ग्राह नान्यथोक्तिर्मे प्रसादात्सद्गुरोस्त्वियं ।
 लब्धा धान्यर्त्विधरनयं न स्पृशाम्यर्पयोक्तवत् ॥ ६९ ॥
 परिपक्वं ततो दृष्ट्वा सस्यं छित्त्वानयद्गृहम् ।
 कामं शेषं जनेभ्योदादमितं धान्यमुत्तमम् ॥ ७० ॥
 बहवो लेभिरे धान्यं प्रकामं सोपि सद्गुरोः ।
 कृपया परया भूत्वा श्रीमान्सेवेतिनीचवत् ॥ ७१ ॥
 तत्रेदृश्यः प्रभोर्लोलाः कति वृत्तास्तु कृत्स्नशः ।
 न ज्ञाताः कैरपि पुर मन्ये धन्यतमं तु तत् ॥ ७२ ॥

॥ नामधारक उवाच ॥

सत्तमाश्रितः काश्यादिक्षेत्रेषु भुवि सत्स्वपि ।
 प्रीत्योवास कुतस्तत्र भगवान्मे वदस्व तत् ॥ ७३ ॥

॥ सिद्ध उवाच ॥

तत्र तीर्थान्यनेकानि देवा अप्यखिलाः खलु ।
 जगन्निवास उद्रीक्ष्य तस्थौ ध्रुवमधोक्षजः ॥ ७४ ॥
 मंदघीभिस्तु तीर्थानि तिष्येऽज्ञातानि तान्यतः ।
 गुरुः प्राहैकदा लोकं पावनानि प्रदर्शयन् ॥ ७५ ॥

अनयं अन्यायं ॥ ६९ ॥ कामं यथेष्टं ॥ ७० ॥ सोपि शूद्रः श्रीमान्भूत्वा
 तिनीचकसेवे श्रीगुरुमिति शेषः इयमेव परा कृपा यद्ग्रीमतोप्यनीद्वयं
 ॥ ७१ ॥ अतएव तत्पुर गधर्वनगरं धन्यतम मन्ये ॥ ७२ ॥ तत् अखिलं
 निवासकारण ॥ ७३ ॥ जगन्निवासस्यापि स्थितिः क्षेत्रप्रकाशनेन भक्ता-
 नुप्रहार्यमेव ॥ ७४ ॥ तिष्ये कलौ अज्ञातानि तानि पावनानि तीर्थानि
 प्रदर्शयन्नेकदा गुरुलोकं प्राहेत्यन्वयः प्रकाशयन्निति पाठः ॥ ७५ ॥ हे

कार्शीं जिगमिषो लोक सर्वतीर्थानि चात्र तु ।
दर्शयामीति तान्प्रोक्त्वा तीर्थान्याह स दर्शयन् ॥७६॥

संगमोयं प्रयागोष्टौ तीर्थान्यत्र तु पदकुले ।
त्रिवेणीसंगमोयं तु पापघ्न्यमरजेष्टदा ॥ ७७ ॥

जीवनायेशदत्तेन्द्रनीयमानसुधाघटात् ।
युद्धे जालंधरहतदेवानाममृतं च्युतं ॥ ७८ ॥

किञ्चिच्च्युतादपि महाप्रवाहोत्रामरत्वदः ।
कालमृत्युभयाघघ्नी जातैषामरजा ततः ॥ ७९ ॥

मनोरथारूयं तीर्थं तु कल्पद्रवश्चत्थसन्निधौ ।
संतोपतीर्थमग्रेत्र रुद्रो विश्वेश्वरः स्वयं ॥ ८० ॥

वामहस्तेन नंद्यंडं धृत्वांगुष्ठं च तर्जनीं ।
संस्थाप्य शृंगयोर्मध्यात्कृतशैवीप्रदक्षिणः ॥ ८१ ॥

कार्शीं जिगमिषो गंतुमिच्छो अत्र गंधर्वनगरे स श्रीगुरुः ॥ ७६ ॥ अयं
संगमः प्रयागः कुल इति छंदोनुरोधेन ह्रस्वत्वं पदकुले अयं संगमस्त्रिवेणी
इयं भक्ताभीष्टदामरजा पापघ्नी ॥ ७७ ॥ तस्या उद्भवमाह युद्धे जालंधर-
हतानां देवानां जीवनाय ईशेन शंकरेण दत्तः इंद्रेण नीयमानो यः सुधा-
घटस्तस्मादमृतं किञ्चिच्च्युतं ॥ ७८ ॥ अमरत्वदः देवत्वदः ॥ ७९ ॥
कल्पवृक्षसंज्ञकाश्चत्थसन्निधौ ततोप्रे संतोपतीर्थं यो रुद्रः स स्वयं विश्वेश्वरः
॥ ८० ॥ तदर्शनविधिमाह वामहस्तेन नंदिनोडं धृत्वा दक्षिणहस्तांगुष्ठ-
तर्जन्यौ शृंगयोः संस्थाप्य मध्यत ईशं पश्येत् । कृता शैवी प्रदक्षिणा येन

पश्येद्यदीशं मर्त्योपि देववच्छ्रीष्टगुग्भवेत् ।
साक्षात्काशीयमीशेन विहिता भक्ततुष्टये ॥ ८२ ॥

जीवन्मुक्तोत्र शैवः प्राग्लोके जड इतीरितः ।
येनाहिवज्जनो भोगा विषं स्त्रीः शत्रवन्मताः ॥ ८३ ॥

कदाचित्स सदा युक्तः प्रमार्थोद्वियसंयमी ।
बंधूनाहात्र काशीयं त ऊर्चुर्दर्शयाद्य नः ॥ ८४ ॥

स दध्यावीशमीशोपि तदैत्याहेप्सितं वद ।
स प्राहाद्य त्वया सार्धं काशीं संस्थापय ध्रुवां ॥ ८५ ॥

तथेत्युक्त्वेश्वरोगात्तज्जलांतः कुण्डमुत्तमं ।
उद्भूतं तत्र विश्वेशमूर्तिराविरभूत्क्षणात् ॥ ८६ ॥

सः ॥ ८१ ॥ श्रिया इष्टैः रूपनपानादिभिर्युग्देवद्वयेत् ॥ ८२ ॥ शिवस्य
निरतिशयानंदरूपस्य भक्तः शैवः ज्ञानी अतएव जीवन्नेव मुक्तः येनाहिव-
त्सर्पवध्नो दृष्टः अत्राहिना दुर्वासनाशिषा दष्टः साधुर्विषयविपार्तः सन्का-
मादिवेदनया प्रमादमृत्युं प्राप्नोति भोगा विषं भोगविषयाः सामानाधिकरण्येन
शरीरे विसर्पणेन प्रायः मरणमेव तथैव विषयतादाल्प्येनावश्यमेव प्रमादमृ-
त्युरिति निश्चीयते स्त्रोः शत्रुतुल्या यथा शवे दिवा काकादयः शश्वदुद्गीयोद्गीयं
पतंति तथा कामादय उद्यंत्यस्तं याति च रात्रावपि शवे एकाते जंबुकादयो
रमंते तथा स्त्रीरूपे शवेव्येकाते पुरुषा रमंतेऽतः शत्रुतुल्यता यथा शत्रुदर्श-
नमात्रेणापि ध्यानं कार्यं तथैव स्त्रीदर्शनेनेति यस्य मतं ॥ ८३ ॥ सदा
युक्तीऽप्रमत्तः कुतः प्रमथनशीलानामिन्द्रियाणां संयमोऽस्यास्तीति तथा ते
बंधवः नोऽस्मभ्यमद्य काशीं दर्शयेत्युचुः ॥ ८४ ॥ ईशं विश्वेश्वरं दध्यौ
ध्यायति स्म ॥ ८५ ॥ तज्जलमध्ये कुंडमुद्भूतं तत्र कुंडे ॥ ८६ ॥ चिन्हानि

काश्यां चिह्नानि यान्यत्र जातान्यालोक्य तानि सः ।
स्वजनान् दर्शयित्वाचे काशीयं कापि यात नो ॥८७॥

प्रत्यब्द पूजयित्वा नो विवृलं कुलदैवतं ।
काशीयात्रात्र कर्तव्या सर्वाघघ्नीप्सितार्थदा ॥ ८८ ॥

तस्मात्काशीयमित्यस्मिन्गुरौ ब्रुवति तत्क्षणं ।
पूर्वाश्रमस्वसा रत्नानाम्नी प्राप्य ननाम त ॥ ८९ ॥

तामाह श्रीगुरुः प्रोक्तस्मृतिस्तेस्ति न वा वद ।
सापि स्मृत्वा तदा स्वांगं कुष्ठीभूतं ददर्श ह ॥ ९० ॥

तां खिन्नां प्रणतां प्राह प्रभुः पापं भवांतरे ।
चेद्भोक्ष्यसेत्र कुष्ठं द्रागपैत्यंहः प्रयत्नतः ॥ ९१ ॥

सा प्राह मातृकुक्षौ मे यथेतो न भवेत्स्थितिः ।
तथैव भवता कार्यं नान्यज्जाने परात्पर ॥ ९२ ॥

गुरुः प्राहाघहृत्तीर्थे त्र्यह स्नानाच्छिवातिके ।
सप्तजन्मार्जितांहोपि नश्येत्कुष्ठस्य का कथा ॥ ९३ ॥

लक्षणानि यानि तानि दर्शयित्वा स्वजनान् ऊच काशीयमित्यादि ॥८७॥
॥८८॥ स्वसा भगिनी त गुरु ॥८९॥ ता रत्ना अत पत्युर्यतित्व ते कुष्ठ
चांग इति प्रोक्तस्य स्मरण अकस्मात्कुष्ठेन व्यापित स्वांग ॥९०॥ भवांतरे
जन्मांतरे भाक्ष्यसि चेच्छीघ्र कुष्ठमपनच्छेत् पाप तु प्रयत्नतोत किं विधेय
ब्रूहि॥९१॥सा रत्ना इत पर मातृकुक्षौ स्त्रियातर्यथान भवेत्तथा भवद्भि कार्यं
नान्यज्जाने ॥ ९२॥ अग्रहृत्तीर्थे पापत्रिनाशतीर्थे शिवसन्निधा अह पापम्

सापि तत्र त्र्यहस्रानाद्भूत्वा कुष्ठोनितामला ।
 मठं निर्माय तत्रैव स्थिता मुक्ता वभूव ह ॥ ९४ ॥
 गुरुस्त्वग्रेषहृज्जंबुद्वीपस्थाखिलतीर्थवत् ।
 कोटितीर्थं दर्शयित्वा प्राहेदं सकलाघहृत् ॥ ९५ ॥
 क्रांतिपर्वग्रहेश्वत्र स्नानदानजपादयः ।
 अक्षय्यानंतफलदा अकुत्सितहृदां नृणां ॥ ९६ ॥
 गयावद्द्रुद्रपादाख्यं तीर्थं त्वग्रे गयोक्तवत् ।
 कृध्वं कर्मात्र कृष्णाग्रे चक्राख्यं द्वार्वतीसमं ॥ ९७ ॥
 द्वारकोक्तवदाचीर्णात्फलं तस्याश्चतुर्गुणं ।
 स्नानाज्ञानी भवत्यत्र पतितोप्यस्थि चक्रवत् ॥ ९८ ॥
 गोकर्णवद्ग्रामपूर्वभागः कल्लेश्वरोत्र तु ।
 महावलेश्वरीर्थं मन्मथाख्यं सुसिद्धिदं ॥ ९९ ॥

॥ ९३ ॥ कुष्ठेनोनितातप्त्वामला ॥ ९४ ॥ अघहृत्पापहरं सप्तर्षीपानां मध्ये
 जंबुद्वीपं मुख्यं तस्य नव वर्षाणि तन्मध्ये भारतं वर्षं अत्रैवेदं गंधर्वपुरं तन्मध्ये
 इदं कोटितीर्थं तत्र जंबुद्वीपगताशेषतीर्थतुल्यं ॥ ९५ ॥ क्रांतयो मेवाद्याः
 पर्वाणि पूर्णिमा अमा व्यतीपाताः ग्रहः सूर्यचंद्रोपरगः अक्षय्याणि क्षेत्तु-
 मशक्यानि क्षय्यज्यौ शक्यार्थे इति निपातः अनंतकर्मणां तपोदानादीनां
 फलानि ददतीति तथा स्नानादयः नन्वेवं कथं भवेदत आह अकुत्सितहृदां
 ईदृशं स्थानमाहात्म्यमिति श्रद्धधानानां ॥ ९६ ॥ गयोक्तवत्पिडदानादि
 कृष्णास्याप्रतः द्वार्वती द्वारवती ॥ ९७ ॥ द्वारकोक्तवत्स्नानाद्याचरणात्
 तस्याः द्वारवत्याश्चतुर्गुणफलं पतितोपि ज्ञानी भवति अस्थि चक्रवद्भवति
 ॥ ९८ ॥ मन्मथं लिंगं महावलेश्वरतुल्यं ॥ ९९ ॥ नमसि श्रावणे ऊर्जे

नभस्यखंडाभिपेकादूर्जे दीपोत्सवात्स तु ।

अक्षय्यफलदो दद्यात्सर्वसिद्धियुतामृतं ॥ १०० ॥

एवं शशंसाखिलतीर्थयात्रां तेषि प्रहृष्टाश्च तथैव चेरुः ।

एतादृशं क्षेत्रमिदं वरीयो विज्ञाय विज्ञानमयात्मकोस्थात्

कार्तिके ॥ १०० ॥ वरीयो वरिष्ठं ज्ञात्वा समस्तज्ञानरूपोस्थात् ॥ १०१ ॥

अज्ञानतमोघेरसौ न दृश्यते अंधैः सूर्यो यथा तथेति अथ रूपकेण क्षेत्रमु-
पलक्ष्यते अत्राक्षय्यफलदो दद्यात्सर्वसिद्धियुताऽमृतमित्यमृतमापेक्षिकं जन्य-
त्वाद्गृहादिवदधुवं 'आभूतसंप्लवं स्थानममृतत्वं च भाष्यत' इति वचनात् नेद-

मात्यंतिकममृतं आत्यंतिकामृतं नामात्मयाथात्म्यं तच्च पुरोडाशादिवन्नोत्पाद्यं
सोमादिवन्न विकार्यं मंत्रादिवन्नाप्यं ब्रीह्यादिवन्न संस्कार्यं आत्मा हि कर्तृत्व-

भोक्तृत्वादिरहित एक एव समोऽविनाशी 'एक एव हि भूतात्मा' इति श्रुतेः 'समं
सर्वेषु भूतेषु' इति स्मृतेश्च ईदृशस्यार्थित्वादिमिथ्याज्ञानानिदानमविद्यामंतरेण

न संभवति नभोवन्निष्क्रियस्य स्वत एव दुःखासंसर्गिणः परमानंदस्वभावस्य
सुखं मे स्याददुःखं मे माभूदित्यार्थित्वं शरीरेंद्रियसामर्थ्येन च समर्थोहमित्य-

भिमानित्वं मिथ्याज्ञानं विना न संभवति मिथ्याज्ञानवत आत्मनो 'जाया मे
स्यादथ प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीय' इति कामयमा-

नस्य सर्वथैवाथो बाह्यो जायादिर्न संपद्यते यदा तदा मन एवास्यात्मा
वाग् जायेत्यादिसंपत्तिं दर्शयति श्रुतिः एतच्चाज्ञत्वलिङ्गं मनआदिष्व्वात्म-

त्वाद्यभिमानस्याज्ञानकार्यत्वात् यथा बाह्यकामिन्यलाभे सुप्तो मनोर्विजृम्भितां
कामिनीमुपभुंजानोऽज्ञस्तद्वस्वर्गादिकामो यज्ञाद्यनुष्ठाय स्वप्नतुल्येऽपारमा-

र्थिकेऽनित्ये सातिशये स्वर्गसुखे निमज्जति स पुनरावर्तते 'यत्कर्मिणो न
प्रवेदयन्ति रागात्तेनातुराः क्षीणलोकाश्च्यवंते इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्ठं

नान्यच्छ्रेयो वेदयन्ते प्रमूढाः । नाकस्य पृष्ठे सुकृते तेनुभूत्वेमं लोकं हीनतरं

म्लेच्छं समुद्धृत्य ततोखिलात्मा तत्र स्थितो भाविककामधेनुः ।

वा विशति' इति श्रुते 'ते त मुक्त्वा स्वर्गं०' इति स्मृतेश्च यदि मुमुक्षुर्मदप्रज्ञश्चेत्तमुद्दिश्य स्वर्गसाधनभूतयज्ञसाम्येन तस्यैव विदुषो यज्ञस्येत्यध्यात्मयज्ञानुष्ठान श्रुतिनिर्दिशति यथा तथा काशीं जिगमिषोरशक्तस्यात्मशुद्धयभिलाषुकस्य निकटवर्तिनीय काशीति सर्वतीर्थदेवतान्वितत्वेन काश्यादे साम्य प्रदर्शितमिति बाह्यार्थं आम्यतरार्थस्तु कलौ मदबुद्ध्या देहे विद्यमानानि तीर्थानि ताणोपायभूतानि ध्यानादितीर्थानि लोकैर्न ज्ञातानि तानि प्रकाशयन्नाह काशीशब्देन प्रकाशत्वाज्ज्ञान अत्र गर्ध्वनगरे तत्तुल्ये दृष्टनष्टस्वभावदेहे सर्वतीर्थानि आज्ञाचक्राख्योय प्रयागसात्विकाष्टभावा अष्टतीर्थानि पट्टचक्राणि पट्टकुलानि इडापिंगलासुपुम्णायोगस्त्रिवेणीसगम तदुक्त पात्रे 'इडा भगवती गगा पिंगला यमुना नदी। तयोर्मध्यगता नाडी सुपुम्णाख्या सरस्वती' इति तिसृणा मध्ये क्रममुक्त्याख्येष्टफलदामरजासज्ञा सुपुम्णा 'तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति' इति श्रुते त्रिवेणीसगमे तीर्थं तत्त्वमस्यादिलक्षण इति वा जालधरामुरशब्देन स्वाभाविकमनोवृत्तिविशेषा तद्विरुद्धा प्रकाशरूपा देवा अनयोर्बुद्धे छादोग्ये श्रुत ईशशब्देनात्मा इद्रशब्देन जीव 'इद्रायेंदो परिस्त्रिवा' इति श्रुत सुधाशब्देनामृत योगशास्त्रोक्त ज्ञेय मनोत्थाख्य तीर्थं भक्ति सतोप एव सतोपतीर्थं कालमृषु प्रमादविभेत्यस्मादिति मध द्वैत अघमामहत्या यथा कस्यचिच्छुद्धस्य मिथ्या भिशापोशस्त्रमथ एवोच्यते तद्ददामनि पापित्वाद्यध्यासोपि हिंसैत्र तदुक्त भाष्यकारे 'अमुष्यां नाम ते लोका' इत्यस्या ऋचो भाष्ये 'अविद्यादोषेण विद्यमानस्यात्मनस्तिरस्करणात् विद्यमानस्यात्मनो यकार्यं फल अजरामरत्वादि सत्त्वेन लक्षणं तद्वत्तस्येव तिरोभनतीति प्राट्टता अविद्यातो जना आत्महन' इति। स्मृतावपि संघाताभिमानेनात्मापहरणरूप महापातकमुक्त 'किं तेन न हृतं पापं 'धोरेणात्मापहरिणा' इति। एत शोकं द्वापयतीति रुद्र सात्विका-

प्रत्यक्ष ईशोपि न दृश्यतेसावचित्तमोर्धैररुणो यथाधैः ॥१०२॥

इति श्रीगुरुचरिते भक्तियोगे क्षेत्रमाहात्म्यवर्णनं नाम

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

आदितः द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

हंकारः विवेको नदी तत्तानिध्यादानंदहेतुत्वात् ॥ शैवी प्रदक्षिणा श्रवणा-
द्यावृत्तिः ईशस्यात्मनो दर्शनं सोहमित्यपरोक्षानुभवः । तत इष्टप्राप्तिरनिष्ट-
हानिः साप्युक्तप्राया इतिहासो विश्वासोत्पादनार्थः । मुक्तेति मुक्तिः सलोकतां
सरूपता समीपतेति त्रिधा तस्याः कुष्टत्वं पुनरावृत्तिलक्षणं त्र्यहस्यज्ञानं
ज्ञानाम्बासोपलक्षणं कोटितीर्थं विशुद्धं ज्ञानं 'न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्र-
मिह विद्यत' इति स्मृतेः इडापिगलयोर्द्वयोः संक्रमणं संक्रान्त्यादिशब्दवाच्यं
सूतसंहितादौ द्रष्टव्यं गयोदरालंबनं द्वायका पंचछिद्रोपेतं हृत्कमलं तत्र श्रीकृ-
ष्णाख्यात्मन उपलभ्यमानत्वात् ब्रह्मरंघ्रमेव मन्मथस्थानं सुसिद्धिदं इति विशेष-
णत्वात् व्यत्ययेन वा द्वययोजना आत्मपुराणे च 'स देवदेवजनकः कपाल-
त्रयमध्यमां । सिमांतिनीनां सीमांते सीमांतां विदितां नृणां । आत्मसनिधिमात्रेण
विदार्यात्र समाविशत् । ततो मनुष्यमात्रस्य पुरी द्वारवती स्मृता । अस्यां
यस्मादयं कृष्णः पुराणपुरुषोविशत् । ऊर्ध्वभागे ततो द्वारं विद्वद्भिः कीर्त्यते
बुधैः' इति एवमन्यदप्युद्धं तेषां लोकाः प्रहृष्टाः सौकर्यात् । मुक्तिफलदत्वात्
गंधर्वास्त्र्यदेहक्षेत्रं वरीयः विज्ञानं बुद्धिस्तदुपाधिकः ननु द्वा सुपर्णैति श्रुतौ
द्वयोरवस्थानं श्रूयते तत्र कथमेक इत्यत आह प्रतिविवरूपेणाखिलात्मापि
मलिनसत्त्वोपाधित्वान्मलेच्छं अस्पष्टवक्तारं चिदाभासं सम्यगुद्धृत्य तत्र
हार्दाकाशे स्थित इति दिक् अन्यत्रथायथमूह्यम् ॥ १०२ ॥

इति श्रीगुरुचरिते भक्तियोगे क्षेत्रमाहात्म्यवर्णनं नाम

टीकायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः

॥ नामधारक उवाच ॥

साधु साधूदितं क्षेत्रमाहात्म्यं लोकपावनं ।
जगन्निवासो भगवान्यत्रोवासैप लीलया ॥ १ ॥
तत्र तत्राखिला देवा ऋषियोगिसुनीश्वराः ।
निवसन्ति पुनस्तत्र ननु तीर्थानि सर्वशः ॥ २ ॥
कृष्णापंचनदीयोगो धन्योन्योप्येष तादृशः ।
स भीमामरजायोगः साक्षात्तु भगवानिह ॥ ३ ॥
पशुपक्षिमृगा मीनास्तत्रत्याः स्नानपानतः ।
धन्या एव पुनर्नृणां धन्यत्वं किमु वर्ण्यते ॥ ४ ॥
यन्माहात्म्यश्रवणतो लीयन्ते पापराशयः ।
किं पुनस्तन्निवसतां सतां वाच्या हि सद्गतिः ॥ ५ ॥
भगवद्भक्तियुक्ता ये मुक्तिस्तेषां करे स्थिता ।
मुक्तिं ते परिभाष्यातो भक्तिमेवाश्रयन्त्यरं ॥ ६ ॥
मुक्त्यपेक्षा पुराभून्मे सा भवत्कृतबोधतः ।
व्यपेता दूरतो वृद्धाहैतुकीभक्तियोगतः ॥ ७ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ त्रयोविंशे च यवन्-
राजाभीष्टकरो हरिः ॥ अदृश्योभूदभक्तानां नान्येषामिति वर्ण्यते ॥ १ ॥
विरते ज्ञात्वा स्तुवन्मृच्छति दशभिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यस्य
क्षेत्रस्य माहात्म्यश्रवणात् तन्निवसतां तत्क्षेत्रवासिनां सतां धर्मवर्तिनां ॥ ५ ॥
ते भक्ता मुक्तिमनादृत्पारमहत्पर्यधि ॥ ६ ॥ भगवदर्शनात्पुरा पूर्वं मुक्त्यपेक्षा
मुमुक्षा दृष्टो योऽहैतुकीभक्तियोगस्ततः तस्मात्सा मुमुक्षा दूरतो गता

अतः प्रियतमं विष्णोः कीर्तनश्रवणादिकं ।
 तद्गुणश्रवणं श्राव्यं रोचते मे विशेषतः ॥ ८ ॥
 तस्मात्स्वर्गायचरितपूरितात्मन्वदस्व मे ।
 श्रीगुरोश्चरितं रम्यं मंगलं पावनं परं ॥ ९ ॥
 को म्लेच्छः सोतिहीनोपि कृपापात्रं परात्मनः ।
 कथं जातो हि भवता यत्तूक्तं म्लेच्छ उद्धृतः ॥ १० ॥
 ॥ सिद्ध उवाच ॥

धन्योसि तेद्य भगवत्प्रसादान्मतिरोद्दृशी ।
 अतस्तच्चरितं वक्तुमानंदोतीव वर्धते ॥ ११ ॥
 यदा स्थितः कुरुपुरे प्रत्यक्षं श्रीपद स्तदो ।
 रजकः प्रत्यहं भेजे तं स्तोत्रैर्नतिभिः सदा ॥ १२ ॥
 कदाचिदाह तं तुष्टः श्रीपादो भाविकोसि रे ।
 कुर्वकंटकसाम्राज्यं तच्छ्रुत्वा सोतिहर्षितः ॥ १३ ॥
 सोलंकृतं नृपं नद्यां क्रीडंतं युवतीयुतं ।
 चतुरंगबलोपेतं दृष्ट्वा स्वगतमब्रवीत् ॥ १४ ॥

॥ ७ ॥ अतः विष्णोर्व्यापिनशीलस्य गुरोः श्रवणादिक आदिशब्देनार्च-
 नादि ब्राह्म तत्रापि विशेषतः तद्गुणश्रवणं मे मम रोचते यतः श्राव्य
 ॥ ८ ॥ स्वर्गे गीयत इत्यसौ स्वर्गाय. श्रीगुरुस्तस्य चरितैः पूरित आत्मा
 बुद्धिः यस्य तत्सबुद्धौ स्वर्गायति पृथक्पद वा कर्मपक्षे स्वर्गप्राप्तये मुमुक्षु-
 पक्षे सुष्टुतत्त्वज्ञानार्जितायात्मने आत्मप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥ ९ ॥ उक्त पूर्वं
 भवता ॥ १० ॥ ते तव ॥ ११ ॥ कुरुपुरे सप्तमाध्यायोक्ते स्तोत्रैः स्व-
 कल्पितैः नमस्कारैश्च ॥ १२ ॥ रे रजक अकटक शत्रुहित स रजकः
 ॥ १३ ॥ स कदाचित्कृष्णानद्यां नृपं यवनजातीय स्वगत स्वमनासि

गुरुः कोस्य कुतस्त्वीदृग्भाग्यं तज्जीवितं वर ।
 क वार्तास्य मयीत्येतज्ज्ञात्वा श्रीपाद आह तं ॥ १५ ॥
 ज्ञातं ते हृद्गतं त्वत्र जरन्नाहोसि जन्मनि ।
 राज्यं भोक्तुमतो भुंक्ष्व जन्मन्येष्येर्षितं ऋवं ॥ १६ ॥
 संमतं भवदुक्त हि यूनां राज्यरसज्ञता ।
 राज्येष्यस्तु स्मृतिस्ते म इति तं स स्म याचते ॥ १७ ॥
 श्रीपादोपि तथेत्यूचे प्रेत्यापि रजकस्ततः ।
 वैदूर्यनगरे म्लेच्छः सार्वभौमोभवन्नृपः ॥ १८ ॥
 म्लेच्छधर्मरुचिः पूर्वसस्काराद्देवविप्रभाक् ।
 शुद्धात्मा दानधर्मज्ञः सर्वभूतसमोभवत् ॥ १९ ॥

॥ १४ ॥ अस्य राज्ञः को गुरु' कुत ईदृश भाग्य लब्ध यस्मादीदृग्भाग्य-
 चानय तत्तस्मादस्य जीवित वर अस्य भाग्यस्य मयि क्व वार्तति ॥ १५ ॥
 अत्र जन्मनि जरन् वृद्ध राज्य भोक्तु न योग्योसि ध्वत्र निश्चयेन एष्ये
 जन्मन्यर्षित भविष्यति तदा भुंक्ष्व ॥ १६ ॥ बाल्ये मौढ्यात् लक्ष्मण-
 दिसज्ञान न तदभिज्ञत्वेपि वार्धक्ये भोक्तुमसमर्थत्वाशूनो राज्यरसज्ञता ते
 तत्र मे मम ॥ १७ ॥ १८ ॥ सार्वभौमशब्देन मनुष्यलोकवर्तिसर्धविषयाणां
 लब्धत्वेनाशिष्ट्येन यौवनेन च मनुष्यानदविरोध्यभावात्निर्विघ्ना मनुष्यानद-
 सीमा चेत्ततो धर्मस्यैवप्रज्ञातेजोपरा प्रभूर्ताना क्षय एव स्यात्तदानर्थीयैव
 राज्यं भविष्यत्यतो राज्ये वर्तमानस्यापि मे ते स्मृतिरस्तु भयस्मृतौ सत्यां
 राज्य नानर्थीयेति पदार्थित तदनु रूपमेव जन्म जात तर्हि वेदराद्ये म्लेच्छ
 ईदृग्व कुत इत्यत आह पूर्वसस्कारात् 'त विदाकर्मणा समन्वारभेते
 पूर्वप्रज्ञा च' इति श्रुतेः म्लेच्छधर्मे अहचिर्यस्य सः अतएव देवविप्रभक्तः
 शुद्धात् परणो दानधर्मज्ञाभूत् न केवलमिपदेव कितु सर्वभूतसमः शत्रु-

तं तत्पुरोहिता ऊचुः स्वधर्मं सेवयोत्तमं ।
मृषोद्यवर्णधर्मोयमग्राह्यो मनसाप्यसन् ॥ २० ॥

मुखाद्यावयवैर्देहमाम्ये वर्णक्रमः कथं ।
अचेतनोपलेधमादौ देवतान्यत्र वा कथं ॥ २१ ॥

राजा तानाह धीमांघ्रिभिदं सृष्टं परात्मना ।
गुणकर्मभिदा चातुर्वर्ण्यं देवस्तु सर्वगः ॥ २२ ॥

स्थूलाक्षरालिपिज्ञानं शिशोरिव परात्मनः ।
गुरुक्तार्चाकल्पनया हृत्स्थैर्याद्भोव उद्भवेत् ॥ २३ ॥

मित्रभाषवर्जित ॥ १९ ॥ तादृश त दृष्ट्वा यवनजातीयास्तत्पुरोहिता ऊचुः
उत्तम स्वधर्मं यत्रनजात्युचित भज मृषा उद्यते वाच्यत इति मृषोद्यः स
चासौ विप्रादिवर्णानां धर्मो मनसाप्यग्राह्य यतोऽसन् निध्याभूतः ॥२०॥
असत्त्व प्रतिपादयति वर्णानां मुखहस्ताद्यगैः साम्येय ब्राह्मणोय क्षत्रिय
इति वर्णक्रमः कथं घटते गवाश्वदवपवतः शब्दतो मलवैलक्षण्यतो वा
भेदलक्षणाभावात् यथा स्त्रीपुरुषयोर्योनिर्लिङ्गादिनेय स्त्री अय पुरुष इति
ज्ञाप्यते तथाय ब्राह्मणोय क्षत्रिय इत्यंगसत्राधिर्लिङ्गाभावात् वर्णभेदः अचे-
तना ये उपलाः पाषाणा इध्म काष्ठ तदादिशब्देन मृत्सुवर्णादि ग्राह्य अत्र
देवभावो देवता कथ अन्यत्र जलाग्न्यादिषु ॥ २१ ॥ इदं युष्माकं बुद्धि-
माद्य यतः परमेश्वरेण चातुर्वर्ण्यं स्वाथं व्यञ्ज सत्त्वादिगुणभेदेन शमादिकर्म-
भेदेन च सृष्ट 'चातुर्वर्ण्यं मया सृष्ट गुणकर्मविभागश' इति स्मृते' यदुक्त-
मचेतनादौ कथं देवता तत्राह देवस्तु सर्वगः विवर्ताधिष्ठानत्वात्
॥ २२ ॥ तर्हि मूर्तिकल्पना किमर्थमत आह यथा स्थूलाक्षरपरिचया-
त्सूक्ष्मलिपिज्ञान अर्चा प्रतिमा ॥ २३ ॥ स्वच्छेन्वाद्ये प्रतिविवरूपेण

सतोंव्राद्येषि विवस्य प्रतीतिर्न मलान्विते ।
 तथात्मनो न मलिने प्रतीतिः सा तु निर्मले ॥ २४ ॥
 तत्स्वप्रमानादिवेदप्रोक्तधर्मपरान् द्विजान् ।
 नमस्कुर्वत भक्त्या ते देवानामपि देवताः ॥ २५ ॥
 वेदानुसारिस्मृत्युक्तधर्मकर्मानुवर्तिनः ।
 पूज्या अतो द्वेषशंकां त्यजेतेत्याह तान्मृषः ॥ २६ ॥
 ततः कालेन क्रियता स्फोटकोके समुत्थितः ।
 तेन राड् व्यथितोत्थंतं मोघाभूत्तत्प्रतिक्रिया ॥ २७ ॥
 राजा यातनया त्यक्तभुक्तिसुप्तिरतिद्विजं ।
 आहूय तत्प्रतीकारं पप्रच्छ विनयाऽन्वितः ॥ २८ ॥
 स प्राह नात्र वक्तव्यं भवान्म्लेच्छो द्विजोऽस्म्यहं ।
 जनश्रुतिभिर्यैकांते वक्तव्यं भूपसत्तम ॥ २९ ॥
 अथापतुरुभौ पापनाशतीर्थं द्विजोऽब्रवीत् ।
 मो पूर्वाजितदुष्कर्मयोगाद्रोगसमुद्भवः ॥ ३० ॥

सतो विद्यमानस्य विवभूतस्य मुखादेः प्रतीतिः सा मलान्विते
 आदर्शादौ न तथात्मनः प्रतीचः मलिने रागादियुक्ते चित्ते
 ॥ २४ ॥ इदं ज्ञान वेदाधीनं ते स्वतः प्रमाणभूता अनादयः तदुक्तधर्म-
 परान्नमस्कुर्वत यतस्ते देवानामपि देवाः ॥ २५ ॥ वेदानुसारिण्यः स्मृतयः
 अतो वेदिकव्रतमार्तधर्मः अतो युष्माभिर्द्वेषो न कार्यः ॥ २६ ॥ अंके
 उरस्ये राट् राजा प्रतिक्रिया चिकित्सा ॥ २७ ॥ भुक्तिभोगः रतिः क्रीडा
 ॥ २८ ॥ स विप्रः भिया भयेन ॥ २९ ॥ उभौ विप्रो म्लेच्छश्च तत्र तं
 द्विजोऽब्रवीत्प्रश्नोच्चरं भो राजन् पूर्वाजितदुष्कर्मयोगाद्रोगोद्भवः नान्यथा

दानभेषजसत्तीर्थदेवसेवादिभिर्भवेत् ।

तच्छांतिः साधुदृष्ट्यापि सर्वाघहृतिदक्षया ॥ ३१ ॥

पुरावंतीपुरे धर्महीनोभूद्ब्राह्मणब्रुवः ।

त्यक्तकर्मा पिंगलाख्यवेश्यासक्तो मदोद्धतः ॥ ३२ ॥

तत्प्राक्पुण्यचयाद्योगी ऋषभः प्राप तत्र तौ ।

सेचयामासतुः प्रेम्णा पादसंवाहनादिभिः ॥ ३३ ॥

॥ ३० ॥ पूर्वं दुष्कर्मकर्तुर्भृतस्य कथं तेन कर्मणा जन्मांतरं रोगसम्भवश्चेति न शंक्नीयं स्वारम्भभूतानां प्रियोगेपि तत्स्थः पुरुषः शीर्यमाणेन शरीरेण सह न प्रीतिर्यते किंतु यावत्तत्तज्ज्ञानं न भवति तावत्पुनः पुनर्भूत्वा प्रियते मृद् प्राणत्याग इति धातुस्मरणात् मरणं नाम देहान्निष्क्रमणं तत्तु जीवस्य नात्मनः बाहुमनसि सपद्यत इति क्रमेण सजीवलिङ्गशरीरशक्त्यचशेषात्मनि यदा लीयते तदा पूर्वजन्मसमाप्तिर्भवति तदा मरणमित्युच्यते 'प्राणमनूक्तामत् सर्वे प्राणा अनूक्तामति त विद्याकर्मणी समन्वारभेते पूर्व-प्रज्ञा च' इति 'अथैकयोर्ध्वं उदानः पुण्येन पुण्यलोकं नयति पापेन पापमु-भाभ्यामेव मनुष्यलोकमिति प्राणस्तेजसा युक्तः सहात्मना यथासकल्पितं लोकं नयति' इति 'योनिमन्ये प्रपद्यते शरीरत्वाय देहिन' इत्यागमप्रामा-ण्यात्कर्मफलदस्येश्वरस्य प्रेरणया जन्मांतरकृतदुष्कर्मण एव रोगादिदुःखं अन्यथा कृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगः स्यात् तर्हि कथं तत्परिहार इत्याह दानं पात्रे श्रद्धया धनत्यागं भेषजमायुर्वेदौषधसतसाधवतीर्थभागीरथ्यादि देवो विष्णवादि एषां सेवा विधिना सेवन आदिशब्दाब्जपहो-मावपि गृह्यते 'तच्छांतिरौषधैर्दानैर्जपहोमसुपार्चनैः' इति वचनात् सर्वपाप-हरणकुशलया साधुदृष्ट्यापि तच्छांतिः ॥३१॥ साधुदृष्टेरीदृक्त्वमाल्यायिक-याह अवत्युज्जयिनी ब्राह्मणब्रुवः ब्राह्मणकुलोत्पन्नमात्रः द्रव्यमदेनोद्धतः ॥३२॥ पूर्वपुण्यराशिपाकवशात्तौ वेश्याब्राह्मणौ ॥३३॥ पीत तत्पादतीर्थं याम्भ्यां

स्तुतोर्चितो भोजितोऽनु पर्यंके शायितोमले ।
 पीततत्पादतीर्थाभ्या तुष्टः सुध्वाप वीजितः ॥ ३४ ॥
 सुप्तोऽपि नमितः प्रातरुत्थायागात्स संस्तुतः ॥
 इत्यपुण्येन तौ प्रेत्य जातौ ब्रह्मकुलेमले ॥ ३५ ॥
 वज्रमाहोर्दशार्णेशो महिष्याः कुक्षिमाप सः ।
 तत्सपत्नी तदा द्वेषाद्गर्भिण्यै गरलं ददौ ॥ ३६ ॥
 तेन विद्धापि न मृता दैवात्सा सुपुत्रे सुतं ।
 बालोऽपि विपविद्धोऽभूदुभौ जातौ त्रणांकितौ ॥ ३७ ॥
 तदार्तिर्न शशामापि नानोपायैरुभौ सदा ।
 क्रंदमानौ निराहारनिद्रौ क्षीणौ तु क्लृप्तः ॥ ३८ ॥
 राजैरुदा पूतिगंधित्रस्तस्तद्वीक्षणात्क्षणात् ।
 सूतमाज्ञाप्य सार्भा तां गमयामास कानने ॥ ३९ ॥
 घोरैरप्येऽपि तौ त्यक्त्वा राज्ञे सूतः शशंस तत् ।
 ततो रेमेन्यभोगिन्या क्रूरो राजातिहृष्टया ॥ ४० ॥

ताभ्यां पूर्वं स्तुतोऽनु पश्चात्पूजितोऽनु पश्चादमले पर्यंके शायितश्चामरव्यजनाभ्या
 वीजितोऽतस्तुष्ट सुध्वाप ॥ ३४ ॥ सुप्तोऽपि यात्रप्रबोध स्थिताभ्या ताभ्या
 नमित स प्रातरुत्थाय सस्तुतो यादृच्छिकोऽगात् एतावता पुण्येन तौ प्रेत्य
 शुद्धे राजकुले जातौ ॥ ३५ ॥ तयोर्मध्ये प्रस्तुतत्वाद्भिप्रजन्माह वज्रेति दशा-
 र्णाधिपतेर्ब्रह्माहोर्ज्येष्ठमहिष्या उदर स मित्र प्राप तत्सपत्नी समानपतिकी
 नित्य सपत्नादिष्विति वीप् ॥ ३६ ॥ उभौ मातासुतौ ॥ ३७ ॥ तयोर्दार्ति-
 र्नानोपायेरपि न शक्ता बभूव क्लृप्त कथात् ॥ ३८ ॥ दुर्गधत्रस्त सूत
 सारथि सार्भा सपुत्रा प्रस्थापयामास ॥ ३९ ॥ भोगिन्याऽनभिषिक्त्या
 क्रूरो निर्दय ॥ ४० ॥ घोरसत्त्वे भयकरप्राणिव्यातेऽज्ञाता चरणगतिर्यथा

घोरसत्वे वने राज्ञी विजने व्रणकर्षिता ।
 अज्ञातांग्रिगतिस्तन्वी त्रस्ताभृत्कंटकोपलैः ॥ ४१ ॥
 धृतार्भा प्राह हा दैव कष्टमीदृक्प्रदर्शितं ।
 सार्भा खादय हिंस्रैर्मा दुःखमंवाद्दिमोचय ॥ ४२ ॥
 एवं सा विलपती गाः प्रेक्ष्याग्रे मंदगामिनी ।
 आगत्य प्राह गोपान्भो तृपोत्क्रामंति मेसवः ॥ ४३ ॥
 तामूचुस्तेव्विहास्त्यारान्मद सृत्यानया व्रज ।
 सापि गत्वांबु पीत्वोचे सरस्तीरस्थयोपितः ॥ ४४ ॥
 कोत्र राजा प्रजा हृष्टा भाति मे व्रूत योपितः ।
 ता ऊचुस्त्वत्र राड् वैश्यः साधुः पद्माकरः कृती ॥ ४५ ॥
 अत्रांतरेपि तद्दास्यः प्राप्तास्ताभिः सहाययौ ।
 राज्ञी विद्वपं पुरे दीना स ता पप्रच्छ विस्तरात् ॥ ४६ ॥

राज्ञीत्वात् ॥ ४१ ॥ गृहीतबाला दैव प्राह हा इति खेदे ईदृग्वनवासरूप
 अलं हिंस्रैर्व्याघ्रमुखैः सखाल मा खादय कुत एतदौदार्यं तदाह दु सरूपा-
 द्वधान्मां मोचय व्याघ्रादिभिर्भक्षिताह दु खबधान् मुच्येय इद शारीरक-
 दु खावेशादुक्त यत सर्वदाह भूयास कदाचिदपि ममासत्त्व मा भूदित्येव-
 मात्मन आनदरूपत्व सर्वं प्राणिभिरनुभूयते तस्मादिद दोषोपलभन कष्ट-
 निमित्तमेव नात्मन अन्यथा दु खबधा मा विमोचयेति कथ वदेत् ॥ ४२ ॥
 भो गोपा तृषा पिपासयाऽस्य प्राणा ॥ ४३ ॥ ते गोपास्ता राज्ञी
 आरात्समीप सृत्या मार्गेण ॥ ४४ ॥ प्रजायत इति प्रजा जना उपसर्गे
 चेति इत्यप्यय राट् राजा वैश्रजातीय साधु सद्धर्मवर्ती कृती पुण्यवान्
 पद्माकराख्य ॥ ४५ ॥ तद्दास्य राजदास्य विद्वप वैश्यपतिं स राजा
 गु.च....२७

सा शशंसादितः सर्वं दयालुस्तां ररक्ष सः ।
 ततः सुतोल्पकालेन व्रणत्रस्तोभ्यगान्मृतिम् ॥ ४७ ॥
 विलपन्ती तदा तन्वी प्रेतमज्ञानतोब्रवीत् ॥
 त्यक्त्वा शोकार्णवे दीनां मातरं मां क्व गच्छसि ॥ ४८ ॥
 त्वत्कृतेदो मया मुक्तं कष्टं तन्न स्मरस्यहो ।
 त्वदर्थेतरिता भर्तृपितृमातृहितस्वकाः ॥ ४९ ॥
 त्वदर्थं विस्मृतं दुःखं मया रादत्यक्तयापि मे ।
 जीवोसि त्वयि यातेहं मरिष्ये नात्र संशयः ॥ ५० ॥
 इति तद्बुदितं श्रुत्वागच्छन्हि ऋपभो मुनिः ।
 विदपतिं प्राप्य तं पृष्ट्वा तां प्राप करुणार्द्रधीः ॥ ५१ ॥
 कुतो रोदिपि राज्ञीदं जगन्मायामयं ह्यसत् ।
 भौतिके नश्वरे देहे कुतः पुत्रादिकल्पना ॥ ५२ ॥

॥ ४६ ॥ आदितो विपदानप्रभृति दयते तच्छीलः स्पृहिगृहीत्यालुचू
 मातृवद्रक्ष ॥ ४७ ॥ स्त्रीस्त्राभाष्यान्मोहाधिम्याच्चाज्ञानत इत्युक्तं तदेवाह
 शोकसागरे दुस्तरत्वात् तस्मिन्दीनामनाथां राज्ञा त्यक्तत्वात् ॥ ४८ ॥
 त्वत्कृते त्वन्निमित्तत एव यतः सपत्न्या विप दत्तं त्वदर्थं
 भर्तृदयोतरिता वियुक्ताः हितो मित्रं स्वकः स्वजनः ॥ ४९ ॥ राजत्यक्त-
 यापि दुःखं वनवासादि त्वयि वियुक्तेहं मरिष्ये यतस्त्वं मे जीवोसि ॥ ५० ॥
 केयं शोचतीति पृष्ट्वा ज्ञात्वा चाय मम सेत्रक इति निरुपमकरणो मुनिस्तां
 प्राप उवाच च ॥ तां प्राप्योचे कृपार्द्रधीरिति पाठः साधुः ॥ ५१ ॥
 पुत्रादिरूपं जगत्सत्यं चेत्तर्हि शोकावसरः तत्रसत्यं विकारित्वाद्दृष्टादिव-
 नश्वरं हि यतः मायामय मायाविकारमसत्त्वमकल्पं ननु प्रतीयमानस्य
 कुतोऽसत्त्वं तत्राह भौतिक ॥ ५२ ॥ ननु भौतिकमपि देहमास्थाय जन्मत

कीटः कंटकधाम्नेव यावदायुर्विचेष्टते ।

जीवः कर्मांधरचितधाम्नारब्धाशनोवशः ॥ ५३ ॥

कालकर्मगुणोत्पन्नो नायं संबधलिंगभाक् ।

चिदंशः सर्वगो नित्यो देहस्त्वाद्यंतवानचित् ॥ ५४ ॥

कोपि शुग्विषयो नातो धृतिमास्थाय सात्विकीं ।

भज प्रारब्धमश्रंती यावदायुः परेश्वरं ॥ ५५ ॥

एतावदपमः प्रोक्त्वा विरराम तदा तु सा ।

अबोधविक्लवा ग्राह प्रणताश्रूत्तलोचना ॥ ५६ ॥

भवताध्यात्मतत्त्वं मे प्रोक्तं कारुणिकेन सत् ।

सदा परिचितोऽबोधः स्थेयं नैतेन तन्मयि ॥ ५७ ॥

आत्मशान्तिं व्यवहियमाणस्य कुतः पुत्रादिसंबंधो नेत्यत आह कीट इति स्वशरीरोपरि निर्मितकंटकदेहेन सह कीटो यावदायुर्विविधां चेष्टां करोति तद्वत् कंटकस्थानीयस्वोपार्जितकर्मजन्मदेहेन कीटकस्थानीयो जीवः स्वारब्धभोक्ता विचेष्टते स देहाद्विन्न एवावशः कर्माधीनः ॥ ५३ ॥ कालः क्षोभकः कर्म निमित्तं गुणा उपादानं तेभ्य उत्पन्नः स न पुत्रादि-संबंधभाक् न च पुंस्त्वादिलिंगभाक् भजो णिवरिति णिवः यतः स चिदंशः अतः सर्वग ईदृशो न शोकार्हः देहनिमित्तः शोक इति चेत्तदपि न घटते तुराब्दो वैलक्षण्यार्थः देह आद्यंतवान् जडश्च ॥ ५४ ॥ तस्मात्कोपि शोकविषयो न तस्माद्भृत्या यया धारयत इत्युक्तलक्षणां सात्विकीं धृतिमा-स्थाय यावदायुरारब्धं मुंजाना परमेश्वरं भज ॥ ५५ ॥ विरराम तूर्णान् बभूव अबोधविक्लवाऽज्ञानोपहता अश्रुभिरुत्ते सान्निधे लोचने यस्याः ॥ ५६ ॥ अध्यात्मतत्त्वं ज्ञानं सत् सर्वाचीनं श्रोतुर्दुर्लभं तथापि सदाऽबोधोज्ञानं परिचितं तेन देवहतकार्या मयि स्थातुं योग्यो न भवति 'शृण्वंतोपि बहवो

येन मे सुप्रसन्नं स्यान्मनस्तद्वि विधीयतां ।
 ईशेन प्रेरितो दुःखदशायामपि मे भवान् ॥ ५८ ॥
 स तच्छ्रुत्वा सकारुण्यं बालं ज्ञात्वा स्वसेवकं ।
 प्रसन्नोभूत्स नत्यैव फलं त्यत्र हि साधवः ॥ ५९ ॥
 तपउज्वलितात्मा स साक्षाच्छंभुरिवापरः ।
 चिक्षेप भस्म तद्गात्रे स सुप्तोत्थितवत्स्थितः ॥ ६० ॥
 दत्त्वासिं शैवकवचं नागायुतबलं मुनिः ।
 भूयादजेयो भद्रायु राजशास्तेत्युवाच सः ॥ ६१ ॥
 तदा माता सुतोपि द्राग्दिव्यगात्रौ बभूवतुः ।
 एतावान्साधुमहिमा तस्मात्तं शरणं ब्रज ॥ ६२ ॥

यं न विद्युः' इति श्रुतेः ॥ ५७ ॥ मनःप्रसादे सर्वदुःखनाशस्मरणात्तदेव
 प्रार्थयते येनेति येनोपायेन ॥ ५८ ॥ मृतं बालकं स्वसेवकं ज्ञात्वा अर्था-
 तरेण दृढयति नत्या नमस्कारेण न वै देवा नमस्कारमतीति सूत्रात् ॥ ५९ ॥
 तपसोज्वलित आत्मा बाह्य आभ्यतरश्च यस्य स तद्गात्रे मृतशरीरे स बालः
 सुप्तोत्थितवत्स्थौ ॥ ६० ॥ असिं खड्गं नागायुतबलं च दत्त्वा परैरजेयो
 राज्ञां शास्ता भद्रायुश्च भूयादित्युवाच ॥ 'पुनश्च भस्म संमंत्र्य तदगं
 परितोस्पृशत् ॥ खड्गशंखानिमो दिव्यौ परसैन्यविनाशिनौ ॥ आत्मसैन्य-
 स्वपक्षाणां शौर्यतेजोविधर्तौ ॥ एतयोश्च प्रसादेन शैवेन कवचेन च ॥
 द्विपट्टसहस्रनागानां बलेन महतापि च । भस्मधारणसामर्थ्याच्छत्रुसैन्यं
 विजेयति ॥ प्राप्य सिंहासनं पित्र्यं गोतास्ति पृथिवीमिमाम्' इत्यादि स्कादे
 अत्रायुतशब्दो बहुलयाचक इति ज्ञेयः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ हे भूसुर विप्र

॥ राजोवाच ॥

साधु श्राव्यं त्वया प्रोक्तं सन्माहात्म्यं द्विजोत्तम ।
 कास्त एतादृशः साधुस्तन्मे कथय भूसुर ॥ ६३ ॥
 म्लेच्छोयं कथमस्मै तत्कथनीयमिति प्रिय ।
 न संतव्यं हि दासोहं ब्राह्मणानां विशुद्धधीः ॥ ६४ ॥

॥ विप्र उवाच ॥

मया तु भीमामरजासंगमे कश्चनास्ति सन् ।
 साक्षात्परेश्वर इव श्रुतस्तं शरणं ब्रज ॥ ६५ ॥
 तच्छ्रुत्वा सत्वरं राज्यमेत्य राजा बलान्वितः ।
 प्रतस्थे स्वासनारूढः साधुसंदर्शनाय सः ॥ ६६ ॥
 गंधर्वपुरमासाद्य पौरान्प्रच्छ कश्चन ।
 आस्तेत्र तापसस्तं मे भवतो दर्शयन्त्वरं ॥ ६७ ॥
 म्लेच्छान्दृष्ट्वापि ते भीता नोचुः क्रुद्धोब्रवीन्नुपः ।
 तद्दर्शनायागतोस्मि कुत्रास्ते स तु कथ्यतां ॥ ६८ ॥
 तदोचुः संगमेस्तीति तच्छ्रुत्वा सत्वरं नृपः ।
 पादचारी नदीं गत्वा ददर्श श्रीगुरुं परं ॥ ६९ ॥

॥ ६३ ॥ विशुद्धा भूतानुकंपादिसद्गुणयुक्ता धीर्बुद्धिर्यस्य सः ॥ ६४ ॥
 सन्साधुः स चालौकिककर्मकारी अतएव परमेश्वर इव स त्वया दृष्टः न
 श्रुतः ॥ ६५ ॥ बलं सैन्यं स्वासनं शिविका ॥ ६६ ॥ आसाद्य प्राप्य स
 राजा पौरान् पप्रच्छ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ऊचुर्लौका इति शेषः नदीं भीमां

तमपि प्रेक्ष्य भगवान्प्राह रे रजकानुग ।
 कुत्र तिष्ठसि कश्चित्त्वं क्षेमी नेहागतः कुतः ॥ ७० ॥
 तच्छ्रुत्वा श्रीपदं ज्ञात्वा लब्धप्राक्समृतिरब्रवीत् ।
 त्वद्वत्तराज्यसक्तेन तवांग्नी विस्मृतौ मया ॥ ७१ ॥
 योहं प्राग्रजकः सार्वभौमः सोभवमीदृशी ।
 त्वत्कृपा सत्यसंकल्प मम मंतून्क्षमस्व भोः ॥ ७२ ॥
 श्रीपाद रजकं कृष्णाविहारे पाहि मानुगं ।
 लोलन्मस्तकवाहंघ्रिं गलद्धर्षाश्रुमानतं ॥ ७३ ॥
 स्फोटकार्तिनिमित्तेन लब्धं ते दर्शनं हरे ।
 अंतर्गतापि संविन्मे लब्धैतर्हि निमेषतः ॥ ७४ ॥
 स्फोटकं दर्शय कास्त इत्युक्तो गुरुणा स तु ।
 संतं स्फोटकमप्यंके न दृष्ट्वा चकितोब्रवीत् ॥ ७५ ॥

॥ ६९ ॥ तं राजानमपि क्षेमी क्षेमवान् किं कुतो नागतोसि तद्वद ॥ ७० ॥
 लब्धा पूर्वजन्मस्मृतिर्येन अयं पूर्वदृष्टः श्रीपाद इति तं ज्ञात्वा ॥ ७१ ॥ एवं
 वदसि चेत्तर्हि कस्त्वं कोहमित्यत आह त्रिभिः सत्योऽवितथः संकल्पो
 यस्य तत्संबुद्धौ मंतूनपराधान् ॥ ७२ ॥ भो कृष्णातीरविहारे श्रीपाद
 मामनुगं दासं लोलन् मस्तकवाहंघ्रिर्यस्य गलन्ति हर्षाश्रुणि यस्य तं
 आनतं दासभावेन नम्रं ॥ ७३ ॥ स्फोटकपीडानिमित्तेन अंतर्गता
 जन्मांतरेण नथापि संविज्ज्ञानं एतर्हीधुना लब्धा ॥ ७४ ॥ इति श्रुत्वा
 श्रीपाद आह येन तवांगे आर्तिर्जाता स कास्ते तं स्फोटकं दर्शयिति
 गुरुणोक्तः स राजा पूर्वमंके निद्यमानमपि स्फोटकं तदा न दृष्ट्वा क
 गत इति शंकितः सन्तदमनकारणं स्वबुद्ध्या निश्चित्याह ॥ ७५ ॥

स्वामिन्मन्येनुगोयं ते स्फोटकोऽनयवर्तिनं ।
 आनीय दंढ्यमन्यत्र कृतकार्यो ययौ खलु ॥ ७६ ॥
 तव जाग्रत्सु वाक्येषु दुःखदोषपरिप्लुते ।
 असारे सति संसारे मग्नं माज्ञं समुद्धर ॥ ७७ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

वृप्तं तेपि मनो भोगैर्भुक्तं राज्यमपीप्सितं ।
 लब्धाः पुत्रादयो वापि का वापेक्षास्ति ते वद ॥ ७८ ॥
 स प्राह परिपूर्णं मे सर्वं ते कृपयेश्वर ।
 त्वदत्ताप्यखिला ते श्रीरर्पणीयेत्यपेक्षितं ॥ ७९ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

यतेर्मे गमनं म्लेच्छ गोघ्ने राज्ये कथं भवेत् ।
 मां वर्णास्त्वामपि म्लेच्छा हसिष्यन्ति न संशयः ॥८०॥

स्वामिन्नयं स्फोटकस्तेनुगः दूतः अन्यायवर्तिनं दंडार्हं दंढ्यं दंडादिभ्य
 इति यप्रत्ययः मामत्र त्वां प्रत्यानीय कृतकार्यः सन्नन्यत्र ययौ खलु इति
 मन्ये ॥ ७६ ॥ ननु त्वं तु लोकपालः कस्तेन्यायो येन दंडार्होऽस्यत आह
 तवेति स्मृत्यादिरूपेषु जाग्रत्सु तव वाक्येषु पूर्वजन्मश्रुतेषु सत्सु दुःखदोष-
 युक्तेऽसति मिथ्याभूते निःसारे संसारे मग्नं अतोऽज्ञं मां ततः सम्यगुद्धर
 ॥ ७७ ॥ ते मनो भोगैस्तृप्तं किं एवमग्रेपि अधुना का वापेक्षावशिष्टा
 तां वद ॥ ७८ ॥ त्वया दत्ता श्रीस्तेर्पणीया दर्शनीया समर्पणीया वेति
 मयापेक्षितम् ॥ ७९ ॥ गावो हन्यतेऽस्मिन्निति गोघ्नं यद्वा गावो विधिरूपा
 चेदोक्ता वाचः हन्यतेऽवमन्यन्ते नास्तिक्येनेति गोघ्नं तस्मिन् यतेर्निषिद्ध-
 त्वात्तरे म्लेच्छ ॥ ८० ॥ म्लेच्छजातीयोऽप्यहं पूर्वस्मरणानुभवेन रजको

॥ राजोवाच ॥

रजकोहं भवान्द्रीपान्न हिंसातःपरं पुरे ।

इत्युक्त्वा लोलदंगस्तं नेतुकामोऽस्तुवद्विभुं ॥ ८१ ॥

स ग्राह तुष्ट आयास्ये भक्ताधीनोस्मि केवलं ।

हेतुनानेन नोपेक्ष्या मद्भक्ता मद्गतांतराः ॥ ८२ ॥

स तद्युत्वोपवेश्येशं प्रतीतः स्वासने नृपः ।

वाहान्दत्त्वापि शिष्येभ्यो धृततत्पादुकोन्वगात् ॥ ८३ ॥

ग्राहंघ्रिचारिणं स्वामी तं तदारादितो नृप ।

गंतव्यमस्त्यपीदं तु न श्लाघ्यं सार्वभौम ते ॥ ८४ ॥

स ग्राह सार्वभौमः को रजकस्तेऽनुगोऽस्म्यहं ।

त्वयैव न्यस्तभूधूस्त आज्ञयानुचराम्यहं ॥ ८५ ॥

॥ श्रीगुरुवाच ॥

दत्तं ते दिक्पमात्राभी राट्त्वं तेनासि विष्णुवत् ॥

राजन्ममाज्ञयैवाश्वमारुह्य व्रज मा वद ॥ ८६ ॥

मवांश्च श्रीपाद इतःपरं पुरे गोहिंसादि न भविष्यति प्रणाममिषेण लोलं-
 त्यंगानि यस्य स स्वराष्ट्रं प्रति गुरु नेतुकामोऽस्तुवत् ॥ ८१ ॥ स गुरुः
 अनेन भक्ताधीनत्वेन ॥ ८२ ॥ शोभने आसने शिविकायां ईशं श्रीगुरुं
 प्रतीतः हृष्टः धृते तस्य पादुके येन ॥ ८३ ॥ अघ्रिचारिण पादाम्यां चरत
 त म्लेच्छराज इत आराद्दूर इत इति पचम्यर्थे तसिः अन्यारादिति पचम्या
 अपेक्षितत्वात् भूमिपस्य तवेद पादचारित्वे न श्लाघ्य ॥ ८४ ॥ त्वयैव
 न्यस्ता उपन्यस्ता भुवो भूमेर्भूमारो यस्मै सोह तयाज्ञयानुचरामि ॥ ८५ ॥
 दिक्पालांशै राजत्व ते तुभ्यं दत्त तेन त्वं विष्णुवत्सत्कार्योसि अतोश्वमारुह्य
 व्रज इतःपरं मा ब्रूहि युगमानेन जातोपि हीनजातीयो राजा सत्कार्यस्तदनु-

ततः सोप्यारुरोहाश्वं तमाह भगवान् नृप ॥
 गत्यानया क्रियालोपो भवेदग्रे व्रजाम्यतः ॥ ८७ ॥
 एहि मदं पापनाशतीर्थं तिष्ठामि भूपते ।
 इत्युक्त्वार्धक्षणात्पंक्तियोजनायतमापतत् ॥ ८८ ॥
 सशिष्यः स तु तत्तीर्थं सांध्यं कर्माकरोत्तदा ।
 सायंदेवसुतो नागनाथो गच्छन्ददर्श त ॥ ८९ ॥
 चकोरश्वं द्रमिव तं दृष्ट्वा हृष्टः स्वदैवतं ।
 संप्रार्थ्य स्वगृहं नीत्वा भोजयामास सादरं ॥ ९० ॥
 सशिष्यस्तद्गृहे भुक्त्वा तमाहैष्यति राडिह ।
 स तु म्लेच्छो न साधेततीर्थं स्थेयमतो द्विज ॥ ९१ ॥
 इत्युक्त्वा स ययौ तीर्थं स राजाप्याययौ तदा ।
 प्रतीतः पादचारो स निन्ये निजपुरं गुरुं ॥ ९२ ॥
 अलंकृतं शुभं नानारत्नतोरणमण्डितं ।
 पताकाध्वजसंकीर्णं पुरं भास्वत्सुशोभनं ॥ ९३ ॥
 गीतवाद्यजयध्वानसंकुलं शिष्ययुग्गुरुः ।
 नीराजितो रत्नदीपैः पालकस्थो विवेश सः ॥ ९४ ॥

शासन च नातिक्रमणीयमिति सूचित ॥ ८६ ॥ सोपि राजा अनया मद-
 गत्यास्मत्कर्मलोपो भवेदतोप्रतो व्रजामि ॥ ८७ ॥ चत्वारिंशत्कोशदूर तत्तीर्थं
 ॥ ८८ ॥ साध्य सध्याकालेन त पापविनाशतीर्थस्थ गुरुः ॥ ८९ ॥ गुरुदर्शनौ-
 त्सुक्ये चकोरदृष्टात् ॥ ९० ॥ त नागनाथ राट् राजा न साधु न शोभनं
 ॥ ९१ ॥ स श्रीगुरु प्रतीतो मुहुर्गुरुदर्शनन दृष्ट निजपुर वैडूर्याख्य
 ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ पद्मकूलाच्छादितमार्गेण भद्रासने सिंहासने

पट्टकूलच्छन्नसृत्या नीत्वांतःपुरमीश्वरं ।

भद्रासने तूपवेश्य पूजयामास त नृपः ॥ ९५ ॥

शिष्यान्यथास्वपीठस्थान्प्रपूज्य महिषीः स्त्रियः ।

पुत्रान्पौत्रान्सखीन्स्वांश्च दर्शयामास शंभवे ॥ ९६ ॥

गीतं सवाद्यं नृत्यं च छत्रचामरमालिने ।

तस्मै समर्प्य प्रकृतीर्दर्शयामास सर्वशः ॥ ९७ ॥

म्लेच्छा विरुद्धचेष्ट धिक्चक्रुर्भूपं द्विजार्चक ।

प्रशशंसुर्द्विजा राजा पुण्यश्लोकोयमित्यपि ॥ ९८ ॥

गुरुस्तमाह हृष्टोस्मि दृष्ट्वा ते प्रकृतीः शुभाः ।

तुष्टोस्याभिर्न वा द्युहि निःशक निकटे मम ॥ ९९ ॥

स ग्राहाभिर्न तुष्टोस्मि साम्राज्यं तेंघ्रिसंस्थितं ।

श्रुत्वा तत्परमं काक्षे दुरापमपि देहि मे ॥ १०० ॥

अद्यैव भवते कुर्वे सर्वस्वात्मनिवेदनं ।

इत्युक्त्वा स तथा चक्रे राट् संकल्पपुरःसरं ॥ १०१ ॥

पूजयामास राजोपचारैर्भूषयामास ॥ ९५ ॥ यथायोग्यासनस्थान् शिष्यांध

महिषी कृनाभिपेका स्त्रियो भोगिनी स्त्रा स्वजनान् ॥ ९६ ॥ छत्रचा-

मरैर्माळिते शोभते तस्मै श्रीगुरोरे 'स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च ॥

सेनागानि प्रकृतय पौराणा श्रेणयोपि च' इत्युक्त्वा प्रकृती ॥ ९७ ॥

॥ ९८ ॥ समा सर्वा ॥ ९९ ॥ स राजा आभि प्रकृतिभि ॥ १०० ॥

सर्वस्वात्मनिवेदनं प्रिना तद्दुराप चेत्तत्राहायेति सर्वस्व चात्मा देहक्षैपां

निवेदनं सकल्पपूर्वरुमनेन त्रिधात्मा तु यत्प्रति मन पूर्वक निवेदनं चक्रे

॥ १०१ ॥ अनेन सर्वस्वात्मदानेन मपि सर्वात्मकेन-यदृत्तिक मनो यस्य

॥ श्रीगुरुवाच ॥

कृतं साधु त्वया भूय तुष्टोनेन ददामि ते ।

मन्मनस्काय भक्ताय शुद्धभावाय कांक्षितं ॥ २ ॥

इत्युक्त्वा श्रीगुरुयूने भूधुरं पार्थिवापितां ।

ज्येष्ठायादाद्विनीताय तदौरससुताय सः ॥ ३ ॥

भूपं प्राह गुरुः शीघ्रं प्रव्रजाहमितो द्रुतं ॥

गत्वा मठं समाश्वास्य शिष्यान्भक्तानपीतरान् ॥ ४ ॥

श्रीपर्वतं गमिष्यामि त्वमप्येहि नगोत्तमे ।

भवेन्मे दर्शनं तत्र जीवन्मुक्तो भविष्यसि ॥ ५ ॥

इत्युक्त्वा गौतमीं गत्वा स्नात्वा शिष्यान्वितः प्रभुः ।

संप्राप्तोमरजाभीमासंगमं योगिजीवनः ॥ ६ ॥

तत्रत्या अपि तं दृष्ट्वा सर्वे जल्हादिरे तदा ।

नीराज्य श्रीगुरुं चक्रुस्तदर्थं ब्रह्मभोजनं ॥ ७ ॥

सर्वत्र प्रसृता भक्तिर्ल्लेच्छा अपि भर्जत्यतः ।

कलौ घोरेत्र न स्थेयं साक्षादेवेत्यमंस्त सः ॥ ८ ॥

तस्मै कांक्षितं स्वचरणभजनं ननु नीचाय कथं देयमत आह शुद्धो रागा-
दिरहितो भावो बुद्धित्वभावो यस्य तस्मै 'मां हि पार्थ व्यपा ०' इति
स्मृत्यादौ भगवद्भजने न वर्णादिप्रयोजनं भक्त्युत्पत्तौ तु चित्तशुद्धिद्वारा
स्वाश्रमाद्युचितकमीपेक्षा यथाकथंचित्पूर्वसंस्कारेण जाताया भक्तेः को
विधातकः ॥ २ ॥ 'विनीतमौरसं पुत्रं यौवराज्येभिदेचयेत्' इति स्मरणात्
राजदत्तां भूधुरं तज्ज्येष्ठपुत्रायाऽदात् ॥ ३ ॥ इतो राष्ट्राद्धिः प्रकर्षेणाहं-
त्ताममतात्यागपूर्वकं गच्छ जीवन्मुक्तः विक्षेपरहितः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
तदर्थं श्रीगुरुप्रीत्यै ब्राह्मणभोजनं ॥ ७ ॥ साक्षाद्दृश्यमानरूपेण ॥ ८ ॥

श्रीशैलमुक्तवद्भवा म्लेच्छायापि स सद्वृत्ति ।
 सर्वस्वात्मार्षणादत्वा पुनः प्रापाव्ययो मठं ॥ ९ ॥
 तस्थौ भजत्कामधेनुः प्रत्यक्षस्तत्र वै सतां ।
 अगोचरस्त्वनार्याणां जन्मांधानामिवोष्णगुः ॥ ११० ॥
 कृष्णापंचनदीयोगे प्रातः स्नात्वात्र संगमे ।
 कर्म कृत्वान्हिकं भिक्षां मठे भुक्त्वैव तिष्ठति ॥ १११ ॥
 दर्शिता विविधा लीला दर्शयत्यप्यनंतशः ॥
 दर्शयिष्यति को वेत्ति प्रभावं तस्य दुर्ग्रह ॥ १२ ॥
 यो यो यस्य तु कामस्तद्भजनात्सिद्धिमेत्यरं ।
 भजतोनुभजत्येव यतोसौ भक्तिभावनः ॥ १३ ॥
 जागरूका कलौ प्रायः काचिन्न भगवत्कला ।
 तत्साक्षाद्भगवंतं तं श्रद्धयाऽसंशयं भज ॥ १४ ॥
 इति सिद्धोदितं श्रुत्वा श्रद्धयाऽसंशयं गुरुं ।
 अभ्यर्च्याऽऽपामृतं द्राक्तच्छ्रवणान्नामधारकः ॥ १५ ॥
 तत्संवादमयं ग्रंथं धर्म्यं गंगाधरात्मजः ।
 सच्छ्रीगुरुचरित्रारख्यं व्यरचत्तारक सुधीः ॥ १६ ॥

अपिशब्दादन्येभ्यो दास्थत्येन मठ निर्गुणारख्यं ॥ ९ ॥ उष्णगु. सूर्यः
 ॥ ११० ॥ १११ ॥ अनतानत इत्य(त) सत्यैकत्रचनाच्चेति शम् प्रभाव
 सामर्थ्यं ॥ १२ ॥ अर शीघ्र ॥ १३ ॥ प्रथमुपसहरति जागरूकेति
 जागरूक इत्यकप्रत्यय. प्राय शब्देन सर्वो अपि निद्रिता इति न तथापि
 साक्षाद्भगवत्वात्साक्षात्त्वादस्वयं भजन मुख्य ॥ १४ ॥ आप प्राप

यत्र कापि स्थापितः प्रेतभूतरक्षोमुख्यासद्ग्रहार्तिघ्न एषः ।
सप्ताहं तत्पाठिने शृण्वतेपि दत्तात्रेयोभीष्टकामान्ददाति ॥१७॥

स एवात्रेयगोत्रोत्थगणेशब्रह्मपुत्रगां ।

पुनानोर्ध्यो जयत्यत्र ग्रंथात्मा तारकोव्ययः ॥ १८ ॥

॥ १५ ॥ गुरुचरित्राख्यं महाराष्ट्रभाषया प्रसिद्धं ॥ १६ ॥ १७ ॥ स एव
ग्रंथरूपो दत्तः गां वाणीं ॥ १८ ॥ अंते मंगलमाचरति ॐमिति सर्वे वेदा
यत्पदमिति काठके मध्यप्रतिपत्तृणां प्रतीकत्वेनालंबनत्वेन चोकारस्य प्रति-
पादनात् नामिनाम्नोश्च लोके भेदस्याप्रसिद्धत्वाद्दस्तुतश्चोकारस्य ब्रह्मवि-
चर्तत्वाद्विवर्तानां चाधिष्ठानाभेदात् ॐकारं ब्रह्मनामधेयं ब्रह्मदृष्टयोपास्यं
'ब्रह्मदृष्टिरुत्कर्षात्' इति न्यायात् उपासकानवति अविद्यादिभ्योनर्थवीजिभ्यो
रक्षतीति ॐकारस्य परापरत्वश्रवणात्स्वोपासकरक्षणं संभाव्यते 'एतद्वयेवा-
क्षरं ब्रह्म परं चापरं च यदोकार' इति श्रुतिभ्य ॐकारं ब्रह्म 'ॐमिति
ब्रह्म' इति श्रुतेः तत्संबुद्धौ हे ॐ भगवन् श्रौतादौ प्राथम्येन पठ्यमानत्वात्
पूजावन् तद्यथा शंकुनेति श्रुतेर्जगत्पर्णशंकुस्थानीयत्वाद्ब्रह्मणा तादात्म्यं
प्राप्तत्वाद्ब्रह्मणो विकारनामधेयत्वाच्च विश्वहेतुत्वं ब्रह्मणा वेदेन ॐमित्येतदक्षर-
मितीडित हे अज अकारस्य सर्ववाक्त्वप्रतिपादनात् पूर्वमाविर्भूतत्वादकार-
पूर्वं जायत इत्यजः 'अकारो वै सर्वा वाक्सैपोष्मभिः स्पर्शैर्व्यज्यमाना बह्वी
नानारूपा भवति अकार उकारो मकार इति तानेकधा समभत्' इति
श्रुतेः योनिसंबंधं विना ब्रह्मणः कंठभेदेन जातत्वाद्वाऽजः ब्रह्मणः पुरा कंठं
मित्वा विनिर्यातावित्युक्तेः ते नमः गायत्र्यादिब्रह्मप्राप्त्यालंबनानां मध्ये
श्रेष्ठत्वेन मालतेसां माली 'एतदालंबनं श्रेष्ठं' 'यच्छंदसामृपभो विश्वरूप' इति
श्रुतेः मात्रात्रयरूपेण स्थूलादिदेहत्रयरूपं विश्वं विभर्तीति विश्वभृत्
लीलयानायासेन मात्रोपासकानां ऋगादिभिस्तत्तन्मोकं नयनक्रियया विह-

ॐ नमो भगवन्विश्वहेतो ब्रह्मेडिताज ते ।

रतीति तयोक्तं शैब्यप्रश्ने आर्यान्मुमुक्षुन्भावयति संवर्धयतीति तथा 'ॐकारः सर्ववेदानां सारः ०' इति वार्तिकत्वेवभूतोसि ॥ १ ॥ ईश्वरपक्षे यस्य कस्यचिन्निकटे स्वाभीष्टसंपादनार्थं प्रियनामोच्चार्यते तद्विधियतमवाचकेन प्रणवेनादौ नमस्यन्स्तौति प्रणवस्येश्वरवाचकत्वे 'तस्य वाचकः प्रणवः' इति योगे 'ॐत्सदिति निर्देश' इति स्मृतौ च प्रमाणं उत्पत्त्यादिज्ञातृत्वाद्दे भगवन्नीश्वर ते नमः हे विश्वहेतो 'यतो वा इमानि भूतानि' इति श्रुतैः ब्रह्मणा विधिना सृष्ट्यादौ ईडित हे अज ते नमः ईक्षितृत्वेन वर्तमानत्वान्मा माया तस्यामलीनः असंगत्वात् अध्याससाक्षित्वेन विश्वं विभर्तीति तथा पोषको वा प्राणिनां तत्तत्कर्मफलदातृत्वात् 'फलमत उपपत्तेः' इति न्यायात् जगदुत्पत्त्यादिलीलया विहरतीति तथा आर्यान्साधून्भावयतीति 'पस्त्रिणाय साधूनां' इति स्मृतेः ॥२॥ अथ शिवपक्षे 'शरणद गृणात्योमिति पदम्' इति पुष्पदतेनोक्तत्वात् ॐ नम इत्युक्तं रुद्राध्याये नमः सोमायेति विभूत्यनुराके नमस्तारायेत्युक्तत्वादौ नमः भगवन् विश्वोत्पत्त्यादिकारण भवमृडहरशिवरूपे रजःसत्त्वतमःशुद्धमत्वोपाधिभिरुत्पत्तिस्थितिलयमोक्षहेतुत्वात् श्रुतयश्च 'नमो भवाय च । तोकाय तनयाय मृडय । नमो हत्रे च । प्रपंचोपशमं शांतं शिवमद्वैतं' इति भवत्यस्मादिति भवः रजउपाधिकः स्रष्टा मृडयति सुखयतीति मृडः सत्त्वोपाधिकः पालकः हरतीति हरः संहारकस्तमउपाधिकः विशुद्धसत्त्वोपाधिकः मोक्षानददः शिव इति क्रमेण ज्ञातव्यं उक्तं च 'बहुलरजस' इत्यादि । ब्रह्मणा वेदेन 'विश्वं भूतं भुवन चित्र बहुधा जातं जायमानं च यत् सर्वो ह्येष रुद्र' इतीडित नृकरोटिमाली इन् ईश्वरः सर्ववंचत्वात् शिवया तन्वा विश्वं विभर्तीति रुद्रस्येमे तनुर्वा घोराण्या शिवान्या 'याते रुद्र शिवा तनुः' इति श्रुतेः लीलया महोक्षादितंप्रोपकरणैः श्मशाने भूतैः सह विहरतीति तथा आर्यान्पाशुपतान्भावय-

मालीनो विश्वभृच्छ्रीलाविहार्यस्यार्यभावनः ॥ ११९ ॥

तौत्यार्यभावन ईदृशोसि ॥ ३ ॥ अथ नारायणपक्षे भगवन्नारायण विश्व-
हेतो 'नारायणाद्बुद्धो जायते नारायणाब्जजाः प्रजायंत' इत्याम्नातत्वात् ननु
ब्रह्मोत्पादक इति चेत् 'यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वम्' इति श्रुतेस्तद्द्वारोत्पादकः
'विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचम्' इति वेदेनेडित अज अकारण ते नमः त्वं
मा लक्ष्मीः तस्यां लीनः स्वोरसि धृतत्वात् कच्छपरूपेण विश्वं विभर्तीति
तथा लीलयावतारनटनरूपया भक्तानुग्रहलक्षणया विहरतीति तथा आर्या-
न्वैष्णवान् भावयति सालोक्यादिदानेन संवर्धयतीति तथा ॥ ४ ॥
॥ अथ ब्रह्मपक्षे ॥ अः वासुदेवस्तस्माज्जातोऽजः ब्रह्मा 'अकारो वासुदेवः
स्यात्' 'अक्षराणामकारोस्मि' इति वचनात् 'अथाको वेद यत आवभूव'
इति श्रुतेः हे अज हे भगवन् पूजावन् प्रथमशरीरित्वात् 'हिरण्यगर्भः सम-
वर्तताप्र' इति श्रुतेः हे विश्वहेतो 'धाता यथापूर्वमकल्पयत्' इति श्रुतेः
लोके ब्रह्मेतीडित ते नमोस्तु त्वं मालंते तपआदिना शोभंते मरीच्यादय-
स्तेपामिनः स्वामी विश्वभृत् 'स दाधार पृथिवीं दामुतेमाम्' इति श्रुतेः
लीलया जगदुत्पादनक्रियया विहरतीति तथा आर्यान्समुच्चयोपासकान्
क्रममुक्त्या भावयतीति तथाभूतोसि ॥ ५ ॥ अग्निपक्षे ॥ 'स त्रेधात्मानं
व्यकुरुत्' इति श्रुतेरग्निवाग्वादित्यादिस्वरूपेणावस्थितः स्तूयते
अः विराडात्मा ततो जातोऽजः 'अस्मात्त्वमधिजातोसि मुखादिद्रव्याग्निश्च'
इति श्रुतेः हे अजग्ने ते नमः तस्य विश्वहेतुत्वादि मंत्रतोवगम्यते 'त्वं भूत-
कृज्जगन्नाथस्त्वं भूतपरिपालन' इति ब्रह्मणि वेदे 'अग्निः पूर्वेभिर्ऋषिभिरी-
क्ष्य' इतीडित मालीनस्तेजस्वित्वात् जाठरवैश्वानररूपेण विश्वभृत् लीलया
देवदौत्येन हविर्वहनाक्रियया विहरतीति आर्यान्धर्मिष्ठान्द्वारदानेन संवर्ध-
यति तथा अग्ने नयेति मंत्रलिंगात् ॥ ६ ॥ वायुपक्षे ॥ अतति व्याप्नोतीति अः
आकाशस्ततो जातोऽजः वायुः 'आकाशाद्वायुः' इति श्रुतेः तत्संबुद्धौ ते नमः

आदित्ययोर्विशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चा विहरतीति तथा आर्यान्यादवान् भावयतीति ॥ १० ॥ गणपतिपक्षे ॥
 अजस्य शिवस्य पुत्र आजः 'सर्वं जगदिदं त्वत्तो जायत' इत्यादिना विश्व-
 हेतुत्वं निर्विघ्नार्थं ब्रह्मणा ईडितं त्वं प्रवालमाली विघ्नेनः लीलया नखारण-
 वेपेण विहरतीति आर्यान् गाणपत्यान् भावयतीति ॥ ११ ॥ देवीपक्षे ॥
 स्त्रीलिंगपरिणामेन योज्यं 'स्त्रियः सतीस्तांश्चमे पुंस आहुः' इति श्रुतेः
 ॥१२॥ श्रीदत्तपक्षे ॥ अजस्य ब्रह्मणः पौत्र आजः योसौ भगवान्सर्वेश्वर्य-
 संपन्नो 'यश्च विश्वं सृजति विश्वं विभर्ति' इति दत्तोपनिषदः अतः भगवत्त्वं
 विश्वभृत्त्वं हेतुत्वं च मालीनः योगीशो मायानासक्तो वा लीलयावधूतवेपेण
 गंगाक्षानादौ विहरतीति तथा आर्यभावनः भक्तपालकः तापिन्यां विष्णुना
 ब्रह्मणे मामकं सात्त्विकं दत्तात्रेयाख्यं धामोपास्वेत्युक्तत्वात् शांडिल्यायाथर्व-
 गाय च शातमात्मबुद्धिप्रकाशं दत्तं ध्यायमान इत्युक्तत्वाद्दत्तः परं ब्रह्म एवं
 श्रीगुरुप्रेरणया यथामतीदं व्याख्यातं ॥

संहितेयं द्विसाहस्री त्रिकांडाभीष्टदा सती ।

ध्याख्याताजोनया प्रीयाच्छ्रीदत्तोय त्र्यधीश्वरः ॥

इति श्रीगुरुचरिते भक्तियोगे टीकायां पंचमोऽध्यायः ॥१॥ आदित्ययो-
 विशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥ इति टीका संपूर्णा ॥

क्षाराम्लतिक्तकटुरुक्षकदन्नशाकस्यग्न्यध्वभाङ्ग न लभतेऽ
कुशलोस्य सिद्धिं । शुंठीसितासुमनशालिसदन्नमुद्गचक्षुष्यशाक-
घृतदुग्धसदंबुपथ्यं ॥ ८ ॥

सदेशे मठिकामध्ये निश्चितो गुरुशिक्षितः ।

कुशाजिनांशुकेष्वेव हठयोगं समभ्यसेत् ॥ ९ ॥

गुदमेंद्रोर्ध्वस्थगुल्फमासीनो यतगुः समः ।

भ्रूमध्यदृग्वान्यपीठैः सिद्धं तत्राप्यदोस्ति सत् ॥ १० ॥

वायुं शक्त्येडयापूर्य हृदि स्थाप्य हनुं जपन् ।

हंसं शक्त्या कुंभयित्वा पश्चादाकर्षितोदरः ॥ ११ ॥

शनैर्धरेचयेदेप प्राणायामः सुसिद्धिदः ।

पंचध्यानह्यन्वशीत्यंतैः प्रतिसंध्यसुयामकैः ॥ १२ ॥

गंतव्यमार्गस्थशक्तिचालनाद्भ्रतया भवेत् ॥

नाडीशुद्धिस्त्रिमासोर्ध्वं प्राणो याति लयं सहत् ॥ १३ ॥

मरीच्यादि रक्षमन्निग्धं कदन्नं यावनालभापादि 'प्रायः सर्वाणि शाकानि
विष्टंभीनि गुरुणि च । रूक्षाणि बहुवर्चस्कृम' इत्युक्तेः । अधांगमिथुनेन
स्त्रियं सेवनेनाग्निं गत्याध्वानं च भजतीति भजो ष्विः अभ्यासेऽकुशलः
सिता शर्करा सुमना गोब्रूमा सदन्नं श्यामाकादि चक्षुषे हितं चक्षुष्यं
तस्मै हितमिति यत् 'सर्वं शाकमचक्षुष्यं चक्षुष्यं शाकपंचकं । जीवन्तिवास्तु-
मत्स्याक्षी मेघनादा पुनर्नवा' इति समाहारद्वंद्वः ॥ ८ ॥ अल्पो मठो
मठिकाल्पीयसि कन् 'हकार उच्यते सूर्यष्टकारधेन्द्र उच्यते' इति तयोः
प्राणापानयोयोगो हठयोगः ॥ ९ ॥ गुदस्य मेंद्रस्य चोर्ध्वस्थो गुल्फो
यस्मिन् यतगुर्यतेन्द्रियः अद इदं सिद्धमासनं ॥ १० ॥ चतुर्गुलातरेण इदि हनुं
हंसं गायत्री सोहमिति वा ॥ ११ ॥ अन्दादि दिने दिने त्रिकालं पंचवृद्ध्या-
शीघ्रंतेः प्राणायामैः ॥ १२ ॥ अक्षया रक्षमाप्राञ्चलिकालनात् ॥ १३ ॥

लीनः सपंचविपलद्विपलं सोसुयामकः ।

ब्रह्मरंध्रे वर्धमानः प्रत्याहारादयः स तु ॥ १४ ॥

स्वकालद्वादशगुणोत्तरकालावधिः स्मृतः ।

समाधिर्द्वादशदिनसाध्यः परमदुर्लभः ॥ १५ ॥

समासीनो यतास्योतःप्राणं दक्षिणया त्यजेत् ।

सारं लगति हृत्कंठकपोलावध्यसौ यथा ॥ १६ ॥

लोहकारस्य भस्त्रावच्छवत्याश्चापूर्य रेचयेत् ।

वामां मध्यानामिकाभ्यां धृत्वा जाते श्रमे विधेः ॥ १७ ॥

पीत्वा प्राण कुंभयित्वा धृत्वांगुष्ठेन दक्षिणं ।

वामया रेचयेन्मंदं तथाथ प्राग्वदाचरेत् ॥ १८ ॥

द्विनाड्यभ्यासाद्यामार्धं शक्तिमार्गं ददात्यरं ।

भस्त्रेयं सर्वदोषघ्नी रुक्पापघ्न्यपि सिद्धिदा ॥ १९ ॥

पंचविपलाधिकद्विपल ब्रह्मरंध्रे लीनः प्राण स प्राणायाम स्वकालद्वाद-
शगुण उत्तरागकालः ॥ १४ ॥ १५ ॥ समासीन ईदास इतीकारादेशः
पिहितमुख सार सशब्द हृत्कंठरूपोलावधि यथा लगति ॥ १६ ॥ तथा
लोहकारभस्त्रावदाशु आपूर्य रेचयेन्नात्र कुभ वामनासा मध्यमानामिकाभ्यां
धृत्वापूर्य रेचयेच्छ्रमे जाते विधेर्विधिना ॥ १७ ॥ प्राण पीत्वांगुष्ठेन
दक्षिणां धृत्वा कुंभयित्वा वामया रेचयेत् अथ वामया पुन पूर्ववत्
॥ १८ ॥ यामार्ध अर्धं नपुसक कालाध्वन इति द्वितीया भस्त्रया द्विना-
ड्यभ्यासात् अर शीघ्रम् कफादिदोषा. रोगो. ॥ १९ ॥ शिश्रनाम्यत-
रस्थ नवांगुल कद सति वज्रासने पदा धृत्वा गुल्फाभ्यां कद ताडयित्वा

शिश्रुनाभ्यंतस्थकंदं सति वज्रासने पदौ ॥
 धृत्वा दृढं प्रपीड्यारं भक्षां सिद्धासनस्थितः ॥ २० ॥
 समाकुंचितनाभिर्द्राक्कुर्याच्छक्तिश्चलत्यतः ।
 यामार्धाभ्यासतो धैर्यान्मध्यनाभ्यां समुद्रता ॥ २१ ॥
 ऊर्ध्वाकृष्टा भवेत्किञ्चिच्छक्तिर्नाडीमुखं त्यजेत् ।
 ततः स्वतो व्रजत्यूर्ध्वं प्राणोतस्तां विचालयेत् ॥ २२ ॥
 चालनात्सर्वसिद्धथाप्तिर्मंडलाद्योगिनो न तु ।
 हग्भ्यो भयं यमाद्यापि नेतोन्यन्नाडिशोषनं ॥ २३ ॥
 चालितायामपि प्राणो बद्धा चेद्रसना सुखं ।
 व्रजत्यूर्ध्वं सिद्धिपूर्वं राजयोगपदप्रदः ॥ २४ ॥
 जिह्वां मूलशिरां छित्वा रोममात्रं प्रघर्षयेत् ।
 पथ्यासैधवचूर्णैर्गां प्राग्वत्सप्तदिनैर्मुहुः ॥ २५ ॥
 पण्मासादिति जिह्वाधः शिराबंधो विनश्यति ॥
 मुद्रा स्यात्खेचरी त्र्यध्वे योजितावाङ्मुखी कला ॥ २६ ॥

मुनः सिद्धासनग्रहणमभ्यासार्थं ॥ २० ॥ परिधानयुक्तिर्देशिकाञ्ज्ञेया तथा
 समाकुंचितनाभिः मध्यनाभ्यां सुपुण्यायां ॥ २१ ॥ तां शक्तिं ॥ २२ ॥
 ङिलाच्चत्वारिंशद्दिनैः इतः शक्तिचालनादन्यत् अन्यारादिति पंचमी
 । २३ ॥ तस्यां चालितायामपि जिह्वा बद्धा चेत्प्राण ऊर्ध्वं व्रजति
 योगिनादिसिद्धिपूर्वं राजयोगपदप्रदः ॥ २४ ॥ जिह्वाधः शिरां रोममात्रं
 छित्वा हरीतकीसैधवचूर्णेन घर्षयेत् पूर्ववच्छेदनचालनदोहनादि सप्तदिनैः
 ॥ २५ ॥ पण्णां मासानां समाहारः तद्वितार्थ इति समासः
 स्मात्पण्मासेनेति यावत् त्र्यध्वे इडापिगलासुपुण्यामार्गे लंबिकोर्ध्वविवरे-
 ङ्मुखी स्वांगाच्चेति ङीप् ऊर्ध्वाप्रायोजिता कला जिह्वा खे चरतीति

सहजिह्वा चरत्यस्य खे कदापि स्पृशन्ति नो ।
 विपार्तिरुग्जराक्षुत्तृष्णिद्रातंद्रामृत्तिक्रियाः ॥ २७ ॥
 स्त्र्याश्लेषितस्यापि विंदुर्न क्षरत्यूर्ध्वमेति सः ।
 चलितश्वेषोनिमुद्रावद्भो मुक्तः स भोग्यपि ॥ २८ ॥
 सुधांतःस्रवतींदोस्तां ग्रसत्यर्कस्ततो जरा ।
 अधःशीर्षोर्ध्वपाचिष्टेद्ब्रह्माहारः शनैः शनैः ॥ २९ ॥
 याममात्रं ततः सिद्धिर्व्यस्तेयं करणीष्टदा ।
 वलीपलितवेपथी मृत्युहर्त्री सुधाप्रदा ॥ ३० ॥
 स्वास्येग्रौ दीप्तैंगसादे नाडीशुद्धावनामये ।
 नादस्फुटत्वे सुदृष्ट्याः सिद्धिर्विंदौ जिते सति ॥ ३१ ॥
 विविधा उपसर्गाः प्राक्संभवंत्यत्र योगिनः ।
 सद्गुरोर्दृढभक्त्या ते प्रणश्यन्ति न चान्यथा ॥ ३२ ॥
 कारणं कर्मारुरुक्षोर्योगिनो योगमुत्तमं ।
 शमः कारणमस्याग्रे योगारूढस्य योगिनः ॥ ३३ ॥
 कामवेगसहोतर्दक् सुखारामोभितो यतिः ।
 ब्रह्मनिर्वाणमेत्येव ब्रह्मभूतोमलः समः ॥ ३४ ॥

खेचरी मुद्रा ॥ २६ ॥ हृदा मनसा सहजिह्वा ॥ २७ ॥ स्त्रियालिंगित-
 स्यापि विंदुर्न क्षरति चलितश्वेषोनिमुद्रया वज्रोल्या वद् ऊर्ध्वं व्रजति
 इंदोस्तालुनः सुधामृतं अर्को जठराग्निः ब्रह्माहारः क्षुद्रपेक्षयाधिकाहारः
 ॥ २९ ॥ व्यस्ता विपरीता करणी वली चर्मसंकोचः पलितं केशशौक्ल्यं वेप-
 कंपः ॥ ३० ॥ शोभने आस्ये जाते अंगसादे देहकाश्ये विंदौ वीर्यं ॥ ३१ ॥
 उपसर्गाः विघ्नाः ॥ ३२ ॥ योगमारुरुक्षोः कर्म कारणं ॥ ३३ ॥ अंत-
 रात्मनि दृग्यस्य बुद्धिप्राप्त्यमुखे आरामो यस्य समः इंद्रातीतः ॥ ३४ ॥

कश्चिद्धारणयोपास्ते ध्यानात्कश्चित्समाधिना ।
आत्मानमेवमाप्स्वेमां सिद्धिं मुक्तो भवत्यसौ ॥ ३५ ॥

हृद्यपास्यो धारणया वराभयकरो हरिः ।
प्रादेशमात्रः सुसिद्धः खेचरीमुद्रया युतः ॥ ३६ ॥

अंगुष्ठमात्रं पुरुषं दत्तात्रेयं दिगंबरं ।
ध्यायेत्सिद्धासनासीनं द्युनिशं कंठसंस्थितं ॥ ३७ ॥

सहस्रदलपद्मस्थं सुसूक्ष्मं शांतमुज्वलं ।
समाधिना द्वादशाहं तन्मयो भावयेत्परं ॥ ३८ ॥

अंतर्लीनसहस्राणो पश्यन्नचलदृग्ग्रहिः ।
मुद्रेयं शांभवीं शून्याशून्यलक्ष्मपदप्रदा ॥ ३९ ॥

तद्वान् दृढासनो दक्षकर्णो रुद्धविलो ध्वनिं ।
त्रिप्रंधिभेदं शृणुयात्सुसूक्ष्मं स समाधिभाक् ॥ ४० ॥

॥ ३५ ॥ हृद्यष्टदले ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ध्यातृध्यानभावरहितेन समाधिना
॥ ३८ ॥ अभ्यंतरे लीनः हृदा सह प्राणो यस्याचलदृग्ग्रहिः पराग्विषया-
नपश्यन्तिष्ठेत् इयं श्यति दुःखं तनूकरोतीति शं आनंदः स भवत्यस्मादिति
शंभुरात्मा 'एष ह्येवानंदयाति' इति श्रुतेः तस्येयं शांभवी मुदं निर्विक-
ल्पानंदं रातीति मुद्रा निषेधमुखेन देहादिशून्यं निषेधावधित्वेन चाशून्यं
लक्ष्म यस्येदृशं पद्यते ज्ञानिभिर्गम्यत इति पदं वैष्णवाख्यं ददातीति तथा
॥ ३९ ॥ तद्वान् शांभवीमुद्रावान् अंगुष्ठाभ्यां कर्णौ तर्जनीभ्यामक्षिणी
मध्याभ्यां नासामन्याभिर्मुखमेवं रुद्धानि त्रिलानि येन स ध्वनिमनाहताख्यं
दृक्कंठभूमध्यस्थब्रह्मविष्णवीशप्रंधिभेदकं सुसूक्ष्मं वंशीनादत्तदृशं ॥ ४० ॥

यमेन दशधा नूनं दशधा नियमेन च ।
आसनाद्येन पट्टकेन योगोष्टांगोयमुच्यते ॥ ४१ ॥

एतेनाष्टांगयोगेन प्रबुद्धः स्वल्पसंविदा ।
शुभाशुभविनिर्मुक्तो देही ब्रह्ममयो भवेत् ॥ ४२ ॥

इदं रहस्यं परमं नाख्येयं यस्य कस्यचित् ।
इति योगाख्यं प्रथमं रहस्यम् ॥

- ॥ ४१ ॥ सुतपमल्पस्य सूक्ष्मस्तुनः सविदा स एतमेव पुरुषं ब्रह्म प्रबुद्धः
॥ ४२ ॥ यस्येति पट्टी शेषे यस्मै कस्मै अनधिकाराय रहस्यत्वात्
॥ ४३ ॥ इति टीकायां योगाख्यं प्रथमं रहस्यम् ॥ १ ॥

अथ बोधरहस्यम्

संतप्त धन्य संन्यासिन्गुरुभक्त गतागतात् ।

मुक्त्या आत्माप्तये तत्त्वजडचैतन्यविद्भव ॥ १ ॥

स्वान्याज्ञं जडमन्या चिन्नामरूपात्मकं जडं ।

रोमत्वद्भ्यांसनाड्यस्थि भुवोद्भ्यो मूत्ररेतसी ॥ २ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ बोधाख्यं द्वितीयं रहस्यम् ॥ 'कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानम्' इत्युक्तं प्रदर्श्य 'प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय' इति श्रुतिहार्दं दर्शयितुं गुरुशिष्यसंवादरूपं बोधाख्यं रहस्यं कथयति कश्चित्संस्कृतो ब्राह्मणोधीतवेदः कृतविहितगार्हस्थ्यकर्मापास्तकिल्बिष उपास्तपरमेश्वरोपि दैवात्तापत्रयसंतप्तः सन् विरक्त्या श्रीगुरुमुपससाद तं च तादृशं प्रणतं प्रेक्ष्य कृपालुर्भगवान्श्रीगुरुः पृच्छति संतप्तेति तापत्रयैः सम्यक् तप्त धन्य सुकृतिन् निर्विण्णत्वात्सद्गुरुलाभाच्च पूर्वमनुष्ठितनिष्कामकर्मफलोदयस्त-
वाधुना जात इति धन्येति संबुद्ध्या ज्ञाप्यते तादृशस्यात्मविद्यायामधिकारि-
त्वद्योतनाय पुनर्द्वै संबोधने संन्यासिन् श्रवणार्थं कृतश्रवणप्रतिबंधकर्म-
संन्यास । गुरुभक्त हे शिष्य आत्मप्राप्तिरूपायै मुक्त्यै त्वं तत्वानि सांख्योक्तानि जडं अनात्मरूपं चैतन्यं स्वात्मरूपं चैतानि वेत्तीति तथा भव ॥ १ ॥ किं जडं किं चैतन्यमित्यत आह त्वं अन्यं च न जानातीति तथा तज्जडं ततोऽन्या स्वमात्मानं परं च जानाति सा चिच्चैतन्यं एवं सामान्यत उक्त्वा विशेषत आह नामरूपात्मकं जडं अर्थात्नामरूपातीतं चैतन्यं १ तर्हि अचेतनोऽयं देहः कुतो नामरूपात्मकभाक् जडत्वादिति कथयितुं तस्य पांचभौतिकत्वं दर्शयति भुवः सकाशात् रोमादिपंच ५ अद्भ्यः सकाशान्मुत्रादिपंच अस्त्रं रक्तं १० अग्नेः सकाशात्क्षुदादिपंच

स्वेदोस्रलालेग्रेः क्षुत्तृष्णिद्रा तंद्रा रतिर्गतिः ।
 लौल्यं निरोधः प्रसाराकुंचने मरुतोथ खात् ॥ ३ ॥
 कामक्रुडलोभमोहा भीस्तदाढ्येयं जडा तनुः ।
 वर्णाश्रमादिद्वंद्व्यादिसंबन्धादिपरो भवान् ॥ ४ ॥
 यन्निर्विकल्पं स्फुरति तदंतःकरणं मनः ।
 तत्संकल्पविकल्पाभ्यां तत्तु धीर्निश्चयात्मकं ॥ ५ ॥
 अनुसंधानकं चित्तमहंकारस्त्वहंकृतिः ।
 व्यानाधार्याद्यं श्रुतेस्तु शब्दभुग्वक्ति वाक्सखं ॥ ६ ॥

रतिर्भूतुनं मतातरं कांतिः १५ मरुतो वायोः गत्यादि पंच २० अथ
 खादाकाशात् ॥ २ ॥ ३ ॥ कामादिपंच क्रुद् क्रोधः २५ तैरुक्तैर्भौतिका-
 शैराद्या युक्ता पंचविंशत्या रचितेयं दृश्या स्थूलाख्या तनुर्जडा अस्यामेव
 वर्णाश्रमादयः सुखदुःखादिद्वंद्वानि पुत्रपितादयः संबन्धाश्च भवांस्तु देहद्रष्टा
 त्वमेव वर्णाश्रमादिदेहधर्मेभ्यः परः ॥४॥ननु तर्हि सुखाद्यनुभवः कथं अंतः-
 करणतादात्म्यादंतःकरणस्य च स्थूलदेहतादात्म्यापन्नत्वात्परंपरया सुखादि-
 भ्रांतिरेव साक्षिण इति वक्तुं सवृत्तिकमंतःकरणं निर्दिशति साधेन यत्तूर्ण्णा-
 भूतावस्थाया समाधौ च निर्विकल्पं यथातथा स्फुरति तदंतःकरणं तदेव
 जाग्रदादौ संकल्पविकल्पाभ्यामुपलक्षितं मनःसंज्ञकं भवति तदेव निश्च-
 यात्मकं धीर्बुद्धिरुच्यते ॥५॥ तदेवानुसंधानकं चित्तमुच्यते तदेवाहमिति यदा
 मनुते तदाहंकार इति इदं भूतसत्त्वकार्यं अन्यैः सान्निविकैर्भूतकार्यैर्ज्ञानेन्द्रियै
 राजसैः कर्मेन्द्रियैः प्राणैश्च सहितं सत् चेतनस्य तत्र सानिध्यात्स्वयं जड-
 मपि चेतनवत्प्रतीयते व्यवहरति च तद्यथा आव्यमंतःकरणं व्यानाधारो-
 स्यास्तीति व्यानाधारि श्रुतेः श्रवणद्वारा नानावर्णस्वरभेदभिन्नान् शब्दान्
 भुनक्तीति तथा वाक्सखं वागिन्द्रियप्रवर्तकं च ॥ ६ ॥ समानाधारि मन-

समानाधारि त्वचान्यत्स्पर्श्याश्यादात् दात् च ।
 उदानाधारा धीनेत्राद्रूपभुक्सगमागमा ॥ ७ ॥
 जिह्वया प्राणवच्चित्तं रसभुग्रतिमूत्रकृत् ।
 सापानाहंकृतिघ्राणाद्गंधभुग्विड्विसर्गकृत् ॥ ८ ॥
 कर्मज्ञानेन्द्रियैः पुण्यपापयोः सुखदुःखयोः ।
 भौतिके पंचके कर्तृभोक्तृत्वे द्वंद्वतापि च ॥ ९ ॥
 तल्लिंगदेहतादात्म्यात्कर्तृत्वादि वृथाजितं ।
 हेतुदेहपरस्वात्मज्ञानान्मुक्तिर्ध्रुवाचिरात् ॥ १० ॥
 स्वदिदृक्ष्वरराज्ञानहेतुसाक्षी परो भवान् ।
 निराकारस्वात्मबुद्धिमहाकारणसाक्ष्यपि ॥ ११ ॥

स्त्वचा स्पर्शं चक्षु हस्ताभ्यां आदात् दात् च उदानाधारा बुद्धिनेत्रेण रूप-
 भुक् पादाभ्यां च सगमागमा ॥ ७ ॥ प्राणयुक्तं चित्तं जिह्वया रसभुक्
 उपस्थेन चरति मूत्रकृत् अपानसहितोहंकारः घ्राणेन गंधभुग्गुदेन मलवि-
 सर्गकृच्च ॥ ८ ॥ एवमंतःकरणप्राणद्वारा कर्मेन्द्रियैर्ज्ञानेन्द्रियैश्च पुण्यपापयो-
 स्तत्फलभूतसुखदुःखयोः क्रमेण कर्तृत्वं भोक्तृत्वं च क्षुत्पिपासाशीतोष्णा-
 दिद्वंद्वधर्मतापि भौतिके पंचके सूक्ष्मपंचभूतजन्ये लिंगदेह एव न स्थूले
 मृतदेहे तथात्वाददर्शनात् ॥ ९ ॥ यतो द्वैतधर्मा लिंगदेहगास्तत्तस्मात्कार-
 णात्त्वया लिंगदेहतादात्म्याभिमानाद्बृथा कर्तृत्वादि अजितं अध्यासेन संपा-
 दितं तर्हि तत्कथं नश्येदित्यत आह हेतुदेहात्कारणदेहात्परो यः स्वरूपभूत
 आत्मा तस्य ज्ञानादचिराच्छीघ्रं ज्ञानसमकाल एव ध्रुवा पुनरावृत्तिराहिता
 मुक्तिः अर्थात्कर्तृत्वादिविनाशश्च ॥ १० ॥ कोसौ हेतुदेहः उच्यते स्वरूपं
 दिदृक्षोरंतसाऽऽरं कपाटरूपं यदज्ञानं देहद्वयबीजभूतं सर्वज्ञानोपसंहारपूर्वकं
 बुद्धेः कारणावस्थानरूपं स एव हेतुः कारणदेहः स आत्मेति चेन्न तमो-

स्थाणुरंतर्वहिर्भास्वानात्मारामो निराकृतिः ।

चतुर्देहपरः साक्षी प्रत्यगीशोसि वित्थ्यदः ॥ १२ ॥

अनासुहृत्ध्यहंकारमयतादात्म्यतो भ्रमः ।

स्थूलः पंचीकृतैर्भूतैः सूक्ष्मः कर्मेन्द्रियासुभिः ॥ १३ ॥

धीन्द्रियैर्हेतुर्महांश्च तद्विदात्मन्यथोद्धृते ।

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां परं ब्रह्मैव शिष्यते ॥ १४ ॥

भिभूतत्वात् तस्य साक्षी साक्षाद्दृष्टरि संज्ञायां त्रिम्यो देहेभ्यस्तदभिमानि-
म्यश्च परः स त्वं स कथंभूतोहं निराकारः स्वात्माकारबुद्धिः स एव महा-
कारणदेहः ब्रह्मानंदवानस्मीति किंचिदुर्वरिताहंकारशेषत्वात् तर्ह्यभावरूपोहं
न तस्यापि साक्षी स्वयंप्रकाशत्वात् ॥ ११ ॥ स्थाणुः कूटस्थः किं परि-
च्छिनोहं न अंतर्वहिर्भास्वान् अतः प्रत्यगभिन्नः परमात्मासि अदः मयोक्तं
विद्धि येन निराकृतिर्निरभिमानश्चतुर्देहपर आत्मारामश्च भविष्यसि ॥ १२ ॥
ननु यद्भवतो वदन्ति वित्थ्यद इति तदनादिकालभ्रमोपहतधीरहं कथं
जानीयामिति चेज्जपाकुसुमसोनिध्यात्स्फटिकस्य रंजनमिव पंचकोश-
तादात्म्यात्तत्तदाकारभ्रमो मिथ्याभूतः ' अंगुष्ठमात्रः पुरुषोत्तरात्मा ' इति
श्रुत्युक्तप्रकारेण कोशानात्मनः पृथग्विवेचनान्मुंजादिषीकामिवात्मानं
विद्वीत्युपदेष्टुं कोशान् व्युत्पादयति अन्नं अन्नमयः अमुः प्राणमयः हृन्म-
नोमयः धीर्विज्ञानमयः अहंकार आनन्दमयः एषां तादात्म्यतोह जन्मादि-
मान् क्षुत्पिपासायान्संक्रल्पवान् विज्ञानवान्कर्ता आनन्दवान् भोक्तेत्यादि-
भ्रमः के ते कोशा यैर्भ्रम इत्यत आह पंचीकृतैर्भूतैरुपलक्षितः स्थूलदेहोन्नम-
यकोशः १ राजसैः कर्मेन्द्रियैः प्राणैश्चोपलक्षितसूक्ष्मदेहस्तटेकदेशः प्राणमयः
कोशः २ ॥ १३ ॥ सात्विकेधीन्द्रियैर्ज्ञानेन्द्रियैश्चकारान्नमसा धिया च सहितै-
र्हेतुर्विज्ञानमयो महानानंदमयश्च मनोमयस्य विज्ञानैतर्भावः स चाग्रे

भानं स्वप्नेस्योर्वभानेन्वयः प्राग्विस्मृतिः परः ।

लिङ्गाभानेन्वयः स्वापभानं प्राग्विस्मृतिः परः ॥ १५ ॥

तद्विदोसुमनोध्याख्या गुणावस्थाभिदः पृथक् ।

सुप्त्यभानेन्वयो भान समाधौ प्राग्वदन्यकः ॥ १६ ॥

कथ्यते । अथ तद्विदा तेषां कोशानां ज्ञानेन तेभ्योऽयव्यतिरेकाभ्यामात्मन्यु-
त्थृते बुद्ध्यासगत्वेन निष्काशिते परं ब्रह्मैव शिष्यते ॥ १४ ॥ कौ तावन्व-
यव्यतिरेकौ याभ्यामात्मा पृथक् क्रियते तत्राह अस्मिन्प्रकरणेऽयव्यतिरेका-
भ्यामनुवृत्तिव्यावृत्तौ कथ्येते यतोऽय्येऽनुमानं न व्यतिरेकि स्वप्ने उर्वभाने
स्थूलदेहस्याप्रतीतौ अस्यापरोक्षस्यात्मनः यत्स्वप्नसाक्षित्वेन भानं सोन्वय-
अपरोऽव्यतिरेकस्तु प्राग्विस्मृतिः स्थूलदेहानवभासनं एवमन्यत्वापि
तथाहि लिङ्गाभाने लिङ्गदेहस्याप्रतीतौ यत् स्वापभानं स्वप्नसाक्षित्वेन
स्फुरणं अस्यात्मनः इत्यनुवर्तते सोन्वयः परोऽव्यतिरेकस्तु तदा
प्राग्विस्मृतिः पूर्वदेहतदवस्थानवभासनं ॥ १५ ॥ ननु कोशोपक्रमे
देहान्वयादि प्रकृतासगतमिति चेत् कोशानां देहत्रयात् पातित्वात्
स्थूलदेह एवान्नमयः सूक्ष्मे च प्राणमनोधीमया कारणे च प्रियमोदप्रमोद-
वृत्तिभिः सत्त्वमानदमय इष्टवस्तुदर्शनं प्रियं तद्ब्रह्मो मोदस्तदनुभव-
प्रमोद इति विवेकं तद्व्यतिरेकस्मिन् लिङ्गदेहे कथं त्रयाणां समावेशस्तत्राह
गुणैरवस्थाभिश्च भिद्यत इति गुणावस्थाभिदं असुमनोध्याख्या तेषां
विदो ज्ञानात्पृथक्कृता इति शेषः राजसैः कर्मेन्द्रियप्राणैः प्राणमय-
ज्ञानेन्द्रियमनोधिष्या सत्त्वगुणत्वे बाह्यातरावस्थावत्त्वाद्ब्रह्मैः कोशौ समाधौ
सुप्त्यभानेऽप्यस्यात्मनो यद्भानं समाधिसाक्षित्वेन स्फुरणं स आत्मनोन्वय-
अन्यकः व्यतिरेकः प्राग्विस्मृतिः पूर्वदेहतदवस्थानवभासनं ॥ १६ ॥

(श्लो० १९-२२)

(मोक्षः) ॥ स च स्थूलदेहादिप्रविलापनेन तत्प्रकारस्तु ॥

देहः	अवस्था	अभिमाना	स्थानं	आनन्दः	सौम्यः	गुणः	वाचा	देवः	लोकः	मात्रा
स्थूलः	जाण्ड	विश्वः	नेत्रं	विषयानन्दः	स्थूलभोगः	रजः	वैखरी	ब्रह्मा	भूः	अः
सूक्ष्मः	स्वप्नः	तैजसः	कठः	स्वप्नानन्दः	प्रविवि- कभोगः	सत्व	मध्यमा	विष्णुः	भुवः	उः
कारण	निद्रा	प्राज्ञः	हृदय	निद्रानन्दः	आनन्दः	तमः	पश्यती	इन्द्रः	स्वः	मः
महाकारण	तुर्या	मलः	सूर्धा	समाध्यानन्दः	परानन्दः	तु.सत्व	परा	आत्मा	महः	अर्धमात्रा

त्यक्तत्रिदेहसंगस्य निष्कल्पस्य सुपुतिवत् ।

स्थितिः परात्परं वस्तु सच्चिच्छर्म निराकृति ॥ १७ ॥

क्षमाष्कालैर्बीजलीनद्रुर्यधेक्ष्यो जागृतेस्तथा ।

सुप्त्यवित्स्थजगदेहौ तत्परत्वाविदः पुनः ॥ १८ ॥

देहांतेज्ञस्याहंतास्थविश्वाकारोनुजन्मदः ।

अश्रुस्था जागृतिः स्वप्नो निद्रा तुर्या च तुष्टये ॥ १९ ॥

विश्वतेजःप्राज्ञप्रत्यगभिमानिन ईरिताः ।

दृक्कंठहृन्मूर्धसंस्थाः स्थूलसूक्ष्ममुदुन्मुदः ॥ २० ॥

भोगा रःजसत्वतमःशुद्धसत्वगुणाः क्रमात् ।

वाचोत्र वैखरी मध्या पश्यंती च परास्त्रिषु ॥ २१ ॥

एवमन्वयव्यतिरेकाभ्यां पंचकोशविवेकतस्त्यक्तास्त्रिदेहसंगोभिमानो येन निर्गतः कल्पः कल्पना यन्त्र या सुतिवत् स्थितिः न तु सुपुतिः तदेव परात्परं निराकृत्याकाररहितं सच्चिच्छर्म सच्चिदानंदं वस्तु परं ब्रह्म 'अयमात्मा ब्रह्म' इति श्रुतेः ॥ १७ ॥ क्षमा भूमिः आप उदक कालो ऋतुः 'ऋतुक्षेत्रांबु-बीजानां सामग्र्यादकुरोद्भव' इति तैर्बीजलीनद्रुमो यथा ईक्षितुं योग्य-स्तथा सुप्तौ या अविदज्ञानं तत्स्थं देहो जगत् तत्परोहमिति ज्ञानशून्यस्य पुनर्व्यवहाराहौ भवतः ॥ १८ ॥ तर्हि मरणे तल्लय इति चेन्न देहांते तस्याहंकारस्थितविश्वाकारोनु पश्चाज्जन्मदः तस्माज्ज्ञानाभ्यासादेव मोक्षः स च स्थूलदेहादिप्रविलापनेन तत्प्रकारस्तु देहचतुष्टयक्रमेण यथोपन्यस्तं ज्ञात्वा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ततः स्थूलः सूक्ष्मशरीरे तत्कारणशरीरे

जीवोऽविद्याऽऽवृतः स्वाज्ञो महतोहंवृत्तिस्त्रिधा ।
क्रियाज्ञानद्रव्यशक्तिरजःसत्त्वतमोगुणैः ॥ २८ ॥

प्राणेंद्रियांतःकरणभूतान्यासन् क्रमात्ततः ।
ततो लोका विराट् तैश्चिदंशात्कार्यक्षमोभवत् ॥ २९ ॥

लोकांगस्य रदास्तारा माया हास्यं निशादिने ।
निमेषोन्मेषौ कटाक्षः सृष्टिः कुक्षिरपांपतिः ॥ ३० ॥

नाड्यो नद्यो द्रुमाः केशा वृष्टिरेतोऽस्थिपर्वतः ।
विराजः स्थूलदेहोयं चराचरजगन्मयः ॥ ३१ ॥

दिग्वाय्वर्कप्रचेतोश्चिवर्न्हीन्द्रोपेंद्रमृत्युकाः ।
ज्ञानकर्मेंद्रियाण्यंतःकरणानि हरिः शशी ॥ ३२ ॥

भिज्ञोभूत् महतो महत्तत्वात् रजआत्मकः क्रियाशक्तिकः सत्त्वात्मको ज्ञान-
शक्तिकः तमआत्मको द्रव्यशक्तिकः एवं त्रिधाहंकारः ॥ २८ ॥ राजसा-
त्कर्मेंद्रियप्राणाः सात्त्विकाज्ज्ञानेन्द्रियांतःकरणदेवाः तामसात्पंचभूतानि ततो
मतेभ्यश्चतुर्दशलोकास्तैर्लोकैर्विराट् चिदंशप्रवेशात्कार्यक्षमोभवत् ॥ २९ ॥
लोका अंगानि यस्य विराजः नक्षत्राणि दंताः रात्रिर्दिवसश्च निमेषोन्मेषौ
सृष्टिः कटाक्षः समुद्रः कुक्षिः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ दिशः कर्णौ वायुस्त्वक्
अर्कश्चक्षुः वरुणो जिह्वा नासाश्विनौ इति ज्ञानेंद्रियाणि अग्निर्वाक् इंद्रः
पाणौ उपेंद्रः पादौ मृत्युर्गुदं प्रजापतिर्लिंगं इति कर्मेंद्रियाणि हरिरंतःकरणं
चंद्रो मनः ॥ ३२ ॥ ब्रह्मा बुद्धिः रुद्रोहंकारः नारायणश्चित्तं इत्यंतःकर-
णानि समष्टेः व्यष्टेस्तु देवताः अयं सूक्ष्मदेहः अविद्या कारणं माया महा-
कारणं ईश एव प्रत्यक् पूर्ववदव्यतिरेकोद्देहनिरासतः त्वंपदभिव लुप्तोपमा
गु.च.... २९

ब्रह्मनारायणेशाथ सूक्ष्मदेहोथ कारणं ।

अविद्याद्या महत्प्रत्यगीशो देहनिरासतः ।

तत्पदं व्यतिरेकात्त्वंपदं तत्त्वमसि ह्यतः ॥ ३३ ॥

भूरप्स्वश्रौ ताः स वायौ स खे तत्प्रविलापयेत् ।

द्रव्ये तमसि तत्सत्त्वे रजः सत्त्वं तमस्यथ ॥ ३४ ॥

अहंकृतौ तन्महति साविद्यायां लयो द्वयोः ।

साद्यायां सा ब्रह्मणीत्थं त्वंपदं व्यतिरेकतः ॥ ३५ ॥

व्याख्यारूपैकसद्वस्तु सृष्टेः प्राक् चाधुनापि तत् ।

त्वं श्रोत्रात्मैन्द्रियातीतमस्यैक्यमनुभूयतां ॥ ३६ ॥

तत्पदं अतस्तत्त्वमसि ॥ ३३ ॥ निरासप्रकारमाह भूमिरप्सु प्रविलाप्य ता
 आपोन्यश्रौ सोप्रिर्वायो स वायुः खे आकाशे तत्त्व द्रव्यात्मके तमसि
 प्रविलापयेत् । तत्त्वमो रजश्च सत्त्वे तत्सत्त्वं तमसि ॥ ३४ ॥ तत्त्वमोऽहंकृतौ
 साहंकृतिः सा अविद्यायां प्रविलाप्य एव निराजो देहद्वययोर्लयः साऽविद्या
 मायायां सा च माया ब्रह्मणि प्रविलाप्या एवं सर्वविलापात्रधिभूतं ब्रह्मण-
 शिष्यते तदेव तत्पदलक्ष्यं इत्थममुना प्रकारेण देहैन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्य-
 हंकात्प्रविलापनेन प्रत्यगात्मात्रशिष्यते स एव त्वंपद-
 लक्ष्यार्थः ॥ ३५ ॥ अनयोरेक्यार्थं महाशक्त्यमाह विगतनामरूपक एकं
 सजातीयादिभेदशून्यं सृष्टेः पूर्वं यत्तद्वस्तु तदधुना स्थितिकालेषु चकारण-
 त्पदेषु 'वा-चारंभण विकारो नामधेय' 'अतोऽन्यदार्त' इति श्रुतेः तदेव
 तत्पदलक्ष्यं यच्च श्रोत्रुस्तयाऽना देहः इन्द्रियाणि प्रसिद्धानि उपलक्षणमिदं
 भयातस्य तान्वतीतं प्रयक्त्वा साक्षिचेतन्यं त्वं त्वंपदलक्ष्यं असि अनयोः
 सामानाधिकरण्यादगोष्ठेकरसंज्ञेन तत्त्वमेव त्वमेव तत् एवमेक्यं निश्चिन्त्या-
 सनादिकमेव त्वयापरोक्षत्वेनानुभूयतां ॥ ३६ ॥ पूर्वं सृष्टेस्तु सच्चिदानन्दस्य

सृष्टेः प्राक्सच्चिदानंदरूपोद्याहंकृतेर्लयात् ।

प्राग्वदूर्ध्वमपीदृक्त्वं या सृष्टयस्तित्वकल्पना ॥ ३७ ॥

गवाधाराहंकृतेः प्राक्स्थानाभावान्न साद्य चेत् ।

तद्वत्त्वास्तित्वमेकोतोऽद्वितीयो ब्रह्म चिन्मयः ॥ ३८ ॥

ब्रह्मबुद्ध्या द्वयाभावाद्देहहंकृतिसंक्षयात् ।

शिष्यतेत्र निराकारः काख्यारूपात्मकं जगत् ॥ ३९ ॥

स्रग्भोगिवद्दृष्टमपि ज्ञानदीपान्न ते भ्रमः ।

ज्ञानं त्यक्त्वा दृढाभ्यासी भ्रमेणापि न युज्यते ॥ ४० ॥

आसीः अद्याहंकारलयाद्विगतोपाधिः प्राक्सच्चिदानंदरूपोसि ऊर्ध्वं विदेहकैवल्येपीदृक् अतोस्यद्वितीयः ननु यतोऽन्या सृष्टिर्दृश्यतेतः कथमद्वितीयत्वं तत्राह अहंकारात् प्राग्या सृष्टयस्तित्वकल्पना सांतःकरणप्रेरितेन्द्रियाधारा साद्य बोधे स्थानाभावात् न 'यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं पश्येत्' इति श्रुतेः ॥ ३७ ॥ अस्ति तद्वत्पूर्ववत्त्वास्ति न कापि दीपादिना रज्जुदर्शनात्सर्प इव ॥ ३८ ॥ ब्रह्माकाराखंडबुद्धिवृत्त्या निराकार एव शिष्यते तत्र पुनः क नामरूपात्मकं जगत् ॥ ३९ ॥ भोगकाले कदाचिद्दृष्टमपि स्रग्भोगिवद्भातु नाम पुनस्तेन ते ज्ञानदीपाद्भ्रमो न भविष्यति तर्हि कतिकालं ज्ञानदीपो रक्षणीयो दृढाभ्यासपर्यंतमित्याह ज्ञानमिति ॥ ४० ॥ यथा स्रजि मालायां अहेरभावः भ्रमात्प्राक् ज्ञानादूर्ध्वं च ब्रह्मणि जगद्भ्रमाभावः तर्ह्यभाव एव मोक्ष इति चेन्न द्वैतस्यैवाभावो न स्वानु-

स्रज्यह्यभावः प्रागूर्ध्वं तद्दद्ब्रह्मणि चास्य तु ।

अभावाच्छून्यता महि तज्ज्ञ सच्चित्सुखात्मक ॥ ४१ ॥

भास्वान्नित्यः प्रबोधोयं वेदा भ्रांतहितैपिणः ।

साधकान्यद्य कार्याणि साध्याभावान्न कुर्वतः ॥ ४२ ॥

भगवद्वाक्यतोसक्तः कुरु वा तैर्न लिप्यसे ।

मनो विनापि ज्ञातासि ध्यानादेः किं प्रयोजनं ॥ ४३ ॥

भवस्येत्याहाभावादिति मा एहि मा गच्छ तमभाव जानातीति तज्ज्ञ तत्स बुद्धौ ॥ ४१ ॥ योय प्रबोध सोऽद्यैव जात इति न किं तु नित्यो भास्वाश्च नित्यश्चेद्वेद कुतो बोधयत्यत आह वेदा भ्राताना देहाद्यात्मदृष्टीना हिते च्छय बोधका न तु मुक्ताना अस्तु नाम तथा मयाधुना निष्कामयोगी भ्यसनीयोन्यद्वा साधक साध्याभावान्नेत्याह साधकेति अत पर न कुरु नैव तस्य कृतेनार्थ' इति स्मृते ॥ ४२ ॥ अथवा ' कुर्याद्विद्वास्तथासक्ताश्चि कीर्णुलोकसप्रहम्' इति भगवद्वाक्य तर्हि तेन वध स्यात् बुद्धिलेपाभावा दनहकाराच्च तैरनुष्ठितैर्न लिप्यसे तर्हि निदिध्यासनादि विधेय न देहेह- भाररूपत्रिपर्यासाभावात्मनो विनापि ज्ञातास्यतो ध्यानादे किं प्रयोजन न किमपि ' विपर्यस्तो निदिध्यासेन्न ध्यानमविपर्यय ' इत्युक्ते ॥ ४३ ॥ 'तस्य तावदेव चिरम्' इति श्रुतेर्यात्रप्रारब्ध देहस्तिष्ठति तावत् वर्णाश्रमा दय अमुष्याहं पुत्रो भ्रातेत्यादिसवधा शौक्यकार्यादयो देहधर्मा क्षुत्पिपासादाय' प्राणधर्मा शाकमोहादय हृदधर्मा ते न सति यस्य सोऽदेहप्राणहृदधर्म स च प्रारब्धातिग्राहक ससुखमात्मस्वरूपे वस । अथार्थेन प्रंथालंकार बोध इत्याद्या यस्य तत् रहस्युपनिषद्वागे भव रहस्यं अधिकारिष्ठिभ्यं तस्य उ ब्रह्ममयो भवेदिति फल । 'यं ज्ञात्वा मुच्यते

अदेहप्राणहृद्दर्मः प्रारब्धाशीः सुखं वस ।

इदं रहस्यं बोधाख्यं तज्ज्ञो ब्रह्ममयो भवेत् ॥ ४४ ॥

इति बोधाख्यं द्वितीयं रहस्यं ।

समाप्तोऽयं ग्रंथः प्रीयतामनेन श्रीदत्तः ॥

जंतुरमृतत्वं च गच्छति' इति श्रुतेः ॥४४॥ इति द्वितीयं रहस्यं । संपूर्णोऽयं
टीकाग्रंथः । प्रीयतामनेन सर्वातर्यामी भगवान्श्रीदत्तसद्गुरुः ॥

ज्ञानं त्रयोदशाध्यायैः कर्मयोगं च पंचभिः ॥

पंचभिर्भक्तियोगं च कारयामास योगिराट् ॥ १ ॥

पाश्चात्यपाथोधितटे नवानां टीका प्रभासेभ्युदिताखिलानां ॥

श्रीद्वारकायां चरितस्य तस्य श्रीसद्गुरोर्वेदनुतस्य तस्य ॥२॥

शालिवाहशके क्षमा (१८२१) शिवसुभूमिमिते त्वियं ॥

टीका संपूर्णतां प्राप्ता चातुर्मास्ये ह्यवर्षके ॥ ३ ॥

॥ संवत् १९९६ ॥

॥ श्रीगुरुचरितं संपूर्णम् ॥

श्रीगुरुः शरणम् द्विसाहस्रीचूर्णिका

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ यदज्ञानाद्रज्जुसर्पवज्रगत् उदेति यज्जगत्तत्त्वं
 च पुनर्ज्ञानान्निमीलति त सच्चिदानंदसद्गुरुं नौमि ॥ १ ॥ एकं सद-
 पि यत् बुद्धिभेदेनानेकवद्भाति एकरूपेण ज्ञानेन च यस्यैक्यं भवति
 तदत्तसंज्ञितं ब्रह्म सत्यं ॥ २ ॥ यः स्वतत्त्वं बोधयितुं संभूय दत्ताख्यो-
 ऽत्रिपुत्रः सन् स्वपदरसपरान्कार्तवीर्यार्जुनयदुप्रभृतीन्सर्वान्बालान्स्वाश्रि-
 तान्दिव्ययोगेनोद्धार पुनः श्रीपादसंज्ञो भूत्वान्यानभक्तानुद्धार पुनरपि
 नरहरिसंज्ञो भूत्वा स्वभक्तान्सिद्धादीनुद्धार कृष्णाभीमानदीतीरस्थः
 स्मर्तृगामी परमगुरुरेव दत्तो जयति ॥ ३ ॥ यो जन्माद्यतीतोऽक्रियो
 निरिच्छोऽद्वितीयोऽपि बहु स्यामिति संकल्प्य गुणमय्या स्वमायया इदं
 अभिन्ननिमित्तोपादानकं नामरूपात्मकं स्वानुप्रवेशसहितं जगत्तान प्रभु-
 र्भगवानीश्वरः ॥ ४ ॥ आब्रह्मस्तं वपर्यंतं देहबुद्धौन्द्रियात्मकं चराचर जग-
 त्ससर्ज तत्र नरोत्तम एव ज्ञानपात्रं ॥ ५ ॥ इन्द्रियविषयस्थितौ रागद्वेषौ
 येन दैवीसपत्तिमता जितौ स एव मोक्षं लभेत् तदर्थं स्वयमजोऽपि
 भगवानवतरति ॥ ६ ॥ अस्य ज्ञानिनो भगवानत्यंतं प्रियः भगवतोऽपि
 तथा ज्ञानी प्रियः यतोऽजोऽन्ययोऽपीश्वरो लीलाविग्रहेण तस्य रक्षणाया-
 वतरति ॥ ७ ॥ एवं युगेयुगेऽवतीर्य धर्मस्वभक्तपारित्राणकार्यात्ते स
 भगवान्लीलाविग्रहान् त्यजति एवं ब्राह्मे दिवसे वाराहरूपेऽष्टाविंशतित-
 मश्चतुर्युगपर्यायो गतः ॥ ८ ॥ अस्मिन्पर्याये दाहणे कलियुगे प्राप्ते
 स्वांशभूता देवा अपि निर्दया जाता इति ज्ञात्वा स्वयं भगवान्दत्तात्रेय
 आविरासीत् ॥ ९ ॥ कृष्णामरजातीरसंचारी स भगवान्भिक्षुरूपेण
 लोकपावनीः सङ्गीतः कृत्वा तत्रैवाद्दयोऽस्ति ॥ १० ॥ अस्य भगव-

त्वमाह जातमात्रस्योकारोच्चारणं हस्तस्पर्शमात्रेण लोहस्य स्वर्णत्वसंपादनं
 अभ्यासं विना शिष्येभ्यो वेदपाठनं ॥ ११ ॥ मातापित्रोस्तत्त्वोपदेशनं
 चाल्ये तीर्थपर्यटनं योगख्यापनं संन्यासमार्गस्थापनं च कथं भवेत् ॥ १२ ॥
 प्रतिकूलाचरणेनोदररोगोपशमनं छिन्नजिह्वाय विद्वत्तादानं विप्रदारिद्रहरणं
 ॥ १३ ॥ क्षणात्त्रिस्थलीयान्नाचरणं मृतपुत्रसंजीवनं वंध्यामहिषीदीहनं
 त्रिविक्रमाय विश्वरूपदर्शनं ॥ १४ ॥ विद्वद्ब्राह्मणगर्वापहरणं बुरडमुखा-
 द्वेदवाचनं विधवायै सौभाग्यदानं क्रियामार्गप्रकाशनं ॥ १५ ॥ जीर्णशु-
 ष्ककाष्ठस्योदुंबरवृक्षत्वसंपादनं वंध्यायै कन्यापुत्रदानं दृष्टिमात्रेण कुष्ठहरणं
 ॥ १६ ॥ दीपावल्यामष्टरूपैरष्टप्राग्भगमनं छिन्नक्षेत्रविवर्धनं चेत्येवमादी-
 न्यलौकिकानि कर्माणि कृतानि करोति करिष्यति च ॥ १७ ॥ नक्षत्रभूर-
 जोजलकणगणकाः कुत्रचित्संतु परंतु अगणयोरुगुणगणगणने कोऽपि न
 शक्तः ॥ १८ ॥ भगवान्स्वयमरूपोऽपि लीलाप्रकटितगुणरूपेण कर्णद्वारा
 भक्तस्यांतः प्रविश्य पापं धुनोति ॥ १९ ॥ ततः शुद्धांतःकरणः स भक्ते
 जीवन्मुक्तो भवेत् सुखदुःखादिद्वंद्वरहितस्य प्रारब्धभोक्तुस्तस्य देहः पततु
 न पततु वाऽज्ञानसमुत्पन्नद्वंद्वलेशोऽपि नैव स च प्रारब्धांते निर्विशेषं परं ब्र-
 ह्म याति ॥ २० ॥ अयं ब्रह्मसायुज्यप्राप्तिसन्मार्गाऽपि सःसंगविवेकरहि-
 तानां आसुरीसंशक्तियुक्तानां मोहांधानां न दृष्टिगोचरः ॥ २१ ॥
 कृतस्ववर्णाश्रमोचितकर्मा साधुगुरुदेवभक्तो विवेकी कर्मफलाभिमानत्यागेन
 संन्यासीश्वरप्रीत्यै नित्यनैमित्तिकानुष्ठानतो योगी च भूत्वानेनैव मार्गेण
 भुक्तिं मुक्तिं च लभेत् ॥ २२ ॥ एवं श्रीगुरोरीश्वरस्य सुवृत्तं महिमानं
 श्रुत्वा सांसारिकतापवत्तोऽत एव विरक्तो नामधारकशर्मा कश्चिद्विप्रो गुरुं
 स्तुवन्भीमामरजासंगमे आश्रितकल्पवृक्ष शरण्यं भगवंतं प्राप ॥ २३ ॥
 तत्र साक्षाद्दर्शनाकांक्षी स नामधारकविप्रः निर्विघ्नार्थं गणेशं शारदां च नत्वा
 नृदेहेन विश्रुतं दुःखहरं श्रीगुरुं तुष्टाव ॥ २४ ॥ स्तुतिमाह भो सर्वज्ञ मां
 न जानीषे किं भो विश्वसाक्षिन् मां न वीक्षसे किं भो व्यापक मम विलापं

न शृणोपि किं अथवा श्रुत्वापि मामुपेक्षसे किं ॥ २५ ॥ त्वयाह ज्ञात
 श्रेत्कुतो वैकुण्ठमग्रशिष्ट त्वया वीक्षिते च कथं देन्यमग्रशिष्ट विलापोऽपि
 श्रुतश्रेत्कुत शोकोऽग्रशिष्ट उपेक्षयेति चेत् भो दयानिधे त्वयि भक्तोपेक्षा
 उचिता किं ॥ २६ ॥ देवतातर गच्छेति चेत्तत्राह त्वमेव सर्वदेवेश्वरोऽ
 स्माक कुलदैवत च त्वा हित्वान्य कतम याचे यतस्त्वामीश्वर वेद्मि त्वमपि
 सामान्यविशेषतो मा वेत्सि न राजवत् ॥ २७ ॥ यत सर्जोऽपि जनो
 भूप जानाति तथा स भूप सर्व विशेषतो न जानातीत्यल्पज्ञे राज्ञि तत्
 उचित हे प्रभो 'य सर्वज्ञ सर्गवित्' इति श्रुते सर्वज्ञे त्वयाद् कथं श्लघ्य
 ॥ २८ ॥ किं च सेयया किंचिदादानेन वा दास्यसीति चेत्तन्नोचित सेवेच्छु
 प्रत्युपकारी वा दाता भवेत्किं अथवा कुत्सितो दाता किदाता ॥ २९ ॥
 सेनादाननिरपेक्षा सूर्यादय इह लोके प्रकाश मेघो जल च यथार्पयति
 त्वयापि पूर्वं निरपेक्ष ष्टवाय विभीषणाय च पद दत्त अतस्तथैव मह्य ते
 प्रियदर्शन देहि ॥ ३० ॥ यतो नव निधयस्तेऽनुचरा अष्टौ सिद्धयस्ते
 दास्य श्रीश्च ते किंरुरी ततस्तुभ्य किं देयं हे परिपूर्णं ते किं वा कार्यं
 ॥ ३१ ॥ भूमौ नृपा अपि स्वसेनककुल पालयति हे विश्वपोषक त्व
 मःपूर्वार्चितोस्यत कुतो दीन मामुपेक्षसे ॥ ३२ ॥ हे देवेश ममापराधै-
 रतर्विपादता यास्यसि चेत् मानुषी अपि माता बालै पद्भ्या ताडितापि
 रुष्यति किं ३३ ॥ किं च यत्र मातापितरो भिन्नौ तत्रान्यतरत शिशो-
 र्जीवन समुचित 'पिताहमस्य जगतो माता' इति त्वयोक्तत्वात्त्वमेव मम
 मातापितरौ हे विश्वपोषक त्वयि निर्दये जाते मया किं कार्यं ॥ २४ ॥
 तव दोषनिमित्त निर्दयत्वमिति चेत्सहजदोषस्यापरिहार्यत्वमाह यथा
 साहस मा कुर्वित्युक्त्वा काञ्चित्पक्षी स्वयं काष्ठ भिनत्ति तथा साहजिकै
 र्दोषै पाप निर्दामि करोमि च ॥ ३५ ॥ प्रायश्चित्तं कुर्वित्यत आह
 पुण्यप्रतामल्पपापोत्पत्तौ विधिप्रोक्तं प्रायश्चित्तं मा वीक्ष्य शार्दूलं दृष्ट्वा
 गौरिव भीत्या दूरात्पलत्रयते ॥ ३६ ॥ किं च मालिन्यदोषभीत्या मापराधो

पृथक्किं कार्यं तथैव हे हरे जपादिरपि पापरूपान्मत्त किं पृथक्कुर्यात्
 ॥ ३७ ॥ हे हरे मादृक्पापो नास्ति भवादृक् पापहा नास्ति अत आँदा-
 सान्य त्यक्त्वा हे ईश अनन्याश्रय दीन मा पाहि ॥ ३८ ॥ शिला अपि
 मद्विलाप श्रुत्वा द्रवति हे दयानिधे चेतनस्य ते कारुण्य क्व गत यतो
 खियमाणमपि मा न वेत्सि ॥ ३९ ॥ एव मार्गे विलाप्य गुरुध्यानैकतान-
 चित्त स नामधारक प्रायोपवेशेन तस्थौ तदा दैवयोगात्स्वप्नोऽभवत्
 ॥ ४० ॥ यथा वात्सल्याद्वेत्तुर्वत्समेति तथा भक्तवत्सलो भगवानवधूत-
 वेपेण स्वप्ने प्राप्य त नामधारक पर्यतोपयत् ॥ ४१ ॥

॥ इति चूर्णिकाया प्रथम ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

ततो नामधारक स्वप्रादुत्थाय स्वप्नदृष्ट पुरुषमदृष्ट्वा तमेव ध्यात्वा
 इतस्तस्तो ब्रजन्नप्रत कृपालु द्वद्वार्तीत योगिन साक्षाद्दर्श हर्षेण रोमाचेन
 च शोभमान स नामधारक प्रेम्णा गद्गदया वाचा च वक्तुमारेभे ॥२॥
 माता पिता भयहर्ता पोश्च उपदेष्टा च मम भवानेव कुत आयातोऽसि
 क वा गच्छसि अद्य मे दृग्गोचरो भवानेतद्विष्टया ॥ ३ ॥ पुरुषोनुकूल-
 फाले स्वजनैर्युज्यते प्रतिकूले च तैर्वियुक्तोऽपि सद्विर्युज्यते अद्य नि सगस्य
 मम भवान्सर्व एव ॥ ४ ॥ तापत्रयतप्तो नामधारकश्माह विप्रो गुरुदर्श-
 नकामनया ब्रजन्हे प्रभो मुमूर्षुरभव ॥ ५ ॥ ममेन्द्रियशोपकशोक हर्तुं
 कोऽपि न समर्थ यस्माद्भवदर्शनान्मे हृदय दृष्ट तस्मात्त्वमेव मे शोक
 हर्तुं शक्तोपीति जाने ॥ ६ ॥ सिद्ध उवाच यद्भक्ता भुक्ति मुक्ति च
 याति यो भीमातटे विद्यते तस्य योगिध्वेयस्य त्रिगुणात्मकस्य गुरोः
 शिष्योऽह लोकानुग्रहाय भुवि चरामि ॥ ७ ॥ नामधारक उवाच सोऽपि

भगवान्सद्गुरुरस्माकं कुलदैवतं तं श्रद्धाभक्त्या भजामि तथापि स मां
कष्टाव्यौ निमज्जयति ॥ ८ ॥ सिद्ध उवाच अन्येषु रुष्टेषु त्रिगुणात्मकः
सद्गुरुः स्वभक्तरक्षणे समर्थः तस्मिन्रुष्टे न कोऽपि समर्थः लौकिकेऽपि
गुरौ रुष्टे न कोऽपि समर्थः अत एव त्वं गुरोर्नेष्टेऽसीति मे भाति
॥ ९ ॥ अश्रद्धानः संशयात्मा च क्वापि केनापि नांगीक्रियते पुनश्च
त्रिगुणात्मना श्रीगुरुणोपेक्षितस्य संशयात्मनः कोऽनुग्राहकः न कोऽपि
॥ १० ॥ नामधारक उवाच लौकिकेऽपि गुरौ रुष्टे कोऽपि न समर्थ
इति यदुक्तं तत्क्वापि वृत्तं चेद्वद किंच एष भगवान् कथं त्रिगुणात्मा एतं
मे संशयं छिंधि ॥ ११ ॥ सिद्ध उवाच पूर्वं सर्वेच्छारहितस्य एकोऽहं
बहु स्यामिति मतिरभूत् संजातयोगनिद्रस्य विष्णोः सैव माया ॥ १२ ॥
तया जगत् सृष्टं पूर्वं तन्नाभिकमलाद्ब्रह्माभूत् तस्मै वेदान्ददौ स ब्रह्मा
वेदोक्तवज्जगदसृजत् ॥ १३ ॥ मनुष्यस्थित्यर्थं वर्णाश्रमविभागेन सधर्मा-
न्कृतत्रेताद्वापारकलाश्चासृजत् ॥ १४ ॥ सत्यवैराग्यज्ञानयुग्यज्ञसूत्रधारि-
कृतं यज्ञसंभारयुक्ता त्रेता द्वापरस्तु शस्त्रधारी ॥ १५ ॥ पुण्यपापोप्रतादया-
नैर्धुर्ययुक् कलिस्तु लिंगाजिब्धाभृत्पशाचवन्मलिनः ॥ १६ ॥ कृतं
१७२८००० त्रेता १२६६००० द्वापरः ८६४००० कलिः ४३२०००
एवं नियतकालमेकैकं स्थित्यर्थं भुवि प्रेरयामास प्रयाणे ब्रह्मणा कलये प्रोक्तां
गुरुकथां शृणु ॥ १७ ॥ कलिरुवाच धर्मवरैः प्रशतैः सेवितां भूमिं कथं
यास्यामि तां श्रुत्वापि मे चित्तं खिद्यते देहश्च तप्यते ॥ १८ ॥ अहं धर्मसेतु-
छेत्ता शोककलहद्वेषतापकर्ता च किंच परस्वपरस्त्रीहर्ता मे भ्राता कामको-
धादियुक्तो मम प्राणवल्लभश्च ॥ १९ ॥ क्षतव्रतो नास्तिकोऽधार्मिकश्चापि
मे प्राणः ये भारते खंडे स्थिता धार्मिकास्ते मम शत्रवः ॥ २० ॥ गुर्वीश-
देवसद्विप्रपितृधर्मपराणामवलोकनान्मे प्राणा बहिर्यास्यंति योगिज्ञानी-
क्षणादपि तथा ॥ २१ ॥ ब्रह्मोवाच आसुरीसंपत्तिमाश्रित्य भुवं गच्छ
तवस्ते लोकास्त्वद्दशा भविष्यंति यस्मात्कलौ शतवर्षाण्यायुः तन्मथ्ये

कदाचित्कोऽपि धन्यो भूयात् न जहि ॥ २२ ॥ गुर्वादिभक्तस्त्वदोपैर्न
 लिप्यते सर्वेष्वपि विशेषतो गुरुभक्तो न लिप्यते ॥ २३ ॥ जलेन
 कमलमिव गुरुभक्तस्त्वदोपैर्न लिप्यते गुरुभक्त जेतु देवा अपि न शक्नुयु
 ॥ २४ ॥ कलिर्वाच । गुरुदेवेभ्य श्रेष्ठ कथं यस्माद्गुरुभक्त केनापि न
 पराभूयते इदं कापि वृत्तं चेद्बद्ध ॥ २५ ॥ ब्रह्मोवाच गुरु विना ज्ञानं न
 देवा अपि गुरुभक्त्यैव सिद्धार्था अतो देवेभ्योऽप्यधिको गुरु ॥ २६ ॥
 पुरा गोदातटे बहुशिष्यप्रशिष्यो वेदधर्मा नाम मुनि शिष्यनिष्ठा ज्ञातुं प्राह
 ॥ २७ ॥ भो शिष्यास्तपसा पापं बहु क्षारितं यत्प्रारब्धं तद्ब्रह्माधिरूपेण
 काश्या भोग्यं तत्र मे रक्षकं को भविता ॥ २८ ॥ गलत्कुष्ठार्दितस्य
 मम दशादिवारणैश्च क्षालनैरत्रदानैश्च प्रेमपूर्वकं मम को रक्षकं भविता
 ॥ २९ ॥ इत्येव गुरोर्वचं श्रुत्वा ते शिष्यप्रशिष्या भीत्या तूष्णीं तस्थु
 तत्रैको दीपको नाम शिष्यो गुरु अभिवाच्यं प्राह ॥ ३० ॥ भो गुरो
 मोक्षविघ्नकरं दोषं न शेषयेन् भक्त्यापमहं भोक्ष्येऽनुज्ञां देहि ॥ ३१ ॥
 गुरुवाच स्वयमेव पापं भोग्यं शिष्यादिद्वारा न तन्नाशं अतः काश्या
 कष्टेन तद्भोक्ष्ये त्वं शक्तोसि चेन्मा रक्ष ॥ ३२ ॥ इति गुरुक्तमगीकृत्य
 शिष्यो गुरुणा सह कार्शो ययौ गुरुं कुप्यो अधश्च भूत्वा पापं बुभुजे
 शिष्यस्तं भेजे ॥ ३३ ॥ गलद्द्रव्यपीडितो गुरुः कार्याकार्यमजानन् प्रतिष्ठा
 लाचरणेन पुनः पुनः शिष्यं व्यताडयत् ॥ ३४ ॥ सेवासमये भिक्षा
 भिक्षासमये सेवा च स गुरुर्यथाच याचिताऽप्राप्तौ शिष्यमहन् तथापि
 शिष्यो नाखिद्यत ॥ ३५ ॥ दत्ता भिक्षा दोषदृष्ट्या भूमौ प्रक्षिप्य रोपेण
 स्वादु आनीहीत्युच्ये ॥ ३६ ॥ भिक्षार्थं गच्छत शिष्य पराचर्य विष्टामू
 त्रेत्सर्गयुक्तस्य मे क्षालनं न कृतं मशिक्षाश्चाभति कं यास्यसि ॥ ३७ ॥
 ततः क्षालनार्थमुक्तं तं निवार्यं दुषा कठगतप्राणं मां न वेत्सि किं
 हे पापं मं द्रुतमत्र देहि इत्युवाच ॥ ३८ ॥ कदाचिद्भिक्षान्नं भुक्त्वा
 हे पुरकं मर्दयं श्रातोस्यत स्वपेत्युवाच तस्मिन्सुमे उत्तिष्ठ शुधिताय मेऽ

न्रं देहीत्याह ॥ ३९ ॥ एवं पीडितोऽपि शिष्योऽनिशं गुरुमुखेदं भेजे
 तेन तं सर्वदेवेश्वरं मत्वा स्वात्मयात्रापि विस्मृता ॥ ४० ॥ गुरुपादोदकं
 गंगा गुरुः साक्षाद्विश्वेश्वर इति सर्वानन्दनिधिः इति च मत्वान्यन्मनसा-
 पि नैच्छत् ॥ ४१ ॥ एवं गुरुभक्त्या गुह्यं शिष्यं ज्ञात्वा आगत्य चेष्टं वरं
 वरयेति ते भद्रमास्त्विति च तं विश्वेश्वर उवाच ॥ ४२ ॥ दीपक आह
 वरेण मे किं कार्यं रोगशांत्यै गुरुणां वर इष्टञ्चेत्तान्पृष्ट्वा वृणे ॥ ४३ ॥
 इत्युक्त्वा गुरुमेत्य तच्छंशंस तदा तप्तो गुरुस्तमाह भोगादेव पापं क्षयं
 नेष्ये मत्सेवायां धिमेपि किं इति ॥ ४४ ॥ तदा शिष्यस्तथेत्युक्त्वा
 विश्वेश्वरमेत्य प्राह गुर्वसंमतं वरं न कांक्षे इति तच्छ्रुत्वा विश्वेश्वरो दुर्मना
 श्वागात् ॥ ४५ ॥ निर्वाणमंडपं गत्वा विष्ण्वादीन्प्राह चंडो वेदधर्मा-
 रुणो मुनिः कंबलाश्वतरसंनिधौ अस्ति गुरुभक्त उत्तमस्तच्छिष्यो दीपक-
 नामकः ॥ ४६ ॥ तस्मै वरं दातुं प्रेम्णागां स गुरुतत्परो वरं न स्वीच-
 कार ॥ ४७ ॥ इत्येवमीशवाक्यं श्रुत्वा तं द्रष्टुकामो हरिर्ययौ विष्णुराह हे
 दीपकाहं, वरदोऽस्मि वरं वृणु ॥ ४८ ॥ तपसाष्टांगयोगैर्मननादिभिः
 सूपायैरुपवासैर्व्रतैर्योगैर्धर्माचरणैश्च नृणां न तथा गम्योऽस्मि ॥ ४९ ॥
 गुरुसद्विप्रभक्तस्य मन्मयस्य निर्द्वंद्वस्य साध्व्याश्च यथा सदा दृश्योऽस्मि
 ॥ ५० ॥ हे सुभग त्वया कष्टेन सद्गुरुः सेवितस्तेनैव परितुष्टोऽस्मि हे
 मत्प्रिय वरं वरयेति ॥ ५१ ॥ दीपक उवाच श्रीगुरुर्देवानां देवः यतो
 ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षश्च त्वादृशा अपि वशा भवंति अस्माकमतोऽधिकं किं
 ॥ ५२ ॥ यथा विश्वेश्वरो गतस्तथा गंतुं न रोचते चेद्गुरौ अचलां भार्त्ति
 देहि अन्यमशाश्वतं न वृणे ॥ ५३ ॥ विष्णुरुवाच गुरौ तव श्रद्धाभक्तिः
 सदा विद्यते अतो भुक्तिर्मुक्तिः स्मर्तृतापहृत्कीर्तिश्चायाचितापि दत्ता
 ॥ ५४ ॥ यो वेदादिभिः सद्गुरुं स्तौति तेन गुरुदास्यैश्च मे संतोषः तस्य
 सदा मम सांनिध्यं ॥ ५५ ॥ तस्य कालादपि भयं नास्ति कुतः पुनरन्यस्मात्
 भयं सिद्धयस्तस्य दास्यः अतोऽधिकं किमित्युक्त्वा विष्णुरंतरधात्

॥ ५६ ॥ शिष्योऽपि गुरवे सर्वं शशंस गुरुस्तत्क्षणं प्रीतः सन्तन्मूर्ध्नि
 सुखाकरं स्वकरं दधौ ॥ ५७ ॥ तेन शिष्यः सद्यो वेदवेदांगपारगोऽभूत्
 कुशलः स्मर्तृतापहरो जीवन्मुक्तो लोकप्रियश्च ॥ ५८ ॥ काशीप्रभावं
 ख्यापयितुं शिष्यभक्तिं परीक्षितुं वेदधर्मा कुप्री जातः मुनेः कुतः पापशंका
 ॥ ५९ ॥ हे कले इत्याद्या भूरिशो वक्तृश्रोतृमलहराः गुरुकथा भुवि
 जाताः त्वं भुवं ब्रज गुरुभक्तं मा प्रेक्ष ॥ ६० ॥ इति ब्रह्मणादिष्टः
 कलिर्भुवमेत्य तथाचरत् लौकिकगुरोरयं महिमा किं पुनः सद्गुरोः
 ॥ ६१ ॥ ये सात्विकीं धृतिमास्थाय दृढभक्त्या सद्गुरुं भजन्ति ते तथा
 कृतकृत्या भवन्ति तथा न संशययुक्ताः ॥ ६२ ॥ तस्मान्नामधारक त्वं
 श्रेय इच्छसि चेन्निःसंशयं श्रद्धया नृदेहेन क्रीडन्तं गुरुं भज भवाब्धेः
 पारमेष्ठ्यसि ॥ ६३ ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

नामधारक उवाच यं परं ब्रह्म ब्रवीषि स त्रिमूर्त्यात्मेश्वरोऽपि भूमौ कुतो
 नर इव जातः तत्कारणं शुश्रूषवे मे वद ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच त्वं धन्योऽ
 नुगृहीतश्चासि यस्मात्तव भवबंधघ्नी भगवत्यधोक्षजे भक्तिर्जाताऽतो
 मेऽतीव हर्षो वर्धते ॥ २ ॥ भुवं पर्यटन्तं मां कोऽपि गुरुकथां न पृच्छति
 अद्य भक्तचंद्रेण त्वया मे वोऽब्धिः प्रपूरितः ॥ ३ ॥ अनंतस्यानंतलीला
 अपि ताः प्रश्नं विना निजबुद्धिपरिणामावधि वक्तुः स्मृतिं न याति ।
 ॥ ४ ॥ कलौ नास्त्विका मर्त्यास्तत्कथाश्रवणात्मकं पुंवं भवाब्धि तरितुं न
 विदुरत एव ते भवाव्यावेव मज्जन्ति ॥ ५ ॥ यत्र भवाब्धौ अज्ञानं जलं
 नृष्णा ऊर्मिः कामाद्या मरुतादयः सुरसदुःखभोगजन्यगानरोदनादिध्वनिः
 ईदृशोऽनन्तेऽपारेगाधेऽस्मिन्सागरे एषा भगवत्कथा नौः गुरुर्नाधिकः

भगवत्कृपानुकूलवात् ॥ ६ ॥ एतानि साधनानि त्वयाऽयत्नत प्राप्तान्यत
 आशु भवान्धि तरिष्यसि अतो भगवत्कथा वक्ष्ये सादर शृणु ॥ ७ ॥
 इत्युस्त्वामरजाभीमासगमे गुर्वाश्रिताश्वत्थमूले उपविश्य सिद्धो नामधा-
 रकाय सत्कथा आह ॥ ८ ॥ मुमुक्षुभेपज कामिनामिष्टद मुक्ताना जीवन
 गुरुचरित वाङ्मनसयोरगम्यमपि तेऽस्य वच्मि ॥ ९ ॥ एकार्णवीभूते जगति
 शेषपर्यंकस्थोऽस्पृहो नारायण स्वलीन जगत्सृष्टु मायामुद्भाव्य ॥ १० ॥
 ब्रह्माणमसृजत् ब्रह्मापि सृष्टिर्दृष्ट्यै मानसान्सत्तर्पानसृजत् तत्रैकस्तपस्वि-
 श्रेष्ठोऽस्ति यस्य पुत्रो भगवानभूत् ॥ ११ ॥ तपोर्धस्यात्वे पातिव्रत्यवि-
 भूषिताऽनसूयाख्या पत्नी आसीत् या त्रिभुवने पतिव्रतेति विख्याता
 ॥ १२ ॥ यद्भिया भूर्मृदुला सूर्याग्नी शीतौ वायुर्मदश्च जात देवा अपि
 स्वपदापायध्रात्या हरिं शरण ययु ॥ १३ ॥ एकदा नारदो ब्रह्मविष्णु-
 शिवानेत्यानसूयाचार प्रशस्याभ्यागतप्रियेदृशी साध्वी कापि नेत्याह
 ॥ १४ ॥ इति नारदवाक्य श्रुत्वा उपस्थितास्तद्देव्यो विपीदत्यस्तदसहमाना
 सद्यो भृश मूच्छिता बभूवु ॥ १५ ॥ ततस्ते देवा पतिव्रतामानिनीस्ता
 आश्वस्य सर्ती शप्तुमतिधिवेपेणाज्याश्रम प्रापु ॥ १६ ॥ अनसूयापि
 स्वाश्रमागतान्तान्दृष्ट्वा समुख गत्वाऽऽनीयासनेपूपवेशयत् ॥ १७ ॥
 सव्यजनेन वीजिता कृतपच्छोचान्मुखोपविष्टान्तान्प्राह भवता स्वागत
 अद्य किं कार्यं मुनिस्तु तपसे वहिर्गत ॥ १८ ॥ देवा आहु हे साध्वि
 तप सक्तचित्तो मुनि कदा आयास्यतीति न विद्म अत आशु क्षुधितेभ्यो
 नोऽलमन्न देहि ॥ १९ ॥ इति श्रुत्वा सा तथेत्युस्त्वातर्गृह गत्वा पात्रा
 प्यासाद्यान्न परिविष्टमिति तेभ्यो न्यवेदयत् ॥ २० ॥ ते प्राहु भो साध्वि
 नम्रा भूत्वात्र देहीति नोऽपेक्षित इदं न रोचते चेदक्षुधिता वय इतोन्वय
 गच्छाम ॥ २१ ॥ अनसूया इति श्रुत्वा प्रहस्य स्वगतमाह तपस्विन
 ऋपे मगात्पविलाया मे कामेन किं भवेत् अतिध्युक्तवन्मया न कृत
 चेत् ॥ २२ ॥ अमी महात्मान शप्त्वा विमुखा गमिष्यति एते तु मम

पुत्रा इति विचिंत्य तथेत्युक्त्वा नग्राभूत्तदैव निर्विकारा अपीश्वरास्ते बाल
 आसन् अथ पातित्रत्यप्रभावो यदुत्पत्तिस्थितिलयकर्तृणा गाल्य ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥ तथाविधान्तान्दृष्ट्वा सापि विस्मिताऽभूत् तदा प्रसूताया इव
 तस्या स्तनतो दुग्ध बवाह ॥ २५ ॥ सद्यो हृष्टा जातरोमाचा सा प्रत्येक
 दुग्धमपाययत् तेऽपि मुदा पपु ॥ २६ ॥ सृष्टिश्चात इव ब्रह्मा सत्या
 दुग्ध पीत्वा परमा शांतिमाप ॥ २७ ॥ रक्षया वस्त इव विष्णु साध्य
 दुग्ध पीत्वा विपुला शांतिं गत ॥ २८ ॥ सहारेण क्लिष्ट इव हरस्तस्या
 पय पानात्पुष्टिर्धनत्व प्राप ॥ २९ ॥ सा स्वधर्मबलात् सामर्थ्यं ज्ञात्वा
 पय पाययित्वा तान्पाले विन्यस्य प्रेम्णा तत्कथा जगो ॥ ३० ॥ अत्रि
 रत्नातरे वनादेत्य गीत श्रुत्वा सतीमुखात्सर्पं ज्ञात्वा इमे ईश्वरा इति
 ध्यानेन ज्ञात्वा नत्वा चास्तौपीत् ॥ ३१ ॥ विश्वोत्पत्तिस्थितिलयकारण
 तत्साक्षिण विश्वमय विश्वाद्य विश्वाधार विष्णु त्वा वदे ॥ ३२ ॥ यदर्थ
 तपस्तप्त स ईशस्त्वमेवैक लीलया त्रिधा भूत्वा स्वगुणैरात्मनात्मान रम-
 यसि ॥ ३३ ॥ अध्यारोपापवादाभ्यामिदं जगत्त्वत्तो न भिन्न तथापि तत्
 अहं ममेति मायिकभावनया पृथक्त्व गत अतोस्य नान्यत्व ॥ ३४ ॥
 इति तस्मिन्स्तुवति ते बालरूपत पालकस्या अपि पूर्वरूपैर्मुनिसनिधौ
 स्थित्वा तमूचुर्वरं वृणीष्वेति ॥ ३५ ॥ स सार्धं प्राह हे सुभगे इमे
 मनोदूरा अपि त्वद्भक्त्या प्राप्ता अतोऽभीष्टं वृणु ॥ ३६ ॥ सार्धं प्राह
 भो मुतप अमुना सृष्ट्यर्थं भवान्सृष्ट अत एनमज पुत्रत्वेन वृणीतु
 ॥ ३७ ॥ ऋषिरिदमेवेष्टं मत्वा वप्रे विष्णुप्राह सर्वात्मनाह ते दत्त इति
 ॥ ३८ ॥ एव पतित्रताप्रभारादीश्वरा बाला भूत्वा स्थिता अपि स्वस्व
 पूर्वरूपत स्व स्व स्थान ययु ॥ ३९ ॥ अर्थज्ञोत्रिस्तेभ्यो नामानि ददौ
 पूर्णत्वेन मयाहते दत्त इत्युक्तत्वाद्दिष्णु दत्त इति आत्हादकत्वाद्ब्रह्माश
 चद्र इति रुद्राश दुर्वासा इति च अत्र दत्त साक्षात्स्वयं भगवान् श्रुति
 मृग्य सच्चिदानंद एव ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ यो हि योगज्ञानदो

भक्तेष्टदश्च क्षणे क्षणे स्मृतिगामी अत्र सचरति अत्यतकोपी अपि
दुर्वासा परानुग्रहकृन् चद्रस्तु लोकपोषक ॥ ४३ ॥ अजोऽपि भगवान्
दुर्वाससा दत्त शापमगीकृत्य भूमिदेवरक्षार्थमनेकानवतारान्धृत्वा तान्ली-
लाविग्रहान्कार्याते जहाति ॥ ४४ ॥ भगवान्परानुग्रहार्थं दत्तरूपेणावतीर्णो-
पि परानुग्रहकार्यस्य नित्यत्वात् अमु लीलाविग्रह न जहौ ॥ ४५ ॥
नामधारक उवाच । कुतो हेतोर्दुवाससा भगवान् शप्त अव्यक्ते तस्मिन्प-
रावरे कथं शापो लग्न अमु मे सशय छेतु योग्योऽसि ॥ ४६ ॥ सिद्ध
उवाच । भक्ताधीनत्वेन भक्तिभावानो भगवानव्यक्तोऽपि सुव्यक्तोऽभूत्
अतस्तस्मिन्परिपूर्णा सहनशीलता ॥ ४७ ॥ पूर्वमेकादशीव्रततत्परोऽ
भ्यागतपूजकोवरीपनामेको भागवतोत्तमो भक्तोऽभूत् ॥ ४८ ॥ एकदा
तद्भ्रतभगाय पारणादिवसे चढो दुर्वासास्तद्गृहमागत्य भोजन मे
देहीति ययाचे ॥ ४९ ॥ दास्यामीत्यपरीपेणोक्तो स स्नातु नदीं गत्वा
छिद्रान्वेषी सन्पारगातिक्रमाय तत्रैव तस्थौ ॥ ५० ॥ तदागम प्रतीक्ष्याभुक्ते
मुनौ न भोज्य पारणातिक्रमे च त्रतभग स्नात् अतस्तीर्थपानादुभयसि-
द्धिरिति मत्वा तीर्थजल पपो ॥ ५१ ॥ तदैवागत्वा मुनि प्राह यत्
शुधित मा हित्वा हे दुर्भग त्वया पानं कृतं अतो तेन दोषेण भवे भवे
भ्रमिष्यसि ॥ ५२ ॥ इति शप्त सोऽज स्वकुलदैवत स्वदासजीवन विष्णु
दध्यौ विष्णुरपि तदैवागत्य मुनिं प्राह ॥ ५३ ॥ हे मुने ते वाक्यं मोष
न तमेव शापं मे देहि अयमपरीप सोऽहु न प्रभु भक्त्यात्सल्यान्मम
सहिष्णुता कथंचिन् वर्तते ॥ ५४ ॥ तन्श्रुत्वा मुनि स्वमनस्याह अयं
विष्णुर्भुवि नृणां दुर्लभ अयरीपशापनिमित्तत ॥ ५५ ॥ अत्र मुलभो
भयिष्यतीति तं शपामीति मन्या शशाप अजो स शापनिमित्ततो लोकांनु-
ग्रहाय बहुधाचतरति ॥ ५६ ॥ अस्य भगवतो मस्त्याद्यवतारः पुरा-
णादां विश्रुता स एव दीनान् जनान् प्रातु कलौ द्विवारं प्रादुरासीत्

॥ ५७ ॥ कलौ पामराणामगोचरावपि तौ अवतारौ अद्यापि कामदौ स्त
नियमितकाले कलौ सकल्पमात्रत पुण्य सिध्यति पाप चानुष्ठित
च सिध्यति न सकल्पमात्रेणात एव बहुगुणत्वात्कलिनिग्रहो न कृत
॥ ५८ ॥ इति तृतीयोऽध्याय ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

गद्य क्षेपक (अथ ह किल पर्यटन्ययातिपुत्रो यदुराजोऽकुतोभय
सर्वसगविवर्जित विजने वने धरोपस्थे शयान दक्षमवधूत दृष्ट्वाश्चर्येण त
पीरप्रच्छति) आयु श्रीकीर्त्यर्थं पुरुषो धर्मार्थकाममोक्षासक्तो दृश्यते भवा
स्तु अन्यथैव दृश्यते तदनैपुण्येनाशक्त्याऽज्ञानेन वा भवतोऽकर्तृत्वमिति
वक्तुं न शक्यते यतो हि भवान्निपुण शक्त प्राज्ञश्च तथापि विजने गहने
वने कुत कारणात्त्रिरिच्छ सन् कलत्रादिरहितोऽपि सानदोऽवतिष्ठते
॥ १ ॥ इति यदुना पृष्ट स लोकमुक्तये बुद्धयुपाश्रितगुरुशिक्षितज्ञानमत्रवीत्
॥ २ ॥ दैवशक्तिभिर्भूतै पीडितोऽपि नरो भूमिजस्त्वमार्गान्न चलोत्कीर्तु
धैर्यं वहेत् सदा परार्थ एवोद्भूत ईहा चात्मन इति ज्ञात्वा नगात्पराधीना-
त्मता शिक्षेत् ॥ ३ ॥ हृदयवाग्विक्षेपपरिहाराय प्राणवृत्तिवदाहारमात्रेण
तुष्येत् नेद्रियविषयै विषयान्भुजानोऽपि तद्गुणदोषवर्जित शीतोष्णादि
विविधधर्मवर्जितश्च गधानासक्तो वायुरैव गुणाश्रयोऽपि गुणैर्न युज्येत्
पतद्वा कथमित्यत आह स्वानुसधानवान् भवेत् ॥ ४ ॥ कालसृष्टगुण
त्रिवृत्करणविस्तरदेहविकाराससृष्ट एव पुरुष वायुप्रेरितमेघाससृष्टाका
शवत् तेनात्मना सर्वान्वयत्र्याप्त्याऽऽकाशवदभेदोऽसगश्च ज्ञातव्य
प्रत्यगात्मनो ब्रह्मत्वात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ जलवद्रस्य स्निग्ध प्रकृतित स्वच्छ
पुरुष स्वदर्शनस्पर्शनादिना लोकान्पुनाति अप्रिराच्छादित स्पष्टो वा
कामिभि सेत्र्यो दातु पूर्वोत्तरदोषान्परिहरन् यत्र कुत्रापि भुक्ते तद्ब्रह्मज्ञानी

तपस्तेजोदीप्तोऽतएवाक्षोभोऽपरिग्रहश्च सर्वभक्षोऽपि दोषासंसृष्ट एव
यथा काष्ठसंयोगात्तद्रूप इवाग्निरिव सुरासुरनरतिर्यगादिदेहेषु तादात्म्येन
तिष्ठन्तद्रूप इव प्रतीयते सा प्रतीतिर्न वास्तवी अन्यच्च कालवेगेनात्मसंब-
धिभूतानामुत्पत्तिविनाशौ प्रतिक्षणं वर्तमानावपि अग्निज्वालावत्स्थूल-
दृष्ट्या न दृश्येते ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ देहस्तु कलावद्विकारी आत्मा तु
ध्रुवः कूटस्थ आप्यमंडल इव आत्मा देहाद्युपाधौ स्थूलवृत्त्या तद्रूप इव
भाति घटजलप्रतिविवितसूर्य इव स्वस्थो न वृध्यते ॥ १० ॥ सूर्यः स्व-
किरणैर्यथाकालं जलान्यादत्ते विसृजति च यथा तथा ज्ञानी विषया-
नादत्ते काले पात्रे विसृजति च तत्र मया लब्धं दत्तं चेति अभिमानं न
बहति सूर्यवन् ॥ ११ ॥ पुरुषोऽतिस्नेहप्रसंगात् कपोतवन्नश्येत् काश्चित्
कपोतः कपोती च मिथुनीभूय क्रीडादौ प्रेम्णा चेरतुः ॥ १२ ॥ अशकं
मिथो बद्धदेहांतःकरणावास्तां स मैथुनादिना तर्पयतीं तां श्रमेण पाति
सा बालानजनयतौ मुदा तान्पुपोपतुः ॥ १३ ॥ कदाचिद्बुद्धो नीडाद्व-
हिस्थान्तान् शिचा जग्राह ततः क्रोशतीं दुःखात्पातितान् कपोतीं अपस्मृति
दुःखितं कपोतं च जग्राह ॥ १४ ॥ एवं द्वंद्वसुखारामः प्रियविषयाशांतो
गुणबुद्ध्या गृहासक्तः पुमान्कपोतवत् क्रांतापावरणमुक्तिद्वारभूतनरजन्मतः
प्रच्युत एव ॥ १५ ॥ स्वर्गे नरके वा सुखमास्ति तन्नैच्छेत् अजगरवृत्ति-
माश्रित्याक्रियत्वेन यदृच्छ्या प्राप्तं स्वल्पं महान्तं वा सरसं विरसं वा प्रासं
भक्षेत् ॥ १६ ॥ अप्राप्तश्चेदनशनोऽपि दैवमेव प्रापकमिति दृष्ट्याजगरव-
द्विनिद्रः स्वपन्निद्रियवानपि निरुद्यमं बलिष्ठं देहं वहन्दर्शनादिव्यापारमपि
निवारयेत् ॥ १७ ॥ समुद्रवज्जानी पूर्णोऽपि न सर्पति हानोऽपि न शु-
ष्यति निम्नोऽनंतपारो दुरत्ययोऽक्षोभ्यो दुर्विगाह्यः प्रसन्नश्च निश्चला-
ब्धिवत्तिष्ठेत् स्त्रीलीलारूपमोहितोऽवशः पुमान् अग्नौ पतंगन्नश्येत् ॥ १८ ॥
सर्वतः सारं गृण्णीयात् अल्पाशीरप्येकत्र न रमेत् मधुकृद्ब्रजाशवीजे
संप्रहेऽपि न रमेत् ॥ १९ ॥ स्त्रीस्पर्शात्पुमान्हस्तीव बद्धयेताथवा शूरैर्ह-

न्येत मक्षिणावत् कष्टेन सचित न दत्त न भुक्त धन अन्यो भुक्ते ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥ दुःखार्जितं गृहिणोऽन्नं पूर्वं मधुहेव भिक्षुः पूर्वं भुक्ते पुमान्प्रा-
 म्यगीतान्मृगयद्ध्येत नृत्याद्यप्रलोकनाच्च ऋष्यशृगवद्ध्येत ॥ २२ ॥
 पुमानतिप्रमाथिन्या जिह्वया रसमोहितश्चेद्द्रुडिशर्मस्य इव लय यायात्
 सानासकत्याल्परससेवनेन च शनेर्जय्या रसे जिते सर्वं जित ॥ २३ ॥
 बद्धर्थदं क्राताशया ध्वस्तनिद्रा पिंगला नामैका वैश्या चिंताहेतु निर्वेद-
 गत्या स्वात्मानं धिक्कुर्वती आह स्वात्मस्थ रतिद्रव्यद ॥ २४ ॥ आत्मा
 राम हित्वा कुत्सितवृत्त्या भयशोकमोहद नश्वर नर काक्षेऽतो मा धिक-
 इत परमात्मनात्मानं क्रीत्वात्मारामेण रामे इति ॥ २५ ॥ सा तथाऽ-
 रमत् यस्मादेव तस्मादाशैव दुःख नैराश्यं परमं सुखं परिग्रहो दुःखा-
 येति ज्ञात्वा तद्ग्रहितोऽतिसुखमश्नुते ॥ २६ ॥ यत्र आमिषयुक्तं कुर-
 शूरो हतीति । मानावमानचिंतारहितं आत्मक्रीडं आत्मरतिर्बालवत्सुखी
 यतोज्ञो वा ज्ञो गुणातीतश्च परमानंद ॥ २७ ॥ काचित् कुमारी रह कृत्ये
 विन्नभूतान्महाशद्वान् शखानपसार्य द्वौ द्वौ धृतवती ततोऽपि शद्रं श्रुत्वै-
 कैकं धृत्वा सुखमलभत् ॥ २८ ॥ अतो बहूना वासे कलहो द्वयोर्वार्ता-
 च तच्छ्रुत्वा एव एक एव तपश्चरेत् ॥ २९ ॥ अप्रमत्त एफचारी मौनी
 अगृहोऽपि गुहास्थो गत्याचारात्क्षयोऽहिक्चरेत् अधुवात्मनो गृहारभा-
 निष्कल सर्प इवान्यगोहे सुखी ॥ ३० ॥ आसनश्वासौ जित्वा वैराग्या
 भ्यासवद्धचित्तं पुरुषेणेश्वरे सयुक्तं वासना त्यक्त्वा सत्ववृद्ध्या निरुपाधिक-
 सत् ॥ ३१ ॥ निर्माणं याति तदा मुनिर्वहिरत स्थं न वेद यथेपुकार-
 इपुदत्तचित्तोऽप्रतो यात सपरिवारं भूपं न वेद प्रेमादिना निश्चलद्वयेन
 विष्णार्थानात्पूर्वरूपमुत्सृजन् कीटं पेशस्कृतं इव सारूप्यमेति ॥ ३२ ॥
 यथार्थनाभिं कारकसामग्रीमनपेक्ष्य नाभितो निर्गता ऊर्णां मुखेन सतत्य-
 विहारं कृत्वाते तामत्ति तथाभिन्ननिमित्तोपादानं ईशं पूर्वं स्वमायासृष्ट-
 जगदुपसहृत्य प्रलये एक एवाद्वितीयोऽभवत् स्वशक्त्याखिलाश्रय सर्वेश

आत्मानुभावतः कालेन सत्त्वादिशक्तीः समतां नीत्वा निरुपाधिकः
 प्रधानपुरूपेश्वरो मोक्षसंज्ञकः परमानन्द आस्ते ॥ ३३-३४-३५-३६ ॥ ततः
 स्वानुभावेन गुणारिमां स्वमायां क्षोभयन् तथा सूत्रं सृजति सा त्रिगुणा
 शक्तिर्विश्वं ससर्ज ॥ ३७ ॥ येन पुमान्संसरते तद्विश्वमीश्वर ओतप्रोतमास्ते
 पारक्यात्सोत्पत्तिक्षयाद्देहाद्बोधवैराग्ये स्तः ॥ ३८ ॥ स्वप्रियाभिलाषी
 स्वेषुपोपको देहांतरवीजं सृष्ट्वा वृक्षवन्नयति ॥ ३९ ॥ इंद्रियाणि
 स्वार्थाय तं सपत्नीवत्तं लुनन्ति ईदृङ् नरजन्म दुर्लभं मत्वा ज्ञानं संपाद्य
 मुक्तसंगोऽनहंकारश्च महीं चरे यदुस्तच्छ्रुत्वा संगं त्यक्त्वा द्रुतं समाचितोऽ-
 भूत् ॥ ४० ॥ प्रन्हादानुग्रहमाह कष्टरूपसंसारहेतुभूतप्राणार्थाभिलाषापनुत्तये
 भगवान्प्रन्हादाय मधुकराजगरशिक्षितवैराग्यसंतोषदं ॥ ४१ ॥ परमा-
 त्मतत्वं प्राह स्वरूपं सुखं तत्सर्वेहानिवृत्तौ भाति सोपाधिकान्सातिशया-
 नशाश्वतान्भोगान्दृष्ट्वा संविशन्नपि स्वपे इतः परमहितं न ॥ ४२ ॥
 विकल्पं भेदग्राहकमनोवृत्तौ हुनेत् तां मनसि हुनेत् मनो वैकारिकाहंकारे
 तं मायायां तां च स्वात्मनि हुत्वा विरमेत् ॥ ४३ ॥ इत्युक्त्वा श्रीदत्तो
 विरराम प्रन्हादोऽपि तथाभवत् ॥ ४४ ॥ एवं कार्तवीर्यार्जुनायाष्टांग-
 योगं निवृत्त्यर्थमाह सच्छ्रुत्वाच्याविद्याशवलं ब्रह्म ततोव्यक्तं ततो महान्
 ॥ ४५ ॥ ततोऽहंकारस्ततः पंच तन्मात्राणि ततः पंच महाभूतानि
 तेभ्यो जगन् सकार्याणि पंचीकृतपंचमहाभूतानि विराडुच्यते एत-
 दात्मनः स्थूलशरीरं ॥ ४६ ॥ इंद्रियैरर्थोपलब्धिर्जागरितं तदुभया-
 भिमानी विश्वः सकार्याण्यपंचीकृतभूतानि सप्तदशात्मकं लिंगशरीरं
 ॥ ४७ ॥ करणेषूपरतेषु सविषयो जागरितसंस्कारजः प्रत्ययः स्वप्नः
 अयं समष्ट्यभिमानी हिरण्यगर्भः सूक्ष्मदेहस्वप्रयोर्व्यष्ट्यभिमानी तैजसः
 ॥ ४८ ॥ देहद्वयकारणभूताज्ञानं साभासं अनिर्वचनीयमव्याकृतमुच्यते
 सर्वज्ञानोपसंहारो बुद्धेः कारणात्मनावस्थानं सुषुप्तिरनयोरभिमानी प्राज्ञः
 ॥ ४९ ॥ एभ्यः परं शुद्धादिलक्षणाचिन्मात्रब्रह्म महावाक्येन लक्ष्यते

यमादियुक्त आसनज्ञो गुरुपदेशेन इडया वायुमापूर्य कुंभयित्वा पिंगल्या
 रेचयेत् ॥ ५० ॥ पुनर्विपरीतमेवमभ्यासेनैवं प्राणे जिते मनसा विषयेभ्य
 इंद्रियाणि प्रत्याहृत्य ॥ ५१ ॥ आत्मन्यचलं मनो धारयेत् विक्षिप्तं चेतुनः
 पुनरत्मानि स्थिरीकुर्वन् श्रुत्यानुकूलयुक्त्या च वाक्यश्रुतं ब्रह्म ध्यायेत्
 ॥ ५२ ॥ विजातीयप्रत्ययनिरासेन सजातीयप्रत्ययप्रवाहीकरणं भजेत् गुरुक्तं
 पञ्चविधलिङ्गैस्तात्पर्येणावधारितं भागत्यागलक्षणया लक्षितं ॥ ५३ ॥
 सोऽहमात्मेत्यभेदतो वाक्यार्थं ध्यायेत् नश्वरं सिद्धयादि नोपादेयं लये चित्तं
 संवोधयेत् ॥ ५४ ॥ विक्षिप्तं शमयेत्सकपायं जह्यात् समप्राप्तं न चालयेत्
 तत्र रसं नास्वादयेत् प्रज्ञया निःसंगो भवेत् ॥ ५५ ॥ यदा निवातदीप-
 वच्चित्तो भवेत्तदा शून्यवृत्तिको ब्रह्मात्मा भवेत् तदा कृतकृत्यः क्षीण-
 कर्मा भिन्नहृद्ग्रंथिसंशयः ॥ ५६ ॥ यावदारब्धमात्मज्ञो जीवन्मुक्तो
 भवेत् सत्यमेतत् ॥ इति श्रीदत्तोक्तं श्रुत्वा मत्वा ध्यात्वा कार्तवीर्योर्जुनो
 गुरुक्तवन्मुक्तोऽ भवत् ॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पंचमोऽध्यायः

नामधारक उवाच । पुराणोक्ता ईश्वरावताराः श्रुताः यद्भवतावतारद्व-
 यमुक्तं तत्कथाशुश्रूषवे मे वद ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच । रे वत्स त्वया सार्धं
 पृष्टं या अत्र वक्तृश्रोतृन्पुनंसि तास्तत्कथाः समाहिततया शृणुष्व ॥ २ ॥
 धर्मं सतश्च ज्ञातुं दुष्टान्हंतुं भगवान्लीलाविप्रहेणावतरति नान्यत्प्रयोजनं
 ॥ ३ ॥ कलौ हीनान्दीनमतीन्दुर्वलान्नन्दृष्ट्वा तानुद्धर्तुं भक्तिविधित्सया-
 विरासीत् ॥ ४ ॥ पीठापुरे पूर्वदेशे राजा नाम द्विजोऽभूत्तद्भार्या च सुमति-
 स्तावुभौ दत्तार्चनतत्परौ अभूतां ॥ ५ ॥ एकादा तद्गृहे श्राद्धाद्देऽतिथि-
 चेपेणागत्य श्रीदत्तोऽन्नं ययाचे अकृतेऽपि श्राद्धे श्राद्धभोक्तव्यमीश्वर इति

बुद्ध्या सुमतिस्तरमै अन्नं ददौ ॥ ६ ॥ सर्वात्मा भगवान् तदा तद्भावं
 ज्ञात्वा प्रीत्या स्वरूपं व्यदर्शयत् ॥ ७ ॥ मालाकमंडलुडमरुशूलशंखचक्र-
 धरस्त्रिमुखो व्याघ्रचर्मावरो भस्मभूषितो जटिलो दत्त आह ॥ ८ ॥
 भो मातः श्राद्धाहे विप्रभोजनात्पूर्वं श्राद्धान्नं हव्यकव्यादोऽयमिति मत्या
 मे दत्तमतस्तुष्ट्रेऽस्मि वरं वृणीष्व ॥ ९ ॥ ब्राह्मण्युवाच यद्योगिदूरोऽपि
 भवान्दग्धोचरो भूत्वान्न जग्राह अतोऽधिकं किं धन्याहं पितरोऽपि
 धन्याः ॥ १० ॥ भो जगत्कारण भक्तकामकल्पद्रुम लोकबंध मातरित्युक्त-
 संबोधनसिद्धिपूर्वं सुप्रजस्त्वं देहि ॥ ११ ॥ एवमत्रिवचाञ्चां श्रुत्वा स प्राह
 मादृक्ते पुत्रो भविष्यति तद्वचनतिरस्कारं मा कुरु ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा
 सोऽतर्दधे हृष्टा सा गृहमागत्य पत्ये तच्छशंसोभावपि ननंदतुश्च ॥ १३ ॥
 ब्राह्मण्युवाच भो नाथाद्य मयापराद्धं यच्छ्रद्धात्पूर्वं दत्तात्रेयायान्नं दत्तं
 तत्क्षंतुमर्हसि ॥ १४ ॥ विप्र उवाच येरन्नैर्ब्राह्मणान्भोजयित्वा विष्णवे तत्कर्म
 समर्प्यते तान्यन्नानि स्वयं बुभुजे तस्मात्त्वया सुदुष्करं साधु कृतं ॥ १५ ॥
 मध्यान्हे रूपांतरेण भक्तोद्धाराय श्रीदत्तोऽर्थिकत्पर्यटतेऽत एव तद्रूपभाव-
 नया सदातिथिः पूज्यस्तस्मिन्पराङ्मुखे श्रीभगवान्न लभ्यते ॥ १६ ॥ हे
 भद्रे त्वया भद्रं कृतं हि धन्येऽस्माकं कुलं पावितं यतो लोकस्यापि
 हितमीदृशो दुर्लभो वरो त्वया लब्धः ॥ १७ ॥ इत्युक्त्वा ब्राह्मणः
 शेषान्नेन लौकिकश्राद्धमकरोत् ब्राह्मणी अपि गर्भिणी भूत्वा कालेऽ
 जमप्यमुं प्रामूत ॥ १८ ॥ तदा देवज्ञाः प्राहुः भो ब्रह्मन्सुदुर्लभं त्वत्पु-
 ष्यरूपमृक्षफलमिदं ॥ १९ ॥ अयं हि लोकबंधो भगवान्दत्ताक्षेयोऽ
 चतीर्ण इवेति प्रह्वशाद्भाति इत्युक्त्वा ते ननंदुः ॥ २० ॥ ततः शोभ-
 नपदचिन्हत्वात्तस्य श्रीपाद इति नाम प्रतिष्ठितं स च शोभनागैर्वालश्रंद्रव-
 द्बवृधे ॥ २१ ॥ तत उपनीतेन तेन शिष्येभ्यस्त्रयी उपदिष्टा स्वोद्वाहोद्युक्तं
 तातं निवार्य श्रीपाद उवाच ॥ २२ ॥ प्रत्रजता मया योगश्रीरेवोद्वाहा
 नापराऽपत्यं विनापि साधिकारिणो ममैव सुलभा यतोऽहं श्रीवह्मभः

॥ २३ ॥ एवमुक्त्वा प्रव्रजंतं तं दृष्ट्वा साश्रुलोचनौ मातापितरौ ऊचतुः
 त्वयि याते जलेन विना मत्स्यानामिव आवयोर्मरणं ॥ २४ ॥ त्वमतीन्द्रियः
 साक्षाद्भगवान्विष्णुरपि प्राक्पुण्येन पुत्रत्वेन विपर्या भूत्वा कुत आवां
 दुःखाब्धौ पातयसि ॥ २५ ॥ हे हरे भवपाशविमोचनी अपि तव
 स्मृतिः पंखंधात्मजदर्शनाद्दूरतरा भवेन् ॥ २६ ॥ इति सकरुणं तद्वाक्यं
 श्रुत्वा सुखाकरं स्वकरं वात्सल्येन भ्रातृमस्तके दधौ ॥ २७ ॥ तदैव
 तौ पादाक्षियुक्तौ जातौ लीलाविहारिणि भगवतीदं न चित्रं ॥ २८ ॥
 माताप्याश्चर्यवत्तद्रूपं दृष्ट्वा दत्तोक्तं स्मृत्वा गद्गदवाचा प्राह ॥ २९ ॥
 दुरत्यया दैवी या तव माया तथा भृशं मोहिताहं तव स्वरूपं न जानेऽ
 त एव त्वं पुत्र इति मे कल्पना ॥ ३० ॥ यत्कुक्षौ सावकाशा ब्रह्मांडलेखाः
 स त्वं मत्कुक्षिज इति जगति विडम्बनं भो दत्त ते माया मां नावृणोतु
 ॥ ३१ ॥ श्रीपाद उवाच त्वया दृष्टमिदं रूपं हृदि नित्यं ध्यायस्व भो
 मातः द्रुतं मायासिंघुं तीर्त्वा मत्सायुज्यं गमिष्यसि ॥ ३२ ॥ इमौ शता-
 युषौ तव सुतौ पितृसेवारतौ विद्याश्रीपुत्रपौत्राढ्यौ लोकबंधौ च भवि-
 ष्यतः ॥ ३३ ॥ तत आत्मानं स्तुवंतौ भ्रातरौ प्राह अहं प्रव्रजामि
 युवाभ्यां सदा पितरौ सेवनीयौ यस्मात्तावेव गृहिसत्पुत्रदैवतं ॥ ३४ ॥
 इत्युक्त्वा पितरौ त्रिः परिक्रम्य प्रणम्य च तदनुज्ञातः स काशा बद-
 रीवनं च जगाम ॥ ३५ ॥ ततः साधूद्धरणकामनया यत्न गणेशेन शिव-
 लिंगं प्रतिष्ठितं सज्जनाश्रयं तद्भोक्तुं प्रति स ययौ ॥ ३६ ॥ इति
 पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

नामधारक उवाच गोकर्णे गणेशेन कुतः शैवं लिंगं प्रतिष्ठितं तदेव
सञ्जनाश्रयं कथं हे मुने तन्मे श्रावय ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच विष्णो-
राज्ञया रावणतो लिंगमादाय प्रतिष्ठितं तत्प्रभृति तत्र देवाः साधवश्च
स्थितास्तच्छृणुष्व ॥ २ ॥ कैलासप्राप्तये मृन्मयं लिंगं भर्जतीं मातरं
निवार्य शंकरेण सह कैलासमानेतुं रावण आययौ ॥ ३ ॥ हठात्कैलास-
मुद्धर्तुमुद्युक्तं रावणं लोकोत्पातभिया गौर्या स्तुतः शिवस्तं पर्वतस्याधोऽव-
रोधयत् ॥ ४ ॥ स च मरणोन्मुखीभूतोऽपि शंकरं दध्यौ ततस्तुष्टेन
शंभुनोद्धृतो रावणः शिवतुष्ट्यै साध्वगायत ॥ ५ ॥ सप्तमं सुस्वरं मधुरं
चतुर्विधवाद्यैः सह कलं जगौ ॥ ६ ॥ प्राणिमात्र मनोहारि दिव्यं गानं श्रुत्वा
प्रीतः शंकर आह रे रावण साधु गीतं इष्टं वरं वरय ॥ ७ ॥ रावण उवाच
अन्यदुर्लभा हैमी लंका मम पुरी श्रीर्दासी, ब्रह्मा ज्योतिषिकः मृत्युर्दासः-
देवाश्च किंकराः तस्मात्कापि मे न किञ्चिद्दुर्लभं ॥ ८ ॥ अद्य कैलास-
मानेतुं मात्राज्ञप्तोऽस्मि हे शंभो वरदोऽसि चेत्त्वया सह कैलासनयन-
रूपं वरणीयार्थं देहि ॥ ९ ॥ शिव उवाच ॥ कैलासेन किं साध्यं इदं
कैलासादप्यधिकं प्राणलिंगं गृहाण अनेन लिंगेन त्वं मादृशः ते पुरी
कैलासवच्च भवेत् ॥ १०-११ ॥ इत्युक्त्वा भक्त्याकृष्टः शिवस्त्वस्मै लिंगं
ददौ स संतुष्टः खलो रावणः लंकां ययौ ॥ १२ ॥ तज्ज्ञात्वा नारदो
ब्रह्मणेऽकथय ब्रह्मा विष्णवे च ते त्रयोऽपि शिवमेत्य प्राहुः किमिदं कृत-
मिति ॥ १३ ॥ येन देवा बद्धाः स प्राणिमात्र भक्षको लोककंटको राक्षसः
कथं स्वसमः कृतः ॥ १४ ॥ शिव उवाच गीतेनाकृष्टेन मया तोषाल्लिंगं
दत्तं सोऽद्यापि पुरं न गतः ॥ १५ ॥ इति श्रुत्वा कपटेन खलो जरय
इत्युक्त्वा लिंगहरणार्थं नारदं गणेशं च प्रेरयत् ॥ १६ ॥ नारदो मनो-
गत्या तदग्ने गत्वा प्राह रे रावण कुत आयातोऽसि क्व वा गच्छसि ॥ १७ ॥

रावण आह शिवं प्रसाद्य लिंगं लब्ध्वा पुरं यास्यामि इदमुत्तमं लिंगं पश्य
 ॥ १८ ॥ नारदस्तद्दृष्ट्वा आह वन्यमहिपभक्षक एको मृगो ब्रह्मविष्णु-
 हरैर्भूगयायां हतः ॥ १९ ॥ तच्छृंगेभ्यस्तैस्त्रीणि लिंगानि लब्धानि
 तान्यात्मवन्मतानि इदं विभोः सायुज्यदं शिवलिंगं त्वया लब्धं ॥ २० ॥
 रावण आहाद्य श्रवणानवकाशः सत्वरं गम्यते संध्यामतीत्य क्व यासीति
 नारदेनोक्त उपविवेश ॥ २१ ॥ अत्रान्तरे वर्णिलिङ्गी गणेशोऽपि प्राप
 रावणस्तं करे कृत्वा प्राह कस्य त्वं क्व गच्छसीति ॥ २२ ॥ बाल आह
 उमाशंकरौ मे पितरौ ताभ्यां किं ते देयं नो चेत्करं मोचय त्वत्तो
 विभेभि ॥ २३ ॥ रावण आह किमपि नादेयं इदं लिंगं क्षणं वह गौर-
 वेण ते हैर्मो लंकां दर्शयामि तत्र सुख वस ॥ २४ ॥ मया बालेन जडं
 लिंगं कथं धार्यं घोरा लंकापि न गम्यते इत्युक्तवन्तमपि तमाश्वास्य लिंगं
 ददौ ॥ २५ ॥ स्वयं संध्योपासनाय समुद्रतीरं गतः बाल आह त्वां
 त्रिराहूय त्वयि नागते लिंगं भुवि स्थापयामीति ॥ २६ ॥ ततः किञ्चि-
 द्विश्रम्य स्वर्गे देवेषु पश्यत्सु सत्सु तं रावणं त्रिराहूय हरिं ध्यात्वा बालो
 लिंगं भुवि स्थापयामास ॥ २७ ॥ रावण एत्य स्थापितं लिंगं दृष्ट्वा बालं
 संताडय लिंगं उद्धर्तुमैच्छत् तदा भूश्चक्रे तच्चाचलमभूत् ॥ २८ ॥
 नक्षत्रभृति तर्हिगं महावलेश्वर इति संज्ञितं गोकर्णाकारं च जातं तेन
 क्षेत्रस्यापि गोकर्णमिति नामाभवत् ॥ २९ ॥ अयं क्षितौ कैलास एव यव
 सपरिवारः शिवः सदा जागर्ति अतस्तत्र देवर्षिसंज्ञनाः स्थिताः ॥ ३० ॥
 यत्र देवर्षिदैत्यरक्षोऽनृतिर्यगिभरपि शंकरादिष्टनरो लब्धः इतोऽन्यच्छ्रीगणपावनं
 न ॥ ३१ ॥ अज्ञानतः कृतापराधो वसिष्ठशापात् पूर्ववद्भूत्वा मैथुने कृते
 मरिष्यसीति तं हतब्राह्मणस्त्री शशाप ॥ ३३ ॥ अथ राजा शापात् पूर्व-
 वद्भूत्वा राष्ट्रमेत्य दुःखितः सन् ब्राह्मणीशापं महिष्यै स्मरातुरायै शशंस
 ॥ ३४ ॥ ततः उभौ दिग्न्नी तीर्थासक्तौ जातौ यदृच्छयोपगतं गौतमं दृष्ट्वा
 तस्मै सर्वं शशंसतुः ॥ ३५ ॥ गौतम आह राजन्मा भीः पापहरे कामदे

गोकर्णे विद्यमाने ब्रह्महत्या किं करिष्यति ॥ ३६ ॥ यत्र सर्वतोयानि
 तीर्थानि शिलाश्च लिंगानि तत्र दिव्ये लिंगतीर्थमये नृणां किं दुर्लभं
 ॥ ३७ ॥ तत्रैका चंडाली मृता मया दृष्टा तां कैलासं नेतुं शिवदूता
 आगताः ॥ ३८ ॥ मया पृष्टास्ते प्रोचुः भो गोतम पूर्वजन्मनीयं विप्र-
 दुहिता बाल्ये विधवाभूत् ॥ ३९ ॥ विधिवशात्कामार्ता तन्वी युवसौंदर्य-
 मोहिता सा सुंदरमेकं वैश्यं जारत्वेन वृत्वा रह औपपत्यं सिपेवे
 ॥ ४० ॥ तल्लोकप्रसिद्धं जातं यतः पापं नान्छाद्यते संबन्धिनस्तां त्यक्त्वा
 प्रायश्चित्तं चेरुः ॥ ४१ ॥ ततो निशंकं मदोद्धता पानासक्ता सा
 कामिनी वैश्येन रेमे ॥ ४२ ॥ एकदा प्रमत्ता सा मेघभ्रांत्या गोवत्सं
 निहत्य तच्छिरः शिक्ये निधायवशिष्टं मांसं पक्त्वा चखाद् ॥ ४३ ॥
 परेद्युर्गोशिशो दृष्ट्वा जारभित्या भुवि निखाय शिव शिव व्याघ्रेण वत्सो
 हत इति मृषा शुशोच ॥ ४४ ॥ ईदृक्पापानि कृत्वा प्रेत्य पूर्वंः सह द्वा-
 र्शुणं नरकं भुक्त्वा पापशेषादीदृशी जाता ॥ ४५ ॥ जन्मतो गलत्कुष्ठा-
 धापि पितृभ्यां पालिता दैवात्तावपि मृतौ ततोऽनाथा सा शुशोच
 ॥ ४६ ॥ ततो दैवाद्यात्रिकैः सहात्रागता दुःखिता क्षुधिता चेयं शिव-
 रात्र्यां लोकानन्तं गयाचे ॥ ४७ ॥ जनैरन्नाभावात्तस्याः प्रसारितकरे
 विल्वं त्यक्तं तत्तयावप्राह्याभक्ष्यं मत्पोत्सृष्टं ॥ ४८ ॥ तद्विगे पतितं
 सा पूजा जाताऽन्दि सर्वत्र शिवकीर्तनं श्रुतं अनशनादुपवासो दुःखा-
 न्निशि जागरश्च जातः ॥ ४९ ॥ एवं सांगं व्रतं चीर्णं तेन सुनिर्मल्य
 भूत्वाद्यात्र मृता एतां द्रुतमानेतुं शिवेनाज्ञप्ताः स्मः ॥ ५० ॥ इत्युक्त्वा
 तैरमृतं सिक्त्वा तां विमाने निधाय कैलासं जग्मुः अद्भुद्विपूर्वककर्मणोऽ
 त्रेदृग्गतिः ॥ ५१ ॥ विदुपस्त्वाधिकं फलं अतस्त्व गच्छ मुच्यसे
 तच्छ्रुत्वा सभार्यो राजा गोकर्णं गत्वाशु मुक्तो बभूव ॥ ५२ ॥ ईदृशे
 सत्तमे सज्जनाश्रये गोकर्णे साधुजीवनः श्रौपादस्तस्थौ ॥ ५३ ॥ त्रीन्
 वर्षान् तल्लोपित्वा लोकानुद्भूत्य कृष्णातीरे कुरुपुरं गत्वा श्रौपादोऽदृश्यो-
 भूत् ॥ ५४ ॥ इति पष्ठाध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

नामधारक उवाच । साधूनुद्धर्तुकामोऽसौ लीलाविहारी भगवान्
 कुतोऽदृश्योऽभूत् इदं श्रोतुं सादरोऽस्मि ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच ।
 अतीन्द्रियोऽपि स लीलया दृश्यो भूत्वावतारातरप्रसंगेनादृश्योभूत्तच्छु-
 णुष्व ॥ २ ॥ तत्र कृष्णातीरे वैदिकविप्रपत्नी देवात् स्तब्ध हीनमतिं
 जड कुपुत्रं प्रासूत ॥ ३ ॥ अष्टमेद्रे कृतोपनयनं गायत्र्युच्चारणासमर्थं
 तं ताडयत स्वपतिं निवार्य ब्राह्मणीं ग्राह ॥ ४ ॥ भो नाथाय जन्मत-
 पापाणवज्जड अतः खेदहेतुना ताडनेनाल अतः परं ताडने कृतेऽहं
 प्राणास्त्यक्त्ये इति ॥ ५ ॥ सोऽपि भेषीगलस्तनवत्तं मत्वा स्त्रीवाचोगी
 कृत्य तूर्णानि तस्थौ स ततः कियता कालेन मृत ॥ ६ ॥ तत्र पुत्रसहिता
 माता याञ्चया जीवनमरुरोत् तद्दृष्ट्वा विप्रा निर्भर्त्सयति स्म ॥ ७ ॥
 हे पण्डितपुत्र तवैषां द्युत्तिर्न रोचते इतो ब्रजासून् वा त्यजेति तैरुक्तं स
 मात्रा सह मर्तुं कृष्णा विवेश ॥ ८ ॥ तं तथाविधं निपिध्य तीरवासी
 द्रयाद्रं श्रीपाद आह ॥ ९ ॥ ब्रह्मन्साहस मां कुरु यस्माद्ब्रह्महत्या दुर्वहाऽ-
 तोऽत्रैव प्रातःकष्टसहनं घर ॥ १० ॥ ब्राह्मण्युवाच कुपुत्रत्वकारणेन
 लोका मां धिक्कुर्वन्ति नैर्क्षन्ति चात परं मया किं कार्यं ॥ ११ ॥ श्रीपाद
 उवाच ह्यस्या भाविनन्मनि लिप्यसेऽतो देवादागतं दुःखं निस्तीर्य
 शिवार्चनं कुरु भवातरे त्वं सुपुत्रा भविष्यसि ॥ १२ ॥ ब्राह्मण्युवाच
 भवता साधूक्तं तवैसाहं कुर्वे शिवार्चनं कस्मै फलदं जातं तद्ब्रह्म ॥ १३ ॥
 श्रीपाद उवाच पूर्वमुञ्चयिन्व्या शैवश्चद्रसनराजसखो मणिभद्रश्चिंता-
 मगिभभीष्टदं शिवराल्लेभे ॥ १४ ॥ तमर्षादिनाऽलभ्यं ज्ञात्वा युद्धार्थं
 मागतान्पृथापृथास्वाप्यैकाप्रेण प्रदोषे शिवमपूजयन् ॥ १५ ॥ शनिप्रदोषे
 शिवार्चनं मणिभद्रं तथाविधं नृपं च दृष्ट्वा गोपसुतास्तद्वत्स्वागणेऽर्चनं
 चकुर ॥ पत्राद्यैर्लिङ्गकलानयाश्मानं पूजयतस्तान्गोप्यो निवार्य भोजनार्थं

स्वगृहन्निन्युः तत्रैकवालस्तस्थौ ॥ १७ ॥ तन्मातागत्य पूजासामर्थ्यं
त्यक्त्वा तमुद्धृतवती तदाक्षिणी उन्मील्य भग्नां पूजां दृष्ट्वा शंभुपूजाभंग-
भयेन निर्विण्णो भूमौ पतितो मर्तुमुद्यतोऽभूत् ॥ १८ ॥ विश्वस्ता-
क्षीश्वरस्तद्भावं ज्ञात्वा शोभनं स्वं रूपमाविष्कृत्य बालमाश्रास्य वरं वर-
येत्याह ॥ १९ ॥ बालोऽपि दिव्यरूपं तं नत्वा प्राह हे भुवनेश्वर
मात्नात्र ते पूजा उत्सृष्टा तन्मंतुं क्षंतुं योग्योऽसि ॥ २० ॥ शिव उवाच
भक्त्या त्वं मत्सायुज्यभागसि मात्ना त्वज्ञानात्कृतं तस्या अयं नापराधः
सापि मदर्चनविलोकनाद्विष्णुमाता भविता ॥ २१ ॥ इत्युक्त्वा शिवोऽ-
तर्दधे तल्लिगं भास्वदभूत् य आगता भूपास्ते प्राहुः पुण्यश्लोकराजहि-
तार्थमत्र राज्ञावप्यर्कंस्तिष्ठति ॥ २२ ॥ ईदृशेन धन्येन नास्माभिर्योद्धव्यं
इति निश्चित्य ते प्रेम्णा सर्वे तौ द्रष्टुं प्रापुः ॥ २३ ॥ ततः पूजां समाप्य
प्रकाशकारणं विविच्य राजान्यैर्नृपैः सह तत्र गत्वा दिव्यलिगावलोक-
नान्नन्द ॥ २४ ॥ गोपमुखात्सर्वं श्रुत्वा तुष्टा नृपा गोपाधिपत्यं धनं च
तस्मै दत्त्वा मुदा स्वं स्वं स्थानं ययुः ॥ २५ ॥ सा माता प्रेत्य यशो-
दाख्या गोपी भूत्वा हरिं सुतं लेभे तस्माच्छिवार्चनात्तव तथा भूयात्
॥ २६ ॥ ब्राह्मण्युवाच देवात्कृद्ग्रेण शिवे तुष्टे फलं भावि अधुनामुना
कष्टेन कथमायुःकालो नेतव्यः भो दयावधे मातृत्वेन मां परिपालय
॥ २७ ॥ इति निष्कपटं सकरुण तद्वाक्यं श्रुत्वा प्रीतो दयाब्धिः स
ॐ ३ मित्युक्त्वा मूर्खपुत्रस्य शिरसि स्वपाणि दधौ ॥ २८ ॥ स
सहसा बृहस्पतिसमो वक्ता ज्ञाता च वभूव तं विनीतं मातृसेवायां
नियोज्य प्राह हे मातरनेन दुःखं विस्मृत्येश्वरार्चनेनायुःक्षयं कुरु भावि-
जन्मानि मादृक्पुत्रस्ते भविष्यतीति ॥ २९ ॥ ३० ॥ अतिदृष्टा सापि
विद्वन्मान्यपुत्रेण सह प्रामं गत्वेश्वरमानर्च ॥ ३१ ॥ ततो भगवान् मादृह-
नान्यः अस्याः पुत्रो न भवेयं चेन्मद्वचो मिथ्या तस्मादहमेवायतीर्योक्तं
सत्यं करिष्य इतीश्वरोऽजोऽपि मन्यते स्म ॥ ३२ ॥ कृतावतारसंकल्पोऽ-

पि कार्यान्त्याह्लीलाविग्रहं नात्यजत् तत्रादृश्योऽपि भजतां कामदोऽस्ति
 ॥ ३३ ॥ नामधारक उवाच अपूर्णे कार्ये कथं संकल्पवान् पर्वलीला-
 विग्रहं परित्यज्यापि देहांतरेण कथं भक्तकामदोऽभूत्तद्वद ॥ ३४ ॥ सिद्ध
 उवाच अव्यये विश्वधीजे भगवति कार्यान्त्यात्संकल्पानंत्यं स भक्तानां
 प्रत्यक्षकलदोऽपि तत्र कलिमलांधानामदृश्योऽस्ति ॥ ३५ ॥ कश्चि-
 त्कुटुंबयान्द्विजो धीमांद्याद्विगिगृत्प्यान्वितोऽपि श्रीपादभक्तोऽभूत् ॥ ३६ ॥
 व्यापारेऽधिलाभो भूयाच्चेलाभानुसारेण श्रीपादप्रीत्यर्थं ब्राह्मणान्भोज-
 यित्वे ॥ ३७ ॥ इति संकल्प्य व्यापारार्थं ययौ स भूरि धनं लेभे
 तदादाय संकल्पसिद्धये कुरुपुरं ययौ ॥ ३८ ॥ सायं मार्गे एकाकिनं
 यांतं तं दृष्ट्वा चोराः सुहृत्त्वेन तदनुगा भूत्वा तं विजने हन्युः ॥ ३९ ॥
 तदैव तत्र सहसा शूलकमंडलुधारी श्रीपाद एत्य शितधारेण शूलेन
 चोरान् जघान ॥ ४० ॥ एकस्तं शरणमागत्य प्राहाहं दुष्टबुद्धया नागतोऽ
 स्मि मनसीदं विचार्य प्रभो यथेष्टं कुरु ॥ ४१ ॥ श्रीपादः सकरुणं तद्वचः
 श्रुत्वा तं निष्कपटं ज्ञात्वा विप्ररक्षार्थं तं योजयामास ॥ ४२ ॥ भस्ममं-
 त्रितं जलसिक्तं तच्छिरः कबंधे कृत्वा तं सजीवं विधाय स सद्योऽ
 तर्दधे ॥ ४३ ॥ स ब्राह्मणः सुप्तोत्थितवद्वुध्वा चोरान्मृतान्दृष्ट्वा हतशे-
 पमुखात्सर्वं श्रुत्वा खिन्नोऽभूत् ॥ ४४ ॥ मत्कृते कष्टं कृत्वा भगवान्
 चोरगोचरो जातः सर्वदाराधितोऽपि देवान्नायं मे गोचरो हा कष्टमि-
 त्युक्त्वा ॥ ४५ ॥ धनमादाय कुरुपुरं गत्वा चतुःसहस्रब्राह्मणभोजन-
 मकरोत् ॥ ४६ ॥ ततो भगवत्प्रसादादुभयी सिद्धि गतः तत्र तस्मिन्-
 दृष्टेप्येवं कथा वृत्ताः तस्मिन्नदृश्येप्येवमाद्यास्तत्कथा जाताः ॥ ४७ ॥
 स तत्र सतां प्रत्यक्षः मलदूषितानां न गोचरः स स्वरूपेणान्यत्त्वावतीर्णोऽ
 पि इह कामदः ॥ ४८ ॥ श्रीपादाधिष्ठितस्थानवासिनां वेदयज्ञतपोदा-
 नाधिफलं लभेत यत्र कुत्रापि ये केचिच्छ्रीपादांबुजं स्मरन्ति तेभ्योपी-
 ष्टान्कामानलं ददाति ॥ ४९ ॥ इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

नामधारक उवाच भो ब्रह्मन् भगवन्कुत्रावतीर्य किं चकार मायाश्रितस्याप्रमेयस्येष्टप्रदं चौरतं शुश्रुष्व मे ब्रूहि ॥१॥ सिद्ध उवाच दीनोद्धारायावतीर्णस्येश्वरस्यास्याल्पचेष्टितं वक्ष्ये यतस्तद्योगिदुर्विभाव्य ॥२॥ या श्रीपादाज्ञया प्रदोषे शिवमपूजयन् सा प्रेत्योत्तरदेशे विमले विप्रकुले स्त्री जाता ॥ २ ॥ सुबुद्धिरूपशीललक्षणा सस्कारगुणयुक्तावास्या बभूव ॥३॥ तत्रैवानुरूपाय माधवशर्मणे गृह्योक्तविधिना दत्ता ॥४॥ सा पातिप्रत्येन छायेन पतिं भेजे ॥ ६ ॥ पूर्वसस्कारान्द्राज्ञया प्रदोषे शिवं च भेजे ॥६॥ तयोश्चक्रवाकवत्परस्परश्रयो भावयथ स्नेहोऽभूत् एव तयोर्हर्षितयो सतोरवा गर्भं दधौ ॥ ७ ॥ सुदोहदचिन्हा सा तत्त्वज्ञानमाह माधवेनापि यथाकाले पुसयनादिसंस्कारा कृता ॥ ८ ॥ अनस्तगतप्रहसूचितससिद्धिप्रत्रज्यायोगे समोष्णशीते प्रणयपाठेन सतोऽनुगृह्णन्भगवानाविरासीत् ॥ ९ ॥ तदा सर्वं शुभशसि बभूव लोका ॐ कारं श्रुत्वा विस्मिता शोभनप्रहयोगयुतभावान्दृष्ट्वा हृष्टा गणका आहु-भो माधवेद तत्र पुण्यफलं श्रीसिद्धयोस्य दास्यो भविष्यति पादस्पर्शवन्निधयोऽनुचरा ॥ १०-११ ॥ पतितपावनो जनोद्धर्ताय गृही न भविता अस्यानुग्रहाल्लोके वद्यत् ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा पजितास्ते गृहययु अद्भुतजन्म श्रुत्वा लोका दर्शनार्थमाययु ॥१३॥ माधवस्तद्दृष्ट्वा पभियैकाते तं सस्थाप्य बालबुद्ध्या मोहेन रक्षाविधिना तं प्रभुर्हरिररक्ष ॥ १४ ॥ अयं नरो नरतापाघदैर्न्यहर्तति हेतोर्नरहरिनाम प्रतिष्ठितं ॥ १५ ॥ बालस्यास्य क्षुवा मत्तो न शाम्यत्यत पयस्विन्यजा धात्री वा मृग्येति मातृवचं श्रुत्वा बालस्वकरस्पर्शमात्रेण मातृस्तनतो दुग्धमध्यदुहत् ॥ १६ ॥ तद्बालचेष्टितं दृष्टिदोषाभियां माता प्रसिद्धिं नानयदेवमन्यदाश्चर्यास्पदमपि ॥ १७ ॥ मायया बाल्यादियुक्तस्य तस्य साक्षा-

ब्रह्मरूपता वैरपि न ज्ञाता ॥ १८ ॥ त्रैवर्षिकोऽपि स लीलया मूक
 इवाभूत् तदा खिन्नावा नानोपायानकरोत् ॥ १९ ॥ रविवारेऽश्वत्थपत्रभोज-
 नेन कुलदेव्यर्चनबालोक्तिपाठनादिसुपायेश्चापि स नावदत् ॥ २० ॥
 वक्तु श्रोतु चाय नाज्ञ मूकश्चेदन्योक्ति श्रुत्वा कथमोकार वृत्त इति
 पितरौ मोह प्रापतु ॥ २१ ॥ अय मूक आवयो श्रमेणाल शनिप्रदो-
 षशिवपूजाया किमिद फल कथमय सस्कार्य इति ॥ २२ ॥ पित्रोर्वच
 श्रुत्वा मोज्या बद्धाया वक्ष्यामीति सज्ञया प्रदर्श्य तन्मुदे लोह स्वर्णता
 निन्ये ॥ २३ ॥ तदा जातविश्वास पिता विप्रानाहूय सभारान्सभृत्य
 सुलभे तमुपानयत् ॥ २४ ॥ व्रतस्वस्त्ययनसस्कारोवया सह भुक्त्वो-
 पनीत स गुरुपदिष्टा सात्रिन्नामाददे ॥ २५ ॥ स्वधर्मानगीकृत्य मातर
 भिक्षा याचित्वा त्रयीं जगौ भगवतीद न चित्र शास्त्रयोनित्वात् ॥ २६ ॥
 पितरौ प्रणम्य प्राह देहस्यानि य वाद्विरक्तोऽह भ्रत्रजान्यनुज्ञा देया ॥ २७ ॥
 धीमतो मम प्रत्यवायारभनाशश्च न इय धी पूर्वसस्कारजाक्षय्या वामात्मजा
 भविष्यति ॥ २८ ॥ तदा विपीदती तन्मायामोहिता माता प्राह एक
 एव त्व सुतो मा त्रिहाय कथ यास्यसि ॥ २९ ॥ ब्रह्मचर्यादिक्रमेण
 सन्यासो न्याय्य यतस्तत्त्वज्ञान मनोभगा वासनाक्षयश्च ॥ ३० ॥
 श्रीगुरुरुयाच जैव्यौपस्थ्यसुखासत्तानामय क्रमो न मादृश पूर्वसस्कार
 विरक्तस्य दु खयोनिभिर्विषयै कि ॥ ३१ ॥ अत सन्यस्य श्रुतश्रोतव्य
 निर्वेद यास्ये तत ससिद्धि मुलभा हि धीमतोऽत पर कार्यं न ॥ ३२ ॥
 कलौ शतायुरपि स्यापादर्धं हीयत शिष्ट पराधीनतया वाल्ययौवनवृद्धत्वैश्च
 हीयते ॥ ३३ ॥ सपत्नीष्ट्युत्ससार स्वप्रवन्मायाकल्पित तारुण्य पुष्प-
 वत् आयुर्विशुद्ध्यात् कुता धैर्यं ॥ ३४ ॥ कालो भूषणान् शिशून्
 युनो वृद्धानातान्सुरस्थान्मूढान्प्राज्ञान्देवाश्चापि प्रसति ॥ ३५ ॥
 यदये ममता तद्धि स्ववचनार्थं त्वगावृत्त मासास्थिरत्तमय धपुर्जल्यु
 च्छुदवत् ॥ ३६ ॥ भस्मविष्टाकीटरूपपरिणाम तनानुग किमुतानर्थहेतयो

भार्यायाः ॥ ३७ ॥ देहो जडः परिच्छिन्नः जीवस्तु सर्वगश्चिदंशत्वादजो-
 ऽव्ययो ध्रुवः दुःखादिसंबंधोऽस्याज्ञानकल्पितः ॥ ३८ ॥ शाब्दपरब्रह्मज्ञ-
 सद्गुरोः प्रसादाब्ज्यज्ञानास्त्रेणाज्ञानगहनं छित्वा पुमान्त्वस्थो भवेत्
 ॥ ३९ ॥ य उत्तमं ज्ञानपात्रं ब्रह्मजन्म लब्ध्वात्मनः श्रेयो नाचरति तेनात्मा
 वंचितः ॥ ४० ॥ तस्माद्विन्नं मा कुरु ते पुत्रो भविष्यति मद्बयानाद्भवाब्धिं
 तरिष्यसि भो मातस्ते नमः ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वा दिव्यस्वरूपं दर्शयामास
 माता ज्ञानदृष्टया तद्दृष्ट्वा पूर्वजन्मस्मरणेनाह ॥ ४२ ॥ हे देव पूर्वजन्मनि
 कुपुत्रया मर्तुकामया मया यो दृष्टः श्रीपादस्त्वं भो भगवन्ते नमः ॥ ४३ ॥
 ब्रह्मापि ते गुणरूपाणि न वेद मोहिताहं मानुषी कथं जाने यदद्य ज्ञानं
 दत्तं तदिष्टया ॥ ४४ ॥ हे अंज यत्कुक्षौ ब्रह्मांडाः स त्वं मम कुक्षिज
 इति लोके विडंबनं अस्माकमुभयं कुलं पावितं ॥ ४५ ॥ भो सत्य-
 संकल्प ते विघ्नो मास्तु मयीदं रूपं स्थिरीकुरु यावत्पुत्रो भविष्यति
 तावत्तिष्ठ ॥ ४५ ॥ भगवान् तथेत्युक्त्वा स्थितः मातापितृभ्यामीश-
 बुद्धयान्वहं पूजितः तत्र विदुषोऽपि शिष्यान् शिक्षितवान् नेदं चित्रं
 यतोऽसौ वेदवाक् ॥ ४७ ॥ अंबापि गर्भिणी भूत्वा पुत्रावसूत तत-
 स्त्रिमासांतंवां प्राह ॥ ४८ ॥ भो मातः द्वौ जातौ द्वौ पुत्रौ पुत्री च भवि-
 ष्यति मेऽनुज्ञां देहीति ततस्तदाज्ञप्तः प्रचक्रमे ॥ ४९ ॥ शिरस्त्राणछन्न-
 मूर्धा पादुकांचितपादः कापायवस्त्रावृतकोमलगात्रः कौपिन्युगदंडधरः स
 सहासं प्रतस्थे ॥ ५० ॥ बालबुद्ध्या कृतापराधान्क्षमस्वेति भाषिणी
 मातरं ते त्रिंशदब्दैः पुनर्दर्शनमस्तु स्मृतिमात्रात्सान्निध्यं चेत्युक्त्वा
 सर्वान्परावर्त्य ययौ ॥ ५१ ॥ अयमीशो न मर्त्योऽस्मै नताः स्म एवं
 साधुस्तुतो योगिमुनीशोपि वदर्याश्रमं गच्छन्मुमुक्षुवेपेण काशीं प्राप
 ॥ ५२ ॥ तत्र वज्रासनस्थः केवलकुंभकेन खेचर्योन्मन्या तपोऽतपत्
 ॥ ५३ ॥ भागिरथ्यां स्नात्वा त्रिकालं साष्टांगयोगं युजंतं सिद्धासनस्थं
 केवलकुंभकेन खेचरीमुद्रया नादानुसंधानेनान्वितं समाहितं तं प्रेक्ष्य
 गु.च....३१

परमेश्वरोऽयमिति बुद्ध्या साष्टाग प्रणम्य मुनय प्राहु ॥ ५४ ॥
 भवान्परमेश्वरो न मर्त्य सद्धर्मगोपनायावतीर्णोऽसि प्राक् शकराचार्ये
 स्थापित सन्यासमार्गो ह्यप्रप्रायस्त कलौ विस्तारयेति ॥ ५५ ॥ कष्ट
 जन्यनश्वरविषयसुखासक्तैरज्ञातात्मसौर्यै कलिहतचित्तैरय मार्ग
 उच्छिन्न ॥ ५६ ॥ भीरुभयकरेऽपि सुलभक्षेमेऽस्मिन्कलौ सन्यास
 मार्गेण नोऽध्यात्मपरमानन्द दातु योग्योऽसि ॥ ५७ ॥ इति तदुक्त
 मगीकृत्य कृष्णसरस्वतीं गुरुत्वेन वृत्वा स नृसिंहसरस्वतीसञ्ज्ञो
 यतिरभूत् ॥ ५८ ॥ सूत्रशिखामर्षेणान्यास कृत्वा नि सकल्यो
 निर्ममोऽद्वय सन्यासी अभूत् ॥ ५९ ॥ स जगद्गुरुर्मुमुक्षुभ्य सन्यास-
 पद्धतिमाह प्रायश्चित्तमष्टश्राद्धानि विरजाहोमो गायत्रीप्रवेश एषणात्यागो
 भूरादिसन्यास ॥ ६० ॥ शिखासूत्रन्यासो गुरुपसत्ति प्रज्ञान ब्रह्माह
 ब्रह्मास्मि तत्त्वमसि अयमात्मा ब्रह्मेत्यर्थतो महावाक्यग्रहण ॥ ६१ ॥
 पचीकरणविचारो योगपट्ट पर्यन्ताशौच स्वधर्मविचार एव सन्यास
 श्रेय प्रद ॥ ६२ ॥ एव दैवीसपत्तियुग्वशी सन्याशी शुक्लकृष्णगतिज्ञो
 योगाभ्यासत परात्मदर्शनाब्जीवन्मुच्येत ब्रह्मीभूतस्य गतप्राणदेह सति
 समवे जले क्षेप्योऽन्यथा भूमो वा निखेय उदकदानादि नेव कार्य
 इत्युक्त्वा सन्यासाधिकारिविचारेण सन्यास प्राह्यानास ॥ ६४ ॥
 ततो मोक्षद सन्यास प्रवृत्त काश्या पुरुपार्थदान्वेदार्थान्प्रकाशय
 ॥ ६५ ॥ मेरु प्रदक्षिणीकृत्य स्वय पवित्रोऽपि तीर्थानि स्नात्वा शिष्यै
 सह गंगासागर प्राप ॥ ६६ ॥ बाह्यविषयान्वहि कारयित्वा भ्रुवोर्मध्ये
 दृश नासातरचारिणौ प्राणापानौ च समौ कारयित्वा योगमादिशत्
 ॥ ६७ ॥ तत प्रयाग एत्य माधवत्रिप्राय तत्त्वोपदेश सन्यास च
 दत्त्वा मातर द्रष्टु प्राप्त ॥ ६८ ॥ नामधारक उवाच यत्प्रसादात्तरा अद्वै-
 तामृतवपिणो मुक्ता जातास्तस्याचार्येण किं कृष्णसरस्वती वा कोऽथ
 ॥ ६९ ॥ सिद्ध उवाच रामकृष्णादिभिर्वसिष्ठसादीपन्यादिगुरवो यथा

चृतास्तथानेन गुरुः कृतः ॥ ७० ॥ स्वीकृतमानुष्यवेपानुसरेण न वर्तेत
 चेत्तदनुवर्तितया लोके संकरो भवेत् ॥ ७१ ॥ यदीक्षणवशान्माया जगत्सू-
 ते तेन स न लिप्यते उदासीनवत् स्थितस्यासक्तस्य को लेपः ॥ ७२ ॥
 प्रथमं शिवस्य विष्णुः शिष्यः विष्णोर्ब्रह्मा तस्य वसिष्ठः तस्य शक्तिस्तस्य
 पराशरः तस्य व्यासः तस्य शुक्रः ॥ ७३ ॥ तस्य गौडपादः तस्य गोविन्द-
 स्तस्य श्रीशंकरः तस्य विश्वरूपः तस्य बोधज्ञानं तस्य सिंहगिरिः
 तस्येश्वरः ॥ ७४ ॥ तस्य नृसिंहः तस्य विद्यातीर्थं ततः शिवतीर्थं तस्य
 भागीरथीतीर्थं तस्य विद्यारण्यं ॥ ७५ ॥ तस्य मल्यानन्दः तस्य देवतीर्थं
 तस्य यादवैन्द्रसरस्वती ॥ ७६ ॥ तस्यायं कृष्णानन्दसरस्वती अयं पारंप-
 र्योत्तमो ज्ञानी वृद्धश्चात एव गुरुत्वेन भगवता वृत इति ॥ ७७ ॥
 इत्यष्टमोऽध्यायः ॥

अथ नवमोऽध्यायः

नामधारक उवाच भगवान्संन्यासी भूत्वा कुतो जन्मभुवं
 प्राप्तः अस्य के शिष्याः ततः किमकरोत्तद्वद ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच
 प्रतिज्ञातानुसारी भगवान्महीं प्रदक्षिणीकृत्य मातरं द्रष्टुं प्राप्तः यतो यते-
 रपि माता वंध्या ॥ २ ॥ बालः कृष्णः उपेन्द्रः ज्ञानज्योतिः सदानंदो
 माधवोऽहं सिद्धश्च ॥ ३ ॥ एते सरस्वत्यंतसंज्ञा अन्येऽपि बहवस्तैः
 सह जन्मभूमिं प्राप्तः ॥ ४ ॥ पितरौ भ्रातृन्भगिनीमितरांश्च प्रेक्ष्य
 विश्वरूपैः प्रतिग्रहं पूजां स्वीचकार ॥ ५ ॥ मातार्चितं तं दृष्ट्वा पूर्वस्मृत्या
 पतिं प्राह मर्तुमुद्युक्तां कुपुत्रां मां योऽरक्षत्सोऽयं श्रीपादः ॥ ६ ॥ माहक्
 पुत्रो भवेदिति प्रतिज्ञा कृता तत्सिद्धये स्वतुल्यस्यान्यस्याभावात्स्वयमेव मे
 पुत्रोऽभूत् अद्वितीयत्वात्सत्यसंकल्पत्वाद्भक्त्यात्सत्याच्च ॥ ७ ॥ भो

श्रीपाद त्वं न मे पुत्रः लोकानुसारी वर्तसे चेन्मातृसंबंधं स्मृत्वा नो
 भवार्णवाद्बुद्धर ॥ ८ ॥ कालकर्मदैवस्वभावजीवभूतशरीरप्राणाहंकारपो-
 षडशविकारलिङ्गरूपोऽसौ प्रवाहस्तव माया तां निवारय ॥ ९ ॥ श्रीगुरु-
 र्वाच यत्कुले संन्यासी जातस्तत्पित्रोः कुलैकविंशतिस्तरति तरि-
 ष्यति च पूर्वं दुर्गतिस्थाप्यमृतं गच्छेत् ॥ १० ॥ भो मातर्भवत्कुले-यं
 संन्यासी जातः अथ किं ब्रुवे संपत्प्रजान्वितानां वो मुक्तिः काश्यां
 भविष्यति ॥ ११ ॥ भगिन्युवाच इतःपरं का मे गतिः भवाब्धे-
 र्बिभेमि यतस्त्वं सद्गुरुः तवः पापिष्ठां मामुद्धर ॥ १२ ॥ श्रीगुरुर्वाच
 खियः पतिरेव गतिः नान्या तस्मात्पातित्रत्याद्भवाब्धेः पारं यास्यसि
 ॥ १३ ॥ जन्मांतरे दंपत्योर्वैरमुत्पादितं गौश्च लत्तया हतातस्ते पतिर्य-
 तिर्भविष्यति त्वदंगे कुष्ठं चेति ॥ १४ ॥ ततः खिन्नां तां प्राह ते
 वार्धक्ये उभयमस्तु महर्शनात्तदा कुष्ठं गमिष्यति ॥ १५ ॥ ततो या
 गौतमेन गोहत्यानिवृत्तये आनीता तां गौतमीं शिष्यैः सह गत्वा ॥ १६ ॥
 ज्ञात्वा माधवशर्मणे सद्गतिं दत्त्वाप्रतोऽगमत् ॥ १७ ॥ तत्र गले शिलां
 बद्ध्वा मर्तुमुद्युक्तं दृष्ट्वा कृपया ॥ १८ ॥ शूलरोगार्तं दीनं दयनीयं तं
 तीरमानीय प्राह ब्रह्मन्कुतोऽत्र साहसं करोषि ॥ १९ ॥ विप्र उवाच
 शूलेन मरिष्ये मां पृष्ट्वा किं करिष्यसि अयमन्नवैरी सदा दुःसहो रोगो-
 स्त्यतः कथं स्थेयं ॥ २० ॥ उत्पत्तिः स्थितिलयः प्राणो जीवनमौषधं
 चान्नमेव तद्विरोधे मरणे वरं ॥ २१ ॥ जन्मांतरेऽत्र वाञ्छं न दत्तं
 अणुमात्रं पुण्यं न कृतं गोविप्रप्रासो हृतो गुरुः पितरौ वा निन्दितौ ॥
 २२ ॥ देवो नार्चितः अतिथिविप्रा द्वाराद्वापिताः धिक्कृता वा पितरौ
 त्यक्त्वा क्रिया सह वा मिष्टान्नं भुक्तं ॥ २३ ॥ एषामन्यतमस्येदं फलं नया
 परोपकारो न कृतः केवलं भूभारोऽस्मि व्यर्थं मम जन्म ॥ २४ ॥
 श्रीगुरुर्वाच हे विप्र मा भीः अन्नपथ्यं दिव्यौषधं ते दास्ये इति गुरौ
 वदति सति कश्चिद्यवनाधीनो दीनो हि कांचीवासी कौण्डिण्यगोत्रः सायं-

देवाख्यविप्र आगतः प्रणतं तं गुरुराह ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यथितोऽयं
 विप्रो मर्तुमिच्छत्यस्मै दिव्यौषधं दद्वि त्वमपि पथ्यं स्वाद्वन्नं देहि ॥ २७ ॥
 सायंदेव उवाच मासेन पक्षेण वा यदात्मानं भुंक्ते तदात्यंतिकी व्यथा-
 मनुभवतीति तस्मादस्मा अन्नदानाद्धत्या भवेदिति भाति ॥ २८ ॥
 श्रीगुरुवाच अहं भिषक्तमोस्म्यतः शंकां मा कार्षीः अपूपयुक्तं मापान्नं
 पायसं च पथ्यं तदेहि चिकित्सां जाने ॥ २९ ॥ सायंदेव उवाच तथा
 कुर्वे सशिष्यो भवानपि मे गृहे भिक्षां स्वीकरोत्वहं ते शिष्यो भवामि
 प्रपन्नं मां शाधि ॥ ३० ॥ तत उदारां प्रार्थनां स्वीकृतवतं सशिष्यं गुरुं
 निजगृहं निन्ये ॥ ३१ ॥ चित्रिते रंगवत्याद्यलंकृते गृहे शोभनासनेषु
 यथायथ तानुपवेश्य देवताबुद्ध्यापूजयन् ॥ ३२ ॥ पुंसूक्तुरुद्रसूक्तैर्गुरुं
 संपूज्य नीराज्य श्रद्धया गीतादिभिस्तोपयामास ॥ ३३ ॥ मुक्तिदं पापहरं
 श्रीगुरुपादोदकं संपूज्य स्वजनैः सह पीत्वा शिष्यांश्चापूजयत् ॥ ३४ ॥
 चतुर्विधं स्वाद्वन्नं भक्त्यादरेण च प्रकामं सर्वेभ्यो ददौ ॥ ३५ ॥ यद्भक्तः
 संसाररुजं घ्नति तस्य गुरोः सन्निधौ भुक्त्वा रुग्णोऽपि द्विजोऽनामयं
 भेजे नेदं चित्रं ॥ ३६ ॥ स विप्रोऽसारसंसारान्निर्विण्णः क्षणाद्गुरुदर्श-
 नादुदासीनो भूत्वाच्युतमभजत् ॥ ३७ ॥ सायंदेवो भुक्तान् तान् मुख-
 वासादिभिस्तोपयित्वा पादसेवनपूर्वकं गुरुमाह ॥ ३८ ॥ भवच्च-
 रणवंदनान्मे जन्म कर्म च सफलं जातं भवदनुग्रहात्पितरोऽपि मुक्ता अतः
 कृतार्थोऽस्मि ॥ ३९ ॥ गंगा पापं विदुस्तापं कल्पद्रुर्दैन्यं च हरतु वायुः
 कार्पासमिव ते दर्शनं तत्रयं हरति ॥ ४० ॥ भवान्परमात्माधोक्षजोऽ
 मलः साक्षी सर्गतरोऽपि साधुंस्नातुं नररूपेणावतीर्णोऽस्ति वस्तुतो भग-
 वानजोऽन्ययश्च ॥ ४१ ॥ श्रद्धान्वितं तवामलं दास्यं मद्यं कुल्य च देहि
 कश्चिदाधिरास्ति तं निशामय ॥ ४२ ॥ यदधीनोऽहं स हिंस्रो यवनः
 प्रत्यब्दं विप्रं घातयति तदर्थमेवाद्य मामाव्हयतीति श्रुतं ॥ ४३ ॥ श्रीगु-
 रुवाच मा भीः क्रूरमपि यवनं गच्छ तेनार्चितस्त्वं मुदा पुनरेष्यसि

तावत्तिष्ठामि मा शुचः ॥ ४४ ॥ इति श्रुत्वा स निःशंकं यवनं ययौ
 तदा विप्रः शस्त्रैश्छिनत्तीति ध्रांतः ॥ ४५ ॥ वल्लभूपार्यैस्तं तुष्ट्वा प्राह
 हे द्विज यथामुखं गच्छेति स ततो गताधिस्तुष्टः श्रीगुरुं प्राप ॥ ४६ ॥
 सर्पो गरुडवालं भक्षयेत्किं गजो वा सिंहपोतं भक्षयेत्किं गुरुभक्तं द्रष्टुमतः
 कोपि न क्षमः अल्पको यवनः किमुत ॥ ४७ ॥ आगतं सायंदेवं
 श्रीगुरुराह त्वं दासोऽसीष्टं प्राप्यसे षोडशवर्षेभ्यो दर्शनं भवेदित्युक्त्वा
 तदनुज्ञातो भगवान्वैद्यनाथं गत्वांतर्दधे ॥ ४८ ॥ एवं भक्तिवृद्धयर्थं ईदृश्यो
 लीलाः कृताः लोकाः कथमपि मां भजंत्विति भगवदाशयः ॥ ४९ ॥
 लोके प्रत्युपकारं वीक्ष्य लौकिकानंदजनकं चमत्कारमकरोत् ॥ ५० ॥
 तेन हेतुना लोका भगवंतं भजंति ततो मुमुक्षवो भवंति ॥ ५१ ॥ ततो
 वैराग्याभ्यासाभ्यां भगवंतमुपासते ततो भगवत्प्रसादात् ॥ ५२ ॥ महा-
 वाक्येन परात्मैक्यज्ञानं लब्ध्वा नष्टाविद्यास्ते तत्संस्थां ध्रुवां शान्तिं
 यांति ॥ ५३ ॥ ततस्तेन प्रसन्नाः प्रशान्ता निर्बन्धा निर्द्वन्धाः स्वात्मारामा
 भूत्वा जडोन्मत्तपिशाचवच्चरन्ति ॥ ५४ ॥ सहुरोः स्पर्शनकीर्तने-
 क्षगानामयं महिमा यो यत्र स्नेहाद्वेपाद्भयाद्वाऽचलं मनो धत्ते ॥ ५५ ॥
 स पेशस्कृद्भयानात्कीटवत्सारूप्यमेति एते भगवन्मार्गणोपायाः सुलभाः
 ॥ ५६ ॥ असौ पुरुषैर्बुद्ध्यादिगुणहेतुभिर्मृगयो नानुमानैः अत्रात्मैवात्म-
 गुरुः ॥ ५७ ॥ नामधारक उवाच तेजस्यी भक्तवत्सलो भगवान्कुतो
 ऽतर्दधे तदा शिष्याः क्व गताः ॥ ५८ ॥ सिद्ध उवाच बहुशित्योपाधि
 ज्ञात्वा रहः स्थेयमिति मत्वा शिष्यानाह ॥ ५९ ॥ संस्कारैर्द्विजो भूत्वा
 भ्रष्टाचारि त्रयीं पठन् द्वादशाब्दं सूत्रमेललाजिनदंडधृक् ॥ ६० ॥ सायं
 प्रातः स्वकर्माभिप्रायं च कुर्वन् भिक्षां चरन् भक्त्या गुरुं भजन्
 दियाऽस्वपन् याचितां भिक्षां गुरवेर्पयन् ॥ ६१ ॥ तद्वत्तुभुगेवं लब्ध-
 परिणो गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावर्तनं कुर्यात् अनाश्रमी प्रत्यवायी
 भवत्यतः ॥ ६२ ॥ भार्यामुद्वाह गृही गृहं परिचरेन् वेदशास्त्रधर्मैः

पोष्यभृद्यज्ञकृत् ॥६३॥ पुत्राय सर्वं दत्त्वा भार्यया वनं गत्वा त्यक्तप्राम्य-
 विषयो वशी अकृष्टपच्यशी यावच्छुद्धि वसेत् ॥ ६४ ॥ भार्याज्ञयाऽऽ
 त्मन्यग्रीन्समारोप्य यतिधर्मतो निर्ममः संन्यसेत् विरक्तस्य न क्रमः
 ॥ ६५ ॥ त्यक्तसूत्रशिखैपणः संन्यासी वशी जपभिक्षादनध्यानशौचा-
 र्चनरतः ॥ ६६ ॥ स्त्रीकथायानखत्वाऽस्पृक् त्यक्ताहःस्वाप आत्मदृक्
 वेष्मलाघुदारुमृन्मयपात्रः दंडो दिवा सकृद्भुक् ॥ ६७ ॥ वर्षा ऋते
 तीर्थान्यदन् त्र्यहमेकत्र च वसन् स्थिरचित्तः कापि तिष्ठेत् अशक्तो हरिं
 ध्यायन्महाक्षेत्रे वसेत् ॥ ६८-६९ ॥ एवं स्वाश्रमोचितं कार्यमन्यथा
 पातः इत्युक्त्वान्यान् गृहाय प्रेरयित्वा यतीन्द्राह ॥ ७० ॥ काशी प्रयागो
 गया श्रीरंगः पुरुषोत्तमः श्रीशैलो नैमिपारण्यं कुरुक्षेत्रं बदर्याश्रमः ॥७१॥
 गोकर्णः कांच्ययोध्या गोकुलं मथुरा द्वारिका मायावंतिका करवीरं ॥७२॥
 गंधर्वपुरं देवकन्यागृहाश्रमः सेतुबंध इत्यादिक्षेत्राणि गंगायमुनासरस्वती-
 विपादमरुद्विधावितस्ताचंद्रभागासरस्वती ॥७३॥७४ ॥ रेवागोदामरजा-
 सरयूभीमाकृष्णामल्लपहा ॥ ७५ ॥ कावेरोप्रवरातुंगाक्षिप्रातापिवेदिका-
 चर्मण्वतीगंडकीत्याद्या नद्यः गुरुचारान्महानद्यो गंगालानफलदाः ॥७६॥
 ॥७७॥ अत्र सर्वत्र पुष्करादिषु च विधिवत्स्नानादि कार्यं वर्षासु यद्दिने
 नवांबु तदा ता रजस्वलाः तीरस्थैर्विना दशाहं न सेव्याः ॥ ७८ ॥
 मुख्यास्त्र्यहं वापीकूपाद्या अहोरात्रं च न सेव्याः एवं कृत्वा सर्वैः श्रीशैले
 बहुधान्येन्दे आगंतव्यं अहमप्येष्यामीति ॥ ७९ ॥ तान्यात्रायै प्रेरयामास
 तेषि जग्मुः अहमेक एव सेवार्थी पादाब्जभ्रमरोऽभवं ॥८०॥ यद्वर्जुनाभ्यां
 यज्ज्ञानं योगश्चोपादिष्टस्तावेव मह्यं कृपयोपादिशत् हे विनीत तौ ते
 वक्ष्ये इत्युक्त्वोपादिशत् याभ्यां स्वानंदः पुमान्वैष्णवं पदं याति ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥ इति चूर्णिकायां नवमोऽध्यायः ॥

अथ दशमोध्यायः

नामधारक उवाच भगवान् शिष्यान्व्यात्रायै प्रेरयित्वा स्वयं कुहावस-
 त्तच्छ्रोतुमिच्छामि ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच सवत्सर वैद्यनाथसमीप
 उवास अहमपि सेवार्थी अभव ॥ २ ॥ तत्रैको मदी विप्र एत्य नत्वा
 गुरु प्राह मया सिद्धये बहु कष्ट कृत सिद्धिस्तादृशो गुरुश्च न लब्धोऽ-
 तएव त्वा प्रपद्ये मोक्षोपाय मे उपादिश ॥ ३-४ ॥ श्रीगुरुवाच केन
 ते सिद्धयुपाय उपदिष्ट गुरु विना कथं कष्ट कृतमिति ॥ ५ ॥ विप्र
 आह कश्चिद्गुरुर्मयाश्रित स चङ्ग सेवार्थी मा पीडयामास ततो मया
 त्यक्त ॥ ६ ॥ श्रीगुरुवाच हत गच्छ त्वयाऽसाधु कृत त्वा धिक् गुरु
 द्रोहिणो मुखावलोकनमपि न भद्राय ॥ ७ ॥ प्रणामसेवाप्रश्रपराङ्मुखे
 कुतो गुरुकृपालेश तदन्यस्मिन्नेव प्रसाद ॥ ८ ॥ द्विज उवाच हे प्रभो
 गुरु कथं ज्ञेयं कथं वा सेव्यो वदाज्ञानाद्गुरुद्रोहं कृतोऽतो मामुद्धर
 ॥ ९ ॥ श्रीगुरुवाच साक्षाद्ब्रह्मविष्णुशिवरूपो गुरुर्निरूपम स त्वाद्-
 शैरधैर्दुर्ज्ञेयस्तद्वत्तत्सेवापि ॥ १० ॥ एतदर्थमितिहास शृणु द्वापारे घोम्यो
 मुनिरासीत्तस्य वैदारुणोपमन्युसज्ञास्तत्परा सेवाधर्मज्ञास्त्रय शिष्य
 तेषां भाव परीक्षितुं दयालुर्गुरुराह ॥ ११-१२ ॥ शालेये जलाभावा-
 त्सस्य शुष्येत्तस्मात्कृतमोऽपि गत्वा जलमानयतु ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वारुणो
 दुत गत्वा पत्वलाञ्जल क्षेत्रसमीपमानयत् ॥ १४ ॥ वारिवारणेन क्षेत्र-
 गतोऽपि प्रवाहोऽन्यत्रागान् ॥ १५ ॥ तत्र न्यस्तोऽपि पापाणचयं स्थातुं
 न शशाकं सोमन्यत क्षेत्रे जलाभावे गुरुमां धिक्करिष्यति ॥ १६ ॥ अत्र
 गुर्वयं मर्तव्यमिति मत्त्वोभयत्र देहनिधायोपरिष्ठाद्वृत्तेन जलप्रवाहेण
 क्षेत्रमपूरयत् ॥ १७ ॥ घोम्य एत्य जलपूर्णं क्षेत्रं चीक्ष्य हे वत्सा ३
 इत्याह्वयत् ॥ १८ ॥ श्रुत्वापि छिन्नं स प्रत्युत्तरं दातुमशक्योऽसौ
 किंचिद्भुवि चक्रे तदा तन्नागत्य तं दृष्ट्वा ॥ १९ ॥ कृपयोत्थाप्य भक्ति

ज्ञात्वा प्रसन्नो गुरुस्तस्मै स्वसाम्यं ददौ ॥ २० ॥ विद्याविनयसंपन्नः स
 गुरुं तुष्ट्वानुज्ञातो गृहं गतो लोके पुज्योऽभवत् ॥ २१ ॥ गुरुस्ततो
 वैदमाह सर्वतः क्षेत्रं संरक्ष्य यत्नात्सर्वं धान्यं समानयेति ॥ २२ ॥ स
 तथेति गत्वा पशुपक्ष्यादिनिवारणपूर्वकं रक्षां कृत्वा धान्यराशिं कृत्वा
 गुरुमेत्य ॥ २३ ॥ प्राह धान्यमानेतुं सर्पभं शकटं भवान्ददात्विति
 ॥ २४ ॥ गुरुर्ललायेन युक्तं शकटं ददौ तं नीत्वार्धमार्गं शालीनाहरत्
 ॥ २५ ॥ तत्र पंके शकटः संलग्नः स तदा स्वयं स्वकंठे युगमयोजयत्
 ॥ २६ ॥ तदा भारतिरेकतः समहिपः स पपात तत्र सहसा यदृच्छया
 धौन्यः प्राप ॥ २७ ॥ घोरं तत्कर्म प्रेक्ष्य तं मोचयित्वा प्रसन्नो वरं
 ददौ तेनेहामुत्र च शिष्यः कृतार्थोऽभूत् ॥ २८ ॥ अथोपमन्युमाह गाश्चा-
 रयेति स स्वल्पभुगपि तथाकरोत् क्षुधितः स वने ॥ २९ ॥ विप्रगृहा-
 न्दृष्ट्वान्नयाञ्चयात्मानं पुपोच त्वं कथं पुष्ट इति गुरुणोक्तः तन्न्यवेदयत्
 ॥ ३० ॥ गुरुराह सा भिक्षा मे देयेति स तथेत्युक्त्वा प्रत्यहं याचितकं
 गुरवे दत्त्वा पुनर्याचितान्नं भुक्त्वा गा अरक्षत् तदपि ज्ञात्वा ॥ ३१ ॥
 गुरुराह द्विर्याचितां भिक्षां मे देहीति शिष्योऽपि तथाकरोत् ॥ ३२ ॥
 चत्सपीतावशेषकं गलितं दुग्धं पीत्वा गा अरक्षत् ॥ ३३ ॥ तदपि
 ज्ञात्वा धीभ्रंशभिया गुरुणा वारितः ततः सोर्कक्षीरमनुच्छिष्टं ज्ञात्वा
 पातुं दधौ तदक्षगोरपतत् ॥ ३४ ॥ सोधवद्गतेऽपतत् गावो गृहं ययुः
 गुरुस्तमन्वेष्य तादृशं दृष्ट्वा तं प्राहश्चिनौ स्तुहीति ॥ ३५ ॥ सोऽश्वि-
 स्तवाद्दृष्टिं प्राप गुरुरपि कृपां चक्रे ततः स कृतकृत्योऽभवत् ॥ ३६ ॥
 चच्छिष्या अपि तत्तुल्या अभवन् अस्योत्तंकाख्यशिष्यः सत्रेऽहीनदहत्
 ॥ ३७ ॥ जनमेजयादिष्टः स्वर्गादिद्रमानयत् अयं गुरुरप्सादस्ततोपा-
 स्त्राप्यो नान्यथा ॥ ३८ ॥ अतः सर्वभावेन तमेव शरणं गच्छ तत्र-
 सादाच्छान्तिर्दुर्लभोपि मोक्षः सुलभः ॥ ३९ ॥ विप्र उवाच भिन्नधातु-
 पात्रादिसंधिर्युज्यते तथा भिन्नं मौक्तिकं न संधीयते तथैव हृदयं मया

गुरोर्हृदयं भिन्नं अतो न यास्ये तवाप्रतो दोषापनुत्यै प्राणांस्त्यक्ष्ये
 ॥ ४० ॥ इति तन्निश्चयं ज्ञात्वानुतापदग्धाशुभस्य तस्य मूर्ध्नि करं निधाय
 स्वगुरुं स्मरेति भगवानाह ॥ ४१ ॥ स च स्वगुरुं स्मृत्वा तत्स्वरूपमिव
 भगवंतं दृष्ट्वा गलत्प्रेमाश्रुमुदा तुष्टाव ॥ ४२ ॥ प्रणतं तं श्रीगुरुराह
 यथाक्रमं कर्मोद्यं निस्तीर्य शीघ्रं परां सिद्धिमेष्यसीति ॥ ४३ ॥ यस्त्वया
 मे रूपं दृष्टं तद्भक्त्या स्मर मदर्थेनासक्त्या विहितकर्म कुरु सिद्धिमेष्यसि
 ॥ ४४ ॥ इति स्वरूपदर्शनाद्दुर्लभस्वान्मसुखान्वितं कृत्वा कृष्णातीरमेत्य
 तत्रागतं छिन्नाजिह्वं द्विजमुद्धार ॥ ४५ ॥ इति दशमोऽध्यायः ॥

अथ एकादशोऽध्यायः

नामधारक उवाच कश्चिन्नजिह्वो विप्र आगतो भगवता कथमुद्धृतो
 वद तत्कथामृतपानेऽतीव तृष्णा वर्धते ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच करवीरे कश्चि-
 द्द्विजपुत्रो जातस्तमन्ये प्राहुः त्वं विपुच्छृंगः पशुः यत्तृणं न भिक्षितं
 तत्पशूनां भाग्यं ॥ २ ॥ यतो विद्यानिधिर्हर्तुरलभ्यः शिष्यायार्पितश्चेद्वर्धते
 ऊनमपि श्रेष्ठेष्वर्च्यं करोति दरिद्रमपि कापि धनिनं करोति ॥ ३ ॥ सुखे-
 स्त्रीव रक्षणे मातेव कुत्रापि मित्रवत् हिते पितेव बोधे गुरुवद्विद्याऽतो विद्या-
 हीनं त्वां धिक् ॥ ४ ॥ इति निर्भर्त्सितस्त्रस्तः स भिह्वार्टी ययौ त्यक्तान्तो
 देवीमानर्च ॥ ५ ॥ अलब्धप्रसादः स जिह्वां छित्वा शिरः श्वः छेद्यमिति
 निश्चयं कृतवान् रात्रौ स्वप्ने देवी प्राह कृष्णायाः परकूले यतिरस्ति तं
 भजेति ॥ ६ ॥ ततो गलदश्रुर्दुःखितोऽपि स धैर्येण गुरुमेत्य ननाम
 गुरुस्तन्मूर्ध्नि करं दधौ ॥ ७ ॥ स्पर्शस्पर्शादयो हेमेव मानसं गतः काको
 हंस इव गुरुकरस्पर्शनात्स सुजिह्वो विद्वांश्च वभूव ॥ ८ ॥ नेदं चित्रं
 यथादिचिन्हितं यत्पदं हृदये ध्यायन्ति तत्प्रसादाद्धीजाड्यादि नश्यति

तस्य भगवतः प्रसादात्किमुत ॥ ९ ॥ स गुरोराज्ञया गृहमेत्योभर्यं
 सिद्धिं ययौ भगवानपि दक्षिणां दिशं ययौ ॥ १० ॥ साष्टीर्थं साधु-
 कृष्णापंचगंगासंगमं दृष्ट्वा पश्चिमतीरे तस्थौ ॥ ११ ॥ सरस्वतीशिवा-
 भद्राकुंभोभोगवत्यः कृष्णावेप्योः संगता उत्तमोत्तमोऽयं संगमः ॥ १२ ॥
 तत्र कुरुक्षेत्राधिपुष्यं कुरुपुरं संगमः प्रयागः युगालयं साक्षात्काशी च
 ॥ १३ ॥ संगमे उदुंबरः कल्पवृक्षः विश्वेश्वर इवामरेश्वरः अत्र चतुःपष्टि-
 योगिन्य एषामर्चनान्नरोप्यमरो भवेत् ॥ १४ ॥ अत्र संगमे माघस्नानी-
 स्वर्याति दक्षिणप्रवाहेऽत्र महापापहराणि कोटितीर्थानि ॥ १५ ॥ मुमुक्षो-
 र्मोक्षदं कामिनां कामदं सतां रंजकं चाश्रमं दृष्ट्वोदुंबरे साक्षाद्भगवान्
 तस्थौ ॥ १६ ॥ प्राग्विद्वद्युक्तामरपुरे भगवान्वैदिकं विप्रं भिक्षां ययाचे
 ॥ १७ ॥ भिक्षावृत्तेः सात्त्विकविप्रस्य भार्यातिथेयी अन्नाभावाच्छाकं ददौ
 ॥ १८ ॥ भक्त्या दत्तं शाकं भुक्त्वा वृषः प्रभुः शाकलतामुत्पाद्याश्रमं
 गतः ॥ १९ ॥ तदा दुःखिता ब्राह्मणी प्राह योगक्षेमकरी लता कुत
 उत्पादिता हंत भिक्षाकापटवमपि मया न कृतं ॥ २० ॥ तां भर्ता प्राह
 तूष्णीं तिष्ठ न कोऽपि सुखदुःखदः स्वकर्मसूत्रग्रथिता लोकास्तु वृथा-
 हंकार वहन्ति ॥ २१ ॥ सर्वं जगदीश्वराधीनं सुखं दुःखं वा येन
 यत्प्राप्तव्यं तदन्यथा कर्तुं कोपि न समर्थः येनायुर्दत्तं सोन्नमपि ददाति
 ॥ २२ ॥ विश्वोत्पत्तिस्थितिलयकर्तुः प्राज्ञेऽज्ञे राज्ञि रंके वैकट्यप्रितो मा
 शुचोऽयमस्माकं तारकः ॥ २३ ॥ इति बधूमाश्रास्य वहीमुत्खात्य श्रीगुरोः
 प्रसादाद्धनपूर्णं घटं लेभे ॥ २४ ॥ स सभार्यो गुरुं गत्वा तत्कथयामास
 भगवान् प्राह भो दंपतीदं गोप्यं अन्यथा लक्ष्मीर्नश्येत् ॥ २५ ॥ ऐश्वर्य-
 पुत्तान्वितौ निरामयौ युवां मोक्षं गमिष्यथः गृहं गच्छेतामिति तथेति तौ
 जग्मतुः ॥ २६ ॥ नामधारक उवाच प्रभोः कस्मान्निक्ष्णावृत्तिः पूजयेऽश्वत्थे
 विद्यमाने उदुंबरः कुतो भगवताश्रितः ॥ २७ ॥ सिद्ध उवाच भिक्षेयं
 शंभुवृत्तिः भगवान्लीलया स्वयं भिक्षुः सन् श्रुत्युक्तां पक्वान्भिक्षां भजे

॥२८॥ नृसिंहावतारे दैत्यदारणान्नखा विपार्तास्ते औदुंबरैः शांता अतः
 प्रीत्या उदुंबरः श्रितः ॥२९॥ यत्र काप्ययं पापतापदैन्यद्द्रूयात्कामदोऽ-
 ह्मपि श्रिया सह वसामीति वरोपि दत्तः ॥ ३० ॥ यत्र विश्वात्मा तत्र
 चेदतीर्थदेवा अप्यतो भुञ्ज्यं कल्पवृक्षः ॥ ३१ ॥ ततो विश्वभृद्भगवान्
 कामरूपाभिर्योगिनीभिरर्चितस्तत्रैव स्थितः ॥३२॥ अज्ञा विप्रास्तदज्ञा-
 त्वायं भिक्षामकृत्वा कथं जीवतीति मृग्यं ॥ ३३॥ इति विचार्य विलीय
 स्थितास्ते मध्यान्हे भगवन्मायया तस्ता ययुः भगवन्चेष्टितं ज्ञातुं कः
 शक्यो न कोऽपि ॥ ३४ ॥ एकदा भाविको गंगानुजाख्यो भक्तोऽमुं
 द्रष्टुमेत्याश्चर्यं ददर्श ॥ ३५ ॥ तदा जलपूर्णापि कृष्णा मार्गं ददौ तेन
 भगवानंतर्गतः भक्तोऽपि पश्चादागत्य मध्येद्वीपं दिव्यामिव पुरीं ददर्श
 ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सिंहासनस्थो योगिनीभिर्नीराजितः पूजितश्च देवस्तं
 दृष्ट्वा कस्त्वं कुत आगतोसीत्याह ॥ ३८ ॥ गंगानुज उवाच गंगा
 नुजाख्योऽत्रत्योऽहं त्वां द्रष्टुमागतोऽस्मि भवान्परमात्मा सर्वेश्वरोऽपि
 दैवान्मे गोचरः ॥३९॥ त्वन्मायामोहितास्त्वां नरं विदुस्तेऽपारे संसार-
 सागरे मज्जन्ति नान्ये ॥ ४० ॥ इति स्तुतो भगवान् तस्मै इष्टवरं दत्त्वा
 प्राह यदत्र दृष्टं तन्मय्यत्र विद्यमाने त्वया कस्यचिन्नाख्येयं ॥ ४१ ॥ स
 नित्यमेत्य गुरुमानर्च एकदा गुरुं प्राह त्रिस्थलीयात्रा वरेत्याहुस्तां न
 वेद्मि ॥ ४२ ॥ श्रीगुरुवाच प्रयागः काशी गया चेति त्रिस्थली तादृशी
 संगमो युगालयं करवीर चेति त्रिस्थलीत्युभयामपि ते शीघ्रं दर्शयामि
 ॥ ४४ ॥ इत्युक्त्वा स्वपादुके धारयित्वा इनामपरां च क्षगादर्श-
 यामास ॥ ४५ ॥ आह च एषान्या च त्रिस्थली दर्शिता उभयोः साम्यं
 ज्ञात्वात्र स्वाचारान्मोक्षसे ॥ ४६ ॥ इति गुरुवाक्यं श्रुत्वा तल्लीलां च
 ज्ञात्वा तद्भवानाद्रुंधं छित्वा मुक्तोऽभवत् ॥ ४७ ॥ ततोत्र महिमा वृद्धः
 संतोऽसंतश्चायास्यंतीतोऽन्यत्र गंतव्यं साक्षात्प्रेह स्थेयमिति भगवानमस्त
 ॥ ४८ ॥ तदास्मान्दित्वा क यास्यसीति लपंत्यौगिनीराश्वस्य प्राह

भगवान् वस्तुगत्यात्तैव तिष्ठामि लोकदृष्ट्या गमित्य एव ॥४९॥ अमरेशो-
न्नपूर्णा विमेशो वयं च भक्तेष्टदाः अत्र वस्तुष्टये स्थेयं ॥५०॥ इतः प्रभृतीदं
क्षेत्रं प्रसिद्धं सुरदं बहुलोकनिवासं च भविष्यति ॥ ५१ ॥ सन्निपाता-
क्षिरोगकुष्ठमेहश्लेष्मक्षयज्वरवातपैत्तिकगुल्मदोषादिजरोगानिदं क्षेत्रं
निवारयेत् ॥ ५२ ॥ बंध्या पुत्रं भीतोऽभयं निःस्वो धनं रोगी आरोग्यं
मुमुक्षुः सद्गतिं चेति यद्यद्यष्टं स स तत्तल्लभेत् ॥५३॥ पर्वक्रांतिप्रहस्ता-
नेऽत्र सहस्रगोदानफलं अत्राल्पजपहोमद्विजतर्पणफलमनंतं ॥ ५४ ॥
प्रदक्षिणा पदे पदेऽश्वमेधफलदा दुर्गता अपि पितरः श्राद्धतः परां गतिं
यास्यंति ॥ ५५ ॥ इति योगिनीराश्वस्योदुंबरमूले पादुके संस्थाप्य
भगवान्ब्राह्मत्राष्टीर्धस्नानपूर्वकं यो योगिन्यादियुतमत्पादुकेऽर्चेत्सोऽभीष्टं
लभत्वित्युक्त्वा भीमातीरं जगामेति ॥५६॥ चूर्णिकायामेकादशोऽध्यायः ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

नामधारक उवाच कृष्णातटाद्भगवति गते सति तत्र भजतां
कः फलदः ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच गतिस्थित्यासनस्वप्नाश्चिदात्मनो न
नरानुकारिणस्तस्येयं लीला ॥ २ ॥ यथा भावनया यथा भाव्यते तथा
भगवान्प्रतीयते अत्रेहक्फलदो देव इति तत्र तादृग्जागर्ति ॥ ३ ॥ योगि-
नीवरदानादि गंगानुजातु यैः श्रुतं तेभजन् तेषां फलमपि लब्धं ॥४॥ एवं
सति तत्रत्या काचिन्मृतप्रजा ब्राह्मणी ब्राह्मणं शरणं प्राप ॥ ५ ॥ दीनां
प्रपन्नां तां देवप्रेरितबुद्धिर्विप्रस्तैर्देवं प्राड ॥ ६ ॥ भो साध्वि पूर्वाजि-
तान् मृतापत्यत्वदोषान् शृणु ते च प्रायः प्रेतहेतवः ॥ ७ ॥ गोब्राह्मण-
श्चासर्पबालहा परस्वापहर्ता जन्मांतरे मृतापत्यः ॥ ८ ॥ लोहाश्मदारु-
चूर्णं प्रयत्नाज्जरयेत् ब्रह्मस्वं कः कथं जरयेत् ॥ ९ ॥ हृतस्वार्थाभिलषेण

ब्राह्मणो मृतश्चेत्प्रेतो भूत्वा हर्तृवंशहा भवेत् ॥ १० ॥ जन्मातरे त्वया
 शौनकगोत्रविप्रस्य शतद्रव्य हृत स प्रेतो भूत्वा तेऽर्भान् हति ॥ ११ ॥
 आरव्यकर्मणो भोगादेव क्षयो नान्यथा त्व स्वारब्ध भुक्त्व को निवारयेत्
 ॥ १२ ॥ इति कर्णशूलाभ वच श्रुत्वा प्रस्ता सा प्राह भो ब्रह्मन्मामनुगृ
 ण्हीष्व मुस्त्युपाय कथय ॥ १३ ॥ विप्र उवाच प्रायश्चित्तपूर्वक प्रेतौर्ध्वदे-
 हिक कर्म कृत्वा मासत्रत चर ॥ १४ ॥ साष्टतीर्थसगमह्यानपूर्वकमुदु-
 चर पादुका च पूजय ॥ १५ ॥ ततो ब्राह्मणान्भोजयित्वा शोनकगोत्राय
 शतद्रव्य देहि तेन ते शुद्धि ॥ १६ ॥ ब्राह्मण्युवाच शतद्रव्य नास्ति
 भक्त्या मासमात्र पादुकार्चन कुर्यां स हरिर्भयात्पायात् ॥ १७ ॥
 इति निश्चित्य सा पत्या सह यथोक्तमाचरत् त्रिदिनाते तत्स्वप्ने
 पिशाच एत्य ॥ १८ ॥ ता भीषयित्वा द्रव्य ययाचे सा भीत
 उदुवरमूले गुरु ददर्श ॥ १९ ॥ गुरुस्तामाश्रास्य पिशाचमाह रेऽधम
 सर्तां ऐदयसेऽपि कस्त्व ॥ २० ॥ पिशाच उवाच स्वामिन्नय पक्षपातो
 भवतो नार्ह यस्मादनयापहृत द्रव्य याचितुमहमीदृशोऽभवम् ॥ २१ ॥
 श्रीगुरुरुवाच अनेन पीडनेनामगलयोनेस्ते कथ मोक्ष येन सद्गति स्यात्त-
 च्छृणु ॥ २२ ॥ हृतद्रव्य जन्मातरेऽस्ति दरिद्रवशेल फलभागिनीय
 जातात कुतो धन लभ्य ॥ २३ ॥ अतस्तया शक्त्या और्ध्वदेहिक कार-
 यित्वा त्वद्गोत्राय यथाशक्ति धन दापयित्वा ॥ २४ ॥ मोक्ष ते दधि इद न
 रोचते चेद्येष्ट चरेमा रक्षामि ॥ २५ ॥ पिशाच उवाच भो देव त्वदर्श
 नान्मे निष्कृतिर्जाता यथेष्ट कुरु ॥ २६ ॥ इति तन्निश्चय ज्ञात्वा गुरु
 ब्राह्मणीं प्राह त्वयेद् भुत तथा निष्कपटमाचर ॥ २७ ॥ अय सद्गतिं
 यायात्ते वशवृद्धिश्च भविता इत्युस्तादृश्योऽभूत् सापि बुद्धा जाता ॥ २८ ॥
 तत् पतये कथयित्वा तयैवाकरोत्तेन प्रेतो गतिं लेभे साप्यदोषाभूत्
 ॥ २९ ॥ द्वितीयेन्दि तत्स्वप्ने द्वे फले दत्त्वा प्राह भगवान् विप्रान्भोजयित्वा
 फले भुक्त्वति ॥ ३० ॥ सा प्रबुद्धा फलेऽपि दृष्ट्वा तथाकरोत् ततो

गर्भिणी जाता ॥ ३१ ॥ गुरुप्रसादात्सूर्याचंद्रमसाविव पुत्रावसूत विप्रो
 जातकर्माद्यकरोत् ॥ ३२ ॥ ततोऽष्टमेद्वे पित्रा ज्येष्ठपुत्रस्योपनयनाय
 संभाराः संभृताः तदाद्भुतं जातं ॥ ३३ ॥ अकस्मात् संनिपातेन ज्येष्ठपुत्रो
 ममार मातोरःशिरस्ताडनपूर्वकं रुदती प्राह ॥ ३४ ॥ रे पुत्र क गतोऽसि
 वृथा मे पयः स्रवते वत्स कति शेषेऽचिराद्बुध्यस्व पयः पिव ॥ ३५ ॥
 अयं ते भोजनावसरः भुक्त्वांगणे रंतुं चर उत्तिष्ठ मा स्वप त्वां वयस्या
 आब्धयंति ॥ ३६ ॥ त्वं नोत्तिष्ठसि चेत्प्राणांस्त्यक्ष्यामि ये पंचपुत्रा जाता-
 स्तेपां त्वं मम प्राण एव ॥ ३७ ॥ त्वयि मृते मरिष्ये गर्भप्रभृत्यद्य यावद्दुःखं
 न दत्तं ॥ ३८ ॥ येर्भा मृतास्तद्दुःखं त्वदीक्षणाद्विस्मृतं अद्य दुःखाब्धौ
 मां त्यक्त्वा क यास्यासि ॥ ३९ ॥ अयं ते न धर्मः धार्ढक्ये नौ कस्मात्ता
 इति तद्बुद्धितं श्रुत्वा तत्त्वत्या एत्य तां प्राहुः ॥ ४० ॥ हे भीरु कुतः
 शोचसि मृत्युर्देवर्षिदानवान्न विस्मरति मानुषाणां तु का कथा ॥ ४१ ॥
 त्वं विचारय कृष्णाद्यवतारा अपि कालवशं गताः अतो वृथा शोकं
 मा कुरु ॥ ४२ ॥ ब्राह्मण्युवाच हंत पिशाचभयं निवार्य भगवता दत्तं
 फलं कथं विफलं जात ॥ ४३ ॥ तत्तस्य वाक्यं वृथा चेत्तं को भजेत्
 विभीषणध्रुवाद्यैरपि कथं विश्वसनीयं ॥ ४४ ॥ एतां तत्कार्त्तिकं पुत्रेण सह
 लोकांतरं नेष्ये इति रुदित्वा संस्कर्तुं शवं न ददौ ॥ ४५ ॥ प्राप्ते
 लोकास्तदास्तदा कश्चित्तापस एत्य तां प्राह ॥ ४६ ॥ शोकाविषयं
 सुतं कुतः शोचसि सुतस्तवैव जीवो वा देहो वा सत्यं वद ॥ ४७ ॥ त्वप्रक्त-
 मांसास्थिमयो देहस्ते पुरतोऽस्ति जीवस्त्वजो विभुरनंतश्चात्र कः
 शोकाविषयः ॥ ४८ ॥ कालकर्मगुणोत्पन्नं जगदिदं मायामयमिद्रजालो-
 पमं कथं ध्रुवं मंतव्यं ॥ ४९ ॥ तादृशस्य कुतः पुत्रादिरूपा स्वत्वकल्पना
 सा मृपा नद्यां काष्ठसंगवन्वंचल्य ॥ ५० ॥ त्वया ध्रुवा निश्चिता चेज्ज-
 न्मांतरे कस्य त्वं जननी स्त्री वा तव संबन्धिनश्च न केऽपि ॥ ५१ ॥
 जन्ममृत्यु कालकशाद्दिनरात्रिबदलंघ्यौ देहिनो देहे यथा बाल्यादि तथा

देहांतरमपि ॥ ५२ ॥ अयं भ्रमो गुरुप्रसादाह्लीयते तं विना जातो
 मृत्यवे मृतश्च जनुपे कल्प्यः ॥ ५३ ॥ अतोऽपारहार्यैर्धे मा शुचः मृतः
 शुचोपायांतरैर्वा नागच्छति ॥ ५४ ॥ ब्राह्मण्युवाच वेदांतो मे न रोचते येन
 मे सुफलं दत्तं तत्कुत्र गतं स भुवि कैर्विश्वस्तव्यः ॥ ५५ ॥ तापस-
 उवाच यतः त्वया बरो लब्धस्तं गत्वेदं पृच्छाहं गच्छाम्यलं विस्तरेण ॥ ५६ ॥
 तच्छ्रुत्वा सा शवं गृहीत्वा सद्गुरोराश्रमं गत्वा कोपेन पादुकयोः शीर्षं
 ताडयामास ॥ ५७ ॥ एवमासायं शवं संस्कर्तुं न ददौ विप्रा गृहं जग्मुः
 दंपती तत्रैव तस्थतुः ॥ ५८ ॥ ततो निशीथे तत्त्वप्रे श्रीगुरुस्तां प्राह
 मया किं तेऽपकृतं ॥ ५९ ॥ प्राणो नामैष वायुः स बहिर्यातः स मया
 पुनरानीय पूर्ववन्न्यस्तोऽतो मा शोचीः ॥ ६० ॥ इति श्रुत्वा प्रबुद्धा
 सा जीवंतं सुतं दृष्ट्वा हर्षशोकाभ्यां भर्तारमाब्रह्मयत् ॥ ६१ ॥ सोऽप्युत्थाय
 रुदंतं क्षुधितं सुतं दृष्ट्वा मंत्रवत्त्रिरवघ्राय गुरुमस्तौपीत् ॥ ६२ ॥ ततः
 प्रभाते दग्धुं प्राप्ताः विप्राः सर्वं श्रुत्वा भगवंतमस्तुवन् ॥ ६३ ॥ दंपती
 स्नात्वेशं संपूज्य नीराज्य ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वालयं जग्मतुः ॥ ६४ ॥
 स पुत्रो विद्याविनयसंपन्नश्चिरजीवी भाग्यवांश्च बभूव एवमन्येऽप्यत्र
 पूर्णकामा अभूवन् ॥ ६५ ॥ तत्र कलावपि नित्यं नरसिंहसरस्वती
 जागर्ति न निद्राति ॥ ६६ ॥ ये विश्वासेन तं भजन्ति ते ब्राह्मणीवत्पू-
 र्णकामा भवंति ॥ ६७ ॥ इति द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

नामधारक उवाच भगवान्भीमामेत्य किमकरोत् तन्मे श्रद्धघानाय
 शंस ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच कृष्णापंचंगायाोगतुल्ये भीमामरजासंगमे
 गंधर्वपुरे भगवान् तस्थौ ॥ २ ॥ तत्र गुप्तभावेन स्थित्वा भक्तोद्धारार्थं
 भिक्षां ययाचे ॥ ३ ॥ तदा श्रीविद्यादयाः दीनभाविकदत्तभिक्षाप्रियं श्रीशं

हरिं हसन्ति स्म ॥ ४ ॥ अभ्रच्छन्नेर्केऽपि यथा प्रभा प्रसरति
संपुटस्थकस्तूर्या वा गंधः प्रसरति तद्बद्गवतोऽपि गुणाः ॥ ५ ॥
एकदा दीनविप्रगेहं गत्वा दंतहीनां वशां महिषीं दृष्ट्वापि तत्क्षीरं देहीति
ब्राह्मणीं ययाचे ॥ ६ ॥ सा प्राह इयं भारवाहिनी वशा गुणोता जन्म-
तोऽपि लुलायवत्पालिता इतोऽस्माकं योगक्षेमं ॥ ७ ॥ गुरुराह मृषा
मा वद तां दुग्ध्वा क्षीरं देहीति तदा काष्ठपात्रमादाय ब्राह्मणी तां दुग्ध्वा
पयो लेभे ॥ ८ ॥ विस्मिता सा पयो मंदोष्णं कृत्वा तस्मै ददौ गुरुस्त-
त्पीत्वा संगमं ययौ ॥ ९ ॥ ततो गृहेश एत्य सर्वं श्रुत्वा सखीको गत्वा
गुरुं संपूज्य लब्धेष्टवरो गृहं ययौ ॥ १० ॥ अन्येद्युर्भारवाहार्यं वशां
नेतुमागताः शूद्रा दोहं प्रेक्ष्य नृपायाकथयन् ॥ ११ ॥ नृपोऽपि ब्राह्म-
णात्सर्वं श्रुत्वा गुरुमानेतुं शिविकादि गृहीत्वा चतुरंगवलान्वितः संगमं
ययौ ॥ १२ ॥ गुरुमेत्य दंडवत्प्रणिपत्य सात्विकाष्टभावैः प्राह दीनं
किंकरं मां पाहीति ॥ १३ ॥ श्रीगुरुरुवाच दंडी वनचरो भिक्षुरहं राजन्
संरंभात्ससैन्यस्त्वं कस्मादागतोऽसि किं ते कार्यं ॥ १४ ॥ राजोवाच
परमेश्वर त्वं नायानरो न भिक्षुः अरण्यवासं त्यक्त्वा पुरं पावय ॥ १५ ॥
इति सकारुण्यमुदारं वाक्यं श्रुत्वा तथेति पुरं ययौ ॥ १६ ॥ राजा
विप्रवाहितशिविकोपविष्टं गुरुं छत्रचामरैर्वाद्यैश्च भेजे ॥ १७ ॥ विप्रा वेद-
धोषं मागधाः स्तोत्रं अन्ये जयशब्दं च चक्रुरेवं पुरद्वारमागतः ॥ १८ ॥
पुर्याः पश्चिममार्गमेत्यातीन्द्रियो भगवानश्रुत्ये घातुकं ब्रह्मराक्षसं ददर्श
॥ १९ ॥ गुरुदर्शनाद्ब्रह्मराक्षसः शांतो भूत्वावरुह्य गुरुं नत्वा कुयोने-
र्मासुद्धरेत्याह ॥ २० ॥ गुरुणा तन्मूर्ध्नि करो दत्तः ततः स नृवज्रातः
गुरुः प्राह संगमस्नानाच्छीघ्रं मुक्तो भविष्यसीति ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वा
नत्वा स संगमं गत्वा स्नात्वा भौतिकांगं त्यक्त्वा कर्मबंधनान्मुक्तः ॥ २२ ॥
राजा तद्दृष्ट्वा गुरुं तुष्ट्वा पुरं नीत्वा मठिकां निर्मायावासयत् ॥ २३ ॥
राजा पूजार्तिक्यगानाद्यैस्तदनुगो भूत्वा घोरं सांसारिकं त्वेदं जहौ ॥ २४ ॥

आन्हिकं संगमे प्राप्ते भिक्षां मठे वसतिं च कृत्वा भक्तवात्सल्याद्राजाधीनो
 भगवानभूत् ॥२५॥ अल्पधीस्त्रिविक्रमभारती आश्रमानर्हचेष्टां श्रुत्वा तं
 भ्रष्टोऽयं दांभिक इति मेने ॥२६॥ सर्वांतस्थः साक्षी भगवान् तज्ज्ञात्वा
 नृपं प्राहाद्य निंदकशिक्षार्थं गंतव्यं ॥ २७ ॥ कुमसीग्रामे मन्निदको
 भिक्षुस्त्रिविक्रम इति इत्थं श्रुत्वा हृष्टो राजा गमनायोपचक्रमे ॥ २८ ॥
 नृपचिन्हैः परिष्कृतं गुरुं शिविकायामारोप्य राजा यत्र भारतिः स्थित-
 स्तद्ग्रामं गुरुं निन्ये ॥ २९ ॥ स नृसिंहध्याननिष्ठोऽपि तदा चलचित्तो
 भूत्वाऽस्तौत् ॥ ३० ॥ हे दयाब्धे भक्तपते नृसिंहाद्य कुतस्ते सामीप्यं
 न घटते भो दयस्व त्वां वंदे ॥ ३१ ॥ एवं स्तुत्वा ध्यात्वा नदीतटगं
 ज्ञात्वा त्वस्तः स द्रष्टुं ययौ ॥ ३२ ॥ स शीघ्रमागत्य माययोच्चावचा-
 न्यतीन्द्रष्ट्वा मुमोह ॥ ३३ ॥ स परितः प्रशांतानमितान् दंडिनो ददर्श
 ॥ ३४ ॥ ततो विस्मितं तं श्रीगुरुराह यं धिक्करोपि स दांभिकोऽहं
 भ्रष्टः मया मायामुद्भाव्य परीक्षितोऽसि ॥ ३५ ॥ त्वं नृसिंहभक्तः
 स्वधर्मज्ञः ख्यातः संन्यासी चैत्त्वया किं संन्यस्तं ब्रूहि ॥ ३६ ॥ शिखा-
 सूत्र इति चैत्तथाविधो दंडी रागद्वेषाकुलो वेपानुकारी धर्मज्ञोपि संन्यासी
 भवेत्किं ॥ ३७ ॥ दंभिलक्षणं ज्ञातुं प्राप्तोऽस्मि हे विद्वन्नृसिंहप्रसादेन तद्ब्रु
 ॥ ३८ ॥ त्रिविक्रम उवाच हे भगवन्नीश ते मायया कुंठितोऽहं वक्तुमपि
 न शक्यः हे दयाब्धे हृषीकेश पाहि ॥ ३९ ॥ ध्यानपुण्यादुपगतस्त्वं
 नृसिंहस्त्वां प्रपन्नोऽस्मि मेऽपराधान्क्षमस्व ॥ ४० ॥ इति स्तुतो भगवा-
 न्स्वरूपेण प्रादुरास राजा मंत्री सैन्यं चापि प्रादुरास ॥ ४१ ॥ तत्र राज्ञा
 वीजितं विश्वरूपं तं द्रष्टुं त्रिविक्रमो नाशकत् ॥ ४२ ॥ भगवान् तमाह
 दिव्यदृष्ट्यापि दुर्दर्शं रूपं ध्यानदृष्टेन मया दर्शितं पश्येदं लौकिकमिति
 ॥ ४३ ॥ ततः शांतयतिरूपेणावस्थितं तं दृष्ट्वा स शांत आह ॥ ४४ ॥
 हे विश्वात्मन् वाङ्मनःकायैरसत्कृतोस्यतः क्षामये ॥ ४५ ॥ अद्यानुगृहीतो
 धन्योऽहं कृतकृत्योऽस्मि यस्मादर्जुनवन्मे विश्वरूपं दर्शितं ॥ ४६ ॥ हे

हरेऽविद्याप्रवाहे मज्जंतं मां सरुहणं ज्ञाननावा स्वरूपतटं नय ॥४७॥
 ज्ञानेनाविद्यां तीर्त्या परं पदमाशु यास्यस्यत्रैव तिष्ठेति तमुक्त्वा सपरिवारो
 भगवान्मठमेत्य कर्ममार्गं ततान ॥ ४८ ॥ इति त्रयोदशोऽध्यायः ॥
 ज्ञानयोगः समाप्तः ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

नामधारक उवाच मोक्षसिद्धये उत्तमं ज्ञानयोगमुक्त्वापि प्रभुः
 कर्मयोगं ततान ॥ १ ॥ अविद्यानाशयेति चेत्तज्जं कर्माविद्याना-
 शकं कथं तद्वद ॥ २ ॥ सिद्ध उवाच कर्कटीं तज्जा यथा प्रंति
 मृदा भांडलप्रमृत्क्षालनं च यथा तथा कर्मणा योगसंज्ञितेनाविद्यालयः
 ॥ ३ ॥ फलाभिमानरहित कर्म साधनाधि कृत्वा ततः संन्यस्य शममा-
 स्थाय पुमान्निष्कर्म्यसिद्धिभाग्भवेत् ॥ ४ ॥ कदापि कोऽपि प्रकृति-
 गुणैरक्रियो न तिष्ठेत् तत्राऽज्ञानी सक्तः ज्ञानी असक्तश्चेदं ज्ञानिनः
 स्वार्थाभावेऽपि लोकसंग्रहार्थमेव ॥ ५ ॥ अहं यथानुतिष्ठामि लोकोऽपि
 तथानुतिष्ठेन्नेदं साध्विति प्रभु. कर्मयोगमाह ॥ ६ ॥ कर्मयोगमयं गुरु-
 चरितं शृणु यच्छ्रुत्वा भवबंधं छिन्वा परपदं याति ॥ ७ ॥ कश्चित्खलो
 हिंस्रो ब्रह्मद्वेषा यवनराजोऽभूत्स संसदि विप्रानाहूय स्वाम्ने वेदानपाठयन्
 ॥ ८ ॥ स वेदपाठकेभ्यो धनं दत्त इति श्रुत्वा द्रव्यलुब्धास्तथा चेरुः
 ॥ ९ ॥ वेदार्थं श्रुत्वा ब्राह्मणान् श्रुतीश्च विनिंद्य स सर्वाचारमतथ्यं मेने
 ॥ १० ॥ एकदा दीनौ मनौ विद्वांसौ तमेत्यावां वेदशास्त्रज्ञौ ॥ ११ ॥
 अस्मत्तुल्या त्वदधीनाश्चेत्तानानयेत्पूचतुः ॥ १२ ॥ तदा राजा पराङ्मुखान्
 स्वाश्रितान् ज्ञात्वा तदाज्ञया तौ गजमारोह्य भूपितौ पूजयामास ॥ १३ ॥
 अध. पातभीतिरहितानां विषयासक्त्या वेदज्ञानामपीयं स्थितिः ॥ १४ ॥

विप्रा ऊचतु. राजन् वाद विनास्मद्विद्याभ्यासो न सफलेतो विद्वद्द्विजान्
 जेतुमादिश ॥ १५ ॥ इति श्रुत्वा स विप्रपराभवपरो राजा तथादिशत्
 तौ विप्रान् जित्वा जयपत्र गृह्णतौ चेरतु ॥ १६ ॥ त्यक्त्यादान्विप्रान्वा-
 चदूकतया वर्जयतोस्तयोर्जयोऽभूत् ॥ १७ ॥ त्रयीज्ञ त्रिविधम ज्ञात्वागत्य
 वेदज्ञोऽसि चेद्वाद कुरु जयपत्र वा देहीत्यूचतु ॥ १८ ॥ त्रिविधम
 उवाच वेदज्ञा भवादृशा पूज्या न तथाविधोह जयाजयसमे यतो जिते
 वा फि फल ॥ १९ ॥ इति श्रुत्वा तो आहत्तु इमानि जयपत्राणि पश्य
 पत्र देहि वाद वा कुर्विति । गुरोरग्रे दास्य इत्युक्त्वा तदा त्रिविक्रमः प्रतस्थे
 ॥ २० ॥ मत्तो शिविकारूढो तो तमनुजग्मतु मठे श्रीगुरुमेत्य प्रणम्य
 त्रिविधमोऽग्रवीत् ॥ २१ ॥ ॐ काररूपाय निर्गुणाय गुणात्मने ते नम-
 भो भक्तवत्सल कृपालो जगद्गुरो ॥ २२ ॥ घूकोर्कमिवाज्ञानाघस्त्वा न
 चेत्ति स त्वमेतो मत्तो जहि ॥ २३ ॥ एव विज्ञापितो भगवान् तो प्राह
 किमनेन साध्यमिति ॥ २४ ॥ विप्रावूचतु आवा विद्वत्तमौ द्विजान्
 जेतु राज्ञाज्ञप्तो अनेनात्रानीतो युवा वेदपारगो किं ॥ २५ ॥ श्रीगुरु-
 चाच गर्वेणैवासुरराक्षसा नष्टा क्रोप्यनाद्यनतान्वेदान्कृत्स्नशो न वेद
 ॥ २६ ॥ पूर्वं भारद्वाजो ब्रह्मचर्येण वेदान्पठितु तपोतपत् प्रीतो विधि-
 स्तस्मे भास्वद्वेदराशीनदर्शयत् ॥ २७ ॥ स दृष्ट्वा शक्तितोऽभूत् ततो
 विधिना दत्तान्त्रिमुष्टिमितान्वेदान्पठ्यमान सोऽद्यापि न पारग ॥ २८ ॥
 पेलो ऋच वेशपायनो यजु जेमिनि साम सुमत्तुरथर्वाण चाशिक्षत एषां
 गुरुर्व्यास साक्षाद्धरि यतो वेदा प्रसृता ॥ २९ ॥ युगातरे आयुष्मद्भि
 क्वेचिद्ब्रह्मा पठिता कलौ तु मदा अल्पायुष शाखया वेदज्ञमानिन ॥ ३० ॥
 प्रतिमहपरान्नीसत्ता अत सिद्धिविर्जिता ॥ ३१ ॥ सशाखागो
 पागा वेदा व्यासेनोत्ता ऋग्वेदस्यायुर्वेद उपवेद स्वर्णाभोऽत्रिगोत्रो
 गायत्रलक्षदा ब्रह्मदेवत्य द्वयरत्निमित्तो दीर्घाक्षो व्यक्तकठ ऋग्वेद ॥ ३२
 ३३ ॥ शाकला बाष्कला साख्यायन्याश्वलायनी माह्वकेयेति पचशाखा

अष्टौ विठृतयः ॥ ३४ ॥ निरुक्तं व्याकरणं ब्योतिषं छंदः
 शिक्षा सूत्रं चेति पदंगानीमं कृद्गशः को वेत्ति ॥ ३५ ॥ पंचारत्निमित्तो-
 कांभः कपाली कृद्गदीर्घकः धनुर्वेदोपवेदो यजुर्वेदः ॥ ३६ ॥ त्रिमुष्टंदा
 भारद्वाजगोत्रो विष्णुदेवतोऽष्टदशपरिशिष्टः पडशीतिभेदः ॥ ३७ ॥ पडुपांग
 इति । सामवेदस्तु दांतः शुचिः स्रग्धी चर्मदंडभृत् ॥ ३८ ॥ पडरत्निमित्तो
 गानोपवेदो रुद्रदेवतो जगतीछंदाः काश्यपगोत्रः ॥ ३९ ॥ सप्तदश-
 भेद एनं सांगोपांगं को वेत्ति ॥ ४० ॥ अथर्वा तु चंडो सितः काम-
 रूपो शुभः स्वदारतुष्टो यंत्रोपांगः ॥ ४१ ॥ वैजानगोत्रोऽनुष्टुप्छंदा
 इंद्रदेवः नवभेदः पंचकल्पः ॥ ४२ ॥ भारतेषु वर्षे भ्रष्टा द्विजा अंत्य-
 जात्रे पठंत्यतः सत्वहीनाः ॥ ४३ ॥ उत्सर्जनोपाकर्मादिना गुप्तो वेदमंत्रः
 कामधेनुवर्त्तिकं किं न दास्यति ॥ ४४ ॥ देवाधीनं जगन्मंत्राधीना देवा
 विप्राधीना मंत्रास्ते विप्रा विष्णोर्देवाः ॥ ४५ ॥ पुरा ते दत्तं सर्वस्वमपि
 न गृह्णति ते महाशक्ताः ॥ ४६ ॥ वशे देवा अपि ते विनीताः भ्रष्टौ
 स्वत्याक्षौ युवां तु प्राज्ञमानिनौ निजस्तुतिपरौ आत्मवंचकौ ब्रह्मद्विपौ
 ॥ ४७ ॥ ये भवादृशाः पूर्वं ते ब्रह्मराक्षसा जाताः ४८ ॥ विप्रावूचतुः
 नेदं श्राव्यं विवादं कुरु पत्रं वा देहीति ॥ ४९ ॥ तथेत्युक्त्वा गच्छं-
 तमंत्यजमानयित्वा सप्तरेखा उत्क्रामयन्नपृच्छत्तं कोऽसौति ॥ ५० ॥
 रेखास्पर्शनादतीतसप्तजन्मज्ञोऽभूत् आद्यां गत्वा मातंगाल्यो बुरडोऽस्मी-
 त्याह ॥ ५१ ॥ द्वितीयां रावण्याख्यः किरातः ॥ ५२ ॥ तृतीयां
 गांगेयः चतुर्थीं कृपीवलः शूद्रः ॥ ५२ ॥ पंचमीं सोमदत्तगुप्तो वैश्यः
 ॥ ५३ ॥ षष्ठीं गोवर्धनवर्मी क्षत्रः सप्तमीं वेदशास्त्रज्ञो विप्र इति ॥ ५४ ॥
 प्रमुस्तदंगे भस्म क्षित्वा प्राह वेदज्ञोऽसि चेद्विप्रौ वादेन पराजहि ॥ ५५ ॥
 इति वाक्यं श्रुत्वा भिया कुंठितधियौ तौ वेपितौ गुरुं शरणं गत्वोचतुः
 ॥ ५६ ॥ ब्रह्मद्विपौ दुष्टसंगतौ भ्रांतौ पापौ मूढौ दुर्गतौ यांतौ नौ हरे समुद्र
 ॥ ५७ ॥ श्रीगुरुवाच म्लेच्छात्रे वेदाः पठिताः यतिविप्रा धिक्कृता अव-

स्तन्निष्कृत्यै राक्षसो भविष्यथ ॥ ५८ ॥ अनुत्पत्त्वाच्छात्या द्वादशा
 द्वात्रिंशत्पित्वा पठ्यमानानुवाकोपदेशाद्वा सद्गति ॥ ५९ ॥ इति गुरुणोक्तौ
 तौ भीमा गत्वा मृतो राक्षसो भूत्वा तत्रैव तस्थतु ॥ ६० ॥ तत्र द्वाद
 शाब्दाते कश्चिद्द्विजो मत्रविसस्मार तस्मै त कथयित्वा तो मुक्तो बभूवतु
 ॥ ६१ ॥ ये मत्ता धर्मत्यागिनो द्विजगुरद्विषस्ते वने राक्षसा भवित्यति
 पापोन्यनुत्पत्तश्चेद्द्विजवत्कनिष्ठशिक्षो भवेत् ॥ ६२ ॥ इति चतुर्दशोऽ
 ध्याय ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

नामधारक उवाच यो हीनोऽपि भगवदनुग्रहादह विद्वान्त्राम्हण
 इत्याह तस्य पतितस्य किं जात ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच गुरुप्रसादा-
 ज्ञानी सन्नाह ब्राह्मणस्य मे कुतोऽधोगतिर्जातेति ॥ २ ॥ श्रीगुरु
 वाच यत्रवत्पुण्यपापतो भ्रममाणस्यार्ध्वाऽधोगती ॥ ३ ॥ सोच्यते
 गुरुमातृस्त्रीवालकुलधर्मदेवत्यागी हिंस्रोऽनृतवक्त्र ॥ ४ ॥ साधुविप्र-
 देवतीर्थप्रेदशास्त्रनिदक तडागकूपाराममार्गयज्ञध्वसक व्रताहभुक् ॥ ५ ॥
 ६ ॥ पर्वश्राद्धाहजलेषु स्त्रीभुक् विश्वासघाती दत्तदानहर स्वोक्तव्यस्ता-
 चार परकर्मकृत् ॥ ७ ॥ स्वपुण्यपरपापवक्ता दाभिक रात्रिहिस्रस्तेयि
 सगी घातको मारणादिकृत् ॥ ८ ॥ ज्ञान विनोपधद कर्मभ्रष्टस्तापकर-
 श्रेत्येयमादय प्रेत्य यातना भुक्त्वा चडालयोर्नि याति ॥ ९ ॥ ब्रोधी
 श्द्रीरतस्त्यक्त्वनित्यनैमित्तिक्रिय वृषारोही वृषलीसक्त रसगोवेद
 विक्रयी ॥ १० ॥ ईशायादत्या कपिलादुग्धप निषिद्धभुक् दुष्टप्रति
 ग्राही परोपजीविकाहारी सध्याशयी ब्राह्मणोऽपि तद्वचडालता यायात्
 ॥ ११ १२ ॥ पापभुक्तये यमलोके ८४००००० नरकास्तपु मुख्या एक

विशतिः पापभुक्तये यम एतान्क्षिपति ॥ १३ ॥ पापीह पुष्टदेहं त्यक्त्वा ।
यमदूतैर्वद्धो यातनादेहेन दुर्गमे मार्गे धुन्वन्त्प्रपीडितस्ताडनादिभिस्तजितो
मूर्छितो वैतरिण्यां मज्जनप्रशो याम्यपुरं नीतस्ता नारकीयातना मुक्ते
॥ १४ ॥ ततः पापांशतो योन्यंतरं याति प्रायो वासनाभूयस्त्वे भूतप्रेत-
पिशाचतां वा ॥ १५ ॥ गुरोर्दुतुंकाराद्विप्रपराभवाद्य ब्रम्हराक्षसः हीन-
सेमी ररः अतिथिहापकः कुक्कुटः ॥ १६ ॥ द्रव्यहृदुम्भूः फलपलह-
त्कपिः मधुहृदशः मांसहृद्गृध्रोन्नहन्मूपकः जलहृच्चातकः ॥ १७ ॥
गंधहृच्छुन्दुंदरी धान्यहृच्छलभः विपहृद्वृश्चिकः स्वर्णहृत्कृमिः कीटः
पतंगश्च कृणहृत्पशुः ॥ १८ ॥ निर्मत्रभुक्ताकः मित्रधुग्गृध्रः दांभिको बकः
एवं पापं भुक्त्वा पापांशतो रुग्णा नरास्ते भवंति ॥ १९ ॥ परहृद्भेत्ता हृद्रोगी
गुरुत्यागी गलत्कुष्ठी ब्रह्महा क्षयी स्वर्णहृत्कुष्ठी पुस्तकापहोषः ॥ २० ॥
विश्वासघाता वमी गणार्थहृद्दंडी अन्यार्थहृदपुत्रो वस्त्रहृत्कुष्ठी अनृती कुवाक्
॥ २१ ॥ अन्नहृद्गुल्मी मांसभुक् पुरुक् तैलहृत्फास्यः फलहृत्पामी
कांस्यकार्पासलोहहृन् श्वेतकुष्ठी ॥ २२ ॥ देवार्थहृत्पांडुरोगी सर्वत्र रोगाः
पापत एव परस्त्र्यालिगनाज्जन्मशतं श्वा तद्भोगेक्षकोधः ॥ २३ ॥
चंष्वंगनाभोगी गदभोऽहिश्च दुर्बुद्धया परस्त्र्यालिगनादृद्रोगी अतोऽष्टविध-
मैधुनं वज्र्यं ॥ २४ ॥ मातुलसखिस्त्रीभुक् श्वा औपत्यात्कृमिः
स्वैरिष्यः स्त्रियोऽपि श्वादियोनि गत्वालं व्यथंति ॥ २५ ॥ इति श्रुत्वा
त्रिविक्रम आह ज्ञानादज्ञानाद्वा जातस्य पापस्य कथं निष्कृतिः ॥ २६ ॥
श्रीगुरुत्वाच्च पश्चात्तापेन प्रायश्चित्त्या च शुद्धिः सदसि ब्रह्मदंडं निधाय
स्वपापमुच्चार्य ॥ २७ ॥ सभ्याज्ञया क्षौरपूर्वं पापानुसारेण कृच्छ्रदि
चरेन् अशक्तो गोदानेन तन्मूल्यदानेन वा निष्कपटं चरेत् ॥ २८ ॥
दशज्ञानाद्द्विशतप्राणायामतः स्वर्णदानाद्वाल्पपापनाशः सद्गुरुसेवया
महापापनाशः ॥ २९ ॥ त्र्यहं दिवा त्र्यहं रात्रौ त्र्यहं अयाचितं त्र्यह-
मुपवासः अयं प्राजापत्यकृच्छ्रः तन्प्रत्यान्नायाः दशसहस्रगायत्रीजपः

॥ ३० ॥ गायत्र्या सहस्राज्यहोम द्वादशत्राह्यणभोजन गोदान शक्त्या
 तन्मूल्यं गुजामालस्वर्णदान वा ॥ ३१ ॥ दिवा रात्रौ च द्वादश पचदश
 प्रासा भोज्या मास स्तल्पभोजनात्क्षीराज्यपानाद्वा शुद्धि ॥ ३२ ॥
 विन्वाश्व थावजदभौवुपानात्तीर्थाटनाद्गगानानाच्च पापक्षय ॥ ३३ ॥
 तीर्थेऽनुष्ठानाद्रामेश्वरसमीपमन्त्रिस्तानान्च ब्रह्महत्यादिनाश ॥ ३४ ॥
 मद्यपस्य लक्षगायत्रीजपाच्छुद्धि कोट्या ब्रह्मघ्नोऽष्टलक्षैर्गुरुत्तल्पगस्य च
 ॥ ३५ ॥ सप्तलक्षात्स्वर्णहर्तुश्च शुद्धि सर्वेषा पावमानीभिश्च ६१० ॥ ३६ ॥
 इंद्रमित्र २ कश्यपनूनमिति शुन शेषसूक्तानि शत्रु इद्राभीति शातिसूक्त
 त्रिसुपर्ण पौरुष नाचिकेतमघमर्षण विष्णुसूक्त च मास जपेन्महापापे च
 पण्मास ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ शुक्ले प्रत्यहमेकैक वृद्धया प्रासाश्चरेत्कृष्णे
 प्हासयेदनेन चाद्रायणेन शुद्धि ॥ ३९ ॥ सर्वपापशातये सकुशोदक पच-
 गव्य वा विधिना पिबेत् ॥ ४० ॥ स्त्रीपुंसयो परस्पर पापससर्गा-
 दुभाभ्या प्रायश्चित्त कार्यं महापापिससर्गा अपि तद्वत् ॥ ४१ ॥ चीर्णा
 न्यपि प्रायश्चित्तानि नदीछन्नसुराघटमिव हरिपराङ्मुख न पुनति
 ॥ ४२ ॥ इति यतिं प्रोक्त्वा पतितमाह प्राह्मातापितृसत्यागादिय
 चडालता प्राप्ता मासं नदीस्नानाच्छुद्धो भविष्यसीति स प्राह त्वद्दृक्पूत
 मा द्विजैर्योजयेति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ श्रीगुरुवाच हीनाजातो वृद्धश्च ते
 देहोऽशुचिर्दूरत्याज्य किमन्यत् ॥ ४५ ॥ पुरा क्षत्रो विश्वामित्रो ब्रह्म-
 र्षित्य ययाचे देवैरुक्त वसिष्ठात्स्वीकुरुष्वेति ॥ ४६ ॥ वसिष्ठेन हीनत्वान्न
 दत्त विश्वामित्र शत तत्सुतान्दत्त्वा त हतुमुद्युक्तोपि शक्ति ॥ ४७ ॥
 वसिष्ठाज्ञया तपस्तप्त तन्मेनक्या हृत स पुनस्तप्त्वा यत्नाद्ब्रह्मर्षिर्भूत्
 ॥ ४८ ॥ रे पतित जन्मातरे त्व विप्रो भविष्यसि स प्राह अयस-
 स्वर्गत्वे पुन कुतोऽयस्य तद्वदहमपीति ॥ ४९ ॥ सिद्ध उवाच विप्र-
 मन्यमान स्वर्षीपुत्रान्यारयत त दृष्ट्वा शिष्य प्राह गुरुरमु स्नापयेति
 ॥ ५० ॥ तत स्नापित स सर्वं विस्मृत्य स्वजनै सहागात् ॥ ५१ ॥

त्रिविक्रम उवाच कृपादृष्ट्या पावितोऽपि स पतितः कथं पूर्ववज्जातः
 ॥ ५२ ॥ श्रीगुरु उवाच भस्म क्षिप्त्वा ज्ञानमर्पितं तत्क्षालनाज्जटं एतावा-
 न्भस्ममहिमा ॥ ५३ ॥ पूर्वं निःसंगो वामदेवो मुनिर्नेने चचार तं चाचुं वने
 ब्रह्मराक्षसोऽगात् स स्पर्शमात्नाच्छांतः पूर्वजन्मविच्च भूत्योवाच ॥ ५४ ॥
 पुराहं श्रिया मत्तः कामी राजाऽऽसं मया ब्राह्मणाद्यंत्यजातिजा अत्या-
 श्रेष्ठा अपि स्त्रियो भुक्तः हठादानेन वा बहुश आनीताः तदा मद्राष्ट्रसं-
 स्थिता नरा दोषकातराः सस्त्रीका राष्ट्रांतरं जग्मुः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥
 ततो रुग्णस्य मे राज्यं शशुभिराक्रांतं ततः प्रेत्य मया पितृभिः सह
 दुर्गतिर्भुक्ता ॥ ५७ ॥ प्रेतः व्याघ्रः अजगरः सालावृकः सूकरः शरठः
 श्वा क्रोष्टा मृगः वनकुक्कुटः कपिः चिल्लः ॥ ५८ ॥ नकुलः काकः ऋक्षः
 कुक्कुटो ग्राम्यः खरः नार्जारः भैकः कूर्मः मत्स्यः आखुः घूकः हस्ती
 विद्यमानब्रह्मराक्षसश्च ॥ ५९ ॥ एता योनयः कृच्छ्रान्मया भुक्ताः अद्य
 त्वामत्तुमागतस्य मम कथं शांतिरुपस्थिता ॥ ६० ॥ वामदेव उवाच
 ममांगस्य भस्मनोऽयं महिमा तत्स्पर्शादादितस्तव ज्ञानं जातं यच्छंकरः
 स्वयं दधौ तस्य माहात्म्यं को वेद न को वेद ॥ ६१ ॥ पुरा औपपत्ये
 हतं वहिस्त्यक्तं भस्माक्तं श्वस्पर्शाद्भस्मभूषितं त्रियमाणं द्राविडं विप्रं
 नीतुकामानागतान्याभ्यान्दूतान्निवार्य भस्मदग्धामलं तं शिवदूताः कैलासं
 निन्युः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ राक्षस उवाच ईदृग्भस्ममाहात्म्यं तद्धतुं समु-
 त्सहे तन्निर्माणप्रकारं धारणप्रकारं च मे कथय ॥ ६४ ॥ पूर्वं ब्राह्मणे-
 भ्यो जीविका दत्ताः निर्जलस्थले वाप्याद्या रचितास्तत्फलं त्विदमेव पापांते
 भवदर्शनं ॥ ६५ ॥ वामदेव उवाच त्र्यक्षं पंचवदनं सायुधदशहस्तं
 नागोपवीतं कपर्दिनं सस्मितं व्याघ्रांबरं चंद्रमौलिं गंगाधरं सांबं नत्वा
 सनत्कुमार आह ॥ ६६ ॥ भो जगन्निदानेश्वर हर मोक्षयाल्पसाधन-
 मुपादिश यानि पूर्वं प्रोक्तानि साधनानि दुष्कराणि ॥ ६७ ॥ शिवा
 उवाच भस्मैव दर्शनात्पापं हृत्वा धारणाज्जीवन्मुक्तिं ददाति ॥ ६८ ॥

यज्ञोत्थं करोपोत्थं वा भस्मान्निमित्यादि मंत्रैरभिमन्त्र्य ज्यायुपमित्येतैर्वित-
 र्जन्यंगुलीभिर्ललाटादिषु धार्य ॥६९॥ त्रिपुंड्रा भूसमा रेख्याः ते च त्रि-
 चर्णास्त्रिदेवास्त्रिगुणास्त्र्यात्मानस्त्रिशक्त्यस्त्रिछंदसस्त्रिवेदास्त्रिलोकास्त्रिपत्रणाः
 स्युः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ पापघ्नमिदं सर्वार्थिधिष्वद्धार्यं अज्ञेनापि भक्त्या धार्यं
 नातः परं तारक ॥७२॥ परस्त्रीगोनिंदकः क्षेवहृत्पीडकः गृहदाही मृपा-
 चादी वेदरसक्रयी नीचाद्दुष्प्रतिप्राही वृषलीविधवादिगो ज्ञानाज्ञानकृता-
 घोपि भस्मधारणान्मुच्यते ॥ ७३ ॥७४॥ पुरुषार्थदैर्भस्मरुद्राक्षैः स्वर्गेऽ
 पि पूज्यः सहस्रजन्मदोषघ्नं व्याधिहरं तीर्थज्ञानजपाधिफलं भस्म
 स्वरादिलोकं नीत्वांते कैलासे स्थापयति इदमेव सुलभं साधनमिति
 ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ एवं सनत्कुमारेश्वरसंवादोऽयं मयोक्तः तस्मात्त्वं
 घत्स्वेति भस्म ददौ ॥ ७७ ॥ राक्षसोऽपि तद्दधृत्वा राक्षसीं तनुं हित्वा
 श्चगान्मुक्तो बभूव ॥ ७८ ॥ ततः प्राप्तेन विमानेन स्वर्गतः हे त्रिवि-
 क्रमेदं ज्ञात्वाऽऽधेहि मुच्यसे ॥ ७९ ॥ इति गुरुक्तमंगीकृत्याभिवाद्या-
 गात् अन्येपि श्रुत्वा तथैव चेरुः ॥ ८० ॥ एवं क्रियाविपाकः यमयातना
 च श्रोतुर्भातिदाऽतः श्रेय आचरेत् ॥ ८१ ॥ इति पंचदशोऽध्यायः ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

नामधारक उवाच अद्भुतकर्मणो हरेश्चरितं ब्रूहि अमृतं पिवत
 इव तन्नृण्यतोऽपि मे न तृप्तिः ॥१॥ सिद्ध उवाच वत्स साधु पृष्टं धन्यो
 ऽसि त्वया भवाब्धिर्जित. यत्ते चित्तं तन्चरितेन रंजितं तेन तुष्टोऽस्मि
 ॥ २ ॥ तत्साकल्येन को ब्रूयान् कति चित्राणि ब्रुवे यदीक्षणान्मको ब्रूते-
 धो र्वाक्षते मृतोऽपि जीवति ॥३॥ माहुरे गोपीनाथविप्रस्य पुत्रा बहवो
 चाल्य एव मृता एको दत्ताराधनेन जीवितः ॥ ४ ॥ चिरजीवितस्य तस्य

दत्त इति नाम प्रतिष्ठितं स कांतः मुलक्षणो धीमान्पित्रोर्दुःखहरोऽभूत्
 ॥ ५ ॥ तत उपनीतस्य तस्य देवाद्दीगुणशीलशालिनी वधूः स्मरस्य
 रतिरिव लब्धा चक्रवाकवत्तयोः प्रेमाभूत् ॥ ६ ॥ सरूपौ वियोगासहनौ
 दक्षौ अन्योन्यभद्रेच्छ्र आसतुः पतिसेवायां साध्व्यास्तंद्रा निद्रा च नासीत्
 ॥ ७ ॥ पत्युर्वियोगे लेपवातचंद्रशय्यास्रग्भूपासुवागन्नमपि दुःखकरमभूत्
 ॥ ८ ॥ एवं सति पतिरपरिहार्यक्षयग्रस्तोऽतः क्षीणोऽरुचिः श्वासकफा-
 र्तस्त्यक्ताहारनिद्रो मंदवागभूत् ॥ ९ ॥ स यथा भुंक्ते शेते क्षीयते च तथा
 तत्पत्नी छायेवाभूत् ॥ १० ॥ कुत्रांधशंकया वैचेन त्यक्तमपि तं साध्वी
 च जहौ पादांगसंवाहनभेषजादिना भेषे ॥ ११ ॥ शांतिहोमजपार्च-
 नदानौपधैरशांतो रोगो राहुध्वंद्रज्योत्स्नामिव तन्मुखस्मितहरोऽभूत् ॥ १२ ॥
 तौ तथा दृष्ट्वा पितरौ दुःखितौ लोकैर्निवारितापि साध्वी भार्कमिव तं
 न जहौ ॥ १३ ॥ विप्र उवाच भो पितरौ प्राग्वैरत इदं कष्टं दत्तं
 श्रारब्धं मत्वा शोको न कार्यः हे प्रिये पूर्ववैरिणं मां हित्वा पितृगृहं
 गच्छ ॥ १४ ॥ सावित्र्युवाच अनन्यशरणेयं न त्याज्या अर्धदेह-
 भागिन्यस्मि जीवनभूते भवति वियुक्ते कथं स्यात् ॥ १५ ॥ भवतो
 मम च मुखश्रीरमलातो नारिष्टं प्रभवति सर्वमुखदो दत्तो नौ ज्ञाता
 ॥ १६ ॥ भो श्वशुरौ वां नमः गंधर्वस्थगुरुदर्शनाद्भर्तुरारोग्यं भविष्य-
 तीति मे मतमिदं वां रोचते कि ॥ १७ ॥ तौ प्रोचतुस्तव श्रेणेण यत्र
 शं स्यात्तत्र गच्छेति ततस्तौ नत्वा सा प्रतस्थे ॥ १८ ॥ आंदोलिकास्थं
 मंथरवाहितं हस्तिनीभमिव सांघ्रिचारिण्यनुगता ॥ १९ ॥ कतिचिदिनै-
 र्भामातटमेत्य स ममार सा मर्तुमुत्क्रायन्वैर्वारिता रुदती आह ॥ २० ॥
 भो नाथ संध्याकालोऽयं कति शेषे संध्यामुपास्वोत्तिष्ठ कुतो न ब्रूये ते
 वचः किं व्यलंघयं ॥ २१ ॥ त्वत्प्राणा मनश्च क्व गतं तानाश्वावर्तय नो
 चेत्पितृदारहत्यालिप्तो भविष्यसि ॥ २२ ॥ उद्वाहितां मां विहाय क्व
 गच्छसि पुत्राननुत्पाद्य कथमानृष्यं मया कथं स्थातव्यं किमपि न.भापितं

राक्षसीप्रायाहं गुरुगां गृहं कथं व्रजेयं ॥२३॥ त्वयि जीवति सर्वत्राहं पूताद्य
 कोऽपि मुलमपि न पश्येन् पृष्ठे कुतः शेषे ऋतुं विना न पृथक् सुप्तोसि
 ॥ २५ ॥ ऋषितं नक्रः श्रांतं द्रुमः वृणगां गां हिंस्रश्च यथा घातयति
 तथा मे गुरुदर्शनं ॥ २६ ॥ रे ईश्वरेदं कथं कृतं रुक्शांतिशक्ति-
 र्यदि ते न चेद्गच्छेति त्वयोक्ते त्वामर्दितुं कः क्षमः ॥२७॥ त्वया साधु
 कृतं ते यज्ञो भर्त्रा सह लोकांतरं नेष्ये भो मातस्तेऽवैधव्यदानशक्तिः क
 गता भो व्रतेश्वरि विस्मरसि किं ॥२८॥ मांगल्यसूत्रं हारिद्रां कुंकुमं च हर्तु
 चोरोऽत्र कुत आगतः मम सौभाग्यनौः कालमीनेन कथं लीढा ॥२९॥
 एवमुरुद्रुदत्पदा तच्चेष्टितं संस्मृत्य संस्मृत्य प्रत्यंगमालंब्य मोहेन रुरोद
 तदा कश्चित्साधुराप ॥ ३० ॥ शूली भस्मरुद्राक्षजटाभृत्स तां प्राह बाले
 मृतः शुचा नैति मुधोच्चैः कुतो रोदिषि तूष्णीं तिष्ठ ॥ ३१ ॥ अपरि-
 हार्यो मृत्युः कं न प्रसति देवानपि जले काष्ठयोगो वृक्षे पक्षियोगश्च यथा
 तथात्र धवादियोगः ॥ ३२ ॥ अयं शान्धतो मतश्चेत्पूर्वं कस्य का वासीः
 अद्वयत्वान्नायं संबन्धः जीवस्तु चिदंशो विभुरजोऽव्ययश्च ॥३३॥ पंचा-
 त्मके संगते तस्मिन्भर्त्रादिधीरध्यस्ता सा न तात्विकी काष्ठाग्निवत्प्रकृ-
 तिगमलिंगमपि भर्त्रादित्वेन कल्पयंति ॥ ३४ ॥ अयं प्रकृतिगुणैर्देह-
 तादात्म्यं प्राप्य द्वंद्वप्रतीतिं प्राप्तः सात्वमलेऽजे न तदभिमानिन एव
 भवः ॥ ३५ ॥ कर्मणो भवो भवात्कर्म चोभयमज्ञानात् येन धीरेणोभयं
 तत्त्यासिना कृत्तं तस्य न भ्रमः ॥३६॥ आकाशस्य घट इवास्याविद्यो-
 पाधिस्तदपाये परात्मत्वमेव रज्जुसर्पवत्कल्पितोयं भ्रमः सदृशिततत्वदी-
 पात्रदयेत् ॥ ३७ ॥ यावन्न बोधस्तावद्दिनरात्रिवज्जन्ममृत्यू नियतौ अतो
 बुद्धयस्व त्वमक्तमांसास्थिमयदेहशोकतः कुतः स्वार्थः ॥ ३८ ॥ तस्मा-
 च्छुभं मुंच येन तरिष्यसि तत्साधय अय तत्समयः प्रमादतो नृत्योनि-
 र्गता चेत्पुनस्तत्कथापि न ॥ ३९ ॥ साध्युवाच आरोग्यहेतुना प्राप्ताया
 मम धवोऽत्र मृतः संश्रिधनोप्यंतरितास्त्वमेव मे सर्वोस्यतो मां दुःख-

सागरादुद्धर ॥ ४० ॥ साधुरुनाच नृवत्साध्व्या न नानोपाया पातिव्र-
त्यमेकमेव तारक तच्च देवोक्त शृणु ॥ ४१ ॥ विंध्योत्कर्षभियागस्त्यमेत्य
देवै सह गुरु लोपामुद्रामाह रमासान्निध्यमारुधत्यादिषु त्वमेवोत्तमा
भर्तुरि छायेव परिचरसि त्वदधीनमतो जगत् ॥ ४२ ॥ या छायेव भर्तृ-
परिचारिणी पतिरेव यस्या अखडग्रत सा पतिव्रता ॥ ४३ ॥ भर्तु
पादायु तीर्य उच्छिष्ट प्रसाद तत्सेना देवार्चन सतोपोऽनुज्ञापालन धर्म
॥ ४४ ॥ वशानुवर्तन देहयात्रा श्वश्र्वादिगौरव लोकयात्रा भर्तेश्वर
पोष्यपोषण करण ॥ ४५ ॥ नाज्ञा विना किञ्चित्कार्यं पत्यौ स्थिते स्थेय
सुप्तोत्थितात्प्रागुत्थायाश्रात पतिर्मुदा सेव्य ॥ ४६ ॥ गृहसमार्जनादि
कृत्वा स्नात्वा भर्ते इष्टसभारा सुभोज्य च देय ॥ ४७ ॥ क्रुद्धश्चेत्क्षमा-
पनीय परगृहे न गतव्य गुरुगृहेऽपि नाज्ञा विना नान्यैर्वक्तव्य ॥ ४८ ॥
श्वश्र्वादिसनिधौ मद पत्युश्च सधया वक्तव्य परवक्त्रत इष्ट देहीति वाच-
येत् ॥ ४९ ॥ भर्ता यथा दत्त वस्त्रभूपादि स्वीकार्यं दुर्भगो दीनो
दु शीलोऽपि शिवोपमो न निद्य ॥ ५० ॥ स्वेरिणीसत्य वज्यं स्वीयै-
र्भेदो न कार्यं नित्य सौभाग्योपचारा धार्या प्रोपिते पत्यौ भूया न
धार्या ॥ ५१ ॥ ऋता मुख न दर्शितव्य वेदादि च न श्राव्य चतुर्थेन्दि
स्नात्वा भर्ताऽसभवे सूर्य प्रेक्ष्य ॥ ५२ ॥ प्रोपिते पत्यौ गुर्वाज्ञया
स्थेय आगते च प्र युद्धतव्य स च ब्रीडहावादिना सतोपणीय ॥ ५३ ॥
तस्मिन्सुप्ते स्वपेत्तन्नाम नोच्चार्यं नान्यत्न भोक्तु गतव्य कापि याचा न
कार्या ॥ ५४ ॥ वैपन्येऽपि नोद्विजत् पत्यौ दु खिते न हृष्येत् घवाद्यप्रे
हास्योन्चासनलीलास्त्याज्या ॥ ५५ ॥ भर्तु प्रतिवादाच्छुनी गुरुव
चनादुलूकी पतिं विना स्वादुमुक्त्या वराहोलूकयोनिगा ॥ ५६ ॥
रोपाक्त्या मूका कृतताडनजल्पनाद्वयाघ्री सपत्नीवैराद् दुर्भगा औपपत्या
तिक्रमिश्च भवेत् ॥ ५७ ॥ पत्यौ मृतेऽनुगतव्य विधवाधर्म वा स्थेय
शवाभावे गर्भिणीत्वे च वैधव्यपालन मुख्य ॥ ५८ ॥ शिरसो

वपनं भूशय्या दिवैव सऋद्भुजिः तांबूलगंधभोगमंगलस्नानादि
 वज्यं ॥ ५९ ॥ सोभाग्योपचारा वज्यां गौरांशुकं धार्यं कार्तिकमाघ-
 वैशाखेषु स्नानादि कार्यं ॥ ६० ॥ शक्तौ चांद्रायगं कार्यमाज्य-
 फलादि वा भोज्यं सति पत्यौ यत्प्रियं तद्विप्राय देयं ॥ ६१ ॥ कल्पोक्तं
 मासव्रतं कार्यं यद्यद्वर्जितं तद्विप्राय देयं तैर्धिरुः सत्कार्यः ॥ ६२ ॥
 पुत्रे सति तदाज्ञया स्थेयं पतिवद्धरिः पूज्यो गुरुगोतिधिसद्विप्राः पूज्याः
 कुभोजनं वज्यं ॥ ६३ ॥ हरिलीला श्रान्याऽपुत्रा पितंस्तर्पयेन् स्वशीलं
 गोप्यं वैगुण्यात्पूर्वंः सहाधोगतिः ॥ ६४ ॥ एवमाचाराद्दुर्गतिस्थमपि पति-
 मुत्थृत्य स्वर्धिशेत् ॥ ६५ ॥ एवं लोपामुद्रानिकटे देवैर्धर्म उक्तः स ते कथितः
 अनुगमो रोचते चेद्भेवार्कं पतिमनुयाहि ॥ ६६ ॥ येन यमादपि पति-
 मुच्छृत्य स्वर्याति प्रतिपदमश्वमेधफलं सार्धत्रिकोटिरोमहोमतः प्रतिरोम
 भर्त्रा सह कौटिवर्पाणि स्वर्वासः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ गृहे गृहे रूपलावण्य-
 संपन्नाः स्त्रियस्ताभिः किं एकैव साध्वी त्रिकुलपावनी ॥ ६९ ॥ यतो
 भूवातार्काग्न्यादिर्धिभेति स्वपदच्युतिशंकया देवाः प्रणतास्तिष्ठति ॥ ७० ॥
 अयं साध्व्याः प्रभावोऽसौ पितृतारका धन्या या स्वैः सह नरके याति तां
 दुःशीलां धिक् ॥ ७१ ॥ साधुवाच वैधव्यपालनं कष्टं तारुण्याद्यत्र
 घातकं अतोनुगमने मे प्रीतिः ॥ ७२ ॥ साधुरुवाच साधु साध्वीदं ते
 योग्यं दैवं दुर्जेयं भीष्मरावणाद्या अपि कालप्रस्ताः ॥ ७३ ॥ कालो देवै-
 रप्यजय्यः सद्गुरुं विना दुर्धरः दूराद्गुरुदर्शनेच्छयागतास्यतो गुरुदर्शनं
 कुरु ॥ ७४ ॥ स्नात्वा सुवस्त्रं वसित्वा प्रायश्चित्तपूर्वं सौभाग्यदानानि
 सपत्नीकविप्रेभ्यो दत्त्वा ॥ ७५ ॥ कर्णयोर्गले चैमान् रुद्राक्षान् बध्वांगे
 भस्म लिङ्घ्वा पतिं गुरुपादाद्भिः प्रोक्ष्यानुयाहि ॥ ७६ ॥ इत्युक्त्वा भस्मा-
 क्षान् दत्त्वा सोऽगात् सापि द्विजानाहूय मुदा दानादि दत्त्वा ॥ ७७ ॥ गृहं
 प्रतियात उमेशौ मे पितरौ तत्राहं यास्येऽत्र सुखं स्थिताविति गुरुभ्यः
 कथ्यतामित्यनुगान्प्रोक्त्वा ॥ ७८ ॥ नीयमानस्य पत्युरप्रतोन्निकरा मंथर

गच्छंतीश्वरीव रेजे ॥ ७९ ॥ पोडशाब्देयं भर्तृसौख्यानभिज्ञा सुंदरी कुलो-
 द्धर्त्री धन्येति जनैः स्तुताऽगान् ॥ ८० ॥ स्मशानमेत्याग्निं संस्कृत्य सुवा-
 सिनीस्तोषयित्वा गुरुभाषितं सस्मार ॥ ८१ ॥ भस्मधारणादि कृत्वा
 विप्राज्ञया गुरुं द्रष्टुकामा तं स्तुवंती संगमं ययौ ॥ ८२ ॥ हे भगवन्
 त्वं दाता सर्वेशः सतां शरणं त्रिमूर्तिर्जगत्सृष्ट्यादिकारणं दयाब्धिरसि
 मत्तुल्यास्त्वत्कृपांशात्पुत्रादिफलभागिन्योऽहं तु पूर्णकामा भूत्वा ते कीर्ति-
 मादाय स्वर्गास्थे ॥ ८३ ॥ अत्र मृतो जीवितः रुग्ण आरोग्यं गतः
 भीतः शं गतः दानो धनितां यातः अज्ञः प्राज्ञतां गतः अहं च भर्ता सह
 ते सायुज्यं यास्ये ॥ ८४ ॥ एवं स्तुवंती गलदश्रुः सा पत्या सहात्मान-
 मुद्धतुकामा जवेनैत्य गुरुं ननाम ॥ ८५ ॥ तादृशीं तां सौभाग्यवती
 पुनरष्टपुत्रा भवेति प्रीतो भगवानाह ॥ ८६ ॥ तच्छ्रुत्वा चकिता लोकाः
 सर्वमादितः शशंसुः प्रभुः प्राह मे वाक्यं मृषा नैवात्र श्वमानय ॥ ८७ ॥
 अत्रांतरे विप्रा एत्य रौद्र्या गुरुमानर्चुः तदानीतं शवं सुधादृष्टयोद्वीक्ष्य
 ॥ ८८ ॥ स्वसंनिधौ स्थापयित्वा रौद्रमंलिताद्भिः स्नापयामास तदा
 सोऽकस्मात्सुप्तोत्थितवदुत्तस्थौ ॥ ८९ ॥ तदा हर्पाशुपूर्णाक्षी सा
 लज्जितं विस्मितं पतिं प्रेक्ष्य प्रेम्णा सर्वं कथयित्वाभौ प्रांजली भूत्वो-
 चतुः ॥ ९० ॥ आवां दुर्धियौ पापौ भवत्पराङ्मुखौ भो सच्चिदानंद
 तथापि त्वं न हंसि ॥ ९१ ॥ जगद्गुरो विश्वमूर्ते परात्मन्विश्वरूप विश्व-
 साक्षिन्विश्वसंस्थ सर्वानंदनिधे हरे ॥ ९२ ॥ कर्ताकर्तान्यथाकर्ता पुमर्थ-
 दस्त्वमेव नौ अपराधः क्षंतव्यः ॥ ९३ ॥ इति स्तुत्वा प्रणतीश्वक्रतुः
 तद्दृष्ट्वा लोकोऽपि गुरुं तुष्टाव ॥ ९४ ॥ तत्रैको धूर्त आह भाले ब्रह्म-
 लिपिरस्ति नास्ति वा सास्ति चेदस्यायं महानृत्युः कथं नष्ट इति
 ॥ ९५ ॥ श्रीगुरुवाच धात्रास्मिन्जन्मनि त्रिंशदायुर्लिखितमेव्यजन्मलभ्य-
 शतायुरत्र गृहीत्वेदमप्रतः स्थापितमेवं विपरीतं कृतं ॥ ९६ ॥ तच्छ्रुत्वा

लोका उच्चैर्जयध्वनिं चक्रुः स ध्वनिर्दिव गतः ॥ ९७ ॥ भगवान्
 दंपती प्राह पुत्रधनकीर्तियुजौ लोकवंशौ निरामयावायुष्मंतौ भवतम्
 ॥ ९८ ॥ इति गुरुवाक्यं श्रुत्वाऽऽनंदितौ तौ स्नात्वा गुरुमानर्धतुरर्कोस्तं
 गतः प्रभुरान्हिकं कृत्वा सर्वैः सह मठं प्राप ॥ ९९ ॥ इति
 षोडशोध्यायः ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

सिद्ध उवाच परेद्युः सावित्री गुरुं नत्वा प्राह गतदिने कञ्चनैत्य तत्प-
 ज्ञानेन मामाश्वास्य भस्माक्षान्ददौ ॥ १ ॥ गुरुं दृष्ट्वा तीर्थेन शवं प्रोक्ष्या-
 नुगच्छेत्युक्त्वागात्स कः को वा तीर्थाक्षमहिमेति ॥ २ ॥ श्रीगुरुहवाच
 मयैव रूपांतरेण ते भावः परीक्षितः सुभगे त्वं घन्यासि अयं तीर्थाक्ष-
 महिमा ॥ ३ ॥ तन्माहात्म्यं कोपि न वेद ईशभूषेयं मोक्षदा एकादि-
 सुखा अक्षा गंगास्नानफलदाः ॥ ४ ॥ ते धातुयुक्ता वराः सहस्रधृक् शिवः
 तैर्विना न पुण्यं न पापक्षयः ॥ ५ ॥ भस्माक्षरुद्रयुग्देवैरप्यजग्यः जपेक्ष
 भूरिमलदास्तैर्हीनः पशुरेव ॥ ६ ॥ कंठे ३२ मूर्ध्नि ४० कर्णयोः १२
 वाहोः १६ शिखायां १ दृष्टयोः १ करयोः २४ उरसि १०८ धार्याः
 ॥ ७ ॥ काश्मीरे भद्रसेनराजस्य तन्मन्त्रिणश्च पुत्रौ भूपाश्नवन्मत्वाऽ
 क्षान्दधतुः ॥ ८ ॥ राज्ञा पृष्टस्तत्कारणं पराशर आह पुरा नंदिप्रामे
 चार्वो वारमुख्याभूत् ॥ ९ ॥ सगजाश्वधनाढ्या दात्री तन्नाट्यमंडपेऽ
 क्षभूपितौ मर्कटकुक्कुटौ ॥ १० ॥ तत्पातिव्रत्यपरीक्षायै कंकणं लिंगं च
 धृत्वा वैश्यरूपेणागतं शिवं दृष्ट्वा वैश्या सखीमाह ॥ ११ ॥ मूत्येन
 रत्या वेदं दास्यति चेत्त्र्यहं साध्वीधर्मेणामु रमयामि पृच्छैनं ॥ १२ ॥
 स पृष्ट आह स्वैरिण्याः केवल व्यभिचारः क्व सत्यं ॥ १३ ॥ वैशयोः

चाच लिंगोपरि शपे ज्यहं सर्वभायतः साध्वीत्वेन त्वां भजे ॥१४॥ सूर्य-
 पंद्रौ साक्षिणौ स्वराक्यं पालयेत्युस्त्या स करे कंकणं ध्याया लिंगमदात्
 सापि मंडपे लिंगं निधाय साध्वीत्वेन तं भजे ॥१५॥१६॥ ततो रतिक्षणे
 सलिंगमर्कटकुक्कुटो मंडपो दग्धः तदा वैश्योऽग्नि विवेश ॥१७॥ कुला-
 चारविरुद्धं मा कुर्विति स्वैर्निषेद्धापि भर्तृनाशार्ता सानुगंतुमुद्युक्ता ॥१८॥
 सर्वस्यं दत्तार्कं नत्वेशं ध्यात्वाग्निं विवेश तदा स्वरूपेण शिवः प्रादुर्भूयाह
 ॥ १९ ॥ मायामुद्गाव्य परीक्षितासि त्वं साध्वी किलेष्टं वरयेति ॥२० ॥
 सा प्राह फापि जैह्वयौपसव्यमुखं न कांक्षे स्वैः सह मे ते सायुज्यं देहीति
 शिवोपि तथा वदौ ॥ २१ ॥ तौ मर्कटकुक्कुटावेतौ पूर्वसंस्कारादक्ष-
 प्रियौ शैवौ जातौ ॥ २२ ॥ अनयोः किं भावीति राज्ञा पृष्ठो मुनिराह
 सप्ताहे त्वत्सुतो मरिष्यतीति ॥ २३ ॥ पुनः रित्रेण राज्ञा पृष्ठो मुनि-
 राह राजन् मा भी रुद्रस्त्राता ॥२४॥ स्रष्टु धर्माधर्मो सृष्टौ तत्पतीन्द्रयमौ
 तौ घन्यवापिनौ स्वरधोनेतारो ॥ २५ ॥ कामाद्या यमभृत्यास्तत्स-
 हायाद्यमः पापान्दुर्गतिं नयति ॥२६॥ धीन्द्रियमनःस्था एतेऽवलान्भीरून्
 ग्रंथि यवात्मनो न ॥ २७ ॥ दक्षिणास्याद्रह्या यजुः ससर्ज तस्मान्मु-
 निभिः पापहा रुद्रो लब्धः ॥ २८ ॥ तत्पाठका यत्र कामाद्या न यांति
 यमपुरं शून्यमासीत् ॥ २९ ॥ यमस्तद्वात्रेऽकथयत्स आह स्वपन्तिष्ठ-
 न्त्रजन्मत्तोऽभक्तिर्जपेच्चेत्स पापी तं शाधि ॥ ३० ॥ तदन्यान्जापका-
 न्रुग्णान्मृतिगानपि मा प्रेक्ष ते श्रीविद्यायुरारोग्यादिभाज इति ॥ ३१ ॥
 तस्मान्मृत्युंजयस्त्राता मा भीः सद्राहणद्वारा रुद्रेऽतिरुद्राभिपेकादसाव-
 युतायुर्भवितैति ॥ ३२ ॥ ततस्तादृशान्विप्रानाहूय श्रद्धया विधिवद्गजा-
 नुष्ठानमारिभे ॥ ३३ ॥ ततः सप्तमेहि पाशदंडधरा अदृश्ययमचराः
 प्राप्तास्तदा पुत्रो मूर्च्छितः ॥ ३४ ॥ तदुपरि रौद्रांबु सिक्तं तदाकस्माद्बुद्र-
 चरा अदृश्यतयेत्य तं जिम्बुः सुतोप्युत्थितः ॥ ३५ ॥ प्रीतो राज
 विप्रान्स्ततोप्य सदस्युन्चासनस्थं पराशर भजे ॥ ३६ ॥ अत्रांतरे रण-
 गु.च....३३

द्वीणो नारद एत्य सत्कृत आह ॥ ३७ ॥ महामृत्युस्त्वत्पुत्र हर्तुमागत
 शिवदूतै पराभूतो यम गत्वा तच्छशस ॥ ३८ ॥ यमोऽपि तानेत्याय
 को न्याय इत्यूचे ते तमाहुरिद चित्रगुप्त पृच्छेति ॥ ३९ ॥ ततश्चित्रगुप्तो
 पट्टे द्वादशेन्द्रेऽल्पमृत्यु तीर्त्वायुतायुर्भवितेत्यदर्शयद्भ्रातो यमस्तदा शैवान्
 क्षमाप्य गत इद दृष्ट शक्तेनाय त्रात ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वा दत्ता-
 शीर्नारदोगात् पराशरोऽपि गत इति तीर्थाक्षमहिमेति ॥ ४२ ॥ सावित्र्यु-
 वाच भवद्दृशा धन्यास्मि भवत्स्मृत्यै मे मत्रमुपादिश ॥ ४३ ॥
 श्रीगुरुववाच स्त्रीणा पतिभक्तिस्तारिणी मत्रोऽदेय शुक्रवदातुरपि हानि-
 ॥ ४४ ॥ पुरा युद्धे देवहतान्दैत्यान् शुक्रो विद्ययाजीवयत् ॥ ४५ ॥
 इन्द्रार्थनयानीय शुक्र शिवोभक्षयत्स मूत्रान्नि सृत ॥ ४६ ॥ दैत्यानेत्य
 प्राग्वत्तानजीवयत् तद्देवो धीमन्न पाहीति गुरु शरण गत ॥ ४७ ॥ स
 आह व्याजात्तन्मत्रे भ्रशिते वो जयो दैत्योत्कर्षादिद वर ॥ ४८ ॥
 इत्युक्त्वा स्वसुत कचमाह विद्यार्थित्वेन शुक्र गत्वा तन्मत्रसार तिरस्कुर्विति
 ॥ ४९ ॥ कचोपि तथा शुक्र गत्वा प्राह प्रणत मा शाधि मयि पक्षित्व
 मा निधेहीति ॥ ५० ॥ त दृष्ट्वा मोहिता शुक्रजा देव्यानी तातमाहामु
 शिष्यत्वेनागीकुर्विति ॥ ५१ ॥ शुक्रेणापि तद्भ्रात्सत्यादूरीकृत कचोपि त
 भक्त्यातोपयत् ॥ ५२ ॥ तच्छाठथ ज्ञात्वाऽसुरास्त वने जघ्नु देव्यानी
 तमदृष्ट्वा शुक्रमाह क प्रिय इति ॥ ५३ ॥ शुक्रोऽपि त ध्यानेन हत
 ज्ञात्वा जीवयित्वानयत् कन्या जहर्ष ॥ ५४ ॥ पुनर्दत्यास्त हत्वा हिंसे-
 भ्योर्षयन् तमदृष्ट्वा शोचती कन्यामाश्रास्य ॥ ५५ ॥ शुक्रो हिंस्रोदरा-
 दपि निष्पार्श्वक्य कृत्वा सजीवन्या पूर्ववच्चक्रे ॥ ५६ ॥ पुनर्दत्यास्त
 हत्वा मद्यमिश्र तद्भस्म शुक्रायापाययन् ॥ ५७ ॥ पुन कुमारी शुशोच
 शुक्रोऽपि ध्यानात्स्वोदरग ज्ञात्वा तद्भ्रात्रान्दैत्याञ्छशाप ॥ ५८ ॥ कन्या
 माह दैत्यैर्मत्कुक्षौ क्षिप्तस्य तस्योद्वारतोऽह मारेष्ये यतोऽमु मत्र कोपि
 न वेद ॥ ५९ ॥ कन्याह मे मत्र दत्वा त जीवय मृत्युरेष्यति चेदह त्वा

जीवयिष्यामि ॥ ६० ॥ नो चेन्मरिष्यामि इति निर्विण्णासीत् स तस्यै
मंत्रं दत्त्वा कचं जीवयित्वा ममार ॥ ६१ ॥ कन्या शुक्रोदरान्निर्गतं
कचं शुक्रं मृतं च दृष्ट्वाजीवयत्तदा मंत्रोऽतेजा अभूत् ॥ ६२ ॥
ततः कृतकृत्यः कचो गुरु नत्वा प्रतस्थे ॥ ६३ ॥ देवयानी तमाह
मया त्विर्जावितोस्यतो मामुद्वाहयेति ॥ ६४ ॥ स आह गुरुपुत्री स्वसा
प्राणदात्री मातात एवांवाऽस्वर्ग्यं विरुद्धाग्रहं त्यज ॥ ६५ ॥ तदा सा
विद्यां विस्मरेति तं शशाप सोपि ते मौख्यात्त्वां हीनो वरिष्यति ते गुरो-
र्मंत्रो नष्ट इति च ॥ ६६ ॥ तदा मंत्रो हीनः शुक्रोपि दीनश्चाभूत्
तस्मात्त्रिष्वै मंत्रोऽदेयस्ततः गुर्वाज्ञया व्रतं कार्यं ॥ ६७ ॥ सावित्र्युवाच
एवं चेत्ते स्मृतिदं तारकं व्रतं कथय ॥ ६८ ॥ श्रीगुरुर्वाच सुलभं तारकं
सोमवारव्रतं सर्वेष्यस्याधिकारिणः ॥ ६९ ॥ यतः सीमन्तिन्या नष्टोऽ
पि पतिर्लब्धः आर्यावर्ते ख्यातश्चित्रवर्मा राजाभूत् ॥ ७० ॥ स शिवप्र-
सादात्सुलक्षणां कन्यां लेभेऽसौ भर्त्रायुताब्दं राज्यभोक्त्रीति गणका
ऊचुरेकोस्या बाल्ये वैधव्यमिति च ॥ ७१ ॥ राजाखिद्यत द्वादशाब्दका सा
भाविवैधव्यं श्रुत्वा दुःखिता ॥ ७२ ॥ मैत्रेयीं शरणं गता सा तामाह
सोमवारव्रताच्छंकरस्नाता ॥ ७३ ॥ सोमवार उपोष्य नक्तं भुक्त्वा वा
भक्त्या वाङ्मनःकार्यैः सदाशिवोर्च्यः ॥ ७४ ॥ प्राप्तमपि भयं नश्येत् लक्ते
व्रते शकरः कुप्येत ॥ ७५ ॥ अभिषेकात्पापक्षयः पीठार्चनात्साम्राज्यं
गंधादेः सौभाग्यं धूपात्सौगंध्यं ॥ दीपात्कांतिर्भोज्याद्भक्तिस्तांबूलाच्छ्री-
र्नत्वा पुरुषार्थाः जपादैश्वर्यं विप्रभोजनात्सर्ववृष्टिः ॥ ७६-७७ ॥ होमा-
त्कोशवृद्धिः स्तवात्सर्वाप्तिरिति तदुक्तं व्रतं सीमन्तिन्यकरोत् ॥ ७८ ॥
भावि भूयादेषा देयेति निश्चित्य नलगोब्रजानुरूपचित्रांगदवरायादात्
॥ ७९ ॥ गजादि दत्त्वापि त्वराष्ट्रे स्थापयामास ॥ ८० ॥ स एकदा कालिंद्यो
मज्जति स्म तच्छ्रुत्वा पितरौ श्वशुरौ चैत्यान्वेष्ट्यापि नापुः अनुगंतुमुद्युक्तौ
कन्यां शवाभावान्निवार्य राष्ट्रं जग्मुः ॥ ८१-८२ ॥ शोकार्तापि सा व्रतं

चक्रे पुत्रशोकाकुलं सखीकमिंद्रसेनं निगृह्यारी राष्ट्रं वुभुजे ॥ ८३-८४ ॥
 ममं तं नागिन्यो वासुक्ये ददुः सोमृतेन तं जीवयित्वापृच्छत्कस्त्वं कस्य
 भक्त इति ॥ ८५-८६ ॥ चित्रांगद उवाच नलवंशीयश्चित्रवर्मजामाता
 चित्रांगदराजोहं नद्यां पतितोपि पाताले देवाद्दोऽद्राक्षमतोऽहं धन्योऽ-
 स्मि जगत्कारणभूतकैल्यसस्थशंकरभक्तोस्मीति ॥ ८७-८८ ॥ वासुकि-
 रुवाच त्वं पृतोस्यतो दिव्यभोगान्मुंजत्रिरुपद्रवेत्र लोके तिष्ठेति ॥ ९० ॥
 चित्रांगद उवाच मां मृतं मत्वा पितरावधुनोद्वाहिता भार्या च मारिष्यंति
 ॥ ९१ ॥ तर्हि याहीत्युक्त्वा वासुकिर्नागाश्वौ भूपामृतादि च दत्त्वा प्रस्था-
 पयामास ॥ ९२ ॥ स मनोजवो गच्छन्कालिंद्यां विरूपां स्वस्त्रियं दृष्ट्वा-
 पृच्छत्कासीति ॥ ९३ ॥ तदाज्ञया सख्युवाच ॥ ९४ ॥ चित्रवर्मजेयं
 सीमंतिनी अत्रास्याः पतिर्ममस्तच्छोकार्तेयं सोमवारव्रतं चरति ॥ ९५ ॥
 अस्याः श्वशुरौ निगृह्यारी राज्यं भुंक्ते ॥ ९६ ॥ सीमंतिन्यपि कोयं
 धूर्तो यक्षो वायवा मे भ्रमः स्वप्न इति मत्वा शुशोच ॥ ९७ ॥ तदा ता-
 माश्वस्य त्वत्पुण्यात्ते भर्ता श्व एष्यतीत्युक्त्वा चित्रांगदोऽगात् ॥ ९८ ॥
 सापि तूर्णान् पित्रालयं गत्वा राजपुत्रोऽरिं स्वागमं श्रावयामास स
 भीतो नृपममोचयत् ॥ ९९ ॥ द्विपा क्षमापितश्चंद्रसेन आगतं पुत्रं श्रुत्वा
 प्रेमाश्रुष्टिन्नोऽभूत् ॥ १०० ॥ अलंकृतं पुरं प्रविश्य पितरावालिंग्य
 सर्वं शशंस ॥ १ ॥ नागं सत्कृत्य प्रस्थापयित्वा श्वशुरराष्ट्रमेत्य भार्याशोकं
 जहार ॥ २ ॥ आनीवानर्घवस्तूनि तस्यै दत्त्वा तथा सहैत्य राज्येऽभिपि-
 च्चित्रांगद इंद्रवदिहैश्वर्यं भेजे ॥ ३ ॥ ईदृग्व्रतप्रभावोतः कुर्विति गुरुणोक्तं
 सायित्री भर्ता सह सोमवारव्रतं चकार ॥ ४ ॥ गुर्वाज्ञया पतिगृहं गत्वा प्रत्यब्दं
 गुरुदर्शनं कृत्वा श्रीपुत्रपोत्तादयो भूत्वोभर्यां सिद्धिं गतौ ॥ ५ ॥ एवं जग-
 न्मंगलमंगलात्मा मनुष्यभावात्परिगृह्य भक्तान् । संचारपूतां जगतीं विधाय
 तवान लील्यममलामघर्त्री ॥ ६ ॥ इति चूर्णिकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

नामधारक उवाच मोहरात्र्यामहंकारघूर्णितं बोधार्कोदयप्रबुद्धं मे मनो भगवत्कथामृतं पातुमैच्छत् ॥१॥ सिद्ध उवाच वत्स प्रबुद्धोऽसि यच्छृष्वतोपि ते न वृत्तिस्तस्मात्त्वयि भगवत्प्रसादोऽस्तीति मन्ये ॥२॥ तत्र त्यक्तपरान्नप्रतिग्रहो देवलब्धभुक् शान्तः कर्मपरो विप्रोऽभूत् ॥३॥ तत्स्त्री परगृहे स्वन्नवस्त्रार्थान्लभंत इति दृष्ट्वा पतिमगर्हयत् ॥ ४ ॥ एकदा सैकेन धनिना भर्त्रा सह भोक्तुमाहूताप्यकामेन पत्या निषिद्धा गुरुमेत्योचे ॥ ५ ॥ दीनां कुचैलां भ्रुवितां मां भर्त्रा सह भोक्तुं दाताब्हयति पतिर्न यास्यत्यतो गच्छेति तमुपादिश ॥ ६ ॥ तदा प्रभुर्द्विजमाहूयाद्य नियमं हित्वा पत्न्या सह भोक्तुं गच्छेत्युपादिशत्स तथेत्युक्त्वा तया सहागात् ॥ ७ ॥ तत्र भुंजाना सा श्वशूकरोच्छिष्टपाकतोन्नं ददत् इति दृष्ट्वा भर्ते शशांस ॥ ८ ॥ तत उभावुत्थाय खिन्नौ गुरुमेत्य तदूचतुः ब्राह्मणीं गुरुराह परान्नमुखं लब्धं किमिति ॥ ९ ॥ सा प्राह मेऽपराधः क्षंतव्यः तां गुरुराह पत्युराह्वानुगा भवेति ॥ १० ॥ विप्र उवाच दुष्ट्या मे निष्ठा न्यथा कृता आजन्मेदं न कृतं ॥ ११ ॥ मा भीर्षे दोषः पत्न्या मनःशान्तिर्जाताऽतः सापीदृङ्मैच्छेत्त्वमपि परान्नं त्यज ॥ १२ ॥ कदाचिद्ब्राह्मणाभावे कस्यचित् कर्माभाव उपस्थिते भोक्तुं गंतव्यं ॥ १३ ॥ विप्र उवाच कस्यान्नं पवित्रं कुत्र न भोक्तव्यं कस्मादानमादेयं किं निषिद्धं चेति वद ॥ १४ ॥ श्रीगुरुर्वाच सद्विप्रवैदिकगुरुस्वजनशिष्यमातामहगेहे भोक्तव्यं आचारहीनपरकर्मकृत्कोधिकदर्यापांचाशुद्धस्वजनपीडकगृहे नाद्यात् ॥ १५ ॥ नित्यं परान्नं भुक्त्वा स्वपुण्यं दातारि तत्पापं च भोक्तरि संक्रमेत् दर्शं परान्नं मासपुष्यहत् शूद्राब्दानतोऽमंत्रतो वाशनात्पापं ॥ १६ ॥ प्रजोत्पत्यूर्ध्वं कन्यालये भोज्यं नित्यं परगृहवासे लक्ष्मीर्नश्येत् सज्जनादानं प्राह्यं तदापि ग्रहे तीर्थे क्षेमादी

निद्यं च दानं वज्र्यं ॥ १७ ॥ दीक्षितव्रह्मनिष्ठान्नं यज्ञशेषं चोत्तमं
 स्वार्थं पक्वं नाद्यात् ॥ १८ ॥ आपदि गायत्रीजपान्न दोष आपदादिः
 विचारपूर्वकं ये धर्मं चरन्ति तेषां नाधिदैव्यर्णरोगाः ॥ १९ ॥ स्वधर्महीना
 परधर्मसक्ताः परत्रात्र च दुःखभाजः तस्मात्त्वमनासक्त्या धर्मं चर
 ॥ २० ॥ विप्र उवाच भो देव सद्गुरो दयया सर्वमाचारं कथय ॥ २१ ॥
 श्रीगुरुवाच आचारो मुनीनामपि दुर्ग्रहः ततः पराशरादिमतं सद्गतिदं
 सारभूतं शृणु ॥ २२ ॥ आचारोत्थो धर्मः स उभयसुखदः श्रुत्याद्युक्त-
 चरणं विष्णुध्यानं शक्त्या दानं दयाक्षमानसूयानायासानीहाकार्पण्यं
 शौचं मंगलं एतद्युक्तो धर्मः ॥ २३-२४ ॥ धर्माच्छ्रेष्ठं कर्म ततो ज्ञानं
 ततो मोक्षः ॥ २५ ॥ श्रुतिस्मृतिपूराणमूलो धर्मः त्रयाणां विरोधे श्रुतिर्वरा
 श्रुत्योद्वेधे द्वौ धर्मो स्मृत्योर्विरे लौकिकी वरा ॥ २६ ॥ वर्णाश्रमदेशकालार्हो
 लौकिकश्च धर्मो ब्राह्मः ॥ २७ ॥ न्यूनोऽपि स्वधर्मः परधर्माच्छ्रेष्ठः
 स्वगृह्याविरुद्धः स्मार्तोऽपि ब्राह्मः ॥ २८ ॥ काम्यमैच्छिकं ह्यं विना नित्य-
 नैमित्तिकत्यागी न कापि सुखी ॥ २९ ॥ प्रमादात्कर्मलोपे प्रायश्चित्त्या
 शुद्धिः बुद्ध्या दुःसंगत्या वा लोपे प्रयत्नाच्छुद्धिः ॥ ३० ॥ तस्मान्द्रक्त्या
 धर्मं भजेद्राहणस्तु विशेषतः ॥ ३१ ॥ दानप्रतिग्रहौ यजनयाजनेऽध्यापने
 च स्नानसंध्याजपहोमपाठयज्ञकृच्चरेत् ॥ ३२ ॥ तंत्रमिश्रां वैदिकीं
 वा क्रियां चरेत् कृतशौचः सुमुखः स्नात आचांतोथ पंचकच्छी सद्धौतः
 शुष्कद्विवस्त्रः यतकरणो वद्धशिल्पः सृद्धस्मान्यतरलिप्तः सपवित्रः
 ॥ ३३-३४ ॥ आसनस्थोतर्जानुकरो नैशं विनोपोपितो गुरुक्तवत्कर्म
 कुर्यात् ॥ ३५ ॥ गन्धौषधांबुफलाशने न दोषः संकल्प्य कर्म कार्यं
 ईशार्पणात्तत्सांगता सूर्योदयास्ततः प्राक् प्रत्यक्च ॥ ३६ ॥ दिवा प्राह्-
 मुखो निश्युदङ्मुखः होमादौ अग्न्यादिसंमुखः अनुक्ते पूर्वोत्तरैशान्यो
 दक्षांगं उपवीतं आसीनत्वं मध्यपाठो देवतीर्थं च कंठलंब्यार्पं निवीतं दक्षां-
 संगं ॥ ३७-३८ ॥ पित्र्यं प्राचीनावीतं वामांसगमुपवीतं भ्रष्टं श्रुतिं

वा त्यस्त्वान्यद्वार्यं ॥ ३९ ॥ पण्णवतिकरसूत्रं गायत्र्या त्रिगुणीकृत्य पुन-
 खिरावृत्य ततस्त्रिदोरकं सप्रथिकमन्त्रिणैः प्रोक्ष्य १० गायत्र्याभिमन्त्र्य
 समंत्रं धार्यं ॥ ४०-४१ ॥ अग्निमंत्रदं द्विजाः पुनर्योज्याः पिंडादिगा
 दर्भाः प्रेतश्चाद्भुग् विप्रश्चिताग्निनाशे मंत्रगो तुलस्याश्च वर्ज्यः ॥ ४२ ॥
 सदा सौंकारा मंत्राः होमे स्वाहांताश्च वामहस्तहृत्तान् जपेत् ॥ ४३ ॥
 ऋषिछंदोदेवताज्ञश्च जपेत् शूद्राहृतं द्विजकृतं समिज्जलपुष्पाद्यसत्
 ॥ ४४ ॥ हस्तनखास्पृष्टफेनानुच्छिष्टांस्तु सत् कुशकाशयवोशीरगोधूम-
 ग्रीहिकुंदकर्मोजदूर्वातृणानि दश दर्भा श्रावणामायां स्वीकृताः शुभाः तन्मू-
 ल्यप्रेषु ब्रह्मविष्ण्वीशा अभितः सर्वे देवाः ॥ ४५-४६ ॥ उत्तरांतं
 प्राक्संस्थं व्यस्तं कर्म पित्र्यं अग्निगमाग्नेयांतं तद्वन्मुखं चांगे वामतः क्रमः
 ॥ ४७ ॥ दक्षहस्तस्य तर्जन्यधः पितृतीर्थं कनिष्ठाध ऋषितीर्थं अग्रे
 देवतीर्थं मूले ब्राह्मं मध्ये आग्नेयं ॥ ४८ ॥ क्रमात्तैः पित्रर्षिदेवाचमनादान-
 कार्याणि सर्वत्र वामान्वारब्धान्यहस्तः आद्यंतयोरंबुदानं च ॥ ४९ ॥
 त्वरूपलकृमिरोमवस्त्राणि श्वेतरक्तपीतकृष्णानि द्विजादेः परकीयमधौ-
 तस्फाटितं च वर्ज्यं ॥ ५० ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय गणेशादीन् प्रहान्गुरुं
 गांश्च नत्वा पुण्यश्लोकान्स्मरेत् ॥ ५१ ॥ ग्रामाद्बहिर्नेर्ऋत्यां देवसद्वृक्षाध्व-
 हीने दूर्वेषुसंस्थाप्येन्द्रियाणि नियम्य ॥ ५२ ॥ दिवोदङ्मुखो रात्रौ
 दक्षिणामुखस्तृण आसीनः कर्णे सूत्रं कृत्वा मूत्रविशो त्यजेत् ॥ ५३ ॥ तत
 एकवारं लिंगं द्विर्गुदं दशवारं वामकरं हस्तौ पादौ च प्रत्येकं सप्तवारं
 धात्रीमात्रमृदांबुना च क्षालयेत् ॥ ५४ ॥ मूत्रे तदर्धं रेतसि द्विगुणं ब्रह्मचा-
 रिवनस्थभिक्षणा द्वित्रिचतुर्गुणं ॥ ५५ ॥ मार्गर्धं संकटे तदर्धं स्त्रीवालानां
 गंधलेपांतं शौचे द्विजैर्द्वादश गंडूषा वामतस्त्याज्याः ॥ ५६ ॥ अन्यैरल्पाः
 तर्जन्यास्यं न शोध्यं द्वादशांगुलेन निवापामार्गादिकाष्टेन ॥ ५७ ॥
 अन्यैरल्पेन समंत्रं देताः शोध्याः १६ गंडूषाश्च कार्याः जले गोमयेन
 श्रातर्मध्यंदिने मृदा च ॥ ५८ ॥ भिक्षुर्व्रती त्रिहालं स्नायात् चिरंटी न

शिरसा शीतांशुभावे शीतसंपुटितोष्णांशुनाच्छिगमंत्रितेन स्नानं ॥५९॥
 गृहे आचमसंकल्पाघमर्षणतर्पणं न दीपावत्युत्सवमांगल्यवर्षारंभेषु
 नित्योभ्यंगः ॥ ६० ॥ अनिद्याहे ऐच्छिकः न विववायत्योः मांगल्ये न,
 शीतांशुस्नानं पुत्रोत्पत्तिपर्वक्रांतिश्राद्धाहादौ नोष्णोदकस्नानं ॥ ६१ ॥
 वांशुचिस्पर्शदुःस्वप्नरतिदुर्गमे स्नानं नद्यां प्रवाहाभिमुखो वरुणं प्रार्थ्य
 स्नात्वा ॥ ६२ ॥ जलमालोद्भूयोन्मार्ज्याघमर्षणं कृत्वा स्नात्वा देवर्षि-
 पितृस्तर्पयित्वा ॥ ६३ ॥ उदग्दशं वक्षं संपीडय शोधितांगो ब्रजेत् सरंध्रो
 देहः स्रवत्यतः प्रातः स्नायान् ॥ ६४ ॥ त्रिसप्तद्वादशाहं संध्यास्नानान्नि-
 हीनो द्विजोऽपि शूद्रो भवेत् अशक्तश्चेद्ध्यानास्यं मानसं मृदा भौमं भस्म-
 नाग्रेयं गोरजोरूपमानिल सातपवर्षास्यं दिव्यं वा चरेत् ॥ ६५-६६ ॥
 मेघालोलुपारोग्यरूपतेजोयशोवलशौर्यदुःस्वप्ननाशायुष्मत्त्व स्नातस्यास्ना-
 तस्य तदन्यच्च लभेत् ॥ ६७ ॥ स्नात्वा मृत् हुत्वा भस्माभ्यर्च्य चंदन च
 ॥ ६८ ॥ शुक्ले केशवाद्यैः कृष्णे संकर्षणाद्यैश्च ललटादिषु धार्यं ॥ ६९ ॥
 भस्म तु पडक्षरेण धार्यं मृताशौचे न गंधो मांगल्ये न च भस्म धार्यं
 ॥ ७० ॥ गयाश्राद्धाधानोत्तरीयप्रेतकृत्यपादुकारौप्यमुद्रादि जीवत्पित्रा वर्ज्यं
 ॥ ७१ ॥ रौप्यहैमीखड्गमुद्रावत्तर्जन्यनामिकाकनिष्ठः साग्रागर्भदर्भ-
 पवित्रो वा ॥ ७२ ॥ मुक्तांगुष्ठकनिष्ठगोकर्णाकारहस्तेन केशवाद्यैःस्त्रिः
 पीत्वा गोविंदविष्णुभ्यां करौ प्रक्षाल्य मधुसूदनत्रिविक्रमाभ्यामंगुष्ठमूले-
 नोष्ठौ संमृज्य वामनश्रीधराभ्यां तथैव मुखमुन्मार्ज्यं हृषीकेशेति वामकरं
 प्रोक्ष्य पद्मनाभेति पादौ प्रोक्ष्य दामोदरेति मूर्ध्नि प्रोक्ष्य संकर्षणेति संहतां-
 गुलित्रयेणास्यं स्पृष्ट्वा वासुदेवप्रद्युम्नाभ्यामंगुष्ठतर्जनीभ्यां नासापुटे
 स्पृष्ट्वानिरुद्धपुरुषोत्तमाभ्यामंगुष्ठानामिकाभ्यां नेत्रे स्पृष्ट्वाधोक्षज नार-
 सिंहाम्यां तथैव कर्णौ स्पृष्ट्वा जनार्दनेति पाणितलेन हृदयं स्पृष्ट्वोपेद्रेति
 सर्वाभिः शिरः स्पृष्ट्वा हरिकृष्णाभ्यां तथा वाहू स्पृशेत् असंभवे त्रिभिः
 पीत्वा द्वाभ्यां हस्तौ प्रोक्ष्य कर्णं स्पृशेत् ॥ ७३-७६ ॥ पानेमावमज्जन-

मात्रांशुमृत्सर्गशुभ्रं क्लाने दानेऽर्चने कर्मण आद्यतयोः सुत्रे
 वस्त्रपरिधाने क्लृते कासश्वासाग्ऽध्ययनेऽशुभ्रभाषणे ॥ ७७-७८ ॥
 क्लानपादशौचमशानगतौ च द्विष्टाचामेत् हीनसंभाषणे स्त्रीशूद्रोच्छिष्ट-
 भाषणे ॥ ७९ ॥ उच्छिष्टस्पर्शेऽपाने याते चाचामेत्कर्णं वा स्पृशेत्
 विप्रदक्षकणं वरुणाकेन्दुयाख्यंज्यमिदेवाः ॥ ८० ॥ संध्याऽज्ञानाच्छूद्रः
 संध्याहीनोऽशुचिः संध्यावंदनं विना नान्यकर्माधिकारः ॥ ८१ ॥ सम्य-
 रब्रह्मात्र ध्यायंत्यतः संध्या भाढया भर्हीनार्कयुक्ता प्रातःसंध्या क्रमादुत्तमा
 मध्यमाधमा सार्काकीना भान्विता सायंसंध्यापि तथा त्रिषट्पिपर्यंतं न कृता
 चेष्टतुर्धाव्यं दद्यात् ॥ ८२-८३ ॥ सार्धप्रहरादासायं मध्याह्नसंध्या यति-
 ब्रह्मचारिभिरनामिकाकनिष्ठांगुष्ठैः अन्यैः पंचभिर्नासा धार्या ॥ ८४ ॥
 सध्यानाडयापूर्य सध्याहृतिकां गायत्रीं सशिरस्कां त्रिर्जपेत् ॥ ८५ ॥ कुंभित-
 यायुं दक्षनाडया रेचयेत् पुनर्विपरीत अत्र मूलबंध आवश्यकः जालंधरो-
 ड्रियाणौ पूररेचकहितो प्राणायामोऽघत्रोऽय सर्वकर्मसु कार्यः ॥ ८६-८७ ॥
 प्रामाद्वहिद्विगुणं नद्यां शतगुणं तीर्थे सहस्रं च संध्याफलं ॥ ८८ ॥ गृहा-
 द्वहिः कृता चेत्सुरापानादिदोषहारिणी संध्यामुपासिष्य इति संकल्प्यांबु
 पात्रे करे वार्दाय वरांतैर्मूर्ध्नि नांतैः पादयोः सथांतैर्हृदि च मार्जयेत्
 ॥ ८९-९० ॥ आपोहीति पच्छः प्रातः सूर्यश्चेति मध्याह्ने आपः पुनंतु
 सायमग्निश्चेति प्राश्य ॥ ९१ ॥ सध्याहृतिगायत्र्याप्सूक्तेन प्रतिमंत्रं
 मूर्ध्नि मार्जयित्वा ऋतं चेति वृत्वा ॥ ९२ ॥ पापपुरुषं स्मृत्वा पिंगलया बहि-
 र्हस्तजले नि.सरणं भावयित्वा नावलोक्य वामभागे ॥ ९३ ॥ क्षितौ क्षिप्त्वा-
 चम्य व्यंगुष्ठतर्जन्यंजलिना गायत्र्यार्कसंमुखं तिष्ठन् त्रिरर्घ्यं दद्यात्
 जसावादित्येति प्रदक्षिणमासिच्याचामेत् ॥ ९४-९५ ॥ मध्याह्ने
 हंसर्चा नतोर्घ्यं दद्यात् जपे गृहाद्वहिद्विगुणं नदीगोष्ठवनाग्निहोत्रहरिह-
 राग्रतो यथोत्तर फलं ॥ ९६ ॥ काष्ठासनेपकीर्त्युणं पल्लवे दौरात्म्यं वस्त्रे
 दैन्यं पापाणे रोगः भस्मन्यारोग्यं कंबले सुखं ॥ ९७-९८ ॥ कृष्णा-

जिने ज्ञानं व्याघ्रचर्मणि मोक्षः कुशे प्रज्ञायुञ्ज ॥९९॥ व्याहृत्या पद्माद्या-
 सनेनोपविश्य भूमिं प्रार्थ्य ॥ १०० ॥ भूतान्युत्सार्यैकाग्रेण देव्या
 यथांगमात्मानं भावयेत् ऋषिछंदोदेवतास्मृतिपूर्वकं ॥ १ ॥ न्यासा-
 न्कृत्वा मुद्राः प्रदर्श्यं वालामिति यथाकालं ध्यात्वा ॥ २ ॥ आगच्छ
 वरद इति समाहितस्तिष्ठन्प्राङ्मुखो मंत्रार्थमनुसंधानोत्तरिक्षदृष्ट्या
 गायत्रीं शनैर्जपेत् मंत्रकाराख्यमनघ्राणान्मंत्रः ॥ ३-४ ॥ जन्मवि-
 च्छेदपापहृत्त्वाञ्जपः सर्वयज्ञेषूत्तमः ॥ ५ ॥ वाचिकोत्पफलः मानसिको-
 त्तिफलोऽन्यो मध्यमः अंगुलिरखाशंखमणिप्रवालस्फटिकमुक्तापद्माक्षीस्व-
 र्णाक्षैर्यथोत्तरगुणं जपफलं संस्कृता माला प्राह्या जपे मेरुलंघने मालापाते वा
 ॥६-७॥ तंत्र्यादौ वा पुनर्जपाच्छुद्धिः यतिः पडोंकारसहस्रमन्यः सप्रण-
 वन्याहृतिमष्टोत्तरमष्टाविंशतिं दशवारं वा नासाप्रदृष्ट्या जपेत् ॥ ८ ॥
 द्रव्यलोभेन न जपेत् क्रमान्मैत्रैः सौरैर्वारुणैः सदा जातवेदसे तच्छंयो-
 खिनमो ब्रह्मण इत्युपस्थाय दिक्पं देवविप्रात्रत्वा संध्यां विसृज्य ॥९-१०॥
 प्राङ्मुखोपविष्टं गुरुं स्वकर्णस्पर्शपूर्वकं दक्षिणवामपादौ दक्षिणवामकरा-
 भ्यां स्पृष्ट्वा पादयोर्मस्तकं न्यसेत् अभिवादनमेतत् अष्टांगैर्देवान्नमेत्
 ॥ ११-१२ ॥ श्रेष्ठानल्पानपि ज्ञान्सद्विप्रान्पाणिभ्यां नमेन्नाशुचीन् कर्म-
 स्थान्यादिहस्तान्स्वयं च तथाभूतो न नमेत् हीनांस्तु करेण ॥ १३ ॥
 विवाहोर्ध्वं सायं प्रातरौपासनं स्वयं पत्नीशिष्यादिद्वारा वाचरेत् धम-
 न्याग्निं प्रबोध्य ॥ १४ ॥ प्रादुष्कृताग्निं ध्यात्वालंकृत्य हौम्यं संस्कृत्य
 ज्वालायां समिधं हुत्वा ॥ १५ ॥ प्रातः सूर्याय सायमग्नये द्वितीयां
 तूर्णीं चोभयत्र हुत्वा क्रमात्सूर्याग्निमंत्रैरुपतिष्ठेत् ॥ १६ ॥ उभयत्रापि
 कायाभ्यां च पष्टिधान्याहुतिः पयोदध्याज्यनीवारयवव्रीह्यादि होम्यं
 ॥ १७ ॥ गृह्यं श्रौतं वा परिचरेत् नित्यमासिकवार्षिकयज्ञान्नातीयात्
 ॥ १८ ॥ दानं विनाहो नातीयात्किमपि शक्त्या दद्यात्सदाऽसहृद्विष्णुं
 स्मरेत् ॥ १९ ॥ संस्कृते सद्वारे छत्रे गृहे वसेदुपलिप्ता भूः पुनर्लपेन

शुष्येत ॥२०॥ अलिप्ते प्रेतादि वसति अत्र कांस्थपात्रवस्त्रे गर्ह्ये गोमयेन
 नैर्ऋतित उपलिप्य ॥ २१ ॥ रंगवल्यादिनान्वहमलंकार्यं गज्यं तिलांश्च-
 र्म मणिश्रीरंडे धेनुः स्थाप्याः ॥ २२ ॥ त्रिसंध्ये देवः पूज्यः प्रातर्विस्त-
 रान्मध्यान्हे पंचोपचारैः सायं नीराजनेनार्च्यंश्चिकालं तुलस्या च ॥२३॥
 गुर्वर्ह्यं न्युगोविप्रामूर्तन्यतममर्चेत् कलौ विष्णुसान्निध्याच्छालप्रामं वा
 ॥ २४ ॥ गुर्वाज्ञया भक्तिमान्यं पूजयेत्स प्रसीदति देवो भक्ततपसार्चना-
 द्विवाभिरुप्याद्य सान्निध्यमेति ॥ २५ ॥ संशयात्माऽश्रद्धधानो नास्तिक-
 श्चार्चने नाधिकारी येभ्यो मातेति पुंगंधं निगार्य ॥ २६ ॥ सर्वसंभारा-
 नादाय देवाग्रे उपविश्य दक्षभागे कलशं निवाय वामे शंखं च संपूज्य
 श्रोक्ष्य ॥ २७ ॥ भूमूतशुद्धिं कृत्वा प्राणान्प्रतिष्ठाप्यांतर्बहिर्मातृकाभिर्देहे
 देवे च पुंसूक्तैश्च न्यसेत् ॥ २८ ॥ एवं देवो भूत्वार्घ्यादिपात्राण्यासाद्या-
 द्विरापूर्थ ॥ २९॥ हृत्स्थामीशकलामापादतलमस्तं ध्यात्वाजलिस्थपुष्पं
 मूर्तीं न्यसेद्वा साक्षात्प्रतिमागतां देवतां विभाव्य ॥ ३० ॥ मंत्रतंत्र-
 विधानतः पीठद्वारदिकपूजापूर्वकमर्चेत् पुंसूक्तेन वावाहनासनपाद्यार्घ्या-
 चमनस्नानवस्त्रसूत्रगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यततिप्रदक्षिणापुष्पांजलीभक्त्या
 दद्यात् स्त्री शूद्रश्च द्विजोक्तपौराणमंत्रैः पूजयेत् ॥ ३१-३२ ॥ सति
 संभवे पंचामृतं गंधोर्ध्वं भूपा नैवेद्ये चतुर्धानं च ॥ ३४ ॥ राजो-
 पचारतान्वूलदक्षिणारार्तिकस्तोत्रगीतवाद्यविप्रभोजनैर्देवं तोपयेत् ॥ ३५॥
 आदौ स्नाने धूपप्रदीपयोश्च घंटानादं चरेत् नैवेद्ये वस्त्रसूत्रचोराचमनं
 प्रत्युपचारं जलं च दद्यात् ॥ ३६॥ शिवं विना स्नाने शंखांबु देयं स्वारा-
 मारण्यक्याप्तं श्वेतरक्तकृष्णं पुष्पमुत्तमं मध्यमाधमं च पर्युषितं सच्छिद्रं
 सतुशीर्णं स्वयंच्युतं ॥ ३७-३८ ॥ समलं वामहस्तांग्रिस्पृष्टं जले क्षालितं
 च न देयं वकुलाब्जाशोकजातीदूर्वावित्वशमीकुशतुलसीकरवीर-
 मल्लिकाः श्रेष्ठाः कोविदारार्कधत्तूरशात्मलीकुटजैर्हरिर्नार्च्यः ॥ ३९-४०-
 ४१ ॥ तुरुस्या गणेशो दूर्वयेश्वरी कृष्णरक्तेतकनिवैश्च शिवो नार्च्यः

विल्वं श्वेतं चास्य प्रियं ॥ ४२ ॥ गणेशस्य दूर्वा विष्णोस्तुलसी
 चेति ज्ञात्वा पुष्पाणि श्रद्धया देयानि ॥ ४३ ॥ पुंसूक्तेन प्रत्यूचं
 हुत्वा पुष्पाणि दत्त्वा प्रार्थ्य तद्रतहृन्मंत्रं जपेत् ॥ ४४ ॥ द्विज-
 देवांस्यञ्जतीर्थपेयं मूर्ध्नि धार्यं च चतुर्धाध्ययनं स्ववृत्त्या पोष्यपोषणं कुर्यात्
 ५४ ॥ स्ववृत्त्या जीवनाभावादापद्यनिद्यया वृत्त्या जीवेत् कुटुंब्यपि न हीन-
 वृत्त्या ॥ ४६ ॥ कृतसंध्य उपस्थं कृत्वा जानुस्थसबुझांजलिर्मध्यदृक् सोकार
 व्याहृतिं पच्छोर्ध्वः सर्वां गायत्रीं जप्त्वा तिष्ठन्नासीनो ब्रजनवानध्याये-
 त्यमेवं सांगान्वेदान् शक्त्या पठित्वा ॥ ४७-४८ ॥ त्रिर्नमो ब्राह्मण इति
 च साक्षतांजलिर्देवानृपांस्तिलैः पितृन्गृहोक्तवत्तर्पयेत् ॥ ४९ ॥ आशौचे
 यज्ञादिवर्ज्यं कर्म मानसिकं चरेत् कृत्तिकाभरणीमघार्कशुक्रजन्माहे ॥ ५० ॥
 विवाहव्रतचौलतोन्दतदर्धार्धं निमित्तं विना तिलैर्न तर्पयेद्गृहे तु नैव
 ॥ ५१ ॥ माघकृष्णाष्टम्यां भीष्मं दीपावल्यां यमं च तर्पयेत् नित्य-
 नैमित्तिकश्राद्धैः पुत्रस्य पुत्रत्वं ॥ ५२ ॥ पंचसूनाहृत्यै वैश्वदेवः कार्यः
 कुंडे ध्यात्वा दीप्तेन्नाहुतीर्हुनेत् ॥ ५३ ॥ प्रातःसायं बलीन्पितृभ्यो व-
 हिर्भूतेभ्यश्च दत्त्वागतायातिथयेन्नं दद्याद्भिक्षवे चाद्यांतजलदानपूर्वं दत्तं
 चेदद्रिसिधुवत् ॥ ५४-५५ ॥ बलावनुद्धृते नाद्यात्स्वयं नोद्धरेच्च
 नित्यश्राद्धं कृत्वान्नं वा दत्त्वा पोष्ययुग्भुंजीत ॥ ५६ ॥ आर्द्रपादहस्तास्योऽ
 विदिङ्मुखः परिपिच्य दक्षभागे वलिं दत्त्वाहं वैश्वानर इति ॥ ५७ ॥
 स्मृत्वापो मंत्रवत्प्राश्य धृतपात्रः प्राणाहुत्यूर्ध्वं शीघ्रं भुंजीत ॥ ५८ ॥
 प्राणाहुत्यूर्ध्वं पात्रधारणमौने विकल्पिते तैजसे राजसे हैमे ताचे जंब्वा-
 अचंपकरंभामधूककुटजपनसोर्दुंबरपत्रे मंडलस्थेऽद्यात् न तैजसे विध-
 वात्रतिभिक्षुभिः ॥ ५९-६० ॥ सर्ववल्लीपलाशार्कवटादिषु नाद्याच्च
 नासनारूढपादः प्रसृतप्रोष्ठपादश्च न बालैर्विवाहं विना बध्वा चाद्यात्
 न दुष्टैकपत्तौ संशये द्वारभस्माग्निस्तंभैः पांक्तिं भिद्यात् ॥ ६१-६२ ॥
 गुरुं विना पांक्तिरथ उचिते नाद्यात् उलूखलादेर्यावदध्वनि नाद्यात् नष्टे

दीपे मूत्राशुत्सृतौ न च भोज्यं ॥ ६३ ॥ लेह्यादि हस्तदत्तमसत् नोच्छिष्टं
पात्रे न्यसेन् पाकामिदेवासद्गृहे महारात्रौ च नाद्यात् ॥ ६४ ॥ पीतशेषं
प्रासशेषं तैलगन्धपकं विना पर्युषितं शूद्रान्नं रजस्वलादृष्टं ॥ ६५ ॥
केशकीटयुष्पकं पद्याशुच्छिष्टं कुसुंभालघुवार्ताककोविदारादि
॥ ६६ ॥ कुस्थानोत्थादिपलांडुलशुनावत्सैकस्तनीगोमाहिपीदुग्धादि
स्वरादिदुग्धादि च वज्यं ॥ ६७ ॥ कांस्ये नारिकेलेक्षुरसः ताम्रे गन्धं
सदध्याद्रको गुडः केवलं लवणं चासत् ॥ ६८ ॥ श्वरजस्वलापतितशब्द-
श्रवणे तद्विलोकने भुक्तौ परस्परस्पर्शे नाद्यात् ॥ ६९ ॥ व्रताहार्कपर्व-
रात्रिभूतदिने नाद्यात् तलप्रसृतशाखाभिः फूत्कारतोपि भुक्तं न सत्
॥ ७० ॥ आस्याविकारेणाष्टौ यतिः षोडश वनी, द्वात्रिंशद् गृही वर्णाष्टमद्यात्
प्राक् मधुरं द्रवं मध्येन्लादि कठिनं तिक्तादि द्रवमंते चाद्यात् पायसाज्यलवणं
विना सशेषमद्यात् ॥ ७१-७२ ॥ उच्छिष्टं त्यक्त्वा पीतापोशनः शेषं
भुवि क्षिप्त्वा शुद्धकरास्यपादः ॥ ७३ ॥ हस्तोद्घृष्टांशु शर्यातिमित्य-
क्ष्णोः क्षिप्त्वातापिं चेति जपित्वा सांगं तांबूलं ॥ ७४ ॥ विप्राय दत्त्वा-
द्यान्नाधवा यतिः अंघ्र्यप्रशिरोनं पर्णं सन् अहःशेषं ॥ ७५ ॥ श्रव-
णादिना नीत्वा नक्तं कृतक्रियो यामोर्ध्वं द्वियामं स्वपेत् कृतं विष्णवे
निवेदयेत् ॥ ७६ ॥ सुखशायी सर्पनिशा नत्वा सुमुहूर्तकृते तल्पे शयीत
भूत्यां धान्येन्दि देवगोगृहे ॥ ८० ॥ श्मशानाध्ववल्मीकघोरदेशे न
उदक्शिरा देवगुरूर्ध्वं नम्रश्च न, प्रवासे प्राक्पदः स्वपेत् ॥ ८१ ॥
दिवाकर्म संकटे रात्रौ प्रहरपर्यंतं नैशं च निशीथपर्यंतं कार्यं ततः प्राय-
श्चित्तं ॥ ८२ ॥ कर्मवैगुण्ये लोपे च प्रायश्चित्तं विना न शुद्धिः ॥ ८३ ॥
सुदिने रह ऋतौ स्वजायां गच्छेन् प्राक् चतुर्निशाश्राद्धतत्प्राग्दिनाहो-
व्रतपर्वसु ॥ ८४ ॥ जन्माहाष्टमीचतुर्दशीमूलमघोरवतीषु न ऋतुगः सदा
ब्रह्मचारी ॥ ८५ ॥ सुपुत्रां विना ऋतौ विदेशं ब्रजेद् द्वैपादिना न गच्छे-
त्स भ्रूणहा ॥ ८६ ॥ षोडशाहमृतुर्विषमे हि कन्या समे सुतः रतौ

यादृक्कल्पना तादृक्सुतः ॥ ८७ ॥ अतः सत्पुत्रार्थं सत्त्वं धार्यं प्रायोऽ-
 पुत्रोऽधः पतति ॥ ८८ ॥ सत्पुत्रः एकोऽपि ध्रुववत्तारकः धार्तराष्ट्र-
 शतोपमैः किं पराशरादिमतोऽयमाचारः विचाराचारकृतसुखी ॥ ८९ ॥
 आचारादुभयसिद्धिस्तदूना दंडया ब्राह्मणस्तु विशेषतः ॥ ९० ॥ इति गुरु-
 मुखलब्धं धर्मं चरन् द्विजो मुक्तस्ततो लुप्तोऽप्याचार उदितः भगवतान्यो
 भक्तियोगोऽप्युक्तः ॥ इति अष्टादशोऽध्यायः ॥

अथ एकोनविंशोऽध्यायः

नामधारक उवाच ज्ञानयोगार्थं कर्मयोगमुक्त्वापि कुतो भक्तियोगं
 जगौ ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच भक्तिरेवोत्तमा सर्वसाधिकाऽभक्तस्य कर्मापि
 मोघमिति भक्तिं जगौ ॥ २ ॥ त्रिभिः परस्परसहायैर्योगैर्ब्रह्म गम्यते नैक-
 योगतः ॥ ३ ॥ श्रद्धालुः सात्विको भक्तो भगवत्प्रियः अभक्तं कर्मठमपि
 भवप्रवाहं क्षिपति ॥ ४ ॥ कर्मण्यकर्माकर्मणि च कर्म यः पश्येत्स भक्तः
 कर्मवधान्मुच्यते ॥ ५ ॥ यच्छ्रुत्वा हृदभक्तिः स्यात्तद्भक्तिगम्यस्य भक्ति-
 योगमयं चरितं शृणु ॥ ६ ॥ तत्र सशिष्यगुरवे प्रत्यहं भिक्षां दद्युः
 एकदा दीनो भास्करशर्मा भक्तः ॥ ७ ॥ त्रिपुंपर्याप्तं तंडुलाद्यानीय गुरवे
 भिक्षां दातुमागतः ॥ ८ ॥ तदा गुरुणा सहान्येनाहूतो भोक्तुं गतः ॥ ९ ॥
 सायं द्रव्यमादाय सुष्वापैवं त्रिमासं तस्थौ ॥ १० ॥ प्राज्यशिष्याय गुरवे
 स्नानेन भिक्षां दातुमेत्यात्मानं पुष्पातीतीतर उपहसन्ति स्म ॥ ११ ॥
 तज्ज्ञात्वा भक्तिवृद्धये प्रभुस्तमाह सशिष्यभक्त्याय मे भिक्षां देहीति ॥ १२ ॥
 स श्रुत्वा हृष्टः शाकाद्यानीय पाकमकरोत् ॥ १३ ॥ तदान्यं भिक्षां दातु-
 मागतं निवार्य प्रभुः सर्वान्भोक्तुमाच्छयेति प्राह ॥ १४ ॥ तथाच्छयंते
 तमूचुः पत्त्रन्नकणाधिकानाहूय किं करिष्यसीति ॥ १५ ॥ स

तद्गुरवे शशंस गुरुस्तानानयित्वात्त सवैर्भोक्तव्यमित्यूचे ॥ १६ ॥
 शंकिता अपि ते तूष्णीं स्थित्वा भुक्तिपात्राणि निर्माय द्वात्वाऽऽजग्मुः
 ॥ १७ ॥ गुरोराज्ञया मंत्रितं सिद्धान्नं शाटयाच्छाद्य नीत्वानीत्वा ॥ १८ ॥
 सशिष्यभक्त्याय गुरवेदात्तान् स्व्यपत्येष्ट जो द्विजान्यघेष्टं भोक्तुं प्रार्थयामास
 ॥ १९ ॥ स्वल्पपाकतः परमान्नपौल्यादि नीत्वानीत्वा दत्तं तथापि तत्र
 पूर्ववत् भगवत इयं चेष्टा ॥ २०-२१ ॥ सशेषमाकंठं भुक्तं तृप्ताः स्म
 इत्युक्त्वा ते उत्थिताः गुर्वाज्ञया शूद्रादीन्हीनांश्चाहूयादान् पशुपक्ष्यादि-
 भ्यश्च ॥ २२-२३ ॥ तत्र न केप्यवशिष्टा इति श्रुत्वा भास्करो गुर्वाज्ञया
 भुक्त्वान्नं जलचरेभ्योऽदात्तदा निःशेषमभूत् ॥ २४ ॥ सुरसान्नस्य किं
 माधुर्यं स्वप्नेऽपि न श्रुतमिदं देवानामपि दुर्लभं तृप्तिरप्यलौकिकी ॥ २५ ॥
 प्राक्पार्थसंक्रुते कृष्णो ऋषिभ्योन्नं ददाविति श्रुतमिदं तु दृष्टं ॥ २६ ॥
 स्वल्पपाकतश्चतुःसहस्रं जीवाश्चामिता भुक्त्य मायातर्क्येयं ॥ २७ ॥
 येन त्रिमासं भक्त्या भगवान्सेवितः स भास्करः प्रियो भक्तोऽन्यथा कथं
 प्रसाद इत्युक्त्वान्ये प्रभुं तुष्टुवुः ॥ २८-२९ ॥ भास्करायेष्टं दत्त्वा प्रभुर्ग-
 मयामास तत्प्रसादादुभयौ सिद्धि गतः ॥ ३० ॥ अन्यच्छृणु वृद्धा गंगा-
 ख्या वंध्या प्रभुं प्रत्यहमानचेंकदा तामाह किमिच्छसीति ॥ ३१ ॥
 गंगोवाच नापुत्रस्य लोकः स्वःस्थाः पितरोप्यधः पतंतीति श्रुत्वा विभेमि
 ॥ ३२ ॥ भवांतरे सुपुत्राप्या गतिर्भूयादितीहया तेर्चनं कृतं मां पाहीति
 ॥ ३३ ॥ श्रीगुरुवाच कर्मावित्तेन मायाब्धौ क भ्रमिष्यसि केयं स्मृति-
 रतोत्रैव पुत्रौ भविष्यतः ॥ ३४ ॥ इति श्रुत्वा सा निष्कला जातिबंध्या-
 पि ते प्रसादात्सुपुत्रा भवेयमित्युक्त्वांचले ग्रंथि बध्वाह ॥ ३५ ॥ व्रता-
 दौ मे वयो यातं मौख्यात्पुत्रकामयाश्चतः सेवितः स किं दास्यतीति
 ॥ ३६ ॥ श्रीगुरुवाच यद्रवीपि तदसत् ब्रह्मनारदसंवादं शृणु
 ब्रह्माह हे नारदाश्चतमूलेहं मध्ये विष्णुरग्रे शिवः सर्वे
 देवास्तीर्थान्धयो गोयज्ञपिबेदाद्या अंकुरादिष्वीदशोश्वत्यः शोभने

काले संस्कृत्यार्च्यः ॥ ३७-३८ ॥ रात्रिसंध्याकुयोगादिषु न स्पृशेत्
 ब्रह्मचर्यमौनादियुक् तं भजेत् ॥ ३९ ॥ गोमयलिप्ते तन्मूले स्वस्ति
 वाचयेत् तं संस्नाप्य स्वाधिकारतः पूजयेत् ॥ ४० ॥ अष्टवाहुं विष्णुं
 ध्यात्वा वस्त्रेण सूत्रेण वाच्छाद्य नाममंत्रैर्मदं प्रदक्षिणाः कार्याः ॥ ४१ ॥
 प्रदक्षिणाद्यंतसमाप्तिषु नमेत् प्रदक्षिणा पदे पदेश्वमेधफलदा दैन्यर्णात्य-
 घतापहर्त्री च ॥ ४२ ॥ तत्र शनिनामोच्चारणं प्रहार्तिघ्नं रुद्रजपात्काल-
 मृत्युनाशः ॥ ४३ ॥ विप्रभोजनस्नानजपयागाः अनंतफलाः अक्षय्य-
 पुण्यदात्पुत्रादिकामसिद्धयै न विलंबः ॥ ४४ ॥ येनाश्वत्थः स्थापितस्तेन
 स्वर्गं कुलं स्थापितं येन छिन्नस्तेन वंशोपि छिन्नः ॥ ४५ ॥ प्रदक्षिणा-
 दशांशेन हवनं तद्दशांशतो विप्रभोजनं कृत्वा हैमाश्वत्थार्थगोतिलान्
 दद्यात् ॥ ४६ ॥ तेनेष्टं लभेदिति विधिर्नारदमूचे तस्मात्तं विधिना भज
 स शीघ्रफलदः ॥ ४७ ॥ संगमे पट्कूले स्नात्वा तत्रत्यमश्वत्थं भज ते
 पुत्रौ भविष्यतः ॥ ४८ ॥ पष्ट्यब्दापि तथा कुर्वे इत्युक्त्वा सा सेश्वरम-
 श्वत्थमानर्च ॥ ४९ ॥ चतुर्थेहि तत्स्वप्ने प्रभुराहाश्वत्थमभ्यर्च्य गुरुदत्तं
 फलं भुंक्ष्व ते पुत्रो भवेदिति ॥ ५० ॥ ततः सोत्थाय स्नात्वाश्वत्थमानर्च
 तस्यै द्वे फले दत्वा ॥ ५१ ॥ गुरुराह व्रतं समाप्य दानं दत्वाभीष्टदे फले
 भुंक्ष्वेति ॥ ५२ ॥ पूर्वयुगेऽनेके पुत्राः कलौ औरसो दत्तकश्चानयोरौरसो
 दर्शनादपि पितृमुक्तिदः ॥ ५३ ॥ तस्मादौरसौ पुत्रौ ते भविष्यत इदं
 मदर्चनफलं ॥ ५४ ॥ तथेत्युक्त्वा सा गेहं गत्वा तथा चक्रे निष्कलापि
 सा ऋतुमत्यासीत् ॥ ५५ ॥ शुद्धधूर्ध्वं पत्या सहेशमेत्य नत्वा गृहं गत्वा
 तन्निशीशप्रसादाद्गर्भं दधौ ॥ ५६ ॥ स्वतंत्रस्य भगवतो लीलां को वेत्ति
 यस्तुतौ शेषः कुंठितः श्रुतिश्च चकिता ॥ ५७ ॥ वलीपलित-
 वेपैर्विद्धो यदेहो जराकृशः सा गर्भं दधौ चित्रमिति लोकाः प्रशंसुः
 ॥ ५८ ॥ तद्गर्वा पुंसवनाद्यकरोत्ततः काले सा पुत्रीमसूत ॥ ५९ ॥
 कन्येयं साध्वी शीलगुणशालिनी पुत्राढया कुलोद्धर्त्री भविष्यतीति गणका

ऊचतुः ॥ ६० ॥ सोमनाथस्तेभ्यो धनाद्यदान् द्वादशाहेहि कन्यामादाय
 दंपती गुरुमेत्य ॥ ६१ ॥ तदग्रे कन्यां निधाय नत्वा वंध्यो द्रुमस्ते दश
 फलितः ॥ ६२ ॥ सुफलश्चेत्यांधैः सेव्यते मोघफलतो वंध्यो वरामिति
 भाति हे ईश येत्सि तदित्यूचतुः ॥ ६३ ॥ गुरुः कन्यामादाय तौ प्राह
 सुशीलगुणधीपुत्रादया मान्येयं साध्वी कुलोद्धर्त्री ॥ ६४ ॥ कन्या वां लब्धा
 पुत्रेच्छा चेच्छतायुर्मूर्त्वास्यायुर्वा पंडितो वामाभिमत इति ॥ ६५ ॥ अत्यायुरपि
 सार्धो विद्वान्प्रिय इत्युक्तो भगवान्तथेत्युक्त्वा तौ गमयामास ॥ ६६ ॥
 सात्पकालाद्रभं धृत्वा पुत्रं सुपुत्रे एवं श्रद्धया निष्कलापि फलं लेभे
 ॥ ६७ ॥ स पुत्रो विद्यांविनयवान्भूत्वा पंच पुत्रान्लब्ध्वा सद्गतिं यातः
 ॥ ६८ ॥ कन्यापि गुरुक्तवद्भ्रष्टवादिनी भूत्वा सापि सपतिः सद्गतिं गता
 ॥ ६९ ॥ अयं योगः श्रद्धावत्सु दृश्यते जन्मांधैरर्क इव नाश्रद्धानैर्लभ्यः
 ॥ ७० ॥ दंडकमंडलुधरकापायवस्त्रं गुरुं भजंतौ दंपती मुक्तौ ॥ ७१ ॥
 एवं गुरुवाक्यविश्वासादुभयी सिद्धिः अन्यच्छृणु ॥ ७२ ॥ तत्र कुष्ठी
 नरहरिशर्मा गुरुं शरणमेत्य गद्रदं प्राह ॥ ७३ ॥ हरे परानंदमूर्ते भक्तव-
 त्सलाच्युत ते कीर्ति श्रुत्वागतोस्मि ॥ ७४ ॥ यजुर्विदोपि मे कुष्ठिनो मुखं
 नेशंति तीर्थार्चनजपादिनापि तत्कुष्ठं नापैति ॥ ७५ ॥ कृपया तदपाकुरु
 प्रतीकारो नास्ति चेत्तेऽग्रतोऽसूंस्त्यक्ष्ये ॥ ७६ ॥ गुरुराह प्राकर्मतोत्थं
 कुष्ठं नश्येत् मद्वाक्ये विश्वासश्चेच्छुष्कौदुंबरकाष्ठं संगम आरोप्याभि-
 पिंच तस्मिन्पद्मविते शुद्धो भविष्यसि ॥ ७७-७८ ॥ द्विजस्तथा कृत्वा-
 धारवंधं दत्वांबुनिपेचनैः सिपेवे तदा लोका ऊचुः गुरोः कृपा सद्यः तव
 शुद्धभावादिदं निर्दिष्टं कृतोत्राङ्कुरशंकेति निपिद्धोऽपि स काष्ठम-
 भजत् ॥ ८० ॥ तदा ते गुरुमेत्योचुर्भवदादिष्टो द्विज उपोषणान्म-
 रिष्यति तं बोधयेति ॥ ८१ ॥ श्रीगुरुवाच स साधु करोति दृढ-
 भक्त्या तरिष्यति अत्र हि भक्तिस्तारका ॥ ८२ ॥ मंत्रे तीर्थे द्विजे देवे
 दैवज्ञे भिपजे गुरौ यस्य यादृग्भावना तादृक्सिद्धिः ॥ ८३ ॥ तदर्थं सूतर्षि-

हरं त्वां वंदे ॥ ६ ॥ दैन्याधिभयकष्टहरं योगदं कृष्णापंचनदीतटस्थं
 त्वां वंदे ॥ ७ ॥ अनादिमध्यांतमतर्क्यशक्तिं परात्मानं वाङ्मनसातीतं त्वां
 वंदे ॥ ८ ॥ तव स्तोत्रे ममाशक्तिश्चतुर्मुखोऽत्र विमुखो जातः शेषश्चकितो
 वेदाः कुंठिताश्च ॥ ९ ॥ एवं स्तुत्वा नमंतं तं प्रभुराह मत्प्रसादान्महत्त्व-
 श्रीकीर्तिसत्पुत्रवान्भव ॥ १० ॥ हे शिष्योत्तम त्वं योगज्ञो भविष्यसि
 कुलमपि ते तथा बधूमानोयात्र तिष्ठ ॥ ११ ॥ तथेत्युक्त्वा भार्यामानीय
 तल स्थित्वा सत्तमान्पुत्रान्पुत्रीश्च लंभे ॥ १२ ॥ विद्यासरस्वतीमंत्रं गुरु-
 दत्तं जपन्ननासस्त्या जीवन्मुक्तोऽभवत् ॥ १३ ॥ तत्कुलमपि तथा जातं
 अयं भक्तेर्महिमा त्वत्पुर्वजोपि तथाविधोऽतस्ते मतिरीदृशी ॥ १४ ॥
 श्रीगुरुप्रसादोऽयं ते कुले वर्धमानो भविष्यतीति मे ध्रुवा मतिः ॥ १५ ॥
 इत्येकोनविंशोऽध्यायः ॥

अथ विंशोऽध्यायः

नामधारक उवाच को मत्पूर्वः कथं तेन भगवान्सेवितः यत्प्रसादा-
 न्ममेदग्धीस्तः कथां श्रोतुं सादरोस्मि ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच यो गुरुणा
 त्रातः सायदेवः स ते पूर्वो गंधर्वस्थं गुरुमश्रौषीत् ॥ २ ॥ प्रणतस्तमेत्य
 परं दृष्ट्वा दंडवन्न वा गद्गदाक्षरोऽस्तौत् ॥ ३ ॥ परमात्मन्यपरंज्योतिः श्री-
 नृसिंहसरस्वति तीर्थाश्रयं ते पदं चित्यं ॥ ४ ॥ त्वं त्रयमूर्तिर्न मर्त्यो
 जीवनक्षमांबुपूर्णकर्मडलुर्व्रह्मा त्वं ॥ ५ ॥ दुष्टनिग्रहसद्रक्षाक्षमो दंडी
 विष्णुस्त्वं पापतापनाशक्षमोऽग्रदृष्टिः शिवोऽपि त्वं ॥ ६ ॥ येन मृतो जीवितः
 वशा महिषी दुग्धा शुष्ककाष्ठं तरुत्वं नीत हीनोप्युद्धृतः त्वां को वेद
 ॥ ७ ॥ श्रीगुरुहवाच स्तुत्यानया तुष्टोऽस्मि तत्र वशस्यापि मयि भक्ति-
 र्भूयात् ॥ ८ ॥ तव रुचादेः क्षेमं किं क तिष्ठसि बहुकालेन संगतोऽसि ॥ ९ ॥

सायं देव उवाच भगवत्प्रसादात्सर्वेषां क्षेमं कांच्यां तिष्ठामि ॥ १० ॥
 त्वत्कृपया पुत्राद्याः योगक्षेमकरा अहं तु भवत्पादसेवां कांक्षे ॥ ११ ॥
 श्रीगुरुरुवाच मम सेवनं कष्टं कोऽपि न शक्नोति यतो ग्रामे नद्यां दुर्गमे
 वनेऽपि वसामि ॥ १२ ॥ सायं देव आह यत्र कापि सेव इति भगवांस्त-
 थेत्युक्त्वैकदा तेन सह संगमं ययौ ॥ १३ ॥ तं परीक्षितुमकालेप्यध्वं
 वृष्ट्या आदिदेश ॥ १४ ॥ स झंझावातो गर्जिताध्वो वर्षर्ष विद्युन्नाभात्
 ॥ १५ ॥ आसारातिरणहंतः कपितोपि सर्वसहः स वल्लैः प्रभुं भेजे ॥ १६ ॥
 यामाभ्यां खंडितां वृष्टिं दृष्ट्वा गुरुराह शीतं बाधतेऽत इतस्ततोऽपश्यन्
 ग्रामं गत्वाग्निमानथेति शीकरच्छेदितांगः करकार्दितोपि ॥ १७-१८ ॥
 विद्युत्तेजसा मार्गं पश्यन्द्धारपालदत्तमार्गः स भाजनेऽग्निमादाय न्यवर्तत
 गुरुक्ति ज्ञातुमितस्ततोऽपश्यत् ॥ १९ ॥ २० ॥ पार्श्वयोः सर्षो दृष्ट्वा
 भीतो गुरुं स्मृत्वाधावत् ॥ २१ ॥ तदा दूरात्संगमे वेदध्वनिं श्रुत्वा
 प्रकाशं प्रेक्ष्य स शंकितस्त्वरयागात् ॥ २२ ॥ तत्र केवलं गुरुं दृष्ट्वा
 विस्मितं प्रभुः प्राह मा भीस्वद्रश्नायै सर्षो प्रेषितौ ॥ २३ ॥ सर्षो
 गुरुं नत्वा यातौ प्रभुः सायं देवं प्राह देवानामपि दुर्लभेदृशी गुरोः सेवा
 ॥ २४ ॥ सायं देव उवाच भगवन् परं तारकं गुरुसेवातत्त्वं कथय ॥ २५ ॥
 श्रीगुरुरुवाच छाया पुरुषमिव गुरुं भजेत्सधनं देहं गुरवेऽर्पयेत् ॥ २६ ॥
 ईशं मत्वा तत्प्रसादभुक्तद्वयानजीवनस्तत्पादतीर्थपस्तत्कथारति-
 ॥ २७ ॥ दुःसाध्येपि कार्ये आदिष्टश्चेदारभेत्स आरब्धं सिद्धिं
 नयेत्कालोऽस्माद्भीतोप्यपैति ॥ २८ ॥ गौरीशसंवादं शृणु त्वष्टा
 विद्यार्थी गुरमभजत् गुरुस्तद्दाढर्घ्यायेदमाह ॥ २९ ॥ प्रत्यब्दमुटजे
 वर्षास्वापः पतंति एकं सुंदरं रम्यं गृहं रचय ॥ ३० ॥ गुरुस्त्रीराह चित्र-
 भङ्गत्रिमं चारु मंगमितं कंचुकं देहि ॥ ३१ ॥ पुत्र आह गर्ते जलेपि
 सुखदेघ्रियोग्ये चितितस्थलनायके पादुके देहीति ॥ ३२ ॥ कन्याह कुंडले
 दंतिदंतनिर्मितलसदेकस्तंभगृहं सचेतनाः पुत्रिका अनंजनस्पृग्भा-

डानि च देहीति एवं श्रुत्वा स वने ययौ ॥ ३३-३४ ॥ गुर्वथं मर्तव्य-
 मिति निर्विण्णं तं कश्चिदयालुः साधुराप ॥ ३५ ॥ स गतभीहृष्टो गुरु-
 भावनया तं नत्वा सर्वं न्यवेदयत् ॥ ३६ ॥ साधुराहाभीष्टदे काशीक्षेत्रे
 विश्वेश्वरे जाप्रति सति किं दुर्लभं ॥ ३७ ॥ तत्रत्योद्वीक्षणादपि पापं
 नश्यति आनन्दवने सुखं किं वाच्यं ॥ ३८ ॥ पुमर्थदो विश्वेशो मृतं प्राणि-
 मात्रमपि तारकोपदेशेन मुक्तिं नयति ॥ ३९ ॥ शिष्य उवाच कास्ते
 काशी फ वा विश्वेशः स्वर्भुवि वा न जानेऽतोऽज्ञाय दर्शयेति प्रार्थये
 ॥ ४० ॥ स आह यदीक्षणाञ्जन्मसाफल्यं त्वद्योगात्तदर्शनं भविष्यत्य-
 तस्त्वां नेत्ये ॥ ४१ ॥ ततस्तमादाय योगगत्याशु स कार्शीं गत्वा यथा-
 वक्षेत्रयात्रामुक्त्वा ॥ ४२ ॥ विश्वेशदर्शनं अंतर्गृहयात्रां दक्षिणोदङ्-
 मानसयात्रां पंचकोशीं च ॥ ४३ ॥ भवानीशहरिधुंडिदंडपाणिभैरव-
 गुहकाशीगंगादिनदीदर्शनं पूजनं च स्नानदानश्राद्धयुग्यात्रां पाक्षि-
 कीं च ॥ ४४-४५ ॥ कथयित्वा लिंगं स्थापयोक्तवल्कुर्वीश्वरः प्रसीदेदि-
 त्युक्त्वांतर्दधे ॥ ४६ ॥ मत्परीक्षार्थं रूपांतरेण गुरुराप्तोऽयमिति मत्वो-
 क्तवच्छिष्यश्चक्रे लिंगं स्थापयामास साक्षाद्विश्वेशः प्रादुर्भूत्वाह ॥ ४७-४८ ॥
 वत्स गुरुभक्त्या पूतो धन्योऽस्यतोऽभीष्टं वृणु ॥ ४९ ॥ शिष्योऽपि
 गुरुवत्पत्न्यादियाचितं शशंस विश्वेश आह कलाविद्याज्ञानविज्ञानवान्भूत्वा
 ॥ ५० ॥ चातुर्यं प्रसार्य त्रैलोक्ये ल्यातो भविष्यसीत्युक्त्वांतर्दधे
 ॥ ५१ ॥ स गुरुमेत्य विश्वेशप्रसादाद्याचिताखिलवस्तूनि ददौ तुष्टो
 गुरुराह ॥ ५२ ॥ यावच्छंद्रसूर्यौ चिरंजीवी भूत्वा चातुर्यं प्रसार्यापरम-
 ष्ट भविष्यसि ॥ ५३ ॥ तव सविधे निधयो वशा चिंताव्यथादि न
 स्पृशत्ययं मम प्रसादः ॥ ५४ ॥ इति स प्रस्थापितो गृहमेत्य गुरुक्तव-
 द्भूत्वा श्रीमांस्त्वष्ट्राखिलश्रुत आस्ते ॥ ५५ ॥ इति शिवेन गौर्ये कथितं
 तस्माद्गुरुभजनं तदुक्ताचरगं कार्यं ॥ ५६ ॥ इत्युक्त्वा विरतं स आह
 भवता यद्यत्समाख्यातं तत्सर्वं मया खलु दृष्टं ॥ ५७ ॥ काहं क काशी

क भवान् तथाप्यदृष्टपूर्वमदर्शित्वं न नरो न सुरो नेतरः कितु परात्माऽ
 ज एव ॥५८॥ पर्वं त्वमक्रियं ब्रह्मापि बहु स्यामिति धिया ब्रह्माणं सृष्ट्वा
 ततो जगत्सर्जितं अगुणोपि त्वमवतीर्य स्वगुणैः स्वं रमयन्दुष्टान् हंसि
 हे नृसिंहसरस्वति वरे ते पादकमले वंदे ॥ ५९ ॥ कलौ देवानां मुदे
 धर्मस्थापनाय च महामोहांधकारं प्रसन्सूर्य इवोदितोऽसि धर्मं च
 रक्षसि ॥ ६० ॥ भो सर्वानंदत्वायामलं सत्त्वं सुखं पावनं रूपं प्रकटी-
 कृत्य तुर्याश्रमी सन्संसाराब्धिमग्नमुद्धरसि ॥ ६१ ॥ मूकाय वाचं अंधा-
 याक्षि वंध्यायै पुत्रं मृताय जीवितं विधवायै सौभाग्यं च ददासीतीदृक् ते
 महिमा ॥ ६२ ॥ भो मुक्तावास मुक्तिदः कामपूरको दैन्यपापतापहरः
 शास्त्रनादातीत इति श्रुतिगीतोसि ॥ ६३ ॥ भो योगीश्वर तीर्थाश्रयसज्जन-
 जीवनं कामिदैवं श्रीलीलास्थलमलं विद्वद्वादास्पदं सुकृत्क्षेत्रं
 पावनं ते पदं भजे ॥६४॥ भो वेदागोचर ते चरितं वक्तुं कः समर्थस्त्व-
 मष्टमूर्तिभिर्विभाव्यावस्थितोसि हे ॐकाररूपेश्वर ते नमः ॥६५॥ भगव-
 न्कृष्णाभीमातटस्थं दंडकमंडलुकरं शांतध्येयं शरण्यं ते यतिरूपं मयि
 स्थिरीकुरु ॥६६॥ एवं स्तुतं तं प्रभुराह तुष्टेन मयाहैतुकी भक्तिर्दत्ता ते
 वंशजा अपि मे भक्ता भविष्यन्ति ॥ ६७ ॥ इतःपरं म्लेच्छसेवां त्यक्त्वा
 स्वैः सहात्र तिष्ठेति द्विजोऽपि स्त्रीपुत्रानानीय गुरुं तुष्टाव ॥ ६८ ॥ हे
 त्रिगुणेश्वर वाच्यवाचकत्वेन जगन्मयोप्याद्यंतवर्जितोऽसि पूर्वपुण्यात्तव
 रूपं दृष्टं ॥ ६९ ॥ त्वच्चरणस्पर्शात्पापोपि पूतोस्मि तन्नोपि मुखेंदुर्दर्श
 नाच्छांतोस्मि स्पर्शाश्रयात्स्वर्णाभूतं लोहमिव ते प्रसादतो दीनोपि धन्यो-
 स्मि ॥ ७० ॥ इति स्तुत्वा कारनाटकभाषया तत्कथां जगौ ॥ ७१ ॥
 तदा तुष्टः प्रभुराह अयं ते ज्येष्ठपुत्रो मेतीव बल्लभः ॥ ७२ ॥ इत्युक्त्वा
 नागनाथस्य मृष्टिं करं दधौ स सहसा वक्ता ज्ञाता च बभूव ॥ ७३ ॥
 प्रभुः सायंदेवं प्राह तयेयं साध्वी भार्या चतुरः पुत्रान्जनयिष्यति त्वं च
 भाग्यशाली ॥ ७४ ॥ इतःपरं यवनलब्धवृत्तिं त्यक्त्वात्रैव तिष्ठ श्रेयोऽवा-

प्स्यसि ॥ ७५ ॥ अघतारकमनंतव्रतमस्ति तत्त्वमाचर धर्मः कृष्णाज्ञया
 यत्कृत्वा दिव्यं सौख्यं भुक्त्वा सतनु दिवं ययौ ॥ ७६-७७ ॥ सायंदेव
 उवाच भवान्नो नंतो भवत्सेवा व्रतं तथा कोनंतः कीदृश्व्रतं उपाख्याहि
 ॥ ७८ ॥ श्रीगुरुवाच पांडवस्य धर्मस्य सदसि मानी दुर्योधनो जले
 स्थले भ्रमात्पतितो जनहासतो व्रीडितो भूत्वा शूतेन सस्त्रीकं धर्मं जित्वा
 सानुजं तं वनायाप्रेरयत् ॥ ७९ ॥ ८० ॥ सस्त्रीकः सानुजो दुःखितो
 धर्मस्तत्रागतं कृष्णं नत्वाह भक्तत्रातेवि विरुदं वहसि दुःखं न वेत्सि
 किमित्याह ॥ ८१ ॥ कृष्ण उवाच देवं बलवदपि मद्भ्रजकान्नेक्षते त्वं
 मद्भ्रजोपि मद्भ्रतं कुरु ॥ ८२ ॥ अहमेवानंतो ममेदमनंताख्यं व्रतं तच्छृणु
 ॥ ८३ ॥ चराचरजगत्कालभूतादिरूपोऽहं विभुः कर्मप्रयोजनगुणैः
 पृथग्भूतोऽस्मि ॥ ८४ ॥ भाद्रशुक्लचतुर्दश्यामनंतफलदमिदं कार्यं ॥ ८५ ॥
 पूर्वं वासिष्ठः सुमंतुर्व्रतपिः तत्स्त्री भार्गवी एकां कन्यां प्रसूय मृता ऋषिणा
 पुनरन्योद्वाहिता ॥ ८६ ॥ सा दुःशीला चंडी कन्यां पतिं च पीडयामास
 ऋषिः च विवाहाहार्हां कन्यां ॥ ८७ ॥ चित्रक्रियाकुशलां सच्छीलशुणल-
 क्षणां तां कौण्डिण्याय विधिवद्ददौ ॥ ८८ ॥ श्वशुरवात्सल्यात्तत्र द्विमासं
 स्थितोऽपि श्वश्रूत्रस्तः सभार्यः कौण्डिण्यः प्रतस्थे ॥ ८९ ॥ तदा चंडया
 द्वारं पिधाय पाथेयं नार्पितं सुमंतुर्वहिस्थगोधूमपुलाकं ददौ ॥ ९० ॥
 बध्वा सह गच्छन्मध्याह्ने नद्यां तस्थौ तत्रैकदेशे सुवासिनीर्दृष्ट्वा कन्या
 ता आह कस्येदं पूजनमिति ॥ ९१ ॥ स्त्रिय ऊचुः अद्य भाद्रशुक्लचतुर्द-
 श्यामनंतव्रतं तद्विधिस्तु स्नात्वा रक्तांबरं धृत्वा रक्तसूत्रे चतुर्दशमं-
 र्थान्वध्वा ॥ ९२ ॥ कुंभोपरि दर्भमयशेषे निधाय त विष्णुं मत्वा संपूज्य
 ॥ ९३ ॥ चतुर्दशापूपान्ब्राह्मणाय दत्त्वा नवं दोरकं हस्ते बध्वा जीर्णं विसृज्य
 विप्राय दत्त्वा दंपती भोजयित्वाैवं प्रत्यब्दं कृत्वा ॥ ९४ ॥ चतुर्दशोऽब्दे
 उद्यापनं कुर्यादिवमुत्तमं व्रतं कुर्विति तस्यै दोरकं ददुः सापि तथा व्रतं
 कृत्वा पुलाकार्धं दत्त्वा सदोरका पतिं प्राप ॥ ९५ ॥ स तथा सह गच्छ-

न्यामांतरे धनिभिः सत्कृत्य स्थापितस्तत्रानंतप्रसादाच्छ्रीमानाढ्योऽभूत्
 ॥ ९६ ॥ ऋषिरेकदा दोरकं दृष्ट्वा वशीकरणं मत्वा तथा श्रीदानंतं
 न त्यजेति निवारितोप्यमौ तत्याज ॥ ९७ ॥ ततोऽन्यरिचोरतः श्रीर्नष्टा
 तदानंतकोप इति मत्वा कानंत इति स गोवृक्षादीन् दृष्ट्वा मूर्च्छितः ॥ ९८ ॥
 तदा वृद्धविप्ररूपेण तमाश्रास्य कल्पितं नगरं नीत्वा स्वरूपं दर्शयामास
 स च तं तुष्टाव ॥ ९९ ॥ जय सर्वेश्वरानंत विश्वज्यापिन् जनार्दन त्वन्माया-
 मोहितधिया कृतान्मंतून्क्षमस्व भोः ॥ १०० ॥ अनंत उवाच मत्प्रसादा-
 द्बुद्धिः खदैत्यादि त्यक्त्वा श्रियं भुक्त्वा नक्षत्रेषु पुनर्वसुर्भविष्यसि ॥ १ ॥
 ऋषिरुवाच फलिताम्रस्य केपि फलं नाश्रंति गोपशोश्च मुखे तृणं न
 याति जीवास्पृष्टे पूर्णे सरसी दीनः खरो हस्ती च वृद्धविप्रश्चेमे मया दृष्टा
 एषां कुत ईदृक्स्थितिः ॥ २ ॥ अनंत उवाच विद्वांश्छिष्यान्नापाठयद्-
 त ईदृगाम्रः मोघभूदानात्तादृशी गौरदाता धनी वृषः ॥ ४ ॥ अन्योन्य-
 दानप्रहणात्तथा सरस्यौ क्रोधी खरः मदी हस्ती वृद्धो विप्रोऽहमेव य एते
 दृष्टास्तेऽपि मया मोचिताः ॥ ५ ॥ इति लब्धवरः स तथाभवत् हे
 धर्मातो व्रतं चर हितं भवेत् ॥ ६ ॥ इति कृष्णेनोक्तो धर्मो व्रतं कृत्वा-
 रीन्दृत्वा राज्यं भुक्त्वा सदेहः स्वर्गं गतः ॥ ७ ॥ हे विप्र त्वमपीदमा-
 चरेति प्रभुणोक्तः सोऽनंतव्रतं चक्रे ॥ ८ ॥ स्वैः सह तत्र स्थित्वा सायुज्यं
 गतः तद्वंशजा अपि गुरोः प्रसादात्तादृशाभवन् ॥ ९ ॥ हे नाम-
 धारक त्वमपि तादृगतो मृगतृष्णोपमं भवं तरिष्यसि ॥ १० ॥ इति
 विशोऽध्यायः ॥

अथ एकविंशोऽध्यायः

नामधारक उवाच साधूत्तमिदं दिनं धन्यं तत्कथां विनाद्य क्षण-
 मात्रोऽपि कालो न यातः ॥ १ ॥ सिद्ध उवाच तंतुको नामैको भक्त-
 स्त्रियामं गृहकृत्यं कृत्वा याममात्रं गुरुं भेजे ॥ २ ॥ एकदा बांधवाः
 श्रीशैलं गंतुं तमाह्वयन् स तानाह मठो मे शैलः श्रीगुरुर्मल्लिकार्जुन इति
 ॥ ३ ॥ मूर्खोऽयमिति मत्वा ते गताः कुतो न गतोऽसीति गुरुणोक्तोऽपि
 तंतुकस्तथाव्रवीत् ॥ ४ ॥ ततः शिरसिदिने मध्याह्ने तंतुकं श्रीगुरु-
 रदाद्य शैलोत्सव इति ॥ ५ ॥ तंतुरु उवाच त्वत्पादोत्सवात् कापि नाधि-
 कोत्सवस्तदज्ञात्वा मुग्धा भ्रमंति ॥ ६ ॥ भगवानाह मेवं ईश्वरः सर्वगो
 यद्यपि तथा क्षेत्रे विशेषतः ॥ ७ ॥ महात्तपस्विपवित्रकृते क्षेत्रे पर-
 मात्मा जागर्ति ॥ ८ ॥ अतस्तत्रैव दुता सिद्धिः महांतः स्वयं मुक्ता अपी-
 तरान्प्रतपसा मोचयंति ॥ ९ ॥ लोकोद्धारयैव सत्तपस्विविभूतयः
 प्रजायंते ॥ १० ॥ तत्संचारस्वरजःस्पर्शोऽपि मुक्तिदः अतस्तत्र लोकं
 यांति ॥ ११ ॥ अद्य गच्छ क्षेत्रमहिमानं दर्शयामि इत्युक्त्वा पादुके
 धारयित्वाक्षीणि निमील्य ॥ १२ ॥ तेन सह योगगत्या श्रीशैलं
 गत्वोच्चैक्षीणि उन्मोलय श्रीशैल एतं पश्येति ॥ १३ ॥ सोऽपि श्रीगिरिं
 दृष्ट्वा गुर्वाज्ञया क्षौरस्नानादि कृत्वा मल्लिकार्जुनं द्रष्टुं ययौ ॥ १४ ॥
 तत्र तं दृष्ट्वा बांधवा आहुः कुतोऽनुयातोऽपि युक्तिं न करोपीति तदा तेन
 सत्यमुक्तमपि ते मिथ्या असंसत ॥ १५ ॥ तंतुको गुरुं ध्यायन्नलोकज्याप्त-
 प्राप्तादे मल्लिकार्जुनं द्रष्टुं गतः ॥ १६ ॥ तत्र गुरुमेव दृष्ट्वा संपूज्य
 बहिर्गुरुमेत्य प्राह ॥ १७ ॥ अत्रापि त्वमतोऽज्ञा कुतो निकटस्थं हित्वा
 भ्रमंति त्वमेव सर्वं व्याप्य स्थितोऽसि ॥ १८ ॥ श्रीगुरुहवाच सर्वत्रैक-
 आत्मा तथापि स्थानप्रभायो भिन्न इदं स्थानं मुक्तिप्रदमपूर्ववृत्तं शृणु
 ॥ १९ ॥ किराते विमर्षणाख्यकृती राजा दयालुर्देवद्विजभक्तोऽभूत्

॥ २० ॥ स शैवोत्तमोऽपि पूर्वप्रकृतिवशान्निपिद्धभुक् स्त्रीलंपटश्चास
 तं महिषी प्राह दुश्चेष्टितस्यापि शिवे कथं भक्तिरिति ॥ २१ ॥ राजोवाच
 पूर्वजन्मनि पंपापुत्रे आभवमेकदा शिवरात्र्यां शिवसंनिधि गतं मां
 जना हन्युः ॥ २२ ॥ शिवं प्रदक्षिणं परीत्यार्चितं शिवं दृष्ट्वा शैवे दिने
 मृतिं गतस्तेन शैवो नृपोऽभवं ये दुर्गुणास्ते श्वस्वभावजाः जीवो हि
 पूर्वसंस्कारानुग इति ॥ २३ ॥ ममापि जन्म कथयेति तयोक्त
 आह पूर्वं धृतमांसं कपोतीं त्वां श्रीशैले चिह्नीहनत्तेन मे महिषी जाता
 सीति ॥ २४ ॥ जन्मांतरे नौ क गतिरिति तयोक्त आह सिंधुदेशेहं
 राजा त्वं सृजयौत्था मत्स्त्री ॥ २५ ॥ ततः सौराष्टराजोऽहं कलिगजा
 मत्स्त्री त्वं ततो गांधारजोऽह मत्स्त्री मागधी त्वं अवन्तिजोऽहं दशार्णजा त्वं
 ॥ २६ ॥ ततोऽंतो नृपोऽहं ययातिजा मत्स्त्री त्वं ततः स्मरोपमः पांडयोऽहं
 सगुणां विदर्भदेशजां त्वां वृत्वा यज्ञैरिष्ट्वा साम्राज्ये भोगान्भुक्त्वा सप्तमे
 जन्मन्यगस्त्यप्रसादान्मुक्तौ भविष्याव इति ॥ २७-२८ ॥ एवं तिरश्चोपि
 गतिरिति बुध्वा लोका आयांति देवता हि स्थानानुमानाज्जागरूका ॥ २९ ॥
 इत्युक्त्वा तं पुनः संगममानयत् स च गुर्वादिष्टो ग्रामं ययौ ॥ ३० ॥
 तत्पूर्वं तत्रत्याः संगमे गुरुमदृष्ट्वा ग्रामं गतास्तेनुयांतं तंतुकं दृष्ट्वाऽनुः
 कस्मात्क्षोर कृतमिति ॥ ३१ ॥ तेन यथोक्तं कथितं श्रुत्वाप्यनुः मध्याह्नेऽ
 श्वैव दृष्टोऽयं मृषा व्रूत इत्युक्त्वा ते संगममेत्य निश्युपोपिताः सर्वे शैव-
 नामोच्चारणपूर्वकं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ जागरं चक्रुः ततः पक्षेण शैलाज्जना
 आगतास्तैरप्युक्तं ॥ ३४ ॥ श्रीशैलेऽयं तंतुकः सकृद्दृष्टः तदा सप्रत्ययाः
 सर्वे विस्मिता भृशं ननंदुः ॥ ३५ ॥ गुरुस्तेवया कर्मबंधं छित्वा तंतुकोः
 निद्वंद्वं परानंदं गतः ॥ ३६ ॥ एवमेकैकभक्त्या कति मुक्त्यस्तान्को वेद
 तथा द्वौ कवी गुरुकीर्तनान्मुक्तौ ॥ ३७ ॥ ताभ्यां गुरुलीलामया-
 प्रभूताः कविता प्रथिताः तद्दीलाः कात्स्न्यात् को वेद यत्र वेदोपि शंकितः
 ॥ ३८ ॥ नामधारक उवाच कौ शिष्यौ कवी जातौ तन्मे कथय वक्ता

पि श्रोतृपृच्छामभिनन्दति ॥ ३९ ॥ सिद्ध उवाच नंदिशर्मा कुष्ठार्तः क-
 श्चिद्द्विजः तुलजापुरि त्रिवर्षं तपस्तेपे तदा देव्योक्तं चंदलेश्वरीं गच्छेति
 ॥ ४० ॥ स चंदलेश्वरीमेत्य सप्तमासं तपोऽतपत् तयोक्तं गंधर्वे यतिं
 गच्छेति ॥ ४१ ॥ स आह मर्त्यं गच्छेति वक्तुं न लब्जसे किं त्वदै-
 श्वर्यं परीक्षितं कुत इत्यत्कष्टं दत्तं ॥ ४२ ॥ इत्युक्त्वा तपस्तेपे देव्या हा-
 पितः स तदा देव्याज्ञयैकवारं यतितव्यं ॥ ४३ ॥ इति निश्चित्य पारणां
 कृत्वा गंधर्वे यतिं ययौ ॥ ४४ ॥ तत्र क भगवानिति पृच्छंतं तं कुष्ठिनं
 लोको नोत्तरं ददौ ॥ ४५ ॥ तं कश्चिदाह शिवरात्रिव्रतपारणायै देव-
 आश्वायास्यतीति ॥ ४६ ॥ अत्रांतरे प्रभुमायांतं विप्रा आहुः कुष्ठी विप्र-
 आगत इति ॥ ४७ ॥ विश्वसाक्षी तमाहूयाह देवान्हित्वा मर्त्यं कुत
 आयातोऽसि दोषमिमं हर्तुं नरोर्हः किमिति ॥ ४८ ॥ तच्छ्रुत्वानेन
 मदंतरं ज्ञातं नैप मानुषः किंत्वात्मेति मत्वा क्षमाप्याह ॥ ४९ ॥ मूढः
 कुधीः पापोऽहं दयाब्धिं भक्तवत्सलं त्वां प्रपद्ये ॥ ५० ॥ विवाहोर्ष्व-
 मयि कुष्ठमुदितं पितृदारैरपि त्यक्तं मां कोऽपि नेक्षते ॥ ५१ ॥ देवा अपि
 नांगीकुर्वत्यतो मरणं वरं परात्मन्नुपेक्षसे चेत्राणांस्त्यक्ष इति ॥ ५२ ॥ श्रीगुरु-
 रुवाच मा भीः पापोत्थरोगेण पापं भुक्तं अतो मय्यचला भक्तिर्जाता ॥ ५३ ॥
 अत्राघहे तीर्थराजे संगमे स्नाहीत्युक्त्वा प्रभुः सोमनाथमाह ॥ ५४ ॥
 पत्कूले स्नानं कारयित्वाश्वत्थमर्चयित्वाश्वानयेति ॥ ५५ ॥ सोऽपि तथा
 कारयित्वा गुरुपादयोः पातयामास तमुत्थाप्येश आहोत्तिष्ठ वपुः पश्येति
 ॥ ५६ ॥ स शुद्धः किंचित्कुष्ठांकिताष्ठीवदंगं दृष्ट्वाह ॥ ५७ ॥ भगवन्कुतो-
 त्यमिदमवाशिष्टमिति प्रभुराह त्वत्संशयफलमिदमिति ॥ ५८ ॥ विप्रो
 नत्वा प्राह जलबुत्थ्या पीता सुधा मृत्युं नयति किं ॥ ५९ ॥ अज्ञानादग्निर्न-
 दहति किं हरे स्वभावोऽनेन पूर्णतामेति किं ॥ ६० ॥ श्रीगुरुरुवाच यादृश्य-
 द्भावः स नान्यथा स्यात्स्वदोषतांऽधस्यार्के शून्यतेवान्यथा भाति ॥ ६१ ॥
 मर्त्येन मम किमिति त्वयि शंकोदिता तत्फलं त्वदं अत्र प्रतीकारं शृणु

॥ ६२ ॥ श्रुतिवृंहितां मर्त्यत्वप्रतिषेधपरां स्तुतिं कुरु तथा शुद्धः कृतार्थश्च भविष्यति ॥ ६३ ॥ द्विजो दीनो लोलनाह स्यामिन्सर्वांतःस्थोऽसि तवाग्रे किं वाच्यं ॥ ६४ ॥ लिपिमपि ज्ञातुमक्षमोऽहं कथं स्तौमि अन्यत्किमपि कर्तुं यथाहं नियोजय ॥ ६५ ॥ प्रभुः प्राह हस्तिदंतवद्वक्रात्सकृन्निर्गतं वाक्यं न पुनरंतः प्रविशति ॥ ६६ ॥ उक्तमेव कार्यमित्युक्त्वा मंत्रितं भस्म तन्मुखे क्षिप्त्वा प्राह मां स्तुहीति ॥ ६७ ॥ सोऽपि गीष्वातिवद्भूत्वा प्रेमगौरवनम्रांगो गद्गदवाचा तुष्टाव ॥ ६८ ॥ हे ईश तत्त्वमसि कर्ता भर्ताव्ययः साक्षी आत्मा त्वं सर्वं खल्विदं ब्रह्मासि ॥ ६९ ॥ त्वया प्रकृतिमहात्रिगुणेभ्यो भूतान्युद्भाव्य मायाभयमनशं चराचरं विश्वं सृष्टं तत्र पुमान्ज्ञानपात्रं ॥ ७० ॥ सोऽपि त्वन्मायया भ्रांतः संकल्पवान्भूत्वा ॥ ७१ ॥ पापेन नरके भ्रमते कल्पेपि न मुच्यते ऊर्ध्वं गतोऽपि पुण्यक्षयेऽधश्चंद्रमंडले पतति ॥ ७२ ॥ ततोप्योपधिगो भूत्वा ततोतद्द्वारा पुंसि रेतो भूत्वा ॥ ७३ ॥ ऋतौ स्त्रीपुंसयोगान्छुकरक्तमयो गर्भत्वमेति एकाहात्कलिलं पंचरात्राद्बुद्बुदः पश्चाद्धनो मासात्कूर, द्वितीये शिर, तृतीये ग्रीवा चतुर्थे त्वप्रोमनखाः पंचमे च ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ पष्ठे छिद्राणि सप्तमे चलनं अष्टमे धीर्नवमे पूर्णो देही भूत्वाह ॥ ७६ ॥ शश्वज्जातो मृतोऽहं वियोनीर्भुस्त्वाद्यावाह्मुखो जरायुमीतोऽत्र त्रस्तोऽभवं हे देव मामुद्धरातः परं त्वां भजे ॥ ७७ ॥ एवं स्तुत्वा सूतिरायुना वहिस्त्यक्तो विस्मृतधीर्मायामोहितो रोरुयति ॥ ७८ ॥ पराधीनो व्यथां वक्तुमक्षम उत्थानादौ अनभिप्रेतमापन्नः ॥ ७९ ॥ बाल्ये श्रीडासक्तक्षारुण्ये स्त्रीभावैरजितेंद्रियो भोगोत्सुकोऽज्ञातकार्याकार्यो दुर्मार्गगः ॥ ८०-८१ ॥ वार्धक्ये त्रस्तोऽस्थस्थः श्वासकासातोऽजितेंद्रिय एवं ॥ ८२ ॥ शतायुरपि रात्र्यार्धं शिष्टं बाल्यादिभिः पराधीनतया च हृतं अतः श्रेष्ठपुंजन्मना किं ॥ ८३ ॥ हे भगवन् त्वद्गस्त्या सत्संगत्या तत्साकल्यमतस्वद्वयं याचे ॥ ८४ ॥ भो जनान्नावतीर्णोऽयं परत्मा नैव नरः ॥ ८५ ॥ योगेन

श्रवणादिना वा श्रेयसेऽयं सेध्यतां भक्तिभावनोऽयं भजतोऽनुभजति
 ॥ ८६ ॥ भगवन् ते गुणवर्णने श्रुतिरपि चकिताऽतो वाङ्मनसाविप-
 यास्ते गुणाः कति वाच्याः ॥ ८७ ॥ इति स्तुत्वा ननाम तदा भगव-
 त्प्रसादाच्छृष्टं बुष्ट नष्टं ॥ ८८ ॥ ततः स लब्धवरो गुर्वाङ्गया स्त्रिय-
 मानीय तत्र स्थित्वा विविधाः कथा व्यरचयत् ॥ ८९ ॥ ग्रामान्तरस्थः
 कश्चिन्नृकेसरी कविः तां कवितां श्रुत्वेयमुदारापि नृस्तुतिर्गर्ह्येत्यमंस्त
 ॥ ९० ॥ कदाचिद्ग्रामं गतो भगवान् तन्मानसपूजायां कल्लेशर्लिंगस्थं
 स्वं रूपं दर्शयामास ॥ ९१ ॥ नित्यवत्पचनूत्नश्लोकैः स्तुवंतं तं प्रभुः प्राह
 क कल्लेश्वर इति ॥ ९२ ॥ स तदा ध्यानं विस्तृज्य नृरूपेण भगवान-
 वतीर्ण इति मत्वा तमागात् ॥ ९३ ॥ पंचभिः श्लोकैः स्तुवंतं तं प्राहेशं
 हित्वा किं नरं स्तौपीति ॥ ९४ ॥ नृकेसर्युवाच मयाज्ञानेन भगवा-
 न्मानुषो ऋतः कृपयाद्य मेऽज्ञानमपास्य सत्त्वं ज्ञानं प्रदर्शितं ॥ ९५ ॥
 तेन मे मोहो नष्टः पूर्वपुण्यं च फलितं मां शिष्यपंक्त्यां योजय ॥ तदा
 प्रीतो भगवान्ब्रह्मं दत्त्वा प्राह कल्लेश्वरं भज तत्रापि मत्स्थितिः ॥ ९७ ॥
 स प्राह ते प्रत्यक्षं रूपं हित्वा गंतुं नोत्सहेऽतः स्वपादाब्जे स्थिरीकुरु
 ॥ ९८ ॥ कामधेनुस्त्वमनायासाहृद्घोऽसि भगवन्दयनीयतमस्य ममोपेक्षां
 मा कुरु ॥ ९९ ॥ इत्युक्त्वाप्रे पपात दयाब्धिस्तमाश्रास्य शिष्यत्वेनांगी-
 कृत्य स्वात्मसुखं ददौ ॥ १०० ॥ एवं कविः भूत्वा भक्त्या भगवद्गुण-
 कीर्तनान्मुक्तोऽपि बभूव ॥ १०१ ॥ इत्येकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशोऽध्यायः

१ नामधारक उवाच गुरो भगवत्कथां श्रुत्वापि न मे वृत्तिः श्रवणपानतोऽ
 तीव नृष्णा वर्धते ॥ १ ॥ कृपाकरोऽनलसो भवानुदारतम एव पूर्वपुण्यत

एव संगतोस्ति ॥ २ ॥ सिद्ध उवाच सच्चित्सुखस्य परात्मनो गुणा-
 न्नुवादक्षीरावधेर्लीलामृतं कति पास्यसि ॥ ३ ॥ अनंतस्य गुणान्कात्स्न्ये-
 न वक्तुं कोपि न क्षमः अहं तूच्चावचखगोडानन्यायतो यथामति वक्ष्ये
 ॥ ४ ॥ कृष्णामरजाविहारी भक्तवत्सलः भक्ताधीनत्वमंगीकृत्य तन्म-
 त्तानुगोऽभवत् ॥ ५ ॥ निराकारो निरीहोऽपि शुद्धसत्त्वस्वरूपी भगवा-
 नजो बुद्ध्या संगत्य लीलया विश्वात्मकोऽभूत् ॥ ६ ॥ सर्वत्रगोऽपि स
 मुनयो मां पश्येयुरिति मत्वा ब्रह्मविष्णुशिवैः सयादिषु स्थितः ॥ ७ ॥
 ततोऽपि भुवि मन्मया भूयांसो भक्तास्तेषां गोचरो भवामिति मत्वा भक्ति-
 प्रियः स युगे युगेऽवतीर्य भजतोऽनुगृह्णाति ॥ ८ ॥ ९ ॥ भगवतो भक्तवा-
 त्सल्यं किं वाच्यं यतः पूर्णस्त्वप्रोऽपि तद्गृहे भोक्तुं भ्रमति ॥ १० ॥
 अन्या अपि बहुशस्तल्लीलाः केवलं भक्तानुग्रहलक्षणा एव ॥ ११ ॥ युगांतरे
 तपसा दुर्लभोऽपीशोऽद्य स्मृत्यैव सुलभोऽतः कलौ नो भाग्यमुदितं ॥ १२ ॥
 स एष भगवान् तत्रान्वहं निमंक्षितो भक्ताधीनतया भोक्तुमटति ॥ १३ ॥
 एकदा दीपावत्युत्सवे सप्तग्रामस्थाः प्रिया भक्ता गुरुं नेतुकामा एत्योचुः
 ॥ १४ ॥ पंचवासरं भवंतं नीतुकामोद्यागतोऽस्मि प्रसादः क्रियतामिति
 ॥ १५ ॥ श्रीगुरुवाच यूयं सप्ताहमेक एककालिकोत्सवे सप्तग्रामेषु
 गंतव्यं ॥ १६ ॥ एकत्रैकैकदिन एकैकगोहे वा गंतुमुचितं तथा मतं
 चेन्मे वरं ॥ १७ ॥ भक्ताधीनं मां यो यो नयेत्तं तमपुयास्यामीति श्रुत्वा-
 हमेव नेष्यामीत्यन्योन्यं कलहं चक्रुः ॥ १८ ॥ अयं दरिद्रोऽयं
 धनीति दृष्टिं मा कुर्वित्यप्रतः पतितान्भो सम मद्देहमेहीति वदतस्तानाह-
 गच्छध्वं सर्वगृहानेष्यामीति गुरुगोक्ता अपि भ्रांतास्ते कैर्विश्वस्तव्यमित्यूचुः
 ॥ १९ ॥ २० ॥ तद्भाववित्प्रभू रहस्येकैकमाहूयाह त्वद्गृहमेत्ये कापि
 न वाच्यमिति ततस्तेऽन्योन्यमाशंसतो गृहान्ययुः ॥ २१ ॥ भवान्नो हित्वा
 फ यास्यतीति तत्रत्यैरुक्तः प्रभुराहात्रेव तिष्ठामीति ततोऽष्टरूपैरष्टग्रा-
 मगोऽभूत् ॥ २२ ॥ जगन्मयो भगवान् पंचाहं सप्तसु ग्रामेषु स्थितो

मठे वसन्नपि ॥ २३ ॥ चतुर्विधान्नवन्नदानादिना तोषितो भगवान्
 लौकिकैकस्वरूपो संगमेऽस्थात् ॥ २४ ॥ पुनः कार्तिक्यां प्राप्तास्तेऽ
 न्योन्यमूचुः दीपावल्यां मद्गृहे भगवान् स्थित इति ॥ २५ ॥ तत्र-
 त्या आहुः कापि न गतोऽत्रैवास्माभिर्दीपावल्पुत्सवः कृत इति ॥ २६ ॥
 मृषा मृपेत्यन्योन्यं वदतस्तात्रिवार्याह भगवान् तूर्णो स्थेयं सर्वत्राहं गतः
 खलु ॥ २७ ॥ तदा ते चकिंतास्तुष्टुवुः भगवन् ते महिन्नः परं पार-
 मजानतान्नः ॥ २८ ॥ लौकिकवाचस्तोत्रयात्रां कथं भविष्यति श्रुते-
 रप्यगोचरत्वाद्गुहाशयस्थ विश्वव्यापक यत्ते दिव्यं जन्म कर्म च भक्ता-
 नुग्रहार्थमेव ॥ २९ ॥ ३० ॥ यद्दृश्यते श्रूयते चेयं दुरत्यया त्वन्माया
 सा नो नावृणोत्विति वरं देहि ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वा प्रणतान् तान् तथे-
 त्युक्त्वा संतोष्य प्रस्थापयामास तेऽपि ययुः ॥ ३२ ॥ एवं सच्चित्सुखा-
 त्मको भगवान् दुर्विभाव्या लीला इहाकरोत् ॥ ३३ ॥ भक्तिप्रियोऽसौ
 जात्याचारवयोरूपविद्यार्थगुणपौरुषं नापेक्षते ॥ ३४ ॥ कश्चिच्छूद्रो
 दास्येनैवैहिकान्भोगान्भुक्त्वांते मुक्तः ॥ ३५ ॥ कृपीवलः स स्वकर्म कुर्वन्
 प्रत्यहं संगमं यातं गुरुं ननाम ॥ ३६ ॥ तद्रमागमसौख्यार्थं संगम-
 मार्गं कंटकाश्माद्यपसरणेन सुगमं चक्रे ॥ ३७ ॥ पुनरागतं नत्वा-
 नासक्त्या स्वकर्माकरोत् भगवानेकदा तं पृच्छति स्म ॥ ३८ ॥ सदा-
 ग्रतः कुतः पतस्येतेन किं साध्यं किं तेऽभीष्टं वद ॥ ३९ ॥ शूद्र उवाच
 सुखकामस्त्वां भजामि त्वत्कृपया क्षेत्रं मनोज्ञं भाति तत्प्रेक्ष पादजोऽप्यहं
 नोपेक्ष्यो दासत्वात् ॥ ४० ॥ तदा सस्मितो भगवान् सर्वक्षेत्रे किंचि-
 त्प्रादुर्भूतधान्यं दृष्ट्वा तं प्राह मद्राक्ष्ये विश्वासश्चेद्यावन्मदागमस्ताव-
 त्सर्वं छिषीत्युक्त्वा संगमं ययौ ॥ ४१-४२ ॥ शूद्रोऽपि क्षेत्राधिरमेत्याह
 ते करं निश्चित्य क्षेत्रं देहीति स प्राहाद्य नेदं साध्विति ॥ ४३ ॥ शधत्
 प्रार्थ्य वार्षिककराद्द्विगुणं दातुं निश्चित्य प्रमाणपत्रं जप्राह सोऽपि तथा
 ॥४४॥ ततो लोकानाहूय छेतुमारेभे तदा सापत्या भार्यागत्य वारयामास

॥४५॥तां भीषयित्वा चिच्छेद भागवतानां निष्टैवेयं भरतेन माता प्रह्लादेन
 पिता विभीषणेन भ्राता च त्यक्तो भार्यादेः का कथा ॥४६-४७॥ साधिपं
 गत्वाह मुंडिवाक्यानुवर्ती तेऽपक्षक्षेत्रं छिन्नेति तं वारयेति ॥४८॥ सोऽपि
 दूतं प्रेरयत् स दूत एत्य गभीरवाचा निवारयामास ॥ ४९ ॥ तं शूद्र
 आहाहं न विभेमि इदं पत्रमस्तीति ॥ ५० ॥ दूतोऽपि परावर्त्य तं न्यवे-
 द्यदधिप आह हे शूद्रि कथं वाक्यमन्यथा, कार्यं सोप्यर्थधान्यवानास्ते
 ॥ ५१ ॥ तदा सापत्या सा क्षेत्रसीमां प्राप्य रुदती शूद्रोऽखिलं छित्वा
 गुर्वागममाचकांक्ष ॥ ५२ ॥ गुरुरयागच्छन् छिन्नं क्षेत्रं दृष्ट्वा प्रणतं
 तमाह किमिदं कृतमिति ॥ ५३ ॥ यदन्येन मनसापि कर्तुमशक्यं
 मया तु विनोदेनोक्तं कुतस्ते वृत्तिः किवाढ्याय दास्यसीदमपकं वृथागतं
 ॥ ५४-५५ ॥ शूद्र आह कथमप्युक्तं गुरुवाक्यं मेऽतिफलदं शास्त्रवत्
 येन जन्म दत्तं स वृत्तिद इति ॥५६॥भक्तिश्चेत्तथा भवत्वित्युक्त्वा गुरु-
 र्ययौ सोऽपि तध्यान्न् गृहमाप ॥५७॥ ततोऽर्के मूलनक्षत्रगे मेघो ववर्ष
 तच्छिन्नमपि यावनालाद्यवर्धत ॥५८॥ प्रादुर्भूतानसंभाव्यांकुरान्दृष्ट्वा
 सर्वे नन्दुः शूद्रपि हर्षिता ॥ ५९ ॥ पत्युः पादौ धृत्वा सगद्गदं प्राह
 दयालो गुरुभक्तोऽसि समापराधान्क्षमस्वेति ॥ ६० ॥ शूद्रस्तथेत्युक्त्वा
 तया सह क्षेत्रं संपृच्य यातं गुरुं नत्वा क्षेत्रं दर्शयित्वा आह ॥६१॥ तव
 पादौ चिंतामणि. वाक्यं सुधास्पर्धि रूपं ज्योतिर्मयं चेदं घूकोऽर्कमिवाज्जो
 न वेद ॥ ६२ ॥ मयापीदं दिव्यं धाम पूर्वपुण्येन दृष्टं कृतार्थोऽस्मि मां
 मा विस्मर ॥ ६३ ॥ श्रीगुरुरवाच दुराचारोप्यनन्यधीर्मां सेवते चेत्सा-
 धुस्त्वं तु स्वाचारो मद्भक्तश्च ॥ ६४ ॥ अतस्ते कुलेऽचला कमला
 मदास्यं च तिष्ठतु नात्र संशय ॥६५॥ इत्युक्त्वा गुरुर्गतः सोप्यधि-
 पमेत्याहाधिभागं प्रदास्ये ते यतो धान्यधिरदुभुता ॥ ६६ ॥ स प्राह मे
 नान्यथोक्तिरन्यायं न स्पृशामीयमृद्धिर्गुरप्रसादलब्धा त उक्तमेव देहीति
 ॥ ६७ ॥ ततः स कामं धान्यं नीत्वाऽवशिष्टं लोकेभ्योऽदात् वहवः

प्रकामं धान्यं लेभिरे सोऽपि सद्गुरुकृपया श्रीमान्भूत्वातिनीचवत् सदगुरुं
सिपेवे ॥ ६८-६९ ॥ यत्रेदृश्यः प्रभोर्लोलाः वृत्ताः अतस्तत्पुरं धन्य-
तमं मन्ये ॥७०॥ नामधारक उवाच काश्यादिक्षेत्रं विहाय कुतोऽत्रैवो-
वास भगवान् तन्मे कथय ॥ ७१ ॥ सिद्ध उवाच अधोक्षजो भगवान्
तत्र तीर्थानि सर्वशो देवांश्चोद्दिश्य जगन्निवासोऽवसत् ॥ ७२ ॥ एकदा
तत्रत्यान्काशीजिगमिपून्लोकान्प्रति कलौ गुप्तानि तीर्थानि ख्यापयन्ना-
हान्नैव तीर्थानि दर्शयामीत्युक्त्वा तेभ्यो दर्शयन्नाह ॥ ७३-७४ ॥ संगमो
ऽयं प्रयागोऽत्र पद्मकूले तीर्थानि अयं त्रिवेणीसंगमोऽसौ अमरजा पाप-
घ्नीष्टदा ॥ ७५ ॥ युद्धे जालंधरेण हतान्देवान्जीवयितुमिन्द्राय शिवेन
दत्तममृतं किञ्चिच्च्युतं ॥ ७६ ॥ ततोपि महाप्रवाहो जातः सेयं काल-
मृत्युभयाघघ्नी अमरजा जाता ॥ ७७ ॥ कल्पद्रुमाश्वत्थसंनिधौ मनोर-
थाख्यं तीर्थं तदग्रे संतोपतीर्थं तत्र रुद्रः स्वयं विश्वेश्वरः ॥ ७८ ॥ शिवं
विधिवत्प्रदक्षिणीकृत्य वामहस्तेन नदिनोडं धृत्वांगुष्ठतर्जन्यौ शृंगयोर्निधाय
मभ्यत ईशं यः पश्येत्स देववद्भवेत् इयं भक्ततुष्टये ईशेन काशी निर्मिता
॥ ७०-८० ॥ अत्र जीवन्मुक्तः शैवो लोके जड इति मतः येनाहिनेव
संगस्त्यक्तः भोगा विपमिव स्त्रीश्च शववत्यत्तर ॥ ८१ ॥ कदाचिद्वशो स
बंधूनाहात्रेयं काशी त ऊचुर्नो दर्शयेति ॥ ८२ ॥ तदेशं दध्यौ ईशोऽप्या-
गत्य तदिच्छया स्वात्मना सह तत्र काशीं प्रादुश्चकार ॥ ८३ ॥ उत्तमप्य
उत्तमे कुंडे विश्वेश्वरलिङ्गं तथान्यान्यपि चिह्नानि दर्शयित्वा तानाहेयं काशीह
विधिवद्वात्रा कर्तव्येति ॥ ८४।८५ ॥ प्रत्येवं नः कुलदैवतं विट्ठलं त्वत्र
काशीयात्रा कार्या सर्वाघघ्नीष्टदा च ॥ ८६ ॥ तत इयं काशीति गुरो
श्रुवति पूर्वाश्रमस्वसा रत्नागत्य प्रभुं ननाम ॥ ८७ ॥ स तामाहोक्त-
स्मृतिरस्ति किमिति तदा सापि स्मृत्या शरीरे कुष्ठं च दृष्ट्वा रिन्नाभूत्तां
प्रभुराह भवांतरे पापं भोक्ष्यासि चेत्कुष्ठं नश्येदिति ॥ ८८।८९ ॥ सा
प्राह पुनर्गर्भयासो यथा न भवेत्तथा कुरु हे परात्परान्यत्र जाने ॥९०॥

गुरुः प्राह पापनाशतीर्थे त्र्यहस्नानात्सप्तजन्माघो नश्यति कुष्ठस्य
 तु का कथा ॥९१॥ सापि तत्र त्र्यहस्नानाच्छुद्धा जाता तत्र मठं निर्माय
 स्थित्वा मुक्तभूत् ॥ ९२ ॥ ततो गुरुर्जंबुद्वीपस्थाखिलतीर्थवत्पापघ्नं
 कोटितीर्थं दर्शयित्वाह ॥ ९३ ॥ अत्र क्रान्तिपर्वप्रहेषु स्नानदानजपाद्यो
 भाविकानां अक्षय्यानंतफलदाः ॥ ९४ ॥ गयावद्गुद्रपादाख्यमप्रतो दर्श-
 यित्वाह गयोक्तवदत्रानुष्ठेयं तथात्र कृष्णाग्रे द्वारवतीसमं चक्रतीर्थं ॥९५॥
 द्वारकातश्चतुर्गुणफलदं पतितोऽप्यत्र स्नानात्कृती भवत्यस्थि चक्रवच्च
 ॥ ९६ ॥ प्रामप्राग्भागो गोकर्णवत्कलेश्वरोऽत्र महावलेशवन्मन्मथाख्यं
 सिद्धिदं सागरवत्तीर्थं ॥ ९७ ॥ श्रावणे शिवेऽखंडाभिपेकात्कार्तिके दीपो-
 त्सवाच्च सिद्धिपूर्वकं श्रेय एव ॥ ९८ ॥ इति श्रुत्वा ते तथा चैरुरीहक्
 क्षेत्रं विज्ञाय भगवान् तस्थौ भक्तकामदोऽसौ म्लेच्छमुद्धृत्य तत्र साक्षा-
 त्स्थितोऽपि जन्मांधैः सूर्य इवाज्ञैर्न दृश्यते ॥ ९९॥१०० ॥ इति
 द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः

नामधारक उवाच साधु साधु पावनं क्षेत्रमाहात्म्यमुक्तं यत्र जग-
 न्निवासः ॥ १ ॥ तत्र देवाद्यास्तीर्थानि च वसन्ति यत्र साक्षाद्भगवान्तोऽयं
 संगमः कृष्णापंचगंगासंगम इव ॥ २-३ ॥ अत्र पश्चादयोऽपि स्नान-
 पानादिना धन्याः नृणां धन्यत्वं तु किं वक्तव्यं ॥ ४ ॥ यन्माहात्म्य-
 श्रवणात्पापक्षयस्तन्निवासिनां फलं को वदेत् ॥ ५ ॥ ये भक्तियुक्त-
 स्तत्करे मुक्तिरास्ते मुक्ति परिभाव्य भक्तिमेव सेवन्ते ॥ ६ ॥ पुराः मे
 मुक्त्यपेक्षा जातापि वृद्धाहैतुकभक्तियोगेन व्यपेता ॥ ७ ॥ अतो
 भगवतः कीर्तनादि रोचते विशेषतः श्राव्यतद्गुणश्रवणं ॥ ८ ॥ तवा-

त्मापि देवेऽय भगवच्चरितापूर्णेऽतो मे पावन मगल भगवच्चरित
 ब्रूहि ॥ ९ ॥ को म्लेच्छ हीनोऽपि स कथ भगवत्कृपापात्रभूर्जात
 ॥ १० ॥ सिद्ध उवाच भगवत्प्रसादात्तवेदशी मतिरतो धन्योऽस्यतो वक्तु
 मानदोऽतीव वर्धते ॥ ११ ॥ यदा श्रीपाद कुरुपुरे प्रत्यक्ष स्थित तदा
 कश्चिद्रजक प्रत्यह नत्यादिना भेजे ॥ १२ ॥ कदाचित्तुष्ट श्रीपादस्त
 माह रे भाविक साम्राज्य कुर्विति ॥ १३ ॥ स तुष्ट कदाचिदुवतीयुत
 क्रीडत सबल नृप दृष्ट्वामन्यत ॥ १४ ॥ कोऽस्य गुरु कुत इद भाग्य
 धन्यमस्य जीवित कुतस्तरा मय्यस्य वार्तेति ॥ १५ ॥ तज्ज्ञात्वा श्रीपाद
 आहाधुना वृद्धस्त्व राज्य भोक्तु नार्हस्यत आगामिजन्मनि भुक्ष्वेति
 ॥ १६ ॥ भवदुक्त मे मत यूनो राज्यरसज्ञता राज्येऽपि ते स्मृति
 रस्त्विति स यवाचे ॥ १७ ॥ श्रीपादोऽपि तथेत्युचे स प्रेत्य वेद्व्यनगरे
 म्लेच्छजातीय सार्वभौमोऽभूत् ॥ १८ ॥ स प्राक्सत्कारात्स्वधर्मारुचि-
 देवविप्रभक्तो धर्मज्ञ शुद्धात्मा सर्वभूतसमोभवत् ॥ १९ ॥ तत्पुरो
 हितास्तमाहु स्वधर्मं सेवय वर्णधर्मोऽय मनसाप्यग्राह्य ॥ २० ॥ मुखा
 द्यगेर्देहसाम्ये कथ वर्णाश्रम अचेतनाश्मादौ अन्यत्राश्रथादौ वा कथ
 देवतेति ॥ २१ ॥ राजा प्रोहेद बुद्धिमाद्य ईश्वरेण गुणकर्मभिदा चातु
 र्वर्ण्यं सृष्ट देवस्तु सर्वग ॥ २२ ॥ यथा शिशो स्थूलाक्षराद्विपिज्ञान
 तथा गुरुक्तेश्वरार्चाकल्पनया हृत्स्थेर्याद्बोधो भवेत् ॥ २३ ॥ यथा मलिन
 व्यादौ प्रतिबिम्ब न दृश्यते शुद्धे तु सम्यग्दृश्यते तथा समलंते करणे नेधर-
 प्रतीतिर्ध्यानादिना तस्मिन्नेव शुद्धे सम्यक्प्रतीति ॥ २४ ॥ तस्मात्स्वत-
 प्रमाणभूतवेदोक्तधर्मपरान्विप्रान्भक्त्या नमस्कुर्वत ते देवानामपि देवा
 ॥ २५ ॥ वेदानुसारिस्मृत्युक्तधर्मानुसारिलोना अपि पूज्या अतो
 द्वेषशका त्यजतेति ॥ २६ ॥ तत कियता कालन राज्ञाऽके स्फोटका
 जातस्तेनात्यत व्यथित प्रतिक्रिययापि न शशाम ॥ २७ ॥ यातन
 या त्यक्तभोजननिद्रो राजा विप्रमामत्र्य विनयेन स्फोटशमोपाय पप्रच्छ

॥ २८ ॥ विप्र आह त्वं न्लेच्छोऽहं विप्रोऽतो जनश्रुतिभिया रहसि
 वक्तव्यं ॥ २९ ॥ तथेत्युक्त्वा विप्रेण सह राजा पापनाशतीर्थमागतः
 विप्र आह पूर्वार्जितदुष्कर्मयोगाद्रोगो भवति ॥ ३० ॥ स च दान-
 भेषजदेवसेवनाद्विशेषतः सर्वाघहरणक्षमसाधुदृष्ट्या च नश्यति
 ॥ ३१ ॥ पूर्वमुज्जयिन्यां त्यक्तकर्मा कश्चिद्विप्रः पिंगलाख्यवेद्यासक्तोऽ-
 भूत् ॥ ३२ ॥ तत्पूर्वपुण्यप्रभावात्तत्र ऋपभयोगी प्राप्तस्तं तौ प्रेम्णा
 सेवयामासतुः ॥ ३३ ॥ तं संपूज्य स्तुत्वा तत्पादतीर्थं पीत्वा भोजयित्वा
 पर्यंके शाययित्वा तौ प्रांजली स्थितौ ॥ ३४ ॥ मुनिः प्रातरु-
 तथायागात् तेन पुण्येन तौ प्रेत्यामले राजकुले जातौ दशार्णेशस्य वज्र-
 वाहोर्महिष्या उदरे स विप्रो जातः तत्सपत्नी तद्द्वेषाद्गर्भिण्यै गरलं ददौ
 तेन विद्धापि न मृता दैवात्सा सुपुत्रे सुतं बालोऽपि विपविद्ध उभौ व्रणार्तौ
 जातौ ॥ ३५-३६ ॥ ३७ ॥ नानोपायैस्तदार्तिर्न शशाम उभौ निराहारौ
 क्रंदमानौ निराहारौ क्षीणौ बभूवतुः ॥ ३८ ॥ एकदा पूतिगंधित्रस्तो राजा
 सूतमाज्ञाप्य तौ कानने प्रस्थापयामास ॥ ३९ ॥ सूतो घोरेऽरण्ये तौ
 त्यक्त्वाकथयत् तदा हृष्टो राजा हृष्टयान्यभोगिन्या रेमे ॥ ४० ॥ घोर-
 सत्वे वने व्रणकर्षिता राक्षी कंटकोपलादिना त्रस्ताभूत् ॥ ४१ ॥ सन्नल
 सा प्राह हे दैवालं कष्टेन बालेन सह हिंस्रैर्मा खादय दुःखाच्च मोचय
 ॥ ४२ ॥ एवं विलपंती साग्रे गाः प्रेक्ष्य गत्वा गोपान्प्राह मम प्राणास्तृ-
 पोत्कामंतीति ॥ ४३ ॥ ते तामाहुः समीपमिदं जलं मंदं व्रजेति तथे-
 ति सा सरो गत्वापः पीत्वा तत्स्थस्त्रियः प्राह कोऽत्र राजात्र प्रजा हृष्टा
 भांतीति ता आहुः पद्माकरः साधुवैश्योऽत्र कृती राजेति ॥ ४४-४५ ॥
 अत्रांतरे दास्य आगतास्ताभिः सह पुरं गता सा सर्वं राज्ञे शशंस स
 दयालुस्तां दीनां ररक्ष ततः सुतोऽल्पकालेन व्रणत्रस्तो ममार ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥ राक्षी प्रेतमाह शोकार्णवे दीनां मां त्यक्त्वा क्व यास्यसि त्यक्तृते
 मया भुक्तं कष्टं न स्मरसि किं त्वदर्थे भर्तृमातादयोऽतरिताः तथापि

मया त्वां दृष्ट्वा दुःखं विस्मृतं त्वं मे जीवस्त्वयि यातेऽहं मरिष्ये ॥४८॥
 ॥४९-५०॥ इति तद्बुद्धितं श्रुत्वा गच्छन्नुपभो मुनिर्विशं प्राप्य सर्वं ज्ञात्वा
 तां प्राप्य कृपयाह ॥ ५१ ॥ हे राज्ञि कुतो रोदिपि इदं जगन्मायामयं
 असत्यं भौतिके नश्वरे देहे कुतः पुत्रादिकल्पना ॥ ५२ ॥ यथा कीटः
 कंठककुटीरेण यावदायुश्चेष्टते तथाऽवशो जीवः पूर्वोपार्जितदेहेन यावदा-
 रब्धं चेष्टते ॥ ५३ ॥ कालकर्मगुणोत्पन्नोऽयं जीवस्तु चिदंशः सर्वगो न
 संबन्धर्लिङ्गभाक् अनादित्वाद्देहस्त्वाद्यंतवान्जगुः ॥ ५४ ॥ अनयोर्मध्ये
 न कोपि शोकविषयोऽतः सात्त्विकीं धृतिं धृत्वा प्रारब्धमभ्रंती यावदायुः
 परेश्वरं भजेति ॥ ५५ ॥ इत्युक्त्वा स विरराम साज्ञानविष्णुवा प्रणम्याह
 ॥ ५६ ॥ कारुण्याद् भवतोक्तं तत्त्वमज्ञानोपहृतायां मयि कथं तिष्ठेत्
 ॥ ५७ ॥ येन मे मनः सुप्रसन्नं भवेत्तद्विधीयतां दुःखदशायामपि मह्यं
 भवानीश्वरेण प्रहितः ॥ ५८ ॥ कारुणिको मुनिस्तच्छ्रुत्वा बालं स्वसेवकं
 ज्ञात्वा प्रससाद् साधवो हि नत्या फलंति ॥ ५९ ॥ तपस्वी साक्षाच्छंभु-
 रिव स शिशवे भस्म चिक्षेप तदा स सुप्तोत्थितवदुत्तस्थौ ॥ ६० ॥ तस्मै
 खड्गं शिवकवचं द्वादशसहस्रनागावलं च दत्त्वाऽयं भद्रायू राजशास्ताऽ
 जेयो भवेदिति मुनिस्तमाह तदा माता सुतश्च दिव्यांगौ वभूवतुः हे
 राजन्नेतावान्साधुमहिमातः साधुमेव शरणं व्रज ॥ ६१-६२-६३ ॥
 राजोवाच सन्माहात्म्यं साधूक्तं ईदृक्साधुः कास्ते तन्मे कथय कथं
 म्लेच्छाय कथनीयमिति न मंतव्यं यस्माच्छुद्धधीरहं विप्रदासः ॥ ६४-
 ६५ ॥ विप्र उवाच भीमामरजासंगमे साक्षादीश्वर इव कश्चित्साधुरास्त
 इति श्रुतं तं शरणं व्रजेति ॥ ६६ ॥ तच्छ्रुत्वा राजा सत्वरं राष्ट्रमेत्य
 शिविकारुढः ससैन्यः साधुसंदर्शनाय ययौ ॥ ६७ ॥ स गंधर्वपुरमेत्य पौरा-
 न्यप्रच्छात्र साधुः कास्ते तं मे दर्शयंतु भवंत इति ॥ ६८ ॥ म्लेच्छान्दृष्ट्वा
 भीतास्ते नोचुः पुनराह राजा तदर्शनायागतोऽस्मि स कास्ते कथ्यता-

मिति ॥ ६९ ॥ तदा ते आहुः संगमेऽस्तीति तच्छ्रुत्वा स पादचारी
 संगमं गत्वा ॥ ७० ॥ गुरुं ददर्श गुरुरपि तं दृष्ट्वा प्राह रे रजकानुग
 क तिष्ठसीह कुतो नागत इति तदा लब्धस्मृतिः स आह ॥ ७१ ॥ त्वदत्त-
 राज्यसक्तेन मया तव पादौ विस्मृतौ योऽहं पूर्वरजकः स इदानीं राजेयं
 भवत्कृपा हे सत्यसंकल्प मेऽपराधान्क्षमस्व हे कृष्णाविहारे श्रीपाद
 तेऽनुगं प्रणतं रजकं मां पाहि स्फोटकार्तिनिमित्तेन ते दर्शनं जातं
 विस्मृतापि संविदद्यैव लब्धा ॥ ७२-७५ ॥ क स्फोटको दर्शयेति
 गुरुणोक्तोऽके संतमपि स्फोटकमदृष्ट्वा चकित आह ॥ ७६ ॥ स्वामिन्
 तेऽनुगोयं स्फोटकोऽन्यायवर्तिनं दंढ्यं मामानीयान्यत्र गत इति मन्ये
 ॥ ७७ ॥ तव जाग्रत्सु वाक्येषु दुःखदोषपरिप्लुतेऽसारे संसारे ममं
 मामुद्धर ॥ ७८ ॥ श्रीगुरुवाच भोगैस्तृप्तोऽसि किं राज्यं भुक्तं पुत्रा-
 दयो लब्धाः का वापेक्षावशिष्टा हे म्लेच्छ सत्यं वदेति ॥ ७९ ॥ स प्राह
 भवत्कृपया सर्वं परिपूर्णं भवद्दत्ताखिला श्रीभगवते दर्शनीयेत्यपेक्षितं ॥ ८० ॥
 श्रीगुरुवाच गोप्त्रे राज्ये यत्तेर्मम गमनं कथं मां वर्णास्त्वां च म्लेच्छा
 हसिष्यन्ति ॥ ८१ ॥ राजोवाच अहं रजको भवांश्श्रीपादश्च इतःपरं पुरे
 न हिसेत्युक्त्वा गुरुं नीतुकामो नमन्नस्तुवन् ॥ ८२ ॥ गुरुः प्राह भक्त-
 वात्सल्यान्मद्भक्तानोपेक्ष्या अतस्तुष्ट आयास्ये ॥ ८३ ॥ स तच्छ्रुत्वा प्रतीतो
 गुरुं शिविकायामुपवेश्य शिष्येभ्यश्च बाहान्दत्त्वा तत्पादुके गृहीत्वा पाद-
 चारेणान्वगात् ॥ ८४-८५ ॥ तं प्रभुराहेतो दूरं गंतव्यमतो राजस्तेऽदो
 न श्राघ्यं ॥ ८६ ॥ स प्राह को राजाऽहं तु तेऽनुगो रजकस्त्वन्यस्तभूभार-
 स्वदाज्ञावशवर्ती ॥ ८७ ॥ श्रीगुरुवाच दिक्पालांशैस्ते राट्त्वं दत्तं तेन
 त्वं सत्कार्योऽसि हे राजन् ममाज्ञयाऽश्वमारुह्य व्रजेति ॥ ८८ ॥ ततः
 सोऽश्वमारूढः भगवान् तमाह गत्यानया कर्मलोपो भवेदतोऽप्रे व्रजामि
 ॥ ८९ ॥ त्वं मंदं पापनाशतीर्थमेहि इत्युक्त्वा क्षणार्धेन चतुश्चत्वारिंश-

त्कोशमपि तत्राप ॥ ९० ॥ सशिष्यं तीर्थे सांध्यं कर्म कुर्वाणं तं दृष्ट्वा
 चकोरश्चंद्र इव हृष्टो नागनाथः सायं देवसुतस्तं सादरं प्रार्थ्यं गृहं नीत्वा
 भोजयामास ॥ ९१-९२ ॥ सशिष्यः स भुक्त्वा तमाहात्र म्लेच्छो
 राजा आगमिष्यत्यतोऽस्माभिस्तीर्थे स्थेयं ॥ ९३ ॥ इत्युक्त्वा तीर्थं गतो
 राजापि तदागत्य पादचारी गुरुं स्वपुरं निन्ये ॥ ९४ ॥ अलंकृतं रत्नतो-
 रणपताकादिभूषितं गीतवाद्यजयशब्दसंकुलं पुरं शिविकास्थो भगवान्-
 ल्नदीपैर्नीराजितो विवेश ॥ ९५-९६ ॥ पट्टकूलाच्छादितमार्गोन्तःपुरं
 गुरुं नीत्वा तस्मै महिषीपुत्रादिभ्यो दर्शयामास ॥ ९७ ॥ गुरुं भद्रासने
 शिष्यांस्तदनुगुणपीठे चोपवेश्य नृत्याद्यकारयत् छत्रचामरमालिने
 गुरवे च प्रकृतीर्दर्शयामास ॥ ९८-९९ ॥ म्लेच्छास्तं धिक्चक्रुर्द्विजाः
 पुण्यश्लोकोऽयमिति प्रशशंसुः ॥ १०० ॥ गुरुग्रहरे दास ते
 प्रकृतीर्दृष्ट्वा हृष्टोऽस्मि ते बुद्धिरलं जाता वा न वा वद ॥ १ ॥ स
 आहामिर्न तुष्टोऽतः परमं भवत्पदसेवनं कांक्षे तद्दुरापमपि मे देहि
 ॥ २ ॥ अद्य भवते सर्वस्वात्मनिवेदनं कुर्वे इत्युक्त्वा तथा चकार
 ॥ ३ ॥ श्रीगुरुवाच त्वया साधु कृतं अनेन तुष्टस्ते शुद्धभावाय कांक्षितं
 दास्ये ॥ ४ ॥ इत्युक्त्वा यूने तज्ज्येष्ठपुत्राय विनीताय भूधुरं दापयित्वा
 गुरुस्तमाह ॥ ५ ॥ सर्वं पारित्यज्य श्रीपर्वतं गच्छाहमपि शिष्यादीनाश्चास्या-
 गमिष्यामि तत्र महर्शनात्त्वं कृतार्थो भविष्यसि ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वा शिष्यैः
 सह गौतमीं गत्वा स्नात्वा भीमामरजासंगम प्राप्तः ॥ ७ ॥ तं दृष्ट्वा
 हृष्टाः सर्वे नीराज्य ब्राह्मणभोजनं चक्रुः ॥ ८ ॥ भाक्तिः प्रसृता म्लेच्छा
 अपि भजंत्यतोत्र घोरे कलौ साक्षान्न स्थेयमिति गुरुरमंस्त ॥ ९ ॥ ततः
 श्रीशैलं गत्वा सर्वस्वात्मार्पणेन तुष्टः भगवान् म्लेच्छायापि सद्गतिं दत्त्वा
 मठमेत्य ॥ १० ॥ भक्तकामधेनुस्तत्र तस्थौ स तत्र सतां गोचरो
 नानार्याणां जन्मांधानां भास्कर इव ॥ ११ ॥ कृष्णापंचनद्यां प्राप्तः
 स्नात्वात्त संगमे मध्यान्हिकं कृत्वा मठे भिक्षां भुक्त्वा तिष्ठति ॥ १२ ॥

तत्र विविधा लीला दर्शिता दर्शयति दर्शयिष्यति च तस्य दुर्ग्रहं प्रभावं
 को वेत्ति ॥ १३ ॥ यो यो यस्य कामः स तद्भजनात्सिद्धिमेति यतोऽ
 सौ भक्तिभावानो भजतोऽनुभजति ॥ १४ ॥ कलौ भगवत्कला प्रायो न
 जागरूका यस्मात्साक्षात्फलदं तं भगवंतं भजेति ॥ १५ ॥ एवं सिद्धोक्तं
 श्रुत्वा श्रद्धयासंशयं गुरुमभ्यर्च्य नामधारको गुणानुवादश्रवणान्मोक्षं प्राप
 ॥ १६ ॥ तत्संवादमयं धर्म्यं ग्रंथं गुरुचरित्वाख्य गंगाधरात्मजो व्यरचयत्
 ॥ १७ ॥ यत्र कापि स्थापितः प्रेतभूतरक्षोमुस्त्यासद्ग्रहार्तिघ्न एषः । सप्तार्हं
 तत्पाठिने शृण्वतेऽपि दत्तात्रेयोऽभीष्टकामान्ददाति ॥ १८ ॥ स एवा-
 त्रेयगोत्रोत्थगणेशब्रह्मपुत्रगां । पुनानोर्थ्यो जयत्यत्र ग्रंथात्मा तारकोऽ-
 व्ययः ॥ १९ ॥ ॐ नमो भगवन् विश्वहेतो ब्रह्मेडिताज ते मालीनो
 विश्वभृल्लीलाविहार्यस्याभावनः ॥ २० ॥ इति त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
 इति चूर्णिका समाप्ता ॥ श्रीगुरुदेवदत्त ॥

श्रीगुरुचरिते शुद्धिपत्रम्

पृष्ठम्	पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
२	१२	स्वस्व विषय	स्वस्वविषय
”	२४	सन	सन्
४	१८	अमृत्या उरवः	अमृत्या उरवः
११	२४	तथाप्येषा	तथाप्येषा
१३	१७	विवाक्षित्वात्	विवाक्षित्वात्
१७	१६	पूर्वमुक्त्वा	पूर्वमुक्त्वा
१८	१	श्रीगुरुस्तुतिः	श्रीगुरुचरिते
१९	१	मानसपूजा	श्रीगुरुस्तुतिः
”	२४	समा समानस्वभावे	समौ समानस्वभावौ
२०	१	श्रीगुरुस्तुतिः	श्रीगुरुचरिते
”	३	सत्त्वं परात्मा	स त्व परात्मा
२१	१	मानसपूजा	श्रीगुरुस्तुतिः
२३	२३	इत्यारभ्याष्टाभि	इत्यारभ्याष्टभि.
२६	८	एत् ‘ इक सन्द्र	एक सत् ‘ इन्द्र
”	२	कार्तवीर्य	कार्तवीर्य
२९	५	द्रष्टृत्वात्	द्रष्टृ श्रोतृ
३०	१३	इत्यादि श्रुतीभि	इत्यादि श्रुतीभि
३१	११	त्यागपरा शिष्याः	त्यागपराः शिष्याः
३४	२२	सतो बल्लभा	सतो बल्लभा
३६	१६	योग्याः कि	योग्या कि
३७	११	दानान्तु	दानान्तु
४०	१०	तद्रूप	तद्रूप
४२	१५	मिथ्या वा	मिथ्या वा
४६	१३	एनमब्रव	एनमब्रुव

पृष्ठम्	पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
४८	११	मप्राप्तौ सत्या	मप्राप्तौ सत्या
४९	२१	मरणेन हत्या	मरणेन हत्या
५०	१०	तथेस्त्युक्त्वा	तथेस्त्युक्त्वा
५४	९	त्कारणात्	त्कारणात्
६४	६	भूत्वा	भूत्वा
७२	२२	भूमयभावाः	भूमयभावाः
७३	१२	नासगो भेदश्च	नासगोऽभेदश्च
७५	२२	भक्षतीत्युह्य	भक्षतीत्युह्यम्
८३	१४	विश्वमसृजत्	विश्वमसृजत्
८५	१८	ठजोपवादेपि	ठजोपवादेपि
१०४	२२	धातोरुपरि	धातोरुपरि
१०८	१६	तत्कृतद्वयान	तत्कृतद्वयान
१११	१२	सकाशात्रीणि	सकाशात् त्रीणि
११२	१४	उरु जडे	उरु जड
११७	१०	पजान्हि	पूजान्हि
१३१	२२	तथाभूत्	तथाभूत्
"	२३	अभूत्	अभूत्
१३३	२१	मकथे	मकथे
"	२२	कथ ब्रूते	कथ ब्रूते
"	२३	ब्रूतेऽतः	ब्रूतेऽतः
१३८	१३	मुदानदेन	मुदानदेन
१३६	१२	सन्धि	सन्धि
१३७	१२	सर्वान्देवानपि	सर्वान्देवानपि
"	२२	दहत्यग्नि	दहत्यग्निः
१३९	५	वन्तुमिति	वन्तुमिति
१४६	२२	अप्नियादि	अप्नियादि
१६५	१५	प्रोध्य	पोष्य

पृष्ठम्	पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
१६९	५	स्वानदौ	स्वानदो
१६९	८	धमाधम ।	धमाधमा
१६९	१४	प्रतिष्ठा विभेति	प्रतिष्ठा विन्दते
१७४	२०	सतुपं धान्यः	सतुपं धान्य-
१८०	७	विपुच्छृंगो	विपुच्छृंगो
१८४	१८	भतार्थं लट्	भूतार्थं लट्
"	२०	ढीप् तद्दिने	ढीप् तद्दिने
१९५	१६	क्विप् एव	क्विप् एव
२०५	२०	गर्भस्य	गर्भस्य
२०७	१०	पिश्रादीशब्दप्रयोग	पिश्रादिशब्दप्रयोग
२२२	११	तथाऽविद्य	तथाविद्या
"	"	कर्मः	कर्म
२२७	२३	मेवैतद्यद्	मेवैतद्यद्
२४२	१६	पिपीलीका	पिपीलिका
२५०	१४	साधनभूत	साधनभूत
"	"	पर्यायनामक	पर्यायनामक
"	१६	चित्तशुद्धयेश्वरो	चित्तशुद्धये ईश्वरो
२५१	१८	वधः सहधर्मिणी	वधूः सहधर्मिणी
२५४	२१	त्वत्पत्तिः	त्वत्पतिः
२६२	९	भता करण	भर्ता करण
२८४	५	निवेदि	न वेदि
२८५	१०	च्युगाता	च्युगाता
२९१	१०	यज्ञाशिष्टान्न	यज्ञशिष्टान्न
"	२१	पूर्ववत्	पूर्ववत्
३०१	११	वैशयोष्टालेगुन	वैशयोष्टालेगुन
३११	२०	रक्षान्तेस्तन्माला	रक्षान्तैस्तन्माला
३१३	२१	यत्र तूष्णी	यत्र तूष्णी

पृष्ठम्	पांक्ति.	अशुद्धम्	शुद्धम्
३१४	१४	नाभावध	नाभावध
३१६	२३	यजेत्पुजयेत्	यजेत्पुजयेत्
३१८	१५	हरिर्न पञ्चः	हरिर्न पूज्यः
३२९	१३	पायभत	पायभूत
३३१	१८	याद्या शेषा	याद्याशेषा
३३२	१९।२०	शुक्रशेषित	शुक्रशोणित
३४६	१	नाघोत्थ	नाघोत्थ
३६१	१२	मूकीभूते	मूकीभूते
३८६	२२	भजना	भजन
३९०	१४	तनुर्भूत्वा	तनुर्भूत्वा
४०३	१८	सतोपतीर्य	सतोपतीर्य
४११	१०	श्रीपद स्तदो	श्रीपदस्तदा
४२१	१३	भ्लेच्छा	भ्लेच्छा
४२८	२०	इत्यकप्रत्ययः	इत्यूकप्रत्ययः
४३४	२	श्रेष्ठ	श्रेष्ठ
४४५	१४	चे कोशाना	चेत् कोशाना
४४७	९	रःजसत्व	रज.सत्व
४४९	१४	भतेभ्य	भूतेभ्य
४५०	१६	प्रत्यागात्म	प्रत्यगात्म
४५२	२	महि	मैहि
११	१९	धुत्पिपासादायः	धुत्पिपासादयः
४५५	४	पुनर्ज्ञानान्निमीलति	पुनर्ज्ञानां निमीलति
४५६	१६	सन्मार्गापि	सन्मार्गापि
४६६	१३	चलोत्कितु	चलेत्कितु
४७०	१९	दुर्वलात्तन्द	दुर्वलात्तन्द
४७१	१२	येरन्ने	येरन्ने
४७६	१४	द्रवाद्रेः	द्रवाद्रेः

पृष्ठम्	पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
४७८	२	पर्वलीला	पूर्वलीला
४७९	१७	पाजितास्ते	पूजितास्ते
"	२०	हर्तति	हर्तेति
४८६	१७	हेतुभिर्मृग्यो	हेतुभिर्मृग्यो
४८९	२३	त्प्राप्ये	त्प्राप्यो
५०६	४	सर्वैर्विधि	सर्वैर्विधि
"	२०	क्षणान्मको	क्षणान्मको
५१०	७	पितृस्तर्प	पितृस्तर्प
"	२२	लिप्त्वा	लिप्त्वा
५१३	१४	प्रीतो राज	प्रीतो राजा
५१८	१९	धृत्योद्विधे	धृत्योद्विधे
५१६	४	तामिनाशे	तामिथासन्
५१९	२४	समन्त्र हेताः	समन्त्र दताः
५१९	३	मन्त्रदं	मन्त्रदर्भासन
५१९	४	मन्त्रगो तुलस्याथ	नीचगमन्त्रगतुलस्यथ
५२१	१६	करे वादाय	करे वादाय
५२३	५	विप्रामूर्त्तन्य	विप्राष्टधामूर्त्त्यन्य
५२३	२२	सतुशीर्ण	सच्छिद्र शीर्ण
५२४	८	त्रिर्नमो ब्राह्मण	त्रिर्नमो ब्रह्मण
५२७	४	स्थपत्येष्ट जो	स्थपत्येष्टवृद्धो
५३२	७	आसाराति	आसाराति
५३४	२	पर्व त्व	पूर्व त्व
५३७	११	दुत सिद्धिः	दुता सिद्धिः
५३७	२१	त्वमतोऽज्ञा	त्वमतोऽज्ञाः
५३८	७	धृतमांस	धृतमासा
५३८	९	सौराष्ट्र	सौराष्ट्र
५५२	६	चरित्राख्य	चरित्राख्य
५५२	११	स्याभावनः	स्यार्यभावनः

